

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, НАУКИ І ТЕХНІКИ В УКРАЇНІ

Матеріали XIII Всеукраїнської конференції молодих учених та спеціалістів

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ НААН

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, НАУКИ І ТЕХНІКИ В УКРАЇНІ

МАТЕРІАЛИ

*XIII Всеукраїнської конференції молодих учених
та спеціалістів*

ПРИСВЯЧЕНОЇ 100-РІЧЧЮ ВІД ЧАСУ УТВОРЕННЯ У СКЛАДІ
МІНІСТЕРСТВА ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ КОМПЕТІВ – ВЧЕНОГО
І СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ
(НИПІ – НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ)
ТА 80-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АКАДЕМІКА НААН, ЗАСЛУЖЕНОГО
ДІЯЧА НАУКИ І ТЕХНІКИ УКРАЇНИ, ГЕРОЯ УКРАЇНИ, ПРЕЗИДЕНТА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ (1996–2011)
МИХАЙЛА ВАСИЛЬОВИЧА ЗУБИЧА (1938–2014)

м. Київ, 18 травня 2018 р.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ НААН

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, НАУКИ І ТЕХНІКИ В УКРАЇНІ

МАТЕРІАЛИ

XIII Всеукраїнської конференції молодих учених та спеціалістів

*ПРИСВЯЧЕНОЇ 100-РІЧЧЮ ВІД ЧАСУ УТВОРЕННЯ У СКЛАДІ
МІНІСТЕРСТВА ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ КОМІТЕТІВ – ВЧЕНОГО
І СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ (НИНІ –
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ) ТА 80-РІЧЧЮ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АКАДЕМІКА НААН, ЗАСЛУЖЕНОГО ДІЯЧА
НАУКИ І ТЕХНІКИ УКРАЇНИ, ГЕРОЯ УКРАЇНИ, ПРЕЗИДЕНТА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ (1996–2011)
МИХАЙЛА ВАСИЛЬОВИЧА ЗУБЦЯ (1938–2014)*

м. Київ, 18 травня 2018 р.

Київ-2018

Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали XIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від часу утворення у складі М-ва зем. справ комітетів – вченого і с.-г. освіти (нині – Нац. акад. аграр. наук України) та 80-річчю від дня народж. акад. НААН, Заслуженого діяча науки і техніки України, Героя України, президента НААН (1996–2011) М. В. Зубця (1938–2014), Київ, 18 трав. 2018 р. / НААН ; ННСГБ ; Рада молодих вчених НААН [та ін.] ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Х. М. Дмитрієва ; редкол. : В. А. Вергунов (голова). – Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2018. – 496 с.

Збірник вміщує матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від часу утворення у складі Міністерства земельних справ комітетів – вченого і сільськогосподарської освіти (нині – Національна академія аграрних наук України) та 80-річчю від дня народження академіка НААН, Заслуженого діяча науки і техніки України, Героя України, президента Національної академії аграрних наук України (1996–2011) Михайла Васильовича Зубця (1938–2014), та репрезентує результати досліджень з напрямів: 1) історія аграрної науки, освіти і техніки; 2) історія науки, освіти і техніки як складова історії України; 3) природознавство в контексті еволюції наукової думки; 4) організація наукового забезпечення ведення сільського господарства України: стан та перспективи; 5) історія і сучасність розвитку галузі тваринництва; 6) інформаційно-бібліотечне супроводження науково-освітнього галузевого процесу.

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голова: *Вергунов В.А.*, д-р с.-г. наук, професор, академік НААН;

Секретарі: *Білоцерківська А.С.*, канд. іст. наук, *Дмитрієва Х.М.*, канд. іст. наук

Члени:

Бородай І.С., д-р іст. наук, професор;

Грищенко Т.Р., канд. іст. наук, с.н.с.;

Клапчук С.М., д-р іст. наук, професор;

Коваленко Н.П., д-р іст. наук, с.н.с.;

Кучер В.І., д-р іст. наук, професор;

Підгайна Т.М., канд. іст. наук;

Рогожа М.М., д-р іст. наук, с.н.с.;

Татарчук Л.М., канд. іст. наук;

Уткін О.І., д-р іст. наук, професор;

Шевченко В.Ф., д-р іст. наук, професор;

Шелепов В.В., д-р с.-г. наук, професор, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки;

Щебетюк Н.Б., канд. іст. наук, с.н.с.

*Друкується згідно з рішеннями вчених рад:
Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН
(протокол № 4 від 26 квітня 2018 р.)*

**Організаторам, учасникам і гостям XIII Всеукраїнської
науково-практичної конференції молодих учених та спеціалістів
«Історія освіти, науки і техніки в Україні»,**

присвяченої 100-річчю від часу утворення у складі Міністерства земельних справ комітетів – вченого і сільськогосподарської освіти (нині – Національна академія аграрних наук України) та 80-річчю від дня народження академіка НААН, Заслуженого діяча науки і техніки України, Героя України, президента Національної академії аграрних наук України (1996–2011) Михайла Васильовича Зубця (1938–2014)

Шановні учасники та гості!

Президія НААН широ вітає вас з відкриттям XIII Всеукраїнської конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні». Відповідно до Постанови Верховної Ради України № 2287-VIII «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2018 році» від 08.02.2018 р. у листопаді цього року на державному рівні відзначатиметься 100 років з часу утворення у складі Міністерства земельних справ комітетів – вченого і сільськогосподарської освіти (нині Національна академія аграрних наук України).

Світовим визнанням як потужної аграрної держави Україна має завдячувати копіїткій праці вчених-аграріїв, які впродовж кількох століть примножували вітчизняні традиції в аграрній галузі, зробили вагомий внесок у зростання врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин, виведення конкурентоспроможних сортів рослин і порід тварин, запровадження сучасних технологій виробництва сільськогосподарської продукції, екологічно обґрунтоване природокористування та збереження природних ресурсів. Завдяки їх наполегливій праці Академія стала потужним науковим центром, безпосереднім завданням якого є цілеспрямований розвиток АПК України, забезпечення продовольчої безпеки як основи основ державності країни.

Вченим Академії спільно з фахівцями Міністерства аграрної політики та продовольства України розроблено Єдину комплексну стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 рр., головними складовими якої визначено: наближення законодавства України в агропромисловому комплексі до законодавства ЄС; дерегуляція в агропромисловому комплексі; запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, розвиток аграрної політики у сфері науки, освіти та інновацій; управління виробництвом і ринком АПК; державна підтримка у сфері сільського господарства; розвиток сільських

територій; управління ресурсами в сільському господарстві; безпека харчових продуктів, охорона довкілля тощо.

Вищезазначеною постановою до ювілеїв державного рівня також віднесено 80-річчя від дня народження відомого вченого в галузі аграрних наук, громадського і політичного діяча, народного депутата України четвертого–шостого скликань, Героя України, заслуженого діяча науки і техніки України, доктора сільськогосподарських наук, академіка НААН Михайла Васильовича Зубця (1938–2014). Талановитий організатор сільськогосподарської дослідної справи, новатор аграрного виробництва доклав чимало зусиль для здобуття та збереження статусу Академії як головного науково-методичного та координаційного центру розвитку АПК України. Заслугою М. В. Зубця є те, що за умов економічної кризи, він згуртував учених, спрямовуючи їх потенціал на відродження національної аграрної науки в інтересах держави та суспільства.

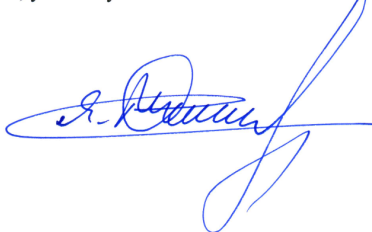
З його іменем пов'язані конструктивні здобутки та рішення, що визначили подальший розвиток тваринництва на кілька десятиріч уперед: фундація сучасної теорії та методології породотворення, яка покладена в основу виведення низки високопродуктивних порід і типів сільськогосподарських тварин; стратегія становлення і розвитку галузі спеціалізованого м'ясного скотарства в Україні; актуалізація проблеми збереження та раціонального використання біорізноманіття; розвиток генетичних, біотехнологічних і технологічних засад селекції тощо. Не менш відомий учений і як людина, яка глибоко знала, цінувала і любила все українське, особливо історію, невичерпну енергію та мудрість свого народу.

Користуючись нагодою, хотів би привітати колектив ННСГБ НААН з цими славними ювілеями. За часи свого існування бібліотека, незважаючи на зміни у політичному та суспільно-економічному житті України, забезпечувала бібліотечно-інформаційний супровід наукового забезпечення агропромислового виробництва. Сьогодні в ННСГБ свято бережуть наукові, культурно-просвітницькі традиції, що склалися протягом більш ніж сторічного періоду: любов до книги і культури українського народу, високий професіоналізм та патріотизм.

Безсумнівно, що дане зібрання сприятиме згуртуванню зусиль у подальших дослідженнях з актуальних питань історії освіти, науки і техніки без політичних вподобань і кордонів та надихатиме молоде покоління на нові досягнення у вирішенні проблем сьогодення.

Бажаємо всім учасникам конференції міцного здоров'я, плідної та конструктивної роботи, успіхів у втіленні запланованого.

Президент,
академік НААН

Я.М. Гадзало

СЕКЦІЯ 1

ІСТОРІЯ АГРАРНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ І ТЕХНІКИ

ИСТОРИЯ РАЗ ВИТИЯ ФЕРМЕРСТВА БЕЛАРУСИ

Артюшевский Н.В.

Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси

(г. Минск, Беларусь)

Изучением проблем становления и развития крестьянских (фермерских) хозяйств в Беларуси и России занимались многие известные ученые-аграрники. Фундаментальные исследования в этой области были проведены такими учеными и политическими деятелями как Н.Д. Кондратьев, А.В. Чайнов, С.Н. Булгаков, Н.И. Вавилов, В.Ф. Левитский, С.Л. Маслов, Н.П. Макаров и другими.

Эволюцию крестьянских хозяйств очень точно раскрывает А.Ф. Бирев-Смирнов, утверждая, что корни этого хозяйства возникли в глубокой древности. Они закреплялись из поколения в поколение естественным обычаем, традицией. Автор отмечает: «...жилая изба, хата, сакля, придворные постройки для скота, птицы, склады продовольственных запасов и сохранности семян, бани, риги, овины – все это было жизненно необходимо для каждой крестьянской семьи. Они воспроизводились и обновлялись, переходя по наследству, будучи прикрепленными к конкретному земельному участку» [3, с. 25].

Большинство современных ученых сходятся во мнении, что базу для создания и развития современного крестьянского хозяйства фермерского типа в Беларуси заложило подписание в 1861 г. Манифеста «Об отмене крепостного права» и Положения «О крестьянах, выходящих из крепостной зависимости». После реформы 1861 г. идет расширение крестьянского приусадебного участка, добавляется полевой надел, крестьяне получают полную гражданскую правоспособность. Манифест стал переломным этапом и исторической вехой в зарождении основ частнособственнического крестьянского хозяйства в период с 1861 г. по 1917 г. [3, 5, 4, 7]. Академик В.Г. Гусаков так раскрывает суть реформы: «... это был особый путь раскрепощения крестьянства, отличный от «прусского» и «американского». Он был медленным, похожим на «прусский» путь, но не во всем соответствовал интересам крупных землевладельцев и предусматривал определенную долю бесплатной земли для крестьян, но он и открывал путь для развития капитализма в земледелии, хотя и не делал это развитие обязательным» [5, с. 17]. Подлинного становления капиталистических отношений в аграрной сфере до конца XIX в. так и не произошло, были созданы условия, база для становления капитализма, определены пути его развития. Но продолжали господствовать общинно-помещичьи отношения, хотя и в трансформированном, приспособленном к новому времени виде. Если бы это был путь капиталистического развития сельского хозяйства, то вряд ли в последующем возникла бы необходимость очередного выбора между

«прусским» и «американским» путями в начале XX в. и последующих реформ.

Необходимо отметить, что после реформы на территории Беларуси вспыхнуло освободительное восстание 1863–1864 гг., которое ускорило проведение крестьянской реформы, при этом на более выгодных для крестьян, чем в остальной части страны, условиях. В итоге в России сложилась общинная система землепользования, а на территории Беларуси образовалась подворная, которую гродненский губернатор П.А. Столыпин, став премьер-министром, начал переносить на всю Россию.

Вторым этапом эволюции крестьянского хозяйства в Беларуси является Столыпинская аграрная реформа 1906 г., которая послужила катализатором и выступила фундаментальной основой развития хуторного товарного крестьянского хозяйства [5]. Реформа предоставила большие юридические свободы крестьянскому сословию; обеспечила свободный выход крестьян из общин и создание собственного отрубного хозяйства; способствовала развитию сельскохозяйственной, кредитной и потребительской кооперации; обеспечивала государственную поддержку крестьянских хозяйств [1].

Результатом реформы был значительный рост объемов производства и реализации сельскохозяйственной продукции, например «... в 1911–1913 годах Российская империя получила зерновых на 28% больше, чем США, Канада и Аргентина вместе взятые» [2].

В пяти западных губерниях России (территория современной Беларуси) с 1907 по 1914 гг. на хутора и отруба вышли 12% крестьянских хозяйств (против 10% в целом по стране), в собственность которых было закреплено 1 млн. га земель. Именно эта часть крестьянства, по мнению П.А. Столыпина, должна была стать базой дальнейшей концентрации капитала и производства и оплотом продовольственной безопасности государства.

Такая система ведения хозяйства целиком и полностью была поддержана правительством буржуазно-помещичьей Польши, в состав которой входила Западная Белоруссия (1921–1939 гг.), а также Советской Белоруссии в период НЭПа.

Третьим крупным этапом эволюции крестьянского вопроса в Беларуси В.Г. Гусаков называет советский период с октября 1917 г., положивший конец капиталистическому развитию и вызвавший преобразование хозяйственного уклада на социалистической основе [5, с. 65]. В этом периоде можно выделить стадию развития крестьянских хозяйств в Беларуси во время НЭПа (1921–1927 гг.) и процесс ликвидации крестьянства во время массовой и всеобщей коллективизации в 1928–1933 гг. (в Западной Беларуси в 1946–1952 гг.).

После всплеска развития крестьянства во время НЭПа, в период коллективизации были допущены серьезные ошибки и перегибы в отношении фермерских хозяйств, вплоть до их ликвидации. Такой перекося особенно проявился в период борьбы с частнособственническим укладом в деревне в 30-е годы, когда были ликвидированы единоличные крестьянские хозяйства. Впоследствии это «искривление» было устранено, дано разъяснение, а затем и принят ряд правовых документов, в том числе Устав сельхозартели в 1930 г., где определено, что при обобществлении полностью всех земельных угодий в

единоличном пользовании остаются приусадебные земли (огороды, сады и т. п.). Была создана правовая основа ЛПХ. Однако коллективизация, и в особенности сопровождавшее ее раскулачивание, уже нанесло крестьянским хозяйствам того времени непоправимый урон. В Сибирь было сослано свыше 15 тысяч семей крепких крестьян-хозяйственников, имевших опыт, возможности и главное желание трудиться на своей земле. Многие из них погибли в пути, другие остались на чужбине, на родину же вернулись лишь единицы.

Академик В.Г. Гусаков так описывает этот период: «Это была эпоха ломки не только традиционного крестьянского уклада, но судеб, жизней и устоев людей. Это была трагедия как для страны, так и для каждого крестьянина. Ее последствия не сгладились до настоящего времени. Она в деградации, разрушении и умирании села, в массовой бесхозяйственности и отсталости» [5, с. 119].

В советский период учеными ведутся исследования по экономическому механизму хозяйствования, по вопросам земельных и производственных отношений в крестьянских хозяйствах, о перспективах их развития, необходимости их кооперирования. Эти проблемы раскрыты в трудах А.В. Чайнова, Н.Д. Кондратьева, С.Л. Маслова и других. Ученые, несмотря на запреты, принимают активное участие и в разработке нормативно-правовых документов, вносят конкретные предложения и рекомендации по отмене необоснованных ограничений развития крестьянского хозяйства. Известны работы в этом направлении В.Г. Венжера, М.Я. Сониной, М.М. Макеенко, В.Ф. Машенкова, А.Ф. Тарасова, Г.И. Шмелева и др.

Досталось от советской власти и хуторам – малые деревни были объявлены «перспективными», из них велось массовое переселение в крупные «перспективные» села [6].

Итогом социалистического этапа существования крестьянских хозяйств (сложно назвать этот период развитием) стала ликвидация предпринимательской части крестьянства, развитие получило лишь подсобное приусадебное хозяйство. В сознании людей за крестьянином-колхозником закрепилось неверное представление, как о человеке второго сорта, низкой культуры, обделенном умом, не способном самостоятельно, без посторонней подсказки организовывать эффективное ведение сельского хозяйства и должным образом обустроить свой быт. Как отмечает Академик Г.М. Лыч «... в какой-то мере сами крестьяне содействовали сохранению в обществе о себе такого нелюбимого представления, прежде всего малопродуктивным трудом, частыми нарушениями трудовой и технологической дисциплины, незначительным использованием колхозного имущества, излишним потреблением спиртных напитков, что приводило к их духовной и культурной деградации» [6, с. 21]. Более активные, трудолюбивые, умные люди покидали деревню, не видя перспектив в жестких рамках социалистического управления сельским хозяйством.

Начало современного этапа развития крестьянских (фермерских) хозяйств положило Постановление мартовского Пленума ЦК КПСС «Об аграрной политике КПСС в современных условиях» 1989 г., которым официально провозглашалась правомерность организации труда малых форм хозяйствования

и ведения их деятельности, в том числе и крестьянских хозяйств.

Принятие Закона «О крестьянском (фермерском) хозяйстве» в 1991 г., обеспечило создание правовой основы развития фермерства в Беларуси. Средства массовой информации повсюду стали пропагандировать развитие фермерского сектора экономики, так как «только свободный крестьянин – собственник, хозяин-предприниматель способен прокормить страну и за счет более интенсивного труда «на себя» заложить фундамент высокоэффективного сельскохозяйственного производства».

Несмотря на доказанную более высокую эффективность, потенциал фермерских хозяйств в Беларуси до сих пор недооценен. Их развитие идет медленно, часто исключительно благодаря их собственным силам и внутренней мотивации, они нередко балансируют на грани выживания. Главная причина в том, что политика государственной поддержки несправедлива по отношению к малому аграрному бизнесу. В адрес фермеров говорят правильные слова, принимаются грамотные программные продукты, но на практике приоритет отдается крупному производству.

В нашей стране крестьянское (фермерское) хозяйство является возрожденной формой хозяйствования на земле и поэтому нуждается в более пристальном внимании и опеке со стороны государства.

Источники и литература

1. Абаев Б. Г. Роль Столыпинской аграрной реформы в развитии крестьянских (фермерских) хозяйств. *Аграрное и земельное право*. 2010. № 10. С. 12.
2. Бердышев А. В. Слово к фермерам России. *Фермер*. 1992. № 3. С. 27–30.
3. Бирев-Смирнов А. Ф. *Эволюция правоведения ЛПХ*. Москва : ИНФА-М, 2012. 85 с.
4. Гісторыя сялянства Беларусі са старажытных часоў да нашых дзён : у 3 т. / рэдкал. : М. С. Сташкевіч (старшыня) [і інш.]. Мінск : Беларус. навука, 1997–2002. Т. 2 : Ад рэформы 1861 г. да сакавіка 1917 г. / З. Е. Абезгауз [і інш.]. 2002. 552 с.
5. Гусаков В. Г. История и экономика «крестьянского вопроса». Минск : Бел НИИ экономики и информации АПК, 1997. 168 с.
6. Лыч Г. М. Аграрная экономика : проблемы и пути их решения : авторское кредо. Минск : Право и экономика, 217 с.
7. Никонов А. А. Спираль многовековой драмы: аграрная наука и политика России (XVIII–XX вв.). Москва : Энцикл. Рос. деревень, 1995. 574 с.

МЕРЕЖА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ В УСРР/УРСР У ПЕРІОД 1935–1940 рр.

Баленко В.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

У процесі історико-наукового дослідження з'ясовано, що до мережі сільськогосподарських науково-дослідних установ у системі Наркомзему УРСР у 1935 р. увійшло 10 інститутів та 12 науково-дослідних станцій. Станом на 1938 р. кількість галузевих дослідних установ наблизилася до позначки 165 одиниць (табл. 1):

Таблиця 1

Кількість сільськогосподарських дослідних установ у 1938 р.

№ п/п	Організаційна форма дослідництва	Кількість
1.	Науково-дослідний інститут	18
2.	Філія	1
3.	Дослідна станція	47
4.	Дослідне поле та опорні пункти інститутів	99
	Усього	165

Досліджено, що в 1935–1940 рр. мережа сільськогосподарських науково-дослідних інститутів і станцій у підпорядкуванні Наркомзему УРСР була такою:

- Український науково-дослідний інститут економіки сільського господарства (м. Харків) – на базі Харківського інституту колгоспного будівництва, Харківського радгоспного інституту і Київської філії Харківського колгоспного інституту;

- Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства – на базі Українського інституту рослинництва, Українського інституту добрив і ґрунтознавства з розміщенням його: у частині інституту ґрунтознавства і добрив – в м. Києві та рослинництва – в м. Харкові;

- Український науково-дослідний інститут зернового господарства (м. Дніпропетровськ) з дослідними полями:

- а) Синельниківським,
- б) Ерастівським.

- Український науково-дослідний інститут механізації сільського господарства (м. Харків) з Акимівською дослідною станцією машиновипробування.

Для забезпечення агротехнічної й експлуатаційної оцінки сільськогосподарських машин з урахуванням особливостей районів було організовано додатково одну машиновипробувальну станцію для зони Лісостепу при Київській (Миронівській) обласній дослідній станції;

- Український науково-дослідний інститут гідротехніки і меліорації (м. Одеса) з Брильовською науково-дослідною станцією зрошування;

- Український науково-дослідний інститут лісового господарства і агролісомеліорації (м. Харків) з дослідними станціями:

- а) Маріупольською,
- б) Цюрупінською,
- в) Красно-Тростянецькою;

- Український науково-дослідний інститут плодоягідного господарства (м. Київ) з дослідними станціями:

- а) Мелітопольською,
- б) Мліївською;

- Український науково-дослідний інститут виноградарства (м. Одеса);
- Поліська науково-дослідна станція з агротехніки і селекції картоплі і зернових культур Полісся (ст. Ірша);

- Український науково-дослідний інститут тваринництва на базі Південного інституту молочного господарства (м. Харків) та Інституту кормів (м. Полтава).

На Український науково-дослідний інститут тваринництва було покладено обслуговування науково-дослідної роботи з тваринництва Харківської, Донецької, Дніпропетровської та Одеської областей;

- Український науково-дослідний інститут експериментальної ветеринарії;

- Київська дослідна станція тваринництва (м. Біла Церква), на яку було покладено обслуговування науково-дослідної роботи Київської, Вінницької і Чернігівської областей;

- Дослідна станція птахівництва (м. Кам'янець-Подільський) з передачею їй радгоспу ім. Чубаря. Було також заплановано організацію Вінницької і Чернігівської обласних дослідних станцій тваринництва на базі Вінницької дослідної станції птахівництва і Чернігівського пункту Київської дослідної станції тваринництва;

- Українська науково-дослідна станція бджільництва;

- Київська обласна дослідна станція бурякового і зернового рільництва з відділом городництва (на базі Миронівської дослідної станції), що входила в систему і була на бюджеті Головного бурякового управління Наркомзему СРСР;

- Чернігівська обласна дослідна станція бурякового і зернового рільництва з відділом городництва (на базі Носівської дослідної станції), що входила в систему і була на бюджеті Головного бурякового управління Наркомзему СРСР;

- Вінницька (Немерчанська) обласна дослідна станція бурякового і зернового рільництва з відділом городництва, що входила в систему і була на бюджеті Головного бурякового управління Наркомзему СРСР;

- Харківська обласна дослідна станція бурякового і зернового рільництва з відділом городництва, що входила в систему і була на бюджеті Головного бурякового управління Наркомзему СРСР з передачею у відання Харківської обласної станції Полтавського дослідного поля з вивчення культури картоплі з насіння;

- Одеська обласна дослідна станція рільництва з відділами бурякового рільництва і городництва (на базі Одеської кукурудзяно-зернової дослідної станції), що знаходилася у віданні Одеського облЗУ;

- Донецька обласна дослідна станція рільництва з відділом городництва (на базі Артемівської дослідної станції зернових культур), що знаходилася у віданні Донецького облЗУ;

- Молдавська обласна дослідна станція рільництва з відділом тваринництва (на базі Молдавської кукурудзяно-сортової дослідної станції);

- Тираспільська меліоративна плодощовочева дослідна станція (м. Тираспіль).

Слід зазначити, що відповідно до архівного документу ЦДАВО України, а саме наказу НКЗС УСРР № 536 від 17 червня 1936 р., Сектору науково-дослідних установ НКЗС підпорядковувалися також: Державний середньо-дніпровський заповідник, Державний чорноморський заповідник, Державний азово-сиваський

заповідник, Центральна сільськогосподарська бібліотека, Український сільськогосподарський музей.

Окрім того, передбачалося налагодити роботу мережі дослідних полів, опорних пунктів та експериментальних баз науково-дослідних інститутів і станцій. Також з метою забезпечення виробництва на експериментальних базах науково-дослідних установ високосортної продукції селекційного насіння, зернових, технічних і овочевих культур було заплановано прирівняти експериментальні бази (радгоспи) інститутів і станцій в питаннях постачання, фінансування, набору й оплати робочої сили до насінневих радгоспів.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА П.Я. ГОЛОДРИГИ (1920–1986) У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВИНОГРАДАРСЬКОЇ НАУКИ ХХ ст.

Бернар Н.Г.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

За умов необхідності зростання конкурентоспроможності національного виноградарства та вирішення проблеми продовольчої безпеки України актуалізація наукових надбань доктора біологічних наук, професора П.Я. Голодриги (1920–1986), його теоретичних положень та методологічних основ фізіології та селекції винограду набуває сучасного практичного значення. Наукові дослідження вченого пов'язані з різними аспектами виноградарської науки – селекцією та генетикою, біохімією та біофізикою, експериментальним мутагенезом та поліплоїдією, фізіологією імунітету та культурою *in vitro*. Його фундаментальні розробки з цих проблем є непересічними і слугують теоретичним підґрунтям для подальшого розвитку селекційної науки взагалі [7].

Наукові роботи П.Я. Голодриги були в основному присвячені генетиці та селекції винограду, науковим методам вдосконалення селекційного процесу, поліплоїдії та індукованому мутагенезу цієї культури; вчений досліджував як внутрішньосортову мінливість, так і розщеплення та наслідування ознак у винограду при міжвидовій гібридизації. При вивченні імунітету виноградної рослини та в її селекції на імунітет він використав інфекційний фон; впровадив метод мікровиноробства у селекційний процес при виведенні нових сортів [1].

П.Я. Голодрига методологічно і методично осягав усе найкраще у світових здобутках з цитогенетики, радіобіології, селекції, фізіології і біохімії рослин та вміло генерував міждисциплінарні підходи досліджень у галузі виноградарства. П.Я. Голодрига вперше застосував культуру тканин *in vitro* як метод селекції винограду та встановлення генетично зумовлених закономірностей прояву ознак; отримав соматкони винограду; розробив унікальні експрес-методи діагностики генотипової специфічності рослин шляхом використання винограду як модельної культури. Під його керівництвом вивчені фізіолого-біохімічні критерії морозостійкості, ранньостиглості, філоксеростійкості, посухо- та жаростійкості виноградної рослини [2]; проведені оригінальні дослідження гетерозису сіянів винограду за ознаками врожайності, сили росту, швидкості

дозрівання, інтенсивності забарвлення ягід та вмісту в них цукру, стійкості до холоду та хвороб. Це дозволило одержати трансгресивні гібриди-рекомбінанти, які перевершили вихідні форми та стандартні сорти винограду [3].

Наразі затребувана розроблена П.Я. Голодригою методика створення комплексного інфекційного фону як дійового методу прискорення селекційного процесу (зادля створення сортів із груповою стійкістю). У зв'язку з відсутністю достовірних експрес-методів діагностики стійкості виноградної рослини до філоксери та грибних хвороб, під керівництвом П.Я. Голодриги, з метою відбору найбільш стійких форм та гібридів, коренева система винограду штучно інфікувалася філоксерою і патогенною мікрофлорою. У польових умовах жорстких інфекційних навантажень були виконані комплексні дослідження характеру успадкування ознак стійкості до філоксери та гниття коренів, а також їх кореляційного взаємозв'язку з господарсько-цінними ознаками в потомстві F_1 від різних комбінацій схрещування. Цими дослідженнями було доведено, що комплексний інфекційний фон є дієвим методом оцінки ступені стійкості досліджуваних сортів винограду.

Цікавими є роботи професора П.Я. Голодриги з теорії добору та аналізу вихідних форм, пошуку блоку генів господарсько-корисних ознак та властивостей; щодо виявлення домінантної гомогаметичності донорів для забезпечення стовідсоткового потомства обох статей, а також домінантних гомозигот забарвлення шкірки чи соку ягід винограду; про підходи до генотипної оцінки батьківських компонентів як плідників по потомству, про діагностику експресивності селективних ознак. Не менш цінним є отриманий вченим експериментальний матеріал з проблем інцухту, кросбридингу та віддаленої гібридизації. Поєднання знання фізіології рослин та генетики дало підстави для розвитку ним окремого напрямку використання культури тканин *in vitro* у селекції винограду та для ідентифікації генотипової специфічності виноградної рослини [5; 6].

Особливе наукове і практичне значення має внесок П.Я. Голодриги у розробку гіпотетичної моделі «ідеального сорту», удосконалення та розробку методів селекційного процесу, в якому ціла низка капітальних досліджень має самостійне значення. Для прискорення оцінки генотипової специфічності гібридних сіянців були розроблені унікальні експрес-методи, в основі яких лежить виявлення у винограду корелятивних залежностей між біохімічними, фізіологічними, біофізичними та біолого-господарськими ознаками та властивостями; наприклад, діагностика морозостійкості рослини за співвідношенням форм води та величини імпедансу тканин, надслабкому світлінню листя тощо [4].

Наукова спадщина Павла Яковича по праву увійшла до скарбниці вітчизняної сільськогосподарської науки. Це понад 250 наукових праць, 23 авторських свідоцтва на винаходи, 43 сорти винограду. Серед них районовані та впроваджуються в різних регіонах сорти з груповою стійкістю до хвороб та шкідників, які практично не потребують хімічного захисту (Первісток Магарача, Подарунок Магарача, Ювілейний Магарача та ін.); сорти з високою господарською цінністю, які дають можливість отримати екологічно чисту

продукцію високої якості (Новоукраїнський ранній, Данко, Спартанець Магарача та ін.). Це, дійсно, сорти ХХІ століття.

Джерела та література

1. Голодрига П., Киреева Л. Диагностика морозоустойчивости растений. *Международный сельскохозяйственный журнал*. 1967. № 2. С. 71–74.
2. Голодрига П. Я., Усатов В. Т., Мальчиков Ю. А., Волынкин В. А. Создание иммунных сортов винограда. *Вестник сельскохозяйственной науки*. 1979. № 3. С. 87–91.
3. Голодрига П. Я., Рудышин С. Д., Дубовенко Н. П. Исследование биохимических тестов для диагностики генотипической специфичности винограда. *Физиология и биохимия культурных растений*. 1982. Т. 14. № 5. С. 428–438.
4. Голодрига П. Я. Сохранение генофонда винограда и пути его использования в селекционной работе. *Сельскохозяйственная биология*. 1984. № 5. С. 26–34.
5. Голодрига П. Я., Зленко В. А., Чекмарев Л. А., Бутенко Р. Г., Левенко Б. А., Пивень Н. М. Методические рекомендации по клональному микроразмножению винограда. Ялта : ВНИИВиПП «Магарач», 1986. 56 с.
6. Голодрига П. Я., Костик М. А., Зленко В. А. Прогнозирование некоторых компонентов качества урожая сортов и семян винограда на каллусной ткани. *Физиология и биохимия культурных растений*. 1986. № 5. С. 510–515.
7. Павлов О. О. Голодрига Павло Якович (1920–1986). *Вчені-генетики і селекціонери у галузі рослинництва*. Київ : Аграрна наука, 2000. Кн. 4. С. 62–65.

ВНЕСОК АКАДЕМІКА М.В. ЗУБЦЯ У РОЗВИТОК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ПОШИРЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗНАТЬ (1997–2013)

Белова О.І.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

У цьому році виповнилось 80 років від дня народження видатного вченого, політичного та громадського діяча, Героя України, академіка Михайла Васильовича Зубця (1938–2014). Світова наукова спільнота знає його як успішного вченого-зоотехніка-селекціонера, генетика. У той же час, працюючи на різних посадах, і зокрема, на посаді начальника Головного управління сільськогосподарської науки, пропаганди і впровадження Міністерства сільського господарства УРСР (1984–1986), начальника Головного управління науково-технічного прогресу в галузях АПК Держагропрому УРСР (1986–1990), він безпосередньо опікувався проблемами поширення нових сільськогосподарських знань та передового досвіду для сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення.

М.В. Зубець (1938–2014)

«Ахіллесовою п'ятою» пострадянської науки, у т. ч. й аграрної, був і залишається недостатній рівень капіталізації, комерціалізації та впровадження у виробництво завершених наукових розробок.

Спираючись на свій великий досвід, М.В. Зубець розумів, що на межі тисячоліть найважливішими чинниками технологічного напрямку розвитку аграрної науки має бути формування економіки АПК інноваційного типу, коли головним локомотивом науково-технічного прогресу на селі є інновації – їх широке розповсюдження та освоєння агропромисловим виробництвом. Серед етапів інноваційного процесу (створення інновацій, поширення інновацій, освоєння інновацій товаровиробниками, формування ефекту від освоєння інновацій) поширенню інновацій М.В. Зубець приділяв особливого значення. Він вважав це одним із головних завдань аграрної науки, освіти і органів державного управління АПК [1, с. 120].

У 1996–1997 рр., працюючи на посадах віце-прем'єр-міністра України з питань АПК, міністра сільського господарства і продовольства України, М.В. Зубець велику увагу приділяв питанням інформатизації агропромислового виробництва – створенню галузевих і регіональних мереж доступу до загальнодержавних транспортних телекомунікаційних мереж (так званих засобів швидкої доставки засобами телекомунікацій інформації на електронних носіях від наукових установ, освітніх закладів, ринкових структур, органів державного управління до сільськогосподарських товаровиробників), банків даних науково-технічної інформації та автоматизованих робочих місць працівників агропромислової сфери. За його ініціативи фахівцями Української академії аграрних наук (УААН), Української сільськогосподарської академії, Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН та ВАТ «Агропромсистема» була розроблена і в 1997 р. під його головуванням на спільному засіданні Колегії Міністерства сільського господарства і продовольства України та Президії Української академії аграрних наук розглянута й прийнята Програма інформатизації агропромислового виробництва на 1996–2000 рр., якою визначені основні напрями інформатизації виробничих і сервісних формувань, науково-дослідної діяльності, аграрної освіти, інформаційно-бібліотечної справи та механізми їх реалізації [3].

У системі УААН найбільш наближеним до товаровиробників був і лишається регіональний сегмент аграрної науки – науково-дослідні установи та державні підприємства дослідні господарства регіонального рівня. За ініціативи М.В. Зубця з метою об'єднання зусиль наукових установ, освітніх закладів, бізнесових структур регіонального рівня з вирішення проблем інноваційного розвитку агропромислового виробництва в 1998 р. постановою загальних зборів УААН від 17.12.1997 р. «Про вдосконалення забезпечення агропромислового виробництва на регіональному рівні» та спільним наказом Міністерства агропромислового комплексу України і Української академії аграрних наук від 9.01.1998 р. № 6/5 «Про вдосконалення наукового забезпечення агропромислового виробництва на регіональному рівні» створені центри наукового забезпечення агропромислового виробництва АР Крим та областей України.

Наказом передбачено, що до складу центрів входять науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади та інші організації науки, служби науково-технічної інформації Мінагропрому України та УААН, а також наукові,

проектно-технологічні установи незалежно від форм власності і відомчої підпорядкованості, що розміщені у відповідних регіонах.

Головними установами центрів визначені регіональні наукові установи УААН, в основному, інститути агропромислового виробництва та обласні державні сільськогосподарські дослідні станції. На вирішення проблем наукового забезпечення інноваційного розвитку агропромислового виробництва регіонів була сформована й прийнята програма наукових досліджень НААН «Наукові основи ефективного використання інновацій в агропромисловому виробництві з урахуванням зональних особливостей регіонів».

Програми наукового забезпечення агропромислового виробництва областей України, передбачені наказом, включали проведення апробації завершених наукових розробок, доопрацювання їх стосовно місцевих умов, експериментальне впровадження цих розробок в дослідних господарствах УААН та базових господарствах, визначених регіональними органами управління АПК, організацію широкого розповсюдження завершених розробок з інноваційним потенціалом для сільськогосподарських товаровиробників регіонів, здійснення науково-консультаційного обслуговування суб'єктів господарювання аграрної сфери.

Мережа базових господарств центрів включала 346 сільськогосподарських підприємств різних форм власності і господарювання, на які покладались функції науково-технологічних полігонів досягнень науки і практики, інформаційно-консультаційного осередку інновацій аграрного спрямування [4, с. 114].

Координацію діяльності центрів забезпечувала Рада з питань організації діяльності центрів, персональний склад якої затверджений вищезазначеним наказом. Наказами регіональних органів управління АПК були створені обласні ради центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва.

Науково-методичні центри, галузеві науково-дослідні інститути УААН щорічно мали проводити відбір завершених конкурентоздатних наукових розробок та передавати їх центрам для впровадження у виробництво.

Регіональним органам управління АПК було доручено створити в центрах машино-технологічні станції з наповненням їх матеріально-технічними ресурсами, демонстраційні поля і ферми для показу результатів наукових досягнень на практиці, широко практикувати науково-практичні семінари, «круглі столи», Дні поля за участі фахівців господарств і фермерів, налагодити дійову систему надання науково-консультаційних послуг сільськогосподарським товаровиробникам та сільському населенню з питань новітніх досягнень аграрної науки, передового досвіду та ефективного господарювання.

Обласним органам управління сільським господарством було доручено в структурі центрів створити інформаційно-консультаційні служби з питань інформаційного та консультаційно-технологічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення.

Регіональні центри наукового забезпечення агропромислового виробництва, започатковані з ініціативи М.В. Зубця, функціонують і в даний час

життя підтвердило їх високу ефективність.

Запорукою успішної діяльності щодо поширення інновацій було поєднання зусиль аграрної науки, освіти, влади і бізнесу в організації процесів інноваційного розвитку агропромислового виробництва. В результаті пошуків шляхів прискорення входження аграрної науки в ринкові відносини М.В. Зубець запропонував створити наукову установу ринкового типу.

У 2002 р. за ініціативи М.В. Зубця була заснована перша в АПК недержавна наукова установа приватної форми власності – Інститут інноваційного провайдингу УААН, яка визнана провідною установою з проблем ринкової інтеграції науки, освіти і бізнесу, інноваційно-інвестиційного розвитку, венчурного підприємництва і трансферу технологій.

Інститут створює кластери інтелектуальних та матеріальних продукуючих систем на пріоритетних напрямках інноваційного розвитку аграрної науки та агропромислового виробництва, корпоратизацію науково-виробничих відносин, капіталізацію та комерціалізацію науково-технічних та інноваційно-технологічних досягнень аграрної науки на наукоємному ринку [2, с. 27].

Відділення інституту спільно з науково-методичними центрами та галузевими інститутами Національної академії аграрних наук України успішно проводять фундаментальні та прикладні наукові дослідження та виконують науково-інноваційні розробки з проблем інноваційної теорії і стратегії, інноваційного розвитку аграрної науки, формування інноваційної інфраструктури – наукових та індустріальних парків, галузевих та територіальних кластерів, бізнес-інкубаторів, трансферно-технологічних центрів, а також трансферу інноваційних технологій у рослинництві та тваринництві тощо.

І в даний час цією науковою установою сформовані методологічні основи науково-технічного продукування в аграрній сфері, розвитку підприємницької інтегрованої інфраструктури для реалізації спільних бізнес-проектів в інноваційно-інвестиційно активних сегментах аграрного виробництва – особливо гостро ці питання постають в сфері виробництва так званих нішевих культур, ринковий попит на які із року в рік різко коливається.

У липні 1999 р. Верховною Радою України прийнята Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України, якою визначено, що невід’ємною складовою державної інноваційної політики має стати створення умов для розповсюдження науково-технічних знань, комерційного впровадження науково-технічних розробок у виробництво [4, с. 111].

А в травні 2003 р. народними депутатами України М.В. Зубцем, М.В. Гладієм, І.Ф. Томичем та О.О. Шевченком був внесений до Верховної Ради України законопроект за № 3553 «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», яким визначені правові засади формування системи інформаційно-консультаційного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників як окремого виду економічної діяльності [4, с. 13].

З прийняттям у 2004 р. цього закону розпочався розвиток сільськогосподарської дорадчої діяльності як інструменту інноваційного розвитку агропромислового виробництва, сільських територій та підтримки

середнього і малого підприємництва на селі.

Джерела та література

1. Зубець М. В., Тивончук С. О. Наукові основи розвитку агропромислового виробництва на інноваційних засадах (теорія, методологія, практика). Київ : Аграр. наука, 2006. 480 с.
2. Зубець М. В., Володін С. А. Модель інноваційного провайдингу інтелектуальних технологій АПК. Агротехнополіс. 2002. 48 с.
3. Наказ Міністерства сільського господарства і продовольства України від 09.06.1997 р. № 182 «Про затвердження Програми інформатизації агропромислового виробництва на 1996 – 2000 рр.».
4. Основи сільськогосподарського дорадництва в Україні : навч. посіб. для дорад. служб / за ред. Р. Шмідта. Львів : вид-во НВФ «Українські технології», 2003. 680 с.

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ УПРАВЛІННЯ СЕЛЯНСЬКИМИ БУДИНКАМИ ПРИ НАРОДНОМУ КОМІСАРІАТІ ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ УСРР (1920): ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ

Білоцерківська А.С.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Державне рішення про врегулювання діяльності та розвиток мережі Селянських будинків в УСРР зафіксоване у Постанові Колегії Народного комісаріату земельних справ УСРР (далі – НКЗС УСРР, Наркомзем УСРР) від 1 листопада 1920 р. Саме згідно з цим чинним документом було створено Головне (Всеукраїнське) управління Селянськими будинками при Наркомземі УСРР (Всеупрсільбуд), керівником якого призначено [] *Касьяненко*, заступником – [] *Дідука* [1, арк. 136].

Статут Управління, затверджений 20 листопада 1920 р., свідчить про значення Селянських будинків для сільського господарства країни в цілому. Селянські будинки стали своєрідними центрами популяризації серед сільського населення знань та досягнень у галузі сільськогосподарської науки, освіти та культури. В організації таких своєрідних осередків брали участь представники земельних, партійних органів, а також Народного комісаріату освіти УСРР [2, арк. 134–135]. Досліджено, що перші Селянські будинки були створені у тодішній республіканській столиці – Харкові, потім у Києві, Одесі, Катеринославі, Житомирі та окремих повітових містах.

Штатний розпис Головного управління Селянськими будинками при НКЗС УСРР у 1920 р. мав такий вигляд (табл. 1):

Таблиця 1

**Штатний розпис Головного управління
Селянськими будинками при НКЗС УСРР (1920 р.)**

Назва відділів	Назва посад	Кількість працівників
Управління	Керівник Управлінням	1
	Заступник керівника Управлінням	1
	Управитель справами	1
Канцелярія	Діловод	1
	Конторщики	1
	Друкарщиці	1

	Ресстратори	1
Фінансово-кошторисний відділ	Завідуючий відділом	1
	Бухгалтер	1
	Рахівник	1
Інструкторсько-організаційний відділ	Завідуючий	1
	Інструктори	4
Культурно-освітній відділ	Завідуючий	1
	Секретар	1
	Помічник завідувача музейної секції	1
	Помічник завідувача бібліотечної секції	1
	Помічник завідувача театральньо-лекційної секції	1
Відділ постачання	Завідуючий	1
	Секретар	1
	Агент для доручень	2
	Посильні	2
	Працівники	2
Всього		28

Основними завданнями Управління стали: 1) розробка статутів для Селянських будинків на рівні губернії, повіту, волості, села; 2) керівництво діяльністю Селянських будинків на місцях; 3) забезпечення Селянських будинків кадрами, матеріальними засобами та приладами. З'ясовано, що до внутрішньо-організаційної структури Всеупрсільбуду входили: управління справами, фінансово-кошторисний, інструкторсько-організаційний, культурно-освітній відділи та відділ постачання.

Культурно-освітній відділ мав у своїй структурі три секції: музейну, бібліотечну та театральньо-лекційну. При музейній секції збиралося та зберігалося майно музею, демонструвалися експонати, організовувалися екскурсії для селян з метою ознайомлення з діючими взірцевими науково-дослідними сільськогосподарськими установами, складався музейний каталог. При бібліотечній секції велося збирання і збереження друкованого матеріалу бібліотеки та користування ним. При театральньо-лекторській секції для приїжджих селян влаштовувалися спектаклі, концерти-мітинги, кіносеанси та лекції [3, с. 33].

Досліджено, що при губернських і повітових Селянських будинках функціонували: 1) гуртожиток; 2) їдальня; 3) інформаційно-довідкове бюро, 4) бібліотека-читальня; 5) музей-виставка практичного характеру з відділами: скотарства, рослинництва, кустарного промислу, домашніми виробами сільського господарства та елементарної гігієни; 6) театральньо-лекторський зал для проведення лекцій, читань, бесід, мітигнів, концертів, спектаклів; 7) лікарня; 8) ветеринарний пункт; 9) стайня; 10) кузня; 11) стельмашня; 12) прокатні станції і т. ін. [2, арк. 134–135 зв.].

Отже, у повідомленні розкрито процес створення Всеукраїнського управління Селянськими будинками у 1920 р. Доведено, що Селянські будинки стали своєрідними сільськими культурно-освітніми центрами в УСРР, що займалися популяризацією серед місцевого населення знань та досягнень у галузі сільськогосподарської науки, освіти та культури.

Джерела та література

1. Постанова Колегії Наркомзему УСРР щодо створення Головного управління селянськими будинками // Державний архів Київської області (ДАКО). Ф. 349. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 136.
2. Статут Управління Селянськими будинками при Наркомземі УСРР // ДАКО. Ф. 349. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 134–135 зв.
3. Організація науково-освітнього забезпечення аграрної галузі у роки Української революції (1917–1921). До 100-річчя Національної академії аграрних наук України : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, ЦДАВО України, ДАКО ; уклад. В. А. Вергунов, Н. П. Коваленко, В. І. Кучер, С. М. Клапчук, А. С. Білоцерківська, М. М. Давиденко, С. М. Живора, Н. В. Маковська, С. А. Каменева ; за заг. ред. Я. М. Гадзала ; наук. ред. В. А. Вергунов. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2018. – 380 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 102).

ПРОФЕСОР І.М. ТОЛМАЧОВ (до 130-річчя від дня народження)

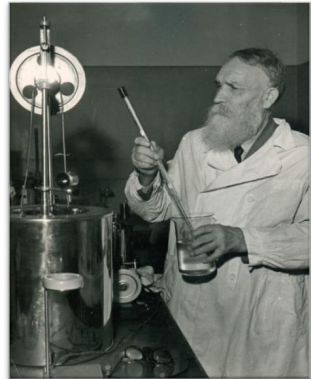
Богач Є.М., Григорюк І.П.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
(м. Київ)*

До плеяди багатогранних і непересічних особистостей належить відомий вчений-фізіолог рослин, педагог, завідувач кафедри ботаніки Білоцерківського сільськогосподарського інституту, кафедри фізіології рослин і мікробіології навчальної частини УАСГН, професор Іван Михайлович Толмачов, **130-років від дня народження якого виповнилося 6 січня 2018 р.**

І.М. Толмачов народився в м. Балашові Саратовської губернії (Росія) в селянській родині. У молодості його тягнуло до землі. Він хотів знати, як поводитися з нею значно більше, ніж пересічна людина. Тому без вагань вступив на сільськогосподарське відділення Київського політехнічного інституту (КПІ), який успішно закінчив в 1914 р. Здобувати знання І.М. Толмачову довелось в непростий період, адже в країні продовжувались протесні бурхливі настрої, що не минули й студентське самоврядування КПІ. Влада неодноразово придушувала страйки і вводила в інститут посилені наряди поліції. У березні 1911 р. було заарештовано 12 студентів-активістів, яких звинуватили у належності до коаліційної ради.

З початком бойових дій Першої світової війни у Києві як прифронтовому місті було запроваджено воєнний стан і посилено військово-поліцейський режим. І.М. Толмачова призивають в ряди Російської імператорської армії в чині офіцера й відправляють на фронт. В 1915 р. його відряджають на Кавказ в

**І.М. Толмачов
(1889–1979)**

Центральну сільськогосподарську хіміко-бактеріологічну лабораторію м. Тифліса (нині Тбілісі, Грузія). Труднощі побутового характеру під час навчання суттєво погіршили стан здоров'я Івана Михайловича, який розпочав трудову діяльність лише після піврічної перерви. Метою досліджень лабораторії, в якій він працював до липня 1918 р., було тестування якості фруктів на зараженість збудниками інфекційних хвороб, які надходили до лав Російської імператорської армії.

У 1919–1921 рр. І.М. Толмачов був професорським стипендіатом (аспірантом) при кафедрі ботаніки сільськогосподарського відділення КПІ. Після завершення навчання в аспірантурі він розпочав педагогічну діяльність шляхом проведення зі студентами практичних занять з фізіології рослин. Однак не полишав наукові дослідження з фотосинтезу рослин буряка цукрового. В 1924 р. у співавторстві з Є.П. Вотчалом вчений опублікував свою першу наукову працю «О влиянии пластических веществ на испарение воды растениями».

І.М. Толмачов – учень видатного вченого, засновника української школи ботаніків-фітофізіологів, академіка АН УРСР Є.П. Вотчала, який визначив його майбутній шлях в науці. У ботанічній лабораторії Київських політехнічного і сільськогосподарських інститутів він вивчав анатомічну будову найважливіших сільськогосподарських культур при різних фізіологічних станах. Відповідно до принципів польової фізіології рослин було розроблено теорію виробничих властивостей цукрових буряків, що враховувала і нормальні, й патологічні процеси під час культивування. Розв'язання цього завдання мало важливе державне значення, яке сприяло відновленню подальшого розвитку традиційної для України галузі – цукрової промисловості.

Особливої уваги заслуговують дослідження Івана Михайловича процесів дихання цукрового буряка, якому поряд з фотосинтезом, він надавав першорядного значення в формуванні продукційного процесу рослин. Для цієї мети ним було удосконалено прилад німецького вченого-біохіміка Отто Генріха Варбурга (1883–1970), який в 1931 р. був удостоєний Нобелівської премії у галузі фізіології і медицини за відкриття природи і функцій «дихальних ферментів». Таким чином, І.М. Толмачовим був сконструйований спеціальний респіраційний апарат, який здатний визначати інтенсивність дихання насіння, плодів, бульб, зародків, коренеплодів і листків рослин без порушення їхньої цілісності за показниками CO_2 й кисню, що значно спростило проведення досліджень цілому поколінню фізіологів та біохіміків рослин.

Наукові здобутки вченого опубліковано в понад 30 працях, що свідчить щодо його вимогливості до якості публікацій і проведення експериментальних досліджень. Наукові досягнення професора І.М. Толмачова і нині відіграють вагомую роль у розвитку вітчизняної фізіології рослин, яка є теоретичною основою раціонального рослинництва й сучасних фітобіотехнологій, зокрема генної інженерії, що відкриває шляхи конструювання організмів із заданими господарсько-цінними властивостями.

Джерела та література

1. Буряківництво і біоенергетика в Україні : історія, наука, виробництво, люди (до 95-річчя ІБКЦБ НААН України) : монографія / за ред. акад. НААН України М. В. Роїка.

Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 352 с.

2. Григорюк І. П., Полозенко Л. П. Професор Іван Михайлович Толмачов : життєвий шлях і науково-педагогічна спадщина (1888–1979). Київ : видав. центр НУБіП України, 2013. – 28 с.

3. Толмачев И. М. Дыхание сахарной свеклы. *Свекловодство*. Киев, 1940. Т. 1.

4. Коробченко А. А., Пилипчук О. Я. Корифеї української фізіології та біохімії рослин (друга половина XIX – початок XX ст.) : навч. посіб. Київ, 2006. 70 с.

5. Державний архів міста Києва. Ф. 1331. Оп. 2. Спр. 300. Арк. 33–36.

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ТА НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ПРОФЕСОРА В.В. КОЛКУНОВА

Бойко М.М.

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький Київської області)*

Помітний слід у вітчизняній агрономічній науці залишив відомий біолог і ботанік, вчений-агроном, селекціонер, організатор селекційно-насіннезнавчої справи Володимир Володимирович Колкунов. Народився Володимир Володимирович 31 березня 1866 р. в Петербурзі. Його батько був воєнним артилерист. Подальше життя й наукова діяльність пов'язані з Україною, в якій проходили дитячі й юнацькі роки, де він здобув середню і вищу освіту. Був одружений з Оленою Вільгельмівною Шварц, з якою мав сина Володимира 1892 року народження. За походженням – дворянин, про що свідчить спеціальне «Свідцтво», видане 1890 р. У ньому йдеться, що за наказом його Імператорської Величності, на базі 276 ст. IX т. зведених законів видано свідцтво із Київського Дворянського Депутатського зібрання дворянину, сину Генерал-Лейтенанта Володимира Ігоровича Колкунова Володимир Колкунову, яке свідчить про те, що він за визначенням тутешнього зібрання, яке відбулося 26 квітня 1889 р., признаний у «потомственном дворянстве» із внесенням у другу частину дворянської родовідної книги Київської губернії. Це давало змогу йому обирати самому місце проживання [7].

Вступивши у 1879 р. до першої Київської гімназії, Володимир Володимирович, починаючи з 7 класу, залишив її і переїхав до Одеси, де вступив у Рішельєвську гімназію. Зважаючи на стан здоров'я, він не зміг повноцінно закінчити вуз, тому в 1886 р. склав екстерном іспити, отримавши середню освіту. Цього ж року, після короткотривалої подорожі у Туреччину, В.В. Колкунов вступив до Харківського університету на природничий факультет, але прослухавши там лише три семестри, перевівся у Київський університет Святого Володимира на юридичний (правничий) факультет. У 1893 р., прослухавши 8 триместрів, він залишив Київ і впродовж п'яти років господарював на Київщині. Проте думка про подальшу освіту не покидала його. У 1898 р. В.В. Колкунов склав державний іспит на юридичному факультеті Новоросійського університету і одержав диплом першого ступеня [5]. Про це свідчить копія диплому, де вказано, що Володимир Володимирович «подвергался испытанию» в Юридичній випробувальній комісії при

Новоросійському університеті у квітні-травні 1899 р., отримавши такі оцінки: з римського, цивільного, торговельного, кримінального, міжнародного, церковного права, кримінального процесу – вельми задовільні, поліцейського права – задовільні та ін. [2]. Проте, згідно конфіденціальної довідки, виданої 1 липня 1899 р., знайденої в Державному архіві міста Києва, Володимир Володимирович не рахувався серед студентів Новоросійського університету [3]. Слід сказати, що судячи з особової справи В.В. Колкунова, диплом I ступеня вчений отримав в університеті Св. Володимира від 11 листопада 1899 р. за № 19968 [6].

Не дивлячись на здобуту освіту, Володимир Володимирович не пов'язав своє подальше життя з юриспруденцією, а поринув у роботи в сільському господарстві. Брак спеціальних агрономічних знань спонукав його у 1899 р. вступити на агрономічне відділення Київського політехнічного інституту. На таке рішення також вплинули надзвичайні посухи 1891 і 1897 років, які завдали великої шкоди сільському господарству. Саме вони змусили вченого замислитися над пошуком нових методів боротьби з цими бідами з використанням при селекції фізіологічних особливостей самої рослини. Маючи від природи гострий допитливий розум і жагу дошукуватися істини, зворушений крім цього цікавими лекціями професора Є.П. Вотчала, В.В. Колкунов поглибився у дослідну роботу [4]. Цей період став етапом остаточного його формування як фахівця із сільського господарства.

Слід відмітити, що саме професор Київського політехнічного інституту імператора Олександра II Є.П. Вотчал, один із основоположників вітчизняної фізіології рослин, справив значний внесок на формування наукових поглядів В.В. Колкунова. Адже в цьому навчальному закладі Євген Пилипович на власному прикладі прищепив завзятість до науки і зокрема ботаніки таким відомим у майбутньому вченим як: В.Р. Заленський, В.В. Колкунов, О.О. Табенський, І.М. Толмачов, М.К. Малюшицький, А.С. Оканенко, І.Ф. Завгородній, П.Є. Ярошевський, М.І. Орловський та ін. Їх праці лягли в основу оригінальних концепцій і теорій у галузі екологічної та польової фізіології рослин, поклали початок розвитку цих наукових напрямів в Україні. Проблемою, якою займалася наукова школа Є.П. Вотчала, було вивчення фізіологічної природи посухостійкості сільськогосподарських культур. Основна увага приділялася комплексному дослідженню асиміляції й дихання за нормального і патологічного стану рослин. Вперше в Україні було розпочато еколого-фізіологічні дослідження природи фотосинтезу [1, с. 5–6].

У науковій школі Є.П. Вотчала основним пунктом серед поставлених завдань було визнання відмінності між посухостійкістю ксерофітів і сільськогосподарських рослин. Цей тип стійкості для культурних рослин розглядався як сукупність фізіологічних властивостей, пов'язаних із диханням, фотосинтезом та транспірацією. Перед В.В. Колкуновим та іншими учнями Євгена Пилиповича постало завдання сформуванню врожайності сільськогосподарських культур на основі вивчення динаміки єдиного комплексу фізіологічних процесів, що обумовлюють його створення. Це на той час була нова, експериментально і теоретично не обґрунтована проблема фізіології

рослин. Визначення посухостійкості, запропоноване Є.П. Вотчалом та розвинене В.В. Колкуновим, отримало назву агрономічного. В його основі лежить не величина і якість врожаю, а посухостійкість. Таким чином, у теорії посуховрожайності й посухостійкості було визначено новий напрям – польову фізіологію сільськогосподарських культур [1, с. 104–106].

Джерела та література

1. Вотчал-Словачевська В. Є., Костюк Г. Г. Євген Пилипович. Київ : Наукова думка, 1991. С. 5–6.
2. Диплом. Копія // Державний архів м. Києва. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 1-Л. Арк. 3.
3. Конфіденційно Господину Директору Київського Політехнічного Інститута Імператора Александра II // Державний архів м. Києва. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 1-Л. Арк. 7.
4. М. О. Професор Володимир Володимирович Колкунов. (Біографічний нарис). *Селекційний вісник / Т-во селекціонерів. Біла Церква, 1930. № 6. С. 3–5.*
5. Орловський М. Професор Володимир Володимирович Колкунов (Біографічний нарис). *Записки Київського сільськогосподарського інституту.* Київ, 1929. Т. 4. С. 4–6.
6. Послужной список приват-доцента Імператорського Університета Св. Владимира Владимира Володимировича Колкунова // Державний архів м. Києва. Ф. 16. Оп. 465. Спр. 4789. Арк. 27.
7. Свидетельство // Державний архів м. Києва. Ф. 16. Оп. 464. Спр. 5087. Арк. 6.

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ КООРДИНАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОЇ КОМІСІЇ ПІВДЕННОГО ВІДДІЛЕННЯ ВАСГНІЛ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ СІВОЗМІН У СИСТЕМАХ ЗЕМЛЕРОБСТВА УРСР (1969–1990)

Бойко П.І.

ННЦ «Інститут землеробства НААН» (с. Чабани Київської області)

Відповідно до постанови Ради міністрів УРСР № 1 від 5 січня 1970 р. на виконання постанови Ради міністрів СРСР №943 від 12 грудня 1969 р. створено Південне відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна (ПВ ВАСГНІЛ) [3, с. 187]. У його складі організовано відділення землеробства, яке здійснювало координацію та науково-методичне керівництво всією дослідною справою у землеробстві [2, с. 477]. Український науково-дослідний інститут землеробства був відповідальним за планування, координацію та методичний рівень досліджень землеробського напрямку. Лабораторія сівозмін виконувала обов'язки Координаційно-методичної комісії з удосконалення сівозмін у системах землеробства УРСР.

До складу Координаційно-методичної комісії увійшли відомі вчені УРСР: І.І. Андрусенко, І.О. Бабенко, І.С. Годулян, М.Л. Грулевич, А.П. Коваленко, Є.М. Лебідь, І.Ф. Сокрута (відповідальні за сівозміни Степу); Л.А. Барштейн, П.І. Бойко, О.Ф. Глянецев, М.А. Греков, І.Г. Захарченко, Г.К. Медвідь, В.О. Пастушенко, І.Г. Предко, С.С. Рубін (відповідальні за сівозміни Лісостепу); В.Ф. Зубенко, О.В. Клімов, О.Ф. Смаглій, В.М. Якименко (відповідальні за сівозміни Полісся). Від Молдавської РСР до складу Координаційно-методичної комісії увійшли вчені П.Т. Кібасов, Я.С. Константинов з Молдавського науково-дослідного інституту селекції, насінництва і агротехніки польових культур

[4, с. 65].

Надзвичайно велику роль відіграли наради, засідання і семінари Координаційно-методичної комісії, які щорічно проходили у науково-дослідних установах: Українському науково-дослідному інституті землеробства, Всесоюзному науково-дослідному інституті кукурудзи, Українському науково-дослідному інституті овочівництва і баштанництва, Інституті землеробства і тваринництва Західних регіонів, Дробрівській, Ерастівській дослідних станціях, Запорізькій, Вінницькій, Хмельницькій, Чернівецькій державних обласних сільськогосподарських дослідних станціях, Уманському сільськогосподарському інституті [3, с. 190]. Звичайно, результати роботи всіх нарад, засідань і семінарів охопити неможливо, тому вважаємо за доцільне зупинитись на розширеному засіданні організаційного бюро ПВ ВАСГНІЛ за темою: «Про стан та завдання з вивчення основ побудови сівозмін та впровадження їх у виробництво в Українській та Молдавській РСР», яке проходило у 1970 р. в Українському науково-дослідному інституті землеробства [5, с. 113]. У засіданні оргбюро взяли участь відповідальні працівники ЦК КПУ, МСГ УРСР та галузевих науково-дослідних сільськогосподарських установ (всього понад 150 вчених). Відкриваючи засідання, голова оргбюро, член-кореспондент ВАСГНІЛ, професор В.Ф. Пересипкін відзначив, що завдання поглибленого дослідження теоретичних основ побудови польових, кормових і спеціалізованих сівозмін та впровадження найкращих з них у сільськогосподарське виробництво Української та Молдавської РСР із врахуванням стану розвитку виробничих сил, ґрунтово-кліматичних умов та спеціалізації господарств заслуговує на велику увагу і повинно розглядатись як одне з першочергових завдань з підвищення культури землеробства.

З доповіддю «Про стан, розвиток і завдання досліджень з вивчення сівозмін в Українській РСР» виступив голова Координаційно-методичної комісії, завідувач лабораторії сівозмін Українського науково-дослідного інституту землеробства В.О. Пастушенко [5, с. 114]. Він зазначив, що Українські науково-дослідні інститути землеробства, рослинництва, селекції і генетики; Всесоюзні науково-дослідні інститути цукрових буряків, кукурудзи та інші галузеві науково-дослідні установи упродовж багатьох років здійснювали ґрунтовні дослідження ефективності попередників основних польових культур у зонах Степу, Лісостепу та Полісся, продуктивності ланок сівозмін з картоплею, цукровими буряками, льоном-довгунцем, кукурудзою. Великої уваги надавали дослідженню різних типів і видів сівозмін з різним насиченням зерновими, прасанними, технічними та кормовими культурами із врахуванням спеціалізації виробництва.

Проблемі дослідження сівозмін та стану їх впровадження в Молдавській РСР присвячено виступ П.Т. Кібасова з Молдавського науково-дослідного інституту селекції, насінництва і агротехніки польових культур. У його доповіді відзначено, що в умовах республіки досліджені попередники сільськогосподарських культур і розроблені основні принципи побудови сівозмін. Водночас у 78% господарствах Молдавської РСР здійснені землевпорядні роботи і впроваджені сівозміни, але стан освоєння сівозмін у

республіці відмічено значно гірший, ніж в Українській РСР, що пояснюється складністю ґрунтово-кліматичних умов, частою зміною землевпорядкування колгоспів, спеціалізації господарств та структури посівних площ [1, с. 32]. Завідуючий лабораторією сівозмін Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи І.С. Годулян повідомив про результати досліджень сівозмін у зоні Степу УРСР. Ним відмічено, що у дослідженнях інституту майже всі сівозміни пройшли дві ротації, на основі результатів яких одержано важливу наукову інформацію. Її аналіз дає можливість рекомендувати виробництву зерно-просапні, а в більш посушливих районах – паро-зерно-просапні сівозміни.

Професор О.С. Скородумов підкреслив значення сівозміни як одного з важливих заходів захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозії. Ним констатовано, що в УРСР у той час існувало понад 10 млн га ґрунтів, які піддавались ерозії, у т. ч. понад і 3,5 млн га сильно-змитих та середньо-змитих, на яких у першу чергу необхідно впроваджувати протиерозійні ґрунтозахисні сівозміни. В УРСР багатьма установами розроблено генеральну схему протиерозійних заходів на 1971–1980 рр., де великої уваги надавали освоєнню ґрунтозахисних сівозмін. Разом з тим їх впровадження гальмувала, зокрема, відсутність наявності насіння багаторічних трав, які на еродованих землях є одними з найпродуктивніших культур і практично припиняють процеси змиву ґрунту. Відмічено, що часто замість сумішок трав господарства змушені на схилах висівати тільки конюшину, що менш ефективно [5, с. 115]. Вчений звернув увагу на необхідність створення в умовах Правобережного Лісостепу протиерозійної дослідної станції, яка б глибоко досліджувала заходи захисту ґрунтів від ерозії.

Член-кореспондент АН УРСР П.О. Дмитренко підкреслив, що для розвитку сільськогосподарського виробництва, дослідження основ побудови сівозмін необхідно здійснювати на рівні досягнень передової біологічної та сільськогосподарської науки, враховуючи перспективи розвитку хімізації, меліорації та іригації землеробства [1, с. 33]. Директор Всесоюзного науково-дослідного інституту цукрових буряків В.Ф. Зубенко звернув увагу на дослідження родючості ґрунтів у залежності від сівозмінних чинників та інших заходів агротехніки. Підкреслив необхідність збільшення виробництва кормів у сівозмінах, що з розвитком тваринництва набувало великого значення. Вчений звернув увагу на те, що поглиблена спеціалізація колгоспів та радгоспів і пов'язана з нею різка зміна структури посівних площ вимагала глибшого дослідження проблеми «сумісності» культур для чіткого уявлення про доцільність їх чергування з метою одержання найвищої продуктивності; підкреслив, що великої уваги заслуговувало дослідження можливості насичення сівозмін цукровими буряками та соняшником, розроблення методики економічної оцінки одержаних результатів досліджень.

З Українського науково-дослідного інституту землеробства А.К. Безкровний повідомив про результати дослідження побудови сівозмін на осушених землях, підкресливши їх великі можливості, які не повністю використовували [1, с. 34]. Вченим визначено, що специфіка осушених, зокрема, торф'яних ґрунтів полягає в тому, що в них створюється своєрідний поживний режим, без знання процесів якого неможливо ефективно використовувати такі

землі. Тому на осушених ґрунтах особливої уваги приділено мікробіологічним процесам, проблемам фізіології рослин, регулювання водного й повітряного режимів та ін. Відмічено необхідність закладення дослідів із сівозмін на дерново-оглеєних ґрунтах, які досі не досліджували. Начальник Головного управління науки МСГ УРСР В.А. Ільченко підкреслив значення врахування при дослідженні сівозмін перспектив розвитку сільського господарства із передбаченням зменшення обсягу робіт і збільшення наукової інформації від закладених стаціонарних дослідів.

У підведенні підсумків розширеного засідання бюро ПВ ВАСГНІЛ поставлене завдання Українському науково-дослідному інституту землеробства та Координаційно-методичній комісії з удосконалення сівозмін у системах землеробства, поряд з переглядом програм існуючих стаціонарних дослідів, забезпечити необхідність розроблення їх програми на перспективу, в якій повинно бути відведено належне місце дослідженню кормових, лучних, овочевих та інших спеціалізованих сівозмін. Новоствореному Інституту сільськогосподарської мікробіології необхідно розпочати роботу з дослідження мікробіологічних процесів у сівозмінах. З Українського науково-дослідного інституту ґрунтознавства та агрохімії А.Я. Бука відзначив, що дослідження сівозмін потрібно виконувати із застосуванням 2–3 систем удобрення культур, а освоєння стаціонарних дослідів починати з одного поля, що забезпечить одержання вірогідних даних [5, с. 115].

Працівник ЦК КПУ В.Л. Дусановський підкреслив, що науковими установами недостатньо досліджені сівозміни на менш поширених ґрунтах, які мають велике значення для сільськогосподарського виробництва. З огляду на те, що у той час в УРСР проходила спеціалізація господарств з виробництва молока, м'яса, овочів і картоплі, першочергового значення набувала необхідність їх швидкого та ефективного вирішення шляхом рекомендації і впровадження для таких господарств спеціалізованих науково обґрунтованих сівозмін [1, с. 34]. На закінчення наради оргкомітет ПВ ВАСГНІЛ затвердив склад Координаційно-методичної комісії з удосконалення сівозмін у системах землеробства в Українській РСР і Молдавській РСР та прийняв рішення про напрями подальших досліджень з вирішення поставлених завдань. Учасники засідання оргбюро ознайомилися з проектом програми досліджень щодо ефективності побудови сівозмін, яку після затвердження Президією ВАСГНІЛ розіслано науково-дослідним установам УРСР.

Можна зробити висновок, що Координаційно-методична комісія ПВ ВАСГНІЛ з удосконалення сівозмін у системах землеробства на початку своєї діяльності здійснила значні досягнення з побудови і удосконалення сівозмін в зональному розрізі в Українській та Молдавській РСР, сприяла розвитку теоретичних і практичних наукових основ, ефективному впровадженню та освоєнню раціональних сівозмін, що забезпечило розвиток галузі землеробства взагалі.

Джерела та література

1. Коваленко Н. П. Науково-організаційна діяльність Координаційно-методичної ради УАСГН, МСГ УРСР, ПВ ВАСГНІЛ та УААН з проблем сівозмін у системах землеробства

України (1956–2010 р.). Київ : ФОП Корзун Д. Ю., 2011. 90 с.

2. Коваленко Н. П. Сівозміни у системах землеробства України (1958–1984 рр. Київ : Нілан ЛТД, 2012. 588 с.

3. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія. Київ : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 490 с.

4. Коваленко Н. П. Професор БОЙКО Петро Іванович : біобібліографічний покажчик наукових праць за 1966–2016 роки. Київ : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 190 с.

5. Якименко В. М., Бойко П. І. Народа з питань побудови сівозмін та впровадження їх у виробництво. *Вісник сільськогосподарської науки*. 1971. №7. С. 113–115.

МЕТОДИ ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ НАСІННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Бурдак А.А.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

На початку ХХ ст. Міністерство землеробства, земства і союзи сільських господарів все більше почали звертати увагу на якість посівного матеріалу. Проблема організації вітчизняного насінництва неодноразово піднімалася у наукових працях вітчизняних вчених-аграріїв. Власний і закордонний досвід щодо контролю насінневого матеріалу дав змогу з'ясувати всі недоліки і переваги його проведення та опублікувати низку праць: Департаментом землеробства видано «Постановление Германского союза опытных станций относительно исследования и оценки удобрений, кормов и семян» (перекладене і доповнене К. Гедройцем), у журналі «Хозяин» розташовано статтю «Этюды о натуре зерна» (проф. Нікітінський). Подібні статті були надруковані у «Сообщениях» Балтійського товариства насіннезнавців, у журналах «Опытная агрономия», «Вестник сельского хозяйства» та ін. Аналізуючи всі ці публікації, П. Пахомов зробив певні висновки і в журналі «Южно-Русская сельскохозяйственная газета» виклав основні заходи перевірки якості насіння [1]. Першим з них є питання *вiймки зразка*, присланого на станцію. Він зазначає, що для кожної партії повинен братися особливий зразок із кожного п'ятого, десятого чи іншого мішка залежно від величини партії і ступеня її однорідності. Для зернових хлібів, льону, крупнонасінних зонтичних вiймку робити зерновим зондом Ноббе, для дрібнішого насіння, наприклад конюшини, – конюшинним зондом Ноббе. Насіння буряків перевіряти таким способом: висипати його на чисту підстилку, перемішати і розрівняти шаром однакової товщини, взяти не менше 10 проб з різних місць шару. Всі проби розмістити в спеціально герметично закриту тару. Стосовно кількості насіння, необхідної для дослідження то П. Пахомов пропонує скористатися висновками Союзу німецьких контрольних станцій, де вже встановлено мінімальні величини: а) для зернових хлібів, бобів, гороху, люпину, кукурудзи, соняшника, кормових і цукрових буряків, гарбуза – 250 г; б) для проса, сорго, гречки, рапсу, сочевиці, вики, конопель, льону, люцерни, еспарцету, червоної і заячої конюшини, огірків – 100 г; в) для білої і шведської конюшини, інших злакових кормових трав,

тютюну, моркви, маку – 50 г. Для визначення об'ємної ваги зернових хлібів необхідно не менше $1\frac{1}{5}$ л насіння. Із отриманої на станцію проби відбирається менша проба для безпосередніх досліджень. Тут також існує мінімальна вага проби: а) для кукурудзи, бобів, гороху і люпину – 100 г; б) для зернових злакових хлібів, кормових і цукрових буряків – 50 г; в) для вики і гречки – 30 г; г) для проса, льону, сочевиці і еспарцету – 20 г; д) для рапсу, люцерни червоної, заячої конюшини, райграсу – 10 г; ж) для моркви – 5 г; з) для шведської і білої конюшини, тимофіївки – 3–4 г та ін.

Наступним заходом перевірки якості насіння стало визначення *чистоти насіння*. За постановою цього ж Союзу німецьких контрольних станцій до домішок слід відносити: неорганічне сміття, полову, стороннє насіння та пошкоджене насіння досліджуваної рослини (якщо воно втратило схожість). Третім заходом П. Пахомов виділив перевірку *абсолютної маси*, тобто ваги 1000 штук насінин даного зразка. Для зважування необхідно брати чисте насіння, отримане після попереднього досліджування. Перевірку маси можна проводити двома шляхами: а) із чистого насіння відрахувати підряд без вибірки дві порції насіння по 1000 шт., кожен із них зважити і вивести середнє арифметичнє; б) із чистого насіння взяти порівняно велику масу, у ній перерахувати насіння і на базі отриманих цифр вивести масу 1000 насінин. Другий спосіб вважається точнішим. Ще одним заходом перевірки якості насіння було визначення *об'ємної його маси*. Це можна було провести за допомогою 1-літрового апарату Імператорської пробірної палати (Німеччина) трикратним зважуванням однієї і тієї ж проби, або ж вітчизняним апаратом – пурка Ісаєва. Проте, як показали багаторічні дослідження, цей захід виявився зайвим і слугував не на користь виробникам насіння [1].

Одним із найважливіших прийомів перевірки насіння названо визначення *відсотку схожості*. Його також проводили двома способами: у першому випадку пропонували брати 4 проби по 100 насінин у кожній, при тому старатися, щоб у кожен пробу потрапили великі, середні і дрібні насінини в такій пропорції, у якій вони знаходилися у досліджуваному зразку; у другому (застосовувався переважно у дослідженні трав остистих злакових культур) – брати 4 зважених зразки чистого насіння (не менше 300–400 шт. насінин у кожному). Пророщування здійснювати на мокрому піску, на спеціальному папері, або в глиняних апаратах при температурі близько 20 °С (для деяких культур до 30 °С). Терміном схожості визначено: 1) 10 днів – для хлібних злаків, гречки, соняшника, кукурудзи, льону, маку, гарбузів, бобів, люпину, гороху, сочевиці, чини, вики, конюшини, тимофіївки, капусти, рапсу, редьки, ріпи, гірчиці та ін.; 2) 14 днів – для буряків, моркви, огірків, конопель, тютюну, еспарцету, райграсу, сорго та ін.; 3) 21 день – переважно для трав, не згаданих вище.

Важливою умовою визначення якості насіння також вважався показник *енергії проростання*, що виражається кількістю пророслого упродовж визначеного періоду насіння. Для різних рослин кількість днів різна: 3 дні – для хлібних (крім вівса) злаків, льону, маку, кукурудзи, гороху, сочевиці, вики, конюшини, капусти, рапсу, редьки, гірчиці; 4 дні – для вівса, гречки, бобів,

люпину, гарбузів, і соняшнику; 5 днів – для тютюну, еспарцету, буряків, огірків, тимофіївки, райграсу; 6 днів – для моркви, конопель, сорго; 7 днів – для анісу, тмину, тимофіївки та ін. Як показали багаторічні дослідження, результати з визначення енергії проростання залежать від умов випаровування.

На контрольно-насінневих станціях П. Пахомов також пропонує проводити перевірку *господарської придатності*, яка визначається шляхом множення чистоти насіння на їх схожість та діленням на 100. Як з'ясувалося, за високої схожості надійність визначення господарської придатності більша, ніж за високої чистоти [2]. Аналізуючи запропоновану систему насінництва, слід сказати, що на початку ХХ ст. за відсутності спеціальних вищеназваних приборів та недостатньою усвідомленістю населення про необхідність проведення контролю якості насіння, всі дослідження здійснювалися наближено до вимог, а, отже, результати були не точними, не систематичними та інколи випадковими. Здебільшого відповідальність за таку роботу лежала не на контрольно-насінневих станціях, а на насінневих господарствах, які заздалегідь прислали для перевірки добірне насіння, а торгували зовсім іншим. Крім того, різні контрольно-насінневі станції встановлювали різні відсотки коливання отриманих результатів, що також ускладнювало відносини в торгівлі. Саме тому особливо гострою стала проблема розроблення, регламентації та узгодження між станціями спеціальної інструкції – методики контролю якості насіння.

Джерела та література

1. Пахомов П. Некоторые справки о постановке дела на контрольных семенных станциях. *Южно-Русская сельско-хозяйственная газета*. 1905. № 15–16. Год VII. С. 4–6.
2. Пахомов П. Некоторые справки о постановке дела на контрольных семенных станциях. (Окончание) *Южно-Русская сельско-хозяйственная газета*. 1905. № 17–18. Год VII. С. 5–8.

РОЗВИТОК НАУКОВОГО ОБҐРУНТУВАННЯ ЕНОТЕРАПІЇ В ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРА В.Є. ТАЇРОВА (1859–1938)

Бурлак Г.В.

*ННЦ «Інститут виноградарства і виноробства імені В.Є. Таїрова» НААН
(смт Таїрове Одеської області)*

Енотерапія за визначенням є лікуванням за допомогою сухого виноградного вина, як правило, червоного. Давно відомий метод є складовою дієтотерапії, застосовується з профілактичною та лікувальною метою. Сучасні дослідження з енотерапії в останнє десятиріччя зосереджені на дослідженні впливу вина та окремих речовин, що входять до поліфенольного комплексу, на ряд патологічних синдромів, зокрема, серцево-судинні та онкологічні. Географія досліджень включає практично всі виноградарсько-виноробні країни, від європейських країн та США до Австралії та ін.

На відміну від ампелотерапії, тобто лікування виноградом, енотерапії доводиться долати перешкоди в особі поборників тверезого способу життя і боротьби з алкоголізмом. Засновник інституту виноградарства і виноробства, видатний вчений В.Є. Таїров, в своїй брошурі «Виноградне вино і алкоголізм»

навіть переконливі дані, що свідчать про те, що причиною алкоголізму є не сухі вина, а міцні алкогольні напої, але хибний погляд на вино зберігається й досі.

Ставлячи за мету дослідити внесок професора В.Є. Таїрова в наукове обґрунтування та практичне поширення енотерапії, ми вирішували 3 головних завдання, а саме: досліджували внесок вченого у розвиток наукових засад енотерапії, у практичне поширення практики енотерапії та розглядали обґрунтування В.Є. Таїрова безпеки цього методу у відношенні до потенційного розвитку алкоголізму.

Якщо сьогодні механізми позитивного впливу виноградного вина на організм людини є досить вивченими, у часи В.Є. Таїрова прихильникам енотерапії доводилося базуватися, головним чином, на практичних результатах методу та їх аналізі, або навіть на припущення. Робіт В.Є. Таїрова з енотерапії відносно небагато, оскільки для вченого споживання натурального виноградного вина є ознакою цивілізації та цивілізованості взагалі, а його доцільність не підлягає сумніву. Однією з найбільш цілеспрямованих є робота вченого «Холера і вино», яку було написано у 1905 р.

В.Є. Таїров наводить позитивні відгуки лікарів-практиків щодо доцільності споживання виноградного вина під час епідемії холери. Він припускає, що за позитивну дію вина відповідальні таніни, або дубильні речовини, які, на його погляд, є токсичними для збудника – холерного вібріону. Саме через це вчений рекомендував для споживання вина, які містять найбільшу кількість зазначених сполук – червоні кахетинські вина, технологія виготовлення яких призводить до збагачення вина танінами.

Вчений аналізує повідомлення європейських лікарів, які проводили досліді щодо впливу вина на збудники ряду хвороб та робить з цього матеріалу ряд висновків, а саме:

- вино є антисептиком, який у нерозбавленому вигляді досить швидко інактивує ряд бактерій (холерний вібріон витримує 5 хвилин у чистому вині, збудник тифу – 15 хвилин);

- антисептичні властивості вина як суміші є більш сильними, ніж антисептичні властивості окремих його компонентів – спирту, виннокам'яної кислоти тощо;

- найбільші протимікробні властивості притаманні червоним бордоським винам, які багаті на таніни (дубильні речовини).

Таким чином, В.Є. Таїрову вдається узагальнити досвід лікарів-практиків щодо енотерапії хвороб, збудниками яких є бактерії, та надати практичні рекомендації щодо лікування вином під час холерної епідемії.

Уся багатогранна наукова діяльність В.Є. Таїрова була спрямована на втілення у життя розвиненої наукової ідеї, не є виключенням у цьому відношенні і енотерапія. Якщо на початку минулого сторіччя він описує потенційні механізми енотерапії та дає рекомендації щодо використання червоних вин для обмеження поширення холери, трохи пізніше, у 1914 р. він пише роботу під назвою «Дайте ковток вина пораненому!».

Щонайперше В.Є. Таїров дає обґрунтування такої необхідності та механізм дії вина, і, як у випадку із холерою, наголошує на тому, що будь-яка війна

приводить до порушення санітарних режимів, а виснажені організми вояків не мають сил для спротиву інфекційним хворобам. Отже, для вченого найголовнішими є антисептичні властивості вина, що стають основою його рекомендацій для споживання вина солдатами. Більш того, як практик, В.Є. Таїров пропонує послуги станції виноградарів та виноробів, як пункту прийому вина від виновиробників, які хочуть допомогти армії, його сортування, очищення, розливу і т. ін.

Велике значення виноградного вина В.Є. Таїров вбачав не лише у його антисептичних властивостях, а й у його дії, яка спрямована на відновлення сил організму людини у стані поранення, виснаження, тощо. Цей механізм дії вина науковець був ще не в змозі пояснити, оскільки концепція виникнення патологій організму як наслідок окислювального стресу виникла лише у 70–80 рр. після написання статті В.Є. Таїровим, але провідний вчений виходив з прямих спостережень за впливом виноградного вина на організм людини – і знову його теорія є вірною. Як відомо зараз, вино багате на сполуки з антиоксидантними властивостями, що протидіють окислювальному стресу та пошкодженню макромолекул, тож рекомендації В.Є. Таїрова знайшли наукове підтвердження майже через 100 років після тези щодо корисної дії виноградного вина на організм людини, висуненої вченим набагато раніше.

У 1914 р. В.Є. Таїрову прийшлося не лише популяризувати споживання виноградного вина, але й боротися за його виживання. Підставою для таких дій стало прийняття владою Російської імперії Акту щодо впровадження тверезості у побут населення. Таке рішення було цілком закономірне, оскільки країна знаходилася у стані війни, але разом із міцними напоями було заборонено також і споживання виноградного вина. В.Є. Таїров, який добре розумів, що така заборона спричинить загибель виноградарства, яке потім потрібно буде відновляти, шукав можливості, щоб запобігти цьому. Одна за одною виходять його полум'яні публікації «Алкоголізм та значення виноградного вина у боротьбі з ним», «Виноградне вино в армії та на флоті», «Щодо полеміки з питань алкоголізму у зв'язку із споживанням винограду та вина» та ряд інших.

У цих публікаціях В.Є. Таїров надав обґрунтування щодо причин, які ставили вино в один ряд із іншими чинниками протидії алкоголізації країни. У своєму обґрунтуванні він спирався на статистичні дані щодо споживання виноградного вина з одного боку, з другого – на ту ж статистику щодо рівнів алкоголізму серед населення. Вчений підрахував, що, якщо середньостатистичний італієць споживає 95,1% етилового спирту з натуральним виноградним вином, то пересічний мешканець Російської імперії 93,2% спирту споживає у вигляді горілки. Вченим проведено подібний аналіз щодо споживання вина та міцних напоїв у Франції, і хоч тут частка виноградного вина серед усіх напоїв складала 78,2%, а міцних напоїв – 15,8%, алкоголізм не є проблемою ані у Франції, ані в Італії. В.Є. Таїров аналізував також досвід Кавказу – і знов приходять до висновку – алкоголізація населення почалася разом із початком споживання міцних алкогольних напоїв, раніше, коли споживалися лише натуральні виноградні вина, цього явища не спостерігалося.

Вчений аналізував країни, окремі регіони, роботи зарубіжних вчених –

висновок не змінюється, сухі цифри підтверджують, що вино не є причиною алкоголізму.

Окрему увагу В.Є. Таїров приділив споживанню виноградного вина військовими. Він аналізував досвід Франції, уряд якої, з метою запобігання поширення алкоголізму у 1901 р., заборонив споживання міцних напоїв армією, запропонувавши на заміну, зокрема, виноградні вина.

В.Є. Таїров аналізував також розпорядження по Російській армії і виявив, що її керівництво закупило велику кількість сухого виноградного вина з метою запобігання шлункових захворювань, тобто не вбачав у сухому вині чинника розвитку алкоголізму.

Публікації В.Є. Таїрова, за порадою відомого державного діяча О.С. Єрмолова (1847–1917), були перероблені вченим у більш доступну форму – брошуру «Виноградне вино та алкоголізм». Це видання містило фактично відомості щодо доцільності лікування виноградним вином, наголошувало на необхідності введення його в побут народу та виправдовувало напій від звинувачень у розвитку алкоголізму.

Таким чином, В.Є. Таїров є фактично розробником наукових основ лікування виноградним вином, якому вдалося:

- обґрунтувати потенційні біохімічні механізми позитивного впливу виноградного вина на організм людини;
- проаналізувати напрямки впливу вина на патогенні бактерії як антисептичної композиції;
- визначити, що натуральне виноградне вино є важливим чинником запобігання розвитку алкоголізму населення.

ХОРОЛЬСЬКА ЛУКО-МЕЛПОРАТИВНА СТАНЦІЯ: НЕДОСЛІДЖЕНА СТОРІНКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСУШУВАЛЬНИХ МЕЛІОРАЦІЙ В УКРАЇНІ

Вергунов В.А.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

100-літній ювілей Національної академії аграрних наук України – головного координуючого органу галузевого дослідництва припадає на 1 листопада 2018 р. Слід віддати належне за зроблене всім інституціям, які у різні часи стверджували її всесвітню славу. Серед генеруючих одинадцяти першопричин появи сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та організації для «онаучування» вітчизняного сільського господарства виділяю розгортання сільськогосподарських меліорацій на широкій науковій основі [1].

Стосовно українських земель першість надаю, передусім, створеній у 1872 р. Особливої комісії для дослідження стану вітчизняного господарства та спеціальній Західній експедиції на чолі з генералом Й.І. Жилінським. На реалізацію її технологічно-інженерних рішень щодо культури боліт найбільш системно спрацювала Полтавська губернія наприкінці ХІХ ст. [2]. Тим самим, до подій 1917 р. коштом бюджету губземства і приватних землевласників була

осушена значна площа торф'яно-болотного фонду регіону. З метою його ефективного використання в 1916 р. закладено Підставське болотне дослідне поле на чолі з П.В. Спесивцевим.

Традиція продовжилася і за радянської доби. Розпочаті в 50–60-х рр. минулого століття осушувальні меліорації на Полтавщині вдалося завершити виключно за рахунок державного бюджету. Характерним прикладом стали заболочені ґрунти р. Хорол, що свій початок бере на Сумщині. Ця невеличка річка навіть не на всіх географічних картах позначалася, бо навесні, здебільшого під час повені, виходила з берегів і розливалася на півтора–два кілометри, а влітку пересихала в багатьох місцях. Невипадково, видатний український поет П. Тичина у вірші «Пісня трактористки. Як Олеся Кулик тікала на курси» (1930) писав: «... не той тепер Миргород, Хорол-річка не та...».

Від с. Федорівка Глобинського району до с. Петрівці Миргородського району по руслу р. Хорол було заплановано прокладання майже 100 км магістрального каналу завглибшки 2,5–4,5 м і завширшки 14–27 м. Через відповідні інтервали будувалися 13 шлюзів, з яких 9 мали переїзди. Крім того, зводилися 4 залізобетонних і 11 пішохідних мостів. До магістрального каналу підключалися міжгосподарські канали з боковою осушувальною системою. На будівництво першочергових об'єктів держава виділила 120 тис. крб, а потім на введення в експлуатацію ще 380 тис. крб. Таким чином, осушувалося понад 20 тис. га. Вже в 1966 р. хорольські меліоратори здійснили відповідні попередні культурно-технічні роботи з викорчовування пеньків і мілколісся, а також вирівнювання поверхні на площі 100 га. Ще на 60 га провели поверхневе покращення луків і пасовищ. За усім комплексом заходів і плануванням робіт з введення в культуру відповідала створена в лютому 1966 р. Хорольська луко-меліоративна станція на чолі з Г.Г. Дерієм. Відтак, відбувся удосконалюючий організаційний етап пов'язаний з максимальним впровадженням новітніх знань у виробництво на прикладі конкретної осушувально-зволожувальної системи. Незважаючи на рішення травневого 1966 р. Пленуму ЦК КПРС, виділені державні кошти на проведення осушувальних робіт та побудову дослідної станції, не все відбувалося гладко і послідовно. Лише до кінця п'ятирічки заплановане втілювалося у життя. Сьогодні можна погодитися із думкою С. Михайленка, що справа тоді залишається справою, коли «... уряд звертає... серйозну увагу на меліорацію земель...» [3]. Відповідно, за таких умов зростає роль і галузевої науки. Діяльність Хорольської луко-меліоративної станції на благо вітчизняної меліоративної науки чекає на свого дослідника.

Джерела та література

1. Вергунов В. А. Еволюція наукових засад на шляху до природоохоронного адаптивно-ландшафтного меліоративного землеробства. Київ, 2010. 174с.
2. Вергунов В. А. Культура боліт на Полтавщині: становлення та розвиток у світлі творчої спадщини П. В. Спесивцева. Київ, 2016. 160 с.
3. Михайленко С. Наступ на болота і заплави. *Зоря Полтавщини*. 1966. 3 черв. С. 2.

**НАПРЯМИ РОБОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО
ІНСТИТУТУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА
У ПЕРШІ ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ (1946–1951)**

Вільчинська Д.В.

*Подільський державний аграрно-технічний університет
(м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області)*

Український науково-дослідний інститут соціалістичного землеробства у перші післявоєнні роки (1946–1951 рр.) займався, в основному, вивченням ґрунтового покриву республіки, на основі чого було підготовлено та видано в 1949 р. ґрунтову карту УРСР у масштабі 1:750000. У 1951 р. друком вийшла монографія «Ґрунти УРСР». Все це сприяло плануванню агротехнічних заходів з підвищення родючості ґрунтів, а також слугувало посібником для спеціалістів сільського господарства. За складання ґрунтової карти та підготовку монографії «Ґрунти УРСР» авторський колектив (Божко К.С., Вернардер Н.Б., Годлін М.М., Костюченко П.А., Самбур Г.Н., Скорина С.А.) одержав премію ім. В.В. Докучаєва.

У 1951 р. інститутом здійснено велику роботу з дослідження ґрунтів у районі Південноукраїнського каналу, де була досліджена площа в 700 тис. га та надана характеристика ґрунтів з метою зрошення. Установою також були розроблені способи підвищення родючості дерново-підзолистих ґрунтів районів Полісся УРСР шляхом застосування вапнування, травосіяння, поглиблення рільничого шару, люпинізації та правильного внесення добрив. Для впровадження у колгоспне виробництво цих заходів у 1951 р. розроблено спеціальну інструкцію.

З метою ефективного впровадження травопільної системи землеробства інститутом: а) вивчено та запропоновано виробництву продуктивні травосуміші багаторічних та однорічних трав для польових, ґрунтозахисних та лучних сівозмін; б) вивчені та рекомендовані для широкого застосування літні посіви насінників багаторічних злакових трав, а також використання насіння урожаю поточного року як способу форсування їх розмноження та збільшення площі посіву багаторічних трав; в) вивчені прийоми підвищення продуктивності природніх кормових угідь в районах Полісся шляхом залуження та посіву однорічних рослин; г) розроблені деякі питання побудови ґрунтових сівозмін, агротехнічні прийоми боротьби з ерозією ґрунту відповідно до умов бурякової зони УРСР; д) вивчено продуктивність для зеленого конвеєру в районах Полісся таких однорічних культур як могар, суданка, африканське просо та ін.

Інститут розробив цілий ряд пропозицій з ефективного використання добрив: а) вивчені та впроваджені в колгоспне виробництво способи ефективного використання місцевих добрив – навозу, торфу, торфокомпостів, а також зеленого добрива спільно з торфом; б) вивчена ефективність калійних солей із стебніковських та калузьких місцезнаходжень та складена інструкція з правильного їх використання; в) доведена необхідність заміни суперфосфату фосфоритним борошном на підзолистих та опідзолених ґрунтах УРСР та складена інструкція з використання фосфоритного борошна в районах Полісся

та Лісостепу УРСР; г) вивчена ефективність бактеріальних добрив та виведений новий штам бульбочкових бактерій для культури люцерни, який в 1950 р. був застосований на площі 115 тис. га.; д) вивчена ефективність вапнування ґрунтів відносно різних ґрунтових відмінностей Полісся та Лісостепу. У результаті досліджень надана оцінка місцевим матеріалам для вапнування (крейда, мергель, дефекація, лес) та встановлені дози внесення вапна для окремих ґрунтових різновидів; е) вивчені та запроваджені у виробництво органо-мінеральні гранульовані добрива під зернові культури, застосування яких у невеликих дозах значно збільшувало урожайність.

Українським науково-дослідним інститутом соціалістичного землеробства та мережею його дослідних станцій розроблено агротехніку широколистяних та літніх посівів кок-сагізу та системи заходів боротьби зі шкідниками і хворобами кок-сагізу. Виведені сорти люпину синього сидерального малоалкалоїдного та безалкалоїдного, жовтого сорту картоплі, дрібнонасінного рапсу № 128, вівсяниці лучної та продуктивний сорт кукурудзи гібрид «Буковинський № 1». Виявлені та розмножені для впровадження у виробництво нові високоврожайні кормові культури: сорго біле, кафрське, африканське просо, гаолян ранньоспілий, пайза, теф.

Інститутом складені агротехнічні вказівки на 1951 р. з вирощування озимої пшениці, ярових зернових та зернобобових культур, кукурудзи, чумизи, кок-сагізу, льону-довгунця, проса, з покращення луків та пасовищ, а також було розроблено методику складання перспективних планів розвитку колгоспного виробництва.

Українським науково-дослідним інститутом соціалістичного землеробства виконана велика літературна робота з популяризації досягнень агрономічної науки. Видано 22 брошури та 165 статей в газетах, журналах, збірниках з вивчення та впровадження травопільної системи землеробства, травопільних сівозмін, з агротехніки та насінництва багаторічних трав, з покращення луків та пасовищ, застосування гранульованих добрив, покращення солонців, про видатних російських вчених – В.В. Докучаєва та В.Р. Вільямса. Колектив наукових співробітників інституту взяв участь у складанні колгоспної виробничої енциклопедії та підручника з агротехнічного мінімуму для підготовки майстрів сільського господарства.

Отже, у перші післявоєнні роки (1946–1951 рр.) основними напрямками діяльності Українського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства стали: 1) вивчення ґрунтів УРСР; 2) розробка способів підвищення родючості ґрунту; 3) впровадження травопільної системи землеробства; 4) застосування добрив; 5) розробка агротехнічних заходів; 6) удосконалення колгоспно-виробничої системи тощо.

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ В АГРОПРОМИСЛОВИХ КОМПЛЕКСАХ (70-80-ті рр. XX ст.)

Ворона Я.С.

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький Київської області)*

Одним із найбільш ефективних шляхів підвищення рівня економічного управління народним господарством і його ланками є застосування засобів сучасної обчислювальної техніки. Виникла необхідність дбати про дальший розвиток і підвищення ефективності мережі автоматизованих систем управління і обчислювальних центрів колективного користування, їх об'єднання в єдину загальнодержавну систему збирання, обробки інформації для обліку, планування і управління.

Вирішення задач АСУ в системі Держкомсільгосптехніки УРСР забезпечується республіканським проектно-технологічним виробничим об'єднанням «Укрсільгосптехсистема», що має свої філіали в усіх областях республіки.

Полтавський філіал – базовий у країні і єдиний в агропромисловому об'єднанні області. Тут здійснюється цілеспрямована робота щодо впровадження і експлуатації автоматизованої системи управління, сучасних засобів зв'язку і апаратури передачі даних для своєчасного забезпечення колгоспів і радгоспів області сільськогосподарською технікою, запасними частинами, іншими матеріалами.

Удосконалення управління в системі облсільгосптехніки забезпечується створенням необхідної технічної бази. Філіал освоїв експлуатацію обчислювальних машин третього покоління. Широко застосовується периферійне обладнання – електронні фактурні машини (ЕФМ), електронні фактурно-бухгалтерські машини (ЕФБМ). Надалі планується використання продуктивних і економічних малих електронних машин, що орієнтовані на широку сферу застосування – автоматизацію технологічних процесів, наукових досліджень, обробку інформації та ін.

Вони доступні великій кількості користувачів і забезпечують вирішення задач у режимах реального часу, телеобробки, діалогу і т. д. У структурі відомчої автоматизованої системи збирання і переробки планово-економічної інформації передбачено створення функціональних систем, основним призначенням яких є управління матеріальними потоками і резервами. Механізм управління охоплює планування, організацію, координацію, облік і контроль руху товарно-матеріальних цінностей.

На початку своєї діяльності колектив філіалу займався розробкою і впровадженням засобів зв'язку на рівні район-область, організацією диспетчерського зв'язку в райсільгосптехніках.

З 1974 р. на обласній базі матеріально-технічного постачання була введена в експлуатацію перша ЕФБМ «Іскра-2301». Тут, а потім і в Хорольській, Миргородській, Новосанжарській і Козельщинській райсільгосптехніках було

створено пункти первинної обробки інформації (ППОІ). Там і розпочалась експлуатація першої задачі «АСУ-«Облік наявності і руху товарів на базах постачання». Паралельно велося освоєння ЕОМ «Мінськ-322. В широкому масштабі здійснювались роботи по механізації обліку. На кінець 1979 р. було організовано понад 35 таких пунктів ППОІ, введено в дію 33 ЕОМ, 120 ЕФБМ, 26 комплектів апаратури передачі даних, 23 телетайпи Т-16. За допомогою цього комплексу технічних засобів здійснювалася експлуатація близько 40 різних задач першої і другої черги «АСУ-МТС».

У структурі філіалу налічується 9 виробничих відділів: впровадження і експлуатації задач підсистеми «АСУ-запчастина», підготовки, контролю і видачі інформації; технічного обслуговування ЕОМ; зв'язки і впровадження проектів галузевої АСУ; експлуатації периферійного устаткування; технічного обслуговування периферійного обладнання; прийому оперативної інформації по каналах зв'язку і підготовки її для ЕОМ; організації і розвитку засобів зв'язку; експлуатації задач на ЕОМ і група оперативно-розмножувальних робіт.

Виконання завдань з належного забезпечення населення країни продуктами харчування і сировиною переробної промисловості значно залежить від рівня розвитку тваринництва у колгоспах, радгоспах, індивідуальному секторі кожного району і України в цілому. На споживчий ринок сільське господарство повинно постачати щорічно мільйони тонн м'яса і м'ясопродуктів, тваринних жирів, молока і молочних продуктів, яєць та інших продуктів харчування, а також шкіри, вовни та іншої сировини. При цьому з кожним роком все більш жорсткі вимоги ставляться не тільки до кількісних, а й до якісних економічних показників виробництва тваринницької продукції, показників, що набувають в умовах ринкових відносин і конкурентної боротьби не лише важливого, а й вирішального значення.

В одному з директивних документів – Постанові Ради агропромислових формувань Полтавської області «Про концепцію розвитку тваринництва в Полтавській області на 1991–1995 рр. і на період до 2000 року», крім багатьох пунктів, спрямованих на подальше виробництво тваринницької продукції, є такий пункт: «Створення і широке впровадження автоматизованих систем аналізу, планування і управління виробництвом (АСУ)».

Для виконання згаданої Постанови у вересні 1986 р. в усіх 22 господарствах Лубенського району і при Лубенському районному агропромисловому об'єднанні було створено спеціальну групу «СЕЛЕКС», а в інформаційно-обчислювальному центрі – спеціальний виробничий відділ по впровадженню системи в сільськогосподарське виробництво. Найбільш повне використання обчислювальної техніки досягається при впровадженні автоматизованих систем управління (АСУ). Широка комплексна програма удосконалення організаційної структури і методів управління у виробничо-технічному забезпеченні колгоспів і радгоспів країни була накреслена урядом СРСР.

ПОЧАТКОВІ ЕТАПИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПИТАНЬ МЕХАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ ПРОЦЕСІВ НА КІРОВОГРАДЩИНІ (за період 1912–1956 рр.)

Гайдено О.М.

*Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН
(с. Созонівка Кіровоградського району Кіровоградської області)*

Наприкінці XIX та на початку XX ст.ст. на значних просторах Степу півдня Російської імперії розширювалися площі під сільськогосподарськими культурами. Техніка рільництва великих поміщицьких та куркульських господарств, які давали основну продукцію зерна на світовий ринок, вимагала докорінного упорядкування, так як безсистемне використання багатих цілинних земель призводило до різкого зниження їх родючості, а неврожайні роки та недороди спостерігались все частіше [1, 2].

Вивчення техніки рільництва, агротехніки вирощування зернових культур, попит на які в той час все збільшувався, а розорювання цілинних і перелогових земель, які й без застосування високої агротехніки давали високі врожаї, на той час закінчувалося, що й слугувало передумовою для створення та основними завданнями діяльності Аджамської (на даний час Кіровоградської) сільськогосподарської дослідної станції Херсонського губернського земства. У 1913 р. на зібранні було вирішено провести орієнтовний висів, з більш детальним обліком урожаю та бур'янів, першочергово на полях, які були намічені для закладання дослідів [3].

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції станція значно розширила обсяг і зміст науково-дослідної роботи. На початку 20-х рр. минулого століття, крім відділу рільництва, було організовано відділи сортовипробування, впровадження та агрохімічну лабораторію.

Для підвищення продуктивності праці в землеробстві власники землі застосовували механізацію ручної праці на деяких технологічних процесах: використовували кінні рядкові сівалки, які випускалися Єлисаветградським заводом братів Ельворті (зараз ПАТ «Ельворті»), культиватори та інші як вітчизняні, так й іноземні ґрунтообробні та посівні машини, саме тому, окрім вивчення агротехніки зернових культур, випробовувалася сільськогосподарська техніка як вітчизняного так і іноземного виробництва (рис. 1) [2, 4].

Поширення засобів механізації вимагало вивчення можливостей застосування цих машин в умовах зони, відповідності їх агротехнічним вимогам, у зв'язку з чим 25 жовтня 1913 р. на базі Аджамської сільськогосподарської дослідної станції було створено машинновипробувальний відділ, який очолив відомий на той час інженер В. І. Нагібін [5].

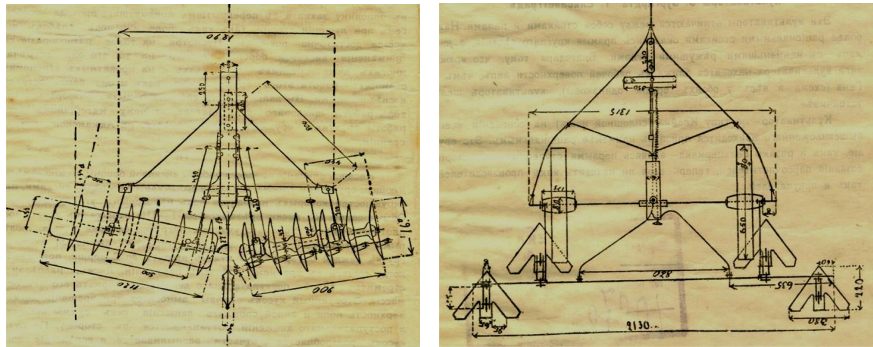
Працівники відділу проводили випробування плугів та рядкових сівалок, надавали консультації селянам по їх регулювання та ефективному використанню. В 1915 р. під керівництвом інженера В. І. Мещеріна випробували дискову борону (виробництва США) на парокінній тязі та культиватори з різними типами робочих органів для боротьби з бур'янами на парах [6, 7] (рис. 2). За результатами проведених досліджень встановлено ефективність

роботи при двократному проході по оброблюваній ділянці: перший прохід – вирізними дисками, другий – «цільнокрайніми».

Рис. 1. Грунтообробні та посівні машини які працювали на початку XX ст.

В 1927–1928 рр. при станції відновлено, замість скасованого «машиноспробного відділу – машиноспробний пункт», де фахівцем-машиноводом Одеської обласної станції, професором Пожідаєвим проводилось випробування «пахотних» сільськогосподарських машин і сівалок, а звіт про ці випробування наведено в працях Одеської обласної сільськогосподарської

дослідної станції [8].

Рис. 2. Робочі креслення дискової борони (виробництва США) та культиватора для боротьби з бур'янами на парах

На початку 1929–1931 рр. робота дослідної станції та машиновипробувального відділу не могли задовольнити вимоги укрупнених сільськогосподарських господарств, що утворилися шляхом колективізації [9], тому з приходом на поля нових, на той час, тракторів марок «У-1», «У-2», «ХТЗ» та відповідного до них знаряддя, змусило науковців із машиновипробувального відділу зорієнтувати свою роботу в напрямку розробки нових технологічних прийомів і їх перевірки у виробництві в основних районах Степу при вирощуванні олійних культур. Це, в перш чергу, відносилось до механізації основного обробітку ґрунту, внесення добрив під олійні культури, техніки сівби, системи догляду за рослинами та їх збирання. Ще більше розширилися функції

науковців з впровадженням у господарствах жаток-лобогрійок, молотарок типу «М-1100», а пізніше причіпних комбайнів «Комунар».

У зв'язку зі створенням в 1956 р. на базі Української науково-дослідної станції олійних культур Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції, відділ реорганізували у лабораторію механізації, співробітники якого впроваджували квадратно-гніздовий спосіб сівби соняшнику, кукурудзи, вдосконалювали машини та технологію, навчили нові прийоми одержання високих врожаїв цих культур. Завдяки допомозі вчених ланкові механізованих ланок М.І. Небесний, С.В. Бондар та І.А. Тарапака одержали по 65–70 ц/га кукурудзи, 21 ц/га соняшнику.

Вдосконалювалася і впроваджувалася на полях області прогресивна технологія вирощування цукрових буряків з ефективним використанням механізмів і рекомендованих прийомів агротехніки, що дозволило колективним господарствам підвищити урожай коренів в середньому по області з 203 до 234 ц/га при цьому затрати ручної праці на вирощуванні 1 ц коренів знизилась на 26 % [10].

Джерела та література

1. Кіровоградський інститут агропромислового виробництва: минуле і сьогодення (1912–2012). *Короткий історичний нарис до 100-річчя заснування установи*. Кіровоград : КОД, 2012. 72 с.
2. 50 років Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції / відп. ред. Устинчик О. К. Київ : Держсільгоспвидав УРСР, 1963. 208 с.
3. *Отчет Аджамской с.-х. опытной станции Херсонского губернского земства за 1913 год*. Полеводственный отдел. Елисаветград, 1914. 39 с.
4. *Труды Аджамской сельскохозяйственной станции Херсонского губернского земства*. Машиноиспытательный отдел. Данные испытания плугов и рядовых сеялок в 1913 году. Елисаветград, 1914. С. 4–12.
5. Нагибин В. И. Данные испытания рядковых сеялок в 1913 году на Аджамской сельскохозяйственной опытной станции. Киев, 1914. С. 4–12.
6. Мещерин В. И. Отчет по испытанию сельскохозяйственных машин при машиноиспытательном отделе. Дисковый культиватор. Киев, 1915.
7. Мещерин В. И. Отчет по испытанию сельскохозяйственных машин при машиноиспытательном отделе. Пароочистители. Киев, 1915.
8. Відчит про роботу Аджамської сільськогосподарської дослідної станції за 1926–27 і 1927–28 роки. Елісаветград. 1929. 35 с.
9. Краткие итоги работы по масличным культурам за 1931–1935 годы. Киев : Госсельхозиздат УССР, 1957. Вып. 1-к.
10. Устинчик О. К. Короткі підсумки роботи Кіровоградської обласної державної сільськогосподарської дослідної станції. *Степове землеробство*. Київ : Урожай, 1972. Вып. 7-к. С. 82–92.

ВНЕСОК О.І. БОРГАРДТА (1881–1937) У РОЗВИТОК ФІТОПАТОЛОГІЇ

Гамалія В.М., Руда С.П.

Державний університет інфраструктури та технологій (м. Київ)

Катеринославська сільськогосподарська дослідна станція відкрилася у 1914 р. З її фінансового звіту за цей рік випливає, що земельну ділянку поблизу станції Синельниково засвоєно, налагоджено телефонний зв'язок сільськогосподарської станції через Новомосковську телефонну мережу, обладнання та література для бібліотеки придбані, штатний розклад складено. В.В. Таланов, закінчивши керівництво роботами з підготовки станції, очолив відділ прикладної ботаніки, до якого увійшов фітопатологічний підрозділ під завідуванням О.І. Боргардта [11].

Фітопатолог, доктор сільськогосподарських наук Олександр Іванович Боргардт народився 19 серпня 1881 р. у Деліжані Єлисаветпольської губернії. Закінчив Новоросійський університет, після чого працював у агрономічній лабораторії університету, звідки вийшли дві його перші роботи мікологічного напрямку, одна з яких була представлена на XII-му з'їзді російських природознавців та лікарів [10, с. 4]. У 1912–1913 рр. працював у Е. Фішера в Берні, де виконав роботу з цитології уредостадії гриба *Uredo alpestris* [1]. Повернувшись на батьківщину, перейшов до досліджень грибів-паразитів, переважно до питань боротьби із сажкою.

У грудні 1915 р. відбулася нарада спеціалістів, на якій було заслухано результати роботи станції та плани на майбутнє кожного з її відділів. В.В. Таланов, окреслюючи завдання відділу прикладної ботаніки, сказав: «Об'єктом роботи відділу прикладної ботаніки повинна бути сільськогосподарська рослина як така, а основною метою робіт – пошук найкращих форм сільськогосподарських рослин, які дають якомога вищі врожаї якомога кращої якості, а також вивчення біологічних особливостей форм культурних рослин і бур'янів... для з'ясування найкращих засобів боротьби з останніми» [12, с. 2].

О.І. Боргардт виступив з доповіддю, в якій чітко визначив принципи роботи підрозділу фітопатології, сформульовані у відповідності з основними завданнями станції. Полягали ці принципи в наступному:

1. Пошук найкращих та рентабельних технічних методів і прийомів боротьби з хворобами рослин.
2. Всі явища фітопатологічного характеру повинні досліджуватися всебічно і суто науковими методами.
3. Питання повинні мати практичний характер і відповідати регіональним запитам.
4. Отримані дані повинні бути розроблені у відповідності з реальними умовами господарства і широко розповсюджені серед населення.

На думку вченого, у південно-степовому регіоні Росії можна спостерігати три цикли хвороб рослин: 1) непаразитарні, тобто ґрунтово-кліматичного характеру; 2) паразитарні, викликані бактеріями, грибами та паразитами вищих

рослин; 3) спричинені шкідниками-комахами. Третій цикл – об’єкт діяльності підвідділу ентомології, а перший та другий складають поле діяльності підвідділу фітопатології, оскільки розділяти їх недоцільно: «...відділити паразитарні захворювання від непаразитарних, тобто ґрунтово-кліматичних, не тільки немає необхідності, але й не існує можливості це зробити, оскільки паразитарні хвороби зазвичай являються наслідком ґрунтово-кліматичних хвороб і першопричиною паразитарного захворювання... рослина, що знаходиться у несприйнятливих умовах росту, перебуває завжди у пригніченому стані і, як організм з ослабленими функціями, не в змозі впоратися з нападаючим на нього паразитом... до задачі фітопатолога повинно входити вивчення тих критичних моментів, за яких рослина з організму імунного переходить в організм з імунітетом сумнівним» [7, с. 79–80].

Далі доповідач назвав хвороби рослин, на які слід звернути особливу увагу. Найпоширенішою хворобою зернових хлібів на півдні є сажка, тому вивчення цієї хвороби повинно розпочатись у першу чергу. Наступне питання – розробка методів боротьби з іржею, теж дуже поширеною на ланах півдня. Окрім сажки та іржі, на польових культурах зустрічаються й інші хвороби, зокрема ті, що викликаються грибами *Erysiphe graminis* та *Claviceps purpurea* (спричиняє утворення так званих «ріжків» на житі). Проте при ретельному виконанні правил агротехніки суттєвої шкоди врожаю вони не завдають.

Значний практичний і науковий інтерес складають хвороби кукурудзи, які ще мало вивчені. В регіоні, де працює станція, колосальних втрат завдає сажка кукурудзи, викликана *Ustilago maydis*. Питання боротьби з нею має бути включено до програми досліджень підвідділу фітопатології. Крім сажки, на кукурудзі зустрічається чимало інших хвороб грибного та бактеріального походження, теж недостатньо вивчених.

Культура проса значно розповсюджена в окрузі як корисна і вигідна. Проте в останній час спостерігається зменшення посівних площ під цією культурою, що пояснюється поширенням сажки, яка знижує рентабельність вирощування проса. Існує тенденція введення нових культур – могара, сорго та чумизи, із ввезенням насіння яких ввозяться і їхні хвороби: на могорі – сажка, а на сорго – теж сажка і різні захворювання бактеріального походження. Тому при введенні нових культур необхідно звертати увагу на супутні хвороби, щоб запобігти їх подальшому поширенню.

Серед садових культур дуже поширений хлороз, причини якого різні, але наслідки досить сумні. Хлорозне дерево легко піддається грибним та іноді бактеріальним хворобам, а також дуже страждає від низької температури. Вивчення грибних хвороб садових культур є важливим, беручи до уваги кліматичні особливості краю. Досліджувати ці хвороби доцільно у природному середовищі шляхом фенологічних спостережень. «Детальна розробка методики цих спостережень, – зазначає О.І. Боргардт, – дасть вельми цінний результат не тільки для оцінки сортименту з патологічного боку, а також висвітлить і деякі біологічні явища з життя паразитних грибків і взаємовідношення їх з рослиною-хазяїном» [7, с. 90]. Для вивчення сортів плодкових дерев у патологічному плані підвідділу фітопатології необхідно виділити окрему ділянку землі. Потрібний

також невеликий сепаратний вегетаційний будиночок з окремими відділеннями для проведення дослідів із зараження рослин.

Комісія, очолювана відомим харківським мікологом та фітопатологом А.О. Потебнею, що перевіряла роботу і плани подальшої діяльності підвідділу фітопатології, відмітила раціональність наміченої ним розробки фізіологічного напрямку, якому у фітопатології приділялося мало уваги. Також, беручи до уваги важливість запланованих підвідділом досліджень, було вирішено надати йому необхідну для роботи ділянку землі та розширити площу лабораторії [14, с. 190–191].

Результати роботи підвідділу фітопатології, викладені у доповіді О.І. Боргардта, та сформульовані ним засади, на яких має базуватися фітопатологічна наука, не лише дозволили поліпшити подальші умови роботи в цьому напрямку, але й продемонстрували його глибоку обізнаність з предметом, вміння глибоко осмислювати теоретичні аспекти проблеми, не випускаючи з поля зору практичне застосування здобутих результатів. Тому праці вченого заслужено цінували сучасники.

Очолити фітопатологічний підвідділ Катеринославської дослідної станції, О.І. Боргардт надрукував низку статей в її «Трудах» та інших наукових виданнях [2, 5, 6, 8, 9]. Вважаючи за необхідне звертати особливу увагу на поширення серед населення відомостей про паразитичні хвороби рослин і пропаганду методів боротьби із ними, він друкував також популярні праці, доступні для народу. Прикладом такого твору є брошура «Головня» [3]. В ній у доступній формі описані різні види сажки та вказані рослини, які вона вражає; даються конкретні рекомендації для лікування та запобігання хвороби.

Високу оцінку діяльності О.І. Боргардта дав В.П. Муравйов, зазначивши: «О.І. Боргардт – яскравий представник нового напрямку в фітопатології, що переносить центр уваги на стан рослини-хазяїна і на зовнішні умови, що його оточують... Особливо своєрідно, і, на мій погляд, цілком вірно О.І. Боргардт підходить до вирішення задачі захисту від хвороб багатолітніх деревних культур – плодкових дерев, виходячи з цієї позиції... звідси зовсім інакше будується система заходів для захисту плодового саду від хвороб» [13, с. 121–122].

В.П. Муравйов також відзначив, що О.І. Боргардтом було розроблено систему заходів по боротьбі з сажкою, зокрема сухий метод протравлювання насіння хлібних злаків перед посівом, широко впроваджений у виробничу практику. Застосування цього методу полегшувалося при використанні препарату АБ, виготовленого з крейди та мідного купоросу, винахідником якого теж був О.І. Боргардт. Він же відомий як конструктор декількох типів машин для протравлювання насіння.

Багато років О.І. Боргардт працював на Катеринославській сільськогосподарській дослідній станції, яка за цей час неодноразово підлягала реорганізації та зміні назви: Східно-стєпова сільськогосподарська станція, Катеринославська крайова сільськогосподарська дослідна станція ім. тов. Клименка, НДІ зернового господарства ім. Куйбишева. Згодом і до кінця життя О.І. Боргардт керував фітопатологічним відділом НДІ південного плодово-ягідного господарства, перейменованого в Український плодово-

ягідний інститут, який нині вже знаходиться у Китаєві, під Києвом, а також викладав у Вищій комерційній сільськогосподарській школі Дніпропетровська. Теоретичні та практичні розробки О.І. Боргардта в галузі фітопатології (після його смерті 18 січня 1937 р.) продовжували розвивати учні та послідовники вченого.

Джерела та література

1. Borggardt A. Ueber die Kernverhältnisse bei Uredo alpstris. *Mycol. Centralbl.* 1913. № 2. S. 193–195. 1 Abb.
2. Боргардт А. И. Головня кукурузы и меры борьбы с ней / Ин-т кукурузы ВАСХНИЛ. 1930. Бюлл. 4. С. 15–22.
3. Боргардт А. И. Головня. Одесса : Одес. отд-ние изд-ва Наркомзема Украины, 1922. 16 с.
4. Боргардт А. И. Интрамолекулярное дыхание плесневых грибовок *Тр. агрономич. лабор. Новоросс. ун-та.* Одесса, 1911.
5. Боргардт А. И. Исследование явления устойчивости яровых пшениц в отношении грибка *Tilletia tritici* Winter *С.-х. опытное дело.* 1927. № 1. С. 1–8.
6. Боргардт А. И. К вопросу об устойчивости пшениц к грибку типа *Tilletia*. *Труды Всесоюзн. съезда по генетике, селекции и семеноводству.* V. 1930. С. 133–134.
7. Боргардт А. И. Материалы к программным соображениям и организации подотдела фитопатологии Екатеринославской областной сельскохозяйственной опытной станции (1915) *Доклады и журналы Совещания по вопросам организации Екатериносл. с.-х. опытной ст.* Екатеринослав, 1916. С. 77–97.
8. Боргардт А. И. О внутренних способах лечения при борьбе с болезнями растений. *Плодоовощное хозяйство.* 1934. № 1. С. 40–42.
9. Боргардт А. И. Современное состояние вопросов в области познания болезней кукурузы. *Труды НИИ кукурузно-соевого хозяйства.* 1932. Вып. 28. С. 1–53.
10. Боргардт А. И. О спиртовом брожении у плесневых грибовок *Дневн. XII съезда русск. естествоисп. и врачей.* 1910. № 9. С. 386.
11. Денежный отчет Екатеринославской областной сельскохозяйственной опытной станции за 1914 год. Екатеринослав, 1915. 70 с.
12. Доклады и журналы Совещания по вопросам организации Екатеринославской сельскохозяйственной опытной станции 18–20 декабря 1915 г. Екатеринослав, 1916. 207 с.
13. Муравьев В. П. Краткий исторический очерк развития фитопатологических организаций и изучения болезней сахарной свёклы и свекловичного сырья в СССР. *Свекловодство.* 2-е изд. Киев : Госсельхозиздат УССР, 1959. Т. 3. С. 583–590.
14. Потёбия А., Булгарцев Г. Журнал заседания комиссии по отделу фитопатологии. Екатеринослав, 1916. С. 190–191.

**«БЮЛЕТЕНЬ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОГО НАУКОВОГО
КОМИТЕТУ УКРАЇНИ»¹ – ЦІННЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ ДЖЕРЕЛО
З ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ АГРАРНОЇ НАУКИ
В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

Грищенко Т.Р.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Цього року Національна академія аграрних наук України відзначає свій віковий ювілей. Здійснені історичні розвідки Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН засвідчили, що свої витoki вона веде саме від Сільськогосподарського наукового комітету України (далі – СГНКУ), що функціонував упродовж 1 листопада 1918 – 1 жовтня 1927 р. При вивченні науково-організаційних засад становлення й розвитку Комітету неоціненну роль відіграла його друкована спадщина. Серед них слід виділити раритетне видання – «Бюлетень Сільсько-Господарського Наукового Комітету України». У 1921 р. в Києві світ побачив № 1–3 за липень–вересень. На жаль, на цьому видання припинилося. Сьогодні це є цінне інформаційне джерело з вивчення історії аграрної науки. Чимало архівних документів щодо діяльності СГНКУ за цей період відсутні в архівосховищах України. Відтак, «Бюлетень» дозволив заповнити існуючі прогалини і слугував ґрунтовною джерельною базою.

«Бюлетень Сільсько-Господарського Наукового Комітету України» – одне з перших видань установи. До друку його підготувало Інформаційне бюро секретаріату СГНКУ під редакцією вченого секретаря проф. О. Янати. На титулі українська назва видання дублюється французькою й німецькою. «Бюлетень» складався з таких рубрик: 1) короткі статті про стан аграрної науки, її здобутки й напрацювання у різних галузях; 2) офіційні повідомлення, накази тощо; 3) поточна діяльність СГНКУ, його центральних органів (Пленуму, Ради, Президії), секцій, бюро та окремих установ і філій; 4) відомості про діяльність інших галузевих наукових установ України; 5) оголошення, запитання, відповіді та ін. Розглянемо їх детальніше.

У виданні вміщено некролог на вшанування пам'яті про видатного вченого, активного діяча Комітету, члена його Президії, голови Лісової секції, професора В. Огієвського, що стояв у витоків створення установи. Пленум СГНКУ призначив спеціальне засідання 27 серпня 1921 р. і присвятив йому черговий номер «Трудів Сільсько-Господарського Наукового Комітету».

У статті «До сучасного стану та розвитку С.-Г. Наукового Комітету України» у загальних рисах розглянуто діяльність установи за 1919–1921 рр., окреслено організаційну структуру, зазначено перелік спеціальних інституцій, що функціонували при ній тощо.

Рубрика «Офіційні відомості» містить: 1) Статут СГНКУ, ухвалений його Пленумом 6 червня 1920 р. і затверджений Колегією Народного комісаріату земельних справ УСРР 25 листопада 1920 р.; 2) тимчасову інструкцію про

¹ Назву видання подано мовою оригіналу.

організацію місцевих філій СГНКУ від 13 липня 1920 р.; 3) інформацію про створення Бюро СГНКУ при Наркомземі в Харкові за постановою Колегії НКЗС УСРР від 2 лютого 1921 р.

У розділі «Інформації про діяльність С.-Г.Н.К.У.» зазначається про:

➤ пленарне засідання 27 серпня 1921 р., присвячене пам'яті В. Огієвського, на якому ухвалили рішення про створення, за задумом небіжчика, Інституту популяризації новітніх успіхів сільськогосподарського знання;

➤ нараду Президії СГНКУ з головою Раднаркому Х. Раковським щодо боротьби з посухою в Україні, упорядкування метеорологічної справи, організації мережі селекційних установ та ін.;

➤ створення Інституту селекції; Центральної станції боротьби з бур'янами; першого державного степового заповіднику України «Асканія Нова»; Центральної мото-культурної станції; Центральної дослідної рибної станції; Інституту популяризації новітніх успіхів сільськогосподарського знання;

➤ діяльність Центральної дослідної садово-городньої станції у с. Млієві на Черкащині; Української метеорологічної служби; Центральної сільськогосподарської бібліотеки; Центрального сільськогосподарського музею України; Центральної майстерні наочного приладдя до сільськогосподарського навчання;

➤ участь СГНКУ у боротьбі з посухою;

➤ організацію досліджень нових методів підсочки сосни й гідрологічні розвідки;

➤ долю наукової спадщини Л. Смиренка;

➤ стан галузевої видавничої та бібліографічної справи й питання сільськогосподарської української термінології.

Рубрика про діяльність спеціальних комітетів при СГНКУ містить відомості про вживання заходів у боротьбі зі шкідниками сільського господарства; Першу Всеукраїнську нараду з насіннезнавства і насінневого контролю та організацію цукрово-бурякової наукової справи в Україні. Окремо подано інформацію про регіональні представництва СГНКУ – Подільське, Київське, Волинське та Уманське.

На сторінках «Бюлетеню» знайшлося місце про долю Агрономічної секції Українського наукового товариства; приєднання до СГНКУ науково-дослідних установ колишнього Південноросійського товариства заохочення сільського господарства; діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства.

Як засвідчив проведений контент-аналіз, професійне інформаційне видання «Бюлетень Сільсько-Господарського Наукового Комітету України» обсягом лише 33 сторінки за липень–вересень 1921 р. вміщує доволі розгорнуті відомості про стан аграрної науки у роки Української революції. Важливе місце у цьому відведено Сільськогосподарському науковому комітету України як координуючому науково-методичному галузевому центру, що по праву вважався найвищим науковим осередком на українських землях.

РОЛЬ ПЕРШОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО АГРОНОМІЧНОГО З'ЇЗДУ У ЗАСНУВАННІ КООРДИНУЮЧОГО ОРГАНУ З ОРГАНІЗАЦІЇ НАСІННИЦТВА

Дмитрієва Х.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Сортозаміна та сортооновлення – це одна із найважливіших умов отримання високих і сталих врожаїв сільськогосподарських культур. Саме тому питання розмноження з метою широкого розповсюдження нових районованих сортів завжди було чи не головним у програмі засідань з'їздів як регіонального так і Всеукраїнського масштабу. До таких слід віднести і Перший Всеукраїнський агрономічний з'їзд, що відбувся 13–22 листопаду 1920 р. Слід зауважити, що двадцять роки взагалі відзначилися в історії розвитку сільськогосподарської науки, освіти і дослідної справи сплеском створення нових фахових інституцій та управлінських структур, які відповідали за організацію і ведення господарств усіх галузей рослинництва й тваринництва. Подібні управлінські органи стосовно вітчизняного насінництва були заплановані внаслідок прийнятої резолюції на згаданому вище з'їзді – Всеукраїнський насіннєвий комітет і Бюро при Наркомземі України. Таке рішення прийнято відповідно до заслуханих доповідей про стан насіннєвої справи в Україні: «Роль держави і кооперації у справі заготівлі і постачання насіння» (Дібольд Г.Г., Шапошников Н.), «Роль держави і кооперації у справі виробництва насіння» (Ємалакі М.Д.), «Про організацію маточних розсадників городнього насіння» (Євтушенко М.В.), «Короткий огляд овочевого насінництва і заходів його покращання» (Філіппішин І.С.). З цих промов стало чітко зрозуміло, що наслідки революційних подій завдали значної шкоди розвитку галузі, яка на початку 20-х рр. XX ст. потерпала від браку спеціалістів, наявності необхідної кількості якісного посівного матеріалу, руйнування насіннєвих господарств та відсутності чітко визначеної єдиної методики проведення насінництва.

Серед основних пунктів прийнятої на з'їзді резолюції необхідно виділити:

1. Вирішення питань виробництва насіння цілком залежить від організації сортовивчення, сортовипробування, польового і лабораторного контролю та постачання. Для цього частину роботи, яка стосується сортознавства доручити дослідним і селекційним установам, а роботу, що стосується контролю – контрольно-насіннєвим станціям.

2. До Всеукраїнського насіннєвого комітету включити представників від Наркомзему, Губземвідділів, Губернських кооперативних організацій, що об'єднують насіннєву справу в губернії, центральних кооперативних об'єднань, селекційних, науково-дослідних і контрольно-насіннєвих станцій. Періодичність зібрань Комітету – не менше двох разів у рік.

3. Бюро при Наркомземі – це постійно діючий вищий орган при НКЗ України. Його склад включає голову, заступника та секретаря Комітету.

4. Роль кооперації, як спеціальної інституції «специфічно-господарського порядку» у розвитку насінництва полягає у вирошуванні продукції насіння у власних господарствах та об'єднанні дрібних селянських насіннєвих

господарств.

5. При губернських і обласних дослідних станціях організувати маточні розсадники.

6. Виробництво насінневого матеріалу повинно відбуватися: а) в культколгоспах і радгоспах, б) в насінневих господарствах кооперативів, в) в кооперативних об'єднаних дрібних селянських насінневих господарствах.

7. За кошти держави організувати спеціальні курси насінництва, кафедри насінництва при сільськогосподарських учбових закладах й інститути-практиканти для підготовки спеціалістів з насінництва і організаторів насінневої справи тощо.

Згодом багато з прийнятих резолюцій були втілені в життя. Так, при ботанічній секції Сільськогосподарського наукового комітету України діяло Бюро насінництва, основним завданням якого була розробка методики дослідження властивостей насіння, організація і проведення насінневих дослідів на рівні окремих регіонів, затвердження норм якості посівного та фуражного насіння на ринку, а також організація насінневого контролю в Україні. У 1922 р. створено Всеукраїнське товариство насінництва – координуючий орган вітчизняного насінництва в 20-х рр. минулого століття. Свою діяльність воно проводило згідно з програмою, що включала: 1) пошук й імпорт нових сортів, 2) селекцію (покращання наявних і створення нових), 3) сортовивчення і сортовипробування – насінництво, 4) розмноження – виробництво насіння, 5) очищення зерна і зберігання, 6) поширення, постачання, експорт, 7) опис сортів, 8) інспекцію і контроль. Наприкінці 1921 – січні 1922 рр. створено Сортівничо-насіннєве управління Цукротресту, в 1923 р. – Українську сортомережу, неодноразово організовувалися підготовчі курси спеціалістів із селекції та насінництва та ін. Таким чином, Перший Всеукраїнський агрономічний з'їзд поклав початок широкомасштабним роботам в напрямку організації та реорганізації вітчизняного насінництва.

Джерела та література

1. Піпан Х. М. Всеукраїнське товариство насінництва : історія заснування, структура та напрями діяльності. *Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали VIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів*, 21 трав. 2013 р. / НААН, ННСГБ ; редкол. : В. А. Вергунов (голова), О. С. Тарабрін, Ю. А. Горбань та ін. Київ, 2013. С. 101–104.

2. Піпан Х. М. Розвиток насінництва в Україні у період діяльності Сільськогосподарського наукового комітету (1918–1927) *Паросток : вісник Асоціації «Українське насіннєве товариство»*. 2011. № 3. С. 16–17.

3. Резолюції по докладам об організації семенного дела на Украине. *Труды I-го Всеукраинского Агрономического Съезда. 13–22 ноября 1920 года*. Харьков, 1921. Вып. 1. Постановления. С. 40–42.

ДІЯЛЬНІСТЬ СУПІЙСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ МЕЛІОРАТИВНОЇ БОЛОТНОЇ СТАНЦІЇ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1943 рр.

Довгоруک Ю.О.

*Панфільська дослідна станція ННЦ «Інститут землеробства» НААН
(с. Панфіли Яготинського району Київської області)*

Поки що документально не встановлена точна дата зміни статусу Панфіло-Яготинського опорного пункту (організований в 1936 р.) на дослідне поле, а потім і Супійську станцію. Але відомо те, що у вересні 1941 р. німецька окупаційна адміністрація документально підтвердила статус дослідної установи і в архівних документах того періоду знаходимо інформацію саме за дослідному меліоративну болотну станцію що підпорядковувалася Гідромеліоративному інституту в м. Києві. В газеті «Нове українське слово» міститься наступна інформація: «...Інститутові підпорядковані науково-дослідні болотні станції України, якими керує доктор сільськогосподарчих наук проф. Тюленев М.О. Не зважаючи на великі руйнування заподіяні більшовиками, інститутові вдалося майже цілком відбудувати господарство двох станцій (Супійської та Сульської) і ще весною розпочати досліді з різними культурами трав та ін.».

Під час відступу Червоної Армії у вересні 1941 р. меліоративна система р. Супою була зруйнована навмисне спецзагоном НКВС і болота та деякі території навкруги залило водою з двох водосховищ з загальним запасом води 20 млн м³. Затоплення тривало близько 3-х тижнів. Посіви багаторічних лучних трав витримали це задовільно, а решта культур повністю загинуло під водою. Внаслідок цього вийшла з ладу осушувальна меліоративна сітка. Було затоплено величезні болотні та земельні території, ряд полів з посівами і частина врожаїв загинула. А як відомо, озеро Великий Супій тоді мало загальну площу 1070 га, а Малий Супій близько 400 га. В розпорядженні самої станції для досліджень була болотиста площа в 140 га (опинилася повністю під водою). Товщина торф'яного шару в середньому досягала 3 м, а максимальна була близько 5 м.

3 вересня 1941 р. новим директором станції окупаційна влада призначила С.А. Паляничка, який до цього займав посаду наукового керівника установи. Але в 1942 р. у документах він знову згадувався як науковий керівник, а станцію очолив Д.І. Сергєєв. Цікаво те, що після повернення радянської влади в 1943 р. останній не був репресований і продовжував займати посаду директора.

На запитання: хто здійснював фінансування станції в період окупації і кому призначалися звіти, відповідь очевидна. Окупанти знищували все, але залишили радянську систему господарювання в сільській місцевості, яку, напевно, вважали ідеальною для панування над поневоленим українським народом.

Сама будівля станції якимось дивом вціліла серед хаосу боїв кінця вересня 1941 р. і майже не зазнала руйнувань під час авіаційних бомбардувань. Науковий персонал установи не був евакуйований і залишився майже в повному складі – очевидно радянська влада не вважала за потрібне вивозити в тил наукових співробітників сільськогосподарського профілю або ж не встигла цього зробити під час відступу. Лише агрохімічна лабораторія станції була розграбована

відступаючими червоноармійцями та місцевими мародерами. Не припинив своєї роботи і метеорологічний відділ дослідної установи. Вимірювання проводилися лаборантами щодня 3 рази на добу: в 7:00, 13:00, і 21:00. Метеорологічні умови літа-осені 1941 р. були сприятливі для сільського господарства як у відношенні організації виробничих процесів, так і для розвитку і врожайності культур на ділянках дослідної станції. Але військові дії внесли свої корективи: нестача робітників і тяглової сили призвела до того, що врожай картоплі і зернових повністю зібрати не вдалося.

Про постановку науково-дослідної роботи установи відомо те, що тематичний план досліджень на 1941 р. продовжував плани попередніх років і складався з наступних тем: I. Вивчення системи обробки і угноєння в сівозміні (10 польових дослідів); II. Вивчення агротехніки лучних трав та сортопробування культур травопільної сівозміни (12 польових дослідів); III. Детальне осушення кротовим дренажем в виробничих умовах (виконувалося на площі болота в с. Панфили). Але значна частина намічених на 1941 р. досліджень не була виконана в зв'язку з тим, що переважна більшість чоловіків працюючих на станції як фахівців так і робітників була мобілізована на війну, а решту співробітників мобілізували для будівництва військових об'єктів: шляхів, аеродромів, протитанкових ровів і ін. Внаслідок цього стало неможливо доглядати та обліковувати дослідні посіви і проводити спостереження. Тому більшість розпочатих робіт і посівів була залишена і підтримувалася лише невелика їх площа. Отже, після цього робота малочисельного персоналу в зазначений період звелася лише до виконання однієї теми: «Вивчення агротехніки сільськогосподарських культур на осушеному торф'яному ґрунті».

Пізня весна 1942 р. і довготривале весінне підтоплення осушувальної системи тривало до самого червня. Таке велике запізнення з весняними роботами негативно позначилося на розвитку і врожаї культур, в т. ч. й лучних трав. До цього необхідно додати, що осінньої оранки не було, а весіння робилася на глибину не більше 18–20 см, що було вкрай недостатньо. Частина посівів була зроблена навіть зовсім без оранки, а тільки за допомогою дискування. А неврегульованість водного режиму з відсутністю дренажу і великою кількістю атмосферних опадів довершила повний крах врожаю станційних посівів. Внаслідок цього, отримали вкрай слабку мінералізацію органічної маси торфу, підвищену забрудненість посівів, ускладнений догляд за культурами й інші супутні проблеми, що в кінцевому результаті призвели до поганого розвитку культур і небаченого зниження врожаю.

Виконання науково-дослідної роботи в 1942 р. проводили наступні співробітники:

- Сергєєв Д.І. – директор станції;
- Тюленєв М.О. – керівник сектору осушення від Водного інституту;
- Паляничко С.А. – науковий керівник станції;
- Малинка М.М. – спеціаліст агроном;
- Соломко Д.І. – спеціаліст агрохімік;
- Сорокопуд О.І. – старший технік;
- Паляничко З.А. – молодший технік;

- Паляничко А.І. – метеорологічний спостерігач.

Весною 1943 р. склад співробітників дещо розширився і вже включав в себе 3-х студентів-практикантів Водного інституту з Києва: Ненько Г.О., Шкаруло Г.І., Тюрину Л.М.

В 1943 р. станція займалася наступною проблематикою: 1) вивчення довговічності і врожайності окремих видів лучних трав в чистому вигляді (з 1938 р.); 2) вивчення термінів користування і врожайності лучних травосумішей (з 1938 р.); 3) вивчення норм висіву тимофіївки лучної на насіння; 4) порівняння силосного і рядкового посіву тимофіївки при посіві її на насіння; 5) вивчення впливу доз і термінів внесення мінеральних добрив на врожайність і склад травосуміші; 6) вивчення норм висіву насіння лучних трав на врожайність і довговічність лучної травосуміші; 7) вивчення впливу доз мінеральних добрив на врожайність картоплі; 8) вивчення впливу мінеральних добрив в залежності від глибини обробку ґрунту; 9) вивчення впливу кальцію на врожай і якість цукрового буряка; 10) вивчення впливу мідних міңдобрив.

Зі звіту про роботу Супійської станції за 1943 р. (рукописний зошит за авторством директора Сергеева Д.І.) стає відомо, що в тяжких умовах науково-дослідна робота станції в період серпня-вересня в зв'язку з бойовими діями і побутовими труднощами була зведена до однієї мети: вивчення агротехніки сільськогосподарських культур на осушених торф'яних ґрунтах. Установа залишилася без наукового керівника С.А. Паляничка, котрого мобілізували в кінці вересня до Червоної Армії і на будівництві військової переправи для плацдарму через р. Дніпро він загинув. Також зі звіту довідуємося про те, що врожай насіння кормових трав й інших культур був дуже низьким. В зв'язку з військовими діями (осінній наступ Червоної Армії та звільнення Яготинського району від окупантів) і нестачею робочої сили всі дослідження часто переривалися, а деякі й зовсім були припинені.

У вересні 1943 р. внаслідок артилерійських обстрілів радянської артилерії будівля установи була частково зруйнована. Проведена повторна мобілізація до лав Червоної Армії всіх придатних до служби працівників фактично припинила роботу Супійської станції до весни 1944 р.

Як бачимо, хоча робота і планування наукових дослідів в 1941–1943 рр. виходила з завдань, поставлених перед дослідною станцією німецькою окупаційною адміністрацією щоб в подальшому результати досліджень поставити на службу колгоспно-радгоспної системи господарювання (недаремно збережену окупантами), але, і, в свою чергу, сприяла науковому вирішенню ряду тогочасних потреб сільського господарства: розробки науково-обґрунтованої структури посівних площ, сівозмін, систем удобрення, засобів обґрунтованої ґрунту, захисту рослин від бур'янів, шкідників та хвороб.

ІСТОРИЧНА РОЛЬ РЕГУЛЬОВАНИХ АГРОЕКОСИСТЕМ У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ СЕЛЕКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Дубовий В.І.¹, Адамович І.В.²

*¹Житомирський національний агроекологічний університет (м. Житомир);
Миронівський інститут пшениці В.М. Ремесла
(с. Центральне Миронівського району Київської області)*

²Київський національний університет культури і мистецтв (м. Київ)

Основними ініціаторами будівництва фітотронно-тепличних комплексів (ФТК) в колишньому Радянському Союзі були академіки-селекціонери: Лук'яненко П.П., Кириченко Ф.Г., Ремесло В.М., Гаркавий П.Х.; академік-біотехнолог Созінов О.О. Їх результати роботи виражені в сортах, які займали мільйони гектарів світових площ. Необхідність була і в проведенні біотехнологічних досліджень, тобто створена і реалізована нова філософія сільського господарства – агроекологія [3, 4, 5].

Слід відмітити, що реальний стан у селекційній справі на той час багатьох вчених не задовольняв, адже на створення сортів затрачалися десятки років. Необхідні були нові, біотехнологічні підходи щодо вирішення селекційних проблем. Саме така роль відводилась фітотронно-тепличним комплексам (станціям штучного клімату), де поряд із прискоренням селекційного процесу, створювати відповідні умови по оцінці селекційного матеріалу на морозо- та зимостійкість, стійкості до основних хвороб, завдяки створенню провокаційних фонів, тобто сприятливих умов для розвитку хвороб [2].

У свій час іще М.І. Вавілов писав, що «...фізіолог повинен допомогти селекціонеру розробити спосіб культури в зимову пору під склом при штучному світлі для одержання декількох генерацій в рік», «...генетики і селекціонери чекають від фізіологів розробки фізіологічної систематики сортів, створення якої зробить результативнішою всю роботу селекції і спростить її [1].

Прогрес селекції пов'язаний з розвитком досліджень з генетики, біохімії, фізіології і імунітету, тому для досягнення якісних змін необхідна поряд з новими методами і розробка принципово нових технологій селекційного процесу [9]. Прискорення селекційної роботи з виведення сортів шляхом репродукування селекційного матеріалу в умовах штучного клімату поза головного вегетаційного періоду, є найважливішим державним завданням. Саме штучний клімат повинен відіграти головну роль у скороченні тривалості селекційного процесу, особливо на його ранніх етапах. І тому в провідних селекційних центрах країни побудовані великі дорогоцінні і енергомісткі фітотронно-тепличні комплекси (ФТК).

Використання ФТК в селекції різних сільськогосподарських культур сприяло значному підвищенню ефективності селекційного процесу. Практика використання таких об'єктів за 1990–2000 рр. засвідчила, що використання ФТК в наукових дослідженнях стало неможливим через різке подорожання енергоносіїв і застаріле обладнання.

Відомо, що в окремі роки пошкодження посівів складними умовами перезимівлі носить катастрофічний характер. На жаль, незважаючи на багаторічні зусилля багатьох вчених у вирішенні цієї проблеми, це не призвело

до вагомих практичних успіхів. Така ситуація вимагає пошуку нових, або ж удосконалення існуючих концепцій морозо- та зимостійкості озимих зернових культур. Потребує удосконалення система моніторингу і прогнозування перезимівлі рослин.

Слід відмітити, що проморожування рослин у камерах низьких температур (КНТ-1), які є базовими для проведення таких досліджень, по своєму технічному стану є енергозатратними і потребують інженерно-технічного супроводу при виконанні таких робіт. Результати таких досліджень опубліковані нами в методичних рекомендаціях.

У зв'язку із цим нами була запропонована нова модель проморожування рослин на основі побутових морозильників із врахуванням нових способів їх проморожування. Через ряд об'єктивних і суб'єктивних факторів відтворити відповідні екстремальні природні умови, де поряд із різким зниженням температур відбувається раптове її підвищення, в штучних умовах не вдається.

Дослідження були проведені у 1998–2017 рр. по розробці в природних умовах (осінньо-зимово-весняного періодів) спеціальних провокаційних фонів (спеціальні ґрунтові ванни, поліетиленові циліндри, висів насіння на спеціальне ложе, паперові рулони) з метою оцінки та добору рослин пшениці із підвищеною морозостійкістю, тобто ускладнювали умови перезимівлі.

Беручи до уваги той факт, що температура повітря протягом холодного періоду року змінюється надзвичайно різко і характеризується великими перепадами в зв'язку із цим доцільним є залучити саме ці природні умови до вирішення поставлених задач – отримати більш стійке до морозу потомство озимих зернових культур, тобто розмістити рослини в зоні дії цих температур.

При вивченні зміни показника морозостійкості озимих зернових у період перезимівлі в посівних ящиках спостерігається істотний вплив відлиг на менш морозостійкі сорти пшениці. При використанні стелажів, як відзначає М.І. Рибаківа, відбувається вплив на рослини озимих зернових культур природного холоду, рівень температури при цьому залежить від мінімальних значень температури і її тривалості та конструкції стелажів, на яких вирощують рослини. Ми їх розміщували на висоті 50 см над землею.

Слід відзначити, що за осінньо-зимовий період у січні температура знижувалась в окремі роки до мінус 25–27°C, а на глибині залягання вузла кушніня в ґрунтових ваннах становила до мінус 23,3°C. Із 133 висіяних сортів екологічного сортопробування 34 сорти загинули повністю. Динаміка низьких температур повітря 2009/2010 рр. також характеризувалася істотними перепадами, а в окремий період становила мінус 17,4–25°C. Сніговий покрив у польових умовах запобіг вимерзанню посівів. Рослини 3-х слабоморозостійких сортів Мадярка, Монотип загинули повністю, а для інших умови перезимівлі були сприятливими. Рослини, висіяні в циліндрах, де не було снігу, загинули повністю, адже перепад температур повітря був також суттєвим. У січні температура повітря знижувалась до мінус 23°C. Проте такий період був порівняно короткочасним з інтервалом до 3-х діб і повторюваністю через 3–4 доби, що сприяло чіткій диференціації рослин сортів за їх морозостійкістю. Слід зазначити, що з рослин підвищеної морозостійкості в умовах ґрунтової

оранжереї отримали повноцінне потомство.

На основі проведених досліджень по вивченню екологічної оцінки морозо- та зимостійкості озимих зернових культур в умовах Лісостепу та Полісся України відмічаємо, що органічне поєднання провокаційних природних температурних фонів з польовими сприятиме ефективній оцінці та добору рослин, потомства яких можуть бути вихідним матеріалом у створення нових морозо- та зимостійких сортів.

У зв'язку з різкими кліматичними змінами, які проявляються у активному підвищенні весняних температур повітря і недостачі або і повністю відсутності опаді в цей період, ускладнюються умови вирощування овочевих культур, що унеможливує одержання повноцінного їх насіння. Якщо проблему забезпечення водою рослин можливо є вирішити, то температурні умови необхідних параметрів набагато складніше забезпечити. Вирішенню цих проблем сприяє закритий ґрунт – регульовані агроєкосистеми [2].

У силу конструктивних особливостей теплиці і кліматичних умов зони їх розміщення, в літню пору року не завжди можливим є вирощувати овочеві культури через надмірне надходження тепла завдяки тепличному ефекту. В зв'язку із цим нами було поставлено за мету вивчити особливості росту та розвитку овочевих культур в умовах, які суттєво обмежили проникнення сонячного освітлення в теплиці та оранжереї, що стримувало б підвищення температури повітря і ґрунту в зоні рослин.

Було прийнято рішення створити такі спеціальні споруди на базі не використовуваних тваринницьких ферм в колишньому ТОВ «Україна» с. Козин і Маслівському державному аграрному технікумі Миронівського району (2000–2003 рр.), які практично були аварійними, залишивши тільки стіни і побудувавши дах із плівки. Плівкою замінили віконне скло. За допомогою дверей і вікон підтримували температуру повітря. На даху фрамуги були відсутні. По завершенні вирощування рослин плівку поліетиленову знімали, попередньо провівши рихлення ґрунту. В такому стані ця споруда знаходиться до весни.

Внутрішні сторони стін білили вапном або крейдою з метою кращого відбивання сонячного світла. Завдяки цьому, як ми вважаємо, рослини, які росли біля стін мали більшу, порівняно, висоту і добре сформовані суцвіття плодів на рослині.

З успіхом пройшли випробування траншейні теплиці глибиною 4 м, побудовані на базі жомової ями с. Мечиславка Благовіщенського (Ульянівського) району Кіровоградської області та на базі промислового котловану будівельного підприємства «Дорожник» м. Миронівка, побудовані за нашим методичним сприянням в 2010–2013 рр., загальною площею відповідно 350 м² і 200 м².

Слід відмітити, що інтенсивність освітлення денної сонячної літньої пори складає до 50 Клк, тоді як в такі споруди в цей же час проникає до 20 Клк, що є оптимальною для овочевих культур.

Незважаючи на значний досвід вирощування рослин при штучному освітлення, в даний час немає єдиної точки зору щодо оптимальних рівнів

освітлення рослин, спектрального складу світла в зоні вирощування рослин стосовно конкретного виду рослин.

Таким чином, з метою економічно ефективного вирощування овочевих культур і отримання насіння овочевих культур в умовах закритого ґрунту, нами розроблено і впроваджено принципіально нові енерго- і ресурсозберігаючі системи вирощування рослин, які включають в себе технічні рішення і технологічні прийоми щодо створення оптимальних умов для росту і розвитку овочевих культур, одержанню екологічно безпечної продукції овочівництва, так як не використовуються мінеральні добрива і хімічні засоби захисту рослин. Такі об'єкти сприятимуть оптимізації світлового режиму вирощування рослин шляхом максимально можливого використання природних світло-температурних умов.

Джерела та література

1. Вавилов Н. И. Избранные труды. Москва ; Ленинград : Наука, 1965. Т. 5. С. 272–323.
2. Дубовий В. І. Результати та перспективи використання фітотронно-тепличних комплексів в наукових дослідженнях. *Науково-технічний бюлетень Миронівського інституту пшениці ім. В.М. Ремесла*. 2002. № 2. С. 141–151.
3. Лукьяненко П. П. Об ускорении селекции новых сортов зерновых культур. *Селекция и семеноводство*. 1971. № 4. С. 11–12.
4. Ремесло В. Н. Избранные труды. Москва : Колос, 1977. 342 с.
5. Созінов О. С. Агроекологія – філософія сільського господарства ХХІ століття. *Вісник аграрної науки*. 1997. № 9. С. 61–67.

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ КОРМОВИРОБНИЦТВА В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ *Карбівська У.М.¹, Соловей Г.М.²*

*¹ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)*

²Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Загальновідомо, що кормовиробництво як галузь аграрного виробництва має забезпечувати тваринництво достатньою кількістю якісних, збалансованих за вмістом поживних речовин кормів. Основними напрямками розвитку цієї галузі є інтенсифікація польового і лучного кормовиробництва на основі прогресивних технологій вирощування кормових культур, поліпшення структури і якості травостоїв.

Дослідження флори і рослинності Українських Карпат розпочалися ще з кінця ХVІІІ ст. В історії вивчення природних кормових угідь Карпатського регіону виділяють довоєнний і післявоєнний періоди.

У довоєнний період рослинний покрив Карпат в цілому й окремих частин вивчали багато дослідників Австро-Угорщини, Чехословаччини, Польщі, Румунії – Pawlowski B., Tokarski J. (1934), Kozij G. (1932), Madalski J. (1936), Pax F. (1908) та інші.

Найінтенсивніше рослинність Українських Карпат, у тому числі і Свидовця, вивчалася у часи радянської України (1939–1991 рр.)

Значним етапом у розвитку лучного і польового кормовиробництва було створення системи дослідних установ в Україні наприкінці XIX – початку XX ст. – Полтавської, Турської, Плотянської, Уманської станцій, Гірсько-Карпатського дослідного поля. У 1940 р. організовано Чернівецьку (1940), Закарпатську (1946) державні дослідні станції.

На початку 1940-х років велика робота з інвентаризації природних сіножатей та пасовищ була виконана Всесоюзним науково-дослідним інститутом кормів. Матеріали інвентаризації були використані для розробки заходів щодо поліпшення кормових угідь. У зміцненні кормової бази у цей період велику роль зіграло освоєння зеленого конвеєра в господарствах і широке поширення польового травосіяння.

З 1946 р. розпочинається інтенсивне дослідження флори Карпат російськими та українськими ботаніками. Зокрема, рослинність західної частини Українських Карпат вивчав Чопик В.І. (1958), а саме гірські луки Східних Карпат та їх походження. Він запропонував ботаніко-географічну характеристику та охарактеризував флористичні особливості Чивчино-Гринявських гір (1970).

Вивченню природних лук Українських Карпат присвячено низку робіт Є.М. Брадїс та О.О. Зап'ятової (1950, 1954), К.А. Малиновського (1954), Г.І. Білика (1950, 1954), П.Д. Ярошенка (1947), В.О. Грабара (1951), С.С. Фодора (1956), Д.Я. Афанасьєва (1968), М.І. Бедея (1968) та інших. Досліджували формації різних типів рослинності, методи охорони та покращання угруповань. Зокрема, Д.Я. Афанасьєв вивчав післялісові луки, Г.В. Козій та С.М. Стойко – рослинність лісів та, меншою мірою, полонин, зв'язок з геоморфологічною будовою, К.А. Малиновський – біловусові пасовища, М.І. Бедей – асоціації костричників, в тому числі запропонував охороняти асоціацію костриці карпатської.

У 1940–1950 рр. була проведена робота з вивчення рослинності заплавних, суходільних і низинних лук Центрального Прикарпаття. Значний внесок зробили Д.Я. Афанасьєв, Г.І. Білик, А.В. Боговін та інші. В працях Г.В. Козія, Г.С. Кияка, К.А. Малиновського висвітлені питання підвищення продуктивності гірських сіножатей і пасовищ.

У 1950–1975 рр. дослідження вивчення кормових культур проводили вчені Івано-Франківської обласної станції під керівництвом П.Ф. Юрійчука.

Вагомий внесок в теорію і практику лучного кормовиробництва зробили науковці Інституту землеробства і тваринництва західного регіону і його Передкарпатського філіалу, зокрема Г.В. Козій, В.Д. Горб, О.В. Андрєєв, С.В. Бегей, Я.І. Машак, М.Т. Ярмолюк, В.С. Юшак, С.В. Колесніков.

У другій половині XX ст. вченими доведена можливість значного підвищення продуктивності природних лук їх поверхневим поліпшенням. Заходи поверхневого поліпшення полягають у зміні екологічних умов (осушення або зволоження площ, розчищення від чагарників, купин, боротьба з бур'янами та інше). Особливо позитивні наслідки відмічено за внесення на луках мінеральних та органічних добрив.

Проведені дослідження у Бескидах дали підставу рекомендувати впровадження на гірських пасовищах загінної системи випасання у поєднанні з

поверхневим поліпшенням. Як найефективніша характеризується багатозагінна система з трикратним випасанням (12 загонів), сінокісно-пасовищне використання (3 загони) і стравлювання травостою після плодоношення і обнасення трав (3 загони). Травостій у загонах слід поліпшувати мінеральними й органічними добривами, кошаруванням і зміною стійбищ худоби.

Загальні і регіональні питання сучасного польового і лучного кормовиробництва висвітлені в працях П.С. Макаренка, В.М. Рабіновича, М.В. Максименка, Г.С. Кияка, В.О. Черкасової, І.П. Проскури, А. П. Микитенка, В.К. Блажевського, В.І. Мойсесенка, А.І. Бабича, М.Ф. Кулика, В.Г. Михайлова, А.В. Боговіна, В.Г. Ярмолюка, А.Г. Дзюбайла та інших. Зональні дослідження проводяться також і в навчальних сільськогосподарських закладах.

Слід відмітити, що сьогодення ситуація в кормовиробництві відзеркалює стан галузі тваринництва як в Україні так і в Карпатському регіоні зокрема. В умовах постійних структурних реформ, нестабільності цін на тваринницьку продукцію, відсутності постійних ринків її збуту, різкого зменшення поголів'я тварин кормовиробництво втратило свій промисловий напрям розвитку та системність у виробництві кормової сировини й кормів в цілому. За останні п'ятнадцять років поголів'я великої рогатої худоби, в т. ч. корів, в регіоні скоротилось в 2 рази (по Україні відповідно у 2,6 рази).

Таким чином, дослідження розвитку кормовиробництва в історичному аспекті дадуть можливість не тільки відновити і покращити стан природних угідь, а й суттєво розширити тваринницьку галузь в Карпатському регіоні, намітити перспективні напрями вивчення, запобігти повторенню помилок минулого.

US FOREIGN POLICY TOWARDS THE CAUCASUS

Karimli Aytan

State University (Baku, Azerbaijan)

The disintegration of the USSR in 1991 gave the US a great deal of freedom in the world politics scene. Before the USSR broke up, US while engaged in the energy resources issue in the Middle East and Basra Gulf; since 1991, it has had an approach covering the Caucasus, Central Asia and even the People's Republic of China. The Central Asian and Caucasian states were freed from the influence of the USSR in a serial manner. Acceleration of the ethnic nationalism and the struggle for independence in the region's states continued with the struggle to create new governments when they won their independence. In the present conjuncture, as in the whole world, the most important power in the Caucasus is the USA. In the bipolar world system, the United States, which achieved the basic policy of limiting and controlling the area of movement by surrounding the USSR and succeeding in great measure, followed similar policies in the new period. The US, trying to prevent the USSR from spreading to the south as far away from the energy regions as possible, has also implemented this policy for the Russian Federation, carrying the new turn.

The US, which has filled the gap that has occurred in the Middle East after the disintegration of the USSR with the Gulf War in its favor, has also tried to fill the geopolitical gap in the Caucasus. The US has been working on its own influence from the operation of energy resources to its disposal. This policy has made Azerbaijan a primary concern for the United States. The strategic assessment reports of the US also reflected the importance of Azerbaijan. In these reports, it is stated that the creation of a regional power over Azerbaijan by another state could hurt the interests of the United States and interfere with the developments in that direction. US political priorities in Azerbaijan; It is based on the timeline of getting closer to the US and Western European states, ensuring stability, democratization and supporting the transition to the free market economy, making investments and increasing trade with itself. Given the US economic policy towards Azerbaijan, it can be said that it relies on bilateral trade agreements. For this reason, which are emphasized in strategic evaluation reports, the US has worked to prevent Azerbaijan from being invaded or influenced by Russia Federation and Iran.

БОЯРСЬКИЙ КОЛЕДЖ: ШЛЯХ ВІД ШКОЛИ ДО ТЕХНІКУМУ

Карпенко Л.І.

*ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів»
(м. Боярка Київської області)*

Кінець XIX – початок XX ст. відзначився інтенсивним розвитком економічного та суспільно-політичного життя. Українські землі, переживали складну соціально-економічну модернізацію. Зростаюча економіка потребувала освічених людей та кваліфікованих спеціалістів. З 80-х років XIX ст. в Російській імперії почала створюватись нормативна база для системи підготовки робітничих кадрів .

В 1897 р. з метою вивчення і узагальнення досвіду вітчизняного бджільництва було створено Південно-Російське товариство бджільництва, головою якого обрали О.Х. Андріяшева. Цього ж року спеціальна комісія Південно-Російського товариства бджільництва розробила статут школи для підготовки кваліфікованих пасічників.

19 липня 1902 р. Рада Південно-Російського товариства бджільництва прийняла рішення про відкриття школи, яка розпочала роботу з 2 жовтня цього ж року під назвою «Практическая школа пчеловодства, садоводства и огородничества». Утримувалася школа на пожертвування членів Південно-Російського товариства бджільництва, в першу чергу Андріяшева Олексія Хомича. Для створення школи він надав 74 вулика, інструменти в майстерню та різне бджолярське обладнання, бібліотеку та більше 11 тисяч екземплярів книжок по бджільництву для складу, призначених для продажу. Крім того, кошти на утримання надходили від реалізації продукції школи (вуликів, садженців плодкових культур, продажу пасічницького інвентаря та книг і посібників з бджільництва).

Водночас, за наказом російського імператора для потреб школи було

виділено 5 десятин землі із Боярсько-будаївської лісної дачі та 150 дубових та соснових колод. На виділеній ділянці розпочалось будівництво приміщень, розгорнулось насадження саду і в липні 1904 р. школа перебазувалась на нову садибу.

Після смерті О.Х. Андріяшева 31 липня 1907 р. попечителем школи було обрано Василя Федоровича Ващенко, який також займав цю посаду до своєї смерті в 1918 р. Василь Федорович доклад багатьох зусиль для подальшого розвитку школи.

В 1911 р. навчальний заклад було реорганізовано в нижчу першорозрядну школу пасічництва, яка за 4 роки давала середню освіту. В 1914 р. на кошти Василя Федоровича в школі було закінчено будівництво двоповерхового приміщення школи, що дало можливість збільшити прийом слухачів до 30 осіб, а також поліпшити навчально-побутові умови слухачів. В 1918 р. Боярська практична школа бджільництва була реорганізована в двохрічну школу інструкторів бджільництва ім. П. Прокоповича.

В 1920 р. школа була реорганізована з нижчого в середній навчальний заклад – Боярську професійну школу бджільництва з двохрічним курсом навчання. Згодом, навчання в школі тривало три роки і учні здобували середню освіту та опановували спеціальність. Щороку до школи вступали 60–90 осіб.

З 1910 по 1925 рр. працював викладачем Боярської школи бджільництва Всеволод Юлійович Шимановський – видатний педагог, великий знавець техніки світового бджільництва, популяризатор кращих методів використання бджіл у різних умовах медозбору.

До кінця 20-х років завершилось становлення системи української професійної освіти прийняттям ряду урядових та партійних рішень про уніфікацію освітніх систем України та Росії.

В 1931 р. Боярська школа бджільництва була реорганізована в технікум. В кінці 30-х – на початку 40-х років в технікумі навчались близько 250 учнів, працювали 15 викладачів загальноосвітніх та спеціальних предметів. Крім денної форми навчання, функціонувало заочне відділення, на якому навчалось 120–130 учнів з різних областей України.

З 1931 по 1941 рр. в Боярському технікумі бджільництва працював викладачем Василь Антонович Нестерводський, який зробив значний внесок у розвиток бджільництва в Україні та підготовку кадрів з цієї спеціальності.

Таким чином, в складних умовах історичних змін першої половини ХХ ст. навчальний заклад пройшов шлях розвитку від практичної школи бджільництва, до якої вступили 8 учнів в 1902 р., до середнього навчального закладу – технікуму бджільництва, в якому учні здобували загальну середню освіту та оволодівали спеціальністю.

Джерела та література

1. Веселов А. Профессионально-техническое образование в СССР : очерки по истории среднего и низшего профтехобразования. Москва : Профтехиздат, 1961. 457с.
2. Горбань А. В. Становлення та розвиток системи освіти в Україні у 1920–1930-х роках. *Гілея*. 2012. Вип. 5 (№ 3). 247 с.
3. Криволапчук М. В. Історія становлення та розвитку системи професійно-технічної освіти України. URL : <http://official.chdu.edu.ua/article/view/28390/25265> (дата звернення :

01.03.2018).

4. Кузьменко М. М. Система освіти в УСРР у 1920-х рр. : історико-теоретичний аспект. *Історичний журнал*. 2004. № 5. 378 с.

5. Лікарчук І. Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні (1888–1988 роки) : монографія. Київ : Вища школа, 1998. 568 с.

6. Ніколаєва Т. М. Роль підприємців України в розвитку професійної освіти. *Південний архів*. Херсон, 2002. Вип. 8. 275 с.

ПЕРШІ ПОШУКИ СПОСОБІВ БОРТЬБИ ЗІ ШКІДНИКАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР наприкінці XIX ст.

Киселис К.Ю.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Проблема масових розмножень комах – шкідників має виключно важливе значення. Знання законів, які керують коливанням чисельності комах-шкідників, необхідні для проведення раціональних заходів по профілактиці і боротьбі з ними, а також для розробки науково обґрунтованих теорій їх прогнозування. Між тим, не дивлячись на велику кількість робіт, до цього часу відсутня єдина думка про причини виникнення популяційно-динамічних циклів. Тому важливо враховувати історичну складову, тобто розглядати пріоритетні напрями ентомологічних досліджень в розрізі набутих знань.

Кінець XIX ст. позначився значними збитками від шкідників сільськогосподарських рослин на півдні України. Ще тоді земства – органи місцевого самоврядування розпочали здійснювати пошук найбільш ефективних методів боротьби зі шкідниками. Саме земства почали організовувати скликання ентомологічних з'їздів. У 1867–1887 рр. в Одесі працював відомий біолог І.І. Мечников та О.О. Ковалевський. На цих з'їздах І.І. Мечников обґрунтував використання мікробіологічного методу боротьби з хлібними жуками. У подальшому результати цих досліджень стали основою розвитку мікробіологічних засобів захисту рослин від шкідливих організмів. А О.О. Ковалевський зазначав використання біологічного методу боротьби з комахами [1, с. 87].

У 1884 р. з 10 по 21 лютого в Одесі відбувся IV ентомологічний з'їзд представників земств південної Росії під головуванням одеського градоначальника. Учасниками з'їзду були представники земств Катеринославської, Полтавської, Таврійської, Бессарабської, Херсонської та Харківської губерній.

В перший день IV ентомологічного з'їзду обговорювалися такі питання як: вивчення шкідливих комах місцевості, шкідники тютюну та кукурудзи, хлібний жук, чистий та густий посів як засіб повернення втрати урожаю від комах, про епідемічні хвороби сарани при враженні її грибом *Empusa*, філоксера та природні вороги винограду, сарана в Таврійській губернії та засоби проти неї [2, с. 120].

Метою з'їздів було надання рекомендацій щодо методів боротьби зі шкідниками. Зоологи Новоросійського університету піднімали питання про створення в Одесі ентомологічної станції. Так, в результаті підтримки і співпраці

науковців цього закладу, в тому числі професора І.І. Мечникова, у червні 1887 р. вперше на півдні України О.О. Ковалевський запропонував читання курсу ентомології на кафедрі зоології. Однак, через відсутність коштів для викладача, питання не було вирішене.

На з'їздах обговорювали методи боротьби з такими комахами-шкідниками: сараною, філоксерою, хлібним жуком, гессенською та шведською мухами. Сарана. Ще з давніх часів сарана вважалася на півдні України найнебезпечнішим шкідником сільськогосподарських рослин. І.І. Мечников та О.О. Ковалевський приймають участь в суперечці про доцільність переорювання земель з яйцекладами сарани для їх знищення. І.І. Мечников підкреслив необхідність наукового підходу до визначення ефективності переорювання задіяти більш досвідчених ентомологів.

Філоксера. О.О. Ковалевський вказав про недостатню кількість інформації про цю комаху. Коротко описав її. Наголосив на необхідності пошуку шляхів утримання філоксери від потрапляння в Бесарабію.

І.І. Мечников зазначав, що на той час не було виявлено збудників хвороби філоксери. Він пояснював відсутність хвороби тим, що філоксера була новою комахою і ще не стала хазяїном для паразитичних грибків. В наш час це твердження можна віднести до колорадського жука – за 50 років він так і не став хазяїном бактерій, грибів чи хижих комах [4, с. 1– 94].

Хлібний жук. В своєму повідомленні «Про Хлібного жука та його зараження» І.І. Мечников підводить перші підсумки польових дослідів з використання мікробіологічного методу боротьби з комахами на практиці. Ці досліди він проводив для боротьби не тільки з хлібним жуком, а й з довгоносиком. Оскільки ці досліди дали суперечливі результати І.І. Мечников відкинув цей спосіб боротьби з хлібним жуком.

Гессенська та шведська мухи. В програмі VII з'їзду зазначена доповідь І.І. Мечникова «Про гессенську муху в Київській губернії». Це питання не викликало дискусії. Однак І.І. Мечников зазначив важливість вміння розрізняти гессенську муху від шведської. Тому що засоби боротьби з ними відрізнялися [3, с. 1– 62].

На IX-ому ентомологічному з'їзді О.О. Ковалевський підтримував пропозицію про спалювання стерні як засіб боротьби з гессенською мухою. Однак, він попереджав, що спалювання стерні може виявитися зайвим, непотрібним, а інколи шкідливим, в залежності від часу переселення лялечок комарика наповнених паразитами в місцевості, в яких комарик вільний від паразитів [5, с. 1–127].

Отже, це був перший крок у становленні ентомологічних досліджень. Однак у той період ні масштаби наукових досліджень, ні структура відсталого сільського господарства не давали змоги повною мірою використати досягнення науки, тому втрати, завдані шкідливими організмами, залишалися величезними, а захист рослин мав випадковий характер.

Джерела та література

1. Мечников И. И. Болезни личинок хлебного жука. Одеса, 1879. 32 с.
2. Праці IV-го ентомологічного обласного з'їзду представників земств Південної Росії.

Одеса, 1884. С. 1–153.

3. Праці VII-го ентомологічного обласного з'їзду в Одесі. Одеса, 1887. С. 1–62.

4. Праці VIII-го ентомологічного обласного з'їзду в травні 1888 року в Одесі. Одеса, 1887. С. 1–94.

5. Праці IX-го ентомологічного обласного з'їзду у квітні 1889 року в Одесі. Одеса, 1890. С. 1–127.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ СЕЛЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З СОЮ В ІНСТИТУТІ ЗРОШУВАНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА НААН

Клубук В.В., Боровик В.О., Марченко Т.Ю.

Інституту зрошуваного землеробства НААН (м. Херсон)

В Україні для збільшення виробництва сої є сприятливі умови, визначено соєвий пояс, до якого відносяться і зрошувані землі півдня України, де отримується гарантований врожай. Інститут зрошуваного землеробства НААН є єдиною науковою установою в Україні, яка проводить селекційну роботу по сої в умовах зрошення, де створюються сорти адаптовані для цих умов. Ця робота має різні історичні етапи, в цьому році виповнилося 55 років кропіткої селекційної роботи.

Практична селекційна робота по створенню зернових і кормових сортів сої в Українському науково-дослідному інституті зрошуваного землеробства (нині Інститут зрошуваного землеробства НААН) розпочата в 1959 р. у відділі селекції під керівництвом кандидата сільськогосподарських наук Підозерського Сергія Миколайовича.

Селекційна робота розпочалася після передачі Кіровоградською дослідною станцією Українському науково-дослідному інституту зрошуваного землеробства зразки сої, тому створені перші сорти сої були сумісною селекції. На першому етапі селекційної роботи основний напрямок її був направлений на створення зернових і кормових сортів сої, а головною задачею для відділу селекції було проведення інтродукції та проведення доборів. Крім зразків отриманих від Кіровоградської ДС з Всесоюзного інституту рослинництва ім. М.І. Вавилова (м. Санкт-Петербург) отримано 500 форм колекційних сортозразків.

Колективом відділу селекції методом індивідуального та повторного масового добору були створені перші сорти зерно-кормового напрямку Херсонська 1, Херсонська 2, (автори: Підозерський С.М., Колосова А.А., Лещенко А.К.). Ці сорти в 1963 р. були передані на державне сортовипробування. У 1968 році районовано сорт Херсонська 2, а в 1973 р. сорт Херсонська 1.

Розвиток зрошення на півдні України призвів до необхідності створення сортів сої для умов зрошення. Щоб мати позитивні результати такої селекційної роботи в відділі селекції з 1963 р. аспірантом Колот В.М. під керівництвом Підозерського С.М. розпочата робота по темі «Особливості біології сої на півдні України і підбір вихідного матеріалу для її селекції». Ця робота мала позитивний вплив на селекційну роботу по сої яка проводилась і проводиться в Інституті. Наукові дослідження по вивченню біології сої сортів різних груп стиглості в

умовах зрошення дозволили доповнити і конкретизувати задачі селекції для умов зрошення.

З 1967 р. після призначення Колота В.М. старшим науковим співробітником відділу селекції розпочинається новий етап селекційної роботи з соєю. Створення сортів сої ведеться шляхом гібридизації з послідуочим багаторазовим індивідуальним добором з використанням різноманітного вихідного матеріалу різного еколого-географічного походження з комплексом цінних ознак, властивостей. Розпочинається кропітка робота по розробці методики гібридизації сої в умовах зрошення.

Відділом селекції Інституту сумісно з Кіровоградською дослідною станцією було створено новий високобілковий сорт сої Херсонська 8 (автори: Колот В.М., Підозерський С.М., Янченко А.О., Касаткіна Л.І., Лещенко А.К.). Кожний гектар посіву нового сорту дозволяв зібрати додатково 3,9 ц/га в порівняні з стандартом ВНІМК 9186. Цей сорт на Всесоюзній виставці досягнень народного господарства в Москві удостоєний бронзової медалі. Районований з 1978 р.

У 1976 р. в Інституті створюється лабораторія селекції і агротехніки сої. Завідуючим лабораторії призначено технолога, кандидата сільськогосподарських наук Завірюхіна В.І., незважаючи на це селекційна робота проводилася, як і раніше, під керівництвом Колота В.М.

Особлива увага в селекційній роботі приділяється створенню сортів інтенсивного типу, які реагують на зрошення і добрива та пристосовані до механізованого збирання. За цей період спеціалістами лабораторії було створено і передано на державне сортовипробування ряд сортів:

Сорт сої Надніпрянська (автори: Колот В.М., Шевчук Т.В., Завірюхін В.І.). Кожний гектар посіву сорту Надніпрянська дозволяв додатково зібрати 4,8 ц/га в порівняні з районованим сортом Херсонська 1. За створення сорту Надніпрянська Головний комітет виставки досягнень народного господарства в Москві нагородив Колота В.М. бронзовою медаллю. Районований з 1983 р.

Сорт сої Херсонська 908 (автори: Колот В.М., Шевчук Т.В., Корольов О.В., Завірюхін В.І.). Якщо всі раніше створені сорти були середньопізніми або середньостиглими то сорт Херсонська 908 став першим середньораннім сортом у якого на 10 днів був коротший вегетаційний період. В 1984 р. загальна площа посіву становила 5493 га, для того часу це досить значні площі. Цей сорт на Всесоюзній виставці досягнень народного господарства в Москві удостоєний золотої медалі. Районований з 1983 р.

Сорт сої УНПОЗ 1 (автори: Колот В.М., Петіна Л.В., Воробйова В.І.) Перший сорт для зрошуваного землеробства, який характеризувався високою стійкістю до вилягання в умовах зрошення, повністю придатний для механізованого збирання. Районований з 1985 р.

У 1986 р., в зв'язку з реорганізацією відділів Інституту утворена лабораторія селекції сої. Завідуючим лабораторією призначено кандидата сільськогосподарських наук Колота В.М. Селекційна робота продовжується в тому ж ритмі. Це особливий історичний етап селекційної роботи по сої в Інституті так, як створюються одні з кращих високопродуктивних сортів сої

різних груп стиглості, які актуальні й по сьогоднішній день:

Сорт сої Юг 40 (автори: Колот В.М., Петіна Л.В., Воробйова В.І., Колот В.В.) Характеризується підвищеною стійкістю до вилягання в поливних умовах. Сорт виділяється підвищеною азотфіксуючою здатністю. Максимальна врожайність зерна досягала 44,3 ц/га. Сорт добре реагує на зрошення, особливо при поливах у фазу бутонізації та цвітіння. Районований з 1987 р. і по сьогоднішній день

Сорт сої Юг 30 (автори: Колот В.М., Мурзенко І.І., Колот В.В.). Сорт дуже скоростиглий, вегетаційний період становить 86–92 дні. Сорт зернового напрямку використання. Він є надійним попередником для пшениці озимої в південних областях України та АР Крим. Короткий вегетаційний період дозволяє висівати його в основних (весняних), післяжукісних і післяжнивних посівах.

Відрізняється підвищеною посухостійкістю, що забезпечує йому менший ступінь зниження врожайності зерна в умовах дефіциту ґрунтової вологи в порівнянні з іншими сортами.

Головна перевага сорту Юг-30 у порівнянні з іншими сортами, які мають більш тривалий період вегетації, в умовах дефіциту паливно-мастильних матеріалів, проявляється в тому, що він найбільш раціонально використовує осінньо-зимові запаси вологи в ґрунті. Районований з 1990 р. Цей сорт широко використовується в селекційній практиці, як вітчизняними селекціонерами так і закордонними в якості батьківської форми. Сорт Юг 30 тривалий відрізок часу було визнано національним стандартом.

Збільшення виробництва сої в значній мірі залежить від створення і впровадження нових, більш урожайних сортів, стійких до екстремальних факторів довкілля і придатних до вирощування за інтенсивними технологіями. Тому для успішного створення нових високопродуктивних сортів необхідно було встановити закономірності мінливості, взаємозв'язку, успадкування основних ознак сої і на цій основі провести комплексну оцінку сортів конкурсного і екологічного сортовипробування, колекційного та гібридного матеріалу в умовах зрошення півдня України. Цю роботу проводили під керівництвом Колота В.М.: Клубук В.В. (1997–2001 рр.) по темі «Агробіологічна характеристика сортів сої різних груп стиглості для основних і післяжнивних посівів в умовах зрошення півдня України» та Марченко Т.Ю. (1999–2004 рр.) по темі «Вихідний матеріал для селекції сортів сої інтенсивного типу в умовах зрошення півдня України».

Необхідно відмітити, що на цьому етапі селекційної роботи наголоджується плідна творча співпраця з іншими науковими установами. Сумісно з Донським селекційним центром (НДЦСГ, м. Зерноград) було створено і передано на державне сортовипробування сорт сої **Веселовська 1**, який був районований з 1985 р. в РРФСР.

В співпраці з Єршовською дослідною станцією зрошувального землеробства НВО «Еліта Поволжя» створені 2 сорти: **Соєр 2-95**, який було занесено до Державного реєстру України з 1993 р. та сорт **Соєр 3**, який був занесений до Державного реєстру Російської Федерації з 1994 р. Скоростиглий сорт Соєр 2-95 був визнаний національним стандартом для скоростиглих сортів України.

Сумісно з Казахстанським НДІ землеробства ім. В.Р. Вільямса створено сорт сої **Бастама**, який районовано в Казахстані з 1997 р.

Спільна робота з Інститутом кормів (м. Вінниця) сприяла створенню 4-х сортів сої: **Оксана, Оріана, Золотиста, Феміда**, які були занесені до Державного реєстру України в 2001–2004 рр.

У 2005 р. лабораторію селекції сої в Інституті зрошуваного землеробства НААН очолив Клубук Віктор Васильович. Як і раніше, основним методом створення сортів сої в Інституті зрошуваного землеробства НААН залишається внутрішньовидова гібридизація з подальшим багаторазовим добором, крім цього залучено метод природної гібридизації. Внутрішньовидова гібридизація на сучасному етапі селекції в інституті проводиться дедалі частіше з використанням різних методів схрещування.

Сорт сої Діона. Автори: Клубук В.В., Колот В.М., Колот В.В., Михайлов В.О., Марченко Т.Ю., Павлова Н.О., Бабич А.О., Ніжеголенко В.М., Моніч Р.В. Сорт дуже скоростиглий (вегетаційний період 80–85 днів). Завдяки короткому вегетаційному періоду його можна вирощувати як в основних (весняних), так і в післяжнивних та післяукісних посівах. Сорт найбільш раціонально використовує осінньо-зимові запаси вологи в ґрунті, із-за цього його можна висівати навіть в богарних умовах.

Сорт характеризується підвищеною адаптивною здатністю, яка разом із скоростиглістю дозволяє з успіхом вирощувати цей сорт в усіх кліматичних зонах України навіть у зоні Полісся.

Сорт Діона з 2007 р. занесений в Державний реєстр сортів рослин України і рекомендований для вирощування в усіх кліматичних зонах України. Державною комісією по сортовипробуванню сорт визнано національним стандартом.

Необхідно відмітити, що на сучасному етапі селекційної роботи селекціонери, крім створення конкурентноспроможних сортів сої займаються впровадженням їх у виробництво. З 2005 р. по сьогоднішній день сорти сої Інституту зрошуваного землеробства НААН в структурі посівів сої України займають лідируючі позиції разом з Інститутом землеробства НААН (сmt Чабани) та Кіровоградською ДСДС. Частка сортів Інституту зрошуваного землеробства НААН в структурі посівів сої України коливається по роках від 7,6% до 12,4%, а зайняті площі складають від 50 до 153 тис. га.

Створення сортів сої в Інституті зрошуваного землеробства НААН ведеться шляхом гібридизації з послідовним багаторазовим індивідуальним добором з використанням різноманітного вихідного матеріалу різного еколого-географічного походження з комплексом цінних ознак, властивостей. В умовах зрошення можливо провести більш достовірні оцінки селекційного матеріалу. Нові сорти забезпечать урожайність насіння 45–52 ц/га в умовах виробництва.

ПРОФЕСОР Н.Б. ВЕРНАНДЕР ПРО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИКОРИСТАННЯ ҐРУНТІВ ДНІСТРОВСЬКОГО НИЗУ

Коблош В.В.

Кабінет Міністрів України (м. Київ)

У 30-х рр. минулого століття сільськогосподарське виробництво української республіки, зокрема організація сільськогосподарської території потребували результатів детальних досліджень вітчизняних ґрунтів з поглибленою агрономічною програмою їх проведення. Результати експедиційних досліджень ґрунтів Дністровського низу під керівництвом професора Д.Г. Віленського узагальнила Н.Б. Вернандер [1]. Топографічне і ґрунтово-геологічне обстеження району нижнього Дністра проводили з метою визначення придатних для зрошення ділянок. Ця місцевість вирізнялася своєрідністю геологічної і геоморфологічної будови і завжди цікавила дослідників. Обстеженням охопили близько 7 тис. га, розташованих на трьох ділянках біля сіл Градениці, Яськи і Біляївка. Завдання полягало у з'ясуванні кількості Дністрових терас. Н.Б. Вернандер довела, що Дністер у нижній течії має три тераси: першу плавневу, другу – аналогічну другим терасам більшості інших великих річок і третю – аналогічну четвертим терасам інших річок, зокрема Дніпра [2, с. 208].

Район нижнього Дністра своєрідністю геологічної і геоморфологічної будови здавна приваблював до себе дослідників. Їх робота спрямовувалася на з'ясування кількості Дністрових терас, стосовно чого дискусії тривають і дотепер. З 1914 р. розпочалось вивчення серії четвертинних покладів, що вкривали піщано-галькові шари. Більшість дослідників працювали на середній течії річки, вище від Кучурганського лиману.

Н.Б. Вернандер зазначала, що Дністер у нижній своїй течії має три тераси: першу плавневу, другу – аналогічну другим терасам більшості інших великих річок (Вюрмську) і третю – аналогічну четвертим терасам інших річок, зокрема Дніпра (Гюнц-Міндельську) [3]. Ґрунтова поволока району цікава виразністю залежності характеру ґрунтів від режиму ґрунтових вод. Крім того, за ґрунтовою поволокою можна визначити весь історичний розвиток даної місцевості. Найважливішим аспектом залишалось сільськогосподарське використання терас Дністра. Із організацією колгоспно-радгоспної системи ведення господарства постала необхідність наукового опрацювання плану освоєння непридатних земель. Н.Б. Вернандер окреслила певні заходи для раціонального господарювання в описуваному районі. Через те, що опадів влітку мало, щоб забезпечити врожай, насамперед треба запровадити зрошення. Воду раціонально подавати навіть і на стародавню третю терасу, не вважаючи на її чималу висоту. Тоді замість зернових культур можливим буде вирощування городніх культур та фруктових садів. Засолення з ґрунтових вод не загрожувало ґрунтам третьої тераси, адже рівень вод досить глибокий. Зрошення може погіршувати фізичні властивості розвинених чорноземів, зумовлюючи частково вимивання Са, а також механічно руйнувати структуру. Щоб запобігти цьому, корисним є вапнування ґрунту. Рослинність зрошуваних ділянок забирає з ґрунту багато

поживних речовин, які потрібно поновлювати органічними і мінеральними добривами. З мінеральних добрив треба уникати таких, які мають у собі одновалентні іони, особливо Na (чілійська селітра), бо вони сприяють руйнуванню структури і псуванню фізичних властивостей ґрунту, який і без того погіршується під впливом зрошення. Усе вказане стосувалося і зрошення терасових чорноземів без гіпсу в межах другої тераси.

Н.Б. Вернандер наголошувала на складності питання щодо зрошення решти ґрунтів другої тераси, головною загрозою при зрошуваному господарстві на них є піднесення легкорозчинних солей з ґрунтових вод. Через це основною умовою зрошення всіх земельних просторів, де рівень ґрунтових вод не вищий за 180–200 см від поверхні, є спорудження штучного дренажу. Великої уваги потребує і відновлення фізичних властивостей цих ґрунтів, які значно погіршуються під впливом зрошення. Зокрема, це комплекс агротехнічних заходів – застосовувати гіпсування, поряд із доданням органічної речовини і поступовим поглибленням орного горизонту. Додавання гіпсу в солонцюваті ґрунти закріплює в них одночасно внесені органічні речовини і сприяє утворенню в ґрунтах структури. Остання є найсерйознішим недоліком при веденні сільського господарства, тому поліпшення структури відразу помітно підвищує родючість цих ґрунтів. Крім цього, додавання в ґрунт кальцію припиняє процес руйнування вбирного комплексу ґрунту, робить його стійким. Гіпс, як фізіологічно кисла сіль, викликає також підкислення реакції ґрунтового розчину, що також позитивно впливає на ріст сільськогосподарських культур, які в природних умовах страждають від надмірної лужності [3, с. 28].

Щодо використання земель, де рівень ґрунтових вод вищий за 200–180 см, тобто зони дуже реградованих солонцюватих ґрунтів і солончаків, Н.Б. Вернандер пропонувала від зрошення відмовитись. У природному стані ці ґрунти не можна використати не тільки під якусь культуру, але навіть під пасовище, бо вся поверхня їх поросла непридатною на корм солянкою. Але використати територію раціонально можливо за рахунок посіву солестійких кормових трав, зокрема буркуну. Суцільний зімкнений покрив буркуну затінює поверхню ґрунту і тим самим зменшує інтенсивність висхідних струмків ґрунтової вологи, які призводять до нагромадження солей на поверхні. Сольова коринка поступово промиватиметься вглиб, концентрація солей у верхніх горизонтах ґрунту знизиться і це дасть змогу надалі вводити в культуру й інші, менш солестійкі і більш цінні в кормовому відношенні трави. Отже, правильно провадячи господарство, можна буде максимально використати всю земельну територію, не погіршивши ґрунту.

Отже, згідно опису Н.Б. Вернандер, Дністровські тераси можуть використовуватися за сільськогосподарським призначенням в умовах застосування комплексу агротехнічних заходів.

Джерела та література

1. Агроґрунтознавство в Україні (1930–1941 рр.) : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ ; уклад. та наук. ред. В. А. Вергунов. Київ : ФОП Корзун Д. Ю., 2013. Ч. 2 : 1936–1941 рр. 368 с.
2. Щебетюк Н.Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х – у 30-і рр. XX ст. : монографія / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»», 2017. 380 с.

3. Вернандер Н. Б. Грунти Дністровського низу і сільськогосподарське використання їх. *Труди НДІ агрогрунтознавства та хімізації сіл. госп-ва.* / НКЗС УСРР. Київ ; Харків : Держ. вид-во колг. і радг. літ-ри УСРР, 1936. Т. 1. С. 205–233.

**НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ
КООРДИНАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУК ЩОДО РОЗВИТКУ
ЗЕМЛЕРОБСТВА В УРСР (1956–1962)**

Коваленко Н.П.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Необхідність удосконалення управління наукою, поліпшення і подальшого розвитку науково-дослідної роботи, підвищення теоретичного рівня досліджень та впровадження у виробництво досягнень науки і передового досвіду в аграрній сфері зумовило потребу в організації керівного й координуючого центру сільськогосподарської науки. Відповідно до постанови Ради міністрів УРСР №1566 від 30 грудня 1956 р. створено Українську академію сільськогосподарських наук (УАСГН), підпорядковану Міністерству сільського господарства УРСР, яка розташовувалась у м. Київ [6, арк. 6–8]. Українська академія сільськогосподарських наук налічувала п'ять відділень, серед яких важливе місце займало відділення землеробства [4, арк. 36]. З моменту свого створення УАСГН, як вищий науково-методичний центр сільськогосподарського спрямування в УРСР, здійснювала керівництво науково-дослідною роботою в науково-дослідних установах і вищих навчальних закладах, забезпечувала теоретичну та практичну підготовку спеціалістів вищої кваліфікації.

У 1957 р. на широких загальних зборах УАСГН одним із пріоритетних напрямів її діяльності визначено координацію науково-дослідної роботи та впровадженнь у виробництво досягнень науки і передового досвіду у сільському господарстві [7, арк. 105]. З метою отримання позитивних результатів розширення і підвищення рівня науково-дослідної роботи відділеннями УАСГН вперше розпочато здійснення координації академічних наукових планів з планами наукової діяльності сільськогосподарських вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ. УАСГН здійснювала свою діяльність за планом науково-дослідної роботи, який щорічно затверджували на загальних зборах академії та колегії МСГ УРСР. Згідно з «Положенням про Раду з координації науково-дослідної роботи УАСГН», академія здійснювала координацію науково-дослідних робіт, підготовку та оформлення зведеної академічної документації про науково-дослідну роботу: звітів, проблемно-тематичних планів, планів впровадження [8, арк. 11].

На початку 1960 р. створено Координаційно-методичну Раду, як науково-методичний орган планування і координації науково-дослідної роботи сільськогосподарського спрямування, яка підпорядковувалась УАСГН і свою діяльність безпосередньо пов'язувала з відділеннями академії. Головою

відділення землеробства було призначено члена-кореспондента УАСГН П.О. Дмитренка, заступником голови – доктора сільськогосподарських наук, професора М.Г. Городнього [8, арк. 13].

У середині 1960 р. створено Координаційно-методичні комісії землеробського спрямування: «Розроблення і впровадження у виробництво системи сівозмін» (керівник – кандидат сільськогосподарських наук В.О. Пастушенко), «Розроблення і впровадження системи обробітку ґрунту в сівозмінах» (керівники – кандидати сільськогосподарських наук А.М. Мельничук, Ф.А. Попов), «Розроблення і впровадження системи удобрення сільськогосподарських культур у сівозмінах» (керівники – академік УАСГН П.А. Власюк і член-кореспондент УАСГН П.О. Дмитренко), «Захист сільськогосподарських культур у сівозмінах від шкідників і хвороб» (керівник – академік УАСГН В.П. Васильев) [9, арк. 6].

Координаційно-методичні комісії відповідного спрямування підпорядковувались відповідному відділенню УАСГН і виконували функції науково-методичного органу планування та організації наукових досліджень, що здійснювали науково-дослідні інститути, галузеві та обласні дослідні станції і сільськогосподарські інститути УРСР. Координаційно-методичні Ради та комісії складались з провідних вчених і спеціалістів з відповідних напрямів та координували наукову роботу науково-дослідних установ УРСР [8, арк. 39].

Координаційно-методичні комісії виконували відповідальні функції: організаційне і науково-методичне керівництво дослідними роботами з відповідної проблеми із залученням до роботи науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів та окремих вчених, незалежно від їх відомчого підпорядкування; розроблення перспективних і річних тематичних планів з відповідної проблеми та розподіл завдань між виконавцями із зазначенням певних тем, обсягів і періодів їх виконання, складання анотацій з проблеми у цілому; розгляд та апробацію методики наукових досліджень з відповідних розділів і тем проблеми; надання кваліфікованої науково-методичної допомоги інститутам, дослідним станціям, вищим навчальним закладам і окремим науковим співробітникам; розгляд результатів досліджень та узагальнення передового досвіду з відповідних проблем і розроблення на цій основі рекомендацій для впровадження у виробництво; скликання науково-методичних нарад, семінарів та конференцій, розгляд і обговорення доповідей окремих установ та вчених про виконану роботу, підготовку до друку збірників і складання анотацій науково-дослідних робіт [8, арк. 30–31].

Щорічно Координаційно-методичні комісії обговорювали підсумки виконаних досліджень, планів робіт і завдань, координації наукових робіт науково-дослідних установ. Керівники Координаційно-методичних комісій та інші провідні вчені надавали науково-методичну допомогу установам, що виконували роботу відповідного спрямування [2, с. 45–46].

Постанова ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про заходи з поліпшення координації науково-дослідних робіт в країні і діяльності Академії наук СРСР» значно активізувала процес усунення зайвого паралелізму, невиправданого дублювання наукових досліджень у колишньому СРСР і в УРСР зокрема.

Координаційно-методична Рада УАСГН спільно з Координаційно-методичними комісіями здійснювала спеціальні координаційні наради з важливих проблем за участю вчених, представників виробництва та керівних працівників органів влади [3, с. 183]. Координаційно-методичні комісії забезпечували дієву координацію і надавали науково-методичну допомогу безпосередньо науково-дослідним установам. Координаційно-методичною комісією з напрямку «Розроблення і впровадження системи удобрення сільськогосподарських культур у сівозмінах» підведено підсумки роботи за попередні роки і складено детальний перспективний план наукових досліджень, надано значну методичну допомогу науковим установам щодо розроблення ефективних систем удобрення різних сільськогосподарських культур. Суттєву допомогу в розробленні сівозмін для різних областей УРСР надано комісією з напрямку «Розроблення і впровадження у виробництво системи сівозмін» [9, арк. 6–11]. Принциповим завданням координації науково-дослідної роботи було максимальне відображення в тематичних та робочих планах всіх етапів дослідницької роботи і, основним чином, комплексного її виконання різними установами від початку наукових розроблень до завершення та впровадження результатів наукових досліджень у виробництво. За кожною тематикою складали відповідний план механізму впровадження з розрахунком ефективності, місцем впровадження і виконавцями, які відповідали за організацію цих робіт [1, с. 12].

Координаційно-методична комісія УАСГН щодо розвитку землеробства в УРСР у 1956–1962 рр. здійснювала координацію науково-дослідних робіт у напрямі розроблення і вдосконалення рекомендованих виробництву систем землеробства із врахуванням новітніх досягнень у сільськогосподарському виробництві. Зокрема, ефективного застосування мінеральних добрив, хімічного та біологічного захисту сільськогосподарських культур, нової техніки і технологій, високопродуктивних сортів, поглибленої спеціалізації колгоспів та радгоспів. Це сприяло закладенню міцної бази для розвитку фундаментальних та прикладних досліджень перспективного землеробства. До безумовних здобутків цього періоду належить науково обґрунтована і перевірена у виробничих умовах оптимальна структура посівних площ на основі контролю за родючістю ґрунту, кількістю та якістю отриманої сільськогосподарської продукції, економічною оцінкою зазначених заходів [3, с. 185].

Українська академія сільськогосподарських наук, як вищий методичний центр УРСР, координувала діяльність науково-дослідних установ з вирішення проблем землеробства упродовж 1956–1962 рр. у масштабі колишнього СРСР спільно з ВАСГНІЛ, АН СРСР і академіями сільськогосподарських наук союзних республік – Азербайджану, Білорусії, Грузії, Казахстану, Молдавії, Узбекистану. Частково координацію було здійснено з інститутами АН УРСР, зокрема інститутами ботаніки, мікробіології, гідробіології, органічної хімії, фізики і фізичної хімії, полімерів та мономерів, ботанічним садом [1, с. 12]. За планами відділу землеробства УАСГН працювали наступні дослідні установи: Всесоюзні науково-дослідні інститути: кукурудзи, луб'яних культур, цукрових буряків; Українські науково-дослідні інститути: землеробства, землеробства і тваринництва, зрошуваного землеробства, овочівництва та картоплі,

рослинництва, селекції і генетики; сільськогосподарські інститути: Житомирський, Луганський, Одеський, Уманський, Херсонський; учбова частина УАСГН; обласні сільськогосподарські дослідні станції: Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Миронівська, Кіровоградська, Кримська, Одеська, Поліська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Черкаська, Чернівецька [3, с. 184].

Координаційно-методичною Радою УАСГН щодо розвитку землеробства в УРСР отримані висновки про кращі попередники для озимої пшениці, кукурудзи, цукрових буряків, картоплі, льону-довгунця, тютюну і махорки та про терміни використання багаторічних трав у польових сівозмiнах; встановлені ефективні сівозмiни із зайнятими парами та багаторічними травами; підведені підсумки про вплив багаторічних трав, чистих і зайнятих парів на родючість ґрунту та надані пропозиції щодо кращого розміщення культур у сівозмiнах; запропоновано ефективне розміщення кукурудзи, озимої пшениці та цукрових буряків у зерно-бурякових сівозмiнах; рекомендовані до впровадження сівозмiни, насичені кукурудзою та озимою пшеницею, які забезпечували збільшення валового збору зерна; встановлені кращі попередники кормових та овочевих культур і рекомендовані виробництву основні принципи побудови сівозмiн [5, арк. 92–93].

Із створенням Української академії сільськогосподарських наук, яка цілеспрямовано координувала наукові дослідження науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів, підвищився теоретичний рівень і результативність наукових досліджень. За порівняно короткий період вченими розроблені наукові основи землеробства для різних ґрунтово-кліматичних умов УРСР. У відповідності до цих рекомендацій в колгоспах і радгоспах широко впроваджували науково обґрунтовані сівозмiни, системи обробітку ґрунту та удобрення, системи боротьби з водною і вітровою ерозією та інші заходи підвищення культури землеробства. Система координації наукових досліджень в сільськогосподарській галузі народного господарства УРСР у 1956–1962 рр. значною мірою сприяла цілеспрямованості й ефективності в опрацюванні важливих завдань сільського господарства.

Джерела та література

1. Коваленко Н. П. Науково-організаційна діяльність Координаційно-методичної ради УАСГН, МСГ УРСР, ПВ ВАСГНІЛ та УААН з проблем сівозмiн у системах землеробства України (1956–2010 р.). Київ : ФОП Корзун Д. Ю., 2011. 90 с.

2. Коваленко Н. П. Сівозмiни у системах землеробства України (1958–1984 рр.). Київ : Нілан ЛТД, 2012. 588 с.

3. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмiн у системах землеробства (друга половина XIX – початок XXI ст.) : монографія. Київ : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 490 с.

4. ЦДАВО України. Ф. Р–2. Оп. 13. Спр. 2435. 314 арк.

5. ЦДАВО України. Ф. Р–27. Оп. 20. Спр. 422. 141 арк.

6. ЦДАВО України. Ф. Р–4861. Оп. 1. Спр. 1. 318 арк.

7. ЦДАВО України. Ф. Р–4861. Оп. 1, спр. 13, 394 арк.

8. ЦДАВО України. Ф. Р–4861. Оп. 1. Спр. 2793. 44 арк.

9. ЦДАВО України. Ф. Р–4861. Оп. 1. Спр. 2795. 235 арк.

**МУЛЬЧУВАННЯ ВИРОБНИЧИХ ПОСІВІВ УРСР СХОДОЗАХИСНИМ
ПАПЕРОМ У 1954–1955 рр. ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ
ВЕДЕННЯ КОЛГОСПНОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ**

Коваленко С.Д.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

У середині 50-х років минулого століття, випробовуючи різні заходи з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур у колгоспах та радгоспах УРСР за розпорядженням профільного міністерства відбулася закладка відповідних дослідів із використанням для покриття ґрунту або мульчування під посівами цукрового буряку, проса, овочевих культур та ін. сходозахисного паперу. Використання для цих цілей, як кажуть сьогодні мульч-паперу фактично розширило вже відомі підходи такого агрозаходу.

Ідея мульчування полягає у вкриванні поверхні ґрунту між рослинами будь-яким доступним матеріалом (тирсою, соломою, папером, плівкою, дрібними камінцями, ганчір'ям, опалим листям, торфом, перегноем, шишками та ін.) для захисту землі від пересихання й перегрівання. Такий спосіб розглядається як ефективний прийом поліпшення фізичних агрономічних властивостей ґрунту та ефективності дії мінерального живлення сільськогосподарських рослин [1].

Як показали багаторічні дослідження вітчизняних та інших вчених, це достатньо ефективний прийом догляду за посівами. Завдячуючи використанню різноманітних органічних речовин, мульчування прискорює проростання насіння і появу сходів, знижує випаровування вологи з поверхні ґрунту, перешкоджає утворенню ґрунтової кірки, зменшує амплітуду добових коливань температури ґрунту, захищає його від розмивання, пригнічує проростання бур'янів, зменшує потребу у прополках. При мульчуванні ґрунту органічними добривами і матеріалами відпадає необхідність у підживленнях, тому що поживні речовини постійно надходять у рослини з водою. Шар мульчі має становити 4–7 см. Папір або плівку розстеляють на грядках і закріплюють надійно з боків землею. Потім намічають місця рядів, прорізають отвори й у них висівають насіння, присипаючи зверху ґрунтом. При мульчуванні ґрунту відпадає необхідність у прориванні рослин, сходи бур'янів гинуть від нестачі світла, а поливна або дощова вода безперешкодно проникає до коренів рослин. Особливо ефективно мульчування ґрунту при вирощуванні рослин із великою площею живлення. Однак цей прийом дає позитивні результати і при посадці рослин з меншою площею живлення, наприклад, цибулі-сіянки. При розсадному способі вирощування кавуна, дині, капусти, огірка, томата в якості мульчі застосовують поліетиленову плівку. Для цього роблять валики з ґрунту висотою 20–25 см, розташовуючи їх з півночі на південь. Під укриттям рослини можуть знаходитися до 20 діб. З настанням стійкої теплої погоди в місцях росту рослин плівку розрізають хрестоподібно і звільняють їх. При такому догляді за рослинами врожай збирають на 10–12 діб раніше, ніж без мульчування.

Якщо говорити про спеціальний сходозахисний світлонепроникний папір для мульчування посівів, то його спеціально виготовляли і у роздрібний продаж він надходив у вигляді рулонів довжиною до 10 м і шириною 80 см. При посіві

під сходозахисний папір посередині гряди або в місцях майбутніх рядків за допомогою кілочка діаметром 7 см, прорвавши папір, робили лунки на глибину загортання насіння або висаджування бульб-коренеплодів і проводили посів або посадку. Зверху лунки присипали пухким ґрунтом. При проростанні бур'янів в отворах паперу, їх просапували. Урожай при цьому одержували вищий, ніж при вирощуванні без мульчі [2].

Отже, саме в середині 50-х років минулого століття сходозахисний папір набув популярності як один із способів мульчування. У 1954 р. у Вінницькій, Київській і Житомирській областях проводилися виробничі досліді з посіву цукрових буряків, проса, моркви та інших овочевих культур по сходозахисному папері. Ряд колгоспів, що застосували цей спосіб посіву, одержали високий урожай. Зокрема на Вінниччині, в колгоспі ім. Леніна М'ястківської МТС при посіві по сходозахисному папері зібрали на 155 ц більше цукрових буряків на противагу контролю. У колгоспі ім. Калініна Крижопольської МТС отримали 25,6 ц проса на 1 га, а при звичайному посіві – 14,0 ц на 12 га.

Поодинокі позитивні результати від застосування мульч-паперу спонукали РМ УРСР і ЦК КПУ 12 лютого 1955 р. видати постанову № 13-3 «Про виконання дослідів з посіву цукрових буряків, проса і овочевих культур по сходозахисному папері» [3]. Відповідно до неї Міністерство сільського господарства УРСР, а також облвиконкоми, райвиконкоми, обкоми і райкоми КПУ були зобов'язані організувати у визначених згідно з додатками до постанови колгоспах і радгоспах проведення виробничих експериментальних посівів основних польових культур. Посіви здійснити повинні були за допомогою сівалки нової конструкції для квадратно-гніздового способу сівби цукрових буряків тощо. Ідея створення сівалки належала колгоспнику-винахіднику О.І. Дишленку з Вінницької області. Український науково-дослідний інститут механізації сільського господарства під керівництвом Бабука відповідно до п. 2 вищевказаної постанови до 20 лютого 1955 р. повинен був виготовити 30 примірників робочих креслень сівалки, а Міністерство сільського господарства УРСР підготувати інструкцію з експлуатації сівалки. Інструкція і креслення повинні бути надіслані в усі області УРСР для створення і практичного використання. Загальне методичне керівництво з проведення цих виробничих дослідів у колгоспах і радгоспах, а також узагальнення результатів, мало здійснювати Міністерство сільського господарства УРСР. Практична допомога повинна була надаватися 22-ма науково-дослідними установами відповідно до затвердженого додатку до постанови РМ УРСР і ЦК КПУ № 13-3 «Перелік науково-дослідних установ УРСР, що надають допомогу колгоспам у виконанні виробничих дослідів з посіву по сходозахисному паперу» від 12 лютого 1955 р. (див. *табл. 1*) [4].

Як наслідок цієї діяльності, на науково-дослідні установи: Всесоюзний науково-дослідний інститут цукрових буряків (Бузанов), Український інститут соціалістичного землеробства (Коновалов) і Український науково-дослідний інститут овочівництва (Чиженко) було покладено опрацювання результатів

Таблиця 1

Науково-дослідні установи УРСР, що допомагали колгоспам у виконанні виробничих дослідів із посіву по сходозахисному паперу

№ п/п	Назва науково-дослідної установи	Назва області	Назва с.-г. культури
1	Всесоюзний НДІ цукрових буряків	Хмельницька, Харківська	Цукрові буряки, просо
2	Білоцерківська дослідно-селекційна станція	Київська	Цукрові буряки, просо
3	Верхняцька дослідно-селекційна станція	Черкаська	Цукрові буряки
4	Уладово-Люлинецька дослідно-селекційна станція	Вінницька	Цукрові буряки, просо
5	Весело-Подільська дослідно-селекційна станція	Полтавська	Цукрові буряки, просо
6	Іванівська дослідна станція	Сумська	
7	Українська станція олійних культур	Кіровоградська	Цукрові буряки, просо
8	Жеребківська дослідна станція	Одеська	Просо
9	Інститут фізіології рослин і агрохімії АН УРСР	Миколаївська	Цукрові буряки, просо
10	Український НДІ зернового господарства	Дніпропетровська	Просо
11	Чарторійське дослідне поле	Житомирська	Цукрові буряки
12	Інститут агробіології АН УРСР	Львівська	Цукрові буряки
13	Чернівецька дослідна станція рільницька	Чернівецька	Цукрові буряки, морква, цибуля
14	Сталінська державна селекційна станція	Сталінська	Просо, столовий буряк
15	Кримська комплексна с.-г. дослідна станція	Кримська	Просо, столовий буряк
16	Український НДІ овочівництва і його дослідні станції	Вінницька Хмельницька Житомирська	Овочеві культури
17	Львівська дослідна станція	Львівська	Овочеві культури
18	Сталінська овоче-картопляна станція	Сталінська	Овочеві культури
19	Дніпропетровська овоче-картопляна станція	Дніпропетровська	Овочеві культури
20	Одеська овоче-картопляна станція	Одеська	Овочеві культури
21	Харківська овоче-картопляна станція	Харківська	Овочеві культури
22	Київська овоче-картопляна станція	Київська	Овочеві культури

дослідних станцій і експериментальних баз щодо вивчення посіву сільськогосподарських культур вищезгаданим способом мульчування. Профільному міністерству до 25 грудня 1955 р. було доручено – відзвітувати Раді Міністрів УРСР і ЦК КПУ про отримані результати і подальше впровадження у виробництво даного способу мульчування.

Отже, урядовці, вчені та виробничники, здійснюючи пошуки оптимального ведення сільського господарства у 1954–1955 рр., запропонували мульчування виробничих посівів УРСР сходозахисним папером, що сьогодні можна розглядати як елемент системи ведення колгоспної дослідної справи.

Джерела та література

1. Мульчування. *Українська сільськогосподарська енциклопедія*. Київ : Гол. ред. Укр. рад. енцикл., 1917. Т. 2 : Зас–Пок. С. 354.
2. Мульчирование. *Сельскохозяйственная энциклопедия* / глав. ред. В. В. Мацкевич, П. П. Лобанов. 4-ое изд., перераб. и доп. Москва : изд-во «Сов. энцикл.», 1973. Т. 4 : Молокомер–Припуск. С. 80–81.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2254. Арк. 19–20.
4. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2254. Арк. 68–69.

МИХАЙЛО ЛАВРЕНТІЙОВИЧ КРАВЧЕНКО (1925–2006)

– УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ-СЕЛЕКЦІОНЕР

Коваль С.І.¹, Мельник Н.М.¹, Коваль А.О.²

¹*Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Київ)*

²*Національний університет водного господарства та природокористування (м. Київ)*

Кравченко Михайло Лаврентійович народився 24 вересня 1925 р. в с. Мліїв Городищинського району Черкаської області в сім'ї українця, працівника Мліївської плодово-ягідної дослідної станції ім. Л.П. Смиренка. Батько, Кравченко Лаврентій Андрійович, працював старшим садівником Завадівської філії цієї ж станції (нині Інститут помології ім. Л. П. Смиренка Національної академії аграрних наук України – науково-дослідна установа у с. Мліїв Городищенського району Черкаської області), мати – домогосподарка.

Після закінчення семирічки в с. Завадівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області молодий Михайло Кравченко вступає в Городищенський сільськогосподарський технікум – плодоовочевий факультет.

Розпочинається Друга світова війна, відповідно, встигає закінчити лише 1-ий курс. Технікуму не вдалося евакуюватись. Михайло Лаврентійович живе на окупованій території аж до 1943 р. та працює у відділеннях навчального закладу – Михайлівському, Завадівському, «Манеж», які були об'єднані німецькою адміністрацією в господарства по типу технікумів-радгоспів того часу з метою підготовки молодих кадрів для завойованих німецькою армією земель. З 15 жовтня 1943 р. у вже знаходиться в діючій армії як піхотинець. Приймає участь у звільненні Черкас в Корсунь-Шевченківській битві в складі 936 стрілкового полку 254 Черкаської стрілкової дивізії 73 корпусу 52 армії генерала Коротєєва. Далі приймав участь в Умансько-Батошанській операції, звільненні Варшави, штурмі Кенігсбергу (нім. Königsberg). 7 квітня 1944 р. під час боїв за визволення Румунії був важко поранений. Довгий час перебував у евакогоспіталі в Харківській обл.

Після демобілізації в квітні 1950 р. продовжив навчання в технікумі, який в

**Кравченко М.Л.
(1925–2006)**

1952 р. закінчує з відзнакою. Працює бригадиром навчально-дослідного господарства Городищенського сільськогосподарського технікуму.

Далі – вступає в Уманський сільськогосподарський інститут, де навчається до 1957 р. Вже з вересня 1956 р. працює старшим лаборантом, з 1957 р. – молодшим науковим співробітником Черкаської державної сільськогосподарської дослідної станції. Цікавиться наукою, бере участь в наукових конференціях. У 1959–1962 рр. навчається в аспірантурі Українського науково-дослідного інституту рослинництва, селекції і генетики в м. Харкові на факультеті генетики (нині – Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН).

У 1960 р. їде працювати на Рівненську обласну сільськогосподарську станцію та обіймає посаду завідуючого відділом селекції і насінництва, продовжує селекційну діяльність за темою дисертаційної роботи. В Одесі у Всесоюзному селекційно-генетичному інституті (нині – Селекційно-генетичний інститут – Національний центр насінництва і сортовивчення) 22 травня 1963 р. відбувся захист його дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук на тему: «Мінливість злакових рослин при вегетативній гібридизації» (130 стор.) (керівник: д.с.-г.н., проф. А.Ф. Шуліндін). Весною 1968 р. йому присвоєно вчене звання старшого наукового співробітника за спеціальністю «селекція».

У зв'язку з реорганізацією селекційної роботи на Україні в 1972 р. селекційну роботу разом з працівниками перевели на Тернопільську дослідну станцію (м. Хоростків). Михайло Лаврентійович займає посаду завідувача лабораторії селекції пшениці (районовано сорт ярої пшениці «Ровенська») аж до 1977 р.

**5-й з'їзд Українського товариства генетиків
і селекціонерів (1986 р., м. Умань)**

30 березня 1971 р. в Білоруському науково-дослідному інституті

землеробства (м. Жодино, Мінська обл.) М.Л. Кравченко захистив докторську дисертацію на тему: «Віддалена гібридизація в селекції жита і пшениці з використанням анеуплоїдії».

Ця дисертація захищалась як докторська за профілем сільськогосподарські науки, дуже довго проходила в ВАК СРСР із-за складного положення в біологічній науці була переорієнтована за пропозицією члена Президіума ВАК того часу академіка Цицина на біологічний профіль.

Пише ще одну дисертацію на здобуття ученого ступеня доктора сільськогосподарських наук на тему: «Створення нових форм і сортів жита і пшениці методами гібридизації» (283 стр.), на щастя, її захищати не прийшлося, так як влітку 1972 р. йому присвоюють ступінь доктора біологічних наук.

Був обраний членом вченої ради Кам'янець-Подільського СГІ з присудження вчених ступенів кандидата наук. В сільськогосподарській науці ця праця стала новим щабелем в дослідженнях по використанню анеуплоїдії в селекції пшениці багатьох країн Європи та Північної Америки.

**М.Л. Кравченко,
1977 р., с. Шубків**

**М.Л. Кравченко з колегами-селекціонерами на Пленумі УСГіС
(30 червня 1987 р., м. Львів)**

В 1977–1979 рр. працював завідувачем Рівненського опорного пункту Всесоюзного селекційно-генетичного інституту в с. Шубків. Проводив дослідження з проблеми ферментативно-мікозного виснаження зерна пшениці. Результати досліджень публікував в провідних наукових журналах того часу. В 1980 р. із-за скорочення штатів вимушений був перейти на Рівненську дослідну станцію (нині – Інститут сільського господарства Західного Полісся НААН) на посаду старшого наукового співробітника, селекціонера з пшениці. В результаті

було створено і районовано з 1995 р. сорт озимої м'якої пшениці «Ровенська 31», також сорти озимої пшениці «Ровенська 970» (озима тверда), «Леукурум 1107» (озима тверда), «Еритроспермум 116» (озима м'яка), «Ровенська» (яра) були включені до державного реєстру.

Авторські свідоцтва на сортові рослини № 198 пшениця озима м'яка, № 1897 яра пшениця. Пише наукові статті тощо (в цілому – понад 50 наукових праць та винаходів), бере участь в наукових конференціях тощо.

В жовтні 1988 р. вчений М.Л. Кравченко пішов на пенсію «із-за неможливості відділяти тоталітарну організацію науки від номенклатури, так як зрозумів, що це одне ціле». До кінця своїх днів (пішов з життя 10 січня 2006 р. в м. Рівне) надавав висококваліфіковані консультації молодим селекціонерам.

Найбільш цікаві досягнення – винаходи «Спосіб селекції рослин» (1984), «Спосіб вирощування озимої пшениці» (1991), який служив основою для отримання стабільного врожаю на рівні 100 ц/га щорічно та й в інших напрямках агрономії; раціоналізаторська пропозиція «Спосіб дисперсійного аналізу експериментальних даних польового досвіду з використанням помилки середнього арифметичного» (1986); збірник методичних розробок і практичних рішень (на допомогу спеціалістам сільського господарства) «Статистична обробка даних польового досвіду» (1989); в посібнику «Статистична обробка даних польового досвіду» опубліковані важливі розробки; книги «Як знайти своє місце в житті» (1992), «Мій слід на землі» (1994) тощо.

Ознайомлюючись з різними галузями науки, ми частенько читаємо про основоположників, зазвичай, це вчені періоду царської Росії; разом з тим, забуваємо, що в нас є свої світила, про яких ми просто зобов'язані знати. Михайло Лаврентійович прожив гідно життя, завжди виходив зі складних життєвих ситуацій з високо піднятою головою, він дійсно залишив по собі слід на землі, був високоморальною людиною, прикладом для наслідування в науці.

Джерела та література

1. Кравченко Михайло Лаврентійович, доктор біологічних наук // ДАРО. Ф. Р-2804. Оп. 1. Спр. 60–62, 65, 66, 69, 3, 5, 4, 16,17, 2, 30.

СТАНІСЛАВ ЛЕОН КУЛЬЧИНСКИ – ФУНДАТОР НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ БОЛІТ ПОЛІССЯ (БІЛОРУСЬ, ПОЛЬЩА, УКРАЇНА) У ПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД (1920–1940)

Конишук В.В., Коваль С.І., Мельник Н.М.

Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Київ)

Після завершення Західної експедиції із осушення боліт Полісся (1873–1902 рр.) під керівництвом Й.І. Жилінського і узагальноної праці Г.І. Танфільєва «Болота-торфяники Полесья, 1895», науково-дослідні, меліоративні роботи частково продовжувались до першої світової війни і фактично були відновлені у контексті створення наукової комісії при Бюро меліорації Полісся (м. Брест над Бугом) у 1928 р. в Польщі. За поданням директора бюро Йозефа Пручніка комісію очолив професор інженерії Ян Лопушанські, керівником досліджень

грунтів став Ян Томашевські, були визначені основні завдання: різностороннє наукове дослідження Полісся, флористично-торфовий аналіз, встановлення типів торфовищ, укладання мапи торфовищ Полісся (Масштаб 1:300000) на площі 6 млн. га (Брестська, Волинська, Рівненська обл. і частково Люблінське, Підляське воєводства). Дослідження тривали із серпня 1928 по 1933 рр., а публікації за їх результатами були включно по 1940 р. Бюро після Й. Пручніка очолювали І. Вевьорські, С. Міхалські, С. Ричловські, а наукові дослідження проводили Станіслав Кульчинські, Станіслав Толпа, Рудольф Вільчек, Володзімеж Тимракевіч, Ірена Дабковська, Броніслав Шафран, Мічислав Туліглович, Міколай Костинюк. Територія була поділена на сектори і закріплена за кожним автором. Центральне і Східне Полісся у цей період вивчали В.С. Доктуровський (1915, 1917, 1918), В.П. Матюшенко (1925, 1926, 1928), А.Д. Дубах (1927), Є.М. Лавренко (1928), С.Н. Тюремнов (1931), Є.М. Брадїс (1932), Н.Я. Кац (1936), А.П. Підоплічко (1936), М.О. Тюленєв (1926, 1936), А.М. Янголь (1929, 1934), Ф.Я. Левіна (1937), Д.К. Зеров (1938) та інші.

У польський період (1920–1940 рр.) систематизацією досліджень боліт Полісся займався ботанік, громадський діяч, член-кореспондент Польської академії знань (1935), співзасновник, член Польської академії наук (1936), професор, доктор *honoris causa* Станіслав Леон Кульчинські.

Народився у м. Краків, закінчив Ягелонський університет, у 1918–1924 рр. там же науковий співробітник, із 1924 р. викладав в університеті Яна Казимира (м. Львів) у якості доцента, викладача ботаніки на факультеті математики і природничих наук (організував кафедру систематики і морфології рослин, 1924 р.), з 1930 р. – професор, президент профспілки працівників університету, у 1936–1938 рр. – ректор (подав у відставку в знак протесту проти т. з. «лавкового гетто» – виділення в аудиторіях та навчальних кімнатах окремих парт, лавок чи місць для національних меншин, найчастіше євреїв), у 1945–1951 рр. – ректор університету і політехнічного інституту (м. Вроцлав). Біля Вроцлава йому встановлено пам'ятник (м. Єленья Гура). Був віце-спікером парламенту (сейму) Польщі (1952–1956 рр.), заступником голови національної ради (1956–1969 рр.), членом Демократичної партії Польської народної республіки. З 1941 р. в Кракові працював в якості експерта в палаті сільського господарства. У червні 1968 р. був головою Підготовчого комітету з відзначення 500-ї річниці від дня народження М. Коперника [4].

Основні наукові праці присвячені систематиці рослин, екології, фітоценології, палеоботаніці, стратиграфії, проблемі утворення торфових боліт. Вивчав флору і рослинність Полісся, співавтор Атласу польської флори (1930–1936), визначника рослин Польщі (1924, 1953). Запропонував бінарну міру подібності, названу на його честь «Коефіцієнт Кульчинські» (Kulczynski S., 1927) [2], наводиться в оглядових роботах із математичних методів у таксономії та екології (Sokal R.R., Sneath P.H., 1963) [3].

У своїх дослідженнях боліт і торфовищ Полісся С. Кульчинські керувався

**Prof. Stanislaw Leon
Kulczyński**
(9.05.1895–12.07.1975)
(mbd.muzeum.uni.wroc.pl)

класичними методами, за основу брав теоретичні засади шведської ботанічно-торфової наукової школи (R. Sernander, H. Oswald, E. Du Rietz), був особисто знайомий із корифеями болотознавства Європи. У трофічній класифікації боліт посилався на німецького класика К. Вебера, щодо палеоботаніки, екології, sukcesей дотримувався концепцій Л. Поста, Р. Сернандера, К. Мальстрьома.

Фундаментальною працею стало двотомне видання Kulczynski S. Torfowiska Polesia. – Krakow, T. 1. – 1939, T. 2, 1940. – 777 s. із 57 фото, 144 таблицями, 134 рисунками [1]. На жаль, у архівах і бібліотеках України цю працю нам не вдалося знайти, натомість у букіністичній крамниці м. Краків мали змогу придбати цей рукопис. Матеріали включають XXXVIII розділів і мапу торфовищ Полісся у масштабі 1:600000 із виділенням низинних, перехідних лісових, перехідних типу *Carex lasiocarpa*, верхових боліт. Проаналізувавши мапу, можна виділити 3 райони поширення найбільш рідкісних для Полісся верхових, оліготрофних типів торфовищ: 1) міжріччя річок Горинь і Ствига; 2) правобережжя р. Стубла; 3) верхів'я річок Бобрік і Лань. В інших гідробасейнах переважають низинні, частково перехідні торфові болота. Автор критично розглядає погляди і гіпотези К. Вебера щодо торфоутворення, зокрема гіпотезу зледеніння вільної поверхні води, що актуально з огляду на флювіогляціальний генезис торфовищ Полісся у результаті Дніпровського зледеніння близько 10 тис. років тому. Обґрунтовано чинники утворення різних типів торфовищ, виділено два типи рослинних sukcesей на озерах із врахуванням проточних і непроточних (омброгенних) вод.

С. Кульчинські розглядав механізми торфоутворення, теорію регенерації блюдець (лінз) Р. Сернандера і Л. Поста, вплив суббореального клімату, специфіку накопичення мортмаси, методи датування гідрологічних змін, проводив порівняльний аналіз боліт Полісся, Балтії, Скандинавії. Серед верхових торфовищ Полісся було виділено 6 фізіономічних типів: балтійський; континентальний (фація лісова); континентальний (фація безліса); континентальний (форма – груд); континентальний (форма – карст); континентальний змінений під випас. Серед перехідних торфовищ виділено такі типи: лісовий (сосново-березовий); лісовий (березовий); *Carex lasiocarpa* – *Sphagna cuspidata*; *Carex stricta* – *Sphagna cuspidata*; *Parvocaricetum* – *Sphagna cuspidata*; *Magnocaricetum* – *Sphagna cuspidata*; *Magnocaricetum* – *Sphagna cuspidata* із відмерлими низинними мохами. Серед низинних торфовищ виділено наступні типи: вільховий; березовий; вільхово-березовий багатий на *Sphagnum*; лозовий (вербовий); вербово-березовий (рокитовий); очеретяний; очеретяно-осоковий; флористично збіднений *Magnocaricetum* із *Carex stricta*; *Parvocaricetum*; багатий на багаторічні рослини, евтрофний *Magnocaricetum*; річковий (шуваровий, вишівий); трав'янисто-осоковий.

Значну увагу автор приділяє детальним геоботанічним описам, способу

профілювання за седиментаційним принципом, укладання крупномасштабних мап, флористичній гомології (відповідність, зіставлення частин порівняння об'єктів), споро-пилковому аналізу, впливу ґрунтових вод, балансу опадів і випаровування, наслідкам осушувальної меліорації тощо. Картографічний матеріал дуже цінний, оскільки отриманий із застосуванням аерофотознімання, вказано географічні координати, абсолютні висоти і рельєф, підписи назв рисунків дублюються німецькою мовою, особливо це важливо для ретроспективного аналізу та порівняння із сучасним станом гелоландшафтів у контексті постмеліоративних трансформацій. Для пояснень закономірностей і специфіки сукцесій поліських торфовищ С. Кульчинські застосував стратиграфічне профілювання із визначенням компонентів седиментації, зокрема різного типу торфу, його складу (очерет, рогіз, осоки, мохи, водорості, сапрпель (гітія), детрит, материнські корінні породи (опока крейдова, кварцовий пісок моренний), зольності, фізико-хімічного аналізу тощо. Із точки зору фітосозології напрацювання також дуже суттєві, детальні описи флори торфовищ, у т. ч. відмічені місцезростання рідкісних видів, надають змогу прослідкувати в історичному аспекті ступінь збереженості окремих популяцій, динаміку фітоценозів. Так, відмічені раніше локалітети рідкісних хижих (гетеротрофних) рослин родів *Drosera* L., *Utricularia* L., видів Червоної книги України *Betula humilis* Schrank, *Scheuchzeria palustris* L., *Oxycoccus microcarpus* Turcz. ex Rupr., *Carex dioica* L., *Scorpidium scorpioides* (Hedw.) Limpr. нами були підтверджені у північній частині Волинської, Рівненської обл. Фактичні дані водного балансу за окремими гідробасейнами мають інтерес стосовно змін клімату. Так, для річки Ясельда (ліва притока р. Прип'ять) наведено щомісячні, а також річні показники (опаді – 645,5 мм, стік – 166,39 мм, випаровування – 479,11 мм, зберігання – 207,03 мм, втрата – 207,03 мм) станом на 1932 р.

Крім двотомного видання про торфовища Полісся С. Кульчинські разом із своїми колегами опублікували чимало наукових праць, зокрема у т. зв. зошитах Праць бюро проекту меліорації Полісся, деякі з них наводимо нижче:

- Dabkowska I. Zatorfienia dolinne Lani. *Acta Soc. Bot. Pol.* Warszawa, 1932. Vol. 9. Nr. 1–2.
- Kulczynski S. Stratygrafia torfowisk Polesia. *Prace Biura Proj. Melior.* Polesia I : Brzesc nad Bugiem, 1930. Zesz. 2.
- Kulczynski S. Rzut oka na problem bagiенno-torfowy Polesia. Torfowisko majatku Wysok. Bloto Polskie. Torfowisko wyzynne Mak. Brzesc nad Bugiem, 1933.
- Kulczynski S. Park natury na Polesiu i ego stosunek do planu meleoracji. *Ochrona Przyrody.* Krakow, 1930. Roczn. 10.
- Kulczynski S. Die Ergebnisse der Moorforschungen in Polesie, eine volaufige Mitteilung. *Verhandl. der sechsten Kommission der Int. Bodenkundl. Gesell.* Groningen, 1932.
- Szafran B. Torfowce Polesia. *Prace Biura Proj. Melior.* Polesia I : Brzesc nad Bugiem 1930, zesz. 3.
- Tymrakiewicz W. Stratygrafia torfowisk krasowych pld. Polesia i pln. Wolynia. Kosmos LX. Lwow, 1935, zesz. 3.
- Tymrakiewicz W. Typy florystyczne dzikich sian nad Lwa. *Rocznik Lakowy i Torfowy.* Warszawa, 1936.
- Tolpa S. Torfowiska okolic Sarn. *Prace Biura Proj. Melior.* Polesia II. Brzesc n. Bugiem, 1933, zesz. 2.
- Tolpa S. Zatorfienia jeziorne na poludniowej krawedzi Polesia. *Acta Soc. Bot. Pol.* Warszawa,

1935. XII, nr 1.

Tolpa S. Torfowisko wozynne Mak kolo Antonowki na Polesiu. Krasowe torfowiska okolic Rozany na Polesiu. *Acta Soc. Bot. Pol.* Warszawa, 1932. IX Suppl.

Таким чином, проф. С. Кульчинські зробив дуже вагомий внесок у системне, комплексне вивчення боліт і торфовищ Полісся. Уніфіковані матеріали праць бюро меліорації Полісся мали технічно-господарське значення, а нині це фундаментальне джерело онтології гелології (болотознавства), теоретико-методологічного поступу, літопис змін природи і культури боліт, який започаткував Мартін Шок у праці латиною «Трактат про торф» у 1658 р.

Джерела та література

1. Kulczynski S. Torfowiska Polesia. Krakow, 1939. Т. 1. ; 1940. Т. 2. 777 s.
2. Kulczynski S. Zespoły roślin w Pieninach. *Bulletin International de L'Academie Polonaise des Sciences et des Letters*, Serie B, Supp. II, 2. S. 57–203.
3. Sokal R. R., Sneath P. H. Principles of numerical taxonomy. San Francisco ; London : Freeman. 1963. 359 p.
4. URL : https://pl.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82aw_Kulczy%C5%84ski (date of treatment : 03.03.2018).

АНДРІЙ КАЧОР (1908–1992) – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

Копитко А.Д.

Львівський національний аграрний університет (м. Дубляни Львівської області)

Качор Андрій (1908–1992) – публіцист, історик української кооперації, популяризатор ідей кооперації, один з організаторів кредитної кооперації українців Канади. Освіту отримав у промисловій школі і учительській семінарії «Рідної Школи» та курсах абітурієнтів «Рідної Школи» за програмою торговельної академії у Львові. З 20-х рр. ХХ ст. був дописувачем до видань «Господарсько-кооперативний часопис» і «Кооперативне молочарство». В 30-х рр. працював у кооперативних закладах Львова: «Народна торгівля», «Маслосоюз», «Центросоюз», «Центробанк». Після Другої світової війни продовжив свою працю на ниві кооперації в Німеччині і Канаді. У Німеччині він був одним з ініціаторів та творців Об'єднання українських кооператорів та Господарської кооперативної централі, а також редактором часопису «Господарсько-кооперативне життя». В 1949 р. він опублікував свою дипломну роботу «Українська молочарська кооперація в Західній Україні». З 1950 р., проживаючи в Канаді, долучився до розвитку української кооперативної справи в провінції Вінніпег. Завдяки його зусиллям та його однодумцям створено Українську кооперативну раду Канади – об'єднаний та координуючий центр української кооперації в цій заокеанській країні.

А. Качор постійно наголошував, що кооперація дозволить українцям не тільки вирішити економічні питання, а й є надійною базою для поступу їхньої культури і, головне, робить їх вільними господарями власного життя. «Метою кооперації, в тому числі і кредитової, є: морально і матеріально допомагати своїм членам поліпшити їх добробут, скріпити їхню господарську базу, потрібну їм для

заспокоєння їх матеріальних і духовних потреб, щоб вони могли краще і повніше взяти свої господарські та культурні справи в свої власні руки» [1, с. 435–436]. Саме кооперація слугує якомога повним виразом основ християнської етики і моралі, де люди відчувають плече інших і самі надають підтримку своїм ближнім: «Кооперація стала до боротьби за найвищий морально-етичний ідеал всього людства – за правду. Свідомість того факту, що в кооперативній крамниці, в кооперативній робітні, в кооперативному банку, ніхто не має інтересу обманути когось ради зиску, збуджує в людей довір'я і каже їм в кооперації шукати для себе помочі» [4]. На відміну від інших форм економічної діяльності, в кооперації є мінімізована можливість обману з метою збагачення. Водночас він наголошував, що діяльність як практика-кооператора, так і теоретика або вченого має бути підпорядкована головній меті – утвердженню власного народу на світовій арені, його матеріальному й духовному поступу, зростанню його національної самосвідомості. «Наші кредитові кооперативи щедро підтримують своїми жертвами наші наукові, культурні та загальногромадські організації, товариства, студентські клуби, але багато з тих організацій, товариств свої оборотні фонди тримають у чужих фінансових установах... Чи це морально етично?» – писав А. Качор про роль української кооперації в Канаді, підкреслюючи не завжди розуміння української спільноти ідеї консолідувати матеріально-фінансові ресурси для вирішення актуальних питань національного життя представників української діаспори [1, с. 439]. Це ж можна пристосувати і до міжвоєнних реалій української кооперації в Польщі.

Заслугою А. Качора є також спроби проаналізувати основні моменти становлення української кооперації в діаспорі, визначивши як позитивні, так і негативні моменти цього процесу. Про це свідчать його праці «Кредитна кооперація та її завдання в Канаді», «Головна мета української кооперації в вільному світі», «Ідейні основи української кооперації в діаспорі». Перу А. Качора належить і серія праць, в котрих висвітлюються перипетії функціонування української кооперації в Західній Україні та діяльність знаних її очільників (Павликовського Ю., Луцького О., Коренця Д., Храпливого Є., Мудрика А., Палія А., Мартоса Б.) [2; 5–8]. На прикладі характеристики яскравих персоналій українського кооперативного руху в Західній і Великій Україні він показував механізм становлення людини цілеспрямованої, багатой духовно, не байдужої до проблем свого народу і суспільства, котра прагнула морально й інтелектуально удосконалити себе та інших людей. Успіхи української кооперації в Галичині – це не лише свідомість реальних економічних досягнень, але й вираз кардинальної зміни ставлення українців до себе, до своїх можливостей. Замість забитого нестатками і неосвіченого, здатного продатись будь-кому за мізерні кошти, ми бачимо українця заможного, освіченого, морально стійкого, цілеспрямованого, з широким світоглядом. Цьому, зокрема і допомогла кооперація. Здатність А. Качора до системного аналізу економічних процесів в Україні засвідчує і його дослідження «Господарство України в системі СРСР», де він переконливо показав вади командно-адміністративної системи організації економічного життя вітчизняного суспільства [3].

Джерела та література

1. Гелей С., Вдовичин І. Андрій Качор (1908–1992). Українські кооператори. Історичні нариси. Львів : вид-во «Укоопосвіта» Львів. комерц. акад., 1999. Кн. 1. С. 434–440.
2. Качор А. Денис Коренець : начерк його життя та праці на тлі українського фахового шкільництва і сільськогосподарської кооперації в Західній Україні. Вінніпег : вид-во «Кооперативна громада», 1955. 71 с.
3. Качор А. Господарство України в системі ССРСР (на тлі четвертої п'ятирічки). Вінніпег : видання Ком-ту українців Канади, 1953. 124 с.
4. Качор А. Ідейні основи української кооперації в діаспорі. *Свобода*. 1979. 14 квіт. (Ч. 83).
5. Качор А. Борис Мартос. Коротка розвідка його науково-економічної, політичної і загально громадської праці. Вінніпег, 1977. 31 с.
6. Качор А. Михайло І. Туган-Барановський на службі науки й свого народу (в 50-річчя смерті світової слави економіста і кооперативного діяча). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2015. Вип. 48. С. 315–335.
7. Качор А. Мужі ідеї і праці. Андрій Палій і Андрій Мудрик, творці «Маслосоюзу» і модерної української молочарської кооперації в Західній Україні. Вінніпег; Торонто; Клівленд : видання «Братства Маслосоюзників» у Канаді та ЗСА, 1974. 343 с.
8. Качор А. Остап Луцький (пам'яті визначного українського громадського діяча). Вінніпег : [накладом «Кооперативної Громади» в Вінніпегу], 1952. 31 с.

СИСТЕМА ЗАХИСТУ РОСЛИН ПЕРІОДУ ОКУПАЦІЇ В РОКИ ІІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Корзун О.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Одним з найголовніших аспектів у геостратегічних та воєнних планах Німеччини була експлуатація сільського господарства українських земель. За рахунок цієї галузі планувалось розв'язати продовольчу та сировинну проблеми, які особливо гостро стояли під час війни. Особлива увага зверталась на контроль за поширенням карантинних організмів. Адже під час хаотичного переміщення великої кількості людей, худоби, продовольчих запасів відбувається швидке поширення шкідників та інфекцій. Розуміючи це, німецька окупаційна влада поставила першочерговим завданням роботу по боротьбі з шкідниками, відновлення роботи карантинної служби. В Радянській Україні цілісної структури не існувало, а роботу по боротьбі з шкідниками проводили різні відомчі установи.

Уже в квітні 1942 р. було організовано Київський науково-дослідний інститут захисту рослин (інколи називався Центральна станція захисту рослин), який об'єднав працівників з Інституту зоології Академії наук, відділу боротьби з шкідниками Інституту цукрової промисловості і Інституту зерна, які не були евакуйовані та залишилися в окупованому Києві. Очолили цю наукову установу доктор зоології, професор М.В. Шарлемань (заступник Пархоменко В.Ю. – ентомолог, к.б.н.) та з німецької сторони, вчений-ентомолог професор д-р Шедль (prof. Dr. Schedl). Установа організовувалась за зразком аналогічної німецької. Як зазначалось в інформаційному повідомленні, що було надруковано на шпальтах окупаційної преси, до складу Інституту входило 2 доктори біологічних

наук, 7 кандидатів біологічних наук, з них три професора і один доцент. Працювали доктор с.-г. наук; кандидат с.-г. наук. На основі біографічного методу досліджень нами вдалось реконструювати персональний склад наукових працівників інституту та уточнено просопографічні дані. Загалом нараховувалось 30 наукових співробітників, з них 13 (8 з науковим званням) чоловіків та 17 жінок (лише 2 з науковим званням). За уточненими даними в установі працювало 2 доктори біологічних (Шарлемань М. В., Паромонов С. Я.) та 1 сільськогосподарських наук (Голов'янка З. С.), 7 кандидатів біологічних (Єфименко М. С., Панасенко В. Т., Пархоменко В. Ю., Персидський Д. Я., Решетняк (Решетник) Є. Г., Теленга М. А.) та 2 сільськогосподарських наук (Бельський (Більський) Б. І. та Савченко Є. М.). В структурі інституту працювали відділи прогнозу шкідників (Єфименко М. С.), карантину (Мандровська Н. Л.), хіметоду (Савченко Є. М) та біометоду (Теленга М. А.) лабораторія (Салунська Н. І.) та музей (Паромонов С. Я.). Основна діяльність інституту проводилась щодо інформування населення: було написано ряд нарисів-оглядів різних культур шкідників, а також багато листівок для сільського населення з метою популяризації методів боротьби з шкідниками. Складено текст радіолекції, які регулярно транслювали. Приведено в порядок інсектаріум (оранжерею) Інституту з культурами різних рослин. Для вивчення шкідників зроблено дослідні посіви на дослідній ділянці поблизу Інституту. Також працювала бібліотека, де було зібрано біологічну і спеціальну література з питання боротьби з шкідниками.

Як звітував завідувач відділу біометоду Інституту захисту рослин Микола Абрамович Теленга наприкінці 1943 р. Президії АН УРСР, завданням ввіреного йому відділу було методичне керівництво роботою обласних біолабораторій по тріхограммі (Дніпропетровськ, Вінниця, Біла Церква, Умань) та подальша розробка цієї теми. За його визначенням відношення німецької сторони до цього методу було двоїстим. Тому вирішено було повторити всі попередні досліді, розпочато вивчення біологічних рас тріхограми та вивчення можливості заміни зернової молі іншим видом, який би був більш придатний для масового розведення паразиту в штучних умовах.

Відділ хіметоду проводив роботу по випробовуванню в місцевих умовах низки німецьких препаратів по боротьбі з сусликами та деякими шкідливими комахами та хворобами рослин.

Відділ прогнозування проводив велику роботу по вивченню чисельності шкідників з метою розробки прогнозу. Цей відділ мав особливий першочерговий статус. Вже восени 1942 р. було проведено широкомасштабне обстеження, для якого була розроблена спеціальна «Інструкція по осінньому обслідуванню ґрунтів на зараженість шкідниками в сільському господарстві» («Instruktion für die Herbstliche Bodenuntersuchung in der Landwirtschaft»). Обстеженню підлягали громадські та державні господарства, які проводились бригадами по боротьбі з шкідниками під безпосереднім керівництвом агрономів господарств. Обстеження ґрунту мали проводили в кожному районі всі державні господарства та два громадських, які були типовими для даного району відносно ґрунту, сівозмін тощо. Визначались пріоритетними бурякосіючі та бавовняні

господарства, які досліджувались у три етапи: поля, де висіяні культури, де планується на наступний рік та озимині посіву даного року. Було сплановано терміни та черговість обстеження, розмір пробних ям, їх кількість на 1 га та їх розміщення на полі. Детально проінструктовано щодо техніки розкопок, консервування та пакування дослідного матеріалу. Звернуто увагу на дослідження неораних земель. Зазначалось, що в генерал комісаріатах Миколаєва та Дніпропетровська, в Криму, Запоріжжі та Сталіно необхідно було обстежити в кожному районі типове для місцевості тваринницьке господарство, де вивчались три ділянки площею щонайменше 10 га кожна, які в даний рік не використовувались під випас худоби, а тому були сильно засмічені бур'янами. Аби активізувати роботу на місцях 17–23 жовтня 1942 р. в Києві Інститутом захисту рослин було проведено Всеукраїнську конференцію за участю фахівців з Криму та Кавказу. Перед фахівцями з регіонів виступали німецькі фахівці, які окреслили основні засади розвитку науково-дослідної роботи в сільському господарстві та щодо захисту рослин (проф. Зоммер, проф. Шедль, проф. Кюдевінд). Загалом протягом роботи конференції було заслухано більше 40 наукових доповідей вітчизняних фахівців.

Особливо цінними були розробки пов'язані з карантинними питаннями, адже вивчались питання протидії поширення різних хвороб (зокрема філоксери, раку картоплі, помідор, картопляна нематода тощо). Зокрема було розроблено інструкції щодо обстеження насіння на низку хвороб та його знезараження. Одночасно зі створенням Інституту на місцях відновлювались карантинні інспекції з лабораторіями.

Таким чином, під час періоду окупації українських земель німецько-фашистськими військами система захисту рослин була реорганізована та відновила своє існування на нових організаційних засадах. Вітчизняні вчені продовжували працювати над попередньо заявленими науковими питаннями та суттєво вплинули на стан поширення хвороб та боротьбу з шкідниками у сільському господарстві, що не дало в подальшому зруйнувати насінневий фонд та швидко відновити аграрний сектор у післявоєнний період.

Джерела та література:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). Ф. Р-421. Сільськогосподарська Українська Допоміжна Управа Поділля. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1–104.
2. ДФХМО. Ф. Р-Ф. Сільськогосподарська Українська Допоміжна Управа Поділля. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1–58.
3. *Нове українське слово*. 1942. 29 трав.
4. Сільське господарство УРСР та його наукове забезпечення у роки Другої світової війни (1940–1945): зб. док. і матеріалів / НААН, ДНСГБ, ЦДАВО України; уклад. В. А. Вергунов, О. В. Корзун, О. О. Черниш, В. І. Кучер, А. С. Білоцерківська, Н. П. Коваленко, Н. В. Маковська; під заг. ред. М. В. Присяжнюка; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2012. 754 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 62).

СЕЛЕКЦІЯ СОНЯШНИКУ НА ХАРКІВСЬКІЙ СЕЛЕКЦІЙНІЙ СТАНЦІЇ (1910–1939)

Косенко Р.О.¹, Тимчук В.М.²

*¹Харківський інститут фінансів Київського національного
торговельно-економічного університету (м. Харків)*

²Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН (м. Харків)

110 років тому – у 1908 р. – засновано Харківську селекційну станцію (нині – Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН). Як зазначав В.Я. Юр'єв, у перші роки роботи цієї установи і методику роботи, і технічні способи необхідно було розробляти практично з нуля: були відсутні селекційні зразки для роботи, пристрої й апарати для посіву селекційних розсадників, на станції не було зрештою зручних сівозмін під культури. Крім того, початковий штат станції складався з не селекціонерів (це були або професори землеробства, або передові земські агрономи). Незважаючи на ці складності, наукову роботу було розпочато, в першу чергу, зі збирання та вивчення місцевих сортів сільськогосподарських культур, і в 1914 р. здійснено комплексне експедиційне дослідження всієї території колишньої Харківської губернії для збирання зразків місцевих сортів [4].

Соняшник разом з озимою та ярою пшеницею, озимим житом, ячменем, вівсом та кукурудзою став однією з перших культур, з якими в 1910–1911 рр. на Харківській селекційній станції було розпочато селекційну роботу [4, с. 3]. На цей час сільське господарство України і суміжних частин Воронезької губернії висувало певні вимоги щодо поліпшення насіння соняшнику, тому першочерговим завданням селекції соняшнику на Харківській селекційній станції було поліпшення «строкатих» місцевих сортів. Значна увага приділялася питанням поліпшення технічних властивостей сортів, головним чином, зменшенню відсотка лушпиння.

Основним методом селекції перехреснозапилених культур у перші 10 – 15 років існування станції був неперервний індивідуальний добір або масовий неперервний добір з наступним вивченням успадкування окремих ознак рослин і використанням у подальшому як вихідного матеріалу. Так, незважаючи на ще не вдосконалену методику роботи упродовж перших років, в якості вихідного матеріалу було взято місцеві сорти-популяції, і на їх основі отримано сорти, що перевищували використані сорти-популяції за врожайністю та іншими господарсько цінними ознаками. Частина створених станцією сортів була не чистолінійними, а місцевими сортами, що пройшли на станції через масовий добір. Такими акад. В.Я. Юр'єв вважає перші сорти соняшнику в Україні Зеленка 76 та Харківський 22–82 [4, с. 5]. Дослідники вважають автором цих сортів Б.К. Єнкена, який на Харківській селекційній станції займався розробкою технологій селекційного процесу сільськогосподарських культур, у тому числі і соняшнику [1]. У той час це була робота, спрямована саме на створення сортів-популяцій, які замінили малопродуктивні місцеві сорти з низьким вмістом олії [2].

Вихідним матеріалом для селекції сорту Зеленка 76, за даними В.Г. Вольфа,

стали два місцевих сорти: сорт Воронежська Зеленка, отриманий від Татарикова, і сорт Зеленка, отриманий від Карбутовського. Селекцію розпочато в 1912 р., а в 1919 р. було висіяно шість потомств і розмножено на групових ізоляторах. У 1922 р. відібрано 15 найкращих і одноманітних (елітних) потомств. Їх об'єднали за морфологічними та біологічними властивостями, і таким чином було отримано сортосуміш, яку назвали Зеленка 76 [4, с. 149]. На той час із сортом працював селекціонер В.Г. Вольф. Він зазначає, що до 1930-х років сорт Зеленка 76 займав безперечно перше місце за врожайністю на деяких сортодільницях Одеської, Дніпропетровської та інших областей, нерідко переважав донські сорти або давав однакові з ними врожаї [4, с. 155].

Вихідним матеріалом для селекції сорту Харківський 22-82 слугував місцевий сорт Зеленка (отриманий станцією від Татарикова у 1910 р.). Перший посів проведено у 1911 р. Впродовж шести років проводили багаторазовий добір (у напрямі підвищення урожайності, збільшення панцирності, покращеної виповненості кошика і насіння) і групове розмноження кращих потомств. У 1922 р. потомства було оцінено, в результаті виділено краще – № 82 [4, с. 140]. Можна припустити, що саме звідси походить назва сорту – «22-82» – краще потомство (№ 82) за роком оцінки і виділення (1922 р.).

Перші створені сорти перевищували місцеві популяції за рівнем урожайності та вмістом олії на 0,2 – 0,5 т/га та 3 – 5% відповідно. [5]. Слід зазначити, що дослідження з покращання обох вказаних сортів проводили на станції безперервно. Селекційну роботу з цими сортами проводили: з 1910 р. по червень 1919 р. Б.К. Єнкен, з червня 1919 р. по 1927 р. – О.Ф. Гельмер, з 1928 р. по 1930 р. – П.П. Бордаков, з 1930 р. по 1940 р. – В.Г. Вольф [4, с. 141]. Ці обидва сорти до 1934 – 1935 рр. зайняли майже 100 % сортових посівів у Лісостепу і північному Степу УРСР [7].

У 1930-х рр. було створено стійкий до вовчка сорт соняшнику № 772/II, який у 1935 році випробовували на двох сортодільницях в УРСР [4, с. 156], а в 1937 році висівали в господарствах Полтавської області. Проте він мав недостатню вирівняність за вегетаційним періодом та кольором насіння. В результаті подальшої роботи з селекційного вдосконалення зазначеного сорту до сортовипробування надійшло дві його родини (№ 3269 і № 3276), які перевищили показники вихідного сорту, в тому числі і за ознакою стійкості до вовчка [7, с. 72].

У 1912–1926 рр. на території України посівні площі під соняшником збільшилися на 784 тис. га, або на 1375 % [3]. Разом з цим, як зазначав В.С. Пустовойт, розвиток олійного соняшнику як рослини технічної в СРСР мав стихійний характер аж до 30-х років ХХ ст., проте перші кроки в цьому напрямі робили окремі наукові установи [6, с. 8–9], серед яких – і Харківська селекційна станція.

Отже, основними результатами селекції соняшнику на Харківській селекційній станції за період 1910–1939 рр. можна вважати:

- збір і вивчення місцевих зразків соняшнику;
- використання місцевих зразків як вихідного матеріалу для подальшої селекції культури;
- створення перших врожайних, з виповненим ядром сім'янки, стійких до

вовчка сортів соняшнику Зеленка 76, Харківський 22-82, № 772/II, які в 30-х рр. XX ст. вирощували майже на 100 % площі сортових посівів у Лісостепу та північному Лісостепу УРСР.

Джерела та література

1. Вергунов В. А. Професор Єнкен Борис Карлович (1873–1943) – учений-селекціонер, педагог, організатор суспільної агрономії та вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи: наукова доповідь / НААН ; ННСГБ. Київ : ФОП Корзун Д. Ю., 2014. 26 с.

2. Kosenko R. History of Sunflower breeding in Ukraine and the contribution of Ukrainian breeders into Sunflower breeding development. *Evropský filozofický a historický diskurz*. 2016. Vol. 2, Is. 3. P. 60–64.

3. Косенко Р. О. Соняшник. Історія виникнення та введення в культуру. *Історія науки та біографістика*. 2015. № 4. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2015-4/11.pdf> (дата звернення : 03.04.2018).

4. Кращі сорти селекції Харківської станції / Наркомзем СРСР, Харк. держ. селек. ст. ; під заг. ред. д-ра с.-г. наук, проф. В. Я. Юр'єва. Київ ; Харків : Держ. вид-во колгосп. і радгосп. літ-ри УРСР, 1940. 191 с.

5. Лаборатория селекции масличных культур. Южное отделение ВАСХНИЛ, Украинский НИИ растениеводства, селекции и генетики им. В. Я. Юрьева. Харьков : науч. б-ка Ин-та растениеводства им. В. Я. Юрьева, 1979.

6. Пустовойт В. С. Подсолнечник : монографія / под ред. В. С. Пустовойта. Москва : Колос, 1975. 592 с.

7. Вергунов В. А., Петренко В. П., Ожерельєва В. М. Харківський науковий центр з селекції сільськогосподарських культур : історія та сьогодення : наук. видання / Укр. акад. аграр. наук, Держ. наук. с.-г. б-ка, Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва ; наук. ред. В. В. Кириченко. Харків : Магда «LTD», 2007. 158 с. – (Іст.-бібліогр. серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 17).

КОЛЕДЖ НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ (1997–20015)

Краснюкова Т.В.

ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів»

(м. Боярка Київської області)

Серед навчальних закладів нашого краю є особливий – ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів». Особливий тому, що має більш ніж столітню історію, сформовані часом традиції. За 115 років коледж кілька разів реорганізовувався, змінювалася його назва, навчально-матеріальна база, навчальні плани і програми. Від практичної школи бджільництва до сучасного навчального закладу – такий його шлях.

Зміни почалися саме зі змін в країні, з народження нової незалежної держави України. Наказом Міністерства сільського господарства і продовольства України № 84 від 11 березня 1997 р. в технікумі ліквідований навчально-методичний відділ із заочної освіти і його перейменовано в Боярський сільськогосподарський технікум. Постановою Кабінету Міністрів України № 526 від 29 травня 1997 р. технікум передано до сфери управління Національного аграрного університету (НАУ) зі збереженням юридичної особи.

Щоб вижити в жорстких конкурентних умовах, мати шанс на існування, потрібно було вжити радикальні заходи. Відповідно до наказу ректора НАУ від

19 липня 2004 р. № 360 технікум реорганізовано і перейменовано на Боярський коледж екології і природних ресурсів.

Також наказом ректора НАУ від 20 січня 2005 р. № 22 коледж було перейменовано у Відокремлений структурний підрозділ Національного аграрного університету «Боярський коледж екології і природних ресурсів».

Наказом № 11 від 26.01.2009 р. коледж остаточно змінив назву, яку має і зараз – ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів». Також на базі коледжу у 2005 р. була створена кафедра ландшафтної екології і заповідної справи. Всі ці зміни і перетворення не відбулися, як би не сильна і тверда позиція директорів нашого закладу. З 1997 по 2000 рік колектив коледжу очолював директор Масира Василь Павлович, а з 2000 р. Кропивко Сергій Володимирович, який і зараз є директором нашого коледжу.

Звичайно, треба згадати і адміністративну команду із заступників директора з навчальної роботи: Данилюка В.Є. та Сидорка В.П.; та з виховної роботи: Пузій М.М., Гапонюк Н.П. та Гетьманчик І.П. Методисти коледжу: Скатерна Л.В., Сидорко Н.Я. та Гапонюк Н.П. Відповідно до наказу № 360 від «19» липня 2004 р. директором коледжу було розроблено і затверджено нову редакцію Статуту коледжу. За яким коледж у своєму складі мав такі основні структурні підрозділи: *відділення екології, відділення лісового і садово-паркового господарства, відділення економіки та землевпорядкування*. Очолювали відділення Олійник Л.М., Тасаж Р., Яценко Л.Д., Добрівський В.Г. та Гапонюк Н.П., Сидорко Н.Я., Грицишин Н.М., Якимовський Р.В. *Відділення заочної освіти*, завідуючими якого були: Демкова В.В., та Аркуша С.О. Відділом практики завідували Тищук В.Г та Вайнолович М.В.

Найважливішим фактором усіх досягнень та здобутків нашого навчального закладу є творчий, високопрофесійний педагогічний колектив. На різних етапах розвитку саме завдяки самовідданій праці викладачів сформувався сучасний імідж коледжу. Зазначимо їхні імена: висококваліфіковані викладачі агроєкології – Данилюк В.Є., Редька С.Ю., Яценко Л.Д., Кліх Л.В., Манішевська Н.М., Євпак І.В., Кієнко В.В., Суїнова Д.М., Терещенко І.В., Войцехівська Н.В., Іванченко Т.І., Чорна О.М., Захаркевич І.В., Отрешко Л.М., Павлюк С.Д., Сябренко Р.О., Пузир Т.М. Стороженко Н.М., Степаненко Л.П., Татарчук Р.Я, Татарчук В.М., Орлова В.Б., Соловей Д.С., Рашковський Г.О.; викладачі-землевпорядники – Гетманчик І.П., Грицишин Н.М., Кочеригін Л.Ю., Малихін Д.М., Пушкар А.В., Сидорко В.П., Сидорко Н.Я., Щербак О.В., Шевченко Л.Г., Вангородська О.В., Виборна З.А.; викладачі інформатики – Сторожук І.М., Ковтун П.В., Семенюта І.Л., Возняк Н.В., Пузій М.М., Комісаренко Л.М., Кульчицька В.А., Прохорчук Н.І., Дергач В.В., Кодинець М.А., Хохлова П.В.; фахівці економіки, менеджменту, маркетингу – Алксова Л.А., Аркуша О.С., Ларіонова Л.М., Рябенко В.В, Рябенко Л.М., Зайченко Н.П., Злиденна В.І., Гриценко А.С., Добрівський В.Г., Гусак Т.О., Жайворонок Л.В., Мельник К.Б., Куліш Н.В., Лис Л.М., Малюта Т.Я., Орлова Г.М., Пушкар Ю.Г., Рубан О.О., Стельмах Г.П., Якимовська А.В.; викладачі гуманітарних і суспільних дисциплін – Радченко Л.С., Гапонюк Н.П., Карпенко Л.І., Мікосянчик О.П., Степаненко О.О., Краснокова Т.В.,

Сідорова Н.В., Олександренко С.О., Вірко В.В. Колчіна Л.Ю., Лупіч Л.І., Владова М.В., Барденко І.В.; фахівці фізичного виховання та захисту Вітчизни – Фащук М.Ф., Кліх Р.П., Альошина Л.І., Олександренко С.В., Сергійчук О.М., Павлюк С.Д.

Нові спеціальності надають можливість зробити коледж ще більш популярним в регіоні. Так у 1999 р. відкрито спеціальності «Організація виробництва АПК», «Прикладна екологія» та «Зелене будівництво і садово-паркове господарство». У 2002 р. – «Лісове господарство», у 2007 р. – «Промислове квітництво», у 2009 р. – «Обслуговування програмних систем і комплексів», «Оціночна діяльність», у 2013 р. – «Маркетингова діяльність».

115-та річниця – це солідна дата для підсумку славного трудового шляху від самого початку до сьогоднішнього дня. Це роки подолання труднощів і професійного зростання, помилок і здобутків, роки звершень і втрат. А ще – це спогади, це праця і віра в славне майбутнє. Це наш шлях довжиною в 115 років, де на кожній його сходинці запорукою успіху була самовіддана праця всього колективу. Сподіваюсь і вірю, що нам вистачить снаги, витримки і вміння, щоб здолати усі перешкоди на шляху до заможної та щасливої України.

ФОРМУВАННЯ БАЗИ ВИРОБНИЧОГО НАВЧАННЯ І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВНЗ УРСР

Кропивко О.М.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
(м. Київ)*

Одним із актуальних питань, яке постало перед закладами системи сільськогосподарської освіти в кінці 1950-х рр., стала відсутність бази для практичної підготовки студентів. Це значно знижувало рівень кваліфікації випускників, переважна більшість яких слабо орієнтувалася в практичних питаннях колгоспного виробництва, технічному забезпеченні; у них були відсутні знання з нових агротехнологій та підвищення продуктивності тваринництва, заходів боротьби із шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин тощо.

У довідці Ради Міністрів УРСР вказувалося, що основною причиною відставання науково-дослідної роботи вузів від запитів колгоспів і радгоспів та незкоординованості дій з УААН є неможливість забезпечення виробничого навчання студентів [1, арк. 151]. Відсутність норми постійно закріплених земель навчально-дослідних господарств унеможлилювала закріплення теоретичних знань і набуття практичних навичок. У 1957 р. цю проблему намагалися вирішити, передавши вузам господарства обласних державних сільськогосподарських дослідних станцій. Відповідно до рішення виконкому Житомирської облради від 11 лютого 1957 р. господарство «Черемошне», яке раніше належало обласній Державній сільськогосподарській дослідній станції, передали Житомирському СГІ [2, арк. 73].

Аналіз забезпеченості вузів навчально-виробничою базою, проведений Міністерством сільського господарства УРСР у 1958 р. показав, що переважна більшість вищих навчальних закладів не була в повній мірі забезпечена достатньою площею для виробничої і учбової практик (Камянець-Подільський, Уманський, Луганський і Львівський СГІ, Харківський інститут механізації сільського господарства [3, арк. 42]).

Середня площа НДГ сільськогосподарських вузів в республіці становила 5000 га при контингенті студентів 1100 чол. Проте ці показники в вузах, які територіально розміщувалися в обласних центрах і Києві, значно відрізнялися від середніх. Так, в УСГА, який на поч. 1960-х рр. позиціонувався як найбільший сільськогосподарський заклад УРСР, навчалося майже 2,7 тис., а навчально-дослідне господарство розміщувалося на 2738 га – найменше серед с.г. вузів; в Білоцерківському СГІ, з контингентом 1419 студентів, забезпеченість землею становила 1844 га; Дніпропетровському СГІ – 5936 га; Уманському – 7603 га; Львівському – 5981 га [4, арк. 102].

Загалом станом на 1959 р. за 18 сільськогосподарськими вузами УРСР, з контингентом понад 35 тис. студентів; було закріплено 23 учбово-дослідні господарства із земельною площею 32000 га землі [5, арк. 123]. Суттєві зрушення сталися після прийняття Закону 1959 р., за положеннями якого організація навчального процесу у вищих і середніх спеціальних закладах освіти базувалася на поєднанні теоретичного навчання з практичною роботою студентів і учнів на виробництві. Передбачалося, що сільськогосподарські вузи повинні мати великі зразкові учбові господарства, де основні роботи на полі і фермах виконуватимуться силами студентів. Саме ж навчально-дослідне господарство розглядалося як одна із найважливіших кафедр навчального закладу.

Для вирішення проблеми землезабезпечення вищої ланки сільськогосподарської освіти передбачалося поступове об'єднання обласних сільськогосподарських дослідних станцій з інститутами. Так, з 1 січня 1959 р. пропонувалося об'єднати Полтавську обласну сільськогосподарську станцію з Полтавським, Одеську – з Одеським, Луганську – з Луганським; Кримську дослідну станцію садівництва – з Кримським; Житомирську – з Житомирським; Хмельницьку – з Камянець-Подільським; Черкаську – з Уманським; Білоцерківську дослідну селекційну станцію цукрових буряків з Білоцерківським; Український науково-дослідний інститут зрошувального землеробства – з Херсонським СГІ [3, арк. 43]. Координацію науково-дослідної роботи інститутів та дослідних станцій здійснювали Мелітопольський та Харківський інститути механізації сільського господарства, Акімовська та Харківська станції механізації сільського господарства.

Сільськогосподарським вузам впродовж 1959–1960 рр. було передано 9 господарств із загальною земельною площею близько 40 тис. га, що дозволило довести середній показник забезпеченості до 4,5 тис. га на інститут [6, с. 215].

Проте загалом проблема достатньої виробничої бази для забезпечення повноцінної практичної підготовки у вузах сільськогосподарського профілю залишалася актуальною, як і віддаленість переважної їх більшості від своєї

учбово-виробничої бази, що заважало перетворенню господарств на справжні центри науково-дослідної роботи.

Джерела та література

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 31. Спр. 696.
2. Про передачу господарства «Черемошне» обласної державної сільськогосподарської дослідної станції Житомирському сільськогосподарському інституту під навчально-дослідне господарство (1957 р.) // Державний архів Житомирської області України. Ф. Р1150. Оп. 2. Спр. 1079. Арк. 73.
3. Центральний державний архів вищих органів України. Ф. Р-2. Оп. 9. Спр. 4614.
4. ЦДАГО України. Ф. Р-1. Оп. 31. Спр. 1940. 220 арк.
5. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 1234. 207 арк.
6. Вища школа Української РСР за 50 років : у 2 ч. (1917–1967). Київ : вид-во Київ. ун-ту, 1968. 539 с.

Б.М. КРЕЧУН ПРО ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ

Кучер В.І.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Відомо, що одним із важливих заходів Генерального секретаріату земельних справ Центральної Ради була організація і проведення Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду (22–26 жовтня 1917 р.). Це було важливе зібрання в контексті становлення основ галузевого дослідництва і освіти України. Проведення з'їзду мало на меті сприяти підготовці і проведенню аграрної реформи, відновленню сільського господарства як самостійної галузі економіки України. Як зазначалося у матеріалах з'їзду, він «заклав основи для нового розвитку української громадської агрономії». Про сам з'їзд і результати його роботи широко відомі дослідникам. Безумовно, що з'їзд не міг вирішити усіх питань щодо наукового забезпечення розвитку сільського господарства. На наш погляд, в цьому контексті важливі міркування відомого аграрія Б.М. Кречуна на перспективи розвитку аграрної дослідної справи.

У своїх нотатках Б.М. Кречун писав, що результати роботи першого Всеукраїнського з'їзду з дослідної справи не задовольнили дослідників із кількох причин: не було представлено і обговорено цілого ряду важливих питань в контексті наукового розвитку аграрної галузі; не розроблено програм і напрямів в розгортання наукових досліджень у сільському господарстві; загальною невідповідністю дослідників, фахівців не готових до систематичного обміну думками, як у центрі, так і на місцях. На ґрунтовий розгляд завдань у питанні розгортання досліджень вплинула складна суспільно-політична ситуація, що склалася в Україні внаслідок революційних подій.

Згідно свідчень Б.М. Кречуна, на з'їзді було ухвалено рішення про необхідність скликання спеціального з'їзду з дослідної справи найближчим часом. Його скликання було покладено на організаційне бюро з дослідної справи. Вже у січні 1918 р. за ініціативи відділу з дослідної справи Міністерства

землеробства, на засіданні організаційного бюро була напрацьована програма з'їзду і розіслана в регіони, визначені доповідачі з конкретних питань проблеми. Однак наступ більшовицьких військ, захоплення Харкова, а згодом і Києва призупинили підготовку до з'їзду. Дату з'їзду було перенесено на осінь 1918 р., з наступним уточненням проблематики, контролем за процесом підготовки тощо. Члени організаційного бюро, відповідальні працівники урядових земельних органів мали впевнитися в тому, що всі призначені доповідачі з різних питань, запрошені працівники з дослідної справи повинні були готові до того, щоб з'їзд пройшов організовано, плідно, щоб програма була повністю виконана. Важливо було, щоб усі доповідачі завчасно надали свої доповіді, повідомлення, тези для включення їх у програму і надрукування матеріалів з'їзду, для вручення його учасникам.

У своєму огляді Б.М. Кречун зупинився на завданнях майбутнього з'їзду, на тих гострих питаннях дослідної справи в Україні, що постали в умовах складного політичного, соціального, економічного життя. Зокрема, він зауважив, що останній з'їзд з дослідної справи мав місце в 1913 р. в Петрограді в умовах іншої суспільно-політичної ситуації, спокійного розвитку економіки і сільського господарства, в умовах бурхливого розвитку дослідної справи, поширення мережі дослідних установ, зокрема утворення обласних науково-дослідних станцій, поглиблення завдань дослідної справи, ускладнення організаційних і тематичних планів та програм наукових досліджень.

Цей з'їзд дослідників аграрної науки мав переважно організаційний характер, він немовби підводив підсумок певного періоду (1908–1913 рр.) реформування усієї дослідної справи на нових методологічних засадах. Цей період започаткувався з організацією обласних дослідних станцій з їх широкими науковими завданнями, координацією роботи районних дослідних установ.

На з'їзді було зауважено, що настав час перейти до вирішення глибоких наукових питань, підведення підсумків, визначення нових напрямів досліджень, встановлення підходів щодо складання програм для роботи різних типів дослідних установ. Назріла необхідність побудови нових приміщень для дослідних установ, оснащення їх сучасним обладнанням, технікою, реманентом, покращення фінансування.

Війна і революція з їх руйнівними наслідками розмежували стан розвитку дослідної справи у довоєнний час і завданнями, що постали перед дослідниками в нових умовах. Б.М. Кречун вважав, що назріла нагальна необхідність вирішити питання про утворення центральних органів управління і об'єднання дослідних установ на місцях. Від форми об'єднання місцевих організацій і їх завдань мали залежати взаємовідносини останніх із центральними органами управління дослідною справою.

Б.М. Кречун зазначав, що серед учених, дослідників дискутувалися дві форми об'єднання, в основі яких лежали різні принципи. З одного боку – губернські об'єднання при губернських земельних управліннях, які відомі дослідною справою в межах певної губернії, що викликано фінансовою і адміністративною залежністю усіх дослідних установ від губернського центру. Існувала також ідея об'єднання дослідних установ цілої області у складі кількох

губерній із схожими природно-історичними, а можливо і економічними умовами, навколо обласних дослідних станцій. Ці питання, як вважав Б.М. Кречун, повинні були вирішуватися на майбутньому з'їзді з дослідної справи.

Важливим питанням, що необхідно було вирішити на з'їзді – з'ясування подальшої долі обласних дослідних станцій, їх ролі і значенні, про можливість проведення в життя тих планів їх організаційного становлення і діяльності, що були напрацьовані у передвоєнні роки. У зв'язку із зміною умов суспільно-політичного життя країни, недостатнім фінансуванням, хронічною нестачею досвідчених працівників з цілого ряду напрямів досліджень (в галузі тваринництва, садівництва, городництва, машиновипробування) назрів корінний перегляд питання про форми організації цих великих дослідних установ, їх завдання, напрями діяльності. Керівники станцій, відділів, інших підрозділів повинні були дати з'їзду обгрунтовану відповідь, висновки з практики організації, діяльності як станцій в цілому, так і відділів, їх взаємовідносин із земельними органами губерній і дослідними організаціями. Не менш важливим було питання щодо їх підпорядкування: чи залишаться вони під керівництвом місцевих адміністративних органів, чи можливо їх, передадуть у віддання Міністерства землеробства.

Щодо фінансування дослідних установ, то це питання постійно було одним із найгостріших. Необхідно було на майбутньому з'їзді визначити принципи, джерела надання коштів – чи центральними земельними відомствами, чи вони будуть фінансуватися губерньськими органами управління.

Б.М. Кречун у своєму огляді про перспективу діяльності науково-дослідних установ у аграрній галузі зауважив, що не менш наболілим було питання, щодо забезпечення їх земельними наділами. У довоєнні роки це питання вирішувалося згідно урядових законів. У нових умовах, коли постало питання про розподіл усіх земель, вирішення аграрного питання в цілому, виділення земельних площ для дослідних установ значно ускладнилося. Воно вимагало свого нагального вирішення тому, що існуючі дослідні установи відчували нестачу землі, а ті, які були щойно утворені, її зовсім не мали.

Не вирішеним залишалося питання про охорону науково-дослідних установ, експериментальних баз, живої робочої сили, племінних тварин, реманенту, обладнання лабораторій. З огляду на масові пограбування, підпали будівель, загроза життю персоналу необхідно на урядовому рівні забезпечити охорону мережі дослідних установ. Це питання також мало бути вирішено на з'їзді.

Кардинальні зміни, що відбулися в суспільно-політичному житті країни, не могли не позначитися на завданнях громадської агрономії, в тому числі й на дослідній. Виникла необхідність пристосувати її до нових умов, визначення напрямів роботи, напрацювання методів досліджень, що відповідали б вимогам часу, масової агропропаганди серед власників подвірних господарств як основної форми землеволодіння. Зокрема, важливо було налагодити взаємовідносини дослідної агрономії із загальною агрономічною організацією. Спроби селянських мас зруйнувати дослідні установи, що було здійснено в ряді регіонів через недовіру селян до дослідних установ, тому що дослідна справа є

«панської загією», необхідно було рішуче поставити питання про необхідність встановлення живого зв'язку працівників дослідних установ, особливо районних, з місцевими селянами, про широку, ґрунтовну популяризацію результатів досліджень, нових агротехнічних прийомів, методів і засобів ведення сільського господарства.

У даному контексті Б.М. Кречун цілком обґрунтовано вважав, що популяризація полягає не лише в розповсюдженні результатів досліджень дослідних установ. Необхідно організувати їх працівниками зимових курсів для дорослого населення при станціях, полях, ділянках, розповсюджувати сортове насіння, штучні добрива, організувати колективні дослідження, влаштувати прокатні зерноочисні, протруюванні пункти тощо. Ці питання поставали у зв'язку з переглядом місця дослідної агрономії в загальній переліку агрономічних заходів і взаємовідносин дослідної і громадської агрономії. Цілком очевидно, що працювати далі дослідним установам в умовах повної відірваності від широких селянських мас, які прагнуть покращити ведення своїх господарств, неможливо. Дослідна агрономія повинна знайти нові шляхи порозуміння з селянами, завоювати їх довіру і авторитет. Від цього значною мірою залежатиме успіх усієї дослідної мережі, здатної напрацювати новітні агротехнічні прийоми, що могли б вплинути на піднесення продуктивності селянських господарств.

У тісному зв'язку з розглядуваними питаннями, знаходилося питання щодо узагальнення результатів досліджень, особливо минулих років, підготовка до видання і опублікування наукових, популярних брошур, статей, повідомлень, збірок з різних напрямів аграрної галузі, різних польових культур. Як зазначав Б.М. Кречун, ця проблема піднімалася, ще на минулому з'їзді, але вона вирішувалася лише частково. До цього часу дослідним установам не вдалося узагальнити і видрукувати результати наукових досліджень, частково з об'єктивних причин, на перешкоді стала війна, а згодом і революція. Важливо було напрацювати методи оцінок результатів польових агротехнічних прийомів, застосування техніки для раціонального оброблення ґрунту, сівозмін, добрив, зберігання і перероблення сільськогосподарської продукції.

В умовах зміни політичного ладу постали нові проблеми, зокрема об'єднання дослідних установ та їх персоналу в широкому українському масштабі. Це було цілком об'єктивним, назрілим процесом, оскільки вітчизняна дослідна справа має досить довгу історію в контексті так званої «южно-руської» дослідної агрономії. Вона має свої особливі завдання і методи роботи, з огляду на природно-кліматичні відмінності. Серед науковців, дослідників, агрономів визріває ідея про утворення «спілки дослідних установ України і її завдання». Необхідно було відпрацювати питання щодо відносин між центральними і периферійними дослідними установами, організації постійного бюро з'їздів, заснування спеціального друкованого органу. Поряд з цим, стояло питання про професійне об'єднання персоналу дослідних установ, або у вигляді окремої організації, або у вигляді секції працівників дослідної справи в структурі спілки агрономів, статут якої розроблений і поданий на затвердження організаційним комітетом.

Як наголошував Б.М. Кречун у своєму огляді, це не всі питання, що потребують свого вирішення на майбутньому агрономічному з'їзді. Він закликав усіх працівників дослідних установ, земельних органів України включатися у підготовку агрономічного з'їзду, який повинен підвести підсумки роботи і накреслити перспективні плани наукових досліджень в агарній галузі України².

Цілком очевидно, що питання, підняті Б.М. Кречуном, щодо розвитку дослідної справи як складової агрономічної науки в тодішніх умовах української дійсності мали неабияке значення для наукового забезпечення розвитку сільського господарства.

З ІСТОРІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРЕСИ В УКРАЇНІ

Лановюк Л.П.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
(м. Київ)*

Сільськогосподарська преса – періодичні видання, присвячені теоретичним і практичним питанням сільського господарства. До часу, коли на українських землях з'явилася відповідна періодика, та й згодом також, в Україні були поширені сільськогосподарські газети і журнали, які виходили за її межами. Чимало уваги сільськогосподарським питанням присвячувала також загальноінформаційна преса як україномовна, так й іншомовна.

У Центральній та Східній частині українських земель до 1919 р. були розповсюджені журнали, що їх видавали російські сільськогосподарські товариства: «Труды Вольного Экономического Общества» (1765–1915 рр.) і журнал Московського товариства сільського господарства (переважно місячник), що виходив протягом 1821–1876 рр. під різними назвами, серед яких: «Земледельческий Журнал» (з 1821 р.), «Журнал сельского хозяйства и овцеводства» (1841–1859 рр.), «Русское Сельское Хозяйство» (1869–1876 рр.). Видруковувався також тижневик «Земледельческая Газета» (1834–1917 рр.), як офіційне видання Міністерства хліборобства і державного майна; місячник «Сельское Хозяйство и Лесоводство» (1865–1918 рр.; назви змінювалися), що його видавало Міністерство державного майна й багато інших.

В Україні перші сільськогосподарські журнали видавали Сільськогосподарські товариства: «Записки Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России», що виходили в Одесі у 1832–1915 рр., переважно як місячник. Згодом свої журнали видавали Товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості – Київське: «Труды» (1882–1884 рр.), пізніше тижневик «Земледелие» (1884–1904 рр.); Харківське – двотижневик «Хлібороб», популярний журнал для селян, що виходив як українською, так і російською мовами (1907–1918 рр.) та інші.

²² Кречун Б. Н. Очередные вопросы организации опытного дела в Украине. *Южно-Русская сельскохозяйственная газета*. 1918. № 30/31. С. 12–15.

Україномовна сільськогосподарська преса з'являється на початку 1910-х рр. і є не дуже численною: єдиними сільськогосподарськими журналами були двотижневик «Рілля» (1911–1914 рр. і 1917–1918 рр.) та «Українське бджільництво» (1906–1910 рр.) і «Українське Пасічництво» (1917–1918), що виходили у Києві.

Чимало місця сільськогосподарським справам відводила періодична преса загального характеру, що виходила в Україні, зокрема «Губернские Ведомости», що видавалися з 1837 р., і в своїй неофіційній частині друкували, серед іншого, відомості з сільського та домашнього господарства.

Після скасування заборони українського друку 1905 р. майже вся українська преса приділяла увагу проблемам сільського господарства, зокрема та, яка була призначена для села, як «Світова зірниця» (з 1906 р.), «Село» (1909–1911 рр.) і кооперативні журнали – двотижневик «Наша Кооперація» (1913–1914 рр.) та (деякою мірою) «Слово» (1907–1909 рр.). Така ж ситуація спостерігалася у 1917–1920 рр., з тим, що чимало уваги сільському господарству присвячувала кооперативна преса, зокрема двотижневик «Сільський господар» (1918–1919 рр.) [1].

Перші номери ілюстрованого тижневика «Село» видавалися за редакцією Михайла Грушевського. Серед співробітників журналу – М. Гехтер (хроніка подій), згодом В. Дорошенко (хроніка, галицьке і єврейське життя), Ю. Сірий-Тищенко (літературно-критичні замітки), П. Стебницький і М. Шаповал (політичні події). «Село» містило також статті з медицини, тут друкувалися поезії О. Олеся, В. Самійленка, Г. Чупринки, Я. Щоголева, проза – В. Винниченка, О. Кобилянської, М. Левицького, Л. Мартовича, В. Стороженка, С. Черкасенка та інших. Переслідуване царською адміністрацією, «Село» (що мало наклад 4500–5000 примірників) було закрито. Продовженням «Села» став «Засів». Щотижнева газета «Село» була першою суспільно-політичною газетою для села українською мовою, завданням якої було дати українському селянину видання, яке було б доступне для нього за ціною і за мовою викладу. Для передплатників також видавали додаток Народний календар [3].

В УРСР 1920–1941 рр. кількість періодичних видань з ділянки сільського господарства значно збільшилася. За 1921–1940 рр. в УРСР виходило близько 360 назв таких видань, у т. ч. близько 90 журналів. Найбільше число сільськогосподарської преси припадає на час НЕП-у, воно зменшилося під час колективізації, щоб дещо збільшитися наприкінці 1930-х рр. Сільськогосподарська преса 1920–1930-х рр. (зокрема 1923–1932 рр.) характеризується, попри значну чисельність, короткотривалістю життя окремих видань: рідко виходили, часто змінювали назви, їхній наклад був здебільшого незадовільним; мова, за окремими винятками, українська. Чимало сільськогосподарської преси являло собою бюлетені, вісники, звіти. Наукове і науково-практичне значення мали видання сільськогосподарських інститутів та технікумів, науково-дослідних інститутів та дослідних станцій. Найкращі умови мали видання Наркомзему (або ним фінансовані), серед них: «Матеріали дослідження ґрунтів України» (1917–1931 рр.; 13 тт.), «Праці Поліської сільськогосподарської дослідної станції» (1928–1936 рр.; 61 випуск), «Труди

Українського науково-дослідного Інституту Зернового Господарства» (з 1935 р.), «Труди Українського науково-дослідного Інституту Садівництва» (за 1931–1941 рр. – 30 випусків), «Труди Наукового Інституту Свиноводства» (1930–1940 рр. – 30 випусків). Журнали, переважно місячники, мали різний характер: науковий, науково-виробничий, популярний; чимало з них були спеціального напрямку.

У післявоєнний період основна частка сільськогосподарської преси – журнали-місячники, які виходять у Києві (всі українською мовою). Хоч кількість сільськогосподарської преси та її наклад за останні десятиліття в УРСР зросли, вони мало задовольняли потреби селян України [1].

Сьогодні популярним є всеукраїнське інформаційне видання, що висвітлює різні аспекти життя українського села – «Рідне село». Видається під гаслом – газета для тих, хто працює на землі. Вона розповідає про успішні господарства, допомагає дрібним та середнім товаровиробникам зорієнтуватися на аграрному ринку, дає корисні поради щодо вирощування сільгоспкультур та застосування сучасних технологій. Висвітлює на своїх сторінках проблеми сільських територій та розвитку кооперації, відповідає на юридичні та агротехнічні питання [2].

Джерела та література

1. Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.] / гол. ред. В. Кубійович. Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя ; Львів ; Київ : Глобус, 1955–2003.
2. Рідне село. URL : <http://ridneselo.com/> (дата звернення : 22.03.2018).
3. Село (видання). URL : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Село_\(видання\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Село_(видання)) (дата звернення : 22.03.2018).

ДО ІСТОРІЇ ПРОТРУЄННЯ НАСІННЯ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ

Мамрай В.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека (м. Київ)

Україна з давніх часів і до сьогодні славиться своїми високими урожаями зернових культур. Однак з метою їх отримання люди постійно здійснюють боротьбу з хворобами сільськогосподарських рослин. Хвороба тверда сажка є найбільш розповсюдженою і найнебезпечнішою для польового сільського господарства. Навряд чи можна назвати хоча б одну культуру злаків, яка не страждала б від цієї хвороби. Історія введення нових культур засвідчує, що слідом за вирощуванням будь-якого злаку в місцевості відразу з'являється сажка. Так можна сказати, що поширення сажки тієї чи іншої культури збігається з межами розповсюдження цієї культури. Проте, останнім часом досить гостро постало питання втрати частини прибутку через велику кількість шкідників, інфекцій та хвороб, тому на часі є інтенсивна боротьба саме з твердою сажкою.

Протруєння насіння, яке використовувалося з давніх часів, призначалось для знезараження зернових культур від сажкових захворювань. У XVIII ст. знезараження насіння пшениці проводилось шляхом їх замочування в морській воді, вині та інших речовинах (Toll, 1733, Schultess, 1761). Процес знезараження насіння пшениці науково обґрунтував французький вчений Прево. У 1802 р. він

вдало використав для боротьби з твердою сажкою сірчанокислу мідь (Prevost, 1807). Наприкінці XVIII ст. (1891 р.) на початковому етапі знищення твердої сажки Маршал Уард описував три способи відокремлення здорового зерна від зараженого:

1. *Перший спосіб* полягав у покритті насіння будь-якою хімічною отрутою, яка б убивала гіфи перш, ніж вони могли проникнути у тканини;

2. *Другий спосіб* – це просте і ретельне змивання спор, помішуючи насіння в чистій воді, оскільки вважалося, що спори, як більш легкі, спливають на воді і можуть бути зняті. Намочування насіння шкоди не принесе, а навпаки прискорить їх проростання.

3. *Третій спосіб* збереження насіння від хвороби був заснований на припущенні, що спори можуть бути відділені механічно, тому пропонували насіння до посіву провіювати з метою звільнення спор з оболонки зерна. Однак навіть при успішному застосуванні цього способу, дослід доводив обережне поводження з самим зерном, щоб не завдати йому пошкодження. Майже всюди селяни зрозуміли необхідність боротьби з сажкою, зокрема використовуючи для цього промивку насінневого матеріалу звичайною або гарячою водою, обпалюючи його на полум'ї і т. д. Але всі ці заходи не носили планомірного характеру і досить часто мали згубну дію на саме зерно.

Починаючи з 1897 р. застосовувалося протруєння способом Кюна. Суть його полягала в наступному: посівний матеріал поміщувався у чан і заливався ½ % розчином мідного купоросу так, щоб на 2–3 вершки покривав насіння, яке повинно вимочуватись упродовж 12–16 год. При цьому дуже добре перемішувати і видаляти шрот, який зібрався на поверхні рідини. Через певний час розчин зливався, насіння прополіскувалось чистою водою і просушувалось. Для приготування ½ % розчину брали 1 фунт мідного купоросу на 8 відер води (об'єм відра не менше 25 фунтів). При використанні цього способу було відмічено, що схожість деякого насіння страждало. А тому Кюн радив прополіскувати насіння у вапняковій воді на протязі 5 хв. при постійному помішуванні. Цим прополіскуванням прибирався шкідлива дія купоросу на схожість насіння, але не на сажку.

Також використовувався протруєння насіння за способом Енсена. Для цього насіння помішали у невеликі, плоскі дерев'яні ящики з продірявленими стінками. Наповнені насінням ящики опускали у котли з гарячою водою, нагрітою, наприклад, до 44 градусів Реомюра на 15 хв., а потім швидко занурювали у холодну воду, після чого насіння просушували й висівали. При обробці посівного матеріалу за способом Енсена схожість їх не страждала, якщо тільки вода не була нагріта до 48 градусів.

В дореволюційній Росії з низьким рівнем черезполосного землеробства протруєння насіння практично не проводили, тому значна частина зернових культур гинула від сажки. Починаючи з 1914 р. розпочали застосовувати метод замочування посівного матеріалу в розчині формаліну. Але на *початковому етапі* проводилися наступні роботи:

Протруєння від твердої сажки на пшениці:

1. *Очистка насіння* на фухтелі, провіювання від шроту, понівечених при

молотьбі зерен, і, головним чином, очистка від зерен, вражених спорами гриба.

2. *Приготування приміщення* для сушки зерна. Вибирали приміщення не засіяне спорами сажки. Проводили дезінфекцію підлоги й брезенту, а потім тонким шаром розстеляли зерно. З цією ціллю підлогу і брезент знезаражували формаліном тієї ж концентрації, що й зерно.

3. *Приготування розчину формаліна*. Брали 1 пляшку формаліна 40 % (40 % формальдегіда) та 300 пляшок води (або 15 відер) і отримували потрібний розчин. Пляшки формаліна вистачало на 50 пуд. насіння.

4. Ретельно промивали просіяне насіння чистою водою. У чан з насінням наливали воду, щоб насіння було значно нею покрите. При сильному перемішуванні шрот та насіннєві оболонки, наповнені спорами і випадково не видалені при провіюванні, спливали на поверхню і видалялися. Промивку здійснювали до повністю чистого насіння.

Наступний етап – це саме протруєння насіння. У деяких випадках зерно прямо «купали» ним. Для протруєння зерно поміщали у корзину або у мішки по 1 або 1,5 пуда і занурювали у діжку з розчином формаліна. Необхідно було прослідкувати, щоб зерно було покрите на 2–3 пальця. Потім його ретельно перетрушували або перемішували лопаткою. Далі занурювали три рази в розчин, давали стекти і зсипали у купу. Після цього все зерно накривали змоченими формаліном мішками або брезентом і залишали на дві години. Все зерно та шрот, який сплив, відбирали решетом і видаляли. Також зерно розсипали на брезент тонким шаром 10–15 см. І обливали з лійок розчином формаліну і перелопачувати до тих пір, поки все зерно не було змоченим. Потім також накривали чистим брезентом на дві години. Після двох годин зерно забирали на сушіння. Промите у формаліні й висушене зерно було протруєне. Його використовували в їжу, для годівлі скотини та птиці, а також перемелювали у борошно. Якщо насіння у господарстві протруювалось багато, то зручно було використовувати машини Гейда, Дена. Чистку насіння від сажки проводили і на машинах «Зоностреб», які виготовляли на фабриці землеробських машин та знарядь братів М. Є. Теверовських у м. Олександрівськ Катеринославської губернії. Використовували й просту і дешеву машину системи Козловського.

Також протруювали зерно й іншими способом. Купу зерна висотою не більше $\frac{1}{2}$ аршина, на брезенті або рядні поливали з лійки розчином формаліну. При цьому зерно у купі весь час перемішувалося для рівномірного змочування. Потім все зерно накривали брезентом, залишаючи на дві години. Далі відбувалася підготовка до посіву. Якщо посів відкладався, то зерно просушували та зберігали у мішках.

У ХХ ст. для вирішення проблеми з сажкою були запропоновані протруйники – саліцилова кислота, полісульфіди калію, сулема, формалін і органічні з'єднання ртуті (Volley, 1918; Мартин, 1931).

Отже, пройшло понад 200 років із тих пір, коли була встановлена інфекційна природа твердої сажки пшениці. За цей період досягли значних успіхів у пізнанні природи хвороби та боротьбі з нею. Однак і нині сажка залишається однією з найбільш шкочочинних хвороб, яка розповсюджена практично у всіх зонах вирощування пшениці, на всіх континентах. А основним

показником ефективності протруювання, безумовно, є збережений урожай. Тож треба бути свідомим того, що для отримання максимального ефекту недостатньо проведення тільки одного протруювання насіння, необхідно ще й чітко дотримувати технології вирощування культур, забезпечувати проведення у повному обсязі заходів із захисту рослин під час їхньої вегетації.

Такими чином, для того щоб уникнути втрати частини урожаю через наявність захворювання у посівному матеріалі необхідно вчасно і відповідально поставитися до процесу протруювання насіння, зокрема фунгіцидом, адже це один із найдієвіших і найефективніших методів захисту зернових культур.

ОРГАНІЗАЦІЯ АВТОМАТИЗОВАНОГО РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАДАЧ У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

наприкінці 70-80-х рр.

Назаренко М.Д.

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький Київської області)*

Поява і поширення ЕОМ сприяло подальшому розвитку методів математичної статистики і значно розширило коло дослідників, що використовують математичні методи при обробці експериментальних даних.

У багатьох прикладних напрямках агробіології склалися до теперішнього часу певні традиції в їх застосуванні. Так, статистичні методи широко використовуються в агрономії, при обробці лабораторних, вегетаційних і польових дослідів, при селекційній роботі в зоотехніці та в інших дослідженнях.

Проте досить часто застосування математичних методів зводиться до спрощеної схеми, ставка робиться на якийсь один метод або навіть його частину. В цьому випадку, навіть невелике відхилення постановки завдання від первинної схеми значно ускладнює її рішення.

При інтерпретації (поясненні) результатів обробки допускається іноді переоцінка можливостей математичної статистики. Роль останньою перебуває, як відомо, лише в наданні дослідникові логічно обґрунтованих критеріїв для вибору однієї з конкуруючих гіпотез, що висувуються дослідником, або до уточнення однієї висуненої гіпотези.

Таким чином, йдеться про полегшення процесу ухвалення рішень, найбільш складного і відповідального виду інтелектуальної діяльності. Недостатнє знання методології статистичних висновків — це лише одна сторона питання. Інша — це неповне уявлення про можливості сучасних ЕОМ. При цьому зверталася увага на ручні методи рахунку ЕОМ, які часто представляють у вигляді «великого арифмометра» і використовують лише в проміжних обчисленнях.

Перші спроби механізувати обліково-планові роботи в сільському господарстві ще колишнього СРСР були зроблені в Україні, коли 1952 р. на Київській фабриці «Союзмашоблік» з допомогою перфораційних машин почали обробляти документи з обліку праці й заробітної плати 20 колгоспів Києво-Святошинського району. Після розробки в 1972 р. типового проекту

здійснювалась комплексна механізація бухгалтерського обліку на перфораційних машинах в окремих господарствах (Жулянська машинолічильна станція (МЛС) Київської області, Дергачівська МЛС Харківської області, Донецька та Миколаївська МЛС та інші) та адміністративних районах (Хустський район Закарпатської області). З 80-х років ця робота виконується вже й на базі ЕОМ. Частково здійснювалась також механізація планових розрахунків на перфораційних машинах (Кагарлицька РМЛС), а згодом значно більшою мірою – з допомогою малих ЕОМ (Бортницький ОЦ) і, нарешті, сучасних ПК.

Багато зроблено щодо методології та організації автоматизованого розв'язування задач у галузі сільського господарства наприкінці 70-х - 80-ті роки, коли виконувалися роботи з реалізації програми створення багаторівневої галузевої автоматизованої системи «АСУ-сільгосп». Підготовлені тоді кадри, методологічні розробки та деякі програмні й технічні рішення відіграли важливу роль у подальшому переході на комп'ютеризацію управління. У цьому плані істотний внесок зробили також численні у свій час районні машинолічильні станції (РМЛС), а згодом і районні обчислювальні центри (РОЦ).

Природно, що з подорожчанням енергоресурсів і комунікаційних засобів, постійним удосконаленням і відносним здешевленням технічної бази комп'ютеризації останнім часом багато замовників у галузі сільського господарства відмовляються від послуг з обробки економічної інформації на районних обчислювальних установках і переходять на використання ПК безпосередньо в господарствах. У цій ситуації окремі господарства стикаються з новими труднощами кадрового, програмного та іншого характеру. Тому на державному рівні прийнято рішення про створення спеціальних інформаційно-консультативних служб, які надаватимуть відповідну технологічну, організаційну та сервісну допомогу замовникам на базі єдиної інформаційно-комп'ютерної мережі АПК України. Це значно прискорить упровадження та вдосконалення нових інформаційних технологій у галузі сільського господарства.

Використання нових інформаційних технологій у сучасних умовах функціонування галузі пов'язується з персоналізацією технічних засобів обчислювальної техніки, організацією автоматизованих робочих місць (АРМ), автоматизацією збору та реєстрації інформації, переходом на переважно безпаперову документацію, використання розподілених баз даних, ефективних засобів комунікації, локальних і глобальних мереж. Лише комплексний підхід до формування інформаційних технологій може забезпечити суттєві зрушення в управлінні сільськогосподарським виробництвом.

Але особливо велике значення в нових інформаційних технологіях надається використанню ПК у локальних і глобальних мережах, оскільки при цьому забезпечується ефективне управління галуззю, як багаторівневою системою. Локальні мережі в межах господарства чи підрозділу дають змогу колективно використовувати інформаційні та інші ресурси і завдяки цьому підвищувати оперативність вирішення функціональних задач і дієвість аграрного менеджменту господарства в цілому. Що ж до глобальної галузевої мережі, то вона надає окремим користувачам доступ до галузевих баз даних з

оперативною ціною та іншою інформацією, а керівництву ієрархічних рівнів галузі - можливості у зворотному порядку діставати оперативні, звітні та інші дані з місць їх формування. Тепер практично не існує труднощів з придбанням основних видів технічних засобів перетворення інформації, поки що існує гостра проблема організаційна, до якої через дефіцит коштів у виробників сільськогосподарської продукції додається економічна. Але ці проблеми взаємопов'язані і вирішуватимуться також у взаємозв'язку.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ГАЛУЗЕВОЇ НАУКИ ТА ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ УМАНЩИНИ У 20-х рр. XX ст. ПРИ УМАНСЬКІЙ ФІЛІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО НАУКОВОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ

Нижник С.В.

Уманський національний університет садівництва (м. Умань)

Чим далі Україна просувається у роках державності, тим стає все зрозумілішим, що найбільшими здобутками нації є не тільки перемоги на ниві науки й освіти, а й можливість неупереджено та без політичних уподобань згадати власну історію. Особливе місце в дослідженнях належить вивченню історії науки й освіти – найбільш значущих і визнаних цивілізованим світом здобутків українського суспільства.

У цьому зв'язку потребує переосмислення у форматі справжніх європейських цінностей і історія появи та діяльності Уманської філії Сільськогосподарського наукового комітету України.

Комітет згідно з новим «Статутом», затвердженим Колегією НКЗС УРСР від 25 листопада 1920 р. змінює назву із вченого на науковий. Згідно з § 15 Статуту дозволяється створювати у структурі Комітету проблемні науково-дослідні інститути, а також регіональні філії [4].

З цього часу, СГНКУ в своїй праці спиралася, в значній мірі, на працю місцевих органів Комітету, якими є його місцеві Філії, створені відповідно до Інструкції про організацію та діяльність філій СГНКУ. Як результат, за 1920–1921 рр. були створені чотири філії: Уманська (голова П. Крижевський), К.-Подільська (в. о. голови доц. С. Городецький), Волинська (голова М. Кудрицький), Київська (в. о. голови, проф. С. Веселовський), згодом Полтавська (голова В.І. Сазанов) та Вінницька (в. о. голови, проф. В. Допельмаєр) [1]. Відповідно до визначених функцій вони координували від імені СГНКУ діяльність науково-дослідних інституцій на рівні свого регіону в наукових питаннях щодо сільського господарства і нагадували сучасні центри наукового забезпечення АПВ областей. До діяльності Сільськогосподарського наукового комітету України (СГНКУ) були залучені найкращі для свого часу фахівці по напрямках роботи.

У СГНКУ 14 серпня 1920 р. відбулася нарада щодо організації Уманської філії Сільськогосподарського наукового комітету України. У нараді взяли участь: О. Яната (голова), М. І. Данилевський (в. о. Вченого секретаря),

Н. Петренко (помічник Вченого секретаря), О. К. Філіповський (завідувач Уманською дослідною станцією). Першочерговим завданням якої було в'яснити: 1) принциповий бік справи: чи є потреба організації філії в Умані, чи не переоцінюються можливість такої організації та чи місцеві обставини взагалі сприяють існуванню філії; 2) практичний бік справи: які наукові місцеві сили зараз можна буде залучити до роботи, і в зв'язку з тим, які саме Секції філії можуть в першу чергу розпочати роботу [3].

О. К. Філіповський, завідувач Уманською дослідною станцією, підтвердив можливість та необхідність створення Уманської філії в м. Умані: «Уманський район дійсно уявляє з себе окремих економічний район з характерними особливостями свого стану промислового і загального економічного розвитку. Тому він заслуговує на спеціальне дослідження, і організація Філії є бажана. Крім того, існування в Умані на протязі довгих років старої школи Хліборобства і садівництва лишило по собі гарні наслідки: є на місці значна кількість наукових сил і спеціальних закладів, які можуть бути використані при організації Філії. Значна кількість наукових сил купчиться навколо новоутвореного в Умані Народного Університету (природничий відділ), які також можуть бути відповідно використані. Розуміється, Філія повинна студіювати і досліджувати в першу чергу умови місцевого району. Крім того, в Умані на Дослідному полі організована спеціальна лабораторія, пристосована до різних наукових праць і дослідів, на дослідному полі є контрольно-насінева станція. Всіма цими закладами можна буде скористуватися для роботи Філії» [6].

Як результат, після обміну думок Народа визнала принципово потрібним і фактично можливим організацію Уманської філії СГНКУ. Головою Уманської філії СГНКУ було призначено П.В. Крижевського, якого знали як організатора та засновника (разом з О. Янатою) Товариства Любителів Природи («Николаевское Общество Любителей Природы»).

Варто не оминати увагою і той факт, який власне засвідчує своєчасну й певною мірою виконану затребуваність існування Уманської філії, а саме те, що у її структурі діяло 6 секцій: 1) зоологічна секція: ентомології (підсекція) – З. Головянка (ентомолог, викладач Уманської школи садівництва); бджільництво і шовківництво (підсекція) – І. Корабльов (викладач Уманської школи садівництва); зоотехнічна (підсекція) – П.Г. Новосельцев (вчитель Уманської школи садівництва) та Д. Шапіро (зоотехнік, Уманська дослідна станція). 2) Ботанічна секція – П.В. Крижевський (вчитель школи Садівництва), Муравйов (вчитель школи Садівництва) та підсекція Садівництво і огородництво – С. М. Вуколов (Уманська школа хліборобства і садівництва) та Д. Кіркауло (Уманська школа хліборобства і садівництва). 3) Секція Дослідної агрономії – О.К. Філіповський (завідувач Уманською дослідною станцією). 4) Економічна секція – І. І. Макаревич (вчитель школи Садівництва). 5) Лісова секція – З. Головченко (лісничий Маньківського лісництва). 6) Секція Народного Господарства – П. П. Курінний. 7) Метеорологічна секція – О. В. Федоров [6].

Кожна секція у складі підсекцій мали певні напрацювання та відповідні функції і завдання. Так, зоологічна секція Уманської філії СГНКУ складалася зі трьох підсекцій: ентомологічна, бджільництво і шовківництво та зоотехнічна.

Очолив першу підсекцію ентомолог, викладач Уманської школи садівництва (1919–1922) Голов'янка Зіновій Степанович. Завданням якої була боротьба зі шкідниками сільського господарства, особливу увагу приділяла практичним питанням, а також підготовчій роботі у боротьбі зі шкідниками сільського господарства та у вирішенні питань обробки матеріалів з попередніх дослідів над польовими, садовими, городніми та іншими комахами. Стосовно цієї теми вийшла низка наукових робіт завідуючого З. Голов'янка.

Другу підсекцію бджільництво і шовківництво очолив Корабльов Іпполіт Іванович. Дослідження проводилися на навчально-дослідній пасіці та шовководню Уманського середнього училища садівництва і землеробства. Слід відмітити, що пасіка в училищі існувала з 1892 р. На її базі були створені курси народних учителів, які після закінчення навчання розповсюджували знання серед місцевого населення. При пасіці діяв музей з усіма необхідними приладами та інструментами для бджільництва, майстерня з виготовлення вуликів, бджолярського інвентаря, штучної вошини для потреб пасічника на продаж. При пасіці був розсадник медоносних рослин. За час роботи І.І. Корабльова вивчення шовківництва і бджільництва набуло особливого значення. Його праці «Кормление пчел и приготовление кормов», «О выборе улья и как самому устроить хороший улей» та підручник «Бджільництво» користувалися популярністю у всій державі та є цінними й нині.

Лісова секція зі завідувачем З. Головченком, лісничим Маньківського лісництва працювала згідно завдань: вивчення природи лісів Уманщини; виявлення позитивного і негативного впливу сільського господарства на ліси; пошуки засобів та форм господарства з метою продуктивного використання природних багатств, зокрема для кращого сільськогосподарського використання неродючих або малопродуктивних ґрунтів (піщані ґрунти, рівчаки та ін.).

Метою метеорологічної секції під керівництвом О.В. Федорова було розгляд метеорологічних питань, маючих практичне значення для сільського господарства. Основними напрямками роботи були наступні: виявлення кліматичних і метеорологічних (геофізичних) умов Уманщини; виявлення умов, що оточують рослин і різних шкідливих і корисних для них організмів, з метою доцільного їх використання; збір і систематичне опрацювання матеріалів щодо метеорології і кліматології регіону.

Відносно розмірів району, якими має обслуговуватися Уманською філією Сільськогосподарського наукового комітету України, Нарада погодилася з думкою О. К. Філіповського, що в склад Уманського району природно входять і економічно зв'язані такі повіті: Уманський, Таращанський, Звенигородський, Балтський, Гайсинський та Єлисаветський [5].

Уманська філія СГНКУ зосередила навколо себе наукову еліту регіону. Мета якої було об'єднати всі наукові та технічні сільськогосподарські сили на Уманщині, щоб допомагати розвитку економічних та сільськогосподарських наук та суміжних з ними галузей знань, а також найпродуктивніше і найраціональніше використовувати працю своїх вчених та їх знання.

Наукова діяльність Уманської філії СГНКУ зосереджувалася на читанні та обговоренні на загальних зборах наукових доповідей. Значну увагу приділяли

вивченню питань сільськогосподарської дослідної справи, а саме: обслідування засівного та врожайного зерна головних хлібних культур Уманщини, засміченості полів бур'янами, сільськогосподарській кооперації тощо. Уманська філія займалась організацією тематичних нарад та зібрань, її члени брали безпосередню участь у агрономічних нарадах та з'їздах, що організовував Сільськогосподарський науковий комітет України.

Варто зауважити, що результати діяльності Уманської філії СГНКУ щодо інституалізації сільськогосподарської дослідної справи як організації отримали пріоритет в подальшій системі ведення галузевого дослідництва Уманщини.

Таким чином, варто зауважити, що Уманська філія СГНКУ не стояла осторонь організаційних процесів, що відбувалися в той час у галузі сільськогосподарської науки щодо її інституалізації та академізації. Роботу проводила у напрямку планомірного підведення підсумків попередніх наукових результатів регіону у різних напрямках сільськогосподарської галузі з метою якнайшвидшого використання для практичних потреб сільського господарства та відпрацювання плану стосовно подальшої систематичної наукової роботи, а також зробила значний внесок у становлення й розвитку вітчизняної галузевої науки та дослідної справи у 20-х роках минулого століття.

Джерела та література

1. Вергунов В. А. Сільськогосподарський вчений комітет України (1918–1927) як модель В. І. Вернадського академізації галузевої науки (до 100-річчя Національної академії наук України та Національної академії аграрних наук України) : наук. доп. Київ, 2017. 36 с.
2. Наказ по Міністерству земельних справ 30 грудня 1918 року. Ч. 29. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 303, 304.
3. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.) : зб. док. і матеріалів / уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов, С. Д. Коваленко ; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ : Аграр. наука, 2006. 528 с.
4. Статут Вченого Комітету Народного Міністерства Земельних Справ. ЦДАВО України. Ф. 1230. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 96–97.
5. ЦДАВО України. Ф. 1230. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 12–14.
6. ЦДАВО України. Ф. 1230. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 46–47.

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІКА К.Г. ВОБЛОГО В ІНСТИТУТІ ЕКОНОМІКИ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

Ничкалюк В.Г.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Серед головних чинників, що забезпечують подальший розвиток держави, виключне значення має економічний рівень та організація його наукового забезпечення. Тому на шляху до євроінтеграційних процесів, доцільним є вивчення попереднього досвіду з цього питання, з метою прогнозування подальшого зростання окремих напрямів економічної науки. Яскравим прикладом може слугувати Інститут економіки Академії наук УРСР.

У 1936 р. рішенням Президії АН УРСР на базі Інституту економіки Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН), Інституту сільськогосподарської економіки Народного комісаріату землеробства

УСРР та Бюро економічних досліджень було створено Аграрно-економічний інститут АН УРСР, який у кінці року був перейменований в Інститут економіки. У 1937 р. до його складу увійшов Інститут демографії і санітарної статистики АН УРСР.

Основне завдання інституту полягало у вивченні проблеми економіки. Структурно він складався з таких секторів: 1) політичної економіки та історії народного господарства; 2) економіки соціалістичної промисловості; 3) економіки сільського господарства; 4) фінансової групи; 5) кабінету світового господарства; 6) статистичного кабінету.

Інститут чітко визначився з напрямками своєї роботи, які полягали у підсумках народногосподарського будівництва УРСР за 20 років Великої Жовтневої соціалістичної революції; підсумках народногосподарського будівництва за другу сталінську п'ятирічку; питаннях соціалістичного розміщення продуктивних сил в другій і третій п'ятирічці; поширенні сировинної бази харчової, легкої і місцевої промисловості, комплексному використанні сировинних ресурсів; питаннях завершення механізації сільського господарства в третій п'ятирічці; підвищенні врожайності зернових культур у третій п'ятирічці на основі узагальнення досвіду передових колгоспів і радгоспів УРСР; підготовці нарисів і збірників з історії народного господарства [1, с. 886].

Принагідно зазначимо, що 20 травня 1938 р. за постановою Політбюро ЦК КП(б)У інститут реорганізовано шляхом об'єднання з Радою по вивченню виробничих сил УРСР Академії наук та частиною Інституту демографії і санітарної статистики. Протягом 1938–1939 рр. він мав відділи: економіки та вивчення виробничих сил. Відділ економіки включав групи: промисловості, сільського господарства, перепису населення і статистики. Відділ вивчення виробничих сил – групи вивчення корисних копалин та місцевих водних ресурсів. У цей період для структури Інституту економіки характерним було те, що механічно сполучалися різні галузі в результаті приєднання ліквідованих наукових установ АН УРСР.

Не зайвим було б наголосити, що у 1939–1940 рр. структура інституту знову була реорганізована і мала такі сектори: 1) політичної економіки; 2) економічної географії; 3) економіки соціалістичної промисловості; 4) економіки соціалістичного сільського господарства; 5) радянської торгівлі; 6) історії народного господарства. Завідуючим сектором економічної географії на засіданні Президії АН УРСР від 19 березня 1940 р. затвердили академіка К.Г. Воблого [2, арк. 95].

Необхідно враховувати й те, що до складу інституту входило два відділи: економіки з групами промисловості, сільського господарства та перепису населення і статистики та вивчення продуктивних сил УРСР з групами по вивченню корисних копалин і місцевих водних ресурсів.

Уже сама назва цих відділів свідчила про заплутаність структури. Адже, відділ економіки не зв'язаний з вивченням продуктивних сил країни, а з іншого боку – відділ вивчення продуктивних сил був відірваний від відділу економіки.

Протягом 1938 звітного року Інститут економіки опрацьовував такі проблеми:

- 1) стахановський рух в промисловості УРСР – 5 тем;
- 2) розвиток окремих галузей народного господарства УРСР – 2 теми;
- 3) підсумки та шляхи розвитку соціалістичного сільського господарства УРСР – 5 тем;
- 4) перепис та динаміка населення СРСР – 2 теми;
- 5) народно-господарче використання корисних копалин УРСР – 5 тем;
- 6) народно-господарче освоєння водних ресурсів УРСР – 2 теми.

Справедливості ради зауважимо, що у 1938 р. з двадцяти трьох тем планувалося закінчити 7. З них – виконані 4 теми:

1) «Сільське господарство УРСР за 20 років радянської влади» (П.Ф. Нагорний, В.В. Бондаренко та ін.). Цю роботу інститут готував до Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Вона була закінчена, але в зв'язку з перенесенням строку відкриття виставки на 1939 р. виникла потреба доповнити тему матеріалами 1938 р.;

2) «Розвиток цукрової промисловості УРСР» (В.Ф. Резніков). Робота була закінчена в строк, що його визначено за планом, але виявилася потреба в ґрунтовній переробці;

3) «Перепис населення СРСР за 1939 рік». Цю науково-популярну роботу було

закінчено вчасно і наслідки її опубліковані (П.І. Пустоход, К.Г. Воблий);

4) «Динаміка соціально-виробничої структури населення УРСР». У 1938 р. було намічено лише підготувати матеріали, що й було зроблено своєчасно (К.Г. Воблий, Бланков, М.П. Карцев).

Щоправда, три теми, закінчення яких планувалося у 1938 р., з різних причин не виконані.

1) «Нарис розвитку коксохімічної промисловості УРСР» (Свечановський);

2) «Розміщення та перспективи розвитку добувної та обробної промисловості на базі використання корисних копалин УРСР» (акад. О.Г. Шліхтер та ін.);

3) «Розміщення корисних копалин УРСР» (акад. О.Г. Шліхтер та ін.) [3, арк. 123].

Одна з головних причин незадовільної роботи Інституту економіки по виконанню тематичного плану полягала в тому, що в першій половині 1938 р. керівництво установи його декілька разів змінювало. Характерним є те, що у другому півріччі звітного року намітився ряд позитивних зрушень в плануванні і організації наукової роботи та виконанні самого тематичного плану.

Створивши сектор економічної географії, академік К. Г. Воблий, на основі координації з відповідними кафедрами вишів республіки, організував фундаментальні економіко-географічні дослідження. Він багато написав сам, став керівником і редактором ряду праць з економічної географії.

Весною 1939 р. в секторі економічної географії Інституту економіки АН УРСР, під керівництвом К.Г. Воблого, розгорнулася робота по складанню навчального посібника з економічної географії УРСР. Посібник готувався за дорученням Президії АН УРСР. Слід зазначити, що досвід організації складання посібника з економічної географії України має певне наукове і практичне

значення і тепер, адже вітчизняні вищі навчальні економічні заклади до сих пір використовують творчий доробок ученого при підготовці кадрів з економічної географії.

На початку липня 1941 р. інститут було евакуйовано разом з Академією наук в Уфу (Башкирська АРСР). Там діяли чотири відділи, в тому числі економічної географії і статистики. У 1942 р. за ініціативи директора Інституту економіки академіка К.Г. Воблого була видана істориками книга «Нарис історії України», до якої Костянтин Григорович написав розділ з оцінки природних багатств. Також у 1943 р. в Уфі була опублікована в скороченому вигляді колективна праця «Народне господарство Радянської України». Цього ж року наказом від Президії Верховної Ради Башкирської АРСР академіка К.Г. Воблого за велику плідну діяльність в справі мобілізації природних багатств і в області соціально-культурного будівництва Башкирії нагородити Почесною грамотою Президії Верховної Ради Башкирської АРСР [2, арк. 106].

Як на наш погляд, не зайвим було б відмітити, що у серпні 1943 р. Інститут економіки разом з Академією наук був реєвакуйований в Москву, а в червні 1944 р. він повернувся в Київ. Після війни робота інституту була тісно пов'язана з відбудовою народного господарства УРСР. Продовжувалися дослідження стосовно продуктивності праці в промисловості, щодо економічного районування та історії народного господарства, видано праці: «Економічна географія УРСР» (т. I), «Народне господарство УРСР» та ін.

Також у липні 1944 р. відновили роботу установи Академії наук УРСР, що існували до евакуації. Так, рішенням Президії Академії наук УРСР від 7 липня 1944 р. ухвалено до наступних сесійних зборів Академії наук УРСР продовжити повноваження та призначити в.о. директорів інститутів за прийнятною структурою. Так, по відділу суспільних наук в Інституті економіки Академії наук УРСР продовжили повноваження академіка К.Г. Воблого [2, арк. 110].

Про перші результати роботи Інституту економіки в першому півріччі 1944 р. доповів його директор академік К.Г. Воблий. На основі його виступу, Президія АН УРСР, зробила висновки, що установа після повернення до м. Києва швидко налагодила мінімальні умови, потрібні для нормальної роботи і розпочала систематичну роботу. Усі заплановані теми за перше півріччя виконано в установлені строки. Крім того, інститут почав організовувати дуже важливу конференцію з відбудови народного господарства УРСР, пов'язуючи роботу з Держпланом УРСР та іншими керівними організаціями.

Водночас Президія АН УРСР звернула увагу дирекції на необхідність вжити належних заходів, щоб поповнити необхідною фаховою літературою бібліотеку інституту, пограбовану фашистами-окупантами, придбати апарати, архівні матеріали та забезпечити відповідні відділи старшими науковими співробітниками (відділ статистики, історії народного господарства та економічної географії).

Президія АН УРСР ухвалила, що одним із центральних питань роботи Інституту економіки найближчим часом повинно бути питання про паливо в Україні, зокрема питання відбудови вугільної промисловості та проблема мінерального палива та газів. У зв'язку з цим, за головуванням Віце-Президента

АН УРСР академіка В.Г. Чернишова, постановили утворити комплексну комісію з представників інститутів геологічних наук, економіки, енергетики, гірничої механіки та хімії АН УРСР, якій доручити опрацювання цих питань. Проект складу комісії та план її роботи затвердити на черговому засіданні Президії АН УРСР. Прийняти до відома повідомлення директора Інституту економіки АН УРСР академіка К.Г. Воблого про підготовку конференції з питань відбудови народного господарства УРСР і цю ініціативу вважати цілком доцільною [2, арк. 112].

У 1944 р. за видатні заслуги в галузі розвитку радянської науки, культури й техніки, за виховання висококваліфікованих кадрів наукових працівників і у зв'язку з 25-річчям від дня заснування Академії наук УРСР академіку АН УРСР, дійсному члену Академії наук УРСР К.Г. Воблому було присвоєно звання заслуженого діяча науки УРСР і нагороджено Орденом Трудового Червоного Прапора [2, арк. 117–118].

Варто наголосити, що у 1946 р. К.Г. Воблого за видатні наукові дослідження в галузі економічної географії, історії народного господарства, розвитку продуктивних сил УРСР та з нагоди 70-річчя від дня народження нагороджено Орденом Леніна.

Узагальнюючий висновок зводиться до того, що науково-організаційна діяльність академіка К.Г. Воблого в Інституті економіки спрямовувалась на відновлення національного господарства, економічної географії та подальший економічний розвиток держави. Однак у 1947 р. смерть обірвала плідну творчу працю ученого.

Джерела та література

1. Історія Національної академії наук України (1938–1941): документи і матеріали / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т архівознавства; редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. Київ. 2003. 920 с.
2. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 256. 153 арк.
3. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 508. Арк. 123.

НАУКОВІ РОЗРОБКИ ВІДДІЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУК АН УРСР УПРОДОВЖ 1962–1963 рр.

Новгородовський В.В.

*Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України (м. Київ)*

На сучасному етапі розвитку історичних досліджень важливе місце посідає вивчення проблем наукового поступу, з метою визначення основних закономірностей, проблем та наслідків, які дозволять відтворити цілісну картину еволюції знань в минулому та висвітлити їх практичне значення сьогодні. Одним з найважливіших питань для незалежної України є об'єктивне дослідження становлення і розвитку аграрних досліджень упродовж ХХ ст., академізації галузевої науки та спроби її репрезентації у системі Національної академії наук. Малодослідженою, проте досить важливою сторінкою історії цієї галузі є період відновлення у структурі АН УРСР відділу сільськогосподарських наук у 1962–

1963 рр.

У зв'язку з ліквідацією Української академії сільськогосподарських наук (УАСГН), згідно з постановою ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР від 4 травня 1962 р., галузеві дослідження були відновлені у системі АН УРСР у вигляді відділу сільськогосподарських наук. Передбачалося, що структурний підрозділ Академії наук повністю перейме функції УАСГН та продовжить розробку ключових проблем аграрної галузі.

До структури відділу сільськогосподарських наук у 1962 р. увійшло два інститути: Український науково-дослідний інститут фізіології і біохімії сільськогосподарських тварин та Інститут фізіології рослин. Спільно з інституціями відділу біологічних наук, названі установи розгорнули наукову діяльність для вивчення низки важливих проблем прикладного характеру: керування спадковістю, фотосинтез, фізіологія стійкості рослин, біохімія тварин, вплив мікроелементів на сільськогосподарські культури, вірусологія рослин і тварин, мікробіологія ґрунту.

Використовуючи результати попередніх досліджень проведеними установами УАСГН та АН УРСР, відділ сільськогосподарських наук досягнув значних результатів за рік роботи. Зокрема, на IV Всесоюзній нараді з питань застосування мікроелементів у сільському господарстві та медицині, яка відбулася у червні 1962 р., були підведені підсумки науково-дослідної роботи усіх установ СРСР. Установам УАСГН та АН УРСР упродовж 1958-1962 рр. вдалося розв'язати низку важливих прикладних завдань пов'язаних з використанням мікроелементів у сільському господарстві. Учені Інституту фізіології рослин, а саме Л.К. Островська, Г.М. Яковенко, П.А. Железна, Л.А. Хілик, Р.А. Поліщук, теоретично обґрунтували та розпочали експериментальне випробування внутрішньокомплексних сполук заліза у садах та виноградниках Кримського півострову, з метою профілактики хлорозу рослин. Під керівництвом П.А. Власюка досліджено вплив мікроелементів на врожайність та стійкість рослин до погодних умов. Так, П.А. Власюк та С.М. Дарменко розробили методи підвищення морозостійкості ріпи та холодостійкості кукурудзи, шляхом обпудрювання насіння солями цинку, марганцю, бору та алюмінію. Дослідники визначили вплив мікроелементів на стійкість та врожайність озимої пшениці. Так, при внесенні 150-300 г молібденовокислого амонію на кислі ґрунти нечорноземної зони зростала морозостійкість культури на 25%, а врожайність – 15%. Дослідження Інституту фізіології рослин довели, що живлення рослин мікроелементами сприяє розв'язанню ключової проблеми аграрної галузі країни – підвищення врожайності. Вони були покладені в основу розробок відділу сільськогосподарських наук АН УРСР, що фактично посприяло вагомим результатам науково-дослідної роботи відділу упродовж 1962-1963 рр., зокрема П.А. Власюк довів, що живлення мікроелементами зернових культур підвищує їх врожайність на 5,6 ц/га, а дослідниця Інституту мікробіології та епідеміології ім. Д.К. Заболотного О.І. Бершова довела вплив мікроелементів на мікрофлору ґрунту, яка сприяє родючості.

Під час розробки проблеми підвищення врожайності, вченими Інституту

фізіології рослин вдалося створити нові види добрив – боровий та марганцевий суперфосфати, зменшити втрату цукру в буряках та крохмалю у картоплі шляхом застосування гідразиду малеїнової кислоти. Вчені А.С. Оксаненко та К.Х. Починок, проводячи дослідження з впливу зовнішніх факторів на врожайність та якісні властивості цукрового буряку, встановили, що при зміні температурного режиму та зволожені відбуваються зміни у біохімічних процесах, що у свою чергу зумовлює підвищення врожайності на 5%, а цукристість коренеплодів на 0,3%–0,6%. При зволоженості ґрунту на 60–70% від максимального показника прискорювалася інтенсивність фотосинтезу, що спричиняло підвищення врожайності на 14–40%.

Спільно з дослідниками Інституту мікробіології та епідеміології ім. Д.К. Заболотного вчені відділу сільськогосподарських наук розробляли проблему фізіолого-біологічних основ регулювання життєдіяльності мікроорганізмів, використання мікроелементів у сільському господарстві. Розробка методик корегування життєдіяльності мікроорганізмів дозволило на практиці з одного боку знижувати вплив шкідливих бактерій, які провокують розповсюдження хвороб сільськогосподарських культур, а з іншого – підвищувати врожайність за рахунок бактеризації насіння. Результати дослідження Інституту мікробіології та епідеміології ім. Д.К. Заболотного у 1962 р. показали, що для боротьби з хвороботворними бактеріями найкращим засобом є рослині антибіотики. Зокрема, іманін, який володіє широким спектром інгібіторної дії на віруси томату, тютюну, картоплі, знижує кількість хвороботворних мікроорганізмів на 40–75% та збільшує врожайність на 18–20%.

Інститут фізіології та біохімії тварин відділу сільськогосподарських наук АН УРСР спільно з Інститутом біохімії відділу біологічних наук розробляв проблеми тваринництва, зокрема силосування кормів, використання інсуліну при годівлі свиней, підвищення жирномолочності корів, заготівлі корму та ін. Важливим досягненням установи стало виявлення нових закономірностей рубцевого метаболізму в жуйних, що сприяло подальшим дослідженням проблеми обміну речовин під час годівлі свійської худоби.

Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР не зміг вдруге в історії розгорнути повноцінну науково-дослідну роботу, оскільки він проіснував лише рік. 25 лютого 1963 р. відбулося спільне засідання відділів біологічних та сільськогосподарських наук, на якому заслуховувалися звіти установ. Активну участь на засіданні взяли голова відділу біологічних наук М.А. Воїнственський, виконуючий обов'язки голови відділу сільськогосподарських наук С.І. Лебедєв, академіки АН УРСР П.С. Погребняк, Д.К. Зеров, М.Ф. Гулий, член-кореспондент АН УРСР М.М. Сиротинін, доктори наук С.М. Московець, А.С. Оксаненко, М.М. Синицький, В.П. Васильєв. Вчені наголошували на необхідності розвитку сільськогосподарських та біологічних досліджень у галузі захисту рослин, а також вважали за доцільне створити Інститут фотосинтезу. Втім, на загальних зборах АН УРСР 26 лютого 1963 р. було вирішено ліквідувати відділ сільськогосподарських наук, незважаючи на його досягнення 1962–1963 рр. Постановою ЦК КПРС «Про міри з покращення діяльності Академії наук СРСР і академій союзних республік» від 11 квітня 1963 р. відділ остаточно

розформовано, а інститути були передані у підпорядкування різних відомств: Український науково-дослідний інститут фізіології та біохімії сільськогосподарських тварин було передано у відання Міністерству сільського господарства, а Інститут фізіології рослин – до структури відділу біохімії, біофізики і фізіології АН УРСР.

Отже, упродовж 1962–1963 рр. відділ сільськогосподарських наук АН УРСР, вдруге репрезентований у структурі Академії наук, розгорнув наукову діяльність на основі досягнень УАСГН. Відділ сільськогосподарських наук у структурі АН УРСР мав особливу перевагу, зокрема тісніший взаємозв'язок з установами Академії наук, у тому числі відділу біологічних наук. Проте, існували певні недоліки функціонування окремого галузевого наукового відділу у структурі АН УРСР: розпорошеність аграрних науково-дослідних інституцій у різних відомствах, що не дозволяло системно проводити дослідження. Тим не менш, упродовж року вдалося розв'язати низку важливих проблем, які сприяли підвищенню стійкості рослин та їх врожайності, лікуванні хвороб, піднесенню рівня скотарства.

ІНСТИТУТУ РОСЛИННИЦТВА ім. В.Я. ЮР'ЄВА НААН – 110 РОКІВ

Ожерельєва В.М., Дейнеко С.О.

Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН (м. Харків)

Осередком наукового потенціалу міста ось вже 110 років є Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН (колишня Харківська державна селекційна станція). Харків'яни пишаються тим, що саме на теренах Слобожанщини такими видатними вченими як П.В. Будрін, В.Я. Юр'єв, Б.К. Єнкен, П.П. Корхов, Б.М. Рожественський, Л.М. Делоне, М.М. Кулешов та іншими, були закладені підвалини сучасної вітчизняної аграрної науки.

Головним завданням селекційної станції було вивчення і можливе поліпшення існуючих сортів найважливіших сільськогосподарських культур, а також створення нових кращих сортів.

В 1910 р. поряд із селекційною станцією Харківське губернське земство організувало Харківську дослідну станцію Центрального району. До її завдань входили вивчення найактуальніших питань рільництва району з теоретичним вивченням факторів, які зумовлюють вирощування рослин, а також розробка методики польового досліду [1].

У січні 1911 р. відбувся Перший Всеросійський з'їзд з селекції, насінництва та розповсюдження насінневого матеріалу. Місцем проведення з'їзду обрано м. Харків, що пояснювалося його вдалим розташуванням серед великої низки насінницьких господарств сусідніх повітів. Головним аргументом стало те, що саме в Харкові створена перша селекційна установа. В організації з'їзду безпосередню участь прийняло Харківське товариство сільського господарства за сприяння Департаменту землеробства, Державного управління землевлаштування і землеробства, Харківське губернське земство і управа.

Активну участь у підготовці й проведенні прийняли всі співробітники Харківської селекційної станції. На Першому з'їзді були присутні такі видатні вчені як П.В. Будрін, В.В. Таланов, Б.К. Єнкен, В.В. Вінер, Д.Л. Рудзинський, В.В. Колкунов, В.Я. Юр'єв, А.О. Потебня та інші [2].

Завдяки його проведенню, багатьом спеціалістам того часу було надано можливість удосконалити свої знання шляхом відряджень у провідні селекційні установи Західної Європи і Америки.

Помічники директора Харківської селекційної станції звернулися до Департаменту землеробства Росії з проханням дозволити їм закордонні відрядження. Згодом у серпні 1911 р. на рік їде до Північної Америки П.П. Корхов. В першій декаді січня 1912 р. для вивчення селекційної справи від'їжджає в Західну Європу Б.К. Єнкен. В цей час і В.Я. Юр'єв виїздить спочатку до Англії, а потім до Америки з коротким заїздом у Свалеф (Швеція). Критично оцінивши закордонний досвід, співробітники по-новому організовують селекційну роботу. І вже досліди 1913 р. підтвердили правильність обраного ними шляху [3].

В 1913 р. в Росії почалась організація обласних дослідних станцій. Тоді ж було створено Харківську обласну сільськогосподарську дослідну станцію для обслуговування Харківської і Полтавської губерній. На 1929 р. станція являла собою великий науково-дослідний заклад. Її відділи розміщувалися як на основній території (відділ селекції, рільництва, фітопатології, ентомології і агрохімії), так і на інших ділянках [4].

Рішенням уряду восени 1929 р. станцію реорганізовано в Український науково-дослідний інститут зернового господарства, причому з її складу виділено як самостійні дослідні заклади відділи тваринництва, садівництва, городництва, фітопатології та ентомології. У радгоспі «Українка» були відділи тваринництва і городництва, в Красному Куті – відділ садівництва («Каразінський сад»). Крім того, для розмноження сортового насіння станції передано радгосп «Затишшя». Реконструкція сільського господарства, що почалася в 1928–1929 рр., вимагала докорінної перебудови дослідної справи, як за змістом, так і за формою.

Через півтора року – 1 жовтня 1934 р. – станцію знову реорганізовано і перетворено в Харківську обласну станцію бурякового рільництва з відділом селекції.

На підставі постанови Ради Народних Комісарів від 29 травня 1937 р. станцію бурякового рільництва перетворено в Харківську державну селекційну станцію.

У роки Великої Вітчизняної війни Харківська державна селекційна станція продовжувала свою роботу спочатку в Сталінградській області (Камишенська державна селекційна станція), а потім на Казанській та Челябінській селекційних станціях [5].

В 1946 р. за рішенням уряду УРСР в Харкові організовано Інститут генетики і селекції Академії наук Української РСР, завданням якого була розробка і удосконалення теоретичних основ селекції.

В червні 1956 р. створено Український науково-дослідний інститут

рослинництва, селекції і генетики, який об'єднав Харківську державну селекційну станцію та Інститут генетики і селекції Академії наук УРСР. Крім дослідної і науково-методичної роботи, на Інститут покладено також вирощування елітного насіння всіх районваних по Харківській області сортів зернових, зернобобових, олійних культур і трав [6].

В 1962 р., після смерті академіка В. Я. Юр'єва, Українському науково-дослідному інституту рослинництва, селекції і генетики присвоєно його ім'я.

З 1992 р. інститут має сучасну назву і входить в систему Національної академії аграрних наук України. Його визнано Центром наукового забезпечення агропромислового виробництва в Харківській області.

Очолювали станцію і інститут за роки їх існування такі видатні вчені як П.В. Будрін (1908–1913), Б.М. Рожественський (1913–1929), А.С. Ентинген (1929–1933), В.І. Солодовник (1933–1937), Ф.І. Бурденюк (1938–1939), С.І. Олейников (1939–1944), В.Я. Юр'єв (1944–1962), І.М. Поляков (1956–1973), Б.П. Гур'єв (1973–1991), А.М. Шевченко (1991–1992), Л.В. Бондаренко (1992–2000), В.В. Кириченко (2000–2012), С.І. Попов (2012–2014), В.В. Кириченко (з 2014 р. по теперішній час).

За всі ці роки збагатилися теорії селекції і генетики сільськогосподарських культур, з'явилися нові методи, змінилася техніка проведення робіт, але принципи, якими користувалися науковці впродовж більш як століття, актуальні і мають значну цінність для теорії і практики в сільському господарстві і на даний час.

Джерела та література

1. Будрін П. В. Основные черты организации Харьковской селекционной станции. Труды обл. съезда по селекции и семеноводству. СПб. 1912. Вып. 2. С. 193–202.
2. Труды 1 съезда деятелей по селекции сельскохозяйственных растений, семеноводству и распространению семенного материала 10–15 января 1911 г., в г. Харькове / ХОСХ ; под ред. П. В. Будрина [и др.]. Харьков, 1911. Вып. 2. 338 с.
3. Харківський науковий центр з селекції сільсько-господарських культур: історія та сьогодення : наукове видання / ДНСГБ, Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН ; В. А. Вергунов, В. П. Петренко, В. М. Ожерельєва. Харків, 2007. 160 с.
4. Гельмер О. Ф., Юрьев В. Я., Евтушенко М. В. Краткий обзор работ 1910–1923 гг. Москва : Новая деревня, 1925. 30 с.
5. Отчет о работе Харьковской государственной селекционной станции за 1941–1943 гг. Харьков, 1944. 258 с.
6. Гурьев Б. П., Константинов С. И., Бондаренко Л. В., Черняк И. И. Наука – производству. «...От убеждений своих не откажемся». Харьков : Прапор, 1989. С. 95–124.

КОСТЯНТИН ДУБНЯК (1890–1948) – ВИДАТНИЙ КНИГОЗНАВЕЦЬ ТА БІБЛІОГРАФ

Омельченко С.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Зі здобуттям незалежності України відкрився доступ до раніше засекречених архівних документів і забороненої літератури. Це дозволило історикам науки на новій методологічній основі здійснювати історичні розвідки і повертати із забуття імена багатьох діячів української історії, культури, науки тощо.

До особистостей, чия інтелектуальна спадщина донині є належно не поцінованою, належить Костянтин Володимирович Дубняк (1890–1948) – український учений, педагог, бібліограф, методист, журналіст, редактор, географ, економіст, краєзнавець, громадський діяч. Його багатогранна наукова діяльність торкається багатьох галузей науки й освіти. Вагоме місце в ній належить книгознавству й бібліографії. Автор понад 200 наукових праць: монографії, статті, рецензії, бібліографічні списки. Вчений, в першу чергу, аналізував стан сільськогосподарської бібліографії в Україні, укладав бібліографічні покажчики з проблем природознавства, розробляв питання теорії і методики географії, краєзнавства. Постійно друкувався на сторінках провідних галузевих видань: «Бібліологічні вісті», «Журнал бібліотекознавства та бібліографії» «Вісник сільськогосподарської науки», «Вісник Народного комісаріату земельних справ» «Знання», «Книга», «Краєзнавство», «Культура і побут», «Нова книга», «Червоний шлях», газетах «Вісті ВУЦВК», «Комуніст», «Хозяйство Полтавщини», «Україна» та ін.

На початку 20-х років професор К. Дубняк досить серйозно займався проблемами наукової бібліографії, про що свідчать складені ним бібліографічні покажчики з вивчення географії Полтавщини. Особливо цінним серед цих досліджень є бібліографічний покажчик «Матеріали до вивчення Полтавщини» [6].

Плідною виявилася діяльність ученого як очільника Бібліографічного бюро Сільськогосподарського наукового комітету, що функціонував з 1920 р. [3]. Підрозділ ставив за мету об'єднання й спрямування бібліографічної роботи в різних галузях сільського господарства та споріднених з ним наук. До нього також входили: академік П.А. Тутковський, учений секретар Комітету професор О.А. Яната, його заступник А.З. Носов, в.о. директора Центральної сільськогосподарської бібліотеки СГНКУ В.А. Лебединський та представники секцій та установ Комітету, які проводили бібліографічну працю. Одним з основних завдань Бюро було пропагування й розповсюдження спеціальної сільськогосподарської бібліографічної класифікації, розробленої попереднім головою Бібліографічного бюро Г.О. Кохом та затвердженої Президією СГНКУ. Впроваджена у Центральній сільськогосподарській книгозбірні у Києві, спеціальна галузева бібліографічна класифікація набула подальшого розповсюдження у всіх профільних бібліотеках різних міст України [4].

Протягом 1923 р. Бібліографічне бюро Бюро впорядкувало повну

бібліографію наукових праць академіка П.А. Тутковського. До друку було підготовлено кілька томів «Матеріалів до сільсько-господарської бібліографії України». Серед розміщених в них цінних матеріалів виділяємо такі: 1) Інструкція до складання бібліографічних каталогів, вироблена Бюро; 2) сільськогосподарська бібліографічна класифікація, складена головою Бюро Г.О. Кохом; 3) «Матеріали до сільсько-господарської бібліографії України» акад. П.А. Тутковського; 4) «Доповнення до с.-г. бібліографії акад. П.А. Тутковського», 5) нова післяреволюційна сільськогосподарська бібліографія України К.В. Дубняка; 6) «Бібліографія одичної с.-г. літератури України», складена К.В. Дубняком.

На сторінках головного видання СГНКУ – «Вісника сільськогосподарської науки» Бюро періодично подавало нову сільськогосподарську бібліографію. Крім того, перші томи «Матеріалів» мали містити опрацьовані окремими секціями СГНКУ (ботанічна, метеорологічна, економічна, рільництва, ґрунтознавства та ін.) бібліографії сільськогосподарських наук та окремих територій країни. Бібліографічне Бюро під проводом К.В. Дубняка займалося складанням бібліографічного каталогу сільськогосподарської літератури України, починаючи з 1917 р.

Учений широко репрезентував здобутки очолюваного ним Бібліографічного бюро СГНКУ на різних рівнях. Так, у лютому 1923 р. він виступив із доповіддю «Видавнична сільськогосподарська продукція України в 1922 році» на об'єднаному засіданні Економічної секції та науково-дослідчої кафедри економіки сільського господарства [1]. Результати діяльності Бібліографічного бюро у вигляді низки бібліографічних збірників, підготовлених під керівництвом та редагуванням К.В. Дубняка, були репрезентовані на Всеросійській сільськогосподарській виставці у серпні-вересні 1923 р. в Москві. Крім експонування «Матеріалів до сільсько-господарської бібліографії України» та нової післяреволюційної сільськогосподарської літератури, що побачила світ в Україні після 1917 р., Бібліографічне бюро представило увазі відвідувачів низку діаграм, таблиць, картограм тощо, які висвітлювали бібліографію сільського господарства України за різні періоди.

У 1924 р. Бібліографічно-бібліотечне бюро, яке очолював книгознавець і бібліограф К.В. Дубняк, розпочало роботу зі створення національної (красназнавчої за термінологією тих років) галузевої бібліографії, а саме: здійснювався облік літератури, журнальних і газетних статей, що видавалися на території України або на території, заселеній українцями (Західна Україна, Кубань, Амурський край та ін.). Задля цього Бюро отримувало обов'язковий примірник видань із сільськогосподарських та суміжних галузей, які стосувались сільського господарства України, незалежно від місця видання й мови. Такий «красназнавчий принцип», запроваджений ще вісім десятиліть тому, цілком відповідав тогочасним науково-методичним підходам з визначення національної бібліографії [8]. За такими самими науково-методичними вимогами було підготовлено й видано упорядкований К.В. Дубняком систематичний покажчик у формі щорічника «Матеріали сільськогосподарської бібліографії України. 1925 рік» [7], який по праву можна вважати початком системної національної

галузевої бібліографії. Дане видання є унікальним зразком високопрофесійної та сумлінної науково-бібліографічної праці й має вагомe значення для об'єктивного відтворення історії розвитку аграрної науки України 20-х років ХХ століття [2].

Слід зазначати, що СГНКУ як провідний науково-методичний координаційний центр аграрної науки 20-х рр. минулого століття приділяв особливу увагу бібліографічній діяльності. Це позначалося і на відповідному фінансуванні. Так, під час розподілу 23 тис. крб. Комітет асигнував на бібліографію поточної літератури з сільського господарств України 2 720 крб., а ще 8 594 крб – на підготовку видання словників української наукової термінології зі спеціальних галузей сільського господарства з невеликою енциклопедією [10].

На жаль, не судилося здійснитися всім задумам Бібліографічно-бібліотечного бюро СГНКУ, зокрема видати повну бібліографію сільськогосподарської літератури за 1917–1924 рр. і щорічники за 1926–1927 рр., хоча бібліографічні картотеки цих матеріалів були повністю підготовлені. К.В. Дубняк упорядкував «Показчик української літератури за 1926 рік», що мав бути виданий у 1927–1928 рр. [9]. Однак 1 жовтня 1927 р. СГНКУ ліквідували за націоналістичні прояви, а подальша доля картотеки залишилася невідомою. У 30-х рр. минулого століття частина співробітників СГНКУ зазнала переслідувань і репресій. Серед «націоналістів» і «ворогів народу» був і К.В. Дубняк [5]. Нетривалою, хоча й насиченою, виявилася бібліографічна й книгознавча праця вченого, який залишив нащадкам еталонні напрацювання, що сьогодні є взірцем національної галузевої бібліографії.

Джерела та література

1. Бібліографічне бюро С.-Г. Наукового Комітету. Бюро С.-Г. Н. К. У. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1923. Т. 2. Вип. 1–2. С. 59–60.
2. Вергунов В. А. Історія і сьогодення національної сільськогосподарської бібліографії. *Бібліотечний вісник*. 2006. № 1. С. 19–24.
3. Грищенко Т. Р. Внесок Сільськогосподарського наукового комітету України у розвиток вітчизняної бібліографії. *Історія освіти, науки і техніки в Україні* : матеріали ХІІ Міжнар. конф. молодих учених та спеціалістів, присвяч. 100-річчю від дня створення ННСГБ НААН, Київ, 19 трав. 2017 р. / Нац. акад. аграр. наук України ; Нац. наук. с.-г. б-ка НААН ; Рада молодих вчених НААН [та ін.] ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, М. М. Давиденко ; редкол. : В. А. Вергунов (голова). Київ : ТОВ «Центр поліграфії «КОМПРИНТ», 2017. С. 67–69.
4. Дубняк К. Бібліографічне Бюро СГНКУ. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1923. Т. 2. Вип. 8–12. С. 303.
5. Дубняк Кость [Біогр. довідка]. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина* / Голов. ред. В. Кубійович ; Наук. т-во ім. Т. Г. Шевченка. Репринт. вид. 1955–1984 рр. Київ : Глобус, 1994. Т. 2. С. 60.
6. Дубняк К. Матеріали до вивчення Полтавщини (Бібліографічний показчик літератури). *Господарство Полтавщини*. 1922. № 4–5. С. 12–15.
7. Матеріали сільськогосподарської бібліографії України. 1925 рік / УСРР. СГНКУ. Загальна Секція ; упоряд. К. Дубняк. Харків, 1927. Т. 1. Вип. 1. 227 с.
8. Омельчук В. Національна бібліографія України : тенденції розвитку, проблеми розробки. *Бібліотечний вісник*. Київ, 1995. № 5. С. 1–13.
9. ЦДАВО України. Ф. 1230. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 14.
10. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 150–156.

**ПРОФЕСОР І.М. ЩОГОЛІВ (1873–1943) – ЗАБУТЕ ІМ'Я
В УКРАЇНСЬКІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ЕНТОМОЛОГІЇ**
Онщенко А.О.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Тринарх Михайлович Щоголів (1873–1943) – відомий український учений-ентомолог, освітянин й організатор сільськогосподарської науки в Україні першої половини ХХ ст., уродженець Катеринославщини, випускник Київського політехнічного інституту. Незважаючи на вагомий напрацювання, його ім'я чомусь відійшло у вічність і не посіло належного місця на пантеонах слави аграрної України.

Проведений історіографічний аналіз засвідчив про незначну кількість відомостей про вченого. Так, довідник Академії наук СРСР «Наука и научные работники СССР» (1928) подає інформацію про І.М. Щоголіва, як про вченого-агронома, професора Київського сільськогосподарського інституту, який працював у галузі сільськогосподарської ентомології та досліджував шкідливих комах [7].

Упродовж 1919–1924 рр. творча спадщина вченого пов'язана з провідним науково-методичним координаційним центром аграрної науки – Сільськогосподарським науковим комітетом України. З 1 січня 1919 р. – член Президії Комітету, очолював його Зоологічну секцію [6]. З 1923 р. поєднував наукову діяльність з викладацькою, працюючи професором Київського сільськогосподарського інституту. В 1922–1923 рр., доки Президія СГНКУ не переїздила до Харкова, виконував обов'язки голови Комітету [5]. Потім він залишився Уповноваженим у справах Комітету в Києві й очолив його Київську філію, а згодом – Бюро Комітету в Києві, завідував Зоологічною секцією та Ентомологічною підсекцією [9]. Безпосередньо брав участь у розробленні й затвердженні «Положення про Бібліографічну Комісію Київської Філії Сільськогосподарського наукового комітету України» [8] та Статуту Київського сільськогосподарського наукового товариства [15]. У 1926 р. входив разом з 43 членами-співробітниками до сільськогосподарського відділу Інституту української наукової мови УАН, працюючи в зоологічній секції [3].

Архівні пошуки ще тривають, але вже віднайдені відомості свідчать про те, що в 20-х роках минулого століття І.М. Щоголів був достатньо відомим ученим. Його організаційна, педагогічна та наукова діяльність була досить активною та результативною і здобула високу оцінку в фаховому середовищі. Однак саме сільськогосподарська ентомологія стала пріоритетним напрямом у творчому доробку вченого.

Ентомологія, що в сучасній науці поділяється на сільськогосподарську, лісову, медичну та ветеринарну, бере свій початок з найдавніших часів і культур. Та у всі часи була тісно пов'язана, в першу чергу, з сільським господарством. Перші наукові дослідження сягають ще до ХV ст., а виникнення науки ентомології датують ХVІІ ст. Відтоді розвиток ентомології характеризується нагромадженням величезного фактичного матеріалу зі світової ентомофауни, важливими відкриттями та дослідженнями у всіх галузях теоретичної та

прикладної ентомології. З її розвитком пов'язана діяльність багатьох світових та вітчизняних вчених-натуралістів – Я. Сваммердама, М. Мальпігі, Р. Реомюра, К. Гесра, А. Резаль фон Розенфоха, К. Ліннея, П. Палласа, У. Кербі, Дж. Леббока, Дж. Ествуда, Ф. Грабера, П. Латрейля, П. Маршала, Ч. Дарвіна, Й. Порчинського, А. Ковалевського, Н. Вагнера, А. Тихомирова, Н. Холодковського, Н. Бобрецького, І. Мечнікова, С. Мокржецького, І. Пачоського, П. Забаринського, С. Васильєва та ін. У XIX – на початку XX століть були споряджені великі наукові експедиції з вивчення ентомофауни. Окремими вченими, зокрема Г.И. Фишером фон Вальдгеймом, П. Семеновим-Тянь-Шанським, Н. Пржевальським, В. Роборовським були зібрані матеріали з ентомофауни багатьох континентів та регіонів світу.

За історичний період становлення й розвитку сільськогосподарської ентомології в Україні значний внесок зробили вчені: М. Данилевський, М. Добровольський, О. Силантьєв, І. Рахманінов, І. Гарнані, М. Камишний, В. Васильєв, М. Теленга, М. Руднева, О. Петруха, М. Дядечко, І. Кораб, С. Житкевич, С. Клоков, Б. Литвинов, О. Заговора, Б. Арешніков, Й. Покозій, В. Долін, П. Сусідко, В. Писаренко, С. Трибель, В. Федоренко, В. Шелестов, С. Білецький та ін. [1, с. 7–18].

На превеликий жаль, у сучасних підручниках з історії української сільськогосподарської ентомології навіть не згадується ім'я відомого в першій третині XX ст. вченого-ентомолога І.М. Щоголева. На початку минулого століття він проводив активну пізнавально-дослідницьку роботу в робочих поїздках та експедиціях. Так, упродовж 2 березня – 1 вересня 1903 р. вчений-дослідник у складі наукової експедиції пройшов шлях від Якутська через поселення Устьмайське, Нелькан, Ольгондо до Аяна. Експедиція досконало досліджувала перевали Станового хребта, переправу через річку Алдому, ознайомила з життям і побутом, економічним станом алданських і майських евенків (тунгусів). І.М. Щоголів у щоденнику описав умови роботи експедиції, інструментальну зйомку, об'єкти фотографування, геологічні, етнографічні, метеорологічні спостереження. В експедиції він зібрав ботанічну та ентомологічну колекції [4].

І.М. Щоголів – активний учасник фахових зібрань з ентомології, зоології та фітопатології. Він був розробником питань узгодження діяльності спеціалізованих інституцій у боротьбі зі шкідниками сільського господарства і зауважував на важливості та загальнодержавному значенні цієї справи. У березні 1920 р. була утворена Садкова комісія, яку очолив член Сільськогосподарського вченого комітету України І.М. Щоголев. До неї увійшли: секретар-садовод М.Л. Щербина та член Зоологічної секції М.В. Шарлемань. Комісія мала завдання визначити придатність території для будівництва станції з садівництва, боротьби зі шкідниками та хворобами. Сад знаходився на території Києва і мав стати центром дослідної роботи наукових кафедр Української Академії наук. Згодом, у травні 1920 р., на засіданні Садкової комісії було прийнято рішення про передачу її функцій від зоологічної секції Українського наукового товариства до Сільськогосподарського вченого комітету України [10].

У березні 1923 р. Ботанічна секція Сільськогосподарського наукового

комітету України на спеціальні кошти, виділені Народним комісаріатом земельних справ УСРР, відкрила в Києві дев'ятимісячні селекційно-насінневі курси. Для викладання було запрошено чимало професорів та досвідчених спеціалістів. Професор І.М. Щоголів читав дисципліну «Шкідники насіння та боротьба з ними» [13]. Крім цього, в 1923 р. він очолював Зоологічну секцію Сільськогосподарського наукового комітету України та виконував обов'язки директора Центральної ентомологічної станції у Києві [14].

Значну увагу в 20-ті роки минулого століття Сільськогосподарський науковий комітет України приділяв проблемам боротьби зі шкідниками. Крім Ботанічної секції (хвороби рослин і бур'яни), в цьому напрямі працювала й Зоологічна секція, а саме її Підсекція ентомології та новоутворене Бюро шкідливих та корисних птахів та звірів. Комітет боротьби зі шкідниками при Сільськогосподарському науковому комітеті України, до складу якого входили й інші зацікавлені установи, координував цю роботу. Питання захисту сільськогосподарських угідь від шкідників неодноразово порушувалося на порядку денному засідань Президії Комітету. Звичайно, професор І.М. Щоголів брав активну участь й виступав із проблемними доповідями. Таким чином, можна вважати, що І.М. Щоголів своєю науково-освітньою і практичною діяльністю реалізовував виголошене на той час керуючою партією та владою гасло про зменшення втрат у сільському господарстві шляхом пошуків успішних засобів боротьби зі шкідниками [12].

І.М. Щоголів є творцем ентомологічної української номенклатури та одним з основоположників укладання наукової систематичної української номенклатури. Першою спробою систематизувати існуючий матеріал та задовольнити потребу науковців і школярів України в ентомологічній номенклатурі став «Словник української ентомологічної номенклатури», виданий у 1918 р. під грифом Термінологічної комісії Відділу природничих наук Українського наукового товариства [16, с. 3–5]. У 1928 р. світ побачили «Назви безхребетних тварин» в серії «Словник зоологічної номенклатури» [2], що сьогодні вважається бібліографічною рідкістю і пам'яткою української лексикографії. Цінність укладених І.М. Щоголевім словників полягає ще й в тому, що протягом другої половини ХІХ ст. біологічна лексикографія не мала потрібних умов для розвитку через царські заборони, утиски і репресії щодо української мови (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський акт 1876 р.). Потреба в таких напрацюваннях у перші роки після відродження України на початку ХХ століття була викликана необхідністю створення українських підручників, у тому числі і з природничих наук, для шкіл та вищих навчальних закладів.

Однак у 1933 р. Комісія Народного комісаріату освіти УСРР розгорнула «... широку роботу щодо остаточного викриття і викорінення націоналістичних викривлень на мовній ділянці...» [11]. Як наслідок, було ліквідовано Інститут української мови, співробітники якого зазнали репресій, а фонд словників вилучено. Видані у 1934–1935 рр. російсько-українські термінологічні словники, побудовані переважно на принципах перекладу російських термінів, були засуджені за «зросійщення» української наукової мови. Таким чином, в 30-х рр. минулого століття оригінальний доробок знавців живої української наукової

мови був знищений, чимало примірників, в тому числі праць І.М. Щоголева, на жаль, втрачено назавжди. Ім'я вченого-ентомолога, дослідника, лексикографа, освітянина, відійшло у забуття на багато десятиліть, а його наукова діяльність незаслужено вилучена з історії української сільськогосподарської ентомології. Переконані, що історичну справедливість буде відновлено.

Джерела та література

1. Дудник А. В. Сільськогосподарська ентомологія : навч. посіб. Миколаїв : МДАУ, 2011. 389 с.
2. Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.] / Наук. т-во ім. Т. Шевченка ; гол. ред. В. Кубійович. Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя ; Львів ; Київ : Глобус. 1955–2003. С. 2837.
3. Звіт Інституту Української Наукової Мови У.А.Н. на 1926 рік // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 6. Спр. 611а. Арк. 11.
4. История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях. 1895–917. Москва : Книга, 1985. Т. 4. Ч. 3. С. 90.
5. Короткий нарис діяльності Сільськогосподарського наукового комітету України // ЦДАВО України. Ф. 1230. Оп. 1. Спр. 4. (1923р.). Арк. 16–27.
6. Наказ по Міністерству земельних справ 30 грудня 1918 року. Ч. 29 // ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 303–304.
7. Наука и научные работники СССР : справочник / под рук. С. Ф. Ольденбурга, Е. Ф. Карского. Ленинград, 1928. Ч. 6. С. 499.
8. Протокол засідання Бібліографічної Комісії Київської Філії С.-Г. Наукового Комітету України, що відбулося 12-го травня 1926 року // ЦДАВО України. Ф. 16. Оп. 6. Спр. 1270. Арк. 201.
9. Протокол засідання Спільної Народи представників Науково-досвідних установ м. Києва та членів Сільсько-Господарського Вченого Комітету України // Державний архів Київської області. Ф. Р-349. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 64.
10. Протокол Ч. 4 засідання Комісії з керування зразково-дослідною садково-ентомологічною станцією зоологічної секції УНТ 11 травня 1920 р. // Інститут рукопису НБУВ. Ф. 10. Спр. 32 014. Арк. 1–1зв.
11. Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології. *Мовознавство*. 1934. Вип. 1. С. 19–20.
12. Сборник работ энтомологического отдела ВИМППа. Киев : изд-во Наркомснаба УССР, 1923. С. 3.
13. Селекційно-насіньові курси в Києві. *Вістник сільськогосподарської науки*. 1923. Т. 2. Вип. 1–2. С. 62–63.
14. Список установ Сільсько-Господарського Наукового Комітету з адресами та їх керівничим персоналом. *Вістник сільсько-господарської науки*. 1923. Ч. 1–2. С. 68–70.
15. Статут Київського сільсько-господарського Наукового Товариства // ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6/в. Спр. 9079. Арк. 196–198.
16. Щоголів І. Словник української ентомологічної номенклатури (проект). Київ : Друк. Укр. наук. т-ва, 1918. 80 с.

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ҐРУНТОЗНАВСТВА ТА АГРОХІМІЇ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ С.Ф. ТРЕТЬЯКОВА

Опара Н.М.

Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава)

Значне місце у своїй науковій діяльності Сергій Федорович Третяков приділяв питанням ґрунтознавства та вивченню впливу добрив на урожайність сільськогосподарських культур. Навчаючись в Новоолександрійському інституті сільського господарства та лісівництва, Сергій Федорович як дослідник сформувався під впливом завідувача першої в Росії кафедри рослинництва (на той час «часткового землеробства»), видатного вченого-аграрія та організатора сільськогосподарської дослідної справи Росії, України й Польщі професора П.В. Будріна (1857–1939). Багато робіт молодий дослідник Сергій Третяков виконав в аспекті наукових пошуків П.С. Коссовича (1862–1915). Програмні питання агрохімічної та ґрунтознавчої роботи, які досліджував С.Ф. Третяков на Полтавщині, визначальною мірою були відпрацьовані багатьох теоретичних засад вперше розроблених безпосередньо П.С. Коссовичем. У цілому спільність поглядів П.С. Коссовича і С.Ф. Третякова могло обумовлювати й те, що вони формувались як учені в одних і тих же наставників, пройшли спеціалізацію на кафедрі агрохімії Московського університету.

У січні 1900 р. розпочалися роботи в агрохімічній лабораторії Полтавського дослідного поля, яка була обладнана й утримувалася на кошти Міністерства землеробства.

У лютому цього ж року Радою дослідного поля була представлена програма дослідних робіт лабораторії агрохімії. Відповідно до програми були проведені: аналіз торфу і деяких інших копалин за пропозицією природно-історичного музею Полтавського губернського земства; аналіз солонцю з Кобеляцького повіту; досліджено воду і ґрунт з Константиноградської повітової земельної управи, а також були проведені деякі роботи, не охоплені програмою.

Весною 1900 р. радою дослідного поля була схвалена програма роботи хімічної лабораторії. У першу чергу ставили досліди з вивчення змін у ґрунті залежно від різних методів його обробітку, виявлення причин, які обумовлюють успіх тих культурних прийомів, та сприяють підвищенню врожайності. З цією метою почали визначати нітратний азот на ділянках ярих культур при різних способах обробітку зябу на парових ділянках, звільнених від рослин. Разом із нітратним азотом визначали в ґрунті вміст розчинного фосфору, а також азоту і фосфору в зерні.

У вегетаційному будиночку серед ряду питань вивчали і таке: яка складова частина гною найсприятливіше впливає на розвиток рослин на місцевому ґрунті.

У 1909 р. були поставлені досліди щодо впливу то масового шлаку на урожайність озимого жита та ярої пшениці. Озиме жито сильніше реагувало на томашлак, ніж яра пшениця.

Створений у 1910 р. на базі хімічної лабораторії агрохімічний відділ значно розширив роботу з вивчення впливу добрив на ґрунт. Основну увагу було приділено мобілізації азоту, фосфору і калію в ньому.

У вегетаційному будиночку, крім порівняння родючості ґрунтів парових ділянок, реагування їх на добрива, вивчали також кореневу систему рослин. Із органічних добрив вивчали дію гною, із мінеральних – фосфорні добрива.

З напрямку вивчення динаміки нітратів у ґрунті С.Ф. Третьякова слід вважати першопрохідцем, адже саме він розробив програму досліджень стосовно накопичення нітратного азоту в ґрунті залежно від його культурного стану. З часом це питання почали вивчати практично всі сільськогосподарські дослідні установи Росії. Воно й на сьогодні не втратило своєї актуальності. Вивчаючи значення бобових рослин у сільському господарстві й участь їх у кругообігу азоту в природі, С.Ф. Третьяков зробив висновок, що культура бобових рослин збільшує в ґрунті загальний запас азоту. Аналізуючи результати проведених досліджень, С.Ф. Третьяков помітив, що досить велике підвищення врожайності хлібів від внесення у ґрунт азотних добрив (селітри, сірчанокислоа амонію), висока вартість останніх і усвідомлення того, що 4/5 повітря складає азот, яким ніяка рослина самостійно живитися не може і яким живиться бобова рослина тільки завдячуючи бульбочковим бактеріям має зумовлювати пошук і для злакових хлібів, а також й інших цікавих для землеробства рослин той вид бактерії, яка б допомогла небобовим рослинам використовувати для живлення азот повітря.

Вивчення нетрадиційних добрив – пилу махорки, зольних і селітрових буртів показало, що приріст урожайності від удобрення ґрунту вегетаційних посудин махорковим пилом, землею буртів зольних і селітрових мала більші величини, ніж від удобрення їх селітрою, сірчанокислим калієм і фосфорнокислим натрієм. Таке значення підвищення урожайності могло пояснюватися тим, що з кожним із добрив вносили не одне яєсь добриво (азот, фосфор, калій), а й інші, наприклад із махорковим пилом – органічні речовини, із землею селітровога бурта – вапно, із землею зольного бурта і золи – фосфати.

С.Ф. Третьяков одним із перших дослідників Чорноземної Росії експериментально з'ясував причини низької врожайності люцерни. Тому він постійно радив при її культивуванні на чорноземах вносити під цю важливу кормову культуру якомога більше фосфорно-калійних добрив.

У 1913 р. під Полтавою на піщаному ґрунті Заворскло був закладений дослід щодо впливу різних добрив на урожайність моркви. Урожайність кормової моркви збільшувалась, коли вносили калійну сіль. Одержані дані давали право рекомендувати культуру моркви в інтересах поліпшення годівлі тварин.

С.Ф. Третьяков провів також ряд експериментів на піщаних ґрунтах, обґрунтувавши застосування на цих угіддях мінеральних добрив. Учений помітив передачу застосування на таких угіддях мінеральних добрив і поверхневого обробітку. Сергій Федорович багато часу приділяв відповідям на численні запитання, які надходили від господарів, селян. Він не залишав без відповіді жодного питання, давав кожному короткі, аргументовані, дохідливі відповіді. С.Ф. Третьяков підкреслював, що внесення мінеральних добрив комбінованою сівалкою – забезпечує кращі результати, ніж врозкид перед сівою. Усі мінеральні добрива при внесенні їх разом із насінням значно сильніше впливають на урожайність зерна, ніж внесення під передпосівний

обробіток ґрунту.

На посаді директора дослідної станції проявилися найбільшою мірою здібності С.Ф. Третьякова як організатора дослідної справи. Саме в цей час на станції почали проводити дослідження з усіх галузей сільськогосподарського виробництва, у багатьох з яких Сергій Федорович брав участь. Саме на цей період припадає основна кількість опублікованих ним праць.

Заснування Полтавського дослідного поля практично стало першоосновою класичної сільськогосподарської дослідної справи або її відправною точкою на шляху до академізації галузевої науки.

С.Ф. Третьяков можна вважати одним із основоположників вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. Особливістю його роботи став поглиблений підхід, вміння пов'язувати запити господарства з науковою роботою. Учений своїм багаторічним досвідом довів, що вибір конкретних методів дослідження в сільськогосподарській дослідній справі диктується характером фактичного матеріалу, умовами і метою конкретного дослідження.

На Полтавській дослідній станції С.Ф. Третьяков став гідним послідовником керманців установи, відродивши та значно перевершивши їх славу, відпрацювавши нові напрями наукових досліджень.

Глобальна ерудиція С.Ф. Третьякова в усіх галузях сільськогосподарської науки, його невтомна діяльність та організаційні здібності забезпечили успіх у розробці актуальної програми роботи Полтавської дослідної станції, організації нових наукових відділів, у підборі кадрів і створенні колективу висококваліфікованих наукових працівників.

Джерела та література

1. Опара Н. М. С. Ф. Третьяков (1872–1918) та його наукова агрономія : монографія. Полтава, 2012. 191 с.
2. Опара Н. М., Вергунов В. А., Самородов В. М. Апостол раціонального рільництва С.Ф. Третьяков. Полтава, 2011. 200 с.
3. Опара Н. М., Вергунов В. А., Самородов В. М. Третьяков Сергій Федорович (1872–1918) : бібліографічний покажчик наукових праць за 1895–1921 рр. Полтава, 2011. 200 с.

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ РОСЛИН В ОРГАНІЧНОМУ ЗЕМЛЕРОБСТВІ УКРАЇНИ

(друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.ст.)

Орехівський В.Д.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Багаторічний світовий досвід переконує, що інтенсивне застосування хімічних препаратів для захисту рослин хоча й забезпечує у багатьох випадках зменшення втрат врожаю від бур'янів, хвороб та шкідників, але при цьому практично завжди супроводжується побічними негативними явищами і процесами [3, с. 15]. По-перше, нагромадженням токсичних хімічних речовин у продуктах харчування та навколишньому природному середовищі; по-друге, знищенням багатьох корисних організмів (птахів, комах-запилювачів) і мікроорганізмів ґрунту, що спричиняє значні порушення рівноваги в

екосистемах. У зв'язку із загостренням негативної ситуації в аграрному виробництві України щодо надлишкового застосування хімічних речовин та порушення безпеки продуктів харчування постало завдання біологізації захисту рослин як невід'ємної та пріоритетної складової науково-технічного прогресу в органічному землеробстві, що є одним із основних заходів щодо задоволення зростаючої потреби в екологічно безпечних продуктах харчування, оздоровлення навколишнього середовища і покращання якості життя.

Біологізація захисту рослин в органічному землеробстві суттєво зменшує використання зовнішніх чинників виробництва шляхом обмеження застосування синтезованих хімічним шляхом добрив, пестицидів і фармацевтичних препаратів. Замість цього для підвищення врожаїв та для захисту рослин використовують інші агротехнологічні заходи й різноманітні природні чинники. Найбільше значення має застосування науково обґрунтованих сівозмін, термінів і способів обробітку ґрунту та удобрення, очищення і сортування насіння, термінів та способів сівби і збирання врожаю [4, с. 343]. Велике значення має науково обґрунтоване чергування різних груп культур у сівозміні, що обмежує розмноження шкідливих організмів. Важливим є обробіток ґрунту, оскільки 90% шкідливих організмів частину життя проводять у ґрунті. Тому, за правильного його обробітку, умови життя шкідників різко погіршуються. Своєчасний обробіток сприяє швидкому розкладанню післяжнивних решток і бур'янів, а також збудників хвороб, що знаходяться в них. Очищення та сортування насіння забезпечує зменшення бур'янів, шкідників та хвороб. Поліпшенню фітосанітарного стану ґрунту та посівів сприяє виконання основних робіт в оптимальні агротехнічні терміни [3, с. 17]. Зменшити пошкодження сільськогосподарських культур шкідливими організмами можна за допомогою просторової ізоляції від територій, де відбувається їх нагромадження і розмноження [4, с. 344]. Для зменшення хімічного навантаження в органічному землеробстві при захисті рослин важливим є використання біологічних та мікробіологічних препаратів, таких як корисні комахи, бактерії, віруси, гриби тощо, біологічні добрива, стимулятори росту рослин та інші екологічно безпечні засоби природного походження.

Виникнення мікробіологічного методу пов'язане насамперед з ім'ям І.І. Мечникова та його науковими дослідженнями у 1870-ті роки. Саме в цей період у південних регіонах Російської імперії спостерігалися спалахи розмноження хлібного жука, збитки від якого упродовж 1870–1880 рр. становили 100 млн. крб. і до 50% знижували експорт пшениці [7, с. 15]. Досліджуючи шкідників, у 1878 р. І.І. Мечников відмітив загибель їх личинок від мікроскопічного пліснявого гриба, якого він назвав зеленою мускардиною (*Metaerhizium anisopline*). Вперше про це було оповіщено наукову громадськість на з'їзді представників земств південних губерній, який був скликаний восени 1878 р. в Одесі. Досліджуючи личинки шкідників, І.І. Мечников описав і бактеріальне захворювання, викликане *Bacillus salutaris*, одночасно запропонувавши використовувати ґрунт з личинками для штучного поширення хвороби. У 1879 р. вчений зробив доповідь про це на засіданні Новоросійського товариства дослідників природи та опублікував брошуру «Болезни личинок

хлебного жука» та в «Земледельческой газете» статтю «О болезнях свекловичного жука» [2, с. 40]. Незабаром І. І. Мечников спільно з Л.С. Ценковським, О.В. Шабельським, а згодом і з О.О. Ковалевським розробив методи напрацювання зазначеного мікроорганізму для практичного використання як засобу боротьби з шкідливими організмами [1, с. 25].

Наступний етап становлення мікробіологічного методу пов'язаний з розвитком цукрової промисловості, існуванню якої почав загрозувати звичайний буряковий довгоносик, що розмножувався в основних бурякосійних регіонах Російської імперії. Для перевірки ефективності нового методу було залучено ентомолога І.М. Красильника. У 1883 р. він прибув у місто Сміла, Київської губернії у маєток монополіста виробництва цукру графа О.О. Бобринського, який погодився надати проекту фінансову підтримку. За доволі короткий термін ентомолог опанував основні методики дослідження хвороб комах. У 1884 р. І. І. Мечников винайшов оптимальне середовище для зеленої мускардини, а власник маєтку погодився надати одну з будівель під «мускардиновий завод». В умовах заводського способу виробництва за розрахункових потужностей обладнання на 16 т, вартість виробництва кількості зеленої мускардини, потрібної для захисту 1 га, становила 4 крб., за більших потужностей ця сума зменшувалась. За допомогою заводського обладнання за чотири місяці було вироблено 54 кг спор [6, с. 440]. У 1885 р. Товариство цукрозаводчиків асигнувало 10 тис. крб. на масштабні випробовування та модернізацію заводу. Однак внаслідок кризи цукрової промисловості програму цих виробничих експериментів не виконали.

У 1900 р. боротьбу з буряковим довгоносиком за допомогою мікробіологічних засобів було продовжено. За дорученням і за фінансової підтримки Всеросійського товариства цукрозаводчиків директор лабораторії Інституту Пастера в Парижі І. Даниш з асистентами К. Візе, М. Отфіновським організували на хуторі Миколаївка, поблизу Сміли, дослідну ентомологічну станцію, діяльність якої розпочалася з дослідження грибних захворювань бурякового довгоносика [2, с. 40]. Упродовж 1900–1901 рр. вчені виконували дослідження в особливих клітках з тонкої металевої сітки розміром близько 100 кв. м, які встановили посеред плантації. В одну з кліток у травні випустили близько 20 пудів довгоносиків, обсіпаних спорами зеленої мускардини; до іншої – близько 50 пудів шкідників, заражених білою мускардиною, але під час розкопок у вересні виявилось лише 50% уражених комах. До вирішення цієї проблеми повернулися вже за радянських часів. У 1927 р. І. Ліндемман на Миронівській дослідній станції повторив досліді зараження бурякових довгоносиків зеленою мускардиною [6, с. 443]. Одночасно були розпочаті дослідження з червоною мускардиною (*Sorospora uvella*). Спори вносили у ґрунт у вигляді порошку у суміші з землею. Кількість порошку зеленої мускардини коливалася від 1 до 58 г/4 кв. м, червоної – 4,5–288 г/4 кв. м. При розкопках наступного року виявилось, що на ділянках, де була внесена червона мускардина, ураження комах грибом підвищилися вдвічі у порівнянні з контролем. Від внесення у ґрунт зеленої мускардини помітного ефекту одержано не було. Незважаючи на те, що справжній розквіт мікробіологічного методу і

пов'язані з ним промисловості був ще попереду, наведений історичний екскурс дає можливість оцінити внесок Українських вчених у галузь біотехнології.

У 1970-х – 1980-х роках завдяки широкомасштабним цілеспрямованим дослідженням у колишньому СРСР вдалося створити мережу біолабораторій і біофабрик, зокрема в Україні їх нараховувалося близько 300. До початку XXI ст. кількість біолабораторій скоротилася до 100. Тим не менше, можливості для застосування біопрепаратів існують і вони добре відомі як вченим так і практикам, а відповідно є перспектива їх використання в органічному землеробстві [5, с. 152]. Упродовж 1989–1991 рр. в Україні питома вага біологічних препаратів у загальному обсязі виробництва й використання пестицидів становила близько 13–14%, а у період 1995–2000 рр. зменшилась до 4% [5, с. 153]. Тому в Україні було схвалено першу в пострадянський період Концепцію розвитку виробництва і використання біологічних засобів захисту рослин. У ній акцентувалась увага на прискоренні темпів нагромадження практичних досягнень біологізації землеробства. Концепція розвитку виробництва й формування ринку засобів біологізації землеробства на 2002–2005 рр. була орієнтована на повернення Україні іміджу провідної держави світу щодо масштабів практичної біологізації захисту рослин у цілому з урахуванням історичного досвіду організації цієї роботи в масштабі країни, наявності основ промисловості з виробництва біологічних препаратів і незаперечної економічної, екологічної та соціальної доцільності інвестування біологічного методу захисту рослин.

Упродовж 2001–2005 рр. виконували Державну науково-технічну програму «Промислові біотехнології для АПК», упродовж 2006–2010 рр. – «Агробіопромсистема». Дослідження за цими програмами були спрямовані на розроблення проекту Національної стратегії екологізації сільськогосподарського виробництва на засадах комплексної біологізації землеробства. Крім розроблення державних науково-технічних програм, виконували дослідження щодо проектування реконструкції біолабораторій з виробництва біологічних засобів захисту рослин та контролю якості пестицидів і продукції рослинництва [5, с. 154]. У травні 2008 р. у зв'язку з мотивацією державного курсу на інтеграцію в ЄС, вступу України до СОТ і входженням на світовий ринок органічної продукції рослинництва і тваринництва, продуктів харчування, вироблених за біологічними технологіями без використання засобів хімізації, Міністерство аграрної політики України видало наказ №334/46 про затвердження галузевої Програми «Комплексна біологізація захисту рослин 2008–2012». Згідно з наказом Національної академії аграрних наук України управлінням агропромислового комплексу обласних державних адміністрацій було поставлено завдання розробити відповідні регіональні програми з метою доведення біологізації захисту рослин до 23–25% від загального обсягу заходів захисту. Для цього необхідно було щорічно виробляти близько 9,0 млн. гектаронорм біопрепаратів, що було у 7 разів більше порівняно з наявними виробничими можливостями. У Програмі акцентовано увагу на забезпеченні аграрного сектору біологічними засобами захисту рослин, що доцільно здійснювати на основі реконструкції, технічного переоснащення та розширення

збереженої частини мережі біофабрик і біолабораторій, які є унікальним виробничим формуванням.

Отже, одним з напрямів успішного захисту рослин в органічному землеробстві є створення екологічно безпечних промислових біотехнологій для виробництва і застосування в агробіоценозах препаратів біологічного захисту рослин. Їх доцільно запроваджувати поряд із агротехнічними та організаційними екологічно безпечними заходами захисту рослин: науково обґрунтованим чергуванням різних груп культур у сівозмінах, термінами і способами обробітку ґрунту та удобрення, очищенням і сортуванням насіння, термінами та способами сівби і збирання врожаю, просторовою ізоляцією територій тощо.

Джерела та література

1. Васильев В. П., Лесовой М. П. История защиты растений от вредителей и болезней в Украине. Киев : Аграр. наука, 132 с.
2. Воловник С. В. У истоков биометода. *Защита растений*. 1979. № 11. С. 40.
3. Коваленко Н. П. Роль сівозмін : історичні аспекти фітосанітарної ролі сівозмін України 70-х років ХХ–ХХІ ст. *Карантин і захист рослин*. 2012. № 8. С. 15–17.
4. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.) : монографія. Київ : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 490 с.
5. Кузьменко О. Б. Органічне землеробство як фактор Євроінтеграції України. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2013. № 3. С. 151–155.
6. Мартиньони М. Э. Массовое производство возбудителей болезней насекомых. *Биологическая борьба с вредными насекомыми и сорняками*. Москва : Колос, 1968. С. 439–459.
7. Резник С. Мечников. Москва : Молодая гвардия, 1973. 368 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В ПОЛІСЬКІЙ ДОСЛІДНІЙ СТАНЦІЇ ІМЕНІ О.М. ЗАСУХІНА

Осадча О.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

У 2019 р. виповниться 135 років від дня народження та 97 років від дня смерті Олексія Миколайовича Засухіна – вченого, одного з фундаторів дослідницької справи на піщаних ґрунтах Полісся та першого керманіча Радомиської сільськогосподарської дослідної станції (РСГДС), якій виповниться 105 років від дня її створення. Для організації спеціалізованої дослідної установи на пісках у 1914 р. Київське губернське земство запросило О.М. Засухіна. Покладаючись на здобутий досвід у відрядженнях в Прибалтійській та Польській губерніях, де Олексій Миколайович вивчав питання організації дослідної справи на пісках і загалом ведення сільського господарства піщаних районів, вченому вдалося ефективно вирішити організаційні питання новоствореної установи [3, с. 5–8].

Досліди РСГДС були закладені відповідно до кліматичних та економічних умов району. Так, віднайдені у Державному архіві Київської області програма дослідів на 1915 р. та основні завдання новоствореної станції показують, що основними факторами, які впливали на сільське господарство, були саме такі умови району.

Головним завданням РСГДС стала необхідність формування заходів, які були спрямовані на підвищення продуктивності ґрунтів. Характерні особливості району дослідної станції намічали також й інші завдання наукової установи, такі як: 1) вирішення питання надзвичайно низької продуктивності ґрунтів, яка залежить від його поганих фізичних властивостей та низьким вмістом елементів живлення рослин; 2) ліквідація трипілля в цілях більш інтенсивного використання парового клину; 3) значне розповсюдження культури картоплі, як промислового, продовольчого та кормового продукту, де буде використаний надлишок робочої сили району; 4) введення культури кормових трав і коренеплодів з метою реорганізації органічно-м'ясного тваринництва в продуктивне (молочне) тваринництво. Однак, ці питання висувалися на другорядний план, так як вони могли бути вирішені лише після виконання ключового завдання [6].

Багато тогочасних дослідників писали, що саме за період керівництва О.М. Засухіним (1914–1922 рр.), Радомисльська дослідна станція розпочала свою діяльність як установа. Основними її відділами були: землеробства, агрохімічний, тваринництва, луківництва та відділ застосування [5, с. 3–5]. Протягом всього недовгого життя Олексій Миколайович був повністю відданий своїй улюбленій справі, присвячував їй всі сили й енергію.

Передчасна смерть вченого, 15 грудня 1922 р., завдала великого практичного та теоретичного збитку розвитку сільськогосподарської справи на піщаних ґрунтах. На знак визнання значних заслуг у агродослідній діяльності в Україні Наркомзем республіки у вересні 1923 р., ухвалив назвати Радомисльську дослідну станцію його ім'ям [2]. Після смерті вченого у 1922 р. було опубліковано окремі відомості щодо біографії та діяльності О.М. Засухіна. Так, перша згадка про трагічну смерть та деякі біографічні дані про директора Радомисльської дослідної станції на пісках була висвітлена у «Віснику сільськогосподарської науки» за грудень 1922 р. С.М. Москвічов писав: «Смерть Олексія Миколайовича – то великий удар сільському господарству України: досвідна справа зазнала важкої, а сільське господарство Полісся і зовсім незамінної втрати. Гірким сумом наливається вщерть серце кожного, хто знав так передчасно померлого Олексу Миколовича з його прекрасною душею, такого чудового товариша, людину правдивого діла, а не формаліста» [4, с. 186–186]. Назву Радомисльська станція носила до 1925 р. Потім неодноразово змінювались її підпорядкованість, змінювались назви: Поліська обласна сільськогосподарська дослідна станція, Українська зональна станція картопляного господарства. З 1961 р. і до нині це – Поліська дослідна станція імені О.М. Засухіна, підпорядкована з 1968 р. Інституту картоплярства УААН.

Отже, комплексний розгляд такого питання як загальні принципи організації дослідної справи Радомисльської сільськогосподарської дослідної станції, основні етапи формування її мережі, структура установи, напрями діяльності, матеріально-фінансове і кадрове забезпечення, дозволить виявити закономірності і тенденції розвитку організаційних форм сільськогосподарської науки в цілому.

Джерела та література

1. Вишневський В. А. Картопля – другий хліб. *В наукових лабораторіях Поліської дослідної станції ім. О. М. Засухіна*. Київ, 1995. Вип. 2. С. 86–91.
2. Выпись из приказа № 180 по Народному Комиссариату Земледелия УССР от 20-го сентября 1923 г. § 2. *Основы агроботы на песчаных почвах Полесья : сб., посвященный памяти А.Н. Засухина / Наркомзем Украины, Радомысльская с.-х. опыт. ст. им. А.Н. Засухина*. 1924. Вип. 14. С. 9.
3. Дувин С. Е. Памяти А. Н. Засухина. *Основы агроботы на песчаных почвах Полесья : сб. посвященный памяти А.Н. Засухина / Наркомзем Украины, Радомысльская с.-х. опыт. ст. им. А. Н. Засухина*. 1924. Вип. 14. С. 5–8.
4. Москвичів С. О. М. Засухін. *Вісник сільськогосподарської науки*. Т. 1. Вип. 4. 1922. С. 185–186.
5. Москвичев С. А. Н. Засухин. *Сельско-хозяйственное опытное дело*. 1923. № 2. С. 3–5.
6. Основні завдання Радомисьльської сільськогосподарської дослідної станції в зв'язку з природними та економічними умовами району та програма дослідів 1915 р. // Державний архів Київської області. Ф. 1239. Оп. 35. Спр. 30. Арк. 1–25.

ІСТОРІЯ ЗАРОДЖЕННЯ МІЛКОГО, ПОВЕРХНЕВОГО І БЕЗПОЛИЦЕВОГО ОБРОБІТКІВ ҐРУНТУ В УКРАЇНІ

Панченко І.А.

*Білоцерківський національний аграрний університет
(м. Біла Церква Київської області)*

З другої половини XVIII ст. у Росії та європейських країнах почала поширюватися думка про позитивне значення якомога більш глибокого обробітку ґрунту плугом. Глибокий обробіток ґрунту рекомендували А.Т. Болотов (1738–1833), І.М. Комов (1750–1792), О.О. Ізмаїльський (1851–1914), Д.І. Менделєєв (1834–1907), С.М. Усов (1796–1859), К.А. Тімірязєв (1843–1920).

В XIX ст. причорноморські степи фактично припинили своє існування. Знищення дикої рослинності і суцільне розорювання прискорили ерозійні процеси. Впродовж майже всього XIX ст. уявлялося, що навряд чи не єдиним засобом боротьби з ними є лісорозведення.

У міру зростання розорюваності ерозія спустошувала все більше і більше полів, що призводило до фактичного зменшення посівних площ. Так, з 1802 по 1831 рр. щорічний приріст зруйнованих дефляцією земель на нижньому Дніпрі становив в середньому 785 га. В 1886 р. в Бердянському повіті в січні – лютому було видуго чорними бурями і знищено понад 37 тис. га озимої пшениці. Під час пилової бурі 1892 р. сильно постраждали поля півдня Єкатеринославської і півночі Таврійської губерній. Тільки в одному Маріупольському повіті було видуго 164 тис. га посівів.

Уже в перших працях В.В. Докучаєва (1892) і О.О. Ізмаїльського (1894) підкреслюється взаємозв'язок проблеми ерозії з проблемою посух. Вчені висловили думку, що збереження ґрунтової вологи, а разом з тим ерозійна стійкість ґрунту досягається відповідною грудочкувато-зернистою структурою

його.

Таким чином, перший період розвитку вітчизняної агрономічної науки XIX ст. виявляє прямий зв'язок між розмірами антропогенного перетворення степу і негативними наслідками, що супроводжують цей процес. Проблема ґрунтозахисного обробітку не здається першочерговою до тих пір, поки ступінь розорювання степових земель невисока. Наприкінці XIX ст. вона стає надзвичайно актуальною, що обумовлено початком інтенсифікації землеробства, зокрема обробітку ґрунту. Інтенсивному розвитку ерозійних процесів в чорноземних областях Росії в першій половині XIX ст. запобігала не тільки незначна розораність степових земель, але й існуючі цілинна і перелогова системи землеробства.

Обробляли ґрунт за цих систем українським плугом або сабаном, що були оптимально пристосовані до місцевих умов. П.А. Костичев наголошував, що ці знаряддя – не породження звичаю або звички, а наслідок самої системи; вони повністю відповідають їй і є по своєму досконаліми. Сівба проводилася по злегка розпушеній скибі. Після декількох років експлуатації ділянки її покидали і переходили на нове поле. Дефляція за цих умов була неможливою, так як перевернута скиба дернини мала водотривку структуру з діаметром грудочок понад 1 мм. І саме, очевидно, головне, мілкий обробіток забезпечував збереження дернини, яка, незважаючи на перевертання, скріплювала корінням грудочки ґрунту.

З часом традиційність техніки впадає у протиріччя з господарськими умовами, що змінилися. В кінці XIX ст. цілинна і перелогова системи уже не могли застосовуватися на сучільно розораних чорноземних масивах. Разом з ними зживає себе і самотутня техніка: сабан і малоросійський плуг неефективні на староорних ділянках, давно позбавлених дернини. Також неефективними стають рало і легка борона, що обробляють перевернуту трав'яну скибу. З другого боку, розвиток товарного зернового господарства і недостатня кількість в перший його період робочої сили вимагали широкого впровадження рядкової машинної (взамін ручної розкидної) сівби. Застосування ж рядкових сівалок вимагає більш ретельного передпосівного обробітку. Ці причини і обумовлюють початок інтенсифікації обробітку південних чорноземів.

Інтенсифікація землеробства на півдні Росії в кінці XIX ст. дуже гостро поставила питання про заміну перелогу такою системою заходів, яка забезпечила б ґрунт «відпочинком», вологою і добрим фітосанітарним станом. Такі завдання міг би вирішити тільки пар, проте, як показали дослідження ще в кінці XIX ст., він в цьому регіоні служить причиною дефляції.

Оранка в кінці XIX ст., що прийшла на зміну обробітку примітивними ралом і сохою, вважалася головним заходом інтенсифікації рільництва, мета якої – прискорення мобілізації елементів зольного і азотного живлення рослин для отримання високого врожаю.

В кінці XIX – на початку XX ст.ст. у вітчизняній агрономічній науці відбулася жвава дискусія щодо глибини основного обробітку ґрунту взагалі і чорноземів зокрема. Більшість вчених рекомендували глибоку оранку.

О.М. Шишкін (як і В.В. Докучаєв) вважав основною причиною ерозії в

степовій зоні стікання води з поверхні ґрунту. Він пропонував весняний обробіток знаряддями без обертання скиби, а також екстирпаторами і багатолемішними плугами на незначну глибину. На його думку, глибока оранка переміщує верхній сухий шар ґрунту на дно борозни, а нижній вологий – на поверхню поля. В 1875 р. О.М. Шишкін вперше в історії землеробства провів досліди з мульчуванням ґрунту соломкою з метою захисту його від водної ерозії. Він рекомендував в посушливих районах гній вносити під глибоку зяблеву оранку, оскільки «за мілкою оранки гній степовому господарю буде приносити значно частіше шкоду, ніж користь».

П.А. Костичев (1898) завжди обстоював мілкий обробіток. Аналізуючи досліди з мілким і глибоким обробітком, що проводилися Полтавським товариством сільського господарства в 1885 р., він пише: «На полях унавожених, на которых навоз был запахан до двух вершков глубины, тотчас же под рыхлым двухвершковым слоем земли почва после долгой засухи была не только влажна, но даже можно сказать сыра. На землях паханных глубже, ничего подобного не было: земля была суха большею частью до 4–4,5 вершков, т. е. на всей глубине пахотного слоя». Він переконував, що внаслідок розриву капілярів ґрунт може висохнути за глибокою оранки навіть на глибину до 30 см; за глибини ж обробітку до 10 см під тонким шаром сухого ґрунту завжди знаходиться помітно зволожений шар.

На думку науковця, як за глибокої, так і мілкою оранки ґрунт вбирає вологу з однаковою інтенсивністю. Помітив він і низьку протибур'янову ефективність глибокої оранки; звернув увагу й на те, що незалежно від погодних умов по щойно зораній цілині отримують добрі врожаї. Останнє пояснював тим, що рослинні рештки, зароблені плугом на дно борозни, запобігали капілярному підтіканню води до випаровуючої поверхні поля, а підорний шар – від висихання.

Тому вчений рекомендував вносити гній саме під мілкий обробіток, який створює мульчу, тим самим запобігаючи нижні шари ґрунту від висихання. Внесений під глибоку оранку гній, на його думку, часто не перегниває, оскільки заробляється в нижні шари разом з сухим ґрунтом, а за наступного обробітку поля плугом на поверхню ґрунту вивертається суха гнойова маса. За мілкою ж оранки гній розкладається краще.

Правильно вказавши на переваги мілкою оранки перед глибокою і вірно відмічаючи її протидефляційну роль, П.А. Костичев не помітив, як, зокрема, і більшість його сучасників, що ґрунт захищають від видування за мілкою обробітку залишені на поверхні і перемішані разом з тонким шаром ґрунту рослинні рештки. Це пояснюється пануючою на той час точкою зору на ерозію як на наслідок висушування ґрунту. Саме вона і висувала на передній план завдання нагромадження вологи, яке вирішувалося якомога більш глибоким обробітком і саме вона, очевидно, перешкодила П.А. Костичеву створити основи ґрунтозахисного обробітку. Закласти їх судилося І.Є. Овсінському.

За його ініціативою з 1895 р. на фермі Гринауцького нижчого сільськогосподарського училища в Бесарабії з великим успіхом проводилися досліди з вирощування різних культур по поверхневому обробітку на площі 10 дес. Чорний пар тривалий час обробляли мілко. Урожаї в 1896 р. за

смугорядкової сівби по поверхневому обробітку переконували в доцільності агрозаходів І.Є. Овсінського, які сприяли збереженню вологи, особливо за сухої осені.

І.Є. Овсінський пропонував обробляти поля не глибше 5 см з метою знищення бур'янів і розпушення верхнього шару ґрунту для заробки насіння. На думку фермера, за глибокої оранки однаково небезпечні для рілляника і посуха, і надмірна кількість опадів.

Поверхневий обробіток ґрунту І.Є. Овсінський проводив ножовими культиваторами власної конструкції або багатокорпусними плужками. Обробіток поля починався відразу після жнив і продовжувався в міру появи бур'янів восени і ранньою весною до сівби ярих, а у чистому парі – і у весняно-літній період до сівби озимих. Суворі посухи 1895–1897 рр. не похитали висновків бесарабського фермера. Але концепція його викликала шалені нападки прихильників глибокої оранки.

І.Є. Овсінський вважав, що глибока оранка порушує хід капілярів в ґрунті і він висихає. На першому Київському сільськогосподарському з'їзді в 1890 р. він заявив: «Я признаю необходимость только мелкой пахоты дюйма 2–3 для уничтожения сорных трав и покрытия навоза». Для таких обробітків ґрунту ним були сконструйовані культиватори, оснащені плоскорізальними робочими органами, які добре підрізали бур'яни, розпушували на невелику глибину ґрунт, не перевертаючи його.

І.Є. Овсінський вважав, що верхній шар ґрунту, як більш родючий, повинен залишатися зверху, а гній, зароблений двохдюймовою оранкою, дає кращі результати.

Досить прихильно, діалектично віднісся до «нової системи землеробства» Д.М. Прянишников. Він писав, що в суху пору року, коли рілляник турбується про збереження нагромадженої вологи, доцільний мілкий або поверхневий обробіток. Активно обстоював «нову систему землеробства» Д. Каленіченко, який розіслав біля мільйона брошур про систему І.Є. Овсінського.

Одна з головних причин невдач впровадження поверхневих і безполицевих обробітків у рілляничу практику того часу – неминуче зростання забур'яненості культур. На відносно чистих від бур'янів ґрунтах такі обробітки забезпечують кращі умови для зернових культур і підвищення урожайності в перші роки. Проте через декілька років забур'яненість полів зростає, і хлібороб вимушений долучатися до глибокої оранки. Саме тому достатньо широка перевірка системи Овсінського в кінці XIX – на початку XX ст.ст. дала суперечливі результати.

У підтримку І.Є. Овсінського виступили і окремі його співвітчизники, зокрема, А.Х. Еван, В.Г. Ротмістров, Ф. Грауздин; проте більшість науковців віднеслася до його висновків негативно і навіть вороже (О.О. Ізмайльський, А.П. Модестов, А. Занес, А.І. Неверов, Ф. Косоротов, Ф. Криштофович та інші).

У середині першої половини XX ст. більшість вчених вважала оптимальною глибиною оранки чорноземних ґрунтів 18–22 см і тільки в окремих випадках 25–27 см.

ЗНАЧЕННЯ КООПЕРАТИВНОЇ НАРАДИ 7–8 КВІТНЯ 1913 р. В КИЄВІ ДЛЯ СПРИЯННЯ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ

Підгайна Т.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Стрімке поширення кооперації зумовлювалося не тільки суспільно-політичними, а й економічними причинами. Неврожай, підвищення цін на товари широкого вжитку призвели до зростання кількості кредитних товариств.

На початку ХХ ст. в Київській губернії з метою розвитку кредитної кооперації працювали організації: Державний банк, земство, земські каси дрібного кредиту і Київський союз установ дрібного кредиту. Кожна з цих установ керувалася своєю програмою. Першим кроком до об'єднання роботи всіх цих організацій стала кооперативна нарада 7–8 квітня 1913 р. У ній взяли участь представники губернських і повітових земств, інспекції з прав дрібного кредиту та Київського союзу установ дрібного кредиту.

Великі дискусії викликало питання про мережу кредитних кооперативів і про кордони допустимого зміщення їх районів, оскільки кредитні кооперативи розташовувалися по губерніях нерівномірно. Багато населених пунктів не мали кооперативного кредиту або знаходилися далеко від місцеперебування правління, тому використання кредиту для членів товариства з окремих пунктів ускладнювалося. Труднощі виникали й у правління товариства, яке не мало можливості достатньо з'ясувати його кредитоспроможність, ступінь потреби і призначення позики. Ці обставини є головними при вирішенні питання про необхідність і користь мережі кредитних кооперативів.

Після обміну думками з даного питання, нарада прийняла декілька резолюцій, в яких, визнала недостатню кількість існуючих кредитних кооперативів для населення Київської губернії та висловилася за необхідність розробки їх мережі. Оскільки ця робота потребувала спеціального місцевого обстеження, то нарада прийняла рішення скликати спеціальні повітові наради представників установ і представників місцевих кредитних кооперативів, які сприяють кооперації. При визначенні принципів складення мережі, нарада рішуче висловилася проти волосної одиниці і визнала неможливим установити кількість дворів, які входять в район товариства, так як це питання залежало від місцевих умов. Також нарада визнала корисним обмін думками та узгодження в діях між інспекцією і земствами при відкритті нових товариств.

Щоправда було прийнято рішення, щоб губернський комітет у справах дрібного кредиту при розгляді питання про збільшення району діяльності товариства зупинявся на питанні про відкриття нової організації, в обмін розширення району діючої. Нарада визначила зміщення районів дії негативним явищем і дієвими заходами у боротьбі з цим явищем визнала: 1) розвиток більш густої мережі кредитних кооперативів з наданням більших засобів; 2) скликання районних з'їздів за участю представників від товариств; 3) вплив кредиту на товариство з боку сприяючих організацій. Останнє рішення прийнято незначною кількістю голосів учасників наради.

Щодо питання про організацію ревізійної та інструкторської діяльності

установ, які сприяють кредитній кооперації, нарада висловила за користь організації місцевих ревізій, бажаність розсилки повідомлень про пункти, де були і будуть ревізії, обмін протоколами ревізій, бажаність скликання періодичних нарад та організацію кооперативних курсів.

Цікавий обмін відбувся на нараді з питання про організацію агрономічної консультації для установ дрібного кредиту. Обговоренню цього питання передувала нарада губернського земського агронома І. Г. Черниша про положення агрономічної допомоги в губернії і про заходи сприяння в цій справі кооперативам.

На основі даних земств в межах Київської губернії працювало 214 осіб агрономічного персоналу, урядового, земського і суспільного (синдикат, мережа цукрозаводчиків та ін.) складу. Це переконає в тому, що в більшій мірі агрономічна допомога в губернії здійснювалася на належному рівні. Усе ж нема ніякого сумніву в тому, що найбільш раціонально агрономічна допомога населенню буде здійснюватися тоді, коли вона буде проходити через місцеві суспільні організації, якими в більшості випадків є кооперативи. Що стосується агрономічної допомоги, якої потребували кооперативи в їх діяльності, то останнім часом вона ставала все більшою. Кредитні кооперативи розповсюджували землеробські машини і знаряддя, землеудобрювальні туки, насіння, саджанці тощо. Збуваючи ці предмети, кооперативи часто самі потребували урядових настанов і досить часто їх не отримували на місцях. Деякі кооперативи робили великі помилки, користуючись послугами рекламних фірм і несли великі збитки.

Прикладом є одне із кредитних товариств Київської губернії, скориставшись рекламними оголошеннями Братів Олександрових із м. Гоголів, Чернігівської губернії, відправило фірмі велике замовлення. Доставлений продукт виявився нижче місцевої якості, до того ж дорожче. Між тим агрокультурні заходи деяких товариств мали великі розміри. Так, наприклад, 1-е Ставищанське позичково-зберігальне товариство розвивало великі насінневі операції і потребувало постійної агрономічної допомоги. На нараді вказувалося, що декілька місцевих товариств: Ненадихське, Узинське і Насташське планували мати у себе на службі агрономів, які б надавали членам товариств потрібну допомогу.

Нарада прийняла рішення звернутися до земства з проханням, щоб агрономи направили свою діяльність через кооперативи, влаштовуючи співбесіди і лекції на сільськогосподарські теми. Разом з тим, визнано рекомендувати товариствам, для здійснення агрономічної допомоги, об'єднуватися в дрібні союзи. Також нарада висловила за запрошення на посаду в Київський союз установ дрібного кредиту спеціаліста-агронома.

Таким чином, кооперативна нарада 7–8 квітня 1913 р. стала першим генеруючим кроком у вирішенні низки питань кооперативного характеру та сприяла кредитній кооперації в Київській губернії.

**РОЗВИТОК НІЖИНСЬКОГО ОГІРКОВОГО ПРОМИСЛУ
(середина 40-х – початок 80-х рр. XX ст.):
НАУКОВО-ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ**

Позняк О.В.

*Дослідна станція «Маяк» Інституту овочівництва і багтанництва НААН
(с. Крути Ніжинського району Чернігівської області)*

На території Ніжинського району Чернігівської області шляхом народної селекції створено сорт огірка Ніжинський місцевий, який був еталонем засоловального типу протягом кількох століть. На основі цього сорту розвивався славнозвісний ніжинський огірковий промисел. Метою досліджень, проведених на Дослідній станції «Маяк» Інституту овочівництва і багтанництва НААН, розташованій в історичній ніжинській огірковій зоні, є вивчення, узагальнення історії становлення і розвитку промислу на основі сорту народної селекції Ніжинський місцевий, зокрема даної розвідки – аналіз розвитку зазначеного промислу у другій половині XX ст.

Отже, з відновленням виробництва у післявоєнний період (до Великої Вітчизняної війни площі посіву огірка в Ніжинському районі становили близько 1500 га, а урожайність плодів становила 100–120 ц/га; у період Великої Вітчизняної війни огіркове виробництво в регіоні було практично знищено, засолзавод був зруйнований, збитки нанесені підприємству становили понад 7,5 млн крб.; в Німеччину були вивезені навіть бочки, тому збір бочкотари був організований серед місцевого населення; розкрадено/або знищено було і посівний матеріал, але з допомогою місцевого населення були зібрані запаси насіння і плантації засівались тільки сортом Ніжинський; протягом 1944 р. більшість цехів була відбудована) особлива увага зосереджувалася на заготівлі корнішонів (кожна тонна корнішонів зараховувалася як 3 тонни звичайного огірка. Ціна однієї тонни його становила 1350 крб., тоді як тонна водянки коштувала всього 172 крб. 50 коп., оскільки основна перевага заготівлі корнішонів полягала в економії транспорту і бочкотари), були введені нові стандарти на плоди сорту Ніжинський місцевий, які поступали на промислову переробку на консервний комбінат.

Ріст виробництва потребував розширення сировинної бази. Міністерство сільського господарства УРСР на скаргу комбінату звернулося до начальника Чернігівського облуправління сільського господарства з листом, де зазначалося: «Враховуючи сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для культури огірка в Ніжинському районі, наявності в районі крупного спеціального огірково-засоловального заводу, освоєння колгоспами високої агротехніки і те, що культура товарного Ніжинського огірка має велике народногосподарське значення, Міністерство сільського господарства УРСР пропонує переглянути розміщення кок-сагізу і інших технічних культур на 1949 р. і в наступні роки у Ніжинському районі з тим, щоб не ущемляти культури Ніжинського огірка в колгоспах зони Ніжинського засолзаводу».

У 1949 р. відмічено найбільшу площу посіву огірка в Ніжинському районі – 1302 га. В наступні роки в зоні тільки в 1972 р. цей показник був дещо більший

– 1325 га, в Ніжинському районі він становив 725 га.

У 1952 р. на консервному комбінаті було освоєно виробництво консервів огірка в склотарі, яких було виготовлено 308 тис. ум. банок. На комбінаті розширювалася матеріально-технічна база, відповідно збільшувались і посівні площі у сировинній зоні. В результаті чого в 1959 р. було засолено біля 6000 т огірків. Цьому сприяла також увага до галузі в регіоні з боку республіканських, обласних і місцевих органів влади.

ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР в 1956 р. приймають Постанову № 342, де намічались заходи із збільшення потужностей Ніжинського комбінату і розширенню площ під огірками до 1500 га. В постанові зокрема зазначалося: «Вважати і надалі Ніжинський район Чернігівської області спеціалізованим районом із виробництва та переробки Ніжинського огірка». Тобто передбачалось зосередити огіркові площі безпосередньо в зоні переробки. Таке ж завдання передбачалось і Постановою Ради Міністрів УРСР від 26.02.1959 р., в якій пропонувалося наблизити огіркову зону до заводу та упорядкувати заготівельні пункти.

В 1957 р. Чернігівським обкомом КП України і Облвиконкомом прийнята Постанова «Про заходи по збільшенню виробництва огірків сорту Ніжинський місцевий». Аналогічну постанову приймає і Ніжинський райком компартії України 18.02.1957 р.

Ніжинські огірки при належній агротехніці забезпечували високі врожаї цінної продукції (особливо корнішонів), що значно підвищувало прибутки колгоспів. Так, в 1960 р. колгоспи Ніжинського району одержали загальні надходження від рослинництва 3711 тис. карбованців, в тому числі від огірків, зданих консервному комбінату – 758,1 тис. карбованців, або 20,4%, в той час, як площа під огірками становила лише 1,6% від загальної площі посівів.

В цей період для створення матеріальної заінтересованості колгоспів і радгоспів у вирощуванні високих врожаїв огірків і здачі на переробне підприємство кращої по асортименту продукції, відповідно до існуючих тоді нормативів затверджені відповідні ціни на плоди огірків сорту Ніжинський місцевий. Окрім того, підвищувались ціни на огірки, якщо їх здавали в більш ранні строки. Наприклад, огірки-напівводянка з 16 липня по 1 серпня оплачувались по 159,4 крб/т, водянка в цей же період – по 106 крб. 26 коп., а звичайні – по 85 крб за тону. Такі заходи сприяли збільшенню виробництва Ніжинських огірків.

Необхідно відмітити, що виробництву і переробці огірків з боку місцевої влади приділялася постійна увага. Неодноразово на бюро Ніжинського райкому КПУ обговорювались проблеми, що стосувалися огіркового виробництва. До 70-х років щорічно в місті Ніжині проводились зональні наради передовиків овочевої галузі. Ніжинський консервний комбінат виділяв кошти для преміювання передовиків огіркового виробництва, багато з яких були учасниками ВДНГ СРСР.

У 1962 р. проведено сортооновлення Ніжинських огірків, після чого відмічається поступове погіршення сортових ознак і якісних показників сорту. Серед причин можна відмітити такі: завезення в зону інших сортів, що

призводило до неконтрольованого перезапилення, організація первинного і елітного насінництва сорту за межами Ніжинської огіркової зони, недотримання технології вирощування тощо.

З метою розширення площ посіву та підвищення урожайності огірків, в травні 1963 р. була прийнята спеціальна постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів Української РСР «Про додаткові заходи по збільшенню виробництва і заготівель огірків сорту Ніжинський місцевий». Цією постановою були визначені розміри посівних площ огірків в зоні і плани їх заготівлі. Так, в 1963 р. передбачалося продати державі до 8,5 тис. тонн огірків, в тому числі корнішонів – 3 тис. тонн, а в 1965 р. – до 10 тис. тонн, в т.ч. корнішонів – 4 тис. тонн. Постановою також намічалось щорічно виділяти господарствам Ніжинського району добрива для внесення під огірки, а також продавати колгоспам з державних ресурсів за кожному тонну огірків-корнішонів 0,5 т комбікорму.

Огіркова зона Ніжинського консервного комбінату за період його існування не була стабільною. Так, до 1976 р. в неї входили 4 райони, з 1977 р. через концентрацію і спеціалізацію виробництва із її складу виключили Куликівський район. У зв'язку з цими процесами зменшилась і кількість господарств, які поставляли продукцію на промислову переробку. Якщо в 1966 р. їх було 69, то в 1982 р. тільки 40, або 66,7% від всіх господарств зони. В 1982 р. в кожному господарстві засівали такі площі огірка: Ніжинський – 35 га, Борзнянський – 26 га, Носівський – 14 га. Така тенденція зберігалась і надалі, оскільки, як правило, це були господарства з установленими традиціями і накопиченим практичним досвідом. Огіркові плантації оцінювались за результатами практичної діяльності з урахуванням особливостей мікрорельєфу, ґрунтів тощо.

На початку 80-х років ХХ ст. об'єми заготівлі огірків Ніжинським консервним комбінатом становили понад 11,5 тисяч тонн. На підприємстві виробляли близько 24 млн умовних банок консервів, засолювали понад 6 тис. тонн огірків. Близько 2 тис. тонн продукції поступало на експорт. Закупівельні ціни на огірки в цей період забезпечували прибутковність галузі в регіоні.

Отже, з вищенаведеного можна зробити висновок, що з середини 40-х років минулого сторіччя ніжинський огірковий промисел відновився після занепаду, що стався у роки окупації цієї території. До початку 80-х років ХХ ст. розвиток ніжинського огіркового промислу в історичній зоні розвивався на високому рівні, чому сприяла досить висока ефективність вирощування огірка в господарствах регіону. Необхідно зазначити, що з боку республіканської і місцевої влади приділялася постійна увага виробництву і переробці ніжинських огірків.

РАДА МОЛОДИХ УЧЕНИХ ІНСТИТУТУ РОСЛИННИЦТВА

ім. В.Я. ЮР'ЄВА НААН

Поси́лаєва О.О.

Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН (м. Харків)

Сьогодні все більше уваги спрямовується в бік молоді. Майже у кожній установі є Рада молодих вчених, щороку з'являються нові молодіжні конкурси, гранти, відкриваються горизонти для міжнародної співпраці, тощо. І це правильно, адже молодь – це майбутнє країни. Розуміючи цю просту істину, в Інституті рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН Рада молодих вчених (РМВ), була створена ще в 1962 р. Основною метою її діяльності, як 56 років тому так і сьогодні, є всебічне сприяння науково-дослідній роботі, винахідницькій та творчій діяльності молодих вчених, забезпечення системного підходу до підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації та збереження і розвитку інтелектуального потенціалу інституту.

Першим головою Ради був Манзюк Віталій Тимофійович. Саме при ньому було сформоване молодіжне наукове товариство інституту, яке дало дорогу багатьом юр'ївським науковцям, а сам Віталій Тимофійович все своє життя присвятив рідній установі, де самореалізувався як видатний генетик, селекціонер і біотехнолог, доктор сільськогосподарських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Премії ім. В.Я. Юр'єва, він був умілим організатором, державним та громадським діячем. Після нього в різні періоди Раду очолювали: Долгова Олена Мартинівна, Касьяненко Олександр Миколайович, Кириченко Віктор Васильович, Рябчун Віктор Кузьмович, Кобизева Любов Никифорівна, Плехтяк Василь Миколайович, Сторов Дмитро Костянтинович, Задорожна Ольга Анатоліївна, Горлачова Ольга Вікентіївна, Скидан Вадим Олександрович, Авраменко Сергій Володимирович, Поси́лаєва Оксана Олександрівна. Керівники Ради молодих вчених зі своєю ініціативністю та ентузіазмом були і є координаторами молодіжного руху установи. За їх підтримки втілювались у життя, здавалося б навіть нереальні задуми. Так, за ініціативи О.М. Касьяненка у 1974 р. була започаткована інститутська традиція – підбивати річні підсумки діяльності молодих вчених через конкурс «Краща наукова робота», яку представляли у формі наукового реферату чи фундаментальної розробки, а переможців нагороджували премією. В різні роки лауреатами цієї премії були М.Г. Ільїна, В.К. Рябчун, С.М. Тимчук та ін.). За головування В.В. Кириченка в 1976 р. для підвищення наукового рівня молодих вчених, розширення їх кругозору та ерудиції паралельно з роботою Ради молодих вчених був організований дискусійний клуб «Современник». На засіданнях клубу, які проводили щомісяця, обговорювали різнопланові наукові питання (про віддалену гібридизацію, гетерозис, моделювання сортів, селекційні аспекти генної інженерії, тощо). В клубі з циклом лекцій перед молодими вченими виступали передові вчені інституту: В.І. Дідусь, З.І. Щелокова, Б.П. Гур'єв, А.Ф. Шулиндін, П.М. Чекрыгін, В.І. Худоєрко та ін. О.А. Задорожною в 2000 рр. була прийнята стратегія роботи Ради, яка базувалась на колегіальній вибудові плану на поточний рік. За ініціативності О.В. Горлачової в 2005 р. було

відроджено «Конкурс активності молодих вчених». Під її егідою формується ініціативний проект Ради молодих вчених – науково-інформаційна газета «Слово аспіранту», перших два номери якої виходять в 2006 р. За діяльності В.О. Скидана було започатковано сумісні засідання Рад молодих вчених наукових установ системи НААН (з молодими вченими ННЦ «Інститут агрохімії і ґрунтознавства», Інституту овочівництва і баштанництва, тощо). За час керівництва С.В. Авраменка налагоджено співпрацю з Харківською обласною сільськогосподарською дорадчою службою, Головним управлінням агропромислового комплексу при ХОДА. У 2011 р. сформовано Харківську обласну Раду молодих вчених та спеціалістів у склад якої увійшли молоді вчені нашої установи для захисту інтересів молодих науковців аграрного профілю. За участю молоді Інституту започатковано проведення районних семінарів з питань ефективного вирощування сільськогосподарських культур. Представники наукової молоді долучалися до проведення лекцій у Салтівському та Харківському міському клубі садівників та огородників. О.О. Посиляєвою започаткована практика попереднього розгляду обґрунтування тем кандидатських робіт і передзахисту звітів та дисертацій, а також командна робота у вигляді інтегрованих доповідей на засіданнях Ради; удосконалено анкету щорічного рейтингу для молодих вчених. На розгляд, обговорення та внесення доповнень і корективів виносяться документи з Міністерства освіти та науки, Національної академії аграрних наук України (НААН). В 2015 р. створена Рада молодих вчених при НААН, а на початку 2017 р. при Харківській обласній державній адміністрації, до складу яких увійшла і Рада нашого Інституту. В межах спільних проєктів молоді вчені відвідують лекторії з провідними науковцями країни та світу, взяли участь у брифінгу присвяченому проблемам боротьби з піратством та плагіатом, у дні Здоров'я, у відкритті днів Литви в Харкові, заходах «Science week», започаткували «Аграрний марафон».

Молодь активно бере участь у різнопланових наукових конкурсах та посідає призові місця. Неоноразово творчі групи молодих науковців нашого інституту ставали лауреатами Премії Президента для молодих вчених: у 2003 р. творча група у складі О.В. Голік, О.А. Задорожна, Н.С. Овсяннікова за наукову працю: «Формування банку генетичних ресурсів зернових культур та використання їх в селекційних програмах», у 2004 р. – В.П. Коломацька, В.А. Лісничий О.В. Горлачова – «Адаптивний потенціал злакових культур як основний фактор стабілізації виробництва зерна в Україні», в 2005 р. – Э.А. Вус, В.В. Лучний, Н.А. Глухова – «Створення нових конкурентоспроможних сортів пшениці – вирішальний напрямок стабілізації виробництва зерна в Україні», в 2011 р. – С.В. Діденко, І.А. Ніколенко, Д.С. Тимчук – «Розробка технологій генетичного поліпшення якості кукурудзяного крохмалю для створення джерел імпортозамінної сировини», в 2015 р. – П.М. Солонечний, А.М. Звягінцева, К.М. Манько – «Система заходів з підвищення валового виробництва зерна ячменю в Україні», 2017 р. – О.О. Посиляєва, П.В. Чернишенко – «Обґрунтування пріоритету селекційно-технологічних розробок для сталого виробництва сої в Україні». В 2011–2012 рр. та 2016–2018 рр. С.В. Авраменко та П.В. Солонечний мали честь бути стипендіатами Кабінету Міністрів України. В

2012 р. С.В. Авраменко, а в 2013 р. Р.А. Гутянський були лауреатами Премії Кабінету Міністрів України «За особливі досягнення в розбудові України». Стипендіями ХОДА у номінації аграрні науки ім. О.Н. Соколовського в різні роки (2012, 2013, 2017 рр.). відзначено Ю.Є. Огурцова, С.В. Авраменка та П.В. Солонечного. В конкурсі «За кращу наукову доповідь НААН з фундаментальних та прикладних досліджень» в 2011 р. I місце посіла С.С. Китайова, в 2012 р. Г.С. Акініна виборола II місце, а в 2017 р. почесне I місце було у Т.В. Сахно.

За період 2012–2017 рр. нашими молодими вченими захищено 26 кандидатських дисертацій. Значна частка авторства молодих вчених є у одержанні державних патентів на корисні моделі та в авторських свідоцтвах на сорти та гібриди рослин. Молоді вчені Інституту приймають активну участь в освітленні своїх здобутків у наукових виданнях, щорічно вони публікують понад 150 праць, при чому молоді науковці є не лише авторами тез та статей, а й співавторами монографій (О.О. Посилаєва, П.В. Чернишенко «Соє», І.М. Ниска, Є.Ю. Кучеренко «Методологія виділення форм польових культур за стійкістю до комплексу біо- та абіотичних чинників» та ін.), навчальних посібників, методичних рекомендацій, каталогів, тощо. У 2017 р. підписано договір про співпрацю між РМВ нашої установи та УО «Белорусская государственная сельскохозяйственная академия». Предметом цього договору є науково-педагогічне співробітництво в сфері досліджень в сільськогосподарській області та комерціалізація спільних інноваційних наукових розробок.

Окрім наукових успіхів колектив РМВ активно працює у напрямку розвитку культурних, морально-етичних, патріотичних та соціальних цінностей. Створено та підтримується функціональність сторінок РМВ в соціальних мережах, де висвітлюється актуальна інформація по роботі Ради, наукових та культурних заходах, наукових грантах, стипендіях, преміях, форумах, поширюється інформація, яка стосується проблем молодих науковців в Україні та світі; розроблено логотип Ради та виготовлено на замовлення яскраві командні футболки. Створено команду молодих вчених «Ботани», яка з ентузіазмом та завзятістю з 2016 р. щорічно приймає участь у зльоті молодіжних об'єднань під патронатом Харківської обласної молодіжної організації військово-патріотичне об'єднання «Динамо». В 2016–2017 рр. молоді вчені випробували свою сміливість та фізичну підготовку на трасах різного рівня складності у мотузковому парку «Сафарі», відвідали з екскурсіями археологічний музей, Інститут кріобіології, музей природи. Відновлена робота по підготовці святкових стінгазет та організацію музичних привітань до свят. До Дня науки проведено розважально-інтелектуальні заходи «Креативність науковця» та «Брейн-ринг».

З метою розвитку естетичного смаку та загального кругозору колектив молодих вчених відвідує вистави в Харківських театрах та концерти в філармонії.

Отже, Рада молодих вчених в Інституті рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН працює в повній мірі, виконуючи поставлені завдання та створюючи міцний фундамент для свого подальшого розвитку та становлення у науковому та громадському суспільстві.

**ПРОФЕСОР С.Ф. ВЕСЕЛОВСЬКИЙ –
ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ ТА КЕРІВНИК**

П'ятицька В.В.

Секретаріат Кабінету Міністрів України (м. Київ)

Ім'я професора Сергія Феофановича Веселовського назавжди пов'язано з розвитком вітчизняної історії сільськогосподарської науки. Видатний вчений, економіст-аграрник, громадський діяч, педагог, керівник С.Ф. Веселовський був великим патріотом України та плідно працював на благо розвитку молодій українській державі.

Історично так склалося, що економічна підготовка спеціалістів сільського господарства була започаткована у 1898 р. із заснуванням у м. Києві політехнічного інституту з сільськогосподарським відділенням.

Спеціальної кафедри на сільськогосподарському відділенні не існувало, а викладання економічних дисциплін координувалось професором А.К. Людоговським – одним із засновників науки про систему ведення сільського господарства.

У 1905–1916 рр. економічні дисципліни були зосереджені на кафедрі сільськогосподарської економіки та статистики, яку очолював магістр сільського господарства професор Володимир Гаврилович Бажаєв. Цей видатний вчений-агроном став для Сергія Феофановича Веселовського досвідченим вчителем та радником з багатьох питань сільськогосподарської економії та статистики.

Започаткована професором В.Г. Бажаєвим наукова економічна школа в Київському сільськогосподарському інституті розвинулась та продовжила свою активну наукову працю під керівництвом професора А.Н. Челінцева, а згодом професора С.Ф. Веселовського.

У 1919–1920 рр. економічну підготовку здійснювали в основному з урахуванням умов одноосібних дрібних селянських господарств, вивчалось також питання районування галузі сільського господарства.

Характерним для професора С.Ф. Веселовського був ряд досліджень, з питань організації селянських господарств, допомоги ним, покращення життя селян, пробудження національної свідомості селян в Україні. Так, на прикладі роботи господарства «Кошляки» професором С.Ф. Веселовським вперше була поставлена і розв'язана проблема комплексної всебічної оцінки бюджетних матеріалів при обслідуванні даних господарств, опрацювання організаційних аналізів та планів тощо.

Цінним і науково цікавим аспектом методології аналізу економічних показників, розробленим С.Ф. Веселовським було виявлення якісних та кількісних взаємозв'язків в сільському господарстві України. Він моделював вплив змін у продуктивності праці на собівартість продукції, а також матеріальних та інших витрат на цей важливий економічний показник.

Вже за командно-адміністративної системи господарювання в ряді праць і, зокрема, в праці «Сучасний стан сільського господарства» (1922) ним піднімалося питання відриву сільського господарства України від інших галузей, поганим було, на думку, професора С.Ф. Веселовського, що сільське

господарство було відірвано від промисловості, не сільськогосподарської, а переробної промисловості, що продукти сільського господарства переробляли лише як сировину. Тоді, наприклад, темпи розгортання інтенсивних культур, різних галузей, конкретні цифри посівної площі не мали такої побутової твердості і певної мотивації. Якщо сільське господарство розглядати без його фактичного зв'язку із промисловістю, то таке сільське господарство порушувало всі розрахунки обліку, фінансові плани промисловості тощо. Якщо тільки спиратися на статистичні дані і обминати виробничий підхід, характерний для промисловості, то це негативно впливало на розвиток сільського господарства в Україні тощо. Проте, на жаль, до наукової думки професора С.Ф. Веселовського не прислухалися, а навпаки піддавали жорсткій критиці і саме тому, подальший розвиток сільського господарства в Україні мав певні негативні наслідки і пішов по шляху знищення селянських господарств та кооперації, штучного утворення колгоспів та розкуркулювання заможних селян.

Як відомий вчений та економіст-аграрник професор С.Ф. Веселовський в ряді опублікованих праць того періоду зробив певні висновки щодо економічно раціонально вигіднішого господарства. Через свій великий досвід у дослідженні селянських господарств вчений був проти колективізації, постійно виступав проти штучно створених радгоспів та колгоспів, а також старанно популяризував теорію сільськогосподарської кооперації видатного економіста О.В. Чайнова. За це, його було звинувачено в антирадянській діяльності, згодом, професор С.Ф. Веселовський був репресований та відправлений на заслання на Соловки.

ПІДГОТОВКА КВАЛІФІКОВАНИХ СПЕЦІАЛІСТІВ В УКРАЇНСЬКОМУ РЕСПУБЛІКАНСЬКОМУ ЗАОЧНОМУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ТЕХНІКУМІ – КЛЮЧ ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (1960-ті рр.)

Радченко Л.С.

*ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів»
(м. Боярка Київської області)*

«Меліорація – непроста справа. Вона, образно кажучи, може бути для землі і ліками, і отрутою. Все залежить від того, як її проводити. Якщо відповідально, зі знанням справи, то без шкоди для природи заврожайш землю, якщо недбало й невміло її осушиш, то змарнуєш кошти і працю, накоїш лиха для себе й нащадків. А взагалі треба осушувати заболочені та перезволожені землі, які мають господарську придатність. Без цього заходу важко підвищити їх продуктивність».

Так розмірковував у другій половині ХХ ст. головний агроном господарства «Вереси» Анатолій Сергійович Покраса у статті «Якщо меліорують дбайливі».

Проблема меліорації у 1960–70 рр. перед працівниками сільського господарства стояла дуже гостро. Меліоративні заходи піддавалися нищівній критиці.

Про це свідчить ряд статей, збережених у музеї Боярського коледжу екології

і природних ресурсів: «Меліорація: вигода чи шкода. Що слід зробити для підвищення соціально-економічної ефективності осушувальних систем»; «Від зрошення сповна – поки що тільки претензії»; «Меліорація: вложение и отдача. «Маневр» водой себя окупит!»; «Ціна поливної води»; «Меліорація: вложения и отдача «Вода во благо, вода во зло»; «Вода в решете» та ін.

Про вирішення проблем, вдосконалення цього напрямку говорить П. Кондратович у статті «С тревогой и надеждой»: «... Задачею меліораторів є соціально-екологічна експертиза проектів і планів, обмін науковими ідеями і технічними рішеннями між меліоративними і сільськогосподарськими організаціями, формування суспільної думки з актуальних проблем меліоративної науки і техніки».

Із вищезазначеного можна зрозуміти, що в той час на селі відбувалися складні соціально-економічні процеси, нехтувати якими не можна було. Тільки уважне їх вивчення, підготовка належних кадрів дозволили б у багатьох випадках пояснити умови, виправити ситуацію, що склалася в сільському господарстві.

З цією метою в Українському республіканському заочному сільськогосподарському технікумі у 1966 р. було розпочато підготовку фахівців із спеціальності «Гідромеліорація».

За наказом № 122 від 1966 р. було зараховано 123 студенти першого набору: три групи на базі повної середньої освіти та одну групу на базі неповної середньої освіти. У 1969 р. першими випускниками стали 87 гідротехніків.

У післявоєнні роки тодішня Українська РСР робила все відчутніші спроби вивести країну з аграрно-економічного занепаду. Однією з найважливіших складових була підготовка кваліфікованих спеціалістів для галузі сільського господарства. Одним із навчальних закладів, який готував необхідних фахівців цієї галузі, був Український республіканський заочний сільськогосподарський технікум.

Протягом 1960-х рр. технікум очолювали: Стретович Ілля Матвійович (1.09.1939–4.07.1961); Гапонюк Володимир Мусійович (4.07.61–18.03.1963); Турчин Вітамін Михайлович (18.03.1963–10.02.1971).

До технікуму приймалися особи, які мали освіту в обсязі неповної середньої і середньої школи. Термін навчання на денному відділенні на базі неповної середньої школи – 3 р. 6 міс., на базі середньої школи – 2 р. 6 міс., а на заочному відділенні відповідно – 4 р. 6 міс. і 2 р. 6 міс.

Учні отримували підвищену стипендію 37.50 руб. та на загальних умовах 30 руб. На той час підготовкою фахівців займалися висококваліфіковані викладачі: Смолянінов М.П., Крупіна А.Н., Таргоній О.Ф., Козаченко С.М., Роман І.С., Козлова А.Г., Горбатюк А.Ф., Горбатюк Г.Н., Котельнікова Н.Г., Стороженко О.А., Місячний П. О., Трикоз С.М., Воронін Г.М., Оніщенко В.С., Музиченко В.П., Проценко Г.Л., Проценко В. Ю., Фашук М.Ф., Музика С.Е., Музика Н.Г., Каплун Н.П., Савічев О.М., Нужний Г.В., Кулішов В.В., Кулішова Н.А. та ін.

За 10 років свого існування навчальний заклад дав сільському господарству багато фахівців. Випуск 1969 р. був найбільшим – 390 чоловік. Технікум вперше

випустив 87 гідротехніків, 102 агрономи по захисту рослин. Перший випуск нових груп спеціалістів показав, що керівництво і колектив технікуму зуміли перебудувати свою роботу відповідно до вимог часу. У цей період технікум закінчили 150 слухачів заочного відділення. Це в основному бригадири колгоспів і радгоспів, керуючі відділами та інші працівники сільського господарства. Багато випускників Українського республіканського заочного сільськогосподарського технікуму досягли вагомих успіхів, займали керівні посади.

Таким чином, Український республіканський заочний сільськогосподарський технікум у 1960-х рр. став провідним навчальним закладом, підготував кваліфікованих спеціалістів для вирішення потреб часу.

З ІСТОРІЇ ЛІСІВНИЦТВА НА СУМЩИНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЦЕНТРУ – МУЗЕЮ ЛІСУ)

Рожкова Л.І.

Сумський національний аграрний університет (м. Суми)

З давніх давен Сумщина славилася своїми лісами. В наш час ліси займають близько 450 тис. гектарів, що становить 17,4% від загальної площі області (3, с. 3). На півночі області переважають соснові та дубово-соснові ліси, є на Поліссі і діброви. Це найбільш заліснені райони (лісистість складає близько 30%). На сході переважають соснові ліси з домішками дуба та клена. Південь області має найменшу лісистість (близько 3%), основними лісоутворюючими породами є дуб, ясен, клен та липа, висока також частка сосни (4, с. 11).

Сумщина має тривалі історичні традиції розвитку лісознавства та розвинене сучасне лісове господарство. З 2007 р. при Сумському обласному управлінні лісового та мисливського господарства (створене 1949 р. шляхом виділення зі складу Харківського управління лісового господарства) існує науково-методичний центр – музей лісу. За усталеною в українському музеєзнавстві класифікацією він належить до відомчих музеїв природничого профілю (5, с. 30), створений з метою репрезентації історії розвитку та сучасного стану лісівництва на Сумщині. Ідея створення музею належить начальнику СОУЛМГ В.П. Чигринцю, велику пошукову, дослідницьку роботу здійснив голова профспілки працівників лісового господарства М.М. Шпакович. Експозиція музею складається з трьох залів, які висвітлюють історію лісівництва та здобутки лісового господарства області.

Зокрема, експозиція першого залу музею присвячена історії розвитку лісової галузі Сумщини, починаючи з часів заселення краю. У другій половині XVII – XVIII ст.ст. ліси на території нинішньої Сумської області частково перебували у приватній власності монастирів, сільських громад, землевласників, а частина належала державі. Для ефективного використання лісів у 1893 р. був організований Корпус лісничих, підрозділи якого були і на Сумщині. У другій половині XIX ст. – на початку XX ст. у краї проводилось масштабне

лісорозведення і лісовідновлення, приділялась увага охороні лісів.

Одним із засновників лісодослідної справи був уродженець Кролевеця професор В.Д. Огієвський (1861–1923 рр.). Науково-дослідницьку роботу В. Огієвський здійснював у Собицькому (нині – однойменне лісництво ДП «Шосткинське лісове господарство» Сумського ОУЛМГ) та Микільському (нині – одне з п'яти лісництв, що входить до складу комунального підприємства «Дарницьке лісопаркове господарство» Київського ОУЛМГ) лісництвах Чернігівської губернії. Він вивчав плодоношення сосни, її природне поновлення, випробовував різні способи й агротехніку сівби та садіння сосни, дуба. В Собицькому лісництві збереглися закладені В. Огієвським посадки сосни різного географічного походження. Донині у лісовому господарстві застосовують розроблений ним гніздовий спосіб сівби дуба, так званий густий посів жолудів місяцями.

В експозиції залу розміщені також портрети відомих лісознавців В.В. Огієвського, Г.Ф. Морозова, А.Н. Краснова та фрагменти їх наукових досліджень. Г.Ф. Морозов – автор ґрунтової праці «Вчення про ліс», в якій викладені питання біології лісових порід, біології і типів лісонасаджень. Вчений обґрунтував теорію рубок і лісовідновлень, полезахисного лісорозведення. Професору А.Н. Краснову належить робота «Рельєф, рослинність і ґрунти Харківської губернії» (1893 р.).

Привертають увагу матеріали, присвячені відомому лісознавцю, уродженцю Сум Б.Г. Іваницькому (1878–1953 рр.). Після закінчення Сумського реального училища Б. Іваницький вступив до лісового інституту в Петербурзі. Упродовж 15 років працював у державних лісових господарствах Київської та Гродненської губерній. «Тривала лісова практика, – згадував пізніше вчений, – дала мені не тільки тверді основи до пізнання лісу, але й породнила мене з ним, я став не тільки розуміти, але й відчувати його» (1, с. 70–71). Повернувшись в Україну, брав участь у національно-визвольному русі, був серед засновників Товариства «Просвіта». 1907 р. опублікував першу в Україні роботу з лісівництва «Як збутися ярів і пісків». У праці вказано причини збільшення площ ярів та пісків в Україні, надано практичні рекомендації щодо боротьби із зазначеним явищем. Б. Іваницький був не лише вченим, засновником власної наукової школи лісівників, але і державним діячем. У роки Української революції 1917–1921 рр. він організував лісовий відділ при Генеральному секретаріаті, згодом – лісовий департамент при Міністерстві земельних справ, очолював Всеукраїнську лісову спілку. За часів Директорії УНР виконував обов'язки товариша (заступника) міністра земельних справ. В експозиції представлений Наказ по охороні лісів по Народному Міністерству земельних справ від 2 січня 1919 р. за підписом міністра М. Шаповала та директора лісового департаменту Б. Іваницького. Документ регламентував різноманітні аспекти лісокористування, зокрема, заборонялася самовільна вирубка лісу. У роки революції не полишав наукової роботи, були опубліковані праці вченого «Ліси України» та «Лісова господарка України».

Цікаві та різноманітні матеріали висвітлюють діяльність Червоно-Тростянецької лісової науково-дослідної станції. Установа була створена у квітні

1923 р. на базі Тростянецького лісопарку, нині – це підрозділ Українського науково-дослідного інституту лісового господарства та агролісопородництва імені Г.М. Висоцького.

Перші лісові культури в Тростянці з'явилися в 1853 р., а вже в 1884 р. основні насадження були визнані зразковими. Станція розмістилася у колишньому маєтку землевласника та цукрозаводчика Л. Кеніга. Одним з перших наукових співробітників Тростянецької станції академіком П.С. Погребняком створено українську лісову типологію. Тут вирощують цінні породи дерев, ведуться дослідження, започатковані лісознавцями І.М. Патлаєм, М.М. Орловим, П.К. Фальківським.

П.К. Фальківський, один з перших директорів лісодослідної станції, був дослідником з лісової гідрології. М.М. Орлов (1867–1932 рр.) – автор наукових праць «Основи лісоохорони в Росії», «Положення про корпус лісничих». Г.М. Висоцький (1865–1940 рр.) очолював Бюро з лісної дослідної справи при Всеукраїнському управлінні лісами. Вченими-лісознавцями були закладені еталонні ділянки лісу, опубліковані цінні наукові праці. У роки нацистської окупації приміщення зазнало значних пошкоджень, відбудовувалася станція силами працівників місцевих лісництв. У 1945–1968 рр. директором лісодослідної станції був професор Харківського університету В.В. Гурський, він працював над залісненням пісків Охтирщини. 1964 р. у Харкові відбулася науково-практична конференція «Сучасний стан дібров, перспективи вирощування і підвищення їх продуктивності», у роботі якої брали участь В.В. Гурський і директор Тростянецького лісгоспу Н.Ф. Гончаренко. Свідченням наукового визнання діяльності Тростянецької станції були візити іноземних колег: 1965 р. станцію відвідала делегація Китайської Народної Республіки. 1968 р. місцевими лісознавцями було опубліковано роботу «Заліснення еродованих схилів сосною у Тростянецькому лісгоспі Сумської області». Роботи по дослідженню стану та росту лісових культур тих років мали велике значення для лісової науки і практики, були покладені в основу значної кількості документів, що регламентували ведення лісового господарства в Україні. Виходячи з того, що головним завданням лісівників є створення, вирощування і збереження лісових насаджень, досвід Тростянецького лісового господарства важко переоцінити.

Нині унікальність Тростянецьких лісів полягає в тому, що тут нагромаджено вже більш ніж сторічний досвід успішного вирощування деревних порід – інтродуцентів, доведено доцільність їх більш широкого введення у лісові культури. Ліси цього краю збагачені породами дерев, які тут раніше не росли, а саме: дуб північний, горіхи – чорний, маньчжурський, сірий, грецький, бархат амурський (листяні породи дерев). Адаптувалися до місцевих кліматичних умов і хвойні породи: сосни – Веймутова, чорна, кримська, австрійська, а також модрина, дугласія Меніза. Досліди по інтродукції продовжуються і нині, кількість інтродуцентів в Тростянецьких лісах та дендропарку господарства нараховує більше 100 видів.

Тростянецька лісодослідна станція функціонує донині, у близькому майбутньому планується створення музею лісу на базі Тростянецького лісгоспу,

заснування екологічних стежок до озер краю та продовженні справи збереження й раціонального використання лісових ресурсів області (2, с. 5).

Однією з проблем, над вирішенням якої працюють науковці та лісівники – пошук нових експериментальних методів знешкодження верхівкового короїда, який знищує ліси не лише в Сумській області, але і по всій Україні Європі та світі. Такими методами є вирубка дерев, пошкоджених жуком та синім грибом, який розповсюджує ця шкідникова комаха.

Другий та третій зали музею лісу висвітлюють сучасний стан лісового господарства області. Структура Сумського ОУЛМГ – це 12 лісових та 1 мисливське господарство, які включають 285,3 тис. га державного лісового фонду. Пріоритетом роботи сумських лісгоспів є догляд та примноження лісового багатства регіону. Серед експонатів – лопата посадочна лісова (Меч Колесова А.А.), створена в 60-ті рр. XIX ст. і призначена для посадки сіянців, гербарії рослин, зрізи деревних порід, зразки продукції сувенірного цеху СОУЛМГ.

Дослідження у галузі лісознавства ведуться науковцями Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка та Сумського національного аграрного університету. 2008 р. у СНАУ створено кафедру садово-паркового та лісового господарства, здійснюється підготовка фахівців за напрямками «Лісове та садово-паркове господарство», «Лісове господарство». Одним із наукових напрямів кафедри є вивчення елементів сучасної технології вирощування декоративних, лісових та сільськогосподарських культур в умовах зміни клімату.

Висловлюємо щиро подяку фахівцеві зі зв'язків з громадськістю Сумського обласного управління лісового та мисливського господарства Вікторії Постовій за цінні поради та надані матеріали, використані при підготовці даної публікації.

Джерела та література

1. Власенко В. М. Уродженці Сумщини – учасники Української революції 1917–1921 рр. Суми : видав.-вироб. п-во «Мрія», 2016. 200 с.
2. Лісівники Сумщини про здобутки, плани та проблеми. *ДС експрес (Суми)*. 2018. № 13. С. 5.
3. Майбутнє лісу у твоїх руках. Довідкове видання Державного комітету лісового господарства України, СОУЛГ. Суми : ПП Вінніченко М. Д., 2007. 18 с.
4. Природно-заповідний фонд Сумської області : атлас-довідник. Київ : ТОВ «Укр. картограф. група», 2016. 94 с.
5. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музезнавство : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 428 с.

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ у другій половині XIX – на початку XX ст.ст.

Руденко С.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Одним із основних завдань для аграрної науки в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. поставало завдання необхідності належного наукового забезпечення раціонального використання сільськогосподарських земель. Наприкінці XIX – на початку XX ст. різкий негативний вплив на урожайність сільськогосподарських культур в Російській імперії спричиняли несприятливі погодні умови, і перш за все травнево-червневі посухи, що призводило до голодування людей. Особливо різко знижувалась продуктивність сільськогосподарських культур у роки суворих посух 1891, 1901, 1903, 1906 рр. [4, с. 112]. Передові вчені О.С. Єрмолов, О.О. Ізмаїльський, О.В. Советов, С.М. Усов усвідомлювали необхідність застосування досягнень науки в удосконаленні заходів боротьби з посухами, чорними буревіями, ерозією ґрунту. Щоб запобігти подальшому зниженню урожаю, ними розроблено ефективну структуру посівних площ, науково обґрунтоване чергування сільськогосподарських культур, обробіток ґрунту та удобрення у сівознах.

Професор Петербурзького університету С.М. Усов у праці «Про системи хліборобства» (1854) встановив ефективність впровадження сівозмін у відповідних ґрунтово-кліматичних умовах [9, с. 161]. Вперше він поділив системи землеробства на чотири групи: перелогову, зерно-парову, вигінну та плодозмінну. До перелогової системи він відніс сівозміни, які відновлюють родючість ґрунту за допомогою перелогу; до зерно-парової – в яких родючість ґрунту підтримується завдяки обробітку у паровому полі; до вигінної – які включають в себе, крім пару, поля для вигону худоби, як засобу відновлення родючості ґрунту; до плодозмінної – в яких родючість ґрунту підтримується шляхом відповідного чергування зернових, просапних культур і кормових трав.

У праці «Основи землеробства» (1862) крім способу відновлення родючості ґрунту, важливою умовою сівозміни С.М. Усов відзначив вибір вирощування культур з точки зору вигідності їх збуту [10, с. 29]. Він стверджував, що одному районі країни вигідніше виробляти хліб, в іншому – займатися скотарством; в одному районі вигідніше збувати продукти сільського господарства у сирому вигляді, в іншому – у переробленому. Вчений цілком правильно вважав основною стороною сівозмін у системах землеробства економічний напрям, коли врахування ґрунтово-кліматичних умов слугувало вирішенню тих культур, які забезпечували стабільні та високі врожаї [4, с. 113].

Велике значення мають здобутки першого доктора сільськогосподарських наук, професора Петербурзького університету О.В. Советова (1826–1901), як одного з основоположників розроблення плодозмінних сівозмін для умов землеробства Російської імперії [11, с. 16]. Ним доведено негативну дію однобічного зернового господарства, оскільки, впровадження трипільних

сівозмін зерно-парової системи землеробства спричинило зниження ринкових цін, піддавало ризику отримання гарних врожаїв, засмічувало поля і виснажувало землю [5, с. 82]. Плодозмінні сівозміни він розглядав як найпродуктивніші та найпрогресивніші, порівняно з трипільними сівозмінами зерно-парової системи землеробства. Вчений дав визначення плодозмінним сівозмінам, як змінному вирощуванню мілководневих і довгокорневих культур [4, с. 113].

У працях «Про розведення кормових трав у полях» (1859), «Про системи землеробства» (1867) О.В. Советов узагальнив досвід застосування в Російській імперії плодозмінних сівозмін і травосіяння. Вчений обґрунтував відповідність сівозміни місцевим ґрунтово-кліматичним суспільно-економічним умовам, а застосування трав у сівозмінах – розвитку тваринництва, підвищенню родючості ґрунтів та культури ведення землеробства [10, с. 155]. Він переконаливо довів, що посіви багаторічних трав у полях не лише сприяють розвитку тваринництва, а й відновлюють родючість ґрунту. Багаторічні трави та їх сумішки у Російській імперії стали висівати у полях набагато раніше, ніж у Західній Європі. У праці «Які сівозміни застосовувати в тій чи іншій місцевості Росії» (1865) вчений здійснив класифікацію сівозмін за інтенсивністю виробництва та співвідношенням культур різного виробничого призначення [8, с. 307, 383]. У працях «Публічні лекції про сільське господарство» (1862), «Про землеробство в давній Росії» (1866) систематизував уявлення про історичну зміну сівозмін за способом відновлення родючості ґрунту [4, с. 114].

Професор О.В. Советов першим з російських агрономів-економістів встановив, що основною рушійною силою історії розвитку сівозмін у системах землеробства були зміни суспільно-економічних умов і в першу чергу земельних відносин, а природно-історичні умови зіграли при цьому другорядну роль [7, с. 15]. Вчений визначив чинники, які утримували перехід Росії від традиційних трипільних до плодозмінних сівозмін після реформи у 1861 р. [6, с. 19]. Першим чинником були залишки кріпацтва і, зокрема, великі поміщицькі землеволодіння та мізерні селянські наділи, обтяжені високими викупними платежами і суспільна форма землеволодіння. Другим чинником вчений вважав відсутність у країні землеробів-практиків, які мають сільськогосподарську освіту, а також незнання кращих прогресивніших сівозмін [4, с. 114].

Видатний діяч агрономічної науки О.О. Ізмаїльський (1851–1914) обґрунтував і розвинув заходи боротьби з посухами у степовій та лісостеповій зонах країни. Його праці «Як висохли наші степи» (1893), «Вологість ґрунтів і ґрунтова вода у зв'язку з рельєфом місцевості і культурним станом поверхні ґрунту» (1894) відмічено відгуком на жакливі біди, викликані посухою 1891 р. Вчений висловив і на підставі ретельних досліджень, виконаних у виробничих умовах, обґрунтував правильне бачення історії розвитку степів, вологості ґрунту, заходів її нагромадження і підтримки з метою боротьби з посухами в степах південних районів Російської імперії [4, с. 120]. Ним доведено, що висихання степів було результатом неправильної діяльності людини: застосування примітивної дрібної оранки полів, відсутність заходів для створення структури

грунту та снігозатримання у полях, винищення деревних насаджень у степах. Цим вчений довів, що людина своєю спрямованою діяльністю може виправити помилки, забезпечивши стійкі врожаї у посушливому Степу. Для поліпшення нагромадження вологи в ґрунті і боротьби з посухою О.О. Ізмаїльський рекомендував застосування ефективної організації території з впровадженням травопільних польових і кормових сівозмін та раціональним використанням земельних угідь, глибокого обробітку ґрунту, снігозатримання, залісення ярів, пользахисних насаджень тощо [3]. На основі досліджень вчений зробив висновок, що відновити зруйновану структуру можуть не тільки сівозміни з багаторічними травосумішками, але й з однорічними культурними рослинами. З цього приводу він акцентував увагу на тому, що пілоподібний ґрунт під впливом розвитку кореневої системи пшениці знову здобував зернисту структуру [4, с. 120].

Талановитий вчений, перший Міністр землеробства і державних маєностей Російської імперії О.С. Єрмолов (1846–1910) у 1879 р. у працях «Організація польового господарства. Системи землеробства», [1] «Організація польового господарства. Сівозміни» [2] вперше визначив основним критерієм системи землеробства не лише спосіб відновлення і збереження родючості ґрунту, але й співвідношення та чергування культур у сівозмінах, а також співвідношення між різними сільськогосподарськими угіддями. Він виділив сівозміну як самостійну складову системи господарства поряд з системою землеробства тому, що сівозміна встановлює не лише чергування культур, а й виробничий напрям господарства [4, с. 121]. За його визначенням «сівозміна» – це розподіл ріллі на певну кількість рівних частин, які називаються ланками або полями, що поєднані з відповідним чергуванням окремих культур однієї за одною упродовж встановленого терміну років [2, с. 3].

За способом забезпечення родючості ґрунтів О.С. Єрмолов розрізняв: системи господарства, в яких родючість ґрунту відновлюється природним шляхом за допомогою перелогу або неодобреного пару у сівозмінах та які підтримують родючість ґрунту штучним способом за допомогою внесення гною, що виробляють у власному господарстві, або ж за допомогою органічних і мінеральних добрив, що завозять [2, с. 14]. Вчений рішуче виступав проти класифікації сівозмін за числом полів і дотримувався правильної думки, що ця і ознака випадкова, нічого не виражає та характеризує сівозміну тільки із зовнішнього боку [1, с. 4].

Вчені-теоретики та практики О.М. Енгельгардт, О.С. Єрмолов, О.В. Советов, І.О. Стебут піддавали нищівній критиці тих агрономів-організаторів, які мали намір розвивати сільське господарство країни шляхом механічного перенесення західноєвропейських зразків сівозмін на російські ґрунти [4, с. 121]. Важливим О.С. Єрмолов вважав дослідження ґрунтово-кліматичних і організаційно-економічних умов сільського господарства країни, результатом якого став вперше запропонований ним економічно-обґрунтований поділ європейської частини країни для впровадження сівозмін на сім сільськогосподарських районів: лісопильний район, район перелогової системи в її найпростішій та примітивній формі, льонарський район, район з

переважаючим значенням великої рогатої худоби і молочного скотарства, район зернової культури та буряківничий район [6, с. 20–21]. Він вказав на першочергові завдання, виконання яких забезпечить правильну організацію сільського господарства країни: перехід від трипільних сівозмін зерно-парової до багатопільних зерно-трав'яної системи землеробства з більшим чи меншим розвитком плодозміни для організації розширення спеціалізації господарювання у відповідності з умовами та вимогами ринку; застосування інтенсивних сівозмін для підвищення продуктивності та чистого прибутку господарства [4, с. 121].

Отже, теоретично обґрунтовано і практично доведено, що еволюція наукового забезпечення раціонального використання сільськогосподарських земель у другій половині XIX – на початку XX століть полягала у науково обґрунтованому чергуванні сільськогосподарських культур, внесенні органічних та мінеральних добрив і застосуванню ефективного обробітку ґрунту. Зазначені заходи сприяли збереженню та відтворенню родючості ґрунту і значно підвищували продуктивність та якість сільськогосподарських культур.

Джерела та література

1. Ермолов А. С. Организация полевого хозяйства. Системы полеводства. Санкт-Петербург : изд. А.Ф. Девриена, 1879. 192 с.
2. Ермолов А. С. Организация полевого хозяйства. Севообороты. Санкт-Петербург : изд. А.Ф. Девриена, 1879. 208 с.
3. Измайльский А. А. Как высохла наша степ. Полтава, 1893. 174 с.
4. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина XIX – початок XXI ст.) : монографія / наук. ред. В. А. Вергунов. Київ : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 490 с.
5. Коваленко Н. П. Основи сівозмін у системах землеробства України другої половини XIX – XXI ст. *Вісник аграрної науки*. 2012. № 11. С. 81–82.
6. Коваленко Н. П. Научные достижения ученых в усовершенствовании севооборотов в мировом земледелии второй половины XIX в. *Black sea scientific journal of academic research*. Tbilisi, Georgia. 2014. March, part A : Historical&Humanitarian Sciences. P. 18–22.
7. Компанец М. К. Ученые агрономы России : из истории агрономической науки. Москва : Колос, 1971. 187 с.
8. Советов А. В. Какие севообороты применимы в той или другой местности России. *Труды Императорского Вольного экономического общества*. Санкт-Петербург, 1865. Вып. 4. С. 287–307. Вып. 5. С. 379–396.
9. Усов С. М. О системах хлебопашества. Санкт-Петербург, 1854. 214 с.
10. Усов С. М. Основы земледелия. Санкт-Петербург : тип. императ. АН. 1862. 644 с.
11. Храпов С. А. Первый в России : об А. В. Советове. Москва : Колос, 1981. 96 с.

АКАДЕМІК МИКОЛА ГРИШКО: ЕСКІЗ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Самородов В.М.², Чеботарьова Л.В.²

¹*Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава)*

²*Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського (м. Полтава)*

Для життя та діяльності Національної академії наук України та Національної академії аграрних наук України 2018 р. пам'ятний та знаковий. Обидві ці високі інтелектуальні установи святкують 100-річні ювілеї від дня свого заснування. Серед наукового загалу країни не так багато вчених, яких би

об'єднувала діяльність у згаданих Академіях. З огляду на це, особистість академіка М.М. Гришка становить виключення, тож наводимо факти, які розкривають професійний творчий діапазон цього достойника.

Микола Гришко народився у Полтаві 6 січня 1901 р. Ще й досі в одному з куточків міста, в районі вулиці Монастирської, стоїть будиночок, в якому побачив світ майбутній вчений зі світовим ім'ям. Він зростав у мереживному оточенні садків, та квітників. З дитячих літ влітку залюбки допомагав дорослим поратися на городі, спостерігав, як поволі, але невпинно, зростають груші й яблуні, а взимку доглядав за кімнатними рослинами. Вже дорослим, згадуючи роки свого дитинства, Микола Миколайович наголошував, що саме в Полтаві в нього, тоді ще зовсім малого хлопчика, зародилася любов до рослин, «до пізнання і розумного використання їх властивостей». Вона, за словами академіка, й визначила його подальшу долю – бути агрономом.

У 1925 р. Микола Гришко закінчив Полтавський агрокооперативний політехнікум (нині це – Полтавська державна аграрна академія), отримавши диплом із відзнакою. Тут він сформувався як фахівець – сортознавець з дослідної справи пройшовши школу справжнього знавця цього напрямку – професора В.І. Сазанова. Тому не дивно, що на здібного випускника звернуло увагу керівництво навчального закладу. Його направили до Києва для здобуття, окрім агрономічної, ще й педагогічної освіти. Згодом Микола Гришко більш ніж 20 років присвятив викладанню агрономічних дисциплін у Києві, Сумах, Чернігові, Глухові. Але де б він не працював скрізь продовжував займатися дослідницькою роботою, надто із вивчення генетичних ресурсів польових культур. Він не тільки вивчав їх біологічні особливості, виділивши найпродуктивніші культивари, а й почав збирати їхні кращі місцеві зразки та форми. Їх, у вигляді відібраних найкращих чистих ліній він наполегливо впроваджував у виробництво. Тим самим дослідник підтверджував ідеї М.І. Вавилова, адже залучав адаптований матеріал до селекційного процесу. Підтвердження тому – організація М.М. Гришком у Майнівському сільськогосподарському технікумі інтродукційного пункту Всесоюзного інституту прикладної ботаніки та нових культур (1928 р.). Все це принесло свої плоди: ще будучи досить молодою людиною, Микола Миколайович здобув професорське звання. Його дуже поважали студенти, причому не лише рідного біологічного, а й інших факультетів, і залюбки відвідували цікаві лекції, які він читав. Микола Гришко першим написав і видав україномовний «Курс загальної генетики» (1933 р.) Підручник незабаром перевидали російською мовою, й він став базовим. У повеснні роки його перевидали в Західній Європі.

Незважаючи на успіх у педагогічній діяльності, Микола Гришко згодом обрав-таки інший шлях – пішов у науку. Всесвітню славу він здобув, зокрема, як дослідник зміни спадковості у рослин. Виведені ним разом із учнями нові сорти конопель давали на 30–50% більше волокна і були придатні до механізованого збирання. До речі, вчені з Франції, Польщі, Італії, Угорщини почали використовувати розроблені Гришком селекційно-генетичні методи. Результатом копіткої роботи Миколи Гришка на селекційній ниві стало присудження йому, без захисту докторської дисертації найвищого наукового

ступеня – доктора сільськогосподарських наук. Це відбулося у 1936 році, а через три роки його обрали дійсним членом (академіком) Академії наук України (нині Національна академія наук України) (1939 р.) і членом її президії та призначили директором Інституту ботаніки (1939–1944). Саме у цей період, цькування, яких зазнали провідні радянські генетики у 1940-х роках, не оминули й академіка М.М. Гришка. Але це не зламало його, не змусило відступити від наукових і людських позицій – він залишився вірним генетиці.

Найулюбленишим дітищем Миколи Миколайовича став Центральний республіканський сад АН УРСР, який розбудовували під його керівництвом. Вже у березні 1944 року, очолюваний Миколою Миколайовичем невеличкий колектив фронтовиків та жінок – співробітників взявся за роботу. З часом їх сад перетворився на Національний ботанічний сад НАН України (НБС), якому в 1991 році присвоїли ім'я його головного стратега – академіка Миколи Гришка. Національний ботсад, який розкинув свої шати над схилами Дніпра у Києві, є не лише зеленою перлиною України, її візитівкою, а й живим пам'ятником вченому. Адже він завжди підкреслював: «Ми будемо Ботанічний сад на віки. Сад буде в числі найкращих у світі». На думку М.М. Гришка, Сад мав «...бути центральним республіканським заповідником видових, а з багатьох рослин – і сортових скарбів». Як бачимо, в цьому вчений не помилився. Нині у колекціях НБС зберігається понад 13 тис. видів і форм рослин з усіх куточків земної кулі. Становлення й вивчення їх значною мірою пов'язані з діяльністю М.М. Гришка та його учнів і послідовників. На підтвердження цього нагадаємо, що М.М. Гришко керував розбудовою НБС від 1944 по 1958 рр. Під його керівництвом була проведена величезна робота зі створення колекційного фонду рослин, надто таких важливих, як азалії, бузок та троянди. Останні поклали початок таким всевітньо відомим моно садам НБС, як Розарій та Сиригарій. Сьогодні їх колекції є найбільшими в Україні як за площею, так і за видовим і сортовим складом, а також за кількістю відвідувачів та екскурсантів. Як бачимо, усе викладене – краще підтвердження творчої індивідуальності М.М. Гришка, його впливу на стан та розвиток прикладної ботаніки, сортознавства та селекції в Україні.

ІСТОРІЯ ХІМІЧНОЇ ОСВІТИ В ХАРКІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ АГРАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ім. В.В. ДОКУЧАЄВА

Свіщова Я.О., Дубина О.М.

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва (м. Харків)

Історія будь-якого закладу тісно пов'язана з шляхом розвитку його структурних підрозділів. Кожен з них, виконуючи власну функцію, існує в єдиному історичному просторі не лише закладу, а й країни в цілому. Розвиток аграрної науки тісно пов'язаний з розвитком хімічної галузі. Це дозволяє підвищувати ефективність внесення добрив на основі якісного та кількісного аналізу ґрунту, рослин та сільськогосподарської продукції. Ґрунтовні знання з хімії студенти-аграрії отримують на хімічних кафедрах. Кафедра загальної хімії

при Харківському національному аграрному університеті ім. В.В. Докучаєва також зробила великий внесок в підготовку високо кваліфікованих фахівців.

Викладання хімії згадується в переліку учбових дисциплін в матеріалах Ново-Олександрійського інститута сільського господарства та лісівництва за 1818 р. Дисципліна мала назву «Хімія сільськогосподарська та технологічна». Одними з перших викладачів були професор Варшавського університету Адам Китаєвський та Ф.Ф. Гейнрих. Викладання загальної та землеробної хімії та технології пов'язують з іменами Й.Ф. Белза, Й.І. Рогойського, Владіслава Дудревича. Приділялась також увага викладанню аналітичної хімії (В.Ю. Ріхтер, Владіслав Дудревич, Н.Г. Лей). Розвиток викладання органічної хімії пов'язаний з іменами таких вчених як Є.Є. Вагнер та А.Є. Арбузов. Саме у Ново-Олександрійському інституті Є.Є. Вагнер підготував до захисту магістерську дисертацію за темою «Синтез вторинних спиртів і їх окиснення». Глави дисертації у вигляді статей були опубліковані в «Журналі Російського фізико-хімічного товариства» і отримали високу оцінку. Крім того, Є.Є. Вагнер створив наукову лабораторію. Хімічна лабораторія інституту була добре обладнана: в ній був газ і водопровід з тиском води, що забезпечували роботу водоструминного насоса. В цій лабораторії і працював над своєю магістерською дисертацією відомий академік А.Є. Арбузов. Сфера його дисертаційних досліджень пов'язана з органічними сполуками фосфору, що здатні давати характерні кристалічні похідні трьохвалентного фосфору. Дисертація була захищена у 1906 р. У тому ж 1906 р. О.Є. Арбузов очолив кафедру органічної хімії і сільськогосподарського хімічного аналізу в Ново-Олександрійському інституті. Після революційний період розвитку органічної хімії в університеті тісно пов'язано з іменами таких професорів, як П.С. Пищимука та І.І. Стрелков. Наукові розробки П.С. Пищимуки були покладені в основу технології переробки живиці. Професор І.І. Стрелков разом з Л.Ф. Шпесером розвивав теоретичні уявлення про хімію барвників, а також досліджував термодинамічні закономірності органічних реакцій. Для розвитку кафедри неорганічної та аналітичної хімії доклав чимало зусиль відомий науковець, професор, доктор хімічних наук І.С. Телетов. Коло його наукових інтересів полягало в дослідженні колоїдного каталізу. Він здійснив цикл робіт з каталітичного розкладання пероксиду водню різними колоїдами – золями золота, гідроксиду заліза, платини. Також, І.С. Телетов досліджував стійкість гідрозолей пероксиду міді та їх каталітичну дію на розкладання пероксиду водню. Під його керівництвом було проведено ряд важливих робіт, присвячених проблемі суперфосфату, аналізу алкалоїдів та ін.

Великий внесок у розвиток науки зробив професор Й.С. Галінкер. Фундаментальні теоретичні роботи школи Галінкера знайшли практичне втілення у виробництві – розроблено нові методи промислового одержання водню і пероксиду водню. Колектив кафедри підтримував тісні стосунки із Сумським, Рубіжанським і Волзьким хімкомбінатами. В цей час велику увагу приділяли методиці викладання хімічних дисциплін. У навчальному процесі і донині користуються підручником „Физическая и коллоидная химия”, який було складено Й.С. Галінкером і доцентом кафедри П.І. Медведєвим.

В теперішній час співробітниками кафедри проводяться фізико-хімічні

дослідження водних і неводних розчинів: процесів комплексоутворення, йон-молекулярної взаємодії, електрохімічних реакцій, що можуть бути покладені в основу удосконалення методик і засобів хіміко-аналітичного контролю якості ґрунтів і рослинної продукції. За результатами досліджень доцентом кафедри О.М. Дубина разом із співробітниками НДІ мікрографії отримано патент на корисну модель № 68455 «Картон для виготовлення тари для довгострокового зберігання архівних документів» (зарєєстровано в Державному реєстрі патентів України на корисні моделі 26.03.2012). У 2013 р. отримано патент на винахід № 103096 «Спосіб ідентифікації водних розчинів середньої та високої мінералізації» (зарєєстровано в Державному реєстрі патентів України на корисні моделі 10.09.2013). У 2014 р. на конкурсі на кращу продукцію, технологію, наукову розробку, за вагомий внесок у розвиток аграрного сектора України кафедра була нагороджена золотою медаллю.

Крім того, на кафедрі постійно удосконалюється система викладання хімічних дисциплін. Співробітниками кафедри розроблено методичні вказівки до самостійної роботи студентів. З усіх хімічних дисциплін складено посібники. Двоє з яких мають гриф міністерства аграрної політики та продовольства України. На кафедрі загальної хімії ХНАУ ім. В.В. Докучаєва гармонічно поєднуються надбання класичної науки та сучасні методи дослідження. Такий симбіоз дозволяє, по-перше, дати студентам фундаментальне підґрунтя для розуміння процесів, що відбуваються з рослиною та ґрунтом. По-друге, майбутні фахівці-аграрії мають змогу кваліфіковано підходити до обрання методів дослідження, а також вдосконаливати методики аналізу, що є необхідною ланкою у розвитку сучасного сільського господарства.

Джерела та література

1. Волков В. А. Вонский Е. В., Кузнецова Г. И. Химики : биографический справочник. Киев : Наук. думка, 1987. 736 с.
2. Пузік В.К. А.І. Кравцов, Голікова О.М. [та ін.]. Докучаєвці : наукове видання / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. Харків : ХНАУ, 2016. 288 с. : іл.

ВНЕСОК Б.К. ЄНКЕНА У НАУКОВІ ПОШУКИ ХАРКІВСЬКОЇ СЕЛЕКЦІЙНОЇ СТАНЦІЇ ТА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ЙОГО СПАДКУ

Сергєєва І.Л.

*Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ);
Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН (м. Харків)*

2018 рік є подвійно знаковим для сільськогосподарської науки України: виповнюється 110-річчя від дня заснування Харківської селекційної станції – першої селекційної станції в Російській імперії, спадкоємцем якої є Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН. Це потужний сільськогосподарський науково-дослідний центр з селекції та насінництва польових культур і базова установа Національного банку генетичних ресурсів рослин України. Також у цьому році виповнилося 145 років від дня народження Бориса Карловича Єнкена

– вченого-селекціонера, агронома, педагога, одного з основоположників суспільної агрономії, талановитого організатора вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, одного із фундаторів Харківської селекційної станції [1].

З червня 1908 р. Б.К. Єнкен стає членом Харківського товариства сільського господарства. Його діяльність пов'язана з науковою і організаторською діяльністю у галузі селекції та насінництва сільськогосподарських рослин, організації сільськогосподарської дослідної справи. За безпосередньої участі Бориса Карловича сформувалася Харківська селекційна станція. Він взяв активну участь у виборі ділянки, закладці дослідів, будівництві приміщень, а згодом стає помічником директора станції – П.В. Будріна. Перші посіви і роботи на станції були проведені у 1909 р., хоча організація станції Харківським товариством сільського господарства була розпочата ще у 1908 р. Для селекційної роботи потрібно було залучити посівний матеріал. На засіданні комітету станції була ухвалена пропозиція Б.К. Єнкена щодо звернення через місцеву «Південно-Російську сільськогосподарську газету» до землевласників і усіх небайдужих громадян. Завдяки його зусиллям, за перші роки роботи Харківської селекційної станції було зібрано понад 10 тис. зразків різних польових культур, які ґрунтовно вивчалися, а цінні форми залучалися до селекційного процесу. Результатом селекційної роботи стало виведення Б.К. Єнкеним перших вітчизняних сортів соняшнику Зеленка (Харківський 76) і Харківський 27-82 (районовані відповідно у 1927 і 1930 рр.); разом з О.Ф. Гельмером і А.В. Чернишовим – сорту озимого жита Немишлянське 953 (1923 р.), селекційне покращення сортів жита Пярнуське, Альпійське, Єлісейське, Заальське та ін., низки селекційних ліній ячменю ярого [2].

Важливе значення мало відрядження Б.К. Єнкена до Німеччини, Австрії і Швеції, де він ознайомився з селекційною справою і пройшов стажування на Західно-Європейських дослідних станціях. Він доклав зусиль для впровадження набутого досвіду на Батьківщині.

Почесне місце у науковій діяльності Б.К. Єнкена займає робота у Харківському товаристві сільського господарства та сільськогосподарської промисловості. Будучи дійсним членом цього товариства і обіймаючи керівничу посаду на Харківській дослідній станції, Б.К. Єнкен бере активну участь у Першому з'їзді діячів з селекції сільськогосподарських рослин, насінництва та розповсюдження насінневого матеріалу 11–15 січня 1911 р. у Харкові; 1-му Всеросійському сільськогосподарському з'їзді який відбувся у м. Києві 1–10 вересня 1913 р. У своїй доповіді «О неотложной необходимости исследования сортов сельскохозяйственных растений» вчений зазначає нагальну необхідність планомірного обстеження сільськогосподарських рослин, у чому також зацікавлені дослідні установи, міністерство фінансів, міністерство торгівлі та промисловості, земства, кооперативи, інтендантства, борошномельна і хлібопекарська промисловість та сільські господарства. Він пропонує, щоб обстеження сортів сільськогосподарських рослин проводилось за уніфікованими програмами, що дозволяє зводити отримані матеріали, і під керівництвом або за участі обласних станцій та дослідних установ. Вченим було запропоновано

організувати спеціальну секцію з питань районного обстеження сільськогосподарських рослин [6].

З цією метою Комітетом рослинництва Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості проведено обстеження у регіоні діяльності. Першу експедицію зі збору та вивчення різноманіття сортів сільськогосподарських культур було проведено у серпні 1914 р. спільно з селекційним відділом Харківської обласної сільськогосподарської дослідної станції та Харківською насінневою контрольною станцією Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості. Серед інших завдань передбачалось вивчення якості хлібного зерна, що продається на ринку. Це вважалось особливо важливим у зв'язку з передбачуваними змінами торгових угод Росії з іншими державами і облаштуванням мережі елеваторів. Керівником експедиції був завідувач Харківської насінневої контрольної станції Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, видатний український вчений О.А. Яната. Всього було зібрано понад 1700 зразків зернових культур, проса, однорічних і багаторічних трав. Лише ячменю зібрано 503 зразки [5]. Зібране різноманіття з однієї сторони відображало сортимент, сформований в умовах даного регіону і пристосований до них, а з другої сторони увійшло до робочих колекцій і послужило основою для створення у подальшому нових кращих сортів. Б.К. Єнкен взяв активну участь в організації експедиції та камеральній обробці зібраного матеріалу.

Вагомим доробком Б.К. Єнкена є піонерське обґрунтування доцільності функціонування від 1913 р. при всіх селекційних станціях і селекційних відділах обласних сільськогосподарських дослідних станцій лабораторій з вивчення хлібопекарських і борошномельних властивостей селекційного матеріалу. 1 червня 1914 р. Б.К. Єнкен ініціює і проводить першу в Російській імперії нараду з пивоварного ячменю, на якій робить доповіді «Пивоварні ячмені в Західній Європі і їх селекція» та «Про роботу з пивоварними ячменями».

У 1913 р. у м. Петрограді на нараді з сільськогосподарської дослідної справи Борис Карлович представив дві доповіді: «К вопросу о порайонном обследовании местных сортов сельскохозяйственных растений» і «О сохранении местных сортов сельскохозяйственных растений». Його виступом, у якому він довів необхідність створення спеціальних розсадників дикорослих і місцевих сортів сільськогосподарських рослин при селекційних і дослідних установах, було закладено підґрунтя для створення і розвитку сучасних генетичних банків. Вже тоді Б.К. Єнкен глибоко розумів і доводив, що проблема збору, збереження та стабільного використання місцевих сортів та їх диких співродичів як вихідного матеріалу є виключно важливою задачею. Ці сорти характеризуються різноманітною якістю продукції, високою пристосованістю до умов вирощування, стійкістю або толерантністю до хвороб і шкідників [3].

За 30 років роботи Харківської селекційної станції було зібрано і вивчено понад 25 тисяч колекційних зразків. Скрутним періодом у діяльності станції були роки Другої світової війни і перші післявоєнні роки, але й у цей час тривали селекційна робота й наукові дослідження. Роботу з колекційним матеріалом було

продовжено у 1956 р. у лабораторії рослинних ресурсів відділу агроекології і рослинних ресурсів Українського науково-дослідного інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва (УНДІРСІГ) професором Л.М. Делоне та академіком М.М. Кулешовим у тісній співпраці з Всесоюзним інститутом рослинництва (ВІР). Штат лабораторії був невеличкий: завідувач, доктор біологічних наук, професор – Л.М. Делоне; молодший науковий співробітник – Г.А. Корольська; старший лаборант – С.В. Рабинович; старший технік – А.І. Верещак.

Проводились збір і вивчення колекцій озимої та ярої пшениці, ячменю, вівса, кукурудзи та квасолі. Відділ виконував функції координатора робіт з світовими ресурсами рослин в УРСР, періодично друкував каталоги зразків та щорічно розсилав біля 2000 зразків насіння селекційним, науковим і навчальним установам України та за її межі. У подальшому зібрані зразки, а також сорти, створені на їх основі, увійшли до колекції Харківської селекційної станції, а потім УНДІРСІГ, з яких формувався Національний генбанк рослин України [4].

Набуття Україною незалежності обумовило необхідність створення власного генбанку рослин, у якому мало бути зосереджено генетичне різноманіття культурних рослин і диких споріднених видів, необхідне для забезпечення подальшого прогресу вітчизняної селекції як однієї з основ продовольчої, економічної та соціальної безпеки держави та добробуту народу.

Б.К. Єнкен своєю участю у діяльності Харківської селекційної станції Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості зробив суттєвий внесок у розвиток сільського господарства, становлення сільськогосподарської дослідної справи, аграрної науки і освіти, як в Україні, так і на всьому півдні Російської імперії. Ця діяльність сприяла формуванню його наукового світогляду і особистості як видатного вченого, фундатора сільськогосподарської дослідної справи і провідного фахівця, який закладав підґрунтя для розвитку сучасних генетичних банків.

Джерела та література

1. Вергунов В. А. Професор Борис Карлович Єнкен (1873–1943) : нарис життя та творчої діяльності. Київ : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 432 с.
2. Вергунов В. А. Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва : становлення та діяльність (друга половина XIX – початок XX століття) : монографія. До 100-річчя Ін-ту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва УААН / В. А. Вергунов, О. Ф. Глоба ; УААН, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов, В. П. Петренко. Харків. 2004. 175 с. портр. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 6).
3. Комиссия по сортоведению. Второе заседание 12-го февраля. Труды совещания по сельскохозяйственному опытному делу, происходящего 10–17 февраля 1913 г. При Главном управлении землеустройства и земледелия. Петроград : Тип. ред. период. изд. Мин-ва финансов, 1914. Вып. 2. С. 155–165 ; С. 170–171.
4. Сергеева І. Л. Банк генетичних ресурсів зернових колосових культур України : історичні витоки та передумови створення. *Вісник аграрної історії*. Київ. 2017. Вип. 19–20. С. 252–265.
5. Сергеева І. Л. Перша експедиція по Харківському регіону зі збору зразків різноманіття хлібних злаків. *Професор С. Л. Франкфурт (1866–1954) – видатний вчений-агробіолог, один із дієвих організаторів академічної науки в Україні (до 150-річчя від дня народження)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 18 листоп. 2016 р. Ч. 2. С. 34–35.
6. Труды 1-го Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве 1–10 сентября

1913 г. /под ред. И. Г. Черныш, И. А. Прилежаева. Киев : тип. т-ва «Печатня С.П. Яковлева», 1913. Вып. 1 : Постановления съезда. С. 30–32.

БОЯРСЬКИЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ТЕХНІКУМ 1970 рр. – ВЕЛИКА КУЗНЯ СПЕЦІАЛІСТІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Сідорова Н.В.

*ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів»
(м. Боярка Київської області)*

Боярський технікум є одним із найстаріших сільськогосподарських навчальних закладів України. У жовтні 1972 р. навчальному закладу виповнилося 70. За цей час колишня школа бджолярів виросла в престижний середній спеціальний навчальний заклад республіканського значення – Український республіканський заочний сільськогосподарський технікум (1959-1997).

Протягом 1970-х років навчальний заклад очолювали такі директори: Соловей Володимир Парамонович; Чепурний Олександр Макарович; Новосельський Петро Леонтійович; Ляшенко Борис Іванович; Проценко Володимир Юхимович.

У технікумі поширилася виробнича база, поповнилися новими приладами кабінети і лабораторії.

Навчальний заклад мав понад 160 гектарів орної землі, 20 гектарів площі під фруктовим садом. В 70-х рр. у технікумі розводили коней, свиней, корів, також був кіоск, у якому продавали молоко.

За сприяння директора Солов'я В.П. будувався новий навчальний корпус на 600 чоловік. 01.09.1971 р. відбулося офіційне відкриття 1-го корпусу. За сприяння директора Чепурного О.М. будувався гуртожиток для учнів технікуму.

У 1970-х роках Боярський технікум мав стаціонарне та заочне відділення. На стаціонарному відділенні готували агрономів по захисту рослин, гідромеліораторів. На заочному відділенні – агрономів, гідромеліораторів. Загалом навчалось близько 1000 осіб.

У навчальному закладі було впроваджено і такі прогресивні засоби навчання як запис уроків іноземної мови на магнітофонну плівку, демонстрування учбових кінофільмів тощо.

У сімдесятих роках підготовку фахівців здійснювали викладачі: Ємець А.П. (економіка, право), Турчин В.С. (землеробство), Нужна А.Г. (грунтознавство), Кожемякін О.В. (хімічний захист рослин), Козаченко С.М. (хімія), Воронін Г.М. (ботаніка), Місячний П.О. (плодоовочівництво), Котельникова Н.Г. (фітопатологія), Ященко А.Д. (ентомологія), Зубець Л.Я. (загальна ентомологія), Зубець В.П. (охорона праці), Недобой О.А. (українська мова, література), Возняк Н.В. (електротехніка), Проценко Г.Л. (гідрологія і гідромеліорація, гідравліка, меліорація), Проценко В.Ю. (геологія, будівельні матеріали, меліорація), Фашук М.Ф. (фізична культура), Закалюжна Л.М. (геологія і гідрогеологія, експлуатація меліоративних систем), Закалюжний К.Д. (геодезія),

Редька С.Ю. (водопостачання), Сторчоус М.О. (креслення), Соловей В.П. (економіка), Оніщенко В.С. (механізація), Пахалович А.А. (іноземна мова), Скринька В.П. (історія, філософія), Бібік Н.С. (українська мова), Корнієнко О.П. (економіка), Смолянїнов М.П. (рослинництво), Ляшенко Т.Н. (правознавство), Бондаренко Р.В. (ентомологія), Коляда Н.А. (російська література), Куцевол Г.В. (українська мова, історія), Олійник Л.М. (геодезія) та ін.

У сільськогосподарському технікумі вивчали різні агрономічні, технічні, спеціальні науки. Серед дисциплін чільне місце в навчальних програмах займали економічні науки. Учні технікуму в курсі історії та суспільствознавства вивчали ряд питань економіки нашої країни, зокрема економіки сільського господарства.

У технікумі 6 викладачів проводили заняття з економіки, забезпечуючи високий рівень змісту економічної освіти. Система занять складалася з лекцій, лабораторно-практичних занять, консультацій, курсових робіт та екзаменів.

З метою заохочення учнів до навчання, у технікумі на той час проводилися змагання між групами для визначення найвищого балу успішності.

Окрім наполегливого навчання, більшість юнаків та дівчат в часи дозвілля захоплювалися технічним конструюванням, вивченням природи, присвячували свій вільний час літературі, музиці, художній самодіяльності, мистецтву.

У технікумі в обов'язковому порядку кожен випускник повинен був мати робочу спеціальність: тракториста-машиніста, шофера, а також одержувати права на водіння мотоцикла. З цією метою були створені курси трактористів і шоферів. Багато юнаків і дівчат виявили бажання сісти за кермо автомашини, за важелі трактора. Щорічно здобували робочу спеціальність у 1960–1970 рр. близько 150 чоловік.

З 1957 р. на базі технікуму діяв методичний центр. Методична група складалася з 10 чоловік, її очолював І.М. Стретович, редакційно-видавничу групу – О.П. Корнієнко.

За 15 років свого існування редакційно-видавнича група за допомогою методистів, викладачів та більше 200 авторів видала 756 різних програм, методичних розробок і посібників, порад і консультацій.

Методична і редакційно-видавнича групи Українського заочного технікуму постачали потрібними посібниками 133 технікуми навчальної системи Міністерства сільського господарства Української РСР, надавали їм практичну допомогу на місцях. У стінах навчального закладу проводилися міжобласні і республіканські семінари керівних працівників та викладачів технікумів. У технікум за досвідом і порадами приїздили делегації з Естонії, Киргизії та інших союзних республік. Побували також гості з Чехословаччини та Польщі. Випускників технікуму можна було зустріти в багатьох господарствах республіки. Чимало випускників трудилися в Києво-Святошинському районі.

Серед випускників технікуму такі, що згодом стали вченими, зайняли високі пости в наукових закладах і державних сільськогосподарських установах. Навчальний заклад у 1970 рр. користувався великою популярністю, мав високий авторитет, зумовлений, насамперед, якістю підготовки спеціалістів.

За рекомендаціями колгоспів та радгоспів, групами і навіть цілими колективами до технікуму на навчання направляли працівників.

Отже, в 1970-х рр. в Українському республіканському заочному сільськогосподарському технікумі були створені всі умови для підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ МУЗЕЇВ у XIX – на початку XX ст.ст.

Снагоценко В.В.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка (м. Суми)

Сільськогосподарські музеї – науково-дослідні та культурно-просвітницькі установи, що здійснюють комплектування, зберігання, вивчення і популяризацію пам'яток матеріальної культури, що відносяться до галузі сільського господарства. Проводять велику науково-дослідницьку роботу з ґрунтознавства, мікробіології, лісівництва, історії розвитку сільського господарства і сільськогосподарської техніки; пропагують наукові та виробничі досягнення, ідеї охорони природи; ведуть заняття зі студентами і школярами [5, с. 78].

Перші сільськогосподарські музеї в Російській імперії з'явилися в 2-й пол. XVIII ст. Їх функціонування тісно пов'язане з діяльністю Вільного економічного суспільства (ВЕТ), яке було засноване в 1765 р. для вивчення сільського господарства і пошуку шляхів його удосконалення. Колекція моделей сільськогосподарських знарядь і машин (т.зв. модель-камера), а також ґрунтові, мінералогічні і зоологічні колекції вивчалися фахівцями з публікацією результатів досліджень. Колекції розглядалися як необхідний елемент наукових досліджень членів товариства. Формувалися вони стихійно як джерела для дослідження сільськогосподарської техніки, виробництва й стали доступними для публіки починаючи з 1803 р.

У першій половині XIX ст., особливо впродовж 20-40-х рр., підвищений інтерес до економіки сільського господарства зумовив виникнення цілої низки сільськогосподарських товариств. Створювалися вони в губерніях за зразком ВЕТ й ставили за мету підвищення доходності господарств шляхом модернізації техніки. Усі вони для занять членів товариства з моменту відкриття мали музеї, а з 1850-х – «довідкові депо» (Москва), «магазини-виставки» (Одеса), де населенню, з метою покращення землеробства були представлені удосконалені сільськогосподарські знаряддя і машини та високоврожайні сорти сільськогосподарських культур. Подібні музеї відкривалися при палатах державного майна. Усі ці зусилля були спрямовані на боротьбу з низькою врожайністю і голодом у країні.

Так, в Одесі в 1828 р., за ініціативою графа М. Воронцова, було засноване сільськогосподарське товариство Південної Росії. Воно сприяло розвитку в краї рільництва, виноградарства, лісівництва та садівництва. По окремих галузях знань видавало повний комплекс рекомендацій, проводило конкурсні випробування «землеобробітних знарядь» (плугів) з метою з'ясування їх придатності для місцевих умов. Такі конкурси стали попередниками

сільськогосподарських виставок. Наприклад, правилами проведення виставки 1842 р. було визначено, що після її закінчення, плуги-переможці будуть виставлені в музеї для огляду впродовж 15 днів. Для того, щоб кожен, кому це цікаво, міг би їх побачити, а при необхідності зняти з них моделі. Цей факт можна розглядати і як практичне застосування музейних експонатів – пропаганда вдосконалених сільськогосподарських знарядь і машин та поширення сільськогосподарських знань.

Ідея створення музею землеробських знарядь виникла в 1832 р. Вперше її озвучив секретар Товариства П. Морозов. На поповнення музею спеціальні кошти не передбачалися, тому воно відбувалося стихійно. Багато з предметів просто поступали в дарунок. У 1841 р. музеєм почав займатися дійсний член Товариства Н. Райко. До цього часу кількість сільськогосподарських знарядь, що поступали в музей, постійно збільшувалося. Райко запропонував їх виставити «у біржі за колонадою проти бульвару». Але це було неможливо, оскільки там вже намітили розміщення музею Одеського товариства історії і старожитностей. За пропозицією віце-президента сільськогосподарського Товариства Е. Гана у 1848 р. було вирішено систематично займатися підбором для музею різних моделей сільськогосподарських знарядь. З цією метою було виділено 150 крб., а в 1850 р. – приміщення для музею у будівлі Товариства, у самому центрі Одеси в Міському саду. Вплив музею на поширення вдосконалених знарядь праці зріс. На поповнення його фондів почали виділяти щорічно 400 крб. сріблом [1, с. 85–86].

Але розвиток землеробства в Новоросійському краї з його благодатним ґрунтом і кліматом вимагав більш досконалих сільськогосподарських знарядь. Віце-президент сільськогосподарського Товариства граф М. Толстой звернувся до відомої англійської фірми «Клейтон, Шуттлеворт і К^о», з пропозицією про відкриття в Одесі складу виготовлених на заводах фірми сільськогосподарських машин. Фірма обрала своїм генеральним агентом у південній Росії торговий дім «С. Фендеріх і К^о». Склад-магазин було побудовано в Одесі при будинку Товариства в Міському саду (1860). Тоді ж, Товариство продало йому усі свої знаряддя, виконані у натуральну величину. Цей рік можна вважати роком закриття музею [6, с. 7].

Напередодні реформ 1860-х рр. з метою поширення новітньої техніки і знань у сільськогосподарській галузі було організовано Сільськогосподарський музей у Петербурзі (1859 р.), з відділом сільськогосподарської літератури, а з 1881 – Імператорський сільськогосподарський музей. Його численні колекції (27 тис. експонатів) розподілялися по 4 розділах: природничий, історичний, сільськогосподарської економіки і статистики, рослинництва, сільськогосподарських машин і знарядь. Музей популяризував нові прийоми ведення сільського господарства, новітню техніку, породи худоби і сільськогосподарських культур та ін. За його зразком зазначені музеї виникали в провінційних містах при статистичних комітетах, земствах, учених товариствах, а також сільськогосподарських відділах у комплексних музеях.

Значну допомогу в організації спеціальних шкіл, сільськогосподарських курсів, спеціальних видань, виставок і сільськогосподарських музеїв надавали

земства. «Чем больше будет у земства перечисленных учреждений, тем скорее произойдет насыщение массы местного населения сельскохозяйственными знаниями, земледельческий народ не может не нуждаться в этих знаниях, так как в них заключаются средства к улучшению его хозяйства и весьма часто бывает, что знакомство с тем или иным аппаратом, орудием или машиной вызывает переверот в производстве, создает новые промыслы или совершенствует уже существующие» [2, с. 385]. У 1889 р. було побудовано сільськогосподарський музей Бессарабського повітового земства, який славився своїми зоологічними колекціями і препаратами, пізніше його було названо «Кустарний, зоологічний та сільськогосподарський музей Бессарабського земства». Прекрасно була поставлена робота музею Таврійського губерньського земства (керівник відомий ентомолог С. Мокржецький), Катеринославського та ін. Зокрема, в 1902 р. на черговій сесії земство «постановило: «учредити при Екатеринославской Губернской Земской Управе сельскохозяйственный музей, с открытием кредита Губернской Управе на первоначальные расходы по устройству музея 500 руб.» [5, с. 240].

Причиною появи зазначених музеїв стало прагнення сприяти прогресивним методам ведення сільського господарства. Характерною рисою сільськогосподарських музеїв впродовж їх існування є орієнтація винятково на практику. Пропаганда вдосконалених сільськогосподарських знарядь, нових перспективних сільськогосподарських культур і порід тварин була основним видом їх діяльності і активно підтримувалася державою. Різноманітні форми існування сільськогосподарських музеїв (музеї – довідкове бюро, вагони-музеї, пароплави-музеї, живі музеї) в певні історичні періоди служили посиленню основної функції сільськогосподарських музеїв і мали на меті не лише поширення, але навіть і впровадження нововведень у сільському господарстві. Кількісне зростання цієї групи музеїв відповідає періоду стрімкого зростання сільського господарства й пов'язане, насамперед, з реформами, які проводилися в країні.

Попит на сільськогосподарські машини в Новоросії і Бессарабії швидко зростав, але вартість англійської техніки була надто високою. Тому торговий дім «С. Фендеріх і К^о», створив в Одесі фірму під назвою «Белліно-Фендеріх», яка почала власне виробництво землеробських знарядь за англійськими зразками, вносячи деякі зміни в їх конструкцію, з урахуванням місцевих умов і досвіду сільських господарств Новоросійського краю. Ціни сталі нижчі, і попит збільшився. Збільшилися і доходи фірми. Не було вже потреби в рекламі через магазин при сільськогосподарському Товаристві і в 1867 р. фірма відмовилася від магазину. Але це не відродило музею. Зразки сільськогосподарської техніки, що залишилися, Товариство передало Новоросійському університету для його дослідного хутора [1, с. 85–86].

Питання про відродження музею сільськогосподарського профілю піднімалося неодноразово. Наприклад, в Одесі з 8 вересня по 1 жовтня в 1884 р. проходила виставка знарядь сільськогосподарської заводської і сільської промисловості Південної Росії. Вона була організована Імператорським сільськогосподарським товариством. Його члени, підводячи підсумки,

висловили думку, що така виставка могла б «започаткувати сільськогосподарський і фабричний музеум», який принесе користь краю [6].

У кінці 80-х рр. XIX ст. при Одеському відділі імператорського товариства садівництва існував ще один невеликий музей. Головою Відділу був Г. Маразлі – одеський Миський голова. Він на свої кошти утримував цей музей і поповнював фонди. У 1888 р. ним була придбана велика колекція (672 од.) «моделей плодів з пап'є-маше роботи Дюрфеля» [3].

Організація сільськогосподарської освіти в Російській імперії в I-й половині XIX ст. і відкриття сільськогосподарських навчальних закладів привело до створення музеїв з іншим складом колекцій, що цілеспрямовано формувалися для викладання різноманітних дисциплін з використанням наочності, відповідно до програми підготовки фахівців. Значну роль у науковому підході до ведення сільського господарства надавали університетські музеї. У 1865 р. в Новоросійському університеті впродовж 1906–1908 рр. було започатковано музей ґрунтознавства (колекції зібрано персоналом агрономічної лабораторії університету), який було відкрито у 1910 р. В його експозиції були представлені зразки ґрунтів багатьох повітів Херсонської, Таврійської, Бессарабської, Подільської, Волинської губерній, а також Донської області. Завдяки колекціям і експедиціям були складені карти опадів і ґрунтів південно-західного регіону. Спочатку колекції мали значення навчальних посібників для демонстрації під час лекцій з ґрунтознавства. Його відвідувачами були учні сільськогосподарських шкіл і середніх навчальних закладів краю, селяни, агрономи, землевласники. Вони отримували необхідні відомості по основах ґрунтознавства і кліматології краю. У 1912 р. у музею виникли труднощі. Поїздки по збору матеріалів, утримання музейних приміщень і штату співробітників (консерватор і служитель) вимагали стабільного фінансування. Новоросійський університет не міг цього забезпечити. Разові пожертвування з боку Земського банку Херсонської губернії, Бессарабського губернських земських зборів і Ради імператорського сільськогосподарського товариства не могли врятувати становище. Незважаючи на нетривале існування, музей ґрунтознавства був корисним для правильної організації агрономічних знань і в проведенні детальних ґрунтознавчих досліджень в губерніях південного регіону [5, с. 240–241].

Таким чином, сільськогосподарські музеї мали велике значення не тільки наукове, але й просвітницьке, сприяли підвищенню ефективності сільськогосподарської праці.

Джерела та література

1. Боровский М. П. Исторический обзор пятидесятилетней деятельности императорского общества сельского хозяйства Южной России с 1828 по 1878 год. Одесса, 1878. С. 85–90.
2. Веселовский Б. История земства за сорок лет. Санкт-Петербург: изд-во О. Н. Поповой, 1909. С. 385–387.
3. Отчет и труды Одесского отдела императорского Российского общества садоводства за 1888 год. Одесса, 1879. С. 14.
4. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 238 с.
5. Постановления Екатеринославского Губернского Земского Собрания 37 очередной

1902 года сессии. Екатеринослав, 1903. С. 239–241.

6. Солодова В. Музеи Одессы. 1825–1917. *Вестник историко-краеведческого музея*. Одесса : Астропринт, 2005. С. 4–17.

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ

Соловей Г.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Сільськогосподарське виробництво, яке починалося після возз'єднання Північної Буковини з Україною вимагало озброєння селянства надбаннями науки і досвідом передового колективного господарювання. Саме це послужило передумовою створення у вересні 1940 року першої в цьому краї наукової сільськогосподарської установи – Чернівецької науково-дослідної станції рільництва (нині – Буковинська державна сільськогосподарська дослідна станція). Науковою базою її стали два невеличкі господарства – Яблунівка, що на околиці Чернівців, яке раніше належало монастирю і мало 250 га та Звенячка Заставнівського району з 323 га земель колишньої агрошколи.

Дослідну роботу проводили Андріанова Н.Ф., Грузман Г.З., Безлюдько Г.П., Бовкун Н.О., Ковальчук Н.Я., Копилевич О.І., Караїм М.П., Куценко Г.М., Пухтинська З.М., Українець Г.М., Черномир А.М., Черномир Т.О., Яцишин О.М.

Під час Великої Вітчизняної війни діяльність станції припинилась. У 1944 році установа відновила свою роботу, поповнилася висококваліфікованими спеціалістами. Окремі дослідження були спрямовані на підвищення продуктивності схилівих земель та покращання гірських сінокосів та випасів (керівник Голобородько П.Г.).

У 1956 р. станція рільництва за рішенням уряду реорганізована у Чернівецьку державну сільськогосподарську дослідну станцію (ЧДСГДС), в структуру якої було включено передгірне Вашківське господарство. У 1961 р. в зв'язку з організацією нової системи насінництва дослідній станції передається господарство Садгірського району, на базі якого створюється елітно-насінницький радгосп, а згодом – дослідне господарство.

Основною темою наукової роботи станції 1940–1990-х роках було підвищення родючості ґрунтів, розробка і удосконалення агротехніки і технології вирощування провідних сільськогосподарських культур. Особлива увага приділялася вивченню і впровадженню системи обробітку ґрунту, удобрення, агротехніки та технології вирощування с-г культур, системі поліпшення родючості еродованих ґрунтів і захисту їх від водної ерозії. У різний період в цьому напрямку багато зробили науковці Лут П.О., Голобородько П.Г., Горн І.А., Кукленко А.П., Нагірний П.М., Плавський Ю.Є., Стуканова М.О., Чернявський О.А. та інші.

У 1960 р. групою науковців складено ґрунтові карти, картограми

кислотності та еродованості, написано нариси – характеристики ґрунтів області та рекомендації по їх раціональному використанню.

Значно розширилася тематика з питань захисту ґрунтів від водної ерозії та підвищення родючості еродованих земель на Чернівецькій ДСГДС у 1963 р. після завершення роботи в експедиції по дослідженню ґрунтового покриву області. В колгоспі ім. Дзержинського Заставнівського району вивчали природні фактори, що впливають на розвиток ерозійних процесів, а також їх інтенсивність в залежності від характеру використання земель, способів обробітку ґрунту, сівби тощо. Були закладені досліди по добору сільськогосподарських культур на типових для області сірих і темно-сірих різного ступеня змитості ґрунтах, по вивченню ефективності органічних, сидеральних і мінеральних добрив у підвищенні врожайності.

Досвід колгоспів гірських районів показав, що на схилах потрібно вести смугове землеробство і вирощувати просапні (кукурудза, цукрові буряки та ін.) культури лише полосами, витягнутими упоперек схилу, які чергуються з трав'яними смугами та з лісомеліоративними насадженнями. Поєднання протиерозійних агротехнічних та агрохімічних заходів на схилах 4–7° при безсмужному розміщенні культур забезпечувало збереження ґрунту в сівозміні на 42%, а при смуговому розміщенні – на 72%.

Доведено ефективність таких протиерозійних заходів як лункування, глибоке розпушення і щілювання. За даними досліджень щілювання зменшує поверхневий стік в 2,6, змив ґрунту – у 4,2 рази.

У 1980–1990-х рр. в комплекс науково-дослідних фундаментальних робіт Чернівецької ДСГДС входили розробка та освоєння контурно-меліоративної системи обробітку схилових земель і відтворення родючості ґрунту. Проводили дослідження по ефективності прийомів мінімізації обробітку при різних рівнях інтенсифікації вирощування культур в ланці ґрунтозахисної сівозміни. Рекомендовано найбільш оптимальну систему основного обробітку змитих ґрунтів – комбіновану, коли оранка поєднувалася з м'яким безвідвальним обробітком та безвідвальним розпушенням. За такої технології вирощування врожайність пшениці озимої у 1986–1989 рр. порівняно до 1981–1985 рр. зросла майже на 10 ц/га, тобто більш як на 30%.

Розроблена наукою покращена система ґрунтозахисного землеробства впроваджувалась в господарствах Буковини, забезпечуючи при цьому чистий прибуток понад 1,2 млн крб. щорічно.

За результатами наукових розробок і передового досвіду опубліковано книги «Науково-обґрунтована система землеробства області», «Резерви схилового поля» (1986), «Ґрунтозахисне землеробство» (1999), «Конструювання протиерозійних агроландшафтів» (2005) та ін.

Нині Буковинська державна сільськогосподарська дослідна станція (з 2013 р.) – провідна науково-дослідна установа не тільки в Чернівецькій області, але і в Західному регіоні України. Основні напрями діяльності станції визначенні науково-технічними програмами НААН і продиктовані проблемами агропромислового виробництва краю, головними з яких є: розробка ґрунтозахисних систем землеробства, селекція і насінництво

сільськогосподарських культур, вдосконалення існуючих та виведення нових порід та породних груп у тваринництві, здійснення науково-консультаційного та інформаційного забезпечення товаровиробників різних форм власності.

ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ ЖИТОМИРСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ІНСТИТУТУ В 1937–1938 рр.

Суліменко О.Г., Михайлова Т.І.

Житомирський національний агроєкологічний університет (м. Житомир)

Житомирський національний агроєкологічний університет має свою славу, більш ніж 95-ти річну, історію. Водночас не можна оминати й трагічний період існування навчального закладу. Він припадає на 1937–1938 рр., добу «великого терору». Початок масових репресій, звільнень з роботи кращих викладачів, тиск на них, цькування, навішування різноманітних ярликів, в тому числі «ворогів народу», розпочалося на початку 1937 р. Так, зокрема на кущових партійних зборах, які відбулися 13 січня 1937 р. розглядалися факти проникнення «ворогів» у навчальні заклади Житомира. Відмічалось, що в сільськогосподарському інституті допущено «засміченість чужаками, петлюрівцями, націоналістами», а у виступі секретаря парткому Шульги визнано, що 60 відсотків лекторів інституту належать до чужаків. На зборах, а згодом в окружній газеті «Радянська Волинь» було піддано шельмуванню кращих викладачів [1, арк. 25].

Після публікацій в газеті та рішень партійних зборів, почалося викриття «ворогів». Однією з перших жертв став директор сільськогосподарського інституту Є.І. Горєцький. Його звільнили за «притуплення більшовицької пильності, відсутність дійової непримиренної критики, які призвели до того, що в інституті посіли керівні посади чужі і шкідливі люди». Директора звинувачували в тому, що він підібрав кадри з буржуазних націоналістичних елементів [2, арк. 37–39].

В 1937 р. в СРСР у засобах тодішньої інформації пролунав заклик «Допоможемо НКВС у викорененні шкідництва на науковому фронті». Це пришвидшило доноси і викриття, почали досить часто відбуватися збори, на яких «виводили на чисту воду» націоналістів, «ворогів народу» тощо. Так, зокрема було піддано жорсткій критиці доцента Лапу В.Г., який у приватних розмовах із колегами неодноразово намагався захистити професора Марченка «консерватора у науці, колишнього дворянина». Лапу В.Г. звинувачували в тому, що не проводив активної боротьби з ворогами, не проявляв партійної пильності. Було доручено тодішньому директору Філоненку перевірити справу Лапи «на предмет його подальшого перебування на посаді доцента [3, арк. 2, 11, 17, 25].

На партзборах, зокрема звинувачували й професора Марченка М.Ю. в тому, що він ігнорує методи і досягнення стахановців сільського господарства, орієнтує студентів на куркулів [4, арк. 11].

Події, що відбулися в навчальних закладах, знаходили відображення в публікаціях газет: окружної «Радянська Волинь» та обласної (після утворення Житомирської області у вересні 1937 р.) «Червоне Полісся». Можна навести для

прикладу такі публікації «Буржуазні націоналісти та їх покровителі в Житомирському сільськогосподарському інституті», «Вщент розгромити всі ворожі гнізда», «Викорчувати до останку ворожу нечисть в сільгоспінституті». В цих та подібних публікаціях парторганізацію закладу та керівництво звинувачували в політичній сліпоті, «ідіотській безтурботності і потуранні ворогам». Обстановка підозрливості, пошуки ворогів народу захопили й студентів. Окремі з них почали писати доноси на інших. Можна навести цитати окремих з них: «студент Філіпович і його кімната неправильно трактують виборчий закон», «студент Свирковський приносить зошит з фашистськими рисунками», «студент Коваль каже, що Сталін неправильно обґрунтовує, чому саме нам потрібно сім мільйонів пудів хліба», «студент Галицький говорить, що сільське господарство у нас дефіцитне» [5, арк. 82, 83, 88]. Подібних доносів було досить багато. Окремі студенти писали їх і на викладачів, навіть на тих, які були вимогливими і ставили їм низькі оцінки. Були й окремі абсурдні випадки, коли студенти писали, що окремі їхні колеги снідали за столом, накритим газетою з портретом Сталіна. Звісно таких студентів чекали виправно-трудові табори з терміном ув'язнення до 10 років. З таких таборів у той час мало хто повертався.

Пошуки «ворогів народу» відбувалися і в середовищі обслуговуючого персоналу інституту. Так, зокрема піддалася критиці завідувача бібліотекою Шедрина, оскільки вона засмітила бібліотеку ворожою літературою, не вжила заходів по вилученню літератури ворога народу Попова [6, арк. 85].

Звинувачення, які були висунуті викладачам, студентам, обслуговуючому персоналу означали, що людину не тільки звільнять з роботи, або виключать з партії, комсомолу, але й засудять до багаторічного ув'язнення в таборах і до смертної кари. Слід зазначити, що органи НКВС не обійшли «увагою» і військових керівників інституту: корець Когай Сен-Ун був оголошений японським шпигуном, латиш Август Пунно – звинувачений у зв'язках з Німеччиною. Тривалі допити, тортури, які були застосовані до заарештованих змусили себе визнати причетним до контрреволюційної організації. Рішенням «трійки» УНКВС Житомирської області від 21 вересня 1938 р. А. Пунно та інших 37 звинувачених було засуджено до вищої міри покарання. 27 вересня вони були розстріляні [7, арк. 35, 214]. Варто відмітити, що окремі викладачі не витримували звинувачень. Так, зокрема, не витримавши несправедливої підозри, передчасно пішов з життя один з провідних професорів інституту М.Ю. Марченко [8, с. 105].

Таким чином в 1937–1938 рр. піддалися репресіям провідні науковці, співробітники, студенти інституту, що привело до втрат в сільському господарстві Житомирської області, адже багато колгоспів не мали кваліфікованих агрономів.

Однак, не зважаючи на трагічне становище, яке випало на долю інститутського колективу, викладачі продовжували виконувати свою роботу, а студенти – оволодівати знаннями.

Джерела та література

1. Державний архів в Житомирській області (далі – ДАЖО). Ф. 217. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 25.
2. Там само. Арк. 37–39.
3. Там само. Арк. 2, 11, 17, 25.
4. Там само. Арк. 11.
5. Там само. Арк. 82, 83, 88.
6. Там само. Арк. 85.
7. ДАЖО. Ф. 5013. Спр. 5217-п. Т. 2. Арк. 37–39.
8. Суліменко О. Г. Відношення радянської влади до інтелектуальної еліти Житомирщини в другій половині 30-х років ХХ ст. (до 80-річчя «Великого терору»). *Українські еліти у цивілізаційному розвитку Європи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Житомир : ФОП Євенок О. О., 2017. 216 с.

КИЇВСЬКЕ АГРОНОМІЧНЕ ТОВАРИСТВО (1909–1918) У ПЕРШОПОСТАТЯХ

Таранцова Т.О.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Визначні досягнення у різних галузях науки і техніки в Україні першої половини ХІХ ст., спричинені бурхливим зростанням підприємництва, створили сприятливе підґрунтя для швидкого розвитку наукових знань. Однією з визначних рис еволюції наукової думки того часу було виникнення самоврядних наукових асоціацій – наукових товариств.

Єдиним спеціалізованим галузевим науковим товариством на території царської Росії було Київське агрономічне товариство (далі КАТ). Товариство було засноване 12 лютого 1909 р., коли Київською адміністрацією було затверджено його Статут. Щороку кількість членів КАТ зростала, а якісний показник був вражаючим – у 1912 р. 8 магістрів (із 12 існуючих в країні) входило до складу Товариства, то були найкращі фахівці своєї справи в країні. Саме це й дозволило успішно вирішувати найактуальніші завдання провідної складової економіки держави – її аграрного сектору, забезпечуючи наукову організацію агропромислового виробництва.

До складу КАТ входили відомі в аграрній науці постаті: А.В. Країнський, В.В. Колкунов, К.Г. Шиндлер, О.І. Душечкін, С.Л. Франкфурт. Кожен із них був вченим у галузі сільськогосподарських наук, викладачем у вищих навчальних закладах, активним дієвим членом галузевого товариства й творцем вітчизняної дослідної аграрної справи.

Із початку створення КАТ його першим головою був *К.Г. Шиндлер (1869–1940)* й очолював його до 1911 р. Професор К.Г. Шиндлер займав посаду декана сільськогосподарського, а згодом механічного відділення Київського політехнічного інституту. К.Г. Шиндлер займався науковими розробками у сільськогосподарському машинобудуванні. З метою перейняти досвід у іноземних колег професор неодноразово виїздив за кордон. Професор К.Г. Шиндлер першим у світовій практиці видав фундаментальну працю – атлас сільськогосподарських машин і знарядь. Мав активну громадянську позицію, за

що і був на контролі у владних наглядових органів і це стало приводом до його еміграції в 1919 р. Після К.Г. Шиндлера (з 1912 р.) і до завершення свого існування головою КАТ щороку більшістю голосів Загальних Зборів обирався *В.В. Колкунов (1866–1939)* – вчений-агроном, організатор селекційно-насінневознавчої справи. Свою наукову діяльність В.В. Колкунов у Київському політехнічному інституті, по закінченню сільськогосподарського відділення у 1904 р. Майбутній професор був переконаний, що біологу-агроному необхідно знати будову своєї «зеленої машини» і функції її окремих частин, тільки за такої умови можна свідомо створювати придатніші, зокрема посухостійкі рослини. У 1909 р. професор кафедри фізіології рослин Київського політехнічного університету В.В. Колкунов отримав ступінь магістра і звання екстраординарного професора. Проводив селекційно-дослідні роботи на відкритих полях із різними видами культур, обґрунтовуючи теорію та значення гібридизації. Здійснивши вегетативний дослід над цукровим буряком, прийшов до висновку: «...мелкоклетная и, следовательно, переносящая засухи свекла может быть и высокосахаристой». Тобто, в існуючих кліматичних умовах можливо поєднати високу урожайність і високу сахаристість.

Незмінним секретарем КАТ до 1913 р. був *А.В. Країнський (1880–1915)* – вчений-мікробіолог, автор низки наукових праць із сільськогосподарської мікробіології. Головними питаннями, що розробив А.В. Країнський, було питання засвоєння атмосферного азоту мікроорганізмами, а також збагачення ґрунту азотом і вивчення життєдіяльності актиноміцетів у ґрунті. А.В. Країнський виділив і вивчив активність азотобактера в дев'ятьох ґрунтових різновидах України. Він був першим ученим, хто відкрив цілющі антибіотичні властивості грибка «*Actinomyces griseus*». Із 1911 р. А.В. Країнський очолював одну із дев'яти комісій КАТ – Комісію із розповсюдження сільськогосподарських знань. вчений наголошував, що перед агрономами ставилося завдання складання організаційного плану господарств. Для цього фахівець повинний був уміти розібратися в економічних умовах, оцінити умови ринку, шляхів сполучення та інше; розібратися в природничо-історичних умовах місцевості; добре знати основи сільськогосподарської техніки.

З часу заснування і протягом усієї діяльності КАТ заступником голови Товариства був один із організаторів сільськогосподарської дослідної справи, вчений-агробіолог, дипломат *С.Л. Франкфурт (1866–1954)*. Професор С.Л. Франкфурт у 1901–1920 рр. очолював Мережу дослідних установ Всеросійського товариства цукрозаводчиків при лабораторії Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості. Передусім С.Л. Франкфурта цікавила агрохімічна наука, тому професор докладав багато зусиль для її розвитку в країні: проведення наукових досліджень на дослідних полях, видання наукових праць і поширення тематичних брошур серед сільських господарів. Його наукову компетентність та дипломатичність засвідчує той факт, що професора було запрошено до комісії із перегляду торгово-економічного договору із Німеччиною.

Ще одним незмінним членом і скарбничим КАТ був *О.І. Душечкін (1874–*

1956) – вчений-агрохімік, фізіолог рослин, автор понад 200 наукових праць. Коло наукових інтересів О.І. Душечкіна охоплювало мінеральне живлення рослин, вдосконалення системи удобрення в сівозмінах, дози, строки і способи вне сіння добрив та меліорантів. У 1912 р. О.І. Душечкін обіймає посаду помічника завідувача контрольнохімічної лабораторії Південно-російського товариства заохочування землеробства і сільськогосподарської промисловості. У 1915 р. брав активну участь в організації Київської обласної сільськогосподарської дослідної станції, де працював завідувачем відділу агрохімії до 1930 р. О.І. Душечкін створив в Україні загальновизнану наукову школу агрохіміків і фізіологів рослин.

До Київського агрономічного товариства в різні роки його існування входило більше 100 осіб. Але незмінними залишалися, і щороку обиралися його голова до 1911 р. – К.Г. Шиндлер, а з 1912 р. – В.В. Колкунов, заступник – С.Л. Франкфурт, скарбничий – О.І. Душечкін і секретар Товариства – А.В. Країньский. Ці історичні постаті не лише займалися науковим вивченням у сфері сільського господарства, вони також мали активну громадянську позицію. В рамках роботи Товариства, влаштовувалися виставки й читання лекцій для сільських господарів та агрономів, де вчені виступали в якості доповідачів, популяризуючи сільськогосподарську справу та діяльність свого товариства. Внесок цих вчених-аграріїв вписаний в історію вітчизняної сільськогосподарської науки.

АРХИПЕНКО ЄВГЕН ПОРФИРОВИЧ – УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІОТ, ДЕРЖАВНИК

Татарчук Л.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Всебічне й об'єктивне дослідження державної політики та історії Директорії Української Народної Республіки неможливе без аналізу діяльності видатних політичних діячів цього періоду.

Вивчення й аналіз життя та діяльності персоналії має важливе значення, оскільки біографія особистості часто є основою для наукової реконструкції епохи й висвітлення суспільно-політичних та культурних особливостей певного періоду. Виходячи з цього, першочерговим постає завдання повернення із забуття імен видатних діячів, які, завдячуючи самовідданій праці стали відомими й повинні бути прикладом плідної сполучальної ланки між колишнім і майбутнім та залишатися взірцем для наступних поколінь.

Саме до таких в українській історії належить постать Євгена Порфировича Архипенка (1884–1959) – українського політичного, державного і громадського діяча, знаного науковця у галузі бджільництва. Життєвий і творчий шлях його був досить складним. На різних етапах мав свої характерні особливості, виклики, які він долав властиво тому періоду.

Євген Порфирович народився 15 вересня 1884 р. в м. Кагарлик на Київщині у сім'ї професора Київського університету Порфирія Архипенка та Парасковії

Мохової-Архипенко. Після закінчення народної школи продовжив навчання в Електротехнічному інституті (Санкт-Петербург), де у 1906 р. отримав вищу інженерну освіту, а у 1910 р., закінчивши Петровську сільськогосподарську академію (нині Федеральний державний освітній заклад «Російський державний аграрний університет – МСХА імені К. А. Тимірязєва»), отримав диплом вченого агронома I ступеня.

Ще студентом Є. П. Архипенко започаткував видання за власний кошт спеціалізованого ілюстрованого часопису «Українське бджільництво». Також став видавцем у Києві українського ілюстрованого хліборобського часопису «Рілля» (1910–1914).

Є. Архипенко був одним із засновників у 1912 р. Української демократичної хліборобської (селянської) партії. Підтвердженням цьому слугують слова на похованні Є. Архипенка, висловлені протопресвітером Української Православної Церкви о. Ігорем Губаржевським: «Покійний Євген Порфірович Архипенко заснував Українську Селянську партію, яка мала найміцніше коріння на Україні. Неточною є інформація, нібито покійний був головою еміграційної Української Селянської Партії. В тому ж і справа, що був він головою Української Селянської партії, що діяла в Україні, що була співтворцем української державності, Української Народної Республіки. Він був головою партії, яка була заснована ще перед революцією 1917 року» [1, с. 25–28]. Отець Губаржевський згадав, як його батько, теж священик, на виборах, уже після революції, голосував за список цієї партії, на чолі якої стояв Є. Архипенко. І ще на одну цікаву річ звернув увагу о. Губаржевський, що сила Селянської партії була й у тому, що ані голова партії, ані її члени ніколи не паплюжили інших політичних партій, провідників уряду...»

У роки Першої світової війни Є. Архипенко працював у відділі Уповноваженого Міністерства землеробства в Київській губернії з питань закупівлі худоби для армії. Активна його діяльність розпочалася під час Української національної революції 1917 р. 13 липня 1917 р. він призначається на посаду директора з агрономічної допомоги в Генеральному секретаріаті земельних справ Української центральної Ради (УЦР). Водночас співпрацював у часописі «Хліборобська справа», що виходив друком у Києві. За часів влади гетьмана П. Скоропадського члени УСП відійшли від адміністративних посад, а натомість зосередили увагу на українській кооперації. Є. Архипенко був членом управи і секретарем «Сільського господаря», кооперативної централі, яку заклав разом зі своїми однодумцями – Ковалем і о. Добрянським. Був одним із лідерів Української народно-республіканської партії (УНРП). В добу Української Центральної Ради (УЦР) працював у Міністерстві земельних справ на посадах голови «Посівплощі», директора відділу сільськогосподарського департаменту.

У Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України зберігається фонд № 1062 – Народне Міністерство Земельних справ Української Народної Республіки, який налічує 713 справ за 1918–1923 рр. Народне міністерство земельних справ УНР є правонаступником Міністерства земельних справ Української Держави. Датуються заснування міністерства 26 грудня 1918 р., коли був сформований перший уряд Директорії Української

Народної Республіки (УНР). Саме на цей період припав злет політичної кар'єри Є. Архипенка.

Першим очільником Міністерства земельних справ став Шаповал Микита Юхимович. 14 лютого 1919 р. на посаду міністра земельних справ Директорії УНР в уряді під головуванням Остапенка Сергія Степановича (квітень 1919 року), а з 1919–1920 рр. – в уряді Мартоса Бориса Миколайовича, був призначений Архипенко Євген Порфирівич, 9 квітня 1919 р. – Ковалевський Микола Миколайович, 4 травня 1920 р. – Стемповський Станіслав Губертович, 31 травня 1920 р. – Мазепа Ісаак Прохорович. Наприкінці квітня 1919 р. разом із членами Української Партії Соціалістів-Самостійників Є. Архипенко підтримав спробу державного перевороту, очолюваного отаманом Володимиром Оскілком.

31 липня 1920 р. Міністром народного господарства в уряді В. Прокоповича знову стає Є. Архипенко, який 25 грудня 1920 р. передав справи міністерства тимчасово керуючому – Іваницькому Борису Юрійовичу [2, с. 171–187].

У цей період Є. Архипенко поєднує політичну й викладацьку діяльність, працюючи доцентом новозаснованого Кам'янець-Подільського університету (нині Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка).

Після більшовицької окупації України Є. Архипенко емігрує до Львова, де активно поєднує викладацьку роботу на лісо-агрономічному відділі Української Високої Технічної Школи (Української політехніки) – нині Національний університет «Львівська політехніка», з редакторською і видавничою діяльністю. У 1921 р. у Львові під його редакцією виходять громадсько-політичний, економічний та літературний щотижневик «Визволення», а у Перемишлі – двотижневик «Об'єднання» [3, с. 134–136]. Крім того, протягом 1922–1928 рр. він видає журнал, але вже під назвою «Українське пасічництво».

Окрім професійних напрямів діяльності Архипенко відстоював власну громадянську позицію, про що свідчать публікації в періодичних виданнях. Він виступав і як дослідник кооперативного руху Галичини. У 1920–1930-х роках ХХ ст., коли розгорнули активну діяльність українські просвітницькі кооперативні і сільськогосподарські товариства Є. Архипенко, з метою організації бджолярів на західноукраїнських землях, постачання їх приладдям, сучасними вуликами, вошиною, дешевим цукром для бджіл, налагодженням збору і купівлі меду, займається переважно кооперативною справою й популяризує її. Він став організатором багатьох районних і міських кооперативів на Волині. Зокрема кооператив «Бджола» виробляв вошину та пасічницький реманент, «Рій» (Крайове пасічницьке об'єднання «Рій») був заснований у Львові в 1926 р. Видає ілюстрований господарський часопис «Сільський світ» з додатками у Львові, Перемишлі, Луцьку, Рівному (1924–1931), присвячений усім галузям господарювання й сільському життю.

У 1944 р. Є. Архипенко з родиною емігрував до Німеччини, де займався геральдикою, ініціював і фактично очолив розбудову Української Родовідної Установи (УРУ) і видання українського історико-наукового часопису із проблем вексилології, генеалогії, геральдики, сфрагістики, ономастики та інших спеціальних історичних дисциплін, неофіційний орган Української родовідної установи «Рід та Знамено», що виходив у Франкфурт-на-Майні в 1947 р.,

залучивши до цієї справи відомих вчених у галузі генеалогії та геральдики як Михайло Міллер, Микола Битинський, В'ячеслав Сенютювич-Бережний, Володимир Січинський, Роман Климкевич та ін.

У 1947 р. з ініціативи Є. Архипенка був заснований Інститут Родознавства та Знаменознавства. Формально керівником його був М. Міллер, однак всю організаційну роботу й листування виконував Є. Архипенко. Пріоритетним завданням невтомного діяча було видання генеалогічної енциклопедії та підготовка ґрунтовних праць визначних фахівців у цій царині. Один із них, видатний український історик О. Оглоблин, який тісно співпрацював з Є. Архипенком, емоційно писав до нього в листі: «Захоплений Вашою енергією й дуже радий, що мені судилося працювати з Вами».

Незважаючи на складні умови життя, та стан здоров'я, вчений не припинив своєї участі в партійних справах. За кілька років до смерті він почав видавати часопис «Селянин України». Як провідник УСП був членом Української Національної Ради й був учасником різних українських емігрантських організацій, про що свідчать архівні матеріали Є. Архипенка. Він також зберігав наукові праці й рукописи з різних галузей сільського господарства, віддаючи перевагу бджільництву. Тісно співпрацював з українськими науковцями в еміграції, листувався з видатними особистостями, зокрема відомим бібліографом і науковим діячем Левом Биховським, рідним братом Олександром Архипенком – геніальним скульптором. Всі вони прагнули до однієї мети: словом, друком поширювати думку серед «новітнього українства» щодо історичного призначення України. Про це засвідчують матеріали особистого архіву вченого, які оприлюднила у Каталозі-інформаторі Галина Сварник [4, с. 207–208] й дають можливість зрозуміти, яку гідну діяльність здійснювала ця немолода вже людина.

Відійшов у вічність Євген Порфірович Архипенко 14 червня 1959 р. в м. Дармштадт, відоме як «Місто науки», що в штаті Гессен, (Німеччина) у гериатричному пансіонаті.

На наш погляд діяльність визначного політичного, державного і громадського діяча Є.П. Архипенка стали однією з підвалин українського національного відродження в 20-х рр. ХХ ст. й заслуговує бути прикладом плідної сполучальної ланки між колишнім і майбутнім та залишатися взірцем для наступних поколінь.

Джерела та література

1. «Я думав, які теми були б цікаві...» Праці Григорія Кураса, спогади і матеріали про українського історика / Черніг. центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місц. самоврядування, державних підприємств, установ і організацій; упоряд. В. М. Бойко, Т. П. Демченко, І. Я. Каганова. Чернівці: видав. Лозовий В. М., 2010. 80 с.
2. Петрук О. П. Народне Міністерство Земельних Справ УНР (за документами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України). *Огляди джерел та документальні нариси*. URL : file:///D:/Profiles/User/Desktop/ВЧЕНІ/15.pdf (дата звернення : 23.03.2018).
3. Самотий Р. С. Науково-видавнича діяльність викладачів української політехніки (1920–1926). *Поліграфія і видавнича справа*. 2004. № 41. С. 134–136.
4. Сварник Г. І. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в

Національній бібліотеці у Варшаві : каталог-інформатор / Канад. Ін-т укр. студій в Едмонтоні, Львів. від-ня Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, ЦДІАЛ. Варшава ; Львів ; Нью-Йорк : Укр. архів і Наук. т-во ім. Шевченка. 2005. 219 с.

РОЗВИТОК НАУКИ В АГРАРНІЙ ГАЛУЗІ КИРОВОГРАДЩИНИ в 30-х – 40-х рр. ХХ ст.

Томашина Г.П.

*Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН
(с. Сози́нівка Кіровоградського району Кіровоградської області)*

У 30-ті роки ХХ ст. відбувалися зміни в організації ведення сільськогосподарської діяльності на Україні, що характеризувалися примусовим переведенням на колективні форми господарювання. В цей час, із метою координації роботи наукових установ, було організовано Всесоюзну академію сільськогосподарських наук та проведено реорганізацію ряду наукових установ. У 1932 р. Аджамську сільськогосподарську дослідну станцію (1912–1932 рр.), єдину наукову установу на території сучасної Кіровоградщини, було реорганізовано в Українську науково-дослідну станцію олійних культур (УНДСОК), яка ввійшла до системи новоствореного Всесоюзного науково-дослідного інституту олійних культур (м. Краснодар).

Українська науково-дослідна станція олійних культур існувала як наукова установа республіканського рівня, що проводила дослідження в галузі агротехніки, захисту рослин, селекції і насінництва олійних культур. Активізація проведення наукових досліджень з питань агротехніки та селекції різноманітних олійних культур, у т. ч. малопоширених та нетрадиційних для сільського господарства України, пояснювалася нагальною необхідністю збільшення обсягів виробництва рослинних жирів, які могли б використовуватись як для харчових, так і технічних потреб.

У 30-ті роки ХХ ст. стрімкими темпами розвивалися різні напрямки промисловості України, що потребували відповідної сировини. У цьому контексті, завданнями селекції було створення сортів олійних культур, придатних для вирощування у степовій зоні України, характерними особливостями яких мали бути: висока продуктивність, морозо- і посухостійкість, стійкість до осипання та вилягання.

З метою більш повного вивчення агротехніки вирощування олійних культур у різних ґрунтово-кліматичних зонах України в складі Української науково-дослідної станції олійних культур діяло 9 опорних пунктів у 8 областях. Організація опорних пунктів дозволила УНДСОК, з одного боку, охопити дослідженнями найважливіші кліматичні степові зони України, а з іншого боку, проводити наукове вивчення олійних культур у природних умовах, що відповідали їх біологічним особливостям.

Напрямок діяльності УНДСОК був вузькопрофільним з орієнтацією на проведення досліджень із питань агротехніки та селекції олійних культур. У ході досліджень із питань агротехніки вирощування олійних культур (соняшника,

рицини, льону олійного, лялеманції, ріпаку озимого, перили) проводилося вивчення: місця олійних культур у травопільних сівозмінах; впливу різних способів органо-мінерального удобрення на врожайність олійних культур; узагальнення наукового досвіду та впровадження у виробництво досягнень с.-г. науки з вирощування олійних культур; агротехнічних прийомів вирощування олійних культур, їх хвороб та шкідників.

Складовими проведення досліджень із селекції та насінництва олійних культур були: удосконалення та розмноження існуючих та виведення нових сортів соняшнику, рицини, льону олійного, придатних для вирощування у північній частині степової зони України; підбір та розмноження кращих сортів лялеманції, арахісу, кунжуту для зони північного Степу України; селекція та насінництво перили і ріпаку озимого; насінництво арахісу і кунжуту.

Започаткування селекційної роботи з ричиною на УНДСОК, обґрунтовувалося значним розширення площ її посівів на Україні (понад 50,0 тис. га у середині 30-х років), що потребувало як розробки елементів агротехніки її вирощування та доробки, так і створення морозо- та посухостійких сортів. У довоєнний період були виведені нові сорти рицини Зелена і Червона, перили (Українська 30, Українська 3), які за результатами випробування на сортодільницях України отримали високу оцінку. Крім цього, в довоєнний період були чималі напрацювання в напрямку створення сортів соняшника, льону олійного, ріпаку озимого.

У 30-ті роки ХХ ст. установою були розроблені найважливіші агротехнічні способи вирощування майже всіх олійних культур (соняшнику, рицини, льону, ріжю, перили, озимого ріпаку та лялеманції). При проведенні досліджень із агротехніки вирощування соняшнику в степовій зоні України було встановлено, що кращою комбінацією мінерального удобрення під соняшник є N45:P60:K45, яке при внесенні восени сприяє підвищенню родючості ґрунту, забезпечує високі врожаї соняшнику та наступних ярих культур. Також було доведено, що внесення комплексних азотних добрив восени забезпечує економію трудових витрат і часу.

У 1940 р. за результатами напрацювань науковців УНДСОК, була видана книга «Олійні культури на Україні» за редакцією директора УНДСОК З.Л. Жернового. Дане наукове видання містило детальну інформацію щодо ботанічної характеристики, біологічного опису, агротехнічних особливостей вирощування найбільш поширених сортів олійних культур. Основою матеріалів для написання цієї книги стали дані вивчення олійних культур Українською науково-дослідною станцією олійних культур протягом 1932–1939 рр. У підготовці матеріалів до видання книги «Олійні культури на Україні» брали участь науковці установи: С.Г. Литвин (агротехніка рицини, перили, кользи, ріжю, гірчиці), С.Ф. Архангельський (селекція соняшника, льону олійного), В.М. Гільтебрандт (селекція рицини, кунжуту), А.К. Лещенко (соя), З.Л. Жерновой (мак, лялеманція), П.Т. Бутенко (агротехніка соняшнику), М.І. Грубштейн (агротехніка льону олійного, арахісу), І.Г. Севастьянов (ріпак озимий) та ін. Дана книга стала першим науковим посібником в Україні з питань

агротехніки, захисту рослин, насінневої справи та характеристики 13 основних олійних культур, вирощуваних на Україні.

Утворення у 1939 р. Кіровоградської області, не тільки територіально, а й організаційно сприяло більш тісній співпраці УНДСОК та місцевих органів влади щодо забезпечення сільськогосподарської діяльності регіону науковими розробками, пристосованими до кліматичних умов зони діяльності. Під впливом нагальних вимог обласних організаційних органів, а також зважаючи на те, що олійні культури почали більш детально досліджувати інші дослідні станції України, до програми наукових завдань УНДСОК на 1940 р., були внесені досліді з іншими сільськогосподарськими культурами, головним чином, із багаторічними травами. Обласні керівні організації були зацікавлені в отриманні від станції науково-обґрунтованої інформації не лише з питань вирощування олійних культур. Це пояснювалося тим, що питома вага зернових культур, дослідження стосовно яких станція не здійснювала, а також агрономічне значення виробництва кормових трав були набагато вагомішими для Кіровоградської області, ніж агротехніка олійних культур, із яких у регіоні лише соняшник займав значні обсяги посівів.

Результати напрацювань УНДСОК у 30-ті роки ХХ ст. були взяті за основу фундаментальних досліджень із олійних культур в Україні. У зв'язку з тим, що ВНДІОК не виявляв належної зацікавленості щодо продовження робіт своєї дослідної станції на Україні, поступово припиняли свою діяльність опорні пункти Української науково-дослідної станції олійних культур. Їх подальше існування ставало непотрібним, так як у зоні їх діяльності створювалися дослідні станції, які часто дублювали функції та напрями наукових досліджень опорних пунктів. УНДСОК поступово втратила своє значення як загальноукраїнська станція олійних культур, а в програмі її наукової діяльності з'явилися досліді не лише з олійними культурами.

З середини 40-х років ХХ ст. проведення наукових досліджень установою відбувалося в рамках обопільної співпраці з обласними органами влади та спрямовується головним чином на забезпечення наукового супроводу сільськогосподарської діяльності регіону, розробку та впровадження агротехнічних заходів, що забезпечать підвищення врожайності олійних, зернових та кормових культур, виробництво насінневого матеріалу олійних культур і багаторічних трав. При цьому, селекційна робота не припинялася, а спрямовувалася головним чином на виведення нових сортів тих олійних і кормових культур, що були найбільш розповсюдженими на території Кіровоградської області.

З 1944 р. агротехнічні дослідження, що проводились на УНДСОК були суттєво розширені. Відтепер вони здійснювались із питань особливостей вирощування зернових, зернобобових, олійних культур технічних та кормових культур. У повоєнні роки на станції було закладено 4 стаціонарних досліді, в яких вивчалися система удобрення, місце олійних культур та цукрових буряків у сівзмінах, вплив травосумішок люцерни та еспарцету на продуктивність сівзмін, методи обробітку ґрунту.

Наприкінці 40-х років у зоні діяльності Української станції олійних культур концентрувалося близько 75 % посівів сої в Україні. Дослідженнями, проведеними науковцями установи в 30-ті роки ХХ ст., було доведено, що найсприятливішою щодо кліматичних умов зоною для культури сої на Україні є північний Степ, де достигали пізні сорти, а також було достатньо вологи для формування врожаю ранніх сортів. Відповідно до наказу Міністерства сільського господарства УРСР, в 1947 р. УНДСОК була визначена як найбільш відповідний центр для розвитку селекційної справи з соєю на Україні.

У 1949 р. під керівництвом кандидата сільськогосподарських наук А.К. Лещенко, на Українській науково-дослідній станції олійних культур започатковано проведення наукових досліджень із селекції сої. У той час, одним із головних завдань у справі виробництва сої на зерно та корм було впровадження сортів з різним вегетаційним періодом. С.-г. виробництво потребувало застосування ранньостиглих сортів сої, що могли б бути гарними попередниками під посіви пшениці озимої, а також, гарантоване збирання яких у сухий період, до початку осінніх дощів, забезпечувало б більш високий вихід товарного насіння. Існуючі, в той час, ранні сорти сої (Староукраїнська, Крушуля 9/3 та ін.) були маловрожайні та дуже низькорослі.

Зважаючи на таку ситуацію, робота з селекції сої в Українській науково-дослідній станції олійних культур, вже на початку свого становлення, спрямовувалась на створення ранньостиглих, досить продуктивних та придатних до механізованого збирання сортів.

Уже в «Кратких итогах работы за 1931–1955 годы», виданих КДСГДС у 1957 р., в огляді результатів роботи з селекції сої, повідомляється про створення та передачу на державне випробування та виробничу перевірку двох сортів сої – Кіровоградська 2 (КИР 2) і Кіровоградська 4 (КИР 4), що за врожайністю на 10–15% перевищували існуючі сорти-стандарти та мали дещо менший вегетаційний період.

За період свого існування УНДСОК (1932–1955 рр.), як вузькопрофільна дослідна станція олійного спрямування, розробила основні елементи агротехніки найпоширеніших олійних культур – соняшника, ріпачки, льону олійного, ріпаку озимого та ін. Вагомий внесок у результати наукової діяльності УНДСОК внесли: Г.Ю. Мордовський (агрохімічні дослідження із визначення вмісту хімічних речовин у зразках сільськогосподарської продукції та ґрунту), С.Т. Мусяк (вивчення місця олійних культур у травопільних сівозмінах, порівняння продуктивності кормових культур), В.М. Гільтербрант (селекція ріпачки, перили, маку), Ф.Д. Шпурик (агротехніка вирощування зернових культур), С.Г. Литвин (вивчення та удосконалення агротехніки вирощування технічних культур), П.Т. Бутенко (особливості застосування механізованих процесів при вирощуванні сільськогосподарських культур), С.Ф. Архангельський (селекція льону олійного, соняшнику, лялеманції, ріжю).

Джерела та література

1. Кіровоградський інститут агропромислового виробництва : минуле і сьогодення (1912–2012). Короткий історичний нарис до 100-річчя заснування установи. Кіровоград : КОД., 2012. 72 с.
2. Научный отчет по экспериментальной базе сектора агротехники Всеукраинской зональной опытной станции масличных культур за 1934 год / Всеукр. зонал. опыт. ст. масличных культур. Кіровоград, 1934. 79 с.
3. Отчет отдела селекции и семеноводства Украинской научно-исследовательской станции масличных культур за 1939 год / Укр. науч.-исслед. ст. масличных культур. Кіровоград, 1939. 78°с.
4. Отчет о выполнении тематического плана за 1940 год / Укр. науч.-исслед. ст. масличных культур. Кіровоград, 1940. 82°с.
5. Отчет о выполнении тематического плана Украинской научно-исследовательской станции масличных культур за 1949 год / Укр. науч.-исслед. ст. масличных культур. Кіровоград, 1949. 324 с.

ПРАЦІ П.І. ГАВСЕВИЧА (1883–1920) ЯК ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ Й РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ЛІКАРСЬКОГО РОСЛИННИЦТВА

Шадріна О.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

У нинішньому 2018 р., 22 серпня Петру Івановичу Гавсевичу – одному з організаторів сільськогосподарської науки початку ХХ століття, теоретику і практику сільськогосподарської дослідної справи, засновнику і першому директору Лубенської дослідної станції лікарських рослин виповнюється 135 років від дня народження.

Свої перші праці про лікарські рослини він написав ще у період навчання (1909–1913 рр.) у Московському сільськогосподарському інституті (МСГІ). У 1912 р., перебуваючи на переддипломній практиці на Полтавщині, у м. Лубнах, П.І. Гавсевич захопився вивченням і дослідженням лікарських рослин. Витрачаючи власні кошти, молодий дослідник арендував земельну ділянку у с. Терни Лубенського повіту, де проводив досліди з агротехніки лікарських культур. Результати експериментів П.І. Гавсевич неодноразово доповідав на засіданнях Агрономічного гуртка з вивчення українських губерній, який діяв у МСГІ від 1909 р.

Займаючи активну науково-організаційну позицію, П.І. Гавсевич також обіймав посаду секретаря при Лубенському товаристві сільського господарства, яке було створено у 1911 р. Головою міської управи М.П. Боярьким. На засіданнях товариства П.І. Гавсевич тричі 22 червня 1912 р. виступив із повідомленнями: «Про організацію збирання лікарських рослин»; «Грошовий звіт про торгівлю травами Лубенського товариства сільського господарства» і «Про організацію збуту лікарських трав». [1, с. 19].

Наступною працею П.І. Гавсевича стала доповідь щодо питань системного збирання та збуту лікарських рослин, оприлюднена на нараді Лубенського товариства сільського господарства 10–11 січня 1913 р. Завдячуючи

П.І. Гавсевичу, на цій нараді були затверджені основоположні рішення, що відіграли важливе значення для становлення дослідної справи з питань культури лікарських рослин в Україні.

Згідно цих важливих рішень, по-перше, стало видання «Праць місцевої наради про організацію збуту лікарських трав» за загальною редакцією і з передмовою П.І. Гавсевича від 8 березня 1913 р. Два його випуски вийшли під назвою «Збирання лікарських трав на Лубенщині» [2–3]. По-друге, створення Лубенського товариства зі збуту лікарських і технічних трав за ініціативою і активною участю у розробці «Статуту» П.І. Гавсевича. На підставі спеціально розробленої й розісланої анкети він упорядкував «Цінник лікарських рослин», що налічував 114 найменувань різноманітних видів рослинницької продукції з економічно обґрунтованими на них цінами та із зазначенням як наукових, так і місцевих назв. По-третє, за приватні кошти було організовано закладання спеціалізованого дослідного городу лікарських рослин. По-четверте, участь у сільськогосподарських виставках, галузевих зібраннях, висвітлення і залучення кращого із закордонного досвіду у вигляді брошур, що мало популяризувати досягнення Лубенського товариства сільського господарства з питань лікарських рослин. По-п'яте, П.І. Гавсевич науково обґрунтував необхідність кооперативного підходу до вирощування та реалізації лікарської сировини. Ці важливі питання молодий дослідник системно й успішно вирішував після закінчення МСГІ [4]. У 1913–1915 рр. П.І. Гавсевич працював помічником губернського агронома у Житомирі та Чернігові, однак його не полишало бажання створення на Полтавщині спеціалізованої дослідної станції лікарських рослин. У Лубнах обсяги збору лікарських трав дозволяли налагодити їх переробку для виготовлення ліків, адже світ перебував на початку Першої світової війни. У цей період П.І. Гавсевич публікує науково-популярну брошуру «Про лікарські трави. Як їх збирати, сушити й продавати : з малюнками» (1914). Вона була адресована, в першу чергу, місцевому населенню, 80% якого займалося збором лікарських трав. Здаючи на переробку сировину, селянські родини мали вигідний додаток до свого невеликого сімейного бюджету [5].

Для повноцінної роботи дослідної станції П.І. Гавсевич звертається за підтримкою до визнаних фахівців. Так, на міжвідомчих зборах з питань лікарського рослинництва, що проходили 14–16 березня та 20–22 травня 1915 р. у Москві, його підтримав професор К.А. Тимірязєв; на зборах, скликаних Радою Лубенського товариства сільського господарства – професор А.Є. Зайкевич та представники Полтавського губернського земства. На цих зборах П.І. Гавсевич зачитує доповідь «До питання організації дослідного вивчення лікарських рослин м. Лубни».

Прискорення надання дозволу до відкриття дослідної станції лікарських рослин стали події на Східному фронті 1916 р., що призвели до великих втрат і великої кількості поранених солдат. Відчувався дефіцит ліків, через бойові дії припинилося їх постачання з Німеччини та Австрії.

У цей період 22–28 лютого 1916 р. у Петрограді проходить Особлива нарада «До питання про культуру і збір лікарських рослин й організації їх використання і збуту» під патронатом Управління Верховного начальника санітарної та

евакуаційної частини. На зібранні створюється Комісія з переробки лікарських рослин, в якій П.І. Гавсевич приймав активну участь. Він публікує статтю «Про невідкладні заходи із забезпечення наших лікувальних установ лікарськими рослинами» [6].

Серед важливих рішень наради від 24 лютого 1916 р. було питання збирання лікарських культур, що стало знаковим для розвитку вітчизняного лікарського рослинництва й організації його наукового забезпечення. П.І. Гавсевич став членом спеціальної підкомісії з відпрацювання всіх координуючих питань та керівництва відповідними роботами.

У цей період П.І. Гавсевич підготував серію праць: «Про лікарські трави. Короткі поради хазяїнам, як їх розводити», кн. 1. (М'ята холодна. Ромашка. Волоський кріп. Шавлія. Ганус) (1916); «Збирання і культура лікарських трав на Лубенщині» (1916); «До питання про організацію дослідного вивчення лікарських рослин в Лубнах» у збірці «Збирання і культура лікарських трав на Лубенщині» (1916); «План робіт на 1916 рік і кошторис на закладку ведення Лубенської дослідної і насінневої станції» (1916); «Роботи дослідної станції лікарських рослин Лубенського товариства сільського господарства за 1916 рік: короткий звіт» (1917) та інші. У березні 1917 р. П.І. Гавсевича було обрано головою першої Лубенської міської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Цю посаду він поєднував із керівництвом станції [1].

Отже, завдячуючи патріотизму, невтомній енергії, науковим та організаторським здібностям; епістолярній спадщині П.І. Гавсевича, сьогодні Дослідна станція лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН – єдина в Україні установа, де комплексно проводиться дослідження лікарських рослин і впроваджуються наукові розробки в цій галузі.

Джерела та література

1. Вергунов В. А. П. І. Гавсевич (1883–1920) та історія становлення дослідної станції лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН (до 100-річного ювілею). *Агроєкологічний журнал*. 2016. № 2. С. 16–29.
2. Собрание лекарственных трав на Лубенщине. *Труды местного совещания об организации сбыта трав 10–11 января 1913 г. в Лубнах* / Лубен. об-во сел. хоз-ва; сост. П. И. Гавсевич. Лубны : тип. т-ва «И. Золотининский, Б. Левитанский», 1913. Вып. 1.
3. Собрание лекарственных трав на Лубенщине. *Труды местного совещания об организации сбыта трав 10–11 января 1913 г. в Лубнах* / Лубен. об-во сел. хоз-ва; сост. П. И. Гавсевич. Лубны : тип. т-ва «И. Золотининский, Б. Левитанский», 1916. Вып. 2.
4. Вергунов В. А. П. І. Гавсевич (1879–1920) – організатор системного дослідження культури лікарських рослин, державний та громадський діяч у роки перших сподівань державності України. *Гілея*. Київ, 2014. Вип. 87. С. 92–99.
5. Самородов В. Орбіта вічних трав Петра Гавсевича. *Зоря Полтавщини*. 2009. 7 трав. С. 12.
6. Гавсевич П. И. О неотложных мероприятиях по обеспечению наших лечебных учреждений лекарственными растениями. *Труды Особого Совещания, созванного по повелению его Императорского высочества принца А. П. Ольденбургского по вопросу о культуре и сборе лекарственных растений и организации их использования и сбыта, 22–28 февраля 1916 г. (стенографический отчет, журналы совещания и материалы)* / под ред. А. И. Шахназарова, Б. А. Андреева, А. Д. Будогосского, Ф. А. Сацыперова. Петроград : тип. А. Бенке, 1917. С. 316–324.

ОСОБЛИВОСТІ АГРОІНВЕНТАРИЗАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ҐРУНТІВ УКРАЇНИ В 30-х рр. ХХ ст.

Щебетюк Н.Б.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

У першій половині 30-х рр. минулого століття Всеукраїнським науково-дослідним інститутом агроґрунтознавства та хімізації сільського господарства (нині – ННЦ «Інститут землеробства НААН») здійснювалася агрономічна інвентаризація ґрунтів України. Такий захід було застосовано у зв'язку з розгортанням планованого спеціалізованого сільського господарства, що в свою чергу потребувало комплексних знань ґрунтових особливостей різних природно-кліматичних зон країни. Державна політика стосовно планування сільськогосподарського виробництва вимагала кількісного та якісного обліку сільськогосподарських земель території колишньої УСРР.

Як засвідчив аналіз архівних матеріалів, згідно з постановою Колегії НКЗС УСРР від 9 грудня 1931 р. за № 233 на Українське управління земельними фондами та землевпорядженням (УкрЗУ) було покладено обов'язки протягом 3-х років, починаючи з 1932 р., провести виробничу інвентаризацію всієї сільськогосподарської території та скласти сільськогосподарську карту України. Передбачалося інвентаризувати в районах Полісся до 3 млн. га, у приміських та промислових округах – 4,5 млн. га та у районах Степу і Лісостепу площі 2,5 млн. га [9]. Разом в УСРР планували здійснити виробничу інвентаризацію, як складову частину робіт з організації території вже у 1932 р. загальною площею 10 млн. га.

У 1931 р. на організованих УкрЗУ курсах було підготовлено технічні кадри – 300 осіб землевпорядників-агроґрунтознавців, 300 агро меліораторів та 135 осіб шляховиків. Також готували відповідних фахівців Харківський інститут організації території, Землевпорядний технікум та ін.

Зауважимо, що НКЗС РСФРР у 1930–1931 р. провадив аналогічні роботи на площах радгоспних земель та земельних фондах. Впевнившись в потребі охопити інвентаризаційним обліком усю площу, Колегією НКЗС РСФРР запроєктовано протягом 5 років здійснити такі роботи на площі 800 млн. га.

Організація території сільськогосподарського виробництва вимагала накопичення комплексу матеріалів для проведення заходів щодо організаційно-господарського зміцнення колективних господарств, визначення потенційних виробничих можливостей сільськогосподарських територій та ін. Такого інформативного матеріалу потребували вищі органи для планування розміщення сільськогосподарських культур та спеціалізації сільськогосподарського виробництва, обґрунтування раціонального використання земель та окремих угідь тощо. У цьому зв'язку науково-методологічне керівництво комплексом робіт щодо обстеження ґрунтів, агро меліоративного й економічного обслідування території здійснювали Всеукраїнський науково-дослідний інститут агроґрунтознавства та хімізації сільського господарства (агрономічна та геоботанічна характеристика, наукове керівництво з підготовки землевпорядників та агроґрунтознавців), Український науково-дослідний

інститут сільськогосподарської меліорації (агромеліоративні обстеження, підготовка землевпорядників і агрономів) та інші науково-дослідні установи у погодженні з УкрЗУ та Всеукраїнською академією сільськогосподарських наук (ВУАСГН) (нині – Національна академія аграрних наук України) [6].

Основна відповідальність покладалася на Всеукраїнський науково-дослідний інститут агрогрунтознавства та хімізації сільського господарства. Головні завдання розподілили між сектором агроінвентаризації ґрунтів та сектором хімізації і агротехнології ґрунтів. Також було створено нові структури – Бюро агротехніки, штаб агроінвентаризації, геоботанічна, аналітична та контрольна лабораторії [7]. Зауважимо, що у цей період установу перейменовують, відбувається тривалий та неоднозначний переїзд співробітників до Києва. Одночасно формують експедиційні групи для виконання інвентаризаційних робіт у різних зонах УСРР, а також призначають керівників (Є.М. Лавренко, Н.Б. Вернандер, Г.С. Гринь, П.І. Луцький, Г.М. Самбур, М.К. Крупський, О.М. Грінченко, Д.І. Сідері, І.С. Седлецький). Головним очільником комплексу робіт призначено професора Г.Г. Махова [2, с. 10]. Зазначимо, що крім штатних співробітників Інституту було запрошено фахівців науково-дослідних установ і вищих навчальних закладів за сумісництвом.

З початком робіт стала зрозумілою масштабність цього заходу. Під час обговорення на засіданні президії ВУАСГН у лютому 1932 р. І.С. Жуков, Д.І. Каплан, Г.Г. Махов, Я.С. Харченко, А.М. Сліпанський та О.Н. Соколовський прийшли до спільної думки щодо необхідності опрацювання методології комплексних досліджень [3]. Проте, не дивлячись на заперечення президії ВУАСГН щодо розгортання їх у повному виробничому масштабі й рекомендацію здійснити інвентаризацію у 1932 р. на площі 600 000 га з метою опрацювання методичних аспектів, НКЗС УСРР вимагав інвентаризувати площу 4 000 000 га [10]. У результаті, через недостатній кадровий потенціал та інші об'єктивні причини, площу було досліджено лише на 1,9 млн. га, або 54% від запланованого [8]. Після звільнення наприкінці 1932 р. Г.Г. Махова як керівника цієї роботи, очолили процес інвентаризації директор Інституту І.С. Жуков та його заступник професор Д.Г. Віленський [4].

Агроінвентаризаційні дослідження ґрунтів УСРР тривали ще рік і за різними архівними джерелами їх обсяг склав 929 455–1 909 000 га. За результатами агроінвентаризаційних робіт проводили спеціальні розширені засідання з повідомленнями наслідків та визначенням спеціалізації районів. Матеріали надходили у районні планові органи, РЗВ, інші господарські організації для подальших розробок. Загалом, було виконано велику роботу, а саме: створено агрогрунтову карту районів і окремих господарств у масштабі 1:25 000 або 1:10 000 з розподілом ґрунтів, виробничо-генетичною класифікацією та виробничими показниками ґрунтів; описано фізико-хімічну і агропромислову характеристику ґрунтів; обґрунтовано потребу в сільськогосподарській меліорації; визначено відповідність ґрунтових масивів господарському користуванню; здійснено інвентаризацію природних кормових угідь з системою

заходів щодо їх покращення та інвентаризацію торфовищ і способи їх раціонального використання [5]. Крім того, надано матеріали для проектування сівозмін і виробничих напрямів сільськогосподарських підприємств, а також плани хімізації, низки агротехнічних заходів та ін.

Можемо підсумувати, що агроінвентаризаційні дослідження ґрунтів української республіки у 30-х рр. минулого століття стали найбільш масштабною ґрунтознавчою роботою, яка, враховуючи складності історичного періоду, відбулася майже успішно. Г.Г. Махов зазначав: «...Роботи виробничої інвентаризації ґрунтів 1932–1933 рр., що охопили окремі адміністративні райони Полісся, Лісостепу та Степу УРСР, були першою спробою детального дослідження ґрунтів виробничого значення. Ці роботи в більшості районів дали цінний фактичний матеріал щодо характеристики їх ґрунтів та природної кормової площі...» [1, с. 79]. Здійсненні дослідження та їх результати сприяли подальшому накопиченню нових знань і поставили нові виклики й завдання перед сільськогосподарською наукою й ґрунтознавством зокрема.

Джерела та література

1. Махов Г. Г. Досягнення агрономічного ґрунтознавства УРСР за 1917–1937 рр. *Зернове господарство*. 1937. № 11–12. С. 76–81.
2. Новосад Н. М. [та ін.] Соколовський Олексій Никанорович. *Вісн. Харків. нац. аграр. ун-ту* : зб. наук. праць. 2005. № 2. С. 3–21.
3. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 264. Арк. 64–66.
4. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 122.
5. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 350. Арк. 7–8.
6. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 250. Арк. 28–29.
7. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 66.
8. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 841. Арк. 43–49.
9. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 265. Арк. 83–88.
10. ЦДАВО України. Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 261. Арк. 45–46.

Л.К. ТАРАНЕНКО (1938–2017) – НАЙЯСКРАВІШИЙ ПРЕДСТАВНИК НАУКОВОЇ ШКОЛИ ПРОФЕСОРА Д.Ф. ЛИХВАРЯ

Щиголь Г.С.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

12 вересня 2017 р. відійшла у Вічність відомий вчений-селекціонер, педагог, доктор біологічних наук, професор, генеральний директор ТОВ НВМП «Антарія» Любов Калинівна Тараненко. Любов Калинівна була найвідданішою ученицею члена-кореспондента Української академії сільськогосподарських наук, доктора сільськогосподарських наук, професора Данила Федоровича Лихваря (1902–1986). Очоливши у 1959 р. лабораторію селекції Українського науково-дослідного інституту землеробства (УНДІЗ, нині – ННЦ «Інститут землеробства НААН»), Д.Ф. Лихвар розпочав формування колективу – підібрав молодих науковців, на яких покладав надію, що в майбутньому вони стануть знаними фахівцями, а також починав селекцію все нових і нових культур, включаючи так звані нетрадиційні. Селекційну справу Д.Ф. Лихвар розглядав як добре організований науково-технологічний процес на чолі з селекціонером,

який повинен обов'язково завершуватися масштабним насінництвом нового сорту. Саме в цей період закладено міцний фундамент, що забезпечив успішну роботу селекційної школи Д.Ф. Лихваря, дослідження якої широко розгорнулися після надання УНДІЗ статусу комплексного селекцентру рослинництва з обслуговуванням зон Лісостепу, Полісся та західного регіону України. Селекційна робота наукової школи Д.Ф. Лихваря проводилася за такими напрямками: 1) селекція сільськогосподарських рослин: а) зернових – жито (Вітвіцький М.А., Скорик В.В.), яра пшениця (Вітвіцький М.А.), ячмінь (Скорик В.В.), кукурудза (Годзь М.В.); круп'яних – гречка (Тараненко Л.К.); олійних – соя (Михайлов В.Г.), квасоля (Назарова Н.С.); кормових – лугові трави (Пшеничний В.М.), люцерна (Бобер А.Ф.); 2) агротехніка сільськогосподарських культур: сумісні посіви зернобобових і зернових (Лагодинська М.А.), сумісні посіви зернобобових і кукурудзи (Чемерис П.К.), особливості вирощування ярого ячменя (Аврамчук Н.Г.); 3) насінництво: льону (Настенко В.Ф.), вики озимої (Недбайло А.Л.) [1]. Науковою школою Д.Ф. Лихваря створено понад 80 сортів різних сільськогосподарських культур, внесених до Реєстру сортів рослин України, та якими засіваються площі 2,5 млн га [2].

З 1976 р. роботу з селекції гречки на гетерозис продовжила Л.К. Тараненко, яка з 1985 р. очолювала відділ селекції круп'яних культур. Основні напрями її досліджень: а) селекція, гетерозис; б) селекція за індексними показниками; в) створення нових морфофізіотипів (детермінантність) [1].

Л.К. Тараненко у 1970 р. успішно захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата сільськогосподарських наук за темою «Вплив пилкової режими на озерненість і пилкову продуктивність тетраплоїдної гречки» (за спеціальністю 06.01.05 – селекція і насінництво) [3], а у 1989 р. – докторську – за темою «Генетичне обґрунтування удосконалення методів селекції гречки *Fagopyrum esculentum*» (за спеціальністю 06.01.05 – селекція і насінництво) з присудженням наукового ступеня доктора біологічних наук [4].

Результатом її науково-дослідної роботи стали створені патентоспроможні сорти Астра, Лілея, Любава та Українка, Антарія, Оранта [3]. Сорти гречки, що створила Л.К. Тараненко, займають понад 55% посівних площ, відведених під цю культуру в Україні. Деякі з цих сортів поширені за кордоном: до реєстру сортів рослин в Польщі внесено сорт гречки Оранта, Азербайджану – сорт Антарія, Німеччини – сорт Софія [4].

Дослідниця активно співпрацювала з фахівцями Інституту фізіології і генетики АН УРСР у питаннях розкриття фізіології механізмів генетичних процесів, нею проведено значну роботу з японськими вченими над створенням інбредних ліній і взагалі самозапильних форм, спеціалістами Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків – по культурі *in vitro* в селекційних дослідженнях [1].

Вивчаючи світовий досвід, у 1992 р. заснувала першу в Україні приватну професійну селекційно-насінницьку компанію «Антарія», яка репродукує високоякісне оригінальне та елітне насіння найперспективніших сортів зернових та круп'яних культур. Л.К. Тараненко створила 12 сортів гречки, опублікувала понад 100 праць, з яких 18 – у зарубіжних виданнях [1].

Протягом багатьох років входила до складу спеціалізованих рад із захисту докторських та кандидатських дисертацій Національного університету біоресурсів та природокористування України, ННЦ «Інститут землеробства НААН» та Інституту біоенергетичних культур та цукрових буряків НААН; Комісії з державних нагород при НАН України; була членом міжнародної організації IBRA та ін. Крім того, була головою науково-технічної програми 3.2 «Управління адаптивними процесами» Державного комітету з науки і технологій України (1993–1996), членом редколегії фахового журналу «Селекція і насінництво», членом Міжнародної асоціації з гречки IBRA та експертної Ради з ярових культур Держкомісії з охорони сортів рослин України. У 2017 р. ініціювала створення та стала співзасновником Міжнародної асоціації гречки в Україні [4].

За багаторічну сумлінну працю та видатні досягнення у системі організації наукового забезпечення сільськогосподарської галузі нагороджена: Почесними грамотами Кабінету Міністрів України (2000 р.) і Міністерства аграрної політики та продовольства України, Почесною відзнакою Президії УААН (2006 р.), медалями ВДНГ СРСР та УРСР, а також орденом княгині Ольги III ступеня (2008 р.), міжнародними нагородами та медалями IBRA [4].

Учена продовжила розвивати школу Д.Ф. Лихваря, організувавши власний напрям дослідження «селекція та насінництво», результати якого наведено в 7 кандидатських дисертаціях, захищених під керівництвом Л.К. Тараненко. У 1993–1998 рр. вона завідувала кафедрою генетики, селекції та насінництва Національного аграрного університету (м. Київ).

Джерела та література

1. Щиголь Г. С. Науково-організаційна діяльність професора Д. І. Лихваря з розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні (20-ті – 80-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук за спец. 07.00.07 – історія науки і техніки. Київ. 2015. 24 с.
2. Спогади колег. *Професор Лихвар Данило Федорович (1902–1986)*: бібліогр. покажч. наук. пр. / УААН, ЦНСГБ ; уклад. : В. А. Вергунов, А. С. Щиголь ; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ. 2002. С. 16–55.
3. Тараненко Л. К. Влияние пыльцевого режима на озерненность и семенную продуктивность тетраплоидной гречихи : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. с.-х. наук по спец. 06.534 – селекция и семеноводство. Дубляны, 1970. 18 с.
4. Вергунов В. А. Світлий пам'яті теоретика, практика, педагога – професора Любові Калинівни Тараненко. *Історія науки і біографістика. Електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник*. 2017. № 3. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2017-3/22.pdf> (дата звернення : 9.04.2018).

СЕКЦІЯ 2

ІСТОРІЯ НАУКИ, ОСВІТИ І ТЕХНІКИ ЯК СКЛADOVA ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА ВЕРСТАТИВ-АВТОМАТИВ В УКРАЇНІ (1916–1936)

Анненкова Н.Г.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Прискорення індустріалізаційних процесів на українських теренах наприкінці XIX ст. призвело до формування умов, за яких окреслилася тенденція вичерпування економічної доцільності подальшого застосування виключно групового способу організації промислового виробництва. На початку XX ст. ця тенденція зміцнилася, що знайшло своє відображення у впровадженні на великих машинобудівних підприємствах України як окремих елементів потокового способу виробництва в межах використовуваних технологічних процесів за груповим принципом, так і в переході на потоково-груповий спосіб виготовлення певних номенклатур продукції у цілому. Проте до початку Першої світової війни обсяги попиту на машинобудівну продукцію в регіоні зростали не настільки швидко, щоб необхідність переходу до потоково-групового та потокового способів виробництва набула всеосяжних кричущих масштабів. До того ж, задля забезпечення ефективності означеного переходу в цехах механічної обробки потрібно було одночасно здійснювати переозброєння технологічних ліній, замінюючи там, де це обумовлювалося новими технологічними вимогами, універсальні верстати більш продуктивними верстатами-автоматами. У силу специфіки верстатного виробництва, з організацією принаймні серійного випуску інноваційних верстатів-автоматів може впоратися лише профільне на верстатобудуванні підприємство. Але, на території Російської імперії, в українських губерніях якої промисловий розвиток відбувався більш жвакими темпами ніж на решті українських терен Європи, було лише єдине профільне верстатобудівне підприємство – завод «Герлях і Пульст» у Варшаві. Однак його потужності та відсутність спеціалізації на якимсь окремому типажу металорізальних верстатів не давали спроможності задовольняти зростаючі потреби вітчизняного машинобудування у верстатах-автоматах бодай у скільки-небудь значному обсязі. Тому, лєвова частка такого обладнання завозилася з-за кордону, що, зважаючи на існуючу в той час митну політику Росії, було по кишені лише потужним машинобудівним підприємствам, та й те – поштучно. Таким чином, до 1914 р. для налагодження виробництва в Україні металорізальних верстатів-автоматів не було а ні об'єктивних (недостатні обсяги попиту на машинобудівну продукцію), а ні суб'єктивних (відсутність на внутрішньому ринку доступного по ціні обладнання) передумов [1, с. 4].

Ситуація кардинально змінилася з активізацією бойових дій у ході Першої

світової війни, коли необхідність швидкого насичення військ сучасними механізованим озброєнням та різке збільшення обсягів використання транспорту затребували негайного переходу машинобудування до потоково-групових та потокових методів організації виробництва. Відповідно й зросла потреба у верстатах-автоматах, питома вага яких, наприклад, на 1916 р. у загальному обсязі замовлень заводу «Герлях і Пульст», евакуйованому в 1915 р. з Варшави до Харкова, складала не менше 75 % проти щорічних 3–5 % у попередній період [2, арк. 23–24]. Отже, з огляду на те, що в цей час жодне з українських підприємств, задіяних у випуску верстатобудівної продукції, окрім вказаного заводу, серійно не продукувало металорізальних верстатів-автоматів, 1916 р. можна вважати роком запровадження на українських теренах виробництва такої продукції. Разом з тим, слід зазначити, що в наступному 1917 р. виготовлення верстатів-автоматів було зупинено через економічні наслідки соціально-політичних катаклізмів, котрі тоді ж розпочалися і тривали до 1920 р.

Із остаточним встановленням Радянської влади в Україні криза промислового виробництва не вщухла, що змусило уряд вдаватися до, під час, дуже не ординарних кроків для стабілізації кризового стану в індустрії. Одним з них стала консервація тих машинобудівних підприємств, що згідно поглядів партійно-господарської номенклатури на те, якою повинна бути хода індустріалізації в радянському суспільстві, визнавалися другорядними. А такими стало 77 % машинобудівних заводів, найкраще устаткування з яких було переміщено на не законсервовані підприємства. Зміцнення в такий спосіб абсолютного показника виробничого потенціалу українського машинобудування за одночасно невеликих обсягів попиту на його продукцію призвело до тимчасової недоцільності виготовлення верстатного обладнання взагалі та, як наслідок, згортання відповідного виробництва в республіці. Окрім того, майже всі фахівці та кваліфіковані робітники заводу «Герлях і Пульст» репатріювалися до Польщі, через що Україна втратила кадрову складову, здатну проектувати та виготовлювати верстати-автомати. Отже, до середини 1920-х років в Україні знов були відсутні об'єктивні та суб'єктивні передумови для організації виробництва верстатів-автоматів [3, с. 4; 4, с. 95].

З відновленням індустріалізаційних процесів у республіці в другій половині 1920-х років потреба в металорізальному устаткуванні значно зросла. Проте заходи з її вирішення, що вживалися радянським урядом, за своєю суттю були аналогічними відповідним заходам дореволюційної влади (імпорт та копіювання). Разом з тим, на відміну від часів царату, радянським урядом активно провадилася політика електрифікації країни, що дозволило машинобудуванню в питанні обробки металів різанням розпочати перехід на використання верстатів з індивідуальним електроприводом. У свою чергу, останній момент надав змогу застосовувати потоково-групові технології, які й почали інтенсивно запроваджуватися в українському машинобудуванні під час I радянської п'ятирічки 1928–1932 рр. Однак, оскільки в попередній період у вітчизняному верстатобудуванні відбувся науково-технічний регрес, якісне зміцнення верстатного парку промисловості сучасним устаткуванням здійснювалося переважно завдяки імпорту. Радянське ж верстатобудування було

спроможним лише на випуск вузької гама найпростіших типів металорізальних верстатів. Через це питома вага імпортного металорізального обладнання у верстатному парку українського машинобудування наблизилася до 70 % в обсягах нового такого устаткування в цілому і мала стійку тенденцію до подальшого зростання. При цьому, означене зростання мало відбуватися за рахунок все більш складного наукоємного, а отже – й більш коштовного обладнання. Звідси окреслилася проблема стосовно того, що вжитий урядом спосіб модернізації верстатного парку машинобудівного комплексу привів до початку перевищення обсягів валютних витрат на цей процес над можливостями радянського бюджету. Означений фактор став остаточним чинником впливу на рішення уряду щодо негайної організації вітчизняної потужної верстатобудівної галузі вже протягом другої п'ятирічки (1933–1937).

Однак, у ході реалізації процесу переходу на потокові та потоково-групові методи організації виробництва разом з питанням «верстатного голоду» у цілому окреслилася й проблема дефіциту обладнання, спеціально пристосованого для таких способів. Так, якщо формування поточкових ліній з універсального устаткування й дозволило українській радянській промисловості досягти значно більшої продуктивності праці ніж у часи царату, то їх продуктивність, а також економічна ефективність, у співвідношенні до цих показників відповідних поточкових ліній, розповсюджених у провідних зарубіжних країнах, залишилися на дореволюційному рівні. Тобто, з переходом українського суспільства до «радянського» способу організації своєї життєдіяльності відставання української промисловості від промисловості провідних зарубіжних країн за рівнем індустріалізованості не змінювалося. А це вже переводило питання організації вітчизняного виробництва верстатів-автоматів з суто техніко-економічної у політичну площину. З огляду на такий стан справ, у квітні 1934 р., згідно рішення союзного уряду, в Києві розпочинається будівництво спеціалізованого потужного заводу верстатів-автоматів. Через відсутність системи підготовки фахівців на цьому виді верстатобудування та втрачений власний досвід з виробництва верстатів-автоматів, в основу майбутньої номенклатури продукції первісно було покладено копії таких зарубіжних верстатів: «Берд», «Кайзер», «Гос де Лью», «Нью-Бритен», «Клівленд» та «Індекс». Випуск валової продукції на цьому заводі відбувся вже в 1936 р, що ознаменувало завершення двадцятирічного періоду організації виробництва верстатів-автоматів в Україні [5, арк. 1–4].

Джерела та література

1. Айзенштадт Л. А. История развития станкостроения в СССР. *Развитие станкостроительной и инструментальной промышленности в СССР* : сб. науч. тр./ науч. ред. А. Н. Ачеркан [и др.]. Москва : ЦБТИ ЭНИМС, 1958. С. 3–31.
2. Державний архів Харківської області. Ф. 562. Оп. 1. Спр. 23. 107 арк.
3. Промышленность Украины в 1921 году. Украинский экономический совет. Харків : УСНХ, 1922. 200 с.
4. Анненкова Н. Завод «Gerlach i Pulst» в Украине: польский след в истории украинского станкостроения. *Studia Orientalne*. Toruń, 2016. № 1 (9). S. 79–99.
5. Державний архів м. Київ. Ф. Р-1002. Оп. 1. Спр. 6. 113 арк.

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ СПИРТУ І БІОТЕХНОЛОГІЇ ПРОДОВОЛЬЧИХ ПРОДУКТІВ: ІСТОРІЯ ТА ЗДОБУТКИ

Бей Р.В.

*ДНУ «Український науково-дослідний інститут спирту і біотехнології
продовольчих продуктів» (м. Київ)*

Державна наукова установа «Український науково-дослідний інститут спирту і біотехнології продовольчих продуктів» організовано відповідно до наказу Народного комісаріату харчової промисловості СРСР № 1020 від 8 вересня 1945 р. як Київську філію Всесоюзного науково-дослідного інституту спиртової промисловості (ВНДІСП). Постановою Ради міністрів СРСР від 5 липня 1957 р. філію реорганізовано в Український науково-дослідний інститут спиртової та лікєро-горілчаної промисловості (УкрНДІСП). Метою створення інституту була розробка прогресивних технологій і обладнання в спиртовій, лікєро-горілчаній, дріжджовій та інших галузях, а також застосування біотехнологічних процесів з метою зростання якості продукції відповідно до вітчизняних та європейських стандартів.

У 1962 р. на базі УкрНДІСП організовано Центральну хімічну лабораторію харчової промисловості. З метою створення дослідної бази для апробації наукових розробок наказом Міністерства харчової промисловості СРСР № 23 від 27 грудня 1965 р. інституту підпорядковано Лужанський спиртовий завод Чернівецької області з перейменуванням його як структурного підрозділу у Лужанський експериментальний завод. У 1980 р. експериментальну базу інституту розширено з підпорядкуванням Попівського спиртового заводу у Сумській області.

У зв'язку з розширенням профільної діяльності 11 грудня 1985 р. наказом Держагропрому СРСР УкрНДІСП реорганізовано у Всесоюзний науково-дослідний інститут нових видів харчових продуктів і добавок (ВНДІХПД) як головну організацію харчової промисловості СРСР для розробки промислової технології білкових продуктів із традиційних і нетрадиційних видів сировини, продуктів комплексної переробки м'яса.

У 1988 р. з метою підвищення ефективності науково-дослідних робіт, впровадження наукових розробок і передового досвіду у виробництво в системі Держагропрому СРСР створено науково-виробниче об'єднання (НВО) «Харчові добавки» у складі інституту як одну із головних структурних одиниць, а також проектно-конструкторське бюро.

Згідно з рішенням Урядової комісії за наказом № 18 від 06.02.1992 р. ВНДІХПД перейменовано в Український науково-дослідний інститут спирту і біотехнології продовольчих продуктів (УкрНДІспиртбіопрод) і підпорядковано безпосередньо Міністерству (Комітету) харчової промисловості України. Згідно з наказом № 775 Міністерства аграрної політики України 28 жовтня 2009 р., керуючись Законом України «Про управління об'єктами державної власності», інституту надано статус державної наукової установи (ДНУ «УкрНДІспиртбіопрод»).

У 1997 р. на базі УкрНДІспиртбіопрод створено Центр контролю якості продукції, акредитований Держспоживстандартом України в українській системі сертифікації продукції УкрСЕПРО. Цього самого року інститут атестований Комітетом з питань гігієнічної регламентації Міністерства охорони здоров'я України на право розробки фізико-хімічних методів досліджень для контролю харчової продукції, продовольчої сировини, харчових добавок та на право проведення токсиколого-гігієнічних, медико-біологічних і інших досліджень для підготовки результатів гігієнічної оцінки. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 15.02.1999 №186 УкрНДІспиртбіопрод призначено головною організацією України з розробки норм виробничих втрат і виходу спирту етилового, горілки і лікєро-горілочаних виробів. В 2014 р. інститут атестований Українським державним центром стандартизації і сертифікації Державної інспекції сільського господарства України на право проведення вимірювань показників об'єктів згідно з галуззю атестації.

Основними напрямками діяльності наукової установи є створення нових ресурсо- та енергозберігаючих екологічно чистих технологій, розробка устаткування для спиртової, лікєро-горілочаної та дріжджової галузей харчової промисловості та сприяння впровадженню їх у виробництво. Розробки ДНУ «УкрНДІспиртбіопрод», що пропонуються на вітчизняному та закордонному ринках інновацій, вирішують проблеми сучасного виробництва етилового спирту з крохмале- та цукровмісної сировини, забезпечують високий вихід кінцевого продукту та комплексне використання сировини з одержанням діоксиду вуглецю, кормових продуктів і органомінеральних добрив. Розроблені технологічні рішення гарантують високу якість продуктів ферментації та екологічну безпеку при повній утилізації та біологічній очистці відходів виробництва.

Науково-технічна політика ДНУ «УкрНДІспиртбіопрод» направлена на розроблення та впровадження нових прогресивних ресурсо- та енергозберіжних технологій. В установі розроблені та успішно реалізовані: технологія низькотемпературного розварювання крохмалєвмісної сировини; ресурсозбережна технологія спільного культивування мікроорганізмів, що суттєво зменшує використання імпортних комерційних ферментних препаратів; енергозбережна технологія брагоректифікації з термокомпресією і повторним використанням тепла котельної пари, технологія лікєро-горілочаного виробництва гарантованої якості та стійкості готової продукції тощо.

Інститутом ще в 1998 р. реалізовано перше виробництво біоетанолу в Україні. Наразі готові до впровадження в Україні малоінвестиційна технологія біоетанолу на типовому устаткованні спиртових заводів азеотропною ректифікацією та енергозбережна технологія зневоднення біоетанолу адсорбцією на молекулярних ситах. Успішно експлуатується на декількох спиртових заводах технологія виробництва спиртовмісної продукції технічного та побутового призначення, технологія утилізації основного відходу – піляспиртової барди з отриманням біогазу тощо.

Нині ДНУ «УкрНДІспиртбіопрод» є практично єдиною з державних наукових установ харчової промисловості, на яку покладено виконання завдань

щодо науково-технічного забезпечення підприємств харчової промисловості, зокрема:

- створення нових ресурсо- і енергозберігаючих, екологічночистих технологій для біотехнологічних процесів, в тому числі одержання рідкого і газоподібного біопалива;

- здійснення технологічного, енергетичного та екологічного аудиту, розроблення норм виробничих втрат і виходу спирту етилового, горілки та лікєро-горілочаних виробів;

- розроблення норм та нормативів втрат сировини і допоміжних матеріалів, витрат теплової і електричної енергії, норм раціонального водоспоживання та водовідведення, розроблення матеріалів ОВНС для підприємств харчової промисловості;

- робоче проектування будівництва нових та реконструкції діючих підприємств спиртової, лікєро-горілочаної, дріжджової та інших галузей харчової промисловості;

- розроблення та атестація сучасних методик контролю якості та сертифікація харчової продукції.

Наразі установа виготовляє та забезпечує випробувальні лабораторії України типовими стандартними зразками та градувальними водно-спиртовими розчинами для технохімконтролю виробництва спирту, лікєро-горілочаних виробів, якості та безпечності готової продукції фізико-хімічними та газохроматографічними методами, в тому числі лабораторії наркологічних диспансерів для визначення алкоголю в біологічних середовищах людини.

Таким чином, прототипом ДНУ «УкрНДІспиртбіопрод» є Київська філія Всесоюзного науково-дослідного інституту спиртової промисловості. Метою створення інституту була розробка прогресивних технологій і обладнання в спиртовій, лікєро-горілочаній, дріжджовій та інших галузях, а також застосування біотехнологічних процесів з метою зростання якості продукції відповідно до вітчизняних та європейських стандартів. Ученим інституту належить пріоритет у розробленні малоінвестиційної технології біоетанолу на типовому устаткованні спиртових заводів азеотропною ректифікацією та енергозбережної технології зневоднення біоетанолу адсорбцією на молекулярних ситах тощо. Основні зусилля інституту на сучасному етапі спрямовуються на створення нових ресурсо- і енергозберігаючих, екологічночистих технологій для біотехнологічних процесів та ін.

ОСВІТЯНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ (кінець XIX ст.)

Биба Є.В.

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (м. Київ)

З відміною кріпосного права в Україні, 19 лютого 1861 р. Олександром II, який підписав «Маніфєст» про скасування кріпосництва і «Положення про селян, звільнених від кріпосної залежності», розпочинається «доба великих реформ»

60–80-х рр. XIX ст., що не оминула і освітньої сфери та життя освітянської інтелігенції.

Дослідження історично-правового аспекту правового статусу освітянської інтелігенції сьогодні є питанням, яке потребує подальшого комплексного дослідження.

Проблема правового статусу освітянської інтелігенції знайшла відображення у працях з історії, філософії, теорії держави і права. Цією проблематикою займалися такі дослідники: І. Алешенцов, П. Аннін, Н. Бердяєв, А. Гациський, М. Ковалевський, Н. Коркунов, А. Масловський. Питаннями щодо реформування освітньої системи займалися: А. Олександрова, С. Ашевський, Б. Глинський, А. Ніколаєва, П. Сучкова, А. Гютрюмова. Тема реформування освіти в XIX ст., формування інтелігенції, як стану, її правового статусу, суспільно-політичної діяльності, взаємин з імперською владою досліджена у працях: С. Олексієва, Н. Вітрука, Г. Герасименка, С. Комарова, Н. Константинова, В. Лейкіної-Свірської, В. Борисенка, Н. Шип, Г. Касьянова, І. Коляди.

Станово – правовий статус освітянської інтелігенції у Російській імперії формувалася протягом середини XVIII – початку XX ст. та розглядався як основна гарантія стабільності абсолютної монархії. Еволюція законодавства в цій сфері розпочиналася із закріплення прав конкретного стану до формулювання певного об'єму «загальних прав та обов'язків російського підданства в умовах збереженого станового устрою». Правовий статус вчителя виникає з моменту оформлення трудових правовідносин, пов'язаних з виконанням особою діяльності, обумовленої даною професією. У Російській імперії правовий статус підданого будь-якої професії визначався, перш за все, його становою приналежністю, а вже потім – відповідними законодавчими актами.

5 листопада 1804 р. «Устав народних училищ, підпорядкованих університетам» ввів чітку систему підпорядкування всіх існуючих учбових закладів в Російській імперії, позначив цілі та завдання кожного із них, визначив необхідний штат вчителів та їх правовий та соціальний статус.

Наприкінці XIX ст. на законодавчому рівні були закріплені всі існуючі види державних учбових закладів, організація навчального процесу в них, правовий та соціальний статус вчителів різних рівнів.

Діяльність народного вчителя регламентувалася основними положеннями Закону «Про початкові народні училища», який прийняли 25 травня 1874 р. Викладати в початкових народних училищах, з дозволу інспектора училищ, мали право як духовні, так і світські особи, які мали звання учителя або учительки начального народного училища та затверджувалися на посаді повітовою училищною радою після року виконання обов'язків.

Народний вчитель за посадою вважався чиновником 14 класу, проте отримати дійсний чин він міг лише після 12 років служби. Якщо він не вислужував цього чину, то повертався в підданий стан, з якого він вийшов [4; с 138].

Правовий статус вчителя народних училищ, який хоч і передбачав звільнення від багатьох особистих повинностей, був невисоким. За ним стежили

інспектори, сільські та повітові урядовці, поліція й, навіть, священики. Сучасники так описували правове середовище, в якому працював вчитель народного училища: «Чим розумніший, освіченіший і більш відданий своєму обов'язку був учитель, тим швидше він викликав підозру у свого начальства і суворо осуджувався яким-небудь поліцейським шпигуном, як підбурювач до підривної діяльності і розбещувач молоді. Якщо він, навпаки, неук і бездара, п'яниця і ледар, його ніколи не обвинуватять, що він вовк у овечій шкурі і таємний революціонер» [2; с. 36–37]. Для покарання учителів, які були «неблагодійними», жандарми мали кілька варіантів. Якщо провина педагога не була доведена, то мінімальною мірою покарання було неумотиване переведення до іншого навчального закладу; наступним варіантом покарання було позбавлення роботи, оповіщення всіх шкільних адміністрацій щодо його політичної неблагонадійності та позбавлення права бути учителем; третій варіант покарання передбачав ув'язнення та заслання до Сибіру [3; с. 38]

Фактично для всіх, хто бажав обіймати вчительські посади, була запроваджена перевірка на політичну благонадійність [4], оскільки з досвіду попередніх років влада пересвідчилась, що активну участь в антиурядових акціях та протестах одну з провідних ролей виявляли представники освітянської інтелігенції. Дослідники відзначають роль та участь пересічних вчителів в народницькому русі [3; с. 131]. Так, доктор історичних наук, професор В. Борисенко подає випадки, коли народники-учителі проводили революційну пропаганду, що охоплювала одразу декілька повітів Лівобережної й Слобідської України. [2; с. 97]. Дослідник наводить дані, за якими 142 народних учителів за революційну діяльність або за підозрою щодо участі у ній було позбавлено посад, а найактивніші засуджені до різних термінів ув'язнення й заслання до віддалених місцевостей російської імперії.[2; с.101]

Отже, правове становище навчальних закладів та науково-педагогічної інтелігенції, визначалось комплексом урядових документів, що включало в себе Статути навчальних закладів і нормативні циркуляри. Саме ці акти формували державний механізм, який регулював як діяльність університетів, так і педагогічної інтелігенції, створювали правові передумови і умови управлінської праці, відображаючи конкретні соціальні ситуації в суспільстві. Разом з тим, необхідно відмітити, що правовий статус представників освітянської інтелігенції був уразливим. Імперська правова система, оберігаючи непорушність самодержавних засад управління, не допускала можливим виявленням вчителем своїх політичних симпатій, особливо його політичної опозиційності.

Джерела та література

1. Общий устав императорских российских университетов. Санкт-Петербург, 1835. 42 с.
2. Борисенко В. Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60–90-х рр. XIX ст. Київ : Наук. думка, 1980. 155 с.
3. Шип Н. Интеллигенция на Украине (XIX в.) : историко-социологический очерк / Ин-т истории Украины АН УССР ; отв. ред. В. Г. Сарбей. Киев : Наук. думка, 1991. 172 с.
4. Коляда І. Повсякденне життя української повсякденної інтелігенції : матеріально-побутовий аспект (друга половина XIX ст.). *Красназнавство*. 2010. № 3. С. 132–141.

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКІЛ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Білоцерківська І.С.

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький Київської області)*

У сучасний період політичних та соціально-культурних реформ набувають більшої актуальності дослідження різних складових історичного розвитку суспільства, наприклад, таких як періоду відбудови після Другої світової війни. У такій ситуації питання відбудови діяльності навчальних закладів прирівнювалося до стратегічних завдань. У сучасних умовах дуже важливо дослідити, яким був стан шкільної освіти повоєнної України, а саме: відновлення навчального процесу, відбудови матеріально-технічної бази, поповнення педагогічного складу. У даному повідомленні розглядається стан матеріально-технічного забезпечення шкіл Сумської області в останні роки Другої світової війни.

При підготовці до 1944/1945 навчального року значна частина шкіл була відремонтована силами учителів та батьків. Проте здійснити цей ремонт вдалося не повністю через відсутність необхідних людських і матеріальних ресурсів. Так, у багатьох шкільних будівлях вікна закладалися цеглою, що спричиняло затемнення у класних кімнатах. У зв'язку з цим 2 школи області (з Краснопільського району та м. Суми) змушені були працювати у три зміни. Більшість шкіл району функціонували у дві зміни.

Станом на 1944 р. 387 шкільних приміщень були зайняті іншими установами. Сумський обласний відділ народної освіти займався поступовим звільненням цих будівель за допомогою Обласної ради депутатів трудящих та прокуратури. На кінець 1945 р. закінчувалася відбудова 3 міських шкіл (м. Глухів, м. Охтирка, м. Суми) та 7 сільських шкіл (Боромлянська СШ, Краснопільська СШ, Миропільська СШ, Недригайлівська СШ, Путивльська СШ, Середино-Будська СШ, Синівська СШ, Стрельниківська семирічна, Тростянецька СШ).

Паливом школи забезпечувалися впродовж року, однак відмічалася низька якість торфу, тому в багатьох школах було холодно. Діти, які навчалися у другу зміну, змушені були перебувати на уроках при каганцях, що, звичайно, значно знижувало загальну якість навчально-виховного процесу. Для організації харчування при школах були створені спеціальні земельні ділянки для вирощування городніх культур. Лише в деяких школах працювали ідальні та буфети. Із меблевого забезпечення найбільше відчувалася нестача парт у кількості 1 600. Часто спостерігалось залучення до виготовлення та ремонту шкільних парт самих же батьків учнів. Також відмічалася нестача столів, шаф, стільців.

Разом з тим, існувала потреба в навчальних засобах (підручниках, зошитах, канцтоварах та наочних посібниках). Це забезпечення здійснювалося завдяки Постанові РНК СРСР «Про міроприємства для покращення якості навчання в школі». У цьому плані Сумська область виконала це завдання лише на 50%.

Найкраще були забезпечені школи Велико-Писарівського, Сумського, Талалаївського, Тростянецького районів. Особливо відчувалася гостра потреба у підручниках у 5–7 та 8–10 класах.

Отже, матеріально-технічна база шкіл Сумської області поповнювалася, але все ж таки не задовольняла необхідних на той час потреб для опанування знань учнями.

ВИДАТНІ ВЧЕНІ-ЕНТОМОЛОГИ ПОЛТАВЩИНИ

Білявський Ю.В.

Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава)

У XIX ст. практичної ентомології, як окремої науки, ще не існувало. Були відсутні ентомологічні відділи на дослідних станціях. Ентомологія вважалася частиною зоології, а її завдання зводилися виключно до вивчення біології комах. Шкідників вивчали відірвано від рослин. З метою захисту посівів від шкідників, ще у 80-х роках XIX ст., в Україні, в ряді великих міст (Одесі, Харкові) були створені спеціальні ентомологічні комісії. Вперше, питання про запровадження посади Полтавського губернського ентомолога та створення спеціальної ентомологічної станції було поставлено на у 1887 р. на VII ентомологічному з'їзді.

На той час одна із перших характеристик видового складу комах-шкідників агроценозів Полтавщини була зроблена В.І. Філіп'євим у 1883 році. У своїй роботі він описав 36 видів найпоширеніших шкідників полів, саду, городу з детальним описом сарани італійської, хлібних жуків та ґрунтовозаселяючих шкідників. Узагальненіші й систематизованіші дані про видовий склад шкідників посівів сільськогосподарських культур колишньої Полтавської губернії та їх поширення по її території з'явилися пізніше – у 1904 році [1].

Офіційно посаду губернського ентомолога на Полтавщині було ухвалено в 1909 р., на чергових Губернських земських зборах. Головне завдання губернського ентомолога передбачало проведення обліку та спостереження за розповсюдженням та шкідливістю комах на посівах сільськогосподарських культур й надання рекомендації місцевому населенню з ефективної боротьби з ними [1, 2, 3].

Історія розвитку ентомології Полтавщини тісно пов'язана з працею видатних вчених-науковців, які у 1910 р. сприяли виникненню та становленню на Дослідному полі (нині – Полтавська сільськогосподарська дослідна станція) відділу сільськогосподарської ентомології, яку очолив спеціаліст-ентомолог М.В. Курдюмов. На той час, досить актуальними були питання захисту посівів польових культур проти комплексу шкідливих організмів, особливо на тлі частих посух. Визначення комах, їх облік та спостереження за поширенням і шкідливістю й наданням рекомендацій місцевому населенню щодо боротьби з ними було головною метою відділу. Також, дослідження колективу (Знаменський О.В., Оглоблін Д.А., Колобова А.Н. та ін.) були спрямовані на вивчення біології шкідників, пошкоджених ними рослин та вплив на них

комплексу агротехнічних заходів. Були досконало досліджені маловідомі і зовсім невивчені комахи-шкідники агроценозів Полтавської губернії, зокрема, бруслинова і ячмінна попелиці, пшеничний пустоцвітий і смугастий трипс, хлібний клопик, жуки і метелики. Визначених і досліджених комах збирали і зберігали.

Відділ сільськогосподарської ентомології тісно співпрацював із заснованим в 1914 р. Першим ентомологічним Бюро Полтавської губернії (керівник – Бородин Д.Н. – молодший спеціаліст Відділу Землеробства з прикладної ентомології) [2]. У відділі постійно працювали ентомологи–практиканти: В.В. Карпова (облік, спостереження і вивчення синьої льняної блохи), Б.А. Боженко, Ф.М. Дишлер, В.Ф. Лебедева, В.Г. Долин (вивчення дротяників), Н.В. Андрєєв (шведська і ярова мухи), М.С. Дектярев (озима совка), І.В. Нікітін (досліди з плодожеркою та бруньковим довгоносом), які в майбутньому стали відомими ентомологами.

Не одноразово перебуваючи на Полтавському дослідному полі В.І. Вернадський [4]. писав: «.Вчера рано утром (12.04.1918 р.) был с В.Ф. Николаевым на Опытном поле. Говорил с С.Ф. Третьяковым, А.В. Знаменским. Хорошее впечатление. Приятно видеть учреждение, где идет преемственная научная работа. И сейчас после смерти талантливого энтомолога Курдюмова, в энтомологическом бюро работает Знаменский, интересный и преданный делу энтомолог». А також «...здесь есть научно -работающие: ботаник и энтомолог (мухи) В.Ф. Николаев, миколог Н.Ф. Николаев, два надежных энтомолога (ихневмоны и земляные блохи) Оглоблины, ботаник Ящуровский, орнитолог Гавриленко, энтомолог Знаменский и т.д.». Також плідно працювали на дослідній станції С. Верногор (05.10.1927), Т. Рязанцева (30.06.1928), І. Лопатін (16.04.1943 р.).

В 1922 р., вперше в радянській пресі, О.В. Знаменським був запропонований метод застосування літаків у боротьбі з шкідниками, який в подальшому набув розвитку в СРСР.

У 1924 р., розроблено проект організації всеукраїнської мережі спостережних пунктів. Мережа була організована в 1925 р. О.В. Знаменським і Д.А. Оглобліним. Тодіж, за цим проектом у РРФСР закладено мережу пунктів та організовано «службу обліку стану і руху шкідників». Пізніше вчені відділу організували 20 пунктів спостереження, що стали початком нової організації служби шкідників, організованої Центральною станцією захисту рослин (СТАЗРа).

Для розробки хімічного захисту рослин від шкідників у 1929 р. розпочали вивчення паризької зелені, фтористого барію, фтористого натрію, кремнефтористого барію і тютюнового екстракту як ефективних засобів боротьби.

В післявоєнні роки А.Н. Колобовою було зареєстровано 200 видів шкідників багаторічних трав, серед яких знайдені види, на той час зовсім невивчені – квітковий, бруньковий і бобовий комарик, галовий тіхіус, бруньковий і стебловий апіони, мінуючі мухи, листокрутки і люцернова міль. Вивчено та визначено близько 40 видів шкідників еспарцету.

З 1962 р. відділ захисту рослин під керівництвом Т.О. Гокунь продовжував роботу з вивчення дротяників, їх біології, поширення та заходів боротьби з ними. А вже з 1970 р. відділом було розпочато систематичне вивчення впливу рекомендованих в області сівозмін на динаміку чисельності і шкідливості головних шкідників та хвороб польових культур, особливо кукурудзи та гороху. З'ясовані основні фактори, що впливають на їх масове розмноження, встановлено вплив окремих агротехнічних заходів на поширення та виживання шкідливих організмів.

Тривалий час (1968–1992) у лабораторії працювали над вирішенням питань передпосівного протруювання насіння в боротьбі з пошкодженням та захворюваннями сходів. Розроблено та впроваджено систему заходів захисту насінневих посівів люцерни від хвороб і шкідників (Гокунь Т.О., Темнохуд М.П.).

З 1987 р. більше уваги стали приділяти складовим інтегрованого захисту сільськогосподарських культур, які включали біологічні, агротехнічні та альтернативні методи захисту рослин із мінімальним використанням хімічних засобів (Матвеева О.Ю., Темнохуд М.П.).

З 2002 р. проводили вивчення впливу біологічних засобів захисту рослин на фітосанітарний стан посівів, урожайність та якість насіння озимої пшениці, кукурудзи та сої. Проводився комплексний моніторинг фітосанітарного стану посівів польових культур у Полтавській області та надавалися практичні рекомендації із захисту сільськогосподарських культур від шкідників і хвороб (Білявський Ю.В., Вусатий Р.О.).

В лабораторії знаходиться цінна ентомологічна бібліотека.

Джерела та література

1. Колобова А. Н. Краткие итоги и обзор работ по энтомологии. Юбилейный сборник научных трудов, посвященный 70-летию Полтавской опытной станции / под ред. М. П. Елсукова, И. И. Власюка, А. П. Мовсесянца. Киев, 1959. С. 120–134.
2. Бородин Д. Н. Первый отчёт о деятельности энтомологического бюро и обзор вредителей Полтавской губернии. Полтава : Электр. тип. Д. Н. Подземского. 1914. № 1. 87 с.
3. Знаменский А. В. Насекомые, вредящие полеводству. Ч. 1. Вредители зерновых злаков. *Труды Полтавской с.-х. опытной станции*. Полтава, 1926. Вып. 50. 296 с.
4. Вернадский В. И. Дневники 1917–1921 гг. Киев : Наук. думка, 1994. С. 70.

ЩЕ ОДИН ФЕНОМЕН РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Вергунов В.А.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Український інститут аспірантури Народного комісаріату земельних справ УСРР (МІА НКЗС УСРР) створений на початку весни 1930 р. рішенням Президії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна (ВАСГНІЛ) поряд із Московським, Ленінградським та Саратовським у м. Харкові з метою підготовки науково-дослідних і науково-педагогічних кадрів для усіх галузей

колгоспно-радгоспного ведення сільського господарства України озброєних марксистсько-ленінською методологією або «від марксизму до вузького фаху». Заснування такого типу установи повною мірою відповідало положенням п. 2 постанови РНК УСРР № 11/664 від 3 квітня 1930 р. «Про реконструкцію сільськогосподарської дослідної справи», включаючи створення Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН) та її мережі науково-дослідних проблемних інститутів. Її прийняття базувалося на констатації, що «... за час існування радянської влади науково-дослідна справа на Україні в галузі сільського господарства кількісно виросла майже втричі, зміцнила свою наукову і матеріально-технічну базу, поглибилась і широко розгорнулась, охопивши майже всі галузі господарства...». Водночас відзначалось про її невідповідність вимогам соціалістичної реконструкції й тій ролі, яку повинна відігравати сільськогосподарська наука «у справі будівництва та обслуговування соціалістичного сільського господарства». Також передбачалося «ураховуючи гостру потребу в наукових кадрах, зобов'язати НКЗемсправ негайно почати підготовку аспірантури по своїх науково-дослідних інститутах, для чого, за згодою з НКО УСРР розробити положення про аспірантуру науково-дослідних інститутів НКЗемсправ та організувати набір аспірантів в бжучому році» [1]. На її виконання Пленум Науково-Консультаційної Ради (НКР) НКЗС УСРР п. 5 своєї постанови підтвердив цілком своєчасне рішення ВАСГНІЛ щодо підготовки сільськогосподарських кадрів через «спеціальні інститути Аспірантури, що мають забезпечити потрібну кількість та якість наукових робітників для нової Н/Д мережі...».

Структуру та статутні завдання затвердила Президія Науково-Консультаційної Ради (НКР) НКЗС УСРР 6 червня 1930 р. Фінансування діяльності здійснювалося коштами ВАСГНІЛ (стипендія) та НКЗС УСРР (утримання інституту). Директором інституту призначили Л. Л. Беклешова (1887–?), відомого партійного діяча, викладача Українського інституту марксизму. Його заступником із академічної частини стає Рижутін, а ученим секретарем – Стецюра. Вступ до інституту визначили для всіх бажаючих віком до 35 років, що, як правило, мали вищу галузеву освіту та рекомендації партійних органів і пройшли співбесіду з основ діалектичного матеріалізму. Термін підготовки – три роки (стипендія 170 і 200 крб.). На перші два роки виділялось 12 000 годин на вивчення суспільних дисциплін і мов. З них на опрацювання питань філософії, політекономії, діалектичного матеріалізму та іноземні мови йшло 800 годин, а решта на спеціальну підготовку до основ агробіологічних дисциплін. На другому році аспірант 400 годин витрачав на марксистсько-ленінську підготовку і решту – на експериментальну роботу з визначеної теми. На останньому – третьому році – він займався виключно дослідництвом за вибраним фахом при спеціалізованому НДІ чи вузі. Курс підготовки поділявся на 5 розділів: філософія, соціально-економічний, біологічний, фізико-математичний та хімічний. Робочі програми аспірантам затверджували методичні бюро інститутів у складі директора, його заступника, зав. науковою частиною, його помічника, вченого секретаря, агронома і трьох інструкторів. Потім вони погоджувались УІА.

Організаційні питання діяльності інституту в контексті завдань, що передбачались директивами XVI партійного з'їзду стосовно наукової роботи на селі, розглядалися на засіданні НКР НКЗС УСРР 28 серпня 1930 р. Головною тезою зібрання стало не тільки запровадження «... плановості у науковій роботі...», а й бажання влади мати науковця на селі спочатку «марксистсько-ленінсько і діалектично загартованого» із загальним розумінням агробіологічних проблем, а потім вже фахівця вищої кваліфікації відповідної спеціалізації. Як виявить уже перший прийом, такий підхід на догоду партійному керівництву галузевою наукою втілити повною мірою не вдалося. «Статистику» суттєво «зіпсували» ті особи, що вступили до аспірантури у квітні і листопаді 1930 р. і були переведені на навчання до УІА. Виявилось, що за своїм соціальним походженням вони не відповідали висунутим партійним вимогам, а саме: селяни – 21 %, службовці – 72 % та 7 % працівники НДІ. Ще гірша ситуація виявилася з їх членством у партії (10 %) та комсомолі (9 %) . Після критики керівництвом інституту ситуацію суттєво виправило при першому прийомі у жовтні 1930 р., коли було зараховано 232 особи. Серед аспірантів селян рахувалося вже 37 %, службовців – 37 % та робітників – 26 %. Їх партійність відзначалася 11 % членами та кандидатами у члени КП(б)У, а також – 19 % членами комсомолу. Щодо розподілу за національною ознакою, то цифри виявилися наступними: 88 % – українців; 6 % – росіян; 3,2 % – євреїв; 0,7 % – чехів; 0,7 % – білорусів; 0,7 % – греків та 0,2 % – поляків [2]. Такий підхід вже повністю задовольняв і навіть був визнаний як «... перевиконання й у вимогах...», що ставились «... по соцстану» директивними органами.

Отже, перший прийом до інституту відбувся 1 жовтня 1930 р. у кількості 232 осіб, ще 188 аспірантів, прийнятих по лінії НКО УСРР у квітні 1930 р., теж були переведені до УІА. Для їх підготовки при інституті створюються кафедри: філософії (10 осіб), економіки (9), іноземних мов (13) та бібліотека з фондом 50 тис. видань на чолі із П. О. Уманською [1]. Із початком повноцінної роботи УІА з листопада 1930 р. виникла низка проблем організаційного (відсутність приміщення адміністрації, гуртожитку) і фінансового (не повне із ВАСГНІЛ) плану. Вагоміші проблеми виникли, як уже зазначалось, через невиконання вимог партійних органів щодо соціального походження вступників та їхнім членством у партії та комсомолі. Крім того, відразу гостро постало питання відсутності досвіду такої форми підготовки фахівців вищої кваліфікації та достатньої кількості висококваліфікованих наукових керівників. Недостатнім виявилось методичне керівництво з боку ВАСГНІЛ і навіть забезпечення новітньою галузевою літературою, на яку аспірантам додатково виділяли 200 крб. Як наслідок вже на кінець листопада 1930 р. було вирішено запровадити Вечірній та Заочний інститут аспірантури в системі УІА. Крім того, через окремі гонорари для «опонування» аспірантських робіт на секціях були запрошені відомі вчені професори Л. Делоне, Г. Махов, Михайловський та ін., а також академік ВУАН Любименко. Окремі з них, як Г. Махов увійшли навіть у штат УІА.

Після розгляду усіх проблем на Президії НКР НКЗС УСРР 29 жовтня 1930 р. Колегія відомства 12 січня 1931 р. приймає рішення перевести УІА до

його підпорядкування через сектор кадрів. Крім того, вирішено окрім філії у Києві (розміщувалася територіально разом із УкрНДІ організації праці) відкрити подібну в Одесі. Однак такі рішення остаточно не вирішили проблеми. Їх наявність підтвердила перевірка Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції УСРР, що обстежила діяльність усіх галузевих НДІ протягом 1.10.1929–20.05.1931 рр. Розпочаті в країні сфабриковані політичні процеси стали підставою для переважної більшості аспірантів різко виступити проти своїх наукових керівників із звинуваченнями у контрреволюційності і псевдонауковості та притягненні їх до відповідальності. У свою чергу науково-технічний сектор НКЗС УСРР у лютому 1931 р. провів перевірку, під час якої виявив серед осіб, що навчалися в УІА, значну кількість «соціально чужих елементів». Наприклад, тільки в УкрНДІ рослинництва із 107 аспірантів звільнили 27. Тим не менш, у квітні 1931 р. відбувся черговий прийом до УІА у кількості 151 особа. Перед вступом усі претенденти пройшли навчання через спеціалізовані чотиримісячні курси. На 1.05.1931 р. сукупно проходили підготовку 420 осіб у 16 галузевих НДІ і 17 вузах. Процес підготовки вже стабілізувався, як, до речі, й побутові проблеми, проте Колегія НКЗС СРСР, аргументуючи відірваність підготовки аспірантів від виробництва, 10 травня 1931 р. (протокол № 23) вирішила ліквідувати всі інститути аспірантури ВАСГНІЛ. Функції підготовки фахівців вищої кваліфікації перейшли до Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН), створеної 22 травня 1931 р. за рішенням РНК УСРР. На початковому етапі Академія на своєму першому Пленумі продовжувала відстоювати необхідність існування УІА. Проте відповідно до наказу № 2.8 від 28 червня 1931 р. його бібліотеку передають до ЦСГБ, а іншим документом № 15 від 23 липня 1931 р. переводять усіх працівників УІА до установ ВУАСГН. Аспіранти окремим наказом через сектор кадрів Академії також були розподілені по НДІ [2]. Тим самим 27 липня 1931 р. юридично завершилася діяльність ще одного із феноменів організації ведення сільськогосподарської дослідної справи періоду радянської доби в історії України.

Джерела та література

1. Вергунов В. А. Підготовка фахівців вищої кваліфікації у вигляді Українського інституту аспірантури НКЗС УСРР (липень 1930 – червень 1931 рр.): історія та організація бібліотечного супроводження під керівництвом П. О. Уманської. *Дев'ять наукових читання, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898)*: матеріали доповідей, м. Київ, 14 жовт. 2013 р. С. 64–70.
2. Вергунов В. А. Український інститут аспірантури НКЗС УСРР : з історії створення та діяльності. *Переяславський літопис*. 2018. Вип. 13. С. 170–183.

ІХ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД РАД (1929) : ПЕРЕЛОМНА НАГОДА ДО ПІДНЕСЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Глазунов Г.О.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Політична історія України ХХ ст. нерозривно пов'язана із діяльністю таких органів місцевого самоврядування, якими були Ради, – спочатку робітничо-селянських і солдатських депутатів, потім депутатів трудящих, нарешті – народних депутатів країни. Однак, перші двадцять років існування України (до 1927 р.), коли країна формально визнавалася незалежною (проте, згодом – напівсуверенною у складі СРСР), втім безпосередньо пов'язаною з діяльністю Всеукраїнських з'їздів Рад. До V з'їзду Рад (1921) склад делегатів та обраних ними керівних органів Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК), ще не був монопартійним. Якщо на перших Всеукраїнських з'їздах (1917–1922) відбувалася дискусія щодо пошуку шляхів політичного та економічного розвитку країни, то склад депутатів представлявся не лише комуністами чи співчуваючими особами, але й представниками інших політичних рухів, хоч і радянського спрямування. Втім резолюції з'їздів об'єктивно відбивали стан політичного розвитку суспільства, дедалі функції вирішення політичних проблем, зокрема й в аграрному виробництві, переходили до компартійних комітетів.

Зміни в Конституції УСРР (травень 1925 р.) чітко визначили, що Всеукраїнський з'їзд Рад виявлявся «верховним органом влади республіки», компетенції підлягали питання: затвердження конституційних визначень, обрання членів ВУЦВК, членів Ради національностей ЦВК СРСР. Законотворчими актами Всеукраїнського з'їзду Рад визначалися основні напрями діяльності центральних і місцевих органів держави, щодо напряму діяльності сільськогосподарського комплексу, його рішення мали директивний характер та мали найвищу юридичну силу, з'їздові були підзвітні ВУЦВК та Раднарком УСРР. Однак з утворенням СРСР народне господарство, до складу якого входив аграрний комплекс, керувався постановами з'їздів Рад СРСР, директивами компартійних з'їздів. Такий правовий статус був зафіксований Всеукраїнськими з'їздами Рад у Конституції УСРР до 1929 року.

Наприклад, ІХ Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів проходив з 3 по 10 травня 1925 року. Вперше на з'їзд було обрано 483 делегата, що складало 57,7 відсотка від усього складу зібрання. Проблеми сільського господарства не були новими, але їх вперше пов'язували з проблемами «агрономічної науки». В резолюції з'їзду «По доповіді про сільське господарство» – Наркома землеробства УСРР А.М. Дудника (1881–1934), відзначалося «безупинне» зростання народного господарства України, але відмічено й чимало недоліків щодо розвитку аграрного виробництва країни. Рівночасно з заходами, скерованими щодо зменшення земельної тісноти, з'їзд відзначав, що переселення це тільки один із заходів, однак він не розв'язував справу про земельну тісноту, тому з'їзд закликав селян усіма засобами поліпшити своє господарювання, ґрунтуючись на здобутках «агрономічної

науки» з пристосуванням поліпшеного обробітку землі, поліпшенням засівного зерна, вживанням добрив, організованою боротьбою з шкідниками, поліпшенням худоби тощо, щоб «інтенсифікувати» та збільшити прибутковість свого господарства тощо [1].

Селянські фахівці-депутати, відповіли на даний поклик та зібралися на окрему нараду, що проходила в Наркоматі землеробства УСРР. Згідно протоколу зібрання земельних робітників – делегатів IX-го Всеукраїнського з'їзду Рад відбулося 7–8 травня 1925 року. Головував нарком А.М. Дудник, присутні: члени колегії наркомату, 21 представник з місць – завідувачі губернських й окружних земельних управлінь та посадовці Наркомзему УСРР. Слухали: «Про районування» (інф. Лапін О.К. – керуючий справами Наркомзему УСРР). Ухвалили: «негайно» приступити до зміцнення районних земельних відділів по лінії об'єднання: агроном, землевпорядник та ветеринар; запропонувати завідуючим окружними земельними управліннями при розгляді місцевого бюджету добиватися можливості укомплектування райземуправлінь фахівцями; Наркомзему УСРР запропоновано розробити Положення про права та обов'язки районних земельних управлінь та негайно надіслати на місця; визначено необхідним звернути увагу на технічний апарат райземуправлінь, що повинен складатися з 2-х канцелярських робітників: секретаря райземуправління та секретаря районної судової комісії; доручити НКЗС УСРР розробити питання щодо регулювання ставок на оренду державного земельного майна; доручити завідувачам губерніяльних земельних управлінь «спішно» приступити до переговорів з фахівцями, відповідно до заявок завідуючих окружними земуправліннями; Наркомзему УСРР поставити питання в Раднаркомі УСРР про регулювання ставки фахівцям у зв'язку з необхідністю провести «перекидання» фахівців по округах та районах; Наркомзему УСРР піднести клопотання про проведення в життя постанови наради у радянському будівництві щодо поповнення «агросітки» до трьох чоловік на район. Протокол зібрання підписали 23 травня 1925 року [2].

Керуючись вказаними установками з'їзду, Наркомзем УСРР, разом з місцевими земуправліннями, хоч і не без потуг, але діяв відповідно до прийнятої програми розвитку сільського господарства, затвердженої «верховним» владним органом республіки.

Втім, довгий час виникали «складнощі» при розгляді терміну «про сільськогосподарське районування». Так, на засіданні Наукової колегії Українського НДІ економіки й організації сільського господарства при Наркомземі УСРР від 12 лютого 1929 р. (пр. № 9), коли обговорювалася тематика аграрно-економічного напрямку, йшлося «Про дискусію у справі сільськогосподарського районування». Доповідач – директор Українського НДІ економіки й організації сільського господарства М.М. Кажанов, повідомляв про форсовану дискусію у справі сільськогосподарського районування, що проводилася протягом кількох місяців, але набрала надзвичайно «гострих форм критики», інколи, навіть, особистого характеру. З метою надалі запобігти небажаним та шкідливим формам критики запропоновано обговорення перервати. На таких підставах ухвалили: вважати, що дискусія у справі

сільськогосподарського районування скінчилася, зосереджена увага на техніці й основних принципах окремих напрямів сільськогосподарського районування; справу щодо остаточних висновків дискусії, а також про форми критики – передати для остаточного «розв’язання» в правління інституту [3].

Висновки. 1. Найвищий орган державної влади Української СРР (від часу її утворення – грудень 1917 р., й до прийняття Конституції УРСР 1937 р.), вмотивовано віддзеркалив в рішеннях ІХ Всеукраїнського з’їзду Рад, яку предметно підтримала й окрема нарада земельних фахівців Наркомату землеробства УСРР (1925).

2. Що стосувалося сільськогосподарського районування, то зазначена складна наукова проблема досліджувалася, починаючи з 1920-х рр., проведено аналіз природних умов території України, структури земельного фонду, його якісного й кількісного стану, структури ґрунтового покриву, наявності особливо цінних, а також деградованих і малородючих ґрунтів орних земель й інших показників, але й до нинішнього часу наукова проблематика потребує вивчення, про що йдеться, наприклад, в монографії: «Природно-сільськогосподарське районування України» (2015).

Джерела та література

1. Постанови й резолюції ІХ Всеукраїнського з’їзду Рад / Оргвідділ ВУЦВК. 1925 ; Резолюції Всеукраїнських з’їздів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Харків : вид-во «Пролетар», 1932. 441 с. ; Вісті ВУЦВК. 1925. 19 трав. № 111 (1400).

2. НКЗС УСРР. Колегія. Протоколи засідань колегії НКЗС УСРР // ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 5. Спр. 2. Арк. 45.

3. НКЗС УСРР Секретаріат. Протоколи Наукової колегії Українського НДІ економіки і організації сільського господарства при НКЗС УСРР // ЦДАВО України. Ф. 1229. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 32, 33.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА О.П. ЛІДОВА

Голова В.В.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків)*

Олександр Павлович Лідов відіграв важливу роль у розвитку хімічної технології наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. не лише у межах Харківського технологічного інституту (ХТІ), але й на території усієї Російської імперії. Він був одним із провідних професорів ВНЗ та керівником лабораторії органічних та фарбувальних речовин. Головними спрямуваннями наукового пошуку професора були фарбувальна промисловість і газо-нафтова справа. Проте, протягом своєї значної наукової кар’єри Олександр Павлович займався багатьма дослідженнями, що не стосувалися якихось конкретних досліджень. Результати цих експериментів знаходяться у особовій справі у Інституті рукописів НБУВ. Авторкою тез знайдено інформацію, що видатний хімік проводив новітні на той час експерименти у лабораторіях як мануфактури ім. Баранова так і ХТІ. Так, щоденник за № 47 (1888–1889 рр.) містив дослідження вакси, мила, лаколіну, поташу для полірування, та речовин, що за своїми властивостями могли замінити

тальк. В записнику за № 48 знаходилися дослідження світло-цукрової патоки та цукрового піску [1, щоденник за 1889 р. № 47].

На зворотному боці записника знаходився перелік наступних досліджень науковця:

1. Азбестове тісто, як згущувач для кислих фарб
2. Діаліз мила
3. Відношення вовни та шовку до галоїдів
4. Бавовна, шовк, вовна як діалізуючі змінні.

У записнику за 1908 р. знаходилися експериментальні дослідження, що стосувалися екстракції фосфориту $C_2H_4O_4$ та графіту $C_2H_4O_2$, електролізу $NaHCO_3$, розкладання $CHO \cdot CHO \cdot NaHSO_3$, електролізу H_2O з киснем, виробництва рідкого мила, цементування фундаменту дому, висушування полуниці у вакуумі, аналізу залізної руди, тощо. У щоденниках містилися зразки лакмусового паперу з пробами. А вже з лютого 1914 р. стояла чітка нумерація дослідів. Вчений почав проводити дослід з постановки питання, а потім записував його підтвердження або спростовування. У тому ж записнику містився цікавий дослід під № 553, що стосувався випробовування відбілювання фракції $(PbO/KCNO) \cdot 2KCN$ (160 гр.) + $3PbO$ (935 гр.). Після проведення реакції у 10 гр. отриманої суміші занурювались твердий папір, шовк-сирець, вовна, штучний шовк, дерево (подрібнені сірники). По закінченню часу експерименту, на вовну та шовк суміш мала сильно роз'їдаючу дію. Із шовку-сирцю зник сіроцин, пігменти та частина вовни розчинилась, при цьому розчин був пофарбований у бурий колір, а штучний шовк надав розчину жовтого кольору [1, щоденник за 1914 р. арк. 12].

В наступному дослідженні під № 554, три місяці деревина була поміщена у розчин CH_2O_4 . Після проходження зазначеного часу спостерігалось знебарвлення волокон, сірники переставали ламатися і почали гнутися, тобто спостерігалася повна відсутність інкрустувальних речовин [1, щоденник за 1914 р. арк. 13].

Олександр Павлович Лідов був зацікавлений у впровадженні нововведень хімічної технології наприкінці XIX ст. Тому, за можливості він записував та повторно проводив досліді видатних науковців того часу. Перевіривши результат експерименту за дослідом ученого Дорошевського та Барбнева «Про окиснення спиртів у окисі заліза», професор зробив собі такі помітки:

1. Можливість вугілля окислювати спирти пов'язано із вмістом у них заліза
2. Солі закису заліза навпаки підвищувала окисні властивості вугілля $FeCl_2$ та $FeSO_4$
3. Можна вилучити карбон як окисник, лише за його можливість адсорбувати кисень
4. При окисненні спирту проходить реакція $2FeO + O = Fe_2O_3$,
5. $C_2H_2NO + O \rightarrow C_2H_4 + H_2O$ [1, щоденник за 1914 р. № XI арк. 13 зв.].

Також професор часто переглядав результати своїх дослідів під мікроскопом, замальовував та протоколював форму кристалів, їхній колір, положення, розмір. Наприклад, «під мікроскопом під збільшенням у 450 разів кристалічну структуру зразку видно не досить чітко – ізомерні кристали мали

чорний колір» [36, щоденник за 1914 р. № XI арк. 14]. Вчений вважав цікавим безперервне виділення газу у ході реакції, проте газ негативно впливав на самопочуття людини. Видатний науковець зробив висновок, що при кип'ятінні відбувалося розкладання речовини – порошок вже не мав своєї кристалічної будови, а під мікроскопом залишалася невелика аморфна маса невідомої речовини» [1, щоденник за 1914 р. № XI арк. 29].

У лабораторії органічних та фарбувальних речовин ХТІ проводилися дослідження визначення якості не тільки стічної, але й дощової води. Важливо, що окрім чіткого слідкування за погодою, професор кожен день запаював трубки з повітрям в один і той же час для подальших своїх випробувань. Наступним дослідом став експеримент 28 липня 1914 р. Ввечері у Харкові була досить сильна злива з безперервними блискавками, досить низькими. Після першої половини дощу була друга – з великою кількістю дощової води. З другого періоду зливи професор відібрав пробу, бо теоретично повітря повинно було наповнитися киснем. Проте, склад газу не виправдав сподівання вченого: (N=64,6 %, CO₂=13,1 %, O=22,3 %). З таких даних Олександр Лідов зробив висновок, що такої кількості CO₂ у дощовій воді теоретично бути не повинно. Якщо приймати до уваги розчинність газу, то вона повинна відповідати парціальному тиску. Як мінімум висновок, експериментатор припустив, що повітря пройшло через воду і віддало їй усю кількість NO₂ [1, щоденник за 1914 р.].

Тобто, зважаючи на кількість проведених досліджень, Олександра Павловича Лідова слід вважати видатним експериментатором. Завдяки роботі провідного професора хімічна технологія збагатилася значною кількістю змістовних монографій і наукових публікацій.

Джерела та література

1. Книжки с записями химических опытов и расчетов, выписками и личными записями (1883–1917 гг.) // Відділ Інституту рукописів НБУВ. Ф. 165. Спр. 32. 1318 арк.

ПРОФЕСОР Ф.О. ЦЕШКІВСЬКИЙ (1897–1924) – ОДИН ІЗ ТВОРЦІВ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Горак В.В.

*Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського
(м. Київ)*

Активний період започаткування української медичної номенклатури припадає на 20-30-ті рр. ХХ ст. У цей час публікувалися низка словників з різних галузей науки. Серед вчених-творців української медичної термінології, зазначеного періоду, варто виділити: М.А. Галина, О.В. Корчак-Чепурківського, О.Б. Курило, О.Г. Черняхівського та Ф.О. Цешківського.

Федір Олександрович Цешківський народився 25 червня 1879 р. в дворянській сім'ї. У 1900 р. закінчив Волинську духовну семінарію, а в 1906 р. – медичний факультет Юр'ївського (Тартуського) університету (Естонія). Працював в Петербурзькому психоневрологічному інституті ім. В.М. Бехтерева під керівництвом професора Р. Вейнберга [1].

На території України діяльність Ф.О. Цешківського пов'язана, в першу чергу, з Київським медичним інститутом. Деякий час учений працював на посаді прозектора кафедри анатомії української лектури, а з 1922 р. по 1924 рр. – професора та завідувача кафедри нормальної анатомії. Відповідно, в той же час був директором анатомічного театру Київського медичного інституту [1]. В цей період кафедру анатомії з Анатомічного театру перевели до приміщення кафедри анатомії колишнього Київського жіночого медичного інституту (нині за цією адресою знаходиться Національний музей медицини України). Після створення Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту, у 1922 р., професор Ф.О. Цешківський розпочав викладати також анатомію та латину на кафедрі нормальної анатомії ссавців та птиць цього закладу.

Інший напрямок діяльності Ф.О. Цешківського – це наукова робота у Всеукраїнський академік наук (ВУАН), де з 1921 р. вчений-анатом працював старшим науковим співробітником, з 1923 р. – співробітником Інституту фізкультури Науково-педагогічної комісії ВУАН. Професор Ф.О. Цешківський входив до медичної секції ВУАН, яка складалася з двох комісій: редакційно-видавничої та термінологічної. Згідно вимог часу у ВУАН активно проводилася робота над започаткуванням української медичної термінології. Головна заслуга в цьому належала вищезгаданім ученим О.Г. Черняхівському, Ф.О. Цешківському та М.А. Галину [2].

Перший офіційний список анатомічних термінів було затверджено Німецьким анатомічним товариством в Базелі (1895). З часом анатомічні назви зазнали певних змін і доповнень, і лише в 1997 р., в Сан-Паулу (Бразилія) Федеративний комітет анатомічної термінології, відповідно до потреб сучасної медицини, затвердив новий стандарт та класифікацію «Terminologia Anatomica». Крім того, на I Всеукраїнському ветеринарному з'їзді (30.11–4.12.1917 р.) в Києві було ухвалено постанову про заснування української термінологічної комісії, яку пізніше створила Головна військово-ветеринарна управа. Управа звернулася із закликом до наукової громади розпочати роботу над створенням ветеринарної термінології українською мовою. Зважаючи на це та розуміючи потребу, з ініціативи Ф.О. Цешківського та студента Київського медичного інституту В. Каравана в 1920 р. розпочалася праця над перекладом українською мовою базальної анатомічної номенклатури. У ВУАН була призначена редакційна комісія для створення словника, але робота над ним йшла дуже повільно, тому згодом було доручено Ф.О. Цешківському та О.Г. Черняхівському закінчити переклад анатомічних термінів [2]. Протягом 1921 р. Ф.О. Цешківський працював над складенням термінології для остеології та синдесмології, а вже в 1924 р. у першому томі «Записок Київського ветеринарного інституту» професорами Ф.О. Цешківським та О.Г. Черняхівським була опублікована праця «Анатомічні назви собаки. Остеологія» [4].

Варто зазначити, що в цей період доктор медицини М.А. Галин створив перший «Російсько-український медичний словник» («Матеріали до української медичної термінології») (Київ, 1920). Перед початком друку номенклатуру відредагувала комісія у складі членів медичної секції ВУАН [1, с. 253–254; 2]. Повноцінний, перший «Медичний латинсько-український словник» (Nomina

Anatomica Ukrainica) був виданий лише в 1925 р., під редакцією Ф.О. Цешківського, О.Г. Черняхівського та під мовною редакцією О.Б. Курило. У 1971 р. його перевидано Українським лікарським товариством Північної Америки (УЛТПА) в Детройті (США) [3].

Професор Ф.О. Цешківський помер в Києві 16 червня 1924 р. від отруєння, причини і обставини якого не з'ясовані. Можливо це пов'язано з репресивними акціями проти української інтелігенції які тривали в цей час. Доробок ученого в УРСР переважно замовчувався, проте задля доповнення персоніфікованої картини історії вітчизняної науки і техніки потрібно повернути із незаслуженого забуття ім'я вченого-анатома. Професор Ф.О. Цешківський протягом життя вдало поєднував науково-педагогічну діяльність з дослідною роботою, проте серед найбільших його заслуг – це участь у створенні української медичної термінології. Зокрема, він є співавтором першого медичного латинсько-українського словника. І тому, сподіваємося, доробок ученого назавжди увійде в історію вітчизняної науки.

Джерела та література

1. Ганіткевич Я. В. Федір Цешківський – український вчений-анатом. Українські лікарі – вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи : біогр. нариси та бібліогр. Львів : [б. в.], 2002. С. 114–117.
2. Коцур Н. І., Галах В. В. Наукові студії професора О. Г. Черняхівського (1869–1939) : монографія. Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О.М., 2014. С. 137–138.
3. Цешківський Ф., Черняхівський О. Nomina Anatomica Ukrainica [Медичний латинсько-український словник]. Анатомічні назви, прийняті в Базелі на ІХ зборах анатомічного товариства, перекладені на українську мову / ВУАН ; Ін-т укр. наук. мови. Київ : Держ. вид-во України, 1925. 81 с.
4. Черняхівський О. Цешківський Ф. Анатомічні назви собаки. І. Остеологія. *Зап. Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту*. 1924. Т. 1. С. 107–119.

КРАЄЗНАВСТВО В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (20-ті роки ХХ ст.)

Горбань Т.Ю., Кругляков В.Є.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Розглядаючи питання про роль і місце краєзнавства в освітніх процесах, що відбувалися на теренах УСРР у 1920-х роках, вважаємо за потрібне насамперед звернути увагу на його зв'язок з українознавством, яке було не лише важливим елементом системи освіти, а й невід'ємною складовою українізації і національно-культурного відродження загалом. Аналізуючи предметне поле краєзнавства і українознавства, науковці 20-х років, як і їх сучасні колеги, цілком закономірно наголошували на спорідненості цих галузей знань, пропонуючи, однак, різні її інтерпретації. Поширеним був погляд на краєзнавство як на свого роду «територіально звужений» варіант українознавства. Хоча у визначеннях сьогоденніших і тогочасних акценти були розставлені по-різному.

Якщо серед сучасних науковців краєзнавство вважається складовою частиною українознавства, то в 20-і роки ХХ ст. думки з цього приводу

висловлювалися різні, у тому числі й протилежні. Так, у присвяченій українознавству проблемній статті, надрукованій на перших шпальтах часопису «Шлях освіти» у 1926 р., говорилося, що «українознавство є окремою формою краєзнавства», і що поняття «Україна», «український» – це ті спеціальні ознаки, які відрізняють його від будь-якої іншої ділянки краєзнавства [1, с. 28]. Як бачимо, краєзнавство розглядалося як більш широка сфера знань, складовою частиною якої вважалося українознавство. У той же час з численних публікацій, де розглядалися ті чи інші аспекти краєзнавчої проблематики, впливало, що краєзнавство потрібно розуміти як місцевий, локальний варіант українознавства, оскільки воно вивчає різні сторони життя певного краю, тобто певної частини України, якоїсь її місцевості – від населеного пункту та його околиць до території округу чи краю.

Отже, в освітніх процесах досліджуваного періоду між українознавством і краєзнавством простежується цілком органічний взаємозв'язок, хоча поняття «краєзнавство» мало значно більше поширення. Проте на той час перше ще не було витіснене другим, як то відбудеться згодом, і хоча краєзнавство не включало в себе такий глибокий і всеосяжний зміст, як українознавство, все ж завдяки своїй поширеності і популярності воно було одним з найбільш дієвих засобів укорінення українознавчих знань.

Як складовій навчального процесу, краєзнавству приділяється значна увага з середини 1920-х років. На сторінках видань Наркомосу зустрічаємо ґрунтовні розробки стосовно концепції краєзнавства, методів його впровадження в шкільну освіту, а також в систему культосвітніх установ. У «Методичній записці про організацію краєзнавчої роботи в ІНО та на педкурсах», наприклад, давалося визначення краєзнавства як «вивчення особливостей місцевого краю, що є на його просторі, типових для нього фактів щодо природи, і щодо соціально-економічних умов життя з усіма його різними формами та явищами» [2, с. 30].

Особливістю краєзнавства того періоду була його певна «офіційність», спрямованість на господарсько-виробничу тематику і, звичайно ж, заполітизованість. «Державне завдання краєзнавства» деякі автори бачили в тому, що «без якнайширшого, якнайглибшого всебічного знання краю та особливостей його природи, населення, продукційних сил взагалі, господарства в його динамічному розвитку неможливе будь-яке свідоме планове господарювання та культурне будівництво так в Республіці, як і в окрузі, районі та навіть у місті й селі. З усвідомлення цього і постає широка робота по всебічному вивченню України» [5, с. 1–2].

В офіційних документах також часто зустрічалися заклики «нести ідеї краєзнавства в широкі маси», щоб надати йому «громадського народного характеру», «втягування маси в наукове господарство» через пізнання краю «і з природньо-історичного, і з побутового, і з економічного боку» [4]. Провідна роль при цьому відводилася школі, перед якою ставилося безпосереднє завдання «сприяти розвитку виробничих сил краю». Вивчаючи методи наукового краєзнавства, школа мала стати органом пропаганди, який зв'язував би в єдине ціле науку і працю. Завдання шкільної освіти, говорилося в одній з «Методичних записок» Наркомосу, – це сполучення всіх навчальних і виховних процесів на

грунті вивчення виробництва свого краю, на грунті краєзнавства; краєзнавство, з'єднуючи школу з життям, править за ту основу, на якій базується мало не вся навчальна робота, весь матеріал для поступового накопичення знань учнів [2, с. 29]. Як бачимо, чітко виступає характерна риса краєзнавства, яка відрізняла його від більш академічного українознавства – його «виробничий» характер.

У цьому ж контексті слід розглядати і поширену на той час практику створення шкільних гуртків і музеїв краєзнавства. Вважалося, що це поставить краєзнавчу роботу в школі на практичну основу, виведе її за рамки суто навчального процесу.

Широке впровадження краєзнавства в освіту вимагало відповідної навчальної літератури. Вчителі опинилися у складній ситуації, оскільки єдиних підручників з цього предмету не було, та й не могло бути загалом – адже кожен край, округ, регіон мав свою специфіку, свої природно-географічні, соціально-економічні, культурні та інші особливості. Отже, постала очевидна потреба у вирішенні завдання на регіональному рівні. Однією з перших, і досить вдалих, спроб розв'язати проблему дефіциту навчальної літератури стало видання в 1926 р. краєзнавчого підручника «Волинська округа. Підручна книжка з краєзнавства для вчителів трудових шкіл Волинської округи». У тому ж році вийшов друком краєзнавчий посібник «Кам'яниччина» (ч. I. Природа), а наступного року – його друга частина: «Кам'яниччина» (ч. II. Населення, економіка). З'явилися також посібники «Николаєвщина», «Вінниця, її околиці та Вінницька округа» (ч. I. Культура та природа). Названі посібники стали свого роду базовими, на їх основі була вироблена загальна концепція краєзнавчої літератури.

Ще однією проблемою, яка потребувала негайного розв'язання, була проблема педагогічних кадрів. Підготовка спеціалістів за фахом «краєзнавець» у вищих навчальних закладах не передбачалася. З цього приводу в спеціальній «Пояснювальній записці» Наркомосу наголошувалося, що краєзнавство як предмет у навчальні плани не впроваджується, натомість «увесь навчальний план набирає краєзнавчого ухилу». Це ж стосувалося і педагогічних технікумів та педагогічних курсів. Останні, зокрема, мали працювати за цільовим призначенням, готуючи вчителів для певного округу чи регіону [3].

Заслугує на увагу оцінка, яку дала такій концепції підготовки краєзнавців II конференція педвузів Поділля (1926). Запровадження краєзнавства як окремої дисципліни її рішеннями було визнано недоцільним з міркувань теоретичного і практичного характеру: краєзнавство є метод, – наголошувалося під час роботи конференції, – і до того ж немає фахівців-енциклопедистів, що могли б охопити усі ділянки краєзнавчої роботи. Отже, «всю працю в педвузі треба будувати на краєзнавчій основі», а осередками розвитку краєзнавчої роботи мають стати краєзнавчі гуртки та семінари; необхідно також приділяти належну увагу організації краєзнавчих кабінетів.

Оскільки краєзнавство було новим явищем у системі педагогічної освіти, то природно, що його концепція, методологія, методика не могли відразу ж набути усталеного характеру. По мірі того як відбувалося їх корегування, дещо звужувалася предметна база краєзнавства. Як показувала практика, часом у тому

дійсно була потреба. Наприклад, розглянемо програму краєзнавства Конотопських педкурсів, яку Наркомос певний час рекомендував як зразок для інших навчальних закладів. У дуже скороченому варіанті вона включала в себе: план міста, міське впорядкування, демографічні відомості, мову, побут, звичаї, обряди, пісні, релігію, історичний нарис зростання міста, відомості про стан сільського господарства і промисловості, торгівлі, освіти, армію, громадське життя, діяльність місцевих органів влади... Зрозуміло, що досягнути обсяг матеріалу, передбачений такою програмою, було надто складно, та й навряд чи потрібно. Тож закономірно, що поступово відбувається відхід від занадто громіздких програм, а завдання «з'ясувати теоретичні і педагогічні підвалини краєзнавства» покладалося Наркомосом переважно на педагогів-природничків, які зосереджувалися переважно на вивченні природи та економіки того чи іншого регіону.

Наприкінці 1920-х років краєзнавство впевнено увійшло в освітню систему, стало одним із визначальних елементів усього комплексу навчальних дисциплін. Щоправда, і тут не обійшлося без перегинів – незмінного супутника соціальних експериментів радянської доби. Зокрема, надмірне захоплення краєзнавством у вищих навчальних закладах до певної міри витісняло інші види науково-дослідної роботи. В руслі загальної тенденції вузької профілізації вузів, що проводилася в 20-і роки, досвід дореволюційної роботи університетів, яка поєднувала в єдине ціле навчальний процес і наукові дослідження, заперечувався як негативний і непридатний для радянської системи освіти. Натомість реалізувалася ідея «не обтяжувати» вузи «складними спостереженнями та дослідками», які вимагали особливого обладнання та спеціальної кваліфікації, переключившись на «виконання завдань краєзнавчого характеру». Саме в такому, краєзнавчому, розрізі бачилася науково-дослідна робота вузів.

Отже, трансформації у сфері освіти, що відбувалися в Радянській Україні у перше десятиліття радянської влади в умовах заміни національних пріоритетів доби національно-визвольних змагань на класові, мали наслідком заідеологізованість цілої низки навчальних дисциплін. Зокрема, це стосувалося українознавства, залежність якого від політичної кон'юнктури, отже і відповідне розуміння його призначення в системі освіти, обумовлювали перехід від прохолодного ставлення до українознавства в період русифікації початку 20-х років до посилення його ролі, що відбувається під тиском ідеологічної і політичної кон'юнктури в добу українізації. Водночас, разом зі зростанням питомої ваги українознавчих дисциплін в програмах навчальних закладів різних рівнів, дедалі більшого значення набувало краєзнавство, яке почало поступово витісняти українознавство. Однак при усій його значущості краєзнавство не могло у повній мірі замінити українознавство, оскільки було, по суті, лише його складовою. В офіційній інтерпретації воно було обмеженим як географічно – тобто завданням навчального закладу було надавати знання про «свій» регіон України, так і змістовно, оскільки зводилося значною мірою до вивчення природничих і економічних умов регіону з суто утилітарних позицій. При цьому, свідомо чи несвідомо, відходили на задній план духовні, національно-культурні аспекти, що якраз і були пріоритетними в українознавстві. Тим не менше, попри

заідеологізованість та штучне звуження предметного поля, краєзнавство, поза всяким сумнівом, відіграло велику роль в ознайомленні широкого загалу зі знаннями про рідний край, які були накопичені упродовж попередніх десятиліть і надалі збагачувалися здобутками 1920-х років.

Джерела та література

1. Васильківський М. Завдання, програма і методика курсу українознавства в плані українізації. *Шлях освіти*. 1926. № 10. С. 27–50.
2. Методична записка про організацію краєзнавчої роботи в ІНО та на педкурсах. *Бюлетень Наркомосвіти*. 1925. № 2. С. 29–30.
3. Пояснювальна записка. *Бюлетень Наркомосвіти*. 1925. № 4. С. 61.
4. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2264. Арк. 81.
5. Яната О. А. Державні завдання краєзнавства. *Краєзнавство*. 1928. № 1. С. 1–5.

ЛЮМПЕНІЗАЦІЯ СЕЛЯНСТВА ЯК ЧИННИК ДЕГРАДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Гордієнко М.Г.

*Університет державної фіскальної служби України
(м. Ірпінь Київської області)*

З часів розпаду радянської імперії вже виросла нова генерація громадян, але українське суспільство й досі не може оговтатися від колоніальної маргінальності. На порядку денному новітньої України стоїть питання інтеграції до європейської спільноти шляхом демократичної трансформації політичної системи, проведення ринкових реформ, усунення корупції. Утвердивши суверенітет не сподівалися відразу вийти на орбіту демократичних цінностей, відриного суспільства, плюралізму. Але реалії життя виявляють іншу парадигму соціальних відносин: жорстку конкуренцію, войовничість сусідів, аморальність влади тощо. Щоб позбутися посттоталітарного синдрому необхідно спиратися на ту верству суспільства, яка за всіх часів є продуцентом соціального капіталу й активно зацікавлена в стабільному і легітимному форматі держави. З давніх часів такою верствою було українське селянство, яке завжди прагнуло самостійно господарювати на своїй землі й ніколи не терпить утисків і поневолення. Реалізація інтересів селянства у політичній площині передбачає актуалізацію об'єктивної історії нашого народу, його традицій, звичаїв, способу життя, побуту тощо.

Компрадорська влада пострадянської України взяла на озброєння споживачку модель соціально-політичного розвитку. Її концепти прагнуть втиснути у формат псевдоліберальної ідеології, для якої мірилом соціального буття є не інтереси нації й пріоритет держави, а меркантильні інстинкти перманентного збагачення. Чинний політичний режим поставив на комерційну основу практично усі сфери соціуму, починаючи від освіти, медицини, культури й закінчуючи селом. Аграрний сектор трансформується у сировинний придаток олігархічного капіталу. Ще з імперських часів село існує в парадигмі кріпосництва і замість джерела розвитку держави виконує роль феодалної вотчини тоталітарного режиму. Існуючи в такому форматі село системно

вироджується й перетворюється на соціального аутсайдера з люмпенськими ознаками. Не подолавши радянських атавізмів та люмпенізацію українського села складно вийти на траєкторію сталого розвитку.

Характеристику феномена люмпена ми розпочинаємо із формулювання його дефініції. Для цього скористаємося фаховим словником, у якому стверджується, що «люмпени (від нім. Lumpen – лахміття) – декласована і деморалізована частина робочих та інших верств населення, які перебувають на соціальному дні (жебраки, злиденні, бродяги, бомжі, кримінальні злочинці та інші паразитарні елементи), що змирилися зі своїм становищем і не здатні за звичай самостійно боротися за його зміну. У Давньому Римі люмпенами називали нащадків збіднілих і розорених індивідуальних виробників сільськогосподарської продукції та ремісничих виробів, чия продукція не була конкурентоспроможною через широке використання в економіці дешевої рабської праці. Характерною ознакою люмпенів є відсутність бажання працювати, соціально-економічний паразитизм, спрощені до мінімуму потреби («хліба і видовищ»), які можуть трансформуватися у високі соціальні вимоги. Кількість люмпенів збільшується в кризові періоди суспільного розвитку, особливо під впливом економічних криз, посилення безробіття, злиденності (пауперизм), соціально-політичної аномії тощо. На формування люмпен-пролетаріату впливають також правовий нігілізм, соціальна незахищеність, зниження рівня культури, писемності і моралі, політичної участі, обмеження прав і свобод» [4, с. 445]. Це теоретичне визначення феномена люмпена тісно корелює із тотальною кризою пострадянської України. Мається на увазі те, що спочатку наша влада доводить людей до люмпенського стану, а потім використовує злидні для свого панування. Ми переконані, що доки буде існувати зазначена схема комунікації влади й народу, доти наше суспільство приречене на стагнацію і кризу.

В історії розвитку людської цивілізації виокремлюється два типи люмпенізованого населення. Перший – це абсолютні маргінали, що не мали власності, постійного й легітимного джерела прибутку та визначеного місця проживання. Теоретичне вираження їх інтересів здійснювали давньогрецькі філософи-циніки Антисфен, Діоген та інші. Другий різновид люмпенів – це бідні верстви пролетарів, що працювали на тяжких і низькооплачуваних роботах, зазнавали постійного гноблення й експлуатації. Системні утиски пролетаріату гальмували його духовно-культурний й інтелектуальний розвиток. Ідеологами цієї категорії люмпенів виступали теоретики марксизму. Вони закликали пролетаріат до усвідомлення свого пригнобленого становища й консолідації зусиль для революційного знищення експлуататорського класу – буржуазії. Однак як філософський цинізм, так і марксизм використовувалися лише ситуативно й без особливих результатів. Доказом цього є розбудова комуністичного ладу в СРСР, який зазнав нищівної поразки. Це пов'язано з тим, що їх ідейні парадигми відображали утопічні й руйнівні проекти і не пропонували конструктивних механізмів вирішення проблем соціально незахищених верств населення.

Нинішня людська цивілізація стрімко еволюціонує у бік підвищення

соціальних стандартів та розширення сегменту комфорту. Але ліквідувати бідність й люмпенізовані прошарки населення не вдалося навіть найрозвиненішим країнам. Популістська риторика локалізації маргінальних верств періодично проголошується державними діячами й політичними лідерами України. Багато з них не віддають собі звіт у тому, що **поняття «люмпен» – це не стільки аналітичний термін, скільки маркер для виявлення ситуації соціальної кризи й дезінтеграції суспільства**. Наявність широкого спектру люмпенів сприяє посиленню реакційних ідеологій та шовіністичних рухів. Зокрема, соціальне розшарування та світоглядні відмінності сприяли виникненню проросійського сепаратизму на Донбасі. Американський історик Х. Куромія стверджує, що «як і Сибір, Донбас був ще й трудовою колонією для злочинців. Вкрай виснажливі умови праці, притаманні промисловому регіонові, робили його зручним місцем засилля політично небажаних осіб... Внаслідок цього Донбас, подібно до Гулагу, став місцем значного поширення недозволених політичних ідей» [5, с. 117]. Фатальна помилка політичної влади посткомуністичної України – це передача Донбасу під контроль окремих олігархів. Наслідком чого стало зміцнення регіонального сепаратизму, який був використаний Кремлем для загарбання українських територій.

Не меншою загрозою політичної стабільності новітньої України є тенденція люмпенізації селянства. Відсутність стратегії розвитку аграрної сфери веде до її перманентної деградації. Наша квазіеліта не усвідомлює простої істини про те, що в Україні не пролетаріат, як обґрунтовував марксизм, а селянство є соціальною опорою держави й базовою потугою націєтворення. Це означає, що селом має опікуватися держава системно і кваліфіковано. Люди, що обробляють землю ікладають в неї свою енергію й капітал завжди й беруть її берегти і захищати. Цим фактором обумовлюється миролюбність української нації та прагнення створити комфортні умови життя на своїй території. Селянину притаманний осілий спосіб життя, його важко спонукати до завойовування чужих територій, але і свою землю він вмє поцінувати й боронити.

Українські селяни ніколи не сприймали диктаторських режимів, які брутально втручаються в зону їхньої свободи та власності. Архетип вольності українського селянина несумісний з радянською ідеологією, яка передбачала все забрати на користь держави й ліквідувати власників. Зможних селян радянська система відносила до контрреволюційних й буржуазних елементів, називаючи одіозним поняттям – куркулі. Саме проти них комуністичний режим здійснював масові репресії й системне винищення. Наразі ця трагічна сторінка нашої історії має бути не просто перегорнута, а належним чином досліджена. Єдиний урок, який ми навчилися виносити зі своєї історії – це урок руїни. Держави-сателіти, які перманентно завойовували українські землі собі привласнювали державність, а нам залишали руїну. Але й вітчизняний уряд часто паразитує на ресурсах землі. Українське селянство впродовж історії вистраждало те, щоб його держава шанувала й забезпечувала гідне життя. Здобутки вільної держави давалися нам з великими потугами. Вся українська історія пронизана селянськими повстаннями, що мали національно-визвольний характер. У них гартувалася воля народу й

виборювалася суб'єктність нації.

Повага до селянина тотожна любові до власних традицій, культури, духовності, релігії, які апріорі пронизані хліборобським етосом. Скільки б не змінювались уряди, яка б не приходила влада, але колективним носієм української ідентичності було і залишається селянство. Його ідейно світоглядні засади артикуюються в системі консервативних цінностей. Ідеолог українського консерватизму В. Липинський переконаний, що «тільки єдиний хліборобський, до землі міцно прив'язаний і з рілничої продукції а не з політики живучий клас заінтересований кровно – життям а не словами – в існуванні власної, незалежної Української Держави. Він по класовій своїй природі не може бути національним посередником між чужими урядами й «народом». Він українським може бути тільки у власній державі, або мусить бути неукраїнським у державі чужій. І хліборобові – Українцеві немає життя ані під Леніним, ані під Пілсудським» [3, с. 41]. Якщо руйнуються земельні підстави, за логікою В. Липинського, то зникає й Українська Держава і нація. Вчений вважає, що в умовах демократії не може з'явитися «великий український Господар Землі, Ладу і Праці». Це спроможна забезпечити чітка вертикаль влади, що персоніфікована у гетьманській монархії. Така модель політичного устрою зберігає актуальність і в нинішніх умовах соціального хаосу й демократичної вакханалії.

У глобалізованому світі загрозливою є тенденція до продовольчої кризи, погіршення якості продуктів харчування, відчутна стійка потреба в біоресурсах, які мають компенсувати обмежені запаси вугілля, нафти, газу. Тому наразі запит на аграрне виробництво і його носія – селянина неухильно зростає. Вітчизняна псевдоеліта цього факту не хоче помічати, бо він знаходиться за межами її комерційних бізнес-інтересів. Швидкий капітал, що часто має кримінальне походження, українські олігархи здобувають не шляхом вкладання інвестицій у розвиток аграрного сектору, а контролюючи енергетичні потоки: нафту, газ, вугілля, електроенергію тощо. Також вигідним джерелом прибутків є продаж землі, яка офіційно заборонена, але через корупційні схеми успішно реалізується на користь кримінального капіталу.

У цих умовах постає принципова дилема вітчизняного політогенезу: або Україна буде продовжувати існувати у парадигмі кланово-олігархічних відносин, що неодмінно приведе до знищення державності, або інстинкт самозбереження змусить українців мобілізуватися й стати на шлях національного відродження. Другий варіант передбачає виховання патріотизму, громадянського сумління, моральних чеснот й відповідальності кожного індивіда за долю держави. Зазначені чинники мають не просто артикулюватися у громадянському середовищі, а й реалізовуватися у площині публічної політики. Вітчизняна практика засвідчує, що органічний спосіб життя й ментальність селянина не вписуються в ліберально-демократичні ідеологеми радикальних перетворень. Тому важливим завданням наразі є створення міцної консервативної партії, що репрезентує світогляд хліборобсько-селянської верстви. «Чому досі в Україні не визріла консервативна партія? – задається питанням Т. Батенко. Тому що в нас здебільше лівацьке суспільство. Такий стан

роками зберігається через слабку економіку і бідність людей. У нас дуже багато дотацій для населення, але від цього ніхто багатшим не стає. Ми не є заможною країною і не мали такого періоду, коли б наше суспільство не було споживацьким. Відповідно партії, які є в Україні, здебільше ліві або максимум соціал-демократичні, тому що вони змушені боротися за голоси людей. Відповідно багато політиків-популістів, адже між лівизною і популізмом багато знаків рівняння... Це проблема росту і стану суспільства, тому що в нас поки не з'явився сильний середній клас. Наприклад, у нас немає середнього класу землевласників, бо наша держава дотує аграрних олігархів, таких як Косюк, а не середнього сільськогосподарського виробника» [2, с. 4]. Наявність зазначених проблем робить політичну систему України схоластичною, позбавленою надійного підґрунтя і соціальної опори.

Шляхетна місія українського селянства – єднати цей розколотий і розтерзаний трагічною історією національний субстрат свого народу. Хліборобсько-селянська верства здатна бути консолідуючою ланкою нації, адже вона пройшла найстрашніше випробування – Голодомор і не втратила своєї генетичної сутності. «Реального власне економічного підґрунтя Голодомор не мав, – стверджує С. Грабовський. Причина його була не в низьких врожаєх чи в потребі продати збіжжя за кордон СРСР задля закупівлі новітніх технологій, як інколи пишуть. Збіжжя вивозилося на збиральні пункти і там найчастіше просто пріло, зігнана докупи в колгоспи худоба і птиця гинули, а «виметені» з селянських хат рештки всього їстівного не мали товарної цінності. Йшлося про те, що тогочасне більшовицьке керівництво мало на меті раз і назавжди приборкати норовливе українське селянство – антропологічну і етнокультурну основу розвитку української нації» [1]. Вистоявши у печлі сталінського терору, Україна була і залишається аграрною державою, в якій міститься великий потенціал. Для його ефективного використання потрібен добрий господар, а не політична кліка, що дбає про свої меркантильні інтереси. Позбутися люмпенських ознак селянством передбачає не стільки поліпшення його матеріального благополуччя, скільки покращення освіченості, креативності й мудрості. Саме ці риси через колективізацію, репресії, штучний голод – системно витравлювала в українському селі радянська імперія.

У підсумках зазначимо такі рефлексії. Сподівання на те, що в умовах незалежної України буде подолано люмпенізацію селянства не отримало емпіричного підтвердження. Навпаки, суверенна українська держава розширила базу існування паразитарних верств, що формують «оплот бідняків». Наразі треба міняти етатистський світогляд нашого політичного істеблішменту, коли держава контролює всі сфери суспільного життя. За цих умов **політичний режим і селяни були антагоністами**. Якщо влада відкрита й демократична, вона не повинна боятися селянство, а створювати легітимний простір для економічної активності аграріїв як економічно незалежних товаровиробників, якомога ширше залучати їх до політичної діяльності. Створення селянина-продуцента починається із радикальної зміни його свідомості: від слухняного виконавця волі правителя хлібороби мають стати підприємцями, новаторами. Тоді селяни можуть задавати алгоритм політичного процесу й формат державотворення.

Національна еліта має усвідомити, що без фінансування і розвитку села не буде заможного індивіда й успішної держави. Сумлінні хлібороби, а не політичні маргінали мають формувати візію українського буття. Селянство – це та потуга, без якої постання української цивілізації неможливе. Хлібороби підносять дух народу до висот національної гідності й політичної єдності.

Джерела та література

1. Грабовський С. Фактор «Х». Глибинне коріння сьогоденних українських проблем. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/nota-bene/faktor-h>
2. Капсамун І. Очевидність паралелей. *День*. 2018. № 58. 3 квіт. С. 4.
3. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Київ ; Філадельфія. 1995. 470 с.
4. Політологічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. Київ : МАУП, 2005. 792 с.
5. Хіроакі Куромія Зрозуміти Донбас. Куромія Хіроакі. Київ : Дух і Літера. 2015. 142 с.

ПРОПОЗИЦІЇ В.П. ЦЕСЕВИЧА (1907–1983) ДО ПРОЕКТУ ЄДИНОГО ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНУ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІННИХ ЗІРОК В СРСР

Грушицька І.Б.

Одеський національний політехнічний університет (м. Одеса)

Член-кореспондент Академії Наук УРСР, директор Одеської астрономічної обсерваторії, засновник одеської наукової школи дослідників змінних зірок В.П. Цесевич зробив вагомий внесок у розвиток цієї галузі науки не лише на всеукраїнському, а й на всесоюзному рівні. Метою доповіді є висвітлення ролі В.П. Цесевича в організації комплексних колективних досліджень змінних зірок в СРСР.

У зверненні до членів робочої групи «Пульсуючі змінні зірки» В.П. Цесевич зазначив, що до 1961 р. дослідження змінних зірок в країні проводилися без єдиного Генерального плану. Український дослідник виступив з ініціативою колективного створення такого плану і був його координатором [1]. Це питання виносилося на розгляд десятиденного всесоюзного семінару робочих груп із пульсуючих і затемнених змінних зірок, що відбувся в Одесі у червні 1961 р. й зібрав 35 дослідників із 18-ти установ 16-ти міст СРСР [2, арк. 16].

В.П. Цесевич вніс свої пропозиції до проекту Генерального плану, виклавши основні проблеми, над якими повинні були працювати радянські дослідники змінних зірок і над якими тривалий час по тому працювали співробітники Одеської астрономічної обсерваторії.

Першою проблемою, яку виділив В.П. Цесевич, була теорія зоряної пульсації й ударних хвиль. Вчений виступив з пропозицією скласти повну монографію з теорії пульсуючих зірок, виклавши в систематичній і доступній формі теоретичні положення. Наступним кроком на думку В.П. Цесевича мав бути теоретичний розгляд фізичних проблем, пов'язаних з поширенням хвиль у зовнішніх шарах зірки. Далі слід було розглянути питання, пов'язані зі змінним магнітним полем у зовнішніх шарах зірки і питання про відхилення зовнішніх частин зірки від термодинамічної рівноваги. Одним з основних завдань

дослідник вважав досягнення можливості ставити і вирішувати проблеми, що дозволяють перевірити теоретичні побудови [1, арк. 1, 3].

Розв'язання проблеми зоряної змінності вимагало постановки комплексних досліджень. І це було друге принципове питання, яке вважав за необхідне включити до Генерального плану В.П. Цесевич. Вчений виступив з пропозицією досліджувати пульсуючі змінні зірки одночасно фотометрично (в різних ділянках спектра) і спектрально (променеві швидкості, контури ліній, інтенсивність спектральних ліній і смуг, уточнена спектральна класифікація, розподіл енергії в спектрі, характеристика балансування стрибка й т. ін.). Одночасно В.П. Цесевич звертав особливу увагу на вивчення магнітних змінних зірок, зокрема на детальне й всебічне вивчення ефекту Блажко, який був «исследован совершенно недостаточно». З цією метою вчений пропонував обрати ряд об'єктів, які вимагають і заслуговують на всебічне дослідження. На його думку необхідно було: 1) зупинитися на вивченні ефекту Блажко одночасно в різних ділянках спектра з докладним спектральним дослідженням; 2) вивчити найяскравішу зірку типу RR Ліри; 3) вивчити хоча б одну із зірок типу RW Тільця; 4) комплексно дослідити одну магнітну змінну зірку; 5) комплексно дослідити R Північної Корони; 6) вивчити коливання блиску і спектру μ Цефеї, ρ Кассіопеї і VZ Жирафа; 7) комплексно вивчити омікрон Кита; 8) комплексно вивчити RZ Риб; 9) комплексно дослідити одну із зірок типу β Великого пса; 10) дослідити Z Андромеди та ін. [1, арк. 4].

Наступним пунктом для включення до Генерального плану В.П. Цесевич вважав порівняльне дослідження змінних зірок. З цією метою вчений пропонував проводити вивчення систем зірок, що належать зоряним скупченням і порівнювати їх із зірками вільної складової, зіставляти з характеристиками скупчень. Крім того, особливу увагу необхідно було приділити дослідженню ефекту Блажко в зоряних скупченнях і пошуку «цефеїдних корон» зоряних скупчень; вивченню форм кривої блиску цефеїд, що мають періоди, укладені між 1 і 2 добами; вивченню зірок типу RV Тільця по колекціях фото і кривих блиску напівправильних зірок для уточнення їх класифікації; порівняльному вивченню зірок для омікрон Кита, вивченню їх поведінки в різних частинах спектру [1, арк. 1, 5].

Важливе місце в проекті Генерального плану на думку В.П. Цесевича повинні були зайняти масові спостереження змінних зірок, які краще було проводити візуальним і фотографічним способом, не витрачаючи робочого часу фотоелектричних приладів на вирішення важливих, але тривіальних завдань. До таких проблем відносилось дослідження невивчених змінних зірок, відкриття нових змінних зірок, поліпшення періодів вже вивчених зірок, вивчення зміни періодів і форм кривих. З цією метою пропонувалося проводити регулярне, можливо більш повне відкриття нових змінних зірок, а також дослідження всіх відомих недосліджених змінних зірок на перших порах Північної півкулі до 14 зоряної величини в максимумі блиску. Рекомендувалося проводити регулярні дослідження змінних зірок для уточнення їх періодів і для вивчення раптових коливань періодів. Особлива увага зверталася на вивчення всієї безлічі зірок типу RR Ліри по особливому плану «Служби анталголей», вивчення всіх доступних

для спостереження зірок типу R Північної Корони і групи зірок типу RZ Риб. Особливий пункт Генерального плану, який мав важливе значення, полягав у якомога повнішому вивченні напівправильних зірок. Як перший етап цього розділу плану пропонувалась побудова кривих блиску напівправильних зірок у двох ділянках спектру і дослідження спектрів за допомогою призми [1, арк. 2].

Розділ організаційних заходів включав, насамперед, картографування околиць всіх пульсуючих зірок – складання повного атласу пошукових карт. В.П. Цесевич при цьому зазначав, що така робота для зірок типу RR Ліри, яка проводилася в Одеській астрономічній обсерваторії, на той період була майже завершена. Далі слід було зосередитися на створенні склотеки Південної півкулі в двох ділянках спектру, об'єднанні склотек і створенні єдиного переліку-каталогу наявних у різних обсерваторіях СРСР знімків неба. З цією метою необхідно було здійснити перенесення Сімеїзької колекції знімків і її систематизацію, а також скласти повний опис всіх наявних радянських склотек і обмін між усіма обсерваторіями, що проводять дослідження змінних зірок. Крім того, стояло завдання визначення величин зірок порівняння в єдиній системі [1, арк. 6–7].

Отже, член-кореспондент Академії Наук УРСР, директор Одеської астрономічної обсерваторії, професор В.П. Цесевич був одним із ініціаторів започаткування комплексних колективних досліджень змінних зірок у СРСР, які проводилися за єдиним Генеральним планом.

Джерела та література

1. ДАОО (Державний архів Одеської області). Ф. Р-7976. Оп. 1. Спр. 34. 7 арк.
2. ДАОО. Ф. Р-1782. Оп. 2. Спр. 99. 27 арк.

МИТЕЦЬ ТА ПЕРЕБУДОВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ БІОГРАФІЇ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО.

Гудима В.В.

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (м. Київ)

В умовах складного зовнішньополітичного виклику, для українського суспільства знову важливого значення набуває знайомство українців з культурною та громадською діяльністю представників української еліти. Розкриття особливостей діяльності представника українських «шістдесятників», дасть змогу більш повно розглянути особливості розвитку суспільної думки та ставлення до історичного минулого свого народу.

Початок 80-их років був позначений черговими змінами в суспільному житті УРСР. Відбулось незначне пом'якшення курсу щодо української інтелігенції, але це не було заслугою керівника республіки. В. Щербицький, очевидно, і тут лише виконував волю московського керівництва: у той же день, коли у Києві було знято В. Маланчука, вийшла постанова ЦК КПРС «Про подальше покращення ідеологічної політико-виховної лінії». Оскільки в СРСР проголошувалася побудова розвинутого соціалізму і формування радянського народу, то це мало б означати згладжування й поступове загасання соціальних

конфліктів. Йшлося про особливий вид компромісу, коли партійні лідери робили певні поступки інтелігенції в обмін за її безумовну лояльність. У республіках це, очевидно, вимагало знесення найсуворіших обмежень щодо розвитку національних культур. Тому та частина української інтелігенції, яка виявилася готовою до співпраці з режимом ціною такого компромісу, з задоволенням відзначала відновлення рівноваги між «національною формою» і «соціалістичним змістом» в українській підрадянській культурі. Загальна партійна лінія щодо нівеляції української самобутності не лише залишилася незмінною, але й набула певного розвитку. Це засвідчила велетенська ідеологічна кампанія, пов'язана з святкуванням 1500-річчя від заснування Києва (1982). Надуманість цієї дати була більш ніж очевидною навіть для організаторів самого свята. Очевидно, масштабна ідеологічна кампанія мала на меті утвердити нову інтерпретацію історичних передумов утворення «країнського народу», особливо перед обличчям майбутнього святкування 1000-річчя хрещення Русі (1988). Згідно цієї інтерпретації, сучасний СРСР з радянським народом і російською мовою, як мовою міжнаціонального спілкування мав свого попередника в іпостасі Київської Русі з єдиними давньоруською народністю і давньоруською мовою як спільною для всіх, хто проживав на її території [1]. Крім масштабних ідеологічних заходів, відбулося нагородження лояльних діячів «ідеологічної» сфери. Для цього була спеціально запроваджена медаль «В пам'ять 1500-ліття Києва». Микола Вінграновський свою нагороду отримав 4 квітня 1983 року.

Період з 1982 по 1984 р. був надзвичайно плідним для М. Вінграновського. Вийшли збірки «Київ» (1982), «Ластівка біля вікна» (1983) та «Губами теплими і оком золотим» (1983) (остання через рік перевидається ще раз). Крім цього, здійснило творче турне по Вінницькій області [3, с. 233], виступає перед студентами різних університетів [3, с. 299]. На ниві кінематографу М. Вінграновський відзначається двома фільмами: художнім «Климко» (1984), та документальним «Слово про Андрія Малишка» (1983) [4].

Заслуги М. Вінграновського в минулому та його сучасну активну діяльність не могли не відмітити представники республіканської адміністрації. 07 березня 1984 р. йому було присуджено Державну Премію УРСР імені Тараса Шевченка у категорії «За твори для дітей та юнацтва». Після офіційного нагородження, Микола Степанович святкував отримання заслуженої нагороди у своїй новій квартирі (у 1982 р. СПУ виділила йому житло у новобудові на вулиці Чкалова (нині – вулиця Олеса Гончара) [3, с. 290], в компанії своїх старих друзів: І. Дзюби, Р. Сергієнка, Ю. Ткаченка та інших [3, с. 301, 302].

Новий етап в житті М. Вінграновського, був відкритий черговою зміною влади. 5 березня 1985 р. секретарем ЦК КПРС було обрано М. Горбачова. Він розпочав реформування суспільного життя в СРСР, зокрема у наступних напрямках: подолання тогочасних догматичних уявлень в політекономії соціалізму, розвиток самоуправління в економіці, підтримка новаторських ініціатив, розширення демократії, гласності, плюралізму думок. Вказані тези згодом стали програмними положеннями перебудови. Відправним пунктом нового періоду історії СРСР став квітневий 1985 р. пленум ЦК КПРС, який

офіційно дав старт перебудові[5].

Для М. Вінграновського, новий період гласності та лібералізації суспільного життя, крім уже традиційної для нього літературної діяльності, був позначений першими, за тривалий період, поїздками за кордон СРСР. Його було запрошено бути членом офіційної делегації УРСР на 41-ій сесії Генеральної асамблеї ООН, яка відбувалась в Нью-Йорку з 10 жовтня по 19 грудня 1986 року. По поверненні на батьківщину, лише Микола Вінграновський та Роман Іванчук, з усієї групи культурних діячів, які приймали участь в поїздки, не написали розвінчувальних творів про переваги соціалізму над західним капіталізмом [3, с. 46].

Наступна поїздка М. Вінграновського за кордон припала на «пік» перебудови. У 1989 р. він, як представник української письменницької спільноти, поїхав на 54-й конгрес ПЕНу (міжнародна неурядова організація, яка об'єднує професійних письменників, редакторів і перекладачів). Метою поїздки була презентація і подальше прийняття українських письменників, поетів та драматургів до лав країн-учасників ПЕН-клубу. Вільний від партійного контролю, Микола Вінграновський, нарешті міг говорити і виступати не оглядаючись на редактуру. У своїй промові, на захист української мови та літератури, яку він виголосив 28 вересня 1989 р. в Монреалі (Канада), Микола Степанович наголошував на складній, але героїчній історії свого народу та на багатстві й неповторності його мови. Окремою тезою він виділив загрозу зникнення української мови – «Чорнобиль зникнення нашої мови» – резюмував один з пунктів свого виступу М. Вінграновський. Після його промови, Україну одноголосно було прийнято до лав ПЕН-клубу [3, с. 73]. Микола Вінграновський став директором українського ПЕНу. Це була його перша керівна посада, але неоплачувана. До українського ПЕН-клубу було зараховано 70 письменників: 51 власне український та 19 з діаспори (США, ФРН, Бельгія, Бразилія, Ізраїль та інші). Саме численні знайомства з представниками діаспор, відіграють вагомую роль у організації наступних закордонних поїздок М. Вінграновського, публікації його творів за кордоном та матеріальній підтримці, як окремих аспектів української культури, так і самого М. Вінграновського у 90-их роках ХХ ст. [3, с. 343]. Як голова українського осередку ПЕН-клубу, Микола Степанович ще двічі їздив за кордон, з метою прийняття участі в конференціях. У 1990 р. на острів Мадейра (Португалія) і 1991 р. до Відня (Австрія)[3, с. 446]. Від подальших поїздок за кордон довелося відмовитись через складну фінансову ситуацію.

Перші кроки утвердження України на світовій культурній арені, вселяли впевненість у сповненого творчого піднесення М. Вінграновського. На пленумі ЦК КПУ в 1990 р. він виголосив промову, в якій критикував діяльність компартії відносно українського народу. «Хочу сказати, що в жодній суверенній країні світу такої ненависті до своєї національної ідеї, як у нас в Україні немає. – казав М. Вінграновський під час свого виступу. – Яка ще країна може дозволити собі так паплюжити власну історію, як Україна?... Чи має відношення до всього цього компартія України? Мас. Пряме.. Політичні експерименти над українським народом час закінчувати. Народ – не полігон. Іде битва за народ, за наш

занедбаний, безправний народ»[3, с. 445].

Громадська активність М. Вінграновського співпала у часі з українськими процесами державотворення. Восени 1989 р. Верховна Рада УРСР внесла поправки до закону про вибори. Передбачалися прямі й рівні вибори з висуванням довільної кількості кандидатів у депутати, забезпечувався реальний контроль з боку громадськості за підрахунком голосів. Вибори відбулися в березні 1990 р. і дали абсолютну перевагу депутатам-комуністам. Однак у самій КПУ почав міцніти прошарок суверен-комуністів. У ВР УРСР оформилися парламентська більшість і опозиційна меншість («Народна рада»). Діючи в унісон, вони 16 липня 1990 р. прийняли Декларацію про державний суверенітет України, а 24 серпня 1991 р. – Акт проголошення незалежності України [2].

Отже, період 1980-тих років в житті та творчості Миколи Вінграновського характеризується активним поєднанням літературної, кінематографічної та громадської діяльності. Усі вищевказані аспекти творчості М. Вінграновського в період «перебудови», були позначені посиленням патріотичної риторики у творах та діяльності митця, що було пов'язано з лібералізаційними процесами того періоду.

Джерела та література

1. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. *Інтернет архів «Studfiles»*. URL: <https://studfiles.net/preview/1906740/page:17> (дата звернення : 09.04.2018).

2. Кульчицький С. В. Перебудова. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Perebudova>

3. Маршал Вінграновський. Книга про поета (спогади, есеї, листи, інтерв'ю) / упоряд. П. Вольвач. Київ : Ярославів Вал, 2011. 480 с. : іл.

4. Моренець В. М. Вінграновський. Енциклопедії сучасної України. URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34622 (дата звернення : 09.04.2018).

5. Шаповал Ю. І. Горбачов Михайло Сергійович. *Енциклопедія історії України* / НАН України ; Ін-т історії України ; редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : вид-во «Наукова думка», 2004. Т. 2 : Г-Д. 688 с. : іл. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Gorbachov_M (дата звернення : 09.04.2018).

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ «АГРАРНОЙ» ТЕЛЕМЕДИЦИНЫ – В ЗАКОНЕ УКРАИНЫ

Завадский В.А.

*Институт телекоммуникаций и глобального информационного пространства
(г. Киев)*

Ключевые слова: история, информационные технологии, базы данных, телемедицина, Закон Украины, здоровье, телемедицинское обслуживание, качество медицинского обслуживания, телемедицина в сельской местности.

Находясь в Одесской области 28 декабря 2017 г. президент подписал Закон Украины (ЗУ) «**О повышении доступности и качества медицинского обслуживания в сельской местности**» [9]. Этот ЗУ определяет правовые, экономические и организационные основы и направления регулирования развития здравоохранения в сельской местности для обеспечения гарантий равного доступа граждан к качественному и эффективному медицинскому

обслуживанию.

В феврале 2018 г. ЗУ вступил в законную силу: Сведения Верховной Рады (ВВР), 2018, № 5, ст. 32.

Среди медицинских работников и специалистов в области информационных технологий и телемедицины этот ЗУ «О повышении доступности и качества медицинского обслуживания в сельской местности» получил название «**Закон о телемедицине**». И в этом есть веские основания. Всё повышение доступности и качества медицинского обслуживания в сельской местности основано на применении современных достижений информационных технологий и баз данных для медицинского назначения.

Информационные технологии указаны в тексте закона как «современные технологии» Поэтому с технической точки зрения основным звеном закона есть пункт 2 статьи 4, где четко указано о применении телемедицины.

Так как в данной статье рассматривается историческая сторона развития внедрения информационных технологий и телемедицины в частности, то на этом и сделаем основной акцент.

История развития телемедицины широка и многогранна [1–8]. Несмотря на силы сдерживания развития и внедрения новых технологий в медицине [2] информационные технологии медленно и уверенно находят себя в телемедицине и медицине транспорта [3].

Среди массы различной информации этой тематики с точки зрения истории развития данного вопроса будет уместно обратить внимание на публикациях группы авторов Государственного предприятия «Украинский научно-исследовательский институт медицины транспорта» [1, 4].

Ранее были освещены проблемы сокращения сельского населения и увеличение потребности в телемедицинских услугах в связи с уменьшением числа ФАПов [4]. Но кто мог предполагать, что через пять лет основные моменты этой публикации найдут своё отражение в новом Законе Украины «О повышении доступности и качества медицинского обслуживания в сельской местности»...

Государство декларирует охрану здоровья населения как общей стратегии развития общества, но, все согласятся, что здоровье человека в первую очередь зависит от него самого. Поэтому самодиагностика будет актуальна не только для водителей [5], но и для любого человека. В публикации отражена роль информационных технологий и баз данных.

Два года назад на общественное обсуждение выносились такие вопросы как «Общественная мотивация внедрения телемедицины» [6], «Приоритеты «аграрной» телемедицины» [7], «Здравница - информационные технологии в медицине» [8].

Выводы: 1. Простой исторический экскурс на основании публикаций менее чем за 10 лет позволил увидеть динамику развития от научной идеи до разработки прудесциальных норм, которые нашли отражение в новом ЗУ.

2. В ЗУ указано основным направлением развития – применение современных информационных технологий и телемедицины, которые решают значимую задачу в обществе: повышение доступности и качества медицинского обслуживания в сельской местности.

3. Новый 3У вступил в силу, но до его полного применения на практике необходимо некоторое время, понимание и поддержка в обществе. Предстоит кропотливая работа многих специалистов разных отраслей, министерств и ведомств. Задача учёных прорабатывать «узкие моменты» и предоставлять их на общественное обсуждение.

Источники и литература

1. Zavadskiy V., Malgota A., Prokhorov V. Effect of the interaction information on development in occupation safety and medical services in transport. *Економічні інновації*. Одеса : ІПРЕД НАН України, 2012. Вип. 50. С. 308–312.

2. Белокриницкий В. С., Завадская Н. И., Завадский В. А. Познание и силы сдерживания медицинской науки. *Пріоритети Української науки і техніки* : матеріали XVII-ої Всеукр. наук. конф. молодих істориків науки, техніки та освіти та спеціалістів, 20 квіт. 2012 р., м. Київ. Київ, 2012. С. 36–38.

3. Завадский В. А. Информационные технологии в медицине транспорта: история применения. *Пріоритети Української науки і техніки* : матеріали XVII-ої Всеукр. наук. конф. молодих істориків науки, техніки та освіти та спеціалістів, 20 квіт. 2012 р., м. Київ. Київ, 2012. С. 111–113.

4. Завадский В. А., Мальгота А. А., Прохоров В. А. Роль информационно-технического обеспечения ФАП на современном этапе. *Інформатизація реабілітаційного процесу* : зб. наук. праць. ДЗ «НПМ РДЦ МОЗ України», 7 лист. 2012 р.

5. Завадский В. А. Самодиагностика водителя – возможность информационных систем и баз данных. *Інформаційні технології та автоматизація – 2012* : сб. докладов V Всеукр. науч.-практ. конф., 10–11 окт. 2012 г., г. Одесса. 2012. С. 29–30.

6. Завадский В. А. Общественная мотивация внедрения телемедицины. *Модернізація науково-технічної політики України* : матеріали конф. XXI Всеукр. наук. конф. молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, 15 квіт. 2016 р., м. Київ, Київ, 2016. С. 71–72.

7. Завадский В. А. Приоритеты «аграрной» телемедицины. *Історія освіти, науки і техніки та освіти в Україні*: матеріали XI Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 16 трав. 2016 р., м. Київ. Вінниця : ТОВ «Нідан ЛТД», 2016. С. 102–103.

8. Завадский В. А. Здравница – информационные технологии в медицине. *Модернізація науково-технічної політики України* : Всеукр. наук. конф. спеціалістів, 3–5 жовт. 2016 р., Київ, 2016.

9. Закон Украины «О повышении доступности и качества медицинского обслуживания в сельской местности». URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2206-19> (дата звернення : 09.04.2018).

ЗДОРОВЬЕ НАЦИИ И АКТИВНОЕ ДОЛГОЛЕТИЕ – ЗАБОТА ВЕТЕРАНА И УЧЕНОГО

Завадский В.А.¹, Алексей Е.В.², Грищенко В.В.³

¹*Институт телекоммуникаций и глобального
информационного пространства (г. Киев)*

²*Областная клиническая больница (г. Мукачево)*

³*Одесская национальная морская академия (г. Одесса)*

Ключевые слова: здоровье нации, активное долголетие, ветеран, ученый, В.С. Белокриницкий, журнал, Василий Степанович Белокриницкий, медицина болезней, профилактическая медицина, медицина здоровья.

Все согласятся, что здоровье человека – самая большая ценность для него самого и для любой страны в мире. А кто готов посвятить себя и всю свою жизнь заниматься вопросами здоровья человека и, как стратегия, здоровье нации в целом, таким важным вопросом для всего человечества, как активное долголетие и продуктивная жизнь человека даже в преклонном возрасте. В наши дни такие люди есть и они живут среди нас.

Общественная деятельность и научные работы Василия Степановича Белокриницкого тесно переплелись в один узел: ветеран Великой Отечественной войны, ветеран труда, участник боевых действий ВОВ, доктор медицинских наук. В.С. Белокриницкий – замечательный человек, он и его достижения за последние годы достойны пристального внимания.

Каждый человек может и должен знать свою историю, так как из этого следует вектор направления, которым следует идти.

В.С. Белокриницкому в прошлом году исполнилось 90 лет. Он выдающийся ученый в области гистологии и физиологии головного мозга. Его докторская диссертация по своей масштабности и глубине постановки эксперимента не имеет аналогов в мире. При этом эта информация до сих пор не переиздана: всего 300 экземпляров [1].

С монографией «Изменения мозга при действии СВЧ поля» можно ознакомиться, например, в библиотеке им. Вернадского в г. Киев.

В.С. Белокриницкий специалист в области молекулярной биологии и биологического действия электромагнитных излучений, он обращает внимание общественности на факт непоправимого вреда, который наносят неразумное использование мобильных телефонов и персональных компьютеров.

Результаты многолетних экспериментальных исследований нашли своё отражение в многочисленных публикациях, статьях, книгах [2, 3, 4].

Проведены конференции на эту тему, круглые столы.

Такая информация должна быть в каждой библиотеке, изучать в школе на уроках информатики и биологии.

Как это ни странно, жизненно важная для людей информация остаётся до сих пор мало востребованной!

У большинства населения отсутствует реальное восприятие и отношение ко многим техногенным опасным факторам!

И как следствие – рост числа по различным заболеваниям, который виден в цифрах ежегодных отчётов министерства здравоохранения. А за этими цифрами – здоровье людей, их активное долголетие...

Основные вехи жизненного пути В.С. Белокриницкого подробно изложены в различных публикациях: в профильных журналах Украинского научно-исследовательского института медицины транспорта, на конференциях по истории науки [5], на страницах открытой энциклопедии Википедии на русском [6] и на украинском языке [7].

В 2016 г. В.С. Белокриницкий как врач и ученый основал журнал «Здоровье нации и активное долголетие», возложил на себя обязанности главного редактора. Основное кредо журнала «Научно-просветительская деятельность среди населения основ профилактической медицины, познание мира и себя как

инструмент и критерий развития общества и государства». Первый номер журнала вышел в мае 2017 года.

В.С. Белокриницкий считает, что настала пора переходить от «медицины болезней» к «медицине здоровья».

В.С. Белокриницкий кавалер медали «За боевые заслуги», его результативный многолетний научный и общественный труд отмечен многими правительственными наградами (в настоящее время 25 наград). Отмечен Грамотой Президиума НАН Украины, которая вручена на Международной конференции «Медицина транспорта – 2010». В.С. Белокриницкий издал два сборника научных трудов ученых общественных организаций, которые он возглавляет. Название сборников: «Нетрадиционные технологии в медицине» (2011), «Квантовая медицина технологий оздоровления» (2013).

В феврале 2016 г. В.С. Белокриницкий провел Первую конференцию на тему «Возрождение нации и доверие народа органам власти» (г. Одесса), Вторая научно-практическая конференция на тему «Медико - социальное обеспечение населения Одесской области в период децентрализации» проведена 13–14 марта 2018 г. (г. Одесса). Основные вопросы конференции: «Состояние здоровья населения» и «Причины патологии и задачи оздоровления населения».

С 1995 г. в Одессе существует Причерноморское региональное отделение Международной академии биоэнерготехнологий (МАБЭТ). Возглавляет его доктор медицинских наук, профессор В.С. Белокриницкий.

Есть такое мнение, что опыт классического врача и сознание альтернативно мыслящего учёного – это достояние пока не многих. Как логическое продолжение своей научной и общественной деятельности, понимая важность создания информационного пространства, В.С. Белокриницкий стал инициатором создания нового журнала.

Так в начале 2017 г. в Одессе появился Научно-просветительский межотраслевой журнал профилактической медицины «**ЗДОРОВЬЕ НАЦИИ И АКТИВНОЕ ДОЛГОЛЕТИЕ**».

Как главный редактор журнала, академик МАБЭТ В.С. Белокриницкий, поднимает темы стратегического плана: «Горизонты науки познания мира и себя, как инструмент и критерий развития общества».

Завидное активное долголетие! Ведь Василию Степановичу 90 лет, он участник и инвалид войны. Этим сказано многое. В других странах своих соплеменников за помощь в лечении людей знают все: Брег, Шелтон и другие. И у себя на родине тоже нужно знать своих замечательных людей.

Ведь отношение к людям это, так сказать, показатель здоровья нации. Тому подтверждение – принятый недавно Закон Украины «О повышении доступности и качества медицинского обслуживания в сельской местности» [8]. А означает ли это, что современные технологии, приборно-аппаратные комплексы, телемедицина станут инструментом не только медицины болезней, а инструментами профилактики здоровья, т.е. медицины здоровья? Ведь для этого созданы почти все условия. И, значит, есть перспективы развития для нового журнала, а нам - основания для активного долголетия!

Для работы журнала и его публикации в «бумажном» виде необходимы определённые средства, маленькой сплочённый редакционный коллектив, поддержка администрации, здоровье издателя, железные нервы и кропотливый труд. Все свои силы Василий Степанович Белокриницкий отдаёт журналу «Здоровье нации и активное долголетие».

Высокая общественная значимость работ В. С. Белокриницкого и его деятельности не вызывает сомнений. Следует отметить:

1. Книги и научные труды В. С. Белокриницкого заслуживают пристального внимания общественности, должны использоваться на благо людей, желающих поддерживать крепкое здоровье и активное долголетие;

2. Современные информационные технологии, приборно-аппаратные комплексы в сочетании с телемедициной позволяют создать дополнительные инструменты для профилактической медицины, медицины здоровья, активного долголетия;

3. Здоровому образу жизни населения страны в рамках развития профилактической медицины, здорового образа жизни и активного долголетия целесообразно обеспечить поддержку на государственном уровне.

Источники и литература

1. Белокриницкий В. С. Изменения мозга при действии СВЧ поля : монография / Одесс. гос. мед. ун-т. 2002. 399 с. : илл.

2. Белокриницкий В. С. Электромагнитные волны и новые технологии оздоровления человека : монография. Одесса, 2008. 316 с.

3. Белокриницкий В. С. Что необходимо знать пользователям мобильных телефонов и компьютеров : монография. Киев, 2009, 112 с.

4. Белокриницкий В. С. Негативное действие мобильных телефонов и компьютеров на человека и средства защиты : монография. Одесса, 2009, 170 с.

5. Завадский В. А. Белокриницкий В. С. –ученый и организатор науки. *Вісімнадцята Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки та освіти та спеціалістів, присвячена 150-річчю ювілею В.І. Вернадського* : матеріали конф., м. Київ, 26 квіт. 2013 р., Київ, 2013. С. 114–117.

6. Белокриницкий В. С. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Белокриницкий,_Василий_Степанович (дата звернення : 09.04.2018).

7. Білокриницкий В. С. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Білокриницкий_В.С. (дата звернення : 09.04.2018).

8. Закон Украины «О повышении доступности и качества медицинского обслуживания в сельской местности». URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2206-19> (дата звернення : 09.04.2018).

УКРАЇНСЬКИЙ НДІ ЕКОНОМІКИ Й ОРГАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: ПРО АГРАРНЕ УПРАВЛІННЯ У ВЛАДНІЙ СИСТЕМІ УСРР (1920–1930)

Зосімов І.О.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Дослідження історії Українського НДІ економіки й організації сільського господарства при Наркоматі земельних справ УСРР, що діяв у 1928–1937 рр., розпочалося після рішення колегії НКЗС УСРР від 3 жовтня 1928 р. про

утворення цього НДІ. З нього й почалася науково-дослідна діяльність інституту. Втім, виклад основного матеріалу варто розпочати із аналізу попередніх архівних матеріалів, які утворювали зазначену підставу.

Соціально-економічна проблема щодо ролі економічного фактору в аграрній науці Радянської України більше десяти років перебувала у розвідно-аграрних пошуках, про що опубліковано наукові статі автора. Так, у 1928 р. Науково-консультаційна Рада НКЗС УСРР дійшла до висновку про утворення такого інституту. Оскільки мова йшла про відродження нової державної установи, то для її реалізації мав би бути утворений урядовий документ з подальшою відповідною розпорядною постановою Наркомзему УСРР. Так, за дорученням Уряду УСРР підготовча комісія (до неї входили представники ряду наркоматів) сформуливали «Перелік наукових установ, що приймалися в 1928–1929 році на Держбюджет УРСР» [1]. Виокремимо тут установу, яка нас цікавить – Наркомзем УСРР, та простежимо за розвитком подій, що пов'язані із вищеназваним НДІ: урядова організація – Наркомзем УСРР, наукова установа – 1; посилання на проект Держбюджету УСРР – «внесено»; кількість – 1 [2].

Тут варто звернути увагу на рідкісний документ архівного фонду: в матеріалах Досвідного відділу Наркомзему УСРР віднайдено архівний документ, на початку якого дослівно помічено: «9/X-1928 р. № 51/593, пост. РНК» (читай: постанова Раднаркому УСРР, пр. № 51/ 593 від 9 жовтня 1928 р.) – «Устава (статут) про Український науково-дослідний інститут економіки й організації сільського господарства при Народному комісаріаті земельних справ УСРР». Вказано, що цей заклад визнавався «науково-дослідною установою», якою керував НКЗС УСРР. Крім, власно, назви НДІ, вказано про його основні завдання: розробляти проблеми економіки й організації сільського господарства України, з метою дослідити шляхи соціалістичної реконструкції сільського господарства в цілому та окремих його галузей; науково обґрунтовувати роботу у справі раціональної організації сільського господарства в напрямкові усунування та піднесення його продуктивних сил; науково-консультувати поточну державну, кооперативну й громадську роботу у галузі організації сільського господарства. Надалі офіційно подавався текст архівного документу [3].

В цьому зв'язку звернемося до міжфондового архівного збірника ЦДАВО України, який додавав засвідчений матеріал, що посилався на документ, в якому, буцімто, йшлося про наш НДІ: «Додаток до протоколу № 51/593 Ради Народних Комісарів УСРР від 9 жовтня 1928 року» [4]. Правда, в указаному архівному документі сам інститут не називався. В інших архівних документах (Наркомзем УСРР, Досвідний відділ НКЗС УСРР тощо) мови про затвердження статуту дослідженого нами НДІ також не йдеться (окрім фонду ЦДАВО України Ф. 1055. Оп. 1. Спр. 161. Арк. 16–18, де Статут НДІ офіційно затверджено).

В чому тут справа? Наявність структур досвідних установ була чисельною. Якщо Уряд УСРР мав би затверджувати статuti досвідних установ (а їх кількість в республіці складала б 200–300), то це – навіть у тоталітарній державі, яка дедалі повставала, занадто ускладнювалося. Урядовці уже відчували таку складність. На зазначених підставах уряд знайшов вихід: невдовзі (наприкінці 1930 р.) Уряд

УСРР затвердив «Типовий статут державного науково-дослідного інституту» [5]. Передбачалося, що затверджений «типовий статут» давав всі підстави, щоб кожна аграрно-науково-дослідна установа (інститут, досвідна установа, дослідне поле тощо) заповнювали відповідну форму, а нарком землеробства – за дорученням уряду, офіційно затверджував такий документ. На таких підставах, статут вирішував організаційно-господарські й управлінські функції НДІ, а методологічне керівництво науково-дослідною роботою запроваджувала система Наркомату освіти УСРР. Саме таку основу й засвідчував архівно-детальний аналіз урядових ухвал РНК УСРР за 1928 рік [6].

Таким чином, незважаючи на архівні посилання на ухвалу Раднаркому УСРР, колегія Наркомату землеробства УСРР затвердила всі статутні документи, які регламентували наукову діяльність Українського НДІ економіки й організації сільського господарства (статут НДІ, програму діяльності інституту, перейменування й подальшу реорганізацію наукової установи тощо). Однак, зауважимо, що науково-дослідна характеристика Українського НДІ економіки й організації сільського господарства (й реорганізованих на його базі установ) підкорялася владним пошукам аграрно-економічної мотивації щодо організації сільського господарства й тогочасного аграрного виробництва в Україні.

Джерела та література

1. Матеріали к протоколам засіданий СНК УСРР. 2–30 октября 1928 р. // ЦДАВО України. Ф. 34. Оп. 13. Спр. 58. Арк. 202–204 зв.
2. Порядок денний РНК УСРР // ЦДАВО України. Ф. 34. Оп. 13. Спр. 58. Арк. 60–60 зв.
3. Інструкції та положення про досвідні станції // ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 10. Спр. 414. Арк. 106–108.
4. Матеріали к протоколам засіданий СНК УСРР. 2–30 октября 1928 р. // ЦДАВО України. Ф. 34. Оп. 13. Спр. 58. Арк. 60–60 зв.
5. Типова устава (статут) про науково-дослідний інститут. Вергунов В. А., Глазунов Г. О., Зосімов І. О. *Український науково-дослідний інститут економіки й організації сільського господарства (1928–1937 рр.)* : док. та матеріали. Вінниця, 2015. С. 107–111.
6. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України за 1928 р. Перший відділ № 1–30 ; другий відділ № 1–24.

ЗАБОЛОТНИЙ ВОЛОДИМИР ГНАТОВИЧ

Іваницька Л.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Народився Володимир Заболотний 31 липня 1898 р. в с. Корань Полтавської губернії (тепер Турбайлівка Переяславського району Київської області) в сім'ї ремісника – майстра-золотаря з виготовлення церковного начиння Гната Павловича Заболотного. Вироби батька можна було придбати в магазинах Києва. Гарні ікони, свічники, келихи, обручки, персні, що створювалися на очах, певно, вплинули на естетичний розвиток Володимира. З юних літ писав художні картини, оформлював декорації для вистав, захоплювався музикою, чудово грав на скрипці. Коли настав час вчитися, його зарахували до першого класу Переяславської гімназії, згодом й уся родина Заболотних переїхала до цього

міста. У естетичному розвитку хлопця, одержанні професійної освіти, велику роль зіграв викладач гімназії Карл Аре.

У 1919 р. успішно закінчив гімназію, де здобув досить ґрунтовну гуманітарну освіту, працював інструктором музею, художником районного військового комісаріату. Бачачи здібність у Володимира до малювання, по закінченні гімназії вчителі радили йому здобути спеціальну художню освіту. Ці поради співпадали з бажаннями самого Володимира. У 1921 р. хлопець вступив до першого вищого учбового закладу в Україні, де виховувались перші українські архітектурні кадри – Київського архітектурного інституту, що розташовувався у Митрополичному будинку на подвір'ї Софії Київської. Таке архітектурно-природне середовище не могло не вплинути позитивно на молодого творчо обдаровану людину.

Володимир Заболотний навчався на архітектурному факультеті в майстерні видатного київського архітектора, послідовника класицизму, професора Павла Федоровича Альошина. У визначенні його ідейно-творчої позиції певну роль відіграла Асоціація революційних митців України, створена 1925 р. і очолювана ректором інституту І. Вороною, яка оголосила, що «нова доба – доба соціалізму – витворить свій стиль і свої, властиві йому форми». Так поступово вимальовується власний стиль молодого архітектора, що знайшов своє втілення в дипломному проекті митця – профілакторію «Кинь-Грусть» на 500 місць. Виіршений у простих геометричних формах і дещо революційно-романтичний за загальним виглядом, цей твір являє собою функціонально досконалий, композиційно стрункий і виразний за образом санаторний комплекс, поєднаний з природним оточенням. Проект був успішно захищений і Володимир Заболотний отримав звання архітектора-художника.

У період навчання молодий архітектор приймав участь у конкурсах на проекти Палацу культури в м. Ростові-на-Дону (1925, співавтор) і Київської кінофабрики (1926). Після закінчення інституту у 1927 р. Володимира Заболотного залишили на кафедрі архітектури асистентом професора. Водночас у майстерні професора О.М. Вербицького він проходив школу робочого проектування, розробляючи робочі креслення для Київського залізничного вокзалу, спорудженого у 1929–1933 рр. Самостійна творча праця Володимира Гнатовича Заболотного починалася у філіалі «Дніпромiст», на посаді головного архітектора. Саме тут молодий талановитий архітектор розробляв генеральні плани міст Черкаси, Кременчук, Комінтернівське (нині Доброслав Одеської області), Дніпродзержинськ (нині Кам'янське), виходячи з концепції соціалістичного міста. У 1934 р. створив генеральний план і проект детального планування та забудови адміністративного центру м. Кривий Ріг. Збудував Палац культури в Дніпродзержинську і споруду Облспоживспілки у Вінниці.

У 1934 р. столицею України став Київ, тому було вирішено спорудити Урядовий центр. Був оголошений конкурс, в якому архітектор Заболотний брав участь. Він разом з П. Юрченком і В. Онашенком створив проект Урядового центру (1935). У 1935–1936 рр. В.Г. Заболотний разом із своїми учнями з Київського інженерно-будівельного інституту запроєктував і спорудив у Парку піонерів м. Києва технічний, агробіологічний та військовий павільйони та театр

ляльок й кінотеатр. Тоді ж за його проектами на вулицях Великій Васильківській і Трьохсвятительській споруджено два багатоквартирних будинки. Пошук різних шляхів відходу від конструктивізму в творчості Володимира Заболотного виявився в житловому будинку по вулиці Костьольній № 15.

У 1936 р В.Г. Заболотний став переможцем конкурсу на розроблення проекту будинку Верховної Ради УРСР. Володимир Гнатович запроєктував і збудував найвизначніший витвір свого життя. У будівлі величної композиції світлий колір стін, м'яка пластика фасадів вдало поєднані зі скляним куполом над сесійною залом. Будівля відзначається величністю, шляхетністю і народністю, що вирізняють її серед усіх адміністративних споруд того часу, грандіозних і грізних. Масштаб будівлі чудово пов'язаний з навколишньою забудовою та Маріїнським парком.

У 1939 р. було завершено спорудження будинку, розташованого на Печерську поряд з пишним парком і поблизу величної споруди урядового будинку і Маріїнського палацу, створеного у XVIII–XIX ст. Зодчий з великим вмінням вписував триповерховий корпус в таке оточення. Архітектура будинку Верховної Ради виділялась серед будівель того часу своїм зовнішнім виглядом, вивищувала її серед усіх адміністративних будівель, таких величних, пишних і грізних. Присудження найвищої державної премії В.Г. Заболотному у 1941 р., за архітектуру будинку Верховної Ради, вивело його до когорти радянської архітектурної еліти. Протягом 1939–1941 рр. Володимир Заболотний був головним архітектором Києва.

У період Другої світової війни Володимир Заболотний перебував в Уфі, де розробив проект двоповерхового житлового будинку і застосував його у спорудженні селищ. Одним з перших він створив взірць житла масового типу, в якому зазвучали новітні ідеї майбутнього панельного або збірного будівництва.

Незабаром після звільнення Києва від німецької окупації в 1943 р. Заболотний повернувся в Україну та був призначений головою Українського філіалу Академії архітектури СРСР. У 1944 р. Володимир Заболотний став засновником Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки України, створеної при Українському філіалі Академії архітектури СРСР. Він очолив роботу з організації Академії архітектури. У 1945 р. Володимира Заболотного затверджують першим її президентом. Він підготував один з найцікавіших конкурсних проектів відновлення зруйнованого за часи війни Хрещатика, в якому активно звертався до традицій українського бароко.

Талановитий архітектор зробив значний внесок у формування Київської архітектурної школи, в розбудову української архітектури на різних її теренах, різних регіонів від Донбасу до Карпат. В 1940-х роках за ініціативою Микити Хрущова і під керівництвом В.Г. Заболотного був розроблений експериментальний проект «Агроміста». Автори прагнули втілити в цей твір ідею максимального наближення селян до міських умов, розвиваючи традиції народного будівництва. Сприяв відродженню кераміки, як традиційного для нашого краю будівельного матеріалу, а також розробці нової технології будівництва.

Під керівництвом В.Г. Заболотного творчий колектив Академії архітектури

розробив проект Республіканської сільськогосподарської виставки в Києві (1949–1950) і проект станції метро «Київська» для Москви (1952).

У 1953 р. Вища атестаційна комісія надала Володимирі Гнатовичу наукового ступеня – доктора архітектури.

В.Г. Заболотний перебував на посаді президента Академії архітектури УРСР до 1955 року. Після перетворення Академії архітектури в Академію будівництва і архітектури в 1955 р. Володимир Гнатович очолив відділ народної творчості в Інституті історії і теорії архітектури. Відділ визначив своїм завданням узагальнення та висвітлення багатостороннього розвитку і здобутків українського мистецтва. Очолюваний Володимиром Заболотним великий колектив українських мистецтвознавців розпочав роботу над «Програмою з історії українського мистецтва», що окремими розділами охоплювала всі його види. За цієї програмою, спираючись на мистецтвознавчі здобутки минулого і власні дослідження, протягом 1957–1962 рр. у відділі створені: однотомник «Нариси з історії українського мистецтва» (К., 1962) і авторський рукопис шеститомної «Історії українського мистецтва» (з ілюстраціями).

З іменем Володимира Гнатовича Заболотного пов'язано формування молодих архітекторів і вчених у Київському інженерно-будівельному інституті та Київському художньому інституті, а також АН УРСР, де він працював від 1931 р. і до кінця свого життя. Зокрема, це видатні архітектори і вчені Н.Б. Мутіна, Г.Н. Логвин, В.П. Самойлович, М.Т. Катернога, Ю.С. Асєєв, Д.Н. Яблонський та багато інших.

Крім архітектурних здобутків слід відзначити, що Володимир Гнатович був чудовим художником-пейзажистом, акварелі його витончені й легкі, це ще одна маловідома сторона творчості Заболотного. Весь творчий доробок митця проникнутий національним колоритом та глибоким відчуттям любові до народних витоків.

Митець великого творчого діапазону, архітектор і художник, організатор і керівник, добра і надзвичайно чуйна людина, він уособлював найкращі риси, що могли виявитись в ту непросту, суперечливу добу в історії України.

3 серпня 1962 р. В.Г. Заболотний помер, похований на Байковому кладовищі у м. Києві. На його могилі споруджено монументальний пам'ятник. У Переяслав-Хмельницькому, в будинку його батька, створено «Музей академіка В. Заболотного» і його ім'ям названі вулиці в м. Києві та м. Переяслав-Хмельницькому.

Джерела та література

1. Бондаренко Р. І. Заболотний Володимир Гнатович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / Ін-т історії України НАН України ; редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2005. Т. : Е-Й. С. 183.
2. Грачева Л. М. Архітектор В. Г. Заболотний. Київ, 1967.
3. Кілессо С. К. Заболотний Володимир Гнатович. *Енциклопедія сучасної України* : у 30 т. / НАН України, НТШ, Координац. бюро енцикл. сучасної України НАН України ; ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] ; Київ, 2003–2016.
4. Твори мистецтва меморіального музею архітектора Володимира Гнатовича Заболотного. URL : <http://perejaslav.org.ua/biblioteka/tvori-mistectva-muzeyu-zabolotnoho.html> (дата звернення 20.03.2018).

ВНЕСОК УЧЕНИХ НАН УКРАЇНИ В РОЗВИТОК КОСМОЛОГІЇ

(до 100-річчя НАН України)

Колтачихіна О.Ю.

Гімназія «Наше майбутнє» (м. Київ)

У цьому році наукова спільнота України буде відмічати 100-річчя головної наукової установи – Національної академії наук України. На фоні виникаючих численних питань про діяльність та фінансування академії, нам здається актуальним висвітлення внеску вітчизняних дослідників. У доповіді розглянуто ґрунтовні праці з космології та їх місце в світовій науці.

Космологія є вченням про Всесвіт як ціле. На сьогодні вона охоплює всі основні досягнення фізичної науки від загальної теорії відносності до теорії елементарних частинок. В її формуванні досягнення українських учених відіграють не останню роль. Дослідження з космології проводяться в наступних установах НАН України – Інституті теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова, Національному науковому центрі «Харківський фізико-технічний інститут», Головній астрономічній обсерваторії, Інституті прикладних проблем механіки і математики, Радіоастрономічному інституті, Інституті фізики та ін. [1]

У 70-рр. ХХ ст. українським ученим П.І. Фомінім одночасно з Едвардом Трайном було запропоновано «вакуумну космологічну модель». У 1974 р. в Інституті теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАН України виходить праця Фоміна «Гравітаційна нестійкість вакууму і космологічна проблема», в якій показана можливість спонтанного квантового народження просторово замкненого Всесвіту з вакууму [2].

Вакуум має властивість флуктуувати, внаслідок чого з'являтимуться пари частинок та античастинок на короткий проміжок часу, потім вони анігілюють, взаємознищуються. Якщо врахувати гравітацію, то виявляється, що може народитися речовина та антиречовина. На це народження необхідна енергія, але вона повернеться за рахунок енергії притягування цього згустка речовини-антиречовини. У цій моделі вся позитивна енергія міститься в масах (речовині), а від'ємний внесок вносить гравітація.

Згідно з «вакуумною космологічною моделлю», по-перше, вакуум приймається за початковий стан Всесвіту; по-друге, Всесвіт являє собою нуль-систему, що характеризується нульовими повними значеннями величин, які строго зберігаються: енергія, заряд, баріонне та лептонне число; наслідком цього є, згідно з загальною теорією відносності, просторова замкненість Метагалактики. По-третє, Всесвіт народжується з вакууму в якусь мить малої маси, потім його маса й ентропія зростають внаслідок дисоціації вакууму, цей зріст сприяє розширенню простору Всесвіту. Простір нуль-системи ніби відокремлюється від усього простору вакууму. Від нього, в свою чергу, можуть відділятися нові замкнуті простори, але це не впливає на еволюцію самої нуль-системи.

Значення цієї теорії полягає у тому, що в поєднанні з ідеєю космологічної інфляції, вона вирішує принципове питання про походження гарячого Всесвіту, що розширюється, і проливає світло на природу так званого Великого вибуху.

Ідея народження Всесвіту Фоміна разом з інфляційним сценарієм дають повну модель народження та розвитку Всесвіту.

Над питаннями космології продовжують працювати учні члена-кореспондента НАН України П.І. Фоміна – Ю.І. Штанов, В.В. Кузьмичов та ін.

Юрій Володимирович Штанов є одним із небагатьох науковців, який займається браною космологією. Під браною розуміють тривимірну гіперповерхню, з якою зв'язана матерія в чотиривимірному просторі.

У світовій космології виник великий інтерес до польових теорій, де приймається, що стандартна модель є справедливою на брані, що поміщена в більшу розмірність простору-часу. Гравітаційні поля при цьому приймаються такими, що діють у всьому просторі-часі. Наступний метод полягає в тому, що вводиться додатковий вимір з метою отримання моделі Всесвіту, що враховує стадію пізнього прискороного розширення, яка спостерігається на цей час.

Ю.В. Штановим було побудовано і досліджено космологічні моделі з тимчасовим уповільненням розширення в теорії бран з темною енергією. Під час уповільнення збурення густини повинні дуже швидко зростати. До того ж теперішній вік Всесвіту також помітно зростає. Рання епоха уповільнення розширення Всесвіту здатна прискорити утворення гравітаційно зв'язаних систем з великим червоним зміщенням, таких як чорні дірки або зорі третього населення, існування яких було б проблематичним в стандартному космологічному сценарії.

Слід зауважити, що одним із учнів П.І. Фоміна був О.В. Віленкін – нині відомий космолог зі світовим ім'ям – директор Інституту космології (університет Тафтс, США).

Питаннями спостережної космології в Україні займаються у Головній астрономічній обсерваторії НАН України під керівництвом академіка Ю.І. Ізотова. Його дослідження стосуються питань астрофізики та спостережної космології. Наукову діяльність він розпочав з теоретичного дослідження проблеми формування зір першого покоління в речовині з первинним хімічним складом. Одним із перших розрахував швидкість ударної дисоціації молекулярного водню, який відіграє роль основного агента в охолодженні речовини, що не містить важких елементів; детально проаналізував особливості процесу первісного зореутворення та визначив параметри зір першого покоління; показав, що верхня межа їхніх мас зумовлюється механізмом фотодисоціації молекулярного водню в протозоряних об'єктах, причому на первісних етапах вона була істотно вищою, ніж за нинішніх умов. Учений теоретично обґрунтував можливість утворення карликових галактик у середовищі з низьким вмістом важких елементів.

Теоретичні роботи Ю.І. Ізотова стали основою для організації великих програм, які передбачають спостереження галактик з активним зореутворенням з метою розв'язання таких ключових проблем астрофізики, як походження та еволюція галактик, хімічна еволюція речовини у Всесвіті, зокрема визначення величини одного з фундаментальних космологічних параметрів – вмісту первинного гелію.

Питання внеску вчених НАН України у розвиток космології не може бути

вміщено в об'єм тезису конференції. Ми розкрили лише невелику частину їх праць. Ці дослідження безумовно потребують окремого ґрунтовного вивчення істориками науки.

Джерела та література

1. Колтачихіна О. Ю. Внесок вчених України у загальну теорію відносності та космологію. *Наука та наукознавство*. 2005. № 4. С. 64–66.
2. Фомин П. И. Гравитационная неустойчивость вакуума и космологическая проблема. Киев : ИТФ АН УССР, 1974. 10 с.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ

Кравчук О.О., Завальнюк О.І., Стефківська Ю.Л.

Український інститут експертизи сортів рослин (м. Київ)

У формуванні й розвитку цукробурякового виробництва в Україні, враховуючи рівень та динаміку розвитку продуктивних сил у галузі, можна виділити наступні етапи: 1) етап становлення цукробурякового виробництва (20–80-ті роки XIX ст.); 2) етап зростання виробництва (90-ті роки XIX ст. – 1913 р. XX ст.); 3) етап нестабільного розвитку (період між двома світовими війнами – від 1914 до середини 40-х років); 4) етап відродження та стабілізації галузі (друга половина 40-х – 50-ті роки XX ст.); 5) етап найвищого піднесення галузі (60-ті – перша половина 90-х років XX ст.); 6) кризовий (сучасний) етап (друга половина 90-х років XX ст. – початок XXI ст.).

Етап становлення цукробурякового виробництва. В Україні перший завод був споруджений в 1824 р. в селі Макошино Чернігівської губернії. Цим було започатковане географічне переміщення цукробурякового виробництва з центральних губерній Росії в Україну. Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для вирощування цукрових буряків при наявності значного запасу дешевої кріпосної робочої сили слугували швидкому розвитку цукробурякового виробництва. З розширенням будівництва нових цукрових заводів збільшувались площі під цукровими буряками.

Етап зростання виробництва. В епоху царату цукрова промисловість мала найповнішу статистику порівняно з іншими галузями народного господарства. Це було зумовлено тим, що цукровий акциз стягувався з кожного виробленого пуда цукру, що надходив на ринок. З 1895–1896 до 1913–1914 рр. виробництво цукру в Україні зросло в два-три рази. Зросла роль великих комерційних заводів, які не були пов'язані з маєтками. На той час у Києві було розміщено до 130 правлінь акціонерних цукрових заводів. Великий вклад в розвиток галузі внесли українські цукрові капіталісти Терещенки, Харитоненки, Ханенки, Браницькі, Бобринські, Бродські.

Величезної шкоди розвитку цукрової промисловості завдала Перша Світова війна, яка спричинила зменшення плантацій цукрових буряків, кількості заводів, зниження виробництва цукру.

Етап нестабільного розвитку. Цей етап характеризується значними

катаклізмами у розвитку галузі, зумовленими двома світовими війнами з одного боку та розширенням цукробурякового виробництва з іншого. Упродовж 1922–1923 рр. цукрова промисловість швидкими темпами відроджується, розширюється посівна площа. За період п'ятирічок в Україні було побудовано ряд великих цукрових заводів: Лохвицький, Весело-Подільський, Гніванський, Шполянський, Куп'янський. У період Великої Вітчизняної війни українське буряківництво, по суті, було знищено. Руйнації піддалися всі цукрові заводи, а 43 з них було знищено повністю. Після визволення України від німецько-фашистських загарбників одразу розгорнулися роботи з відбудови господарського комплексу взагалі і цукрової промисловості зокрема.

Етап відродження та стабілізації галузі. Проте відразу ж після війни бурякосіяння було відновлено на базі колгоспів і радгоспів. Важливого значення у розвитку бурякосіяння надавалося діяльності селекційних станцій, мережа яких поступово відбудовувалась з поширенням нових районів буряківництва. Селекційна робота мала сприяти підвищенню врожаїв цукрових буряків.

Вже в 1950 р. перевершено довоєнний рівень виробництва. В кінці 50-х років площа посівів цукрових буряків зросла до 1457 тис. га., закупівлі сировини до – до 29 млн. т., урожайність – до 200 ц/га, вихід цукру – до 33ц/га.

Етап найвищого піднесення галузі. Особливо добре розвивалося буряківництво після 1965 року. За 10 років площа посівів зросла на 17 %, урожайність на 28 %. У 1966–1970 рр. площа цукрових буряків в Україні становила в середньому 1756,8 тис. га. Найвищими показники були у 1976 р. – урожайність – 345 ц/га, а найбільше вироблено цукру у 1987 р. – 5,4 млн. т.

Важливими віхами в історії та економіці цукробурякового виробництва було створення 3-рядного комбайна, впровадження нової технології, потокового та потоково-перевалочного способів збирання, випуск 6-рядних збиральних машин, переведення виробництва на одноросткове насіння.

Кризовий (сучасний) етап. У подальші роки посівні площі почали зменшуватись, частина переробних підприємств була закрита. Цукрова промисловість донедавна займала провідне місце серед галузей харчової промисловості України, а за виробництвом цукру країна посідала перше місце в Європі. Ринками збуту продукції були, в основному, країни колишнього СРСР. У даний час ці ринки збуту практично втрачені. Із цукрового експортера Україна перетворилася на цукрового імпортера. Сьогодні в Україні відсутня виважена державна політика щодо ринкових перетворень та реформування галузі, що призвело до значного скорочення обсягів виробництва цукру.

Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчать, що завжди центральну та координуючу роль відіграє держава, особливо при відродженні не тільки галузі, а й сільського господарства в цілому. Головним завданням цукробурякової галузі є забезпечення внутрішньої потреби держави цукром виключно за рахунок власного виробництва. Сьогодні цілком очевидно, що цукрова промисловість потребує прискорення процесів відродження та стабілізації як історично важливої галузі для економіки України.

Джерела та література

1. Агропромисловий комплекс Української РСР: посіб. для вчителя / за ред.

М. М. Паламарчука. Київ. 1989. 175 с.

2. Захаркевич Н. П. Формування регіональної стратегії підвищення конкурентоспроможності бурякоцукрового виробництва. Київ, 2006. 20 с.

3. Іщук С. І., Олійник Я. Б., Матвієнко В. М. Дослідження особливостей формування АПК у працях академіка К. Г. Воблого. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 1998. № 6. С. 11–15.

ВНЕСОК НАШИХ ЗЕМЛЯКІВ У ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТІ УКРАЇНИ

Краснюкова Т.В.

*ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів»
(м. Боярка Київської області)*

*Хто не належить Вітчизні своїй,
той не належить і людству.*

В. Белінський

Любов до Батьківщини – один із рівнів патріотизму. В національній самосвідомості розуміння патріотизму утвердилося як любов до всього рідного, глибинного, материнського. В кожен період історії були справжні патріоти України, які життя присвятили боротьбі за її незалежність, за що жорстоко переслідувались владою в свій час.

Метою пропонованої наукової розвідки є спроба лише в першому наближенні окреслити учасників Майдану та АТО серед яких є герої, які тією чи іншою мірою пов'язані із нашим навчальним закладом – а значить із нами. Майдан став одним із найпотужніших комплексних викликів не лише для України, але й для світової спільноти. Боротьба громадян України за свої права, що дістала назву Революція Гідності, стала наймасштабнішою подією в новітній історії України, засвідчивши також нові зміни в колективній свідомості суспільства.

Прізвиська перших загиблих героїв Майдану знають всі, їм присвячували пісні і вірші, їхні розповіді на камери знаходили і публікували. Так і має бути з людьми, які загинули у сутичках від куль снайперів та спецпризначенців. Серед небесної сотні є і наша **Дворянець Антоніна**, 62-річна мешканка Броварів. У 70-ті була студенткою нашого коледжу, тоді Боярського меліоративного технікуму навчалася за спеціальністю «гідротехнік».

Коли розпочався Майдан вона жила Майданом, допомагала на кухні у Будинку профспілок, прибирала на вулиці, привозила з дому бутерброди. У день загибелі 18 лютого вона вирушила до Києва сама і не повернулася... Досі невідомі обставини та причини смерті Антоніни Григорівни.

Не обійшла біда і нашого випускника **Гриця Олександра Васильовича** 1997 р. випуску навчався за спеціальністю «Захист рослин». Йому було лише 37 років. Кулеметник, розвідник 25-го окремого мотопіхотного батальйону На фронт пішов добровольцем у червні 2014 р. 6 лютого 2015 р. загинув від кулі снайпера на Дебальцівському напрямку під селищем Рідкодуб.

Наш навчальний заклад може пишатися багатьма людьми. На революційні події після Майдану відгукнувся студент спеціальності «Прикладна екологія» **Струсевич Мар'ян**. Залишивши навчання, Мар'ян пішов на Схід боронити кордон України та став добровольцем Національної гвардії. **Машталер Максим Анатолійович**, випускник 2004 р., навчався за спеціальністю «Прикладна екологія». Доброволець військ, з перших місяців перебував в гарячих точках зони АТО. **Лактадир Нікіта**, випускник 2012 р. навчався за спеціальністю «Організація виробництва» після закінчення коледжу одразу вступив на контрактну службу до Національної гвардії і з перших днів перебував у гарячих точках АТО, був декілька разів передислокованим. **Пашистий Юрій Миколайович** (16.08.1980 р.н.), випускник спеціальності «Захист рослин» 2000 р. До Збройних сил України (95 аеромобільна бригада) був мобілізований 01.02.2015 р. Перебуваючи в Іловайському котлі, отримав тяжке поранення. **Мельничук Едуард** – студент заочної форми навчання за спеціальністю «Землевпорядкування». У 18 років став солдатом строкової служби спец підрозділу «Барс». У серпні 2014 р. по тривозі, був відправлений в зону АТО. 26-річний **Погребиський Олександр** навчався за спеціальністю «Землевпорядкування», випускник 2008 р. По закінченні навчання працював геодезистом, але з перших днів війни, став волонтером, близько 80 разів побував у зоні АТО як волонтер. Разом з батьком відправилися на передову у зону АТО. Це саме він, Сашко Погребиський, кожного ранку через гучномовець «вітає» сепаратистів гімном України. Сашко був включений до Національної Гвардії України і перебував у гарячих точках АТО.

Майже два роки на контрактній основі перебував у зоні АТО **Євпак Віталій**. Віталій випускник нашого коледжу, спеціальності «Організація виробництва».

Захищаючи Батьківщину від ненависного ворога, загинув на передовій випускник спеціальності «Організація виробництва» **Белобусов Олександр**.

Батьки багатьох студентів коледжу брали участь чи досі перебувають в АТО: **А.К. Аржаних., А.П. Калуга, Ю.І. Шкарта, С. Герасимчук, О.П. Кліменко.**

Ми в неоплаченому боргу перед нашими героями. У музеї Боярського коледжу екології і природних ресурсів створені дві експозиції, присвячені подіям Помарачевої революції та Революції Гідності, подвигу наших воїнів і волонтерів АТО. На них висвітлені фотодокументи, спогади, речі – живі свідки подій.

Життя ставить перед нами випробування: останні події примусили кожного українця відчути свою причетність до своєї країни, а також зрозуміти, що ми – господарі на власній землі. І ми знаємо, що ми – єдині, що перемагає буде за нами. Єдина Україна – іншого шляху у нас немає. Саме цю істину доносять нам учасники протистоянь на Євромайдані та учасники АТО. Слава героям!

Джерела та література

1. Богданович К., Бондарева Х., Бухтоярова Ю. [та ін.]. Небесна сотня. Харків : Фоліо, 2014. 206 с.
2. Киридон А. М. Євромайдан. Революція гідності : причини, характер, основні етапи. *Історична пам'ять*. 2015. Вип. 33. С. 17–27.
3. Євромайдан : хроніки в новелах. Брустурів : Дискурсус, 2014. 216 с.

4. Євромайдан : хроніка відчуттів [колекція есе Тараса Прохаська, Івана Ципердюка, Юрія Андруховича, Сергія Жадана, Юрія Винничука]. Брустурів : Дискурсус, 2014. 156 с.

ОСВІТНІЙ АСПЕКТ ТВОРЧОСТІ П. КУЛІША ЯК СКЛАДОВА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Лазарева В.Т.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Час соціальних зламів, зміни ціннісних орієнтацій людини і спільноти вимагають переосмислення ролі освіти у суспільному житті, перетворення освітянської галузі у важливий чинник відродження національної культури, духовності, відтворення інтелектуального потенціалу народу.

Але проблема національної освіти не є лише проблемою XXI ст. Питання розвитку освіти, виховання в системі координації суспільного розвитку були в центрі уваги уже в XIX ст., коли основною силою пробудження народного духу були М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франко, К. Ушинський, які своїм творчим доробком і громадянською позицією зробили вагомий внесок у піднесення національної свідомості українського народу. В числі тих, хто своєю творчістю сприяв вирішенню цих важливих питань, був і П. Куліш. Його багатогранна діяльність привертає увагу сучасних дослідників з точки зору не лише літератури, мови, а й науки та освіти.

П. Куліш виховувався на просвітительських і християнських ідеалах братолюбства, і завжди його увагу привертало загальнолюдські цінності, необхідність і доцільність яких він доводив своїми «культурно-просвітительськими проповідями», тому що письменник вірив в історичну місію людей розумової праці, які можуть і повинні привести народ «під вічне скипетро науки та культури».

Палкий патріот України, П. Куліш уже на початку своєї діяльності замислювався над станом освіти в Україні. Працюючи тривалий час викладачем у Луцьку, Рівному, Києві, він наполегливо шукає шляхи її покращання. Як зауважував І. Франко, він «...завжди звертав увагу на простий люд., на його життя і злидні, на потребу протидіяти цим злидням і працювати на освіту простого народу» [3]. Бо відчував себе покликаним виховувати українську людину, збагачуючи її різноманітними знаннями.

Щоб учти український народ, необхідно, як вважав письменник, самому ознайомитися з його минулим. П. Куліша вразила багатюща історія народу, коли він вивчав літописи та думи. Історія, на думку письменника, підняла б його самосвідомість і гордість у власних очах. Тому письменник вирішив відкрити правду своєму народу на його героїчне минуле, що спричинило написання історичного роману «Чорна рада». Важливим моментом на той час було те, що, крім російської, роман вийшов і українською мовою. Цей твір був першою історією на рідній мові. Роман був написаний настільки жваво, цікаво, що читався на одному подиху. Романтичний настрій зробив його доступним для широких верств населення, що було дуже важливо. На думку П. Куліша, цей

роман спонукав українця зрозуміти та глибше пізнати історію держави Україна. Та й події (Руїни), відображені письменником, були саме ті, що показали народу, як було втрачено державність. Письменик своїм першим історичним романом «Чорна рада» зробив великий прорив у самосвідомість українців.

В освіті, першочергове значення П. Куліш надавав мові, бо розумів, що вона повинна стати тим цементуючим чинником, який зможе підняти людину з колін, дасть їй відчуття себе гордою, самодостатньою. Тому, дбаючи про розвиток мови й освіти свого народу, він створює фонетичний правопис, нову орфографію. Враховуючи особливості української вимови, вводить позначки *и, е, ї, і, ‘* (апостроф) для розкриття її краси і своєрідності. У граматиці П. Куліша знайшли відображення й прадавні українські літери «*е*» та «*ї*», які використовувалися ще в грамотах Богдана Хмельницького [1]. Розроблений і широко популяризований автором правопис дістав назву «кулішівка».

Перебуваючи завжди у пошуку шляхів покращення освіти як дорослих, так і підростаючого покоління, П. Куліш видає для них «ГраMATку». У передмові до неї він пише: «Найперше діло в отця-матері..., щоб дитину своєю рідною мовою доводити, щоб дитина, вчившись письменства, од своїх людей не одвикала і на добро своїй громаді до розуму доходила: з тих-бо письменних мало добра буває, що чужоземцями через науку робляться, і до свого рідного люду слова промовити по-своєму не вміють» [1].

У кінці «ГраMATки», у «Слові до письменних» він закликає шанувати рідне слово, бо «хто його заважає і забуває, той самохіть виганяє себе з рідної сім'ї української...» Як справжній українець, він дбав про розвиток у дітей почуттів власної гідності й незалежності, національної честі.

«ГраMATка» П. Куліша на той час мала велику популярність. З її появою пов'язана епоха освітнього відродження в Україні. Це було авторитетне видання, яке і пізніше наслідували укладачі шкільних підручників. Навіть Т. Шевченко, який видав свій «Буквар» у 1860 р., був якоюсь мірою під впливом Кулішевої «ГраMATки».

Пантелеймон Куліш вірив, що його зрозуміють нащадки, що пізнає благородство його трудів і намірів Україна. Про це він писав у вірші «На чужій чужині»:

Не забудеш мене, поки віку твого, моя
нене Вкраїно,
Поки мова твоя голосна у піснях як срібло
чисте дзвонить.
На що глянеш, усюди згадаєш твого
бідолашного сина,
Тупоумство людське, моя нене, від тебе
його не заслонить [2].

П. Куліш у численному творчому доробку якого наскрізною є проблема національної і соціальної долі українського народу, був одним із фундаторів становлення національної освіти. Він, між іншим, писав, що використовуючи світовий досвід, все найцінніше, що напрацьоване людством у галузі освіти, не слід втрачати свого національного обличчя. У його творчому доробку висвітлено багато цікавих, плідних ідей, які вкрай актуальні і для сьогодення.

Джерела та література

1. Куліш П. Граматка. Санкт-Петербург, 1861. 68 с.
2. Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення : зб. наук, праць. Київ, 2000. С. 188.
3. Франко І. Українські «народовці» і радикали. Твори : у 50 т. Київ, 1980. Т. 28. С. 204.

РОЗВИТОК КРАЄЗНАВСТВА В СИСТЕМІ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Луніка О.В.

*ДВНЗ «Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка» (м. Глухів Сумської області)*

У процесі пошуку національної ідеї, вироблення державної ідеології як системи ідей, спроможної об'єднати суспільство для досягнення якісно вищого рівня розвитку, зростає актуальність і затребуваність цінностей і традицій регіонального та місцевого значення. І в цьому розумінні краєзнавство виступає не просто галуззю знань, а способом пізнання світу, явищ історичного досвіду, взаємозв'язків у системі природа – суспільство – людина.

Впровадження краєзнавчих знань у систему освіти обумовлювалось становленням та розвитком суспільних наук – історії, етнології, географії, узагальненням нової інформації, отриманої завдяки організованих на державному рівні етнографічних, географічних, геологічних та інших досліджень окремих територій Російської імперії, а також діяльності громад, наукових товариств. Накопичений ученими та аматорами (істориками, етнографами, демографами) матеріал став інформаційною базою для формування освітнього краєзнавчого змісту.

Оформлення у ХІХ ст. краєзнавства як окремої наукової галузі активізує дослідницьку роботу вчителів: розпочинається широке використання місцевого матеріалу у процесі навчання, залучення учнів до вивчення рідного краю. Діяльність педагогів у цьому напрямі ґрунтується на ідеях народництва, народної освіти, народної школи, які беруть свій початок у філософських узагальненнях Г. Сковороди, працях педагогів О. Духновича, К. Ушинського, Т. Лубенця та ін.

Визначення краєзнавства як педагогічного поняття вперше подав видатний педагог К. Ушинський, виокремлюючи у ньому суспільно-економічний, освітньо-виховний і методичний аспекти. К. Ушинський окреслив краєзнавчий зміст шкільної освіти та основні методи його засвоєння – вивчення місцевого побуту, фольклору, особливостей занять населення, озброєння учнів конкретними життєвими уявленнями та поняттями, здобутими у процесі спостереження за найближчим оточенням [6, 141].

На початку ХХ ст. термін «краєзнавство» став застосовуватися як до наукових пошуку в сфері місцевої історії, так і громадського руху на захист, вивчення та пропаганду культурної спадщини.

У 1914 р. термін «краєзнавство» входить у педагогічний обіг. Уперше його

використали на одному із земських з'їздів учителів історик-методист В. Уланов і сибірський учитель-географ І. Маньков, які запропонували дослідження губерній, повітів віднести до краєзнавства і закликали вчителів займатись їх вивченням [2, 13].

У системі шкільної освіти у цей час домінує принцип локалізації навчального матеріалу, тобто використання місцевих фактів з навколишньої природи і життя людей; актуальності набуває питання краєзнавчої підготовки вчителів. Суть локалізації полягала у тому, що у кожному навчальному предметі необхідно знайти місце місцевому матеріалу і забезпечити знання його учнями [1, 39].

У 20-х роках ХХ ст. українське краєзнавство починає розвиватися як наука. Цьому сприяє утворення при історичній секції Всеукраїнської Академії наук Українського комітету краєзнавства, декількох краєзнавчих комісій порайонного дослідження історії України. Відповідно це посилило позиції краєзнавства в системі шкільної і вищої освіти в УРСР. Краєзнавство як окремий предмет увійшло в початкові плани шкіл у 1920/1921 навчальному році в обсязі 37 навчальних годин на тиждень [4, 22]. Проте через відсутність методичного обґрунтування та навчально-методичного забезпечення краєзнавство згодом перестає бути окремим навчальним предметом і утверджується як основа вивчення українознавчих предметів у школі, принцип побудови програм з історії та географії у школах. Основними принципами впровадження краєзнавства у навчальний процес були:

- обов'язкове початкове ознайомлення з рідним краєм з перших днів перебування дитини в школі;
- налагодження послідовності «село–місто–регіон» у процесі вивчення краєзнавчого матеріалу;
- дослідження виробництва в регіоні на старшому ступені навчання.

З 1922 р. в педагогічних інститутах були введені спеціальні курси – «Краєзнавство», «Основи краєзнавства», «Методика краєзнавства» [5, 58].

На початку 30-х років ХХ ст. в Україні був накопичений значний педагогічний досвід та методичні розробки щодо впровадження краєзнавства у систему шкільної освіти: на дидактичному рівні як загальний принцип побудови змісту шкільної освіти, на методичному – як принцип відбору навчального змісту шкільних дисциплін (насамперед географії та історії), як метод виховної роботи та організації пізнавальної діяльності дітей та молоді. Проте, остаточної відповіді на питання про роль краєзнавства в системі історичного знання у цей період знайдено не було.

У 1950-х роках із системи краєзнавчих знань виокремлюються самостійні галузі – історичне, географічне, етнографічне, археологічне, літературне, культурно-мистецьке краєзнавство. З цього часу краєзнавство знову розглядають як складову системи освіти, історичної зокрема. І хоча до навчальних програм дисциплін краєзнавчі знання не включають, проте краєзнавча проблематика переважає в позакласній роботі, поширеними стають історико-краєзнавчі дослідження.

Вперше у повоєнний період положення про вивчення свого краю були

включені у програму з історії СРСР VII кл. восьмирічної школи 1965/66 навчального року. Наступна програма для восьмирічної та середньої школи з історії (1966/67 навчального року) передбачала вивчення історії рідного краю у певній системі та у зв'язку з основним курсом – з найдавніших часів і до наших днів (у VII–X класах) [3]. У 60–80-х роках XX ст. краєзнавче наповнення змісту шкільної історичної і вищої освіти обумовлювалось його ідейною спрямованістю, вивчення історії рідного краю пропонувалось здійснювати у контексті загально історичних проблем. Основою історико-краєзнавчих досліджень стало вивчення історичної географії, історичної екології, історії населення (демографія, міграції), економічного (сільське господарство, промисловість, торгівля, економічні зв'язки і т. ін.) і культурного (біографії і творчість діячів культури) розвитку краю. Об'єктами навчальної діяльності у процесі вивчення історії стають місцеві археологічні і топонімічні дослідження, а також вивчення революційних, бойових і трудових традицій краю.

З початку 90-х років XX ст. і до сьогодні краєзнавство в системі історичної освіти України розглядається як важлива складова історичного знання: історія краю визначена як структурний компонент програм з історії, як додаток до нормативного курсу історії України та як окремий навчальний курс, що входить до варіативної частини навчальних планів загальноосвітніх закладів різних регіонів України.

Таким чином, краєзнавство у своєму розвитку пройшло певні етапи від загального знання про край до поділу на предметні галузі з одночасною інтеграцією у систему освіти. Саме багатофункціональність краєзнавства стала детермінантою запровадження його у навчально-виховний процес як невід'ємної складової історичної освіти.

Джерела та література

1. Звягинцев Е. А. Родиноведение и локализация в народной школе. Москва : изд-во журн. Народ. учитель, 1919. 96 с.
2. Иванов П. В. Основы школьного краеведения. Петрозаводск, 1977. 108 с.
3. Програми восьмирічної і середньої школи. Історія. Москва, 1966. С. 8.
4. Самоплавська Т. О. Краєзнавство в системі української освіти в 20-х роках XX ст. *Педагогічна наука : пошуки, здобутки, завдання* : матеріали звіт. наук. конф., 22–24 квіт. 1997 р. / ред. кол. В. М. Мадзігон, М. І. Булда, М. П. Легкий. Київ : Пед. думка, 1997. С. 21–22.
5. Тімець О. Значення краєзнавства на різних етапах розвитку суспільства. *Рідна школа*. 2002. № 8–9. С. 57–59.
6. Ушинский К. Д. Методика начального обучения. Избранные педагогические произведения. Москва : Просвещение, 1968.

ДОСЛІДЖЕННЯ ГАЛУЗІ МЕТРОЛОГІЇ ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХХ – на початку ХХІ ст.

Ляшуга І.Ю.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків)*

Реорганізаційні процеси вищої школи на початку 1990-х років вплинули на переформування науково-дослідної роботи вищих технічних навчальних закладів України. Спад активності наукової діяльності, притаманний цьому періоду, поступово вирівнювався. Відбувалося розгортання дослідної тематики у галузі метрології на базі відповідних кафедр технічних вишів. Розвиток напрямку метрології та інформаційно-вимірювальних систем фрагментарно висвітлено у працях з історії навчальних закладів [2, 4]. Проте, більш детального дослідження, де висвітлено доробок учених у галузі метрології, не проведено. Мета статті: на основі опрацювання наукової літератури та поточного діловодства навчальних закладів систематизувати напрями наукових досліджень учених вищої технічної школи України в галузі метрології.

У вирішення найважливіших проблем метрології та метрологічного забезпечення вагомий внесок зробив вчений Національного університету «Львівська політехніка» проф. Б.І. Стадник. Науково-дослідні роботи вченого були присвячені розвитку вивчення взаємозв'язку метрологічної надійності первинних перетворювачів фізичних величин і градієнтів внутрішніх механічних напружень в елементах їх технічних конструкцій. Це був новий напрям наукової метрологічної роботи. Також Б.І. Стадник був розробником науково-методичних принципів створення приладів для вимірювання температури та засновником нового наукового напрямку, що отримав назву «Взаємозв'язки похибки перетворювачів температури і градієнта їх внутрішніх механічних напружень». Наукові роботи під керівництвом вченого із вивчення взаємозв'язку метрологічної надійності первинних перетворювачів фізичних величин і градієнтів внутрішніх механічних напружень в елементах їх конструкцій. За новими науковими напрямами сформувалася наукова школа засобів вимірювання фізичних величин, яку очолює Б.І. Стадник. За допомогою теоретичних досліджень вдалося зменшити похибки перетворювачів фізичних величин у промисловості та господарстві [1, с. 2–8].

Ще одним вченим, який сприяв розвитку метрологічних досліджень в Україні, був проф. кафедри «Метрологія, стандартизація та сертифікація» Національного університету «Львівська політехніка» В.О. Яцук. Науковець розробляв цифрові засоби вимірювання фізичних величин, інтелектуальні пристрої та впроваджував їх метрологічне забезпечення. Ним розвинута теорія метрологічного забезпечення вимірювальних систем на місці експлуатації [2, с. 5–10].

У Київському політехнічному інституті (КПІ) засновником наукової школи метрології був проф. Ю.М. Туз. Вченим були досліджені та розроблені теоретичні основи інформаційно-вимірювальної техніки, структурні методи підвищення точності вимірювань, а також створені високоефективні

вимірювальні пристрої різного функціонального призначення. Ю.М. Туз створив наукову школу автоматизації нових експериментальних досліджень. У 1994 р. він отримав Державну премію України в галузі науки і техніки за роботу у створенні сучасних науково-методичних основ та розробив прогресивну високопродуктивну базу автоматизації промислового експерименту. Вчений був керівником понад 50 науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, завдяки теоретичним роботам розробив та впровадив у серійне виробництво понад 30 приладів та систем [3, с. 150–152].

Також в КПІ фундаментальними метрологічними дослідженнями займався проф. Є.Т. Володарський. Він є засновником структурно-алгоритмічного напрямку підвищення точності вимірювань. За результатами цих робіт було розроблено серійні прилади. Є.Т. Володарський впровадив науково-методичні розробки щодо метрологічного забезпечення систем керування технологічними процесами. Також були створені методики, які дозволяли отримати експериментальні дані. Ці методики необхідні для точності досліджень у біологічних, медичних, фармацевтичних та ін. лабораторіях щодо подальшої їх сертифікації [4, с. 3–9].

У Харківському політехнічному інституті розроблення методів та засобів вимірювання і контролю у приладобудуванні проводила кафедра інформаційно-вимірювальної техніки. За ініціативою проф. С.І. Кондрашова було започатковано перспективний напрям з розроблення і впровадження тестових методів підвищення точності. Розроблено алгоритми первинного оброблення вимірювальної інформації для системи контролю параметрів парової турбіни та пристрій для вимірювання й прогнозування температурних і деформаційних зміщень ротору впроваджено на Зміївській ГРЕС спільно з Харківським тракторним заводом. Також розвивалися дослідження резонансних, автогенераторних методів вимірювань, роботами завідував проф. К.С. Полулях [5, арк. 1–2].

Дослідження в галузі метрології проводилися в Харківському інституті радіоелектроніки. Завідуючий кафедрою та засновник наукового осередка проф. І.В. Руженцев за допомогою математичного моделювання розробляв генераторні прилади та засоби вимірювальної техніки. Також він був винахідником метрологічного забезпечення експлуатації газовимірювальних систем та інформаційно-вимірювального комплексу для електромагнітного моніторингу навколишнього середовища.

Таким чином, розвиток метрології вищої технічної школи України відбувався відповідно до потреб промисловості та господарства. Унікальні фундаментальні теоретичні роботи вчених сприяли створенню точного обладнання та техніки, що відповідає світовим стандартам.

Джерела та література

1. Yatsyshyn S., Stadnyk B., Lutsyk Ya., Yatsuk V. Metrological Array of Cyber-Physical Systems. Part 1 : Challenge of Modernity. *Sensors & Transducers*. 2015. Vol. 186, issue 3 (March). P. 1–11.
2. Поліщук Є. С. Метрологія та вимірювальна техніка : підручник. 2-ге вид., доп. та перероб. Львів : вид-во Львів. політехніки, 2012. 544 с.
3. Tuz Y. M. , Oulianova A. A, Arhipova A. O. Wideband wattmeter of transfer power

without self consumption error. *Електротехнічні та комп'ютерні системи*. Київ : Техніка, 2012. № 6 : Метрологія, інформаційно-вимірювальні технології та системи. С. 150–153.

4. Володарський Є. Т., Кошева. Понятійно-термінологічні аспекти сучасної метрології. *Український метрологічний журнал*. 2012. № 1. С. 3–10.

5. Якісний склад кафедри, НТУ «ХП», 2015 р. // Поточне діловодство кафедри «інформаційно-вимірювальна техніка». 2 арк.

6. Сінь Чень, Руженцев І. В., Нікітенко О. М. Системи обробки інформації. 2011. № 6. С. 72–76.

ЗАСНУВАННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. Т.ШЕВЧЕНКА ЯК ВАЖЛИВА ВІХА У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ, ОСВІТИ І ТЕХНІКИ

Медвідь Ф.М., Курчина Т.О., Твердохліб А.І.

Міжрегіональна академія управління персоналом (м. Київ)

Наукові товариства як один із найцікавіших і водночас найменш досліджених феноменів культури виступають як одна із форм громадських об'єднань, що виникають з ініціативи окремих осіб і діють на засадах саморегулювання. Вони відіграли значну роль у розвитку науки, освіти і культури України. Одним з перших були Філотехнічне товариство у Харкові (1810) та Товариство наук при Харківському університеті, що мало природниче та словесне відділення (1812). Пізніше почали утворюватися спеціалізовані товариства, наприклад, Товариство сільського господарства Південної Росії, засноване в Одесі у 1828 р. з ініціативи князя М.С. Воронцова, генерал-губернатора Новоросійського краю [2, с. 866; 6, с. 148–155].

Загальнослов'янський рух відродження в Європі, початки українського національного руху в Галичині, спричинили до появи низки товариств гуманітарного профілю, зокрема, історичного товариства Нестора-Літописця у Києві (1873), Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства (Київ, 1873), Товариства історії та старожитностей в Одесі, Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, що мало особливе значення для розвитку науки і культури України, бо об'єднувало в своїх лавах учених гуманітарного та природознавчого профілю, котрі розгорнули цілий спектр українознавчих досліджень. Воно виникло у 1873 р. у Львові як літературно-видавнича організація, яка публікувала і розповсюджувала літературні і наукові твори та часописи, всіляко сприяла розвитку української словесності, коли за висловом М. Грушевського, «можливість української культури стояла під знаком запитання... гурток патріотів закладає фонд для розвитку української літератури і культури». Головне завдання товариства полягало в тому, щоб об'єднати як наукові сили з усіх українських земель, так і ті, що опинились на чужині.

Появу товариства стимулювали не лише невідрадні обставини для українства (Емський указ від 18 травня 1876 р.), а й загальнослов'янський рух відродження в Європі, зокрема, у Сербії, Чехії, Польщі й Хорватії, і водночас поява ряду слов'янських національних товариств і організацій[5; 8].

У Східній Україні ініціатором заснування Товариства ім. Шевченка у Львові був О. Кониський. З поміж фундаторів зі Східної України були В. Антонович, М. Драгоманов, К. Михальчук, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, у Західній Україні – С. Качала, К. Сушкевич, Д. Гладилович, О. Огоновський та ін. Засновниками і меценатами товариства були Є. Милорадович зі Скоропадських, Д. Пильчиков, М. Жученко і 32 жертводавці-галичани, а також товариство «Січ» у Відні [3, с. 203].

У перші 20 років свого існування Товариство обмежувалося, в основному, завданнями, передбаченими статутом, – «вспомогати розвій руської (малоруської) словесності», тобто переважно літературною та видавничою діяльністю. Проте засновники Товариства прагнули створити потужний науковий осередок, щоб воно, за задумом О. Кониського, «стало засновником будущої українсько-руської академії наук». З 13 березня 1892 р., коли було схвалено на спеціальних загальних зборах проєкт нового статуту, Товариство стало називатися Науковим товариством імені Шевченка (НТШ). Воно набуло чіткої структури і за зразками тогочасних західноєвропейських академій наук складалося з трьох секцій: історико-філософічної, філологічної та математично-природописно-лікарської. З 1892 р. почали виходити «Записки НТШ» – основний друкований орган Товариства, редактором якого став з 1895 р. М.Г. Грушевський.

У другій половині ХІХ – упродовж ХХ ст. Наукове товариство ім. Шевченка відіграє визначну роль у розвитку наукових знань, видавничій справі українського народу. Основним його завданням було і залишається «плекати та розвивати науку і штуку (мистецтво – Ф.М.) в українсько-руській мові, зберігати та збирати пам'ятки старинности і предмети наукові України-Руси...» [10, спр. 3, арк. 1.].

В рамках Історико-філософічної секції під проводом Михайла Грушевського виросла значна історична школа: С. Томашівський, І. Джиджора, І. Кревецький, І. Крип'якевич, М. Кордуба. До когорти вчених-правників та суспільствознавців належали К. Левицький, В. Охримович, В. Старосольський, С. Дністрянський, М. Лозинський, В. Панейко та ін.

Філологічна секція крім І. Франка мала особливо багато видатних вчених: О. Огоговський, С. Смаль-Стоцький, М. Сумцов, К. Студинський, С. Єфремов, В. Щурат, Є. Тимченко, М. Возняк, І. Зілинський, етнологи В. Гнатюк, Ф. Вовк, О. Колеса, Ф. Колеса, В. Шухевич, І. Свенціцький.

Третя секція Наукового товариства ім. Шевченка називалася математично-природописно-лікарська (МПЛС) і охоплювала широкий спектр стислих наук, починаючи від математики до медицини і в рамках якої вперше, в нашій історії почато генерування україномовного наукового продукту в сфері стислих наук. Тут яскраво виділяються імена математика В. Левицького, природодослідників І. Верхратського, І. Раковського та М. Мельника, славетного електротехніка І. Пулюя, світової слави біохіміка і водночас парламентського діяча І. Горбачевського, лікаря Є. Озаркевича [7, с. 7]. Наприкінці ХІХ ст. МПЛС стала одним із спеціалізованих осередків Наукового товариства ім. Шевченка. Першим головою МПЛС був природознавець, педагог і філолог І. Верхратський.

Директором МПЛС протягом 32 років був видатний математик, фізик і педагог Іван Левицький.

Починалася історія Математично-природописно-лікарської секції з того, що два видатних вчених, як на той час вже відомий природознавець і педагог І. Верхратський та молодий 25-літній В. Левицький взяли на свої плечі важкий тягар підняття та розвитку української природознавчої науки. Пізніше до них приєдналися праязкі вчені: фізик та електротехнік Іван Пуллоу, лікар-хімік Іван Горбачовський, київський вчений, доктор Олександр Черняхівський.

Діяльність МПЛС, порівняно зі своїми двома секціями (історично-філософською і філологічною), мала більше труднощів. Та діяльність її була та не менш плідною. Протягом 47 років у секції було видано 32 томи «Збірника» в 41 випуску, які займають до 6300 стор. друку, містять майже 300 наук. праць непересічної вартості 60-ти різних авторів; засновано бактеріологічний інститут, де проводились важливі біохімічні дослідження; створено Фізіографічну комісію, яка організовувала систематичні дослідження української природи, видала протягом періоду 1925–1938 рр. 7 томів власного «Збірника» і взагалі зробила величезний внесок в природничу науку загалом. Фізіографічна комісія була створена у 1920 році. Її Головою і незмінним редактором усіх випусків «Збірника фізіографічної комісії» був Микола Мельник, ботанік і педагог. Тематика «Збірника Фізіологічної комісії» не була вузькою, але певної системи публікацій не спостерігається. Цікавими у «Збірнику» є праці Ю. Полянського, М. Мельника, д-ра Д. Драгомирецького, д-ра М. Дольницького, І. Крип'якевича, В. Левицького та інших, присвячені фізіографічним дослідженням Галичини, дослідженням галичанської флори, метеорологічним проблемам. Досліджувались проблеми корисних копалин західно-українських земель, мінералогічних досліджень, проблеми краєзнавства і, навіть, астрономічні явища в українських землях [11, с. 52–70].

Розвиток лікарської науки в МПЛС асоціюється з ім'ям відомого лікаря Євгена Озаркевича, який до того ж був редактором окремих 5 випусків «Лікарського збірника» (друкувався у загальному виданні «Збірник МПЛС» тт. III / Вип. 2; IV / Вип. 1; V / Вип. 2; VI / Вип. 2; VIII / Вип. 1), а також був співредактором тих томів «Збірника МПЛС», де друкувались лікарські статті. За весь час існування Секції в «Збірнику» було опубліковано 35 статей лікарської тематики, авторами яких були такі відомі вчені та лікарі-практики, як І. Верхратський, І. Горбачовський, О. Дакура, М. Волинський, Е. Бобринський, М. Кос, С. Морачевська-Окуневська, В. Морачевський, Ю. Марішлер, М. Олійник, М. Панчишин, Ф.Щ. Сельський, А. Соловій, о. Черняхівський, В. Янович, Р. Копач.

Пізніше, після 1910 р. наукова діяльність лікарів в МПЛС плавно перетекла в Лікарське товариство, яке існувало незалежно від НТШ. Одночасно розвивались і інші наукові галузі на чолі з відомим вже на той час вченими. Область математики і фізики очолював В. Левицький. Під його керівництвом світ побачили важливі роботи даної галузі таких вчених, як К. Глібовицький, В. Каліцун, М. Кравчук, М. Крилов, Н. Садовський, В. Стасюк, М. Чайковський, Т. Цюропайлович. 90 % робіт, присвячених фізичній географії належить

С. Рудницькому. Відмітимо ще в цій області науки праці В. Гериновича, М. Дольницького. Природознавчі та антропологічні роботи належать І. Раковському, Л. Бачинському, І. Верхратському, Ф. Примаку, І. Горбачовському, Ю. Полянському. Окремим науковим здобутком МПЛС є ряд праць, присвячених розвитку термінології, таких вчених, як В. Левицький, М. Мельник, І. Пулюй, С. Рудницький, І. Кандяк, А.П. Семенов, Р. Цегельський, Д.М. Болелобський. Великий відсоток серед статей «Збірника» займають хімічні статті Ю. Гіряка, Е. Вертипороха, А. Топачевського, О. Орлова, О. Смакули. С. Балею належать праці психологічного характеру. А також МПЛС отримала цінного співробітника науково-технічного напрямку І. Фещенка-Чопівського. Галузі фізики та електротехніки належать праці В. Кучера, І. Левицького, І. Пулюя, О. Смакули, П. Холодного, М. Павлова, К. Тончаківського. Відзначимо ще й праці, присвячені астрономії, О. Монцибовича, С.Д. Чорного, В. Левицького [1, с. 91–92].

Науковому товариству ім. Шевченка, на думку дослідників, належить виняткова роль в історії науки, освіти і техніки та консолідації національних сил на українських теренах. Це перша неофіційна українська академія наук, яка стояла на захисті всього національного до створення 1918 р. Академії наук України. НТШ – сформована у теоретично-практичних дійових вимірах наукова інституція з чіткими державницькими підходами до трактування і до конкретної праці над вивченням наукових процесів. Товариство від початку дало можливість дивитись на Україну не лише констативно, як на поділену етнотериторію, а як на повноцінну, зі своїми давніми історією, культурою, єдиною мовою країною, побачити те, що до того часу було в тіні або на наукових і практичних манівцях. Спираючись на свої наукові концепції, НТШ запропонувало першу спробу пов'язати поступ України як цілісної країни в Європі з розвитком системних досліджень різних наукових галузей. У цьому аспекті Товариство розробило чітку програму дій, яка стосувалася сутності та значення національного життя, проблем розвитку української ідеї та національного інтересу під кутом зору різних наукових зацікавлень. У гуманітарних науках НТШ основний акцент ставить на суверенітеті країни, а також на суверенізації особистості та політично-правового забезпечення життєдайності українського народу та етнічних меншин в українському соціумі, а в природничо-математичних науках – на власних наукових теоретичних і практичних осередках, секціях, що розвивали б наукову думку. Загалом ці заходи НТШ зініціювали широке дослідження матеріальної і духовної культури, в тому числі фундаментальних першоджерел [4, с. 8]. Наукове товариство ім. Шевченка до утворення Українського наукового товариства в Києві (1907), відіграло роль національної академії наук. Створена 14 листопада 1918 р. Українська Академія Наук запозичила від нього організацію та структуру, високий рівень досліджень, їх гуманістичну спрямованість [9, с. 25].

Отже, Наукове товариство ім. Шевченка виступало не тільки як консолідуючий чинник українства і української гуманітарної науки, а також сприяло консолідації науковців-природознавців та репрезентації їх досліджень на міжнародному рівні.

Джерела та література

1. Зайцева З. І. Український науковий рух : інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX –початок XX ст.): монографія. Київ : КНЕУ, 2006. 368 с.
2. Історія української культури : у 5 т. Київ : Наук. думка НАН України, 2008. Т. 4. Кн. 1. Українська культура XIX століття. 1007 с.
3. Купчинський О. А. Наукове товариство імені Шевченка. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 2010. Т. 7 : Мл–О. 2010. С. 203–213.
4. Купчинський О. Передмова. *Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія / НТШ*. Львів, 2012. Т. 1 : А–Бібл. С. 7–36.
5. Кріль М. М. Слов'янські народи Австрійської монархії : освітні та наукові взаємини з українцями 1772–1867. Львів : Сполом, 1999. 294 с.
6. Медвідь Ф. М. Передумови виникнення і становлення наукових товариств на землях України. *Історія науки і техніки*. Київ : ДЕДУТ, 2016. Вип. 8. С. 148–155.
7. Романів О. Чергова ювілейна віха в історії української науки (до 130-ліття Наукового товариства ім. Шевченка). *Праці Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 2004. Т. 13. Студії з поля історії української науки і техніки С. 6–14.
8. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. 498 с.
9. Храмов Ю., Руда С., Павленко Ю., Кучмаренко В. Рання історія Академії наук України (1818–1921). Київ, 1993. 246 с.
10. Центральний державний архів України у Львові. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1.
11. Шуманська Н. В. Історія Математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка (1893–1940) : монографія. Київ : АН ВШ України, 2009. 232 с.

ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Мелентьева Т.Н.

Национальный фармацевтический университет (м. Харків)

В каком направлении не развивалось бы общество, оно всегда будет заинтересовано в формировании у молодого поколения определенного набора духовных ценностей. Духовные ценности определяют жизненную позицию человека, мотивацию его поступков. Это одно из условий полноценного существования общества. Обществу всегда нужны люди, которые могут правильно оценить существующую реальность, активно и творчески мыслить, принимать самостоятельные решения и отвечать за их выполнение.

Основную роль в решении этой важнейшей задачи всегда выполняло образование. Но в последние годы вся система образования в нашей стране стала активно реформироваться. Совершенно очевидно, что потребность в реформах назрела давно, т. к. устарели и методики преподавания и содержательная сторона многих учебных дисциплин, и методическое сопровождение системы обучения. Но анализ шагов по реформированию системы позволяет сделать вывод о том, что реформирование проводится непродуманно, бессистемно. В итоге снижается качество образования. Школы, и особенно вузы все меньше внимания обращают

на подготовку качественного специалиста, отдавая предпочтение количественным показателям. Сегодня контингент студентов в вузах формируется по принципу финансовых возможностей. И это можно понять, ведь система образования фактически оказалась в состоянии самовывживания. Возможно, идея Министерства образования о сокращении количества вузов и превращении оставшихся в большие образовательные центры частично поможет частично снять финансовые потребности вузов.

Но, на мой взгляд, есть еще немало проблем, без которых мы не сможем подготовить качественного специалиста.

Одна из таких проблем – мотивация студента и ученика к обучению и получению знаний. Складывается впечатление, что и у выпускников школ и выпускников вузов отсутствует внутренняя мотивация в получении качественного и системного образования, т. к. это предполагает серьезных усилий и напряженной работы. А школа и вузы убрали внешнюю мотивацию, заменив ее всевозможными формами тестирования и погоней за баллами. Причем значительную часть студентов вполне устраивает минимально необходимое количество баллов. Студент не видит связи между хорошей успеваемостью и хорошей работой в будущем. И пока работодатели не станут проявлять заинтересованность в перспективных выпускниках на стадии обучения, начиная с младших курсов, поощряя и стимулируя лучших, проблема не будет решена. Студент с первых дней обучения должен видеть перспективу и интерес в обучении. Тогда появится состязательность, стремление к получению реальных знаний, а не баллов любыми способами. Такие студенты будут более требовательны и к качеству знаний, и качеству преподавания. А это – главное условие исключить коррупционную составляющую в образовании.

Еще одна проблема, о которой много лет говорят на разных уровнях, но которая до сих пор не нашла своего решения. Я имею в виду перегруженность преподавателей. Решение этой проблемы возможно только административными мерами и увеличением доли бюджетного финансирования школ и вузов. Сейчас же наблюдается обратная тенденция, т.е. увеличение аудиторной нагрузки на одного преподавателя. Это не может не сказаться как на качестве обучения, так и снижения внимания преподавателя на воспитательный процесс. А без воспитательной работы сложно сформировать духовные ценности.

АВІАЦІЙНЕ НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ ТОВАРИСТВО В КИСВІ: ПЕРЕДУМОВИ, СТВОРЕННЯ, РОЗВИТОК

(до 95-річчя заснування)

Милостян Ю.Г.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Україна була, є і залишається космічною державою! Це твердження ґрунтується, зокрема, на багаторічній історії вітчизняної аерокосмічної галузі та її науково-технічному потенціалі.

Передумовами зародження вітчизняного ракетно-, літакобудування, перш за

все, були одвічна мрія людини піднятися в небо та накопичені за кілька століть теоретичні знання та емпіричний досвід.

Разом із першим в Російській імперії офіційно зареєстрованим польотом людини на повітряній кулі (аеростаті) 20 червня 1803 р. почався період стрімкого розвитку повітроплавання і авіабудівництва. Після польоту, що був здійснений французьким повітроплавцем і першим у світі парашутистом Андре-Жаком Гарнереном, незабаром відбулись наступні, які вже мали практичний характер. З генералом С.Л. Львовим, що представляв інтереси Російської армії, яка була зацікавлена у застосуванні аеростатів у своїх цілях, з відомим хіміком Т.Є. Ловіцем, Д.М. Менделєєвим та іншими членами Петербурзька академія наук, яка фінансувала польоти, та ще багато інших.

Впродовж цих польотів було здійснено низку дослідів зокрема, було з'ясовано, що на кожні 100 метрів температура падає на 0,75 градуса, за допомогою рупора встановлено, що відбитий від землі звук доходить до гондоли і, отже, можна визначити висоту польоту. У момент польоту за допомогою призми визначалася видимість предметів на землі. Отже, паралельно розвивалась дотичні науки: фізика, хімія, метеорологія.

Жвавий інтерес серед науковців і ентузіастів сприяв виникненню гуртків та секцій повітроплавання у різних містах Російської імперії. Одним з таких осередків стає Київ. Оскільки на той час в Києві існувала досить потужна наукова школа на базі Київського політехнічного інституту (КПІ) на чолі з професором математики М.Б. Делоне, який ще в 1896 р дізнався від свого вчителя М.Є. Жуковського про польоти на планерах німецького інженера, одного з піонерів авіації Карла-Вільгельма Отто Лілієнтала і займався систематичними дослідженнями моделей планерів. Проте, він був не єдиним піонером в цій справі. У 1899 р. в КПІ було ініційовано створення п'ятого, повітроплавного відділення, яке очолив один з найбільших ентузіастів авіації, теж учень Жуковського, професор М.А. Артем'єв. З його ініціативи в 1905–1906 рр. при Механічному гуртку була створена Повітроплавна секція. У листопаді 1908 р. секцію реорганізовано в окремий Повітроплавний гурток (ПГ), незмінним керівником якого став М.Б. Делоне. На той момент ПГ поділявся на відділи: аеропланів, гелікоптерів, двигунів та орнітоптерів. Київський ПГ відіграв значну роль у вітчизняному планеробудуванні. Він дав гвинтокрилій авіації два типи планерів – Делоне і Адлера, створивши базу багатьом вітчизняним планеристам в 1910–1914 роках. Після початку Першої світової війни гурток закритися, так як більшість його членів були покликані на службу в авіачастини.

У 1909 р на базі ПГ було створено перше в південній частині Російської імперії добровільне науково-технічне і спортивне товариство сприяння розвитку авіації і повітроплавання – Київське товариство повітроплавання (КТП) (1909–1916). Його членами було сконструйовано, збудовано і випробувано чимало літальних апаратів. КТП готувало дипломованих пілотів-авіаторів, організувало змагання, влаштовувало авіавиставки тощо. Так, 5 червня (23 травня) 1910 р., екстраординарний професор КПІ О.С. Кудашев, який, скоріш за все, був членом КТП, здійняв в небо власний літальний апарат, що став першим літаком, збудованим в Російській імперії. Поряд з

О.С. Кудашевим творили історію вітчизняного літакобудування інші, не менш талановиті ентузіасти своєї справи такі, як І.І. Сікорський, П.М. Нестеров, Д.П. Григорович, О.М. Свєшников, В.П. Григор'єв, Г.П. Адлер, Ф.І. Билінкін та інші.

З початком Першої світової війни ПГ закритися, так як більшість його членів були покликані на службу до авіачасти, робота гуртка відновилася лише у 1922 р.

У 1923 р. ПГ був реорганізований у добровільне об'єднання фахівців з авіаційної науки і техніки при КПП – Авіаційне науково-технічне товариство (АНТТ) (1923–1925)

Діяльність товариства полягала в розробці наукових проектів, будівництві та випробовуванні планерів та малопотужних літаків, товариство влаштувало авіавиставки, видавало журнал «Авіація і повітроплавання».

В роботі АНТТ брали участь майбутній конструктор ракетно-космічної техніки С.П. Корольов, засновник КТП М.Б. Делоне, ректор КПП і перший директор авіазавода В.Ф. Бобров, авіаконструктори. К.А. Калінін, Д.Л. Томашевич, Ф.Ф. Андерс, ректор Київського сільськогосподарського інституту і перший керівник першої української авіакомпанії «Укрповітрошлях» І.І. Касяненко та інші. Окрім КПП до АНТТ увійшли такі організації-члени як авіазавод, підрозділи авіаційних і повітроплавних військових частин, губернський відділ Товариства авіації та повітроплавання України і Криму (ТАПУК) авіанавігаційна станція.

Результатом діяльності АНТТ стала організація у 1933 р., на базі авіаційного факультету КПП вищого авіаційного навчального закладу – Київського авіаційного інституту (зараз Національний авіаційний університет (НАУ)). Саме цей заклад зараз обирають для себе понад 50 тисяч талановитих студентів більше ніж 40 країн світу, що бажають присвятити себе підкоренню повітряного океану. З цих юнаків та дівчат формується сучасна авіаційна еліта. Потужні науково-педагогічні школи та технічна база НАУ дають можливість готувати високопрофесійних фахівців інженерного профілю в таких структурних підрозділах як Аерокосмічний Інститут, Інститут аерокосмічних систем управління, Інститут міжнародної організації цивільної авіації ІСАО, до складу якого входять Європейський навчальний центр з авіаційної безпеки та Європейський навчальний центр підготовки державних інспекторів з безпеки польотів та льотної придатності повітряних суден, Інститут аеропортів, Інститут аеронавігації та Житомирський військовий інститут ім. С.П. Корольова, Кіровоградська льотна академія. Майбутні пілоти і фахівці з наземного обслуговування повітряних суден вдосконалюють професійні навички на справжніх літаках в найбільшому в Європі навчальному ангарі, на радіополігоні, полігоні авіаційної техніки та спеціальних тренажерах. У першому корпусі університету знаходиться Музей НАУ – музей історії повітроплавання та літакобудування в Україні, також працює Державний музей авіації – найбільший в Україні музей технічного профілю, знаходиться у Києві поблизу аеропорту «Жуляни». НАУ має налагоджені багаторічні зв'язки з провідними підприємствами авіаційної галузі України.

Такий шлях пройшла наша авіаційна наука протягом XIX–XX ст., розвиваючи напрямки вітчизняної, а багато в чому і світової, спочатку гвинтокрилої, потім реактивної авіації, а ще пізніше і космонавтики.

**ПРОЕКТ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ «...ІМЕНА ВЕЛИКИХ І НЕЗНАНИХ».
БОНЕЦЬКИЙ СИГИЗМУНД ЛЮДОМИРОВИЧ.
ДО 135-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ**

Михайлова Н.В.

*ДВНЗ Уманський національний університет садівництва
(м. Умань Черкаської області)*

*Гарне насіння знань – родить сторицею.
Лариса Цимбровська*

Нещодавно до моїх рук потрапила книга С. Бонецького «Квітництво промислове та присадибне», яка побачила світ у харківському видавництві «Радянський селянин» 1927 р. Малий тираж – всього 3000 примірників і рік видання свідчили про цінність видання. Коротка передмова закінчувалась датою і місцем написання книги: «Січень, 1927 р. Гумань». Мене вразила мова автора – так говорила моя бабуся і завжди підкреслювала, що народилась саме в Гумані.

У передмові Сигизмунд Людомирович пише: «Не дивлячись на дефекти, які автор гостро відчуває, він має надію, що його роботу з галузі квітництва як першу, складену українською мовою, успішно використовуватимуть аматори квітникарі та починаючі промисловці, а також, як підручник, учні проф. та трудшкіл». 2017 р. ювілейний не тільки для книги «Квітництво промислове та присадибне», а і для її автора.

Бонецький Сигизмунд Людомирович народився 1882 р. у місті Балта Херсонської губернії (сучасної Одеської області). Батько, маючи економічну освіту працював на хазяїв у багатих маєтках. Мати померла, залишивши напівсиротами шістьох дітей, коли маленькому Сигизмунду виповнився лише рік.

Освіту, можливо за порадою батька, Сигизмунд Бонецький здобував у Одеській школі садівництва та городництва. Після отримання атестату у 1904 р. працював спеціалістом на військових городах у Маньчжурії.

Через рік набуває досвід роботи садівничим у приватних садах, згодом завідує розсадником. До 1912 р. викладає ботаніку у приватній Березівській школі садових робітників В.Ф. Долинського у с. Березівка Балтського повіту.

Про початок уманського періоду в житті Бонецького свідчить лист з Департаменту землеробства до директора Уманського училища садівництва і землеробства: «...не имется препятствій къ оставленію окончившаго курсъ Одесской школы садоводства С.Л. Бонецаго исполняющимъ по найму обязанности помощника Управляющаго Царицыномъ Садамъ, къ исполненію каковыхъ г. Бонецкій допущень Вами съ 1 октября 1913 года». В цей час Бонецький вивчає досконало плідівництво і технічну переробку плодів та овочів

при Уманському училищі садівництва і землеробства.

У 1921 р. Уманське середнє училище землеробства і садівництва реорганізовано в Уманський агрополітехнікум. В цей час Бонецький обіймає посаду помічника завідуючого садовим господарством, виконує обов'язки заступника декана плодоовочевого факультету нашого навчального закладу. У 1922 р. був призначений завідувачем парково-оранжерейним господарством. Плідно Сигизмунд Людомирович працює над описом видового складу Царициного саду, який на той час був підпорядкований агрополітехнікуму.

Про 20-ті роки Бонецький пише у передмові книги «Квітництво промислове та присадибне»: «Перевантаженість автора іншою працею з одного боку, та деякі об'єктивні причини – з другого, не дали змоги надати цій роботі потрібного обсягу та стараннішої обробки».

З якою любов'ю автор пише у першому розділі про «Значіння декоративного садівництва та квітництва»:

«Декоративне садівництво не складає предмету розкоши, але є предметом першорядної потреби і служить на першорядної потреби і служить на втіху не окремим людям, а приступне для всіх.

Деревні насадження, особливо по містах, освіжають повітря, отруєне сотнями фабрик і численним населенням; вони дають затінок; серед них знаходять притулок безліч кволих міських дітей. Деревні насадження утворюють захисні смуги, допомагають боротися з посухою і т. інш.»

«На Україні, через природжену любов народу до квіток, а також у зв'язку з багатством природи, – воно було розвинене краще, ніж по інших частинах колишньої Росії (за винятком північно-західних народів –фінів, латишів т. інш.)».

Ще одна думка автора на сторінках цього видання стане руйнівною у його долі:

«На Україні, крім того, можна надати розвиткові квітництва того національного характеру, що сам собою намітився ще в давнину. Кому не відомо, що українське селянство виробило свій певний асортимент квіткових рослин, що їх воно культивувало при своїх садибах. Такими є: улюблені купчаки або чорнобрівці (*Tadetes patula* L.), рожі (*Alethea rosea* Cav), м'ята, рута (*Ruta*), та деякі інші. Отже, слід не тільки не спиняти цю течію, але, навпаки, надати їй найширшого розвитку».

У 1934 р. на сторінках першого номеру журналу «Сад та город» була надрукована рецензія І.Лисенко «Націоналістична контрабанда С. Бонецького». Посилаючись на виступ тов. Косіора на листопадовому пленумі ЦК і ЦКК КП /б/ У 1933 р. автор пасквіля пише: «Шкідницькі буржуазно-націоналістичні елементи провадили свою роботу і розставляли свої сили в усіх галузях нашого соцбудівництва. Надзвичайно характерними з погляду протаскування махрового націоналізму у вузько фахових дисциплінах є контрабанда С. Бонецького /працює тепер в Уманському плодо-ягідному інституті/ в його брошурі «Квітництво промислове та присадибне», вид-во «Радянський селянин», 1927 р., якою тепер користуються студенти і учні даної вертикалі».

Це був попереджувальний постріл. «4 грудня 1934 р. С.Л. Бонецького було

звільнено з посади завідуючого декоративного відділу «...який не забезпечив керівництво галуззю як організаційно, так і ідеологічно».

Книги «Квітництво промислове та присадибне» були вилучені з бібліотеки Уманського плодо-ягідного інституту і з усіх бібліотек країни. Єдиний, на сьогоднішній день, екземпляр книги потрапив до наукового фонду 12.IV.1951. В особистій папці С. Бонецького, що зберігається в документальних фондах музею історії Уманського національного університету садівництва є ще одне видання. Зараз важко сказати, яким чином книга потрапила до музею. Маю припущення, що її передав власник, відомий історик, краєзнавець Микола Федорович Комарницький. На титульному листі і на 17 сторінці печатки особистої бібліотеки з інвентарним номером власника.

У 1935 р. родина Бонецьких була вимушена переїхати до м. Таганрог. Сигизмунд Людомирович працює у «Горземсадтресте». Саме на адресу цієї організації йому пише листа Михайло Євграфович Софронов. Вони зустрілись у 1921 р., коли Софронов повернувся до Умані. Михайло Євграфович 1908–1911 рр. був директором Уманського училища садівництва і землеробства, він автор фундаментального історичного нариса «Уманское училище садоводства и земледелия» (1910). У листі, датованому 3.VIII.1936 (рік з конверта) з міста Кисловодська Михайло Євграфович пише: «Пишу Вам, а не Наташе, так как 1) Вы глава дома и 2) я забыл Ваш адрес и думаю, что Вы более известны, чем Наташа». Вперше читаючи цей лист, я подумала, що дружина Бонецького якимось чином пав'язана з родиною Софронова. Скоріш за все це дочка Михайла Євграфовича. Про це свідчить запис зроблений зав. музеєм інституту Н. Гаташ б. Х. 1966 р. у м. Одесі «со слов жены Н.М. Софроновой». Можливо вона не змінювала прізвище після одруження, або повернула дівоче після арешту чоловіка. У цій же записці є цікавий факт: «Очень много сделал полезного для парка. Младшая елка на площади Собрания посажена им в парке «Софиевка». Он заметил, что старая ель начинает подсыхать. Студенты писали ему много писем».

Після ретельних досліджень стало відомо, що Наталія Михайлівна дійсно дочка М.Є. Софронова і до 1935 р. працювала в Уманському плодо-ягідному інституті.

Наташа була не тільки дружиною, а і помічницею у роботі над книгою «Квітництво промислове та присадибне». У передмові вчений написав:

«Нарешті, автор складає щиру подяку своїй дружині, що активно допомагала йому в роботі».

27 березня 1938 р. по неправдивому доносу і на основі попереднього звинувачення у «націоналізмі і контрабанді» Бонецький був заарештований і засуджений до 10 років з відбуванням у виправно-трудоному таборі м. Тавда Свердловської області. Мине дуже багато часу і «определением Военного Трибунала Северо-Кавказского военного округа от 23 август 1957 г. дело в отношении С.Л. Бонецкого прекращено по п.5 ст.4 УПК РСФСР и он полностью реабилитирован».

22 роки відданого служіння науці в нашому навчальному закладі і у парку «Софіївка» заслуговують шанобливої згадки про Бонецького Сигизмунда

Людомировича. А книга «Квітництво промислове та присадибне» у почесному 90-літньому віці, як насінина, посаджена добрими руками – проросте сторицею. Хай буде так!

Джерела та література

1. Белоус И. И., Белоус Ир. И. Уманский сельскохозяйственный институт. Киев : Вища школа, 1976. С. 32.
2. Косаравский И. А. Государственный заповедник «Софиевка». Киев : Академия архитектуры УССР, 1951. 55с.
3. Косенко І. С. Уманський дендрологічний парк «Софіївка» НАН України : минуле, сучасне, майбутнє. *Теоретичні та прикладні аспекти інтродукції рослин і зеленого будівництва*. Умань. 2002. С. 16–20.
4. Бонецкий А. С., Бонецкая А. А., Возианова Н. Г. Бонецкий Сигизмунд Людомирович. *Старовинні парки і ботанічні сади – наукові центри збереження біорізноманіття та охорони історико-культурної спадщини* : матеріали Міжнар. наук. конф. Київ : Академперіодика, 2006. С. 58–62.
5. Документальні фонди музею історії Уманського національного університету садівництва. № 81-РП.

РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО» В УКРАЇНІ В ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ: 1917–1920 рр.

Моцак С.І.

Навчально-науковий інститут історії та філософії Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (м. Суми)

Аналіз цього періоду розвитку шкільної освітньої галузі «Суспільствознавство» пов'язаний із революційними подіями та побудовою нового радянського суспільства, які, у свою чергу яскраво відбилися на змісті шкільної суспільствознавчої освіти позначалися на організації відповідної методичної підготовки майбутнього вчителя – суспільствознавця.

Аналіз джерел та літератури дає підстави стверджувати, що на суспільні науки в радянський період розвитку України була покладена місія ідеологічного обслуговування командно-адміністративної системи. Суспільствознавча освіта націлювалася на формування в молоді «необхідного» для стабільності комуністичного режиму світогляду, забезпечення належної суспільної поведінки молоді. Орієнтація вчителем суспільної свідомості учня на нові ідеали та цінності зумовила революційне забарвлення ідеологічних основ суспільних наук і системи їх викладання відповідно до вимог марксистської методології [6].

Уявлення про цілі партійно-державного керівництва в галузі народної освіти і завдання, які ставилися комуністами для виховання нової радянської людини засобами викладання суспільствознавства дають роботи партійних і державних діячів М. Калініна, М. Крупської, А. Луначарського, М. Покровського [1].

В радянський період розвитку України історія розумілася як наука про зміну суспільств, формацій, що ставить за мету з'ясувати закономірність цієї зміни. М. Покровський так бачив викладання історії в школі: «Минула історія за героїв

мала окремих осіб, наша історія за героїв повинна мати народну масу, та історія була історією царів, міністрів і генералів. Наша історія має бути історією робітників і селян. Ми повинні мати у своїх школах для навчання своїх дітей свою історію» [5, с. 111].

Проблема викладання історії в радянський період виявилася надзвичайно складною. В зазначений період історія, як навчальний предмет був виключений із шкільних програм. Влада розуміла, що історія важлива як ідеологічний засіб виховання молодого покоління. Тому історія, як проста розповідь про послідовний хід подій, як наука, що має своїм об'єктом індивідуальні, неповторні явища минулого, була піддана забороні. Історія «монархічного» змісту була непотрібна новій владі.

Як навчальний предмет суспільствознавство у старших класах радянської школи було введено у 1921 році. Дисципліна «Суспільствознавство» у структурі шкільних програм радянської школи становила синтез політекономії, соціології та права. Інтеграція суспільно-гуманітарних наук була продиктована концептуальними підходами до методики радянської школи [6, с. 31–32].

Крім суспільствознавства, у школі були введені нові дисципліни політичного змісту: політекономія, соціологія, Конституція, історія державного устрою, історія праці, історія мистецтва, декретоведення.

Суспільні науки зазначеного періоду були покликані пояснити закономірності руху суспільства до нового, «світлого майбутнього». «Ми повинні мати свою історію, – підкреслював Покровський, – «справжню історію класової боротьби» [5, с. 101–111].

Суспільствознавство повинно було сформувані в учнів марксистський світогляд розуміння революційного характеру соціалістичного будівництва підготувати безпосередньо до участі в ньому. В основу було покладено вивчення історії виникнення, розвитку та розпаду капіталістичного устрою з переважною увагою до періодів промислового капіталізму та імперіалізму. Але з курсу виключалися попередні епохи: первісне суспільство, стародавній Схід, античний Схід, виникнення феодалізму. Українська історія не розглядалася як спеціальний курс, а давалася в контексті російської історії, яка у свою чергу вивчалася в обмеженому вигляді у тісному зв'язку з основними етапами європейської і світової історії. Однак послідовно вивчалися етапи класової боротьби Російської імперії. У курсі суспільствознавства вивчалися: різні форми організації промисловості та сільськогосподарської праці (ремесло, кустарництво, дрібне господарство, колгосп, радгосп); економічний зв'язок між містом і селом; форми та засоби обміну [6].

Отже, зі встановленням і зміцненням радянської влади на теренах України, особливо наприкінці 20-х початку 30-х років ст., закладався на подальші десятиліття стереотип про визначальну роль більшовицької партії розвитку освіти, а педагогічна (у тому числі) методична думка щодо реформування школи набувала ідеологічного характеру, наповнювалася необ'єктивним класовим підходом.

Джерела та література

1. Королев Ф. Ф., Корнейчик Т. Д., Равкин З. И. Очерки по истории советской школы

и педагогіки (1921–1931). Москва, 1961.

2. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч. посіб. Київ : Вікар, 2003. 335 с.

3. Михайличенко О. В. Суспільно-політичні та гуманітарні науки : теорія, історія та методика навчання : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. 347 с.

4. Нікора А. О. Теорія та методика навчання суспільно-політичних дисциплін : навчальний посібник : у 2-х кн. Миколаїв : Іліон, 2013. 439 с.

5. Пометун Е. И. Школьное историческое образование на Украине : пути развития и проблемы. Луганск : из-дво Вост.-укр. ун-та, 1995. 200с.

6. Старева А. М. Методика навчання суспільствознавства : навч.-метод. посіб. Миколаїв : Іліон, 2013. 484 с.

7. Стельмахович М. З історії українського шкільництва. *Початкова школа*. 1992. № 9–10. С. 3–8.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СЕЛЕКЦІЇ КУКУРУДЗИ НА БУКОВИНІ

Осадчук В.Д., Заплітний Я.Д., Саранчук І.І., Драб В.С.

*Буковинська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН
(м. Чернівці)*

З давніх часів, на Буковині, домінуючою сільськогосподарською культурою була кукурудза – традиційний і основний харчовий продукт для більшості населення краю, особливо для буковинського селянства.

Крім того, вона використовувалася як сировина у гуральнях і броварнях, як корм для худоби і птиці, а кукурудзиння – як корм для великої і дрібної худоби.

В 1867–1880 рр. кукурудза в структурі посівних площ займала 34,5–31,8 % і тривалий час була домінуючою в краї. З 1890 по 1913 рік питома вага кукурудзи поступово почала знижуватися і у 1913 р. становила 16 %.

Скорочення площ під кукурудзою в цей час відбувалося в основному у великих господарствах, у зв'язку з розширенням посівів під іншими прибутковими культурами – пшеницею, картоплею, льоном, цукровими буряками, а також прагненням великих землевласників зменшити обсяги трудомістких просапних культур і відповідно скоротити видатки на їх обробіток. У селянських господарствах кукурудза частково замінялася картоплею, але певні площі тут ще залишилися.

Урожайність кукурудзи на той час відзначалася значною «непослідовністю».

У статистичних даних зустрічаються і «регресивні» показники, наприклад 10,9 ц/га у 1861 р. і 9,7 ц/га у 1871 р., 14,0 ц/га у 1891–1900 рр. і 8,8 ц/га у 1913 році.

Таке різке зниження врожайності кукурудзи в окремі роки було пов'язане в основному з несприятливими кліматичними умовами, відповідно і валові збори кукурудзи теж відзначаються постійною нерівномірністю.

На Буковині в ті давні часи вирощувались в основному два сорти кукурудзи – жовтозерниста з невеликими початками, яка була не дуже високоврожайною, але яка завжди дозрівала і так звана «румунська» кукурудза з великими

качанами, про те не завжди дозрівала.

Під впливом тривалого стихійного добору вони розпались на велику кількість сортотипів. Місцеві форми кукурудзи відзначаються скоростиглістю, багатокачанністю та високими смаковими якостями зерна, яке містить значну кількість каротину та має відносно кращий амінокислотний склад білка. Поряд з цим місцеві сорти кукурудзи були пізньоврожайні і нестійкі проти хвороб і шкідників.

Цілеспрямована селекційна робота з кукурудзою на Буковинській державній сільськогосподарській дослідній станції бере свій початок з 1945 р. і тісно пов'язана з ім'ям видатного селекціонера – лауреата Ленінської премії, член-кореспондента ВАСГНІЛ, доктора сільськогосподарських наук В.О. Козубенка, який на станції з 1945 по 1959 р. очолював відділ селекції кукурудзи. В перші роки ним було закінчено створення середньораннього сорту Зубовидна 3135 розпочате ще у довоєнні роки на Кубанській сільськогосподарській дослідній станції. У процесі створення цього сорту В.О. Козубенко обґрунтував метод селекції на багатокачанність. На даний час цей метод використовується для наукової роботи з метою створення нових гібридів багатьма науковими установами України, а також за її межами.

В наступні роки співробітниками відділу селекції був виявлений і зібраний місцевий вихідний матеріал. На його основі було розпочато створення нових високо-гетерозисних скоростиглих та холодостійких гібридів кукурудзи.

Під керівництвом В.О. Козубенка створено ряд гібридів: Буковинський 1, Буковинський 2 та Буковинський 3, які були районовані у 90 областях країни. Останній був один з найбільш розповсюджених гібридів у колишньому Радянському Союзі, займаючи більше 8 млн. га посівів. Буковинський 3 знаходився у виробництві близько 30 років і є еталом ранньостиглості, вдало поєднував високу продуктивність, холодостійкість та пластичність.

У 60–80 роки минулого сторіччя на дослідній станції проводилось ряд теоретичних і практичних робіт із селекції та насінництва кукурудзи, серед них – підбір вихідного матеріалу для скоростиглих гібридів, реципропні схрещування (Шамрай О.Ф., Квач А.І.), використання стерильності у кукурудзи (Кривошея Л.К.), створення ранньостиглих холодостійких ліній і гібридів (Андріанова Н.Ф.), селекція простих міжлінійних гібридів (Зозуля О.Л.), створення самозапильних ліній з високою насінневою продуктивністю (Черномиз А.М.).

У результаті наукової роботи було створено ряд гібридів, районованих не тільки в Україні, але і в Росії, Киргизії, Німеччині (Західний 5, Західний 5 ТВ, Буковинський 12 ТВ, Буковинський 35).

Внаслідок подальшої наукової роботи селекціонерами Буковинської державної сільськогосподарської дослідної станції було створено і передано до Центру генетичних ресурсів рослин біля 100 самозапильних ліній, яким притаманні важливі господарсько-цінні ознаки.

У різні роки науковці дослідної станції плідно співпрацювали з югославськими, румунськими і молдавськими селекціонерами. Зокрема, спільно з науковцями інституту «Порумбень» (Молдова), було створено серію гібридів –

БМ 281 СВ, БМ 281 АСВ, які характеризуються високою продуктивністю (9,5-10 т/га), стійкістю до вилягання та низькою збиральною вологістю зерна.

Особливо результативним та успішним було і є співробітництво із селекціонерами Інституту сільського господарства степової зони (м. Дніпро). У співавторстві з ними створені та занесені до Реєстру сортів рослин України такі гібриди, як Стіжок 192 СВ, Кіцманський 215 СВ, Яровець 243 МВ, Шаян, Візаві, ДН Злата, ДН Синевир, ДБ Хотин. Державне випробування на даний час проходять ДБ Лада і БД Дарунок.

Основне значення багаторічної цілеспрямованої наукової та селекційно-наслідницької роботи декількох поколінь селекціонерів дослідної станції полягає в тому, що вона сприяла підвищенню урожайності зерна кукурудзи в Чернівецькій області та Західному регіоні України. Якщо в бессарабських повітах у кінці XIX на початку XX ст. збирали близько 10 ц/га зерна то в 1990–2000 рр. урожайність у середньому по Чернівецькій області досягла більше 50 ц/га.

ЯРОСЛАВ ЗАЙШЛИЙ – ВІДОМИЙ ДІЯЧ «СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРЯ», ПОДВИЖНИК КООПЕРАЦІЇ ТА ХЛБОРОБСЬКОГО ВИШКОЛУ МОЛОДІ (1909–1998)

Павлюх М.В.

Львівський національний аграрний університет (м. Львів)

Вагомою сторінкою в історії сільського господарства Східної Галичини кінця XIX – першої половини XX ст. була діяльність українського господарського товариства «Сільський господар» (1899–1944). Характеризуючи діяльність товариства, заснованого 23 березня 1899 р. в м. Олесько за сприяння священників о. Томи та о. Юліана Дуткевичів, слід відзначити, що вона була обумовлена певними природними і соціальними особливостями історії Східної Галичини цього періоду. Провідну роль у тогочасному політичному, економічному і культурному житті краю належала Українській Греко-Католицькій Церкві (УГКЦ). Ініціаторами створення товариств «Сільський Господар» стали патріотично налаштовані священники (Теоділь Гутковський, Віктор Цебровський, Григорій Купчинський, Юліан Дорожинський), народні вчителі, селяни (Осип Кацамай, Осип Стрілецький, Іван Шингера, Михайло Миколаїв, Володимир Іванович).

ГОЛОВНІ ЗАВДАННЯ ТОВАРИСТВА «СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР»:

- ✓ відстоювати інтереси селян;
- ✓ сприяти піднесенню культури господарювання;
- ✓ поширювати мережу дослідних полів, станцій;
- ✓ підтримувати зразкові господарства краю.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОБОТИ:

- ❖ *суспільна агрономія;*
- ❖ *сільськогосподарська кооперація*

Першочерговим завданням *громадської агрономії* (суспільна агрономія) була дослідницька справа:

- селекційна робота,
- вивчення ґрунтів,
- добір сортів,
- забезпечення господарств високоякісним насінням.

Сільськогосподарська кооперація здійснювала:

- Пропагування ідей (зокрема, екологічного землеробства) серед населення, зайнятого сільськогосподарською працею, дієвих засобів ведення сільського господарства;
- Навчання раціональної агрокультури шляхом порадиництва;
- Організація допоміжних установ (складів для машин, насіння, добрив);
- Проведення широких організаційних заходів (комасація, меліорація);
- Поширення агрономічних знань через створення сільськогосподарських шкіл, курсів, лекцій, виставок, дослідних станцій.

Товариство «Сільський господар» стало організатором реформування українського селянського господарства, зокрема сільськогосподарської системи. Товариство стало осередком агрономічної думки на західноукраїнських землях. Теоретико-методологічні засади громадської агрономії були розвинуті відповідно до політичних і соціально-економічних особливостей господарювання західного регіону України. Діяльність товариства об'єднала економічні, соціальні та національні моменти у боротьбі за незалежну Україну, набула значення національного чинника. Товариство було школою громадсько-господарського життя, довело право і спроможність української нації на самостійне господарське життя, ідея творення якого поступово поширювалася серед українців.

Головами та діячами товариства «Сільський господар» від його виникнення та в період відродження в 20–30-х рр. ХХ ст. були енергійні, цілеспрямовані люди, які нерідко мали фахову агрономічну освіту, отриману в провідних аграрних вищих закладах Європи. Відомим діячем «Сільського господаря» у м. Коломия, подвижником кооперації, який наполегливо працював у Хліборобському Вишколі Молоді був Ярослав Зайшлий.

Ярослав Михайло Зайшлий народився в селі Химчин Косівського району Івано-Франківської області. Закінчив Коломийську гімназію та здобув фах агронома у Ягеллонському університеті 1933 р. 1930 р. Я. Зайшлий брав участь у поїздки діячів Сільського господаря (Коломийський філіал) до Кракова; 1931 р. – до Данії та Швеції з метою ознайомлення з сільським господарством цих країн. У 1933 р. працював безкоштовним інструктором Хліборобського Вишколу Молоді товариства «Сільський господар», читаючи лекції по селах. 1934 р. бере активну участь в організації курсів передовиків у Коршеві. Очолив філію «Сільського господаря» у 1935 р. Активно співпрацював з сенаторкою Оленою Кисілевською (організаторкою жіночого вишколу) із лекціями та курсами в Західній Україні. 1938 р. разом з О. Кисілевською організував курси

кухарства у Коршеві, а також бере участь у великій виставі худоби у с. Балинці. Проводить у сільських гуртках свято обжинків.

1939 р. – одружується з Оленою Нагірною. Цього ж року, працює у «Секції охорони праці». 1940 р. працює агрономом в Округному союзі кооператив у Коломиї. Протягом 1941–1943 рр. обіймає посаду директора товариства «Сільський господар». Особливу увагу Я. Зайшлий звертає увагу на хліборобські вишколи молоді, читає лекції в галицьких селах, на яких навчав, як змінити життя селян на краще, бере активну участь в організації курсів зразкових господарників.

Редагує два журнали та читає лекції до радянського вторгнення 1944 р. У 1944 р. сім'я Я. Зайшлиго емігрує до Кракова, де у подружжя народжується донька Ірена. Згодом, родина емігрує в Канаду та оселяється в Монреалі. У діаспорі родина проводить активне життя в українській громаді і займається керамікою та фотографією.

Ярослав Зайшлий автор книг: «Пашний буряк» (1949), «Над Прутом у Лузі (Коломия в спогадах)» (1962), статті: «Спогади з праці в філії «Сільського господаря» в Коломиї, «Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові під окупацією німців (1941–1944)» (1970), «Обласне товариство «Сільський господар у Кракові та Люблині 1940–1941» (1970). У працях діяча були висловлені ідеї екологічного землеробства («Пашний буряк»). Переважна більшість його праць, присвячені спогадам про діяльність в товаристві «Сільський господар» (різні періоди). Саме ці праці стали важливим архівним матеріалом для дослідників діяльності товариства та сільськогосподарського кооперативного руху в еміграції. Про Ярослава зайшлиго написані: енциклопедія «Коломийщина», «Слово про Ярослава Зайшлиго», «Відхід у засвіти ще одного з будівничих українського зорганізованого життя в Галичині».

Продовженням справи Ярослава Зайшлиго стала діяльність його доньки Ірени Белл, яка впродовж багатьох років є однією з найяскравіших представниць української громади в Канаді як віце-президент Конгресу українців в Канаді, член Ради директорів Канадського фонду українських досліджень, старший радник Ради директорів кафедри українознавства в університеті Оттави та багатьох інших громадських, наукових інституцій і засобів масової інформації. Її праця високо оцінена головою Британської Співдружності Королевою Великобританії Єлизаветою II: Ірені Белл вручено Медаль діамантового ювілею Королеви Єлизавети II за рекордний стаж громадської роботи.

Джерела та література

1. Зайшлий Я. Крайове Господарське Т-во «Сільський Господар» у Львові під окупацією німців (1941–1944 р.) *Крайове Господарське Товариство «Сільський Господар» у Львові 1899–1944*. Нью Йорк, 1970. С. 43–60.
2. Зайшлий Я. Обласне Т-во «Сільський Господар» у Кракові і Люблині 1940–1941 р. Я. Зайшлий. *Крайове Господарське Товариство «Сільський Господар» у Львові 1899–1944*. Нью Йорк, Українська Вільна Академія Наук у США, 1970. С. 37–42.
3. Зайшлий Я. Спогади з праці в філії «Сільського Господаря» в Коломиї. *Над Прутом у лузі*. Торонто, 1962. С. 305–333.
4. Зайшлий Я. Спогади про д-ра Євгена Храпливого. *Нау Світ*. 1989. Ч. 3 (270). С. 15–19.

ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ТОВАРИСТВА

Пилипчук О.О.

Державний університет інфраструктури та технологій (м. Київ)

Товариство – це об'єднання людей з певною метою та напрямками діяльності, як і формами її прояву. Щоб розв'язати важливі проблеми у конкретній сфері життя, яким недостатньо приділяє увагу уряд, свідомі особи створювали і створюють свої громади, позаурядові організації, товариства найрізноманітніших напрямів. Наукові товариства – один із найцікавіших і водночас найменш досліджених феноменів культури і науки зокрема. Інтерес, який виникає до історії різних товариств (дослідників природи, медичних, географічних, юридичних тощо), створених у пореформеному періоді в колишній Російській імперії, й зокрема в Україні, абсолютно виправданий. Значення конкретного внеску, зробленого членами кожного конкретного наукового товариства до загальної картини розвитку суспільства, сприяє виробленню більш глибокого і всебічного уявлення про його сучасний стан. Багато з того, чим володіє наука сьогодні, зобов'язано діяльності відомих товариств як своєрідних наукових центрів розвитку конкретної сфери науки. Ось що сказала С.П. Руда про наукові товариства: «Товариства – це по суті своєрідна форма громадських асоціацій, що виникають з ініціативи приватних осіб і діють за принципом саморегулювання. За певних обставин деякі з них можуть набувати статусу державних і, таким чином, породжувати нові ланки в мережі офіційних установ, сприяють її саморозвиткові. Отже, громадські самоврядні угруповання можна розглядати як вільний, стохастичний елемент зрегульованої державної системи, необхідний для її прогресивного розвитку. Держава, зі свого боку, завжди намагається вжити відповідних заходів для їх регламентації, встановити контроль за їх діяльністю. Проте, як свідчить історичний досвід, кількість добровільних громадських об'єднань з часом збільшується, поки, нарешті, не створиться розгалужена система альтернативних до держави соціальних угруповань. Найактивніше відбуваються ці процеси в періоди великих соціальних зрушень, коли формування та збереження духовної культури набувають особливої ваги» [1, с. 85].

Друга половина XIX ст. характеризувалась посиленням розвитком капіталізму в царській Росії. Це, в свою чергу, призвело до глибоких зрушень у сфері вітчизняної науки. Разом з цим промисловості й сільському господарству були вкрай потрібні такі спеціалісти, як техніки, агрономи, лісоводи, юристи й інші. Наука, що пізнавала й розкривала закони природи, допомагала створювати надійні способи обробки металів, більш досконалі типи машин і механізмів, нові матеріали, засоби сполучення й зв'язку, яких так потребувало капіталістичне виробництво. Розвиткові вітчизняної науки у другій половині XIX ст. сприяли також і прогрес світової науки, провідні національні наукові традиції. Завдяки цьому вона досягла високого рівня у багатьох галузях знання. Дослідження наших вчених збагатили світову науку і техніку такими видатними досягненнями, як періодичний закон Д.І. Менделєєва, теорія хімічної будови

О.М. Бутлерова, основоположні праці Д.К. Чернова з металознавства, основоположні праці у сфері юриспруденції О.Ф. Кістяківського тощо.

Незважаючи на все це, умови наукової праці в державних наукових установах (Академія наук, університети, інститути, комітети, комісії, музеї) не могли задовольнити провідних учених. Тому вони прагнули здійснювати дослідження за межами вказаних установ. Найбільш плідною легальною можливістю була праця в наукових товариствах, які менше піддавалися контролю з боку держави, оскільки вони існували переважно на членські внески та приватні пожертви. Членами наукових товариств були видатні вітчизняні вчені – А.М. Бекетов, О.М. Бутлеров, М.М. Герсєванов, В.О. Ключевський, М.І. Кокшаров, О.М. Крилов, Д.І. Менделєєв, М.П. Петров, С.М. Соловійов, О.Г. Столетов, Д.К. Чернов та ін.

Серед основних завдань, які намагалися вирішувати товариства, були: дослідження органічної і неорганічної природи; сприяння розвитку природознавства і техніки; поширення юридичних знань серед широких верств населення, тобто просвітницька робота; реформування освіти – оновлення навчальних програм, написання підручників; поширення лабораторних і практичних робіт; розробка інтегрованих навчальних курсів в галузі природознавства та юриспруденції; створення бібліотек, музеїв. Для цього товариства засновували друкарні, відкривали лекторії, видавали популярні книжки, організували професійні з'їзди вчителів, підтримували зв'язки з науковими центрами країн світу, видатними ученими, письменниками, політичними і громадськими діячами, організували з'їзди дослідників природи і лікарів, експедиції, виставки, музеї, бібліотеки.

С.П. Руда підкреслила: «Користуючись значною незалежністю від держави у розподілі коштів, наукові товариства спрямовували свій творчий пошук на розв'язання актуальних проблем науки. Основною формою роботи незалежних асоціацій учених було регулярне проведення засідань, на яких активно обговорювалися роботи їх окремих членів. Обговорення зазвичай завершувалося винесенням рекомендацій – до переробки чи доповнення або безпосередньо до публікації» [2, с. 195].

До останнього часу більшість праць з історії юридичних товариств було присвячено Московському, Санкт-Петербурзькому, Тульському юридичним товариствам. Нагальною необхідністю стає вивчення наукової спадщини й інших товариств такого типу. Серед них гідне місце належить Київському юридичному товариству при Київському університеті. Дана організація зробила вагомий внесок у систематичний розвиток багатьох галузей правознавства.

Питання про роль Київського юридичного товариства до сьогодні не отримало належного відображення в науковій літературі. Праць, в яких це питання розглядалося б з позицій сучасної юридичної науки недостатньо. А поміж цим, досвід даного Товариства заслуговує ґрунтовного дослідження, яке покликане висвітлити не тільки його історію, а й його роль у здійсненні фундаментальних досліджень у сфері юридичної науки. Ми прагнемо заповнити цю прогалину.

Історія Київського юридичного товариства (КЮТ) повчальна також з точки

зору виявлення залежності його розвитку не тільки від накопичення і теоретичного осмислення наукових фактів, але й від різних форм суспільної свідомості та національних традицій. Аналіз конкретних концепцій київських юристів абсолютно необхідний для з'ясування генези багатьох наукових ідей і проблем у сфері юриспруденції.

Наукові досягнення КЮТ давно стали надбанням науки. Багато членів даного Товариства – це вчені зі світовими іменами, кожний з яких виховав чимало видатних юристів. КЮТ зробило вагомий внесок і в розвиток матеріалістичного світогляду. Накопичений величезний моральний і духовний потенціал і сьогодні сприяє вихованню молодих учених. Досягнення КЮТ творили передумови й основу для розвитку багатьох фундаментальних наукових проблем у сфері юриспруденції.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Київському університеті був створений великий науковий потенціал, панувала творча атмосфера серед викладачів і науковців. Деякі кафедри перетворилися на наукові школи, вихованці яких досягли значних результатів у науковій діяльності. Цьому сприяла діяльність визначних учених, які працювали в цей час у даному університеті. Серед них були як вихованці університету, так і вчені, що перейшли з інших університетів або вищих навчальних закладів і зайняли професорські посади. Успішній науковій діяльності сприяли і можливості, які мали тоді науковці, в тому числі і представники наукової молоді (магістранти, асистенти, лаборанти), для наукових відряджень до закордонних університетів, до Москви, Петербургу, де вони знайомилися зі станом наукової роботи у сфері юридичної науки, музеями тощо. Мали вони можливості й для участі в роботі наукових конгресів, з'їздів, конференцій, товариств, де виступали з доповідями, брали участь у наукових дискусіях. Сприяла науковій діяльності Рада університету, факультети, які при досить скромних асигнуваннях знаходили позабюджетні кошти для придбання обладнання, приладів, наукової періодики та літератури, а також на наукові відрядження. Наукові праці вчених-юристів Київського університету видавалися не лише в Харкові, Києві, Москві, Петербурзі, а й друкувалися у відомих наукових закордонних журналах, виданнях КЮТ.

Джерела та література

1. Руда С. П. Товариства природознавців при Харківському університеті (XIX – поч. XX ст.). *Праці Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів, 2000. Т. 4. Студії з поля історії української науки і техніки. С. 85–97.
2. Руда С. П. Нариси з історії мікробіології в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) : монографія. Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2000. 262 с.

АКАДЕМІК Б.О. ДОМБРОВСЬКИЙ ЯК ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАТОМ, ОСНОВОПОЛОЖНИК БІОМОРФОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ В ЗООЛОГІЇ

Пилипчук О.Я.

Державний університет інфраструктури та технологій (м. Київ)

На сучасному етапі розвитку України історикам освіти, науки і техніки доводиться по-новому вивчати минуле українського народу, на новій методологічній основі, вільній від будь-яких ідеологічних догматів, аналізувати життя та творчість визначних українців. Важливим завданням є переосмислення ролі особи в історії, вивчення неординарних особистостей, наповнення історичного процесу живими, діючими людьми, тобто зробити його антропоцентричним. Необхідно не лише відродити забуті імена, але й визначити кожному з них належне місце в історії України, в боротьбі за її незалежність і державність. Це не лише данина нашому минулому, а й запорука успішного розвитку суспільства, яке добре знає, шанує й творчо опановує досягнення своїх попередників.

Значущою постаттю в літопис вітчизняної біологічної науки увійшов видатний морфолог еволюціоніст академік АН Каз РСР, доктор біологічних наук, професор *Броніслав Олександрович Домбровський (1885–1973)*, автор низки оригінальних зоологічних праць, учень засновника еволюційної морфології тварин О.М.Северцова, послідовний поборник розвитку еволюційного вчення Ч. Дарвіна. Вивчаючи багатий життєвий досвід цього вченого-зоолога, ми водночас поповнюємо джерельний запас наших знань про події останньої чверті XIX – другої половини XX ст. і глибше досліджуємо такі проблеми української історії науки і освіти як діяльність природознавчих товариств, роль наукових шкіл, становлення зоологічної науки в Україні, освіти. Персоналізація української історії науки уможливує визначення етапів розвитку наукових напрямів, надає історії української науки та освіти портретної конкретики.

Історико-науковий аналіз діяльності професора О.Б. Домбровського як вченого, педагога і організатора науки є також актуальним з огляду на масштабність та різноплановість його наукового внеску. У галузі розвитку морфології та анатомії хребетних тварин, морфологічних досліджень, історії морфологічної думки він мав досягнення світового рівня, які прославили вітчизняну науку. Б.О. Домбровський розумів масштабність просвітницької діяльності серед широких верств населення.

Особистість Б.О. Домбровського приваблює безкорисливим, натхненним ставленням до наукової праці. Для розв'язання актуальних наукових завдань учений сміливо брався за розробку нової для нього проблематики, очолював вузівські кафедри та створював наукові школи. Надзвичайно захоплюючись науково-дослідницькою роботою, Б.О. Домбровський, однак, прагнув, щоб ці здобутки впроваджувалися в практику. Одночасно з науковою працею вчений займався педагогічною діяльністю.

Розвитком Б.О. Домбровським біоморфологічного напрямку в зоології

характеризується київській період діяльності вченого, який завершився у 1929 році. Змістом наукових здобутків цього періоду стало заснування біоморфологічного напрямку, подальший розвиток еволюційних ідей свого вчителя О.М. Северцова, зокрема на прикладі еволюції звукопровідного апарату в наземних хребетних, створення вчення «про тектонічні координації», які близькі до «топографічних координацій» О.М. Северцова. Фактично ще у 1927 р. Б.О. Домбровський остаточно оформив новий біоморфологічний напрям у порівняльній анатомії та сформував так звану «київську зоологічну школу» Б.О. Домбровського. Однак, у наступному – 1928 р. Б.О. Домбровського було запрошено на роботу до Алма-Атинського Зооветінституту, куди він відбув з кількома учнями, хоча зв'язку з Україною не поривав.

Загалом, алмаатинський період наукової діяльності Б.О. Домбровського слід характеризувати як час подальшого розширення й поглиблення біоморфологічного напрямку в сучасній зоології на прикладі вивчення органів дихання, травної, нервової, судинної і відтворювальної систем у хребетних і безхребетних тварин шляхом обліку ще двох «біовекторів» – трофіки і природної регенерації. На цій основі він визначив три групи основних життєвих властивостей: біофізичні (чутливість і рух), біохімічні (обмін речовин) і найбільш біологічні (відтворення), які характеризують будь-яку структуру живого організму, будь-який його процес (макро-, мікро- і субмікроскопічного порядку). Комплексний та системний підхід до вивчення структур тваринного організму на основі поглибленого дослідження вчення О.М. Северцова та І.П. Павлова дав змогу казахстанським біоморфологам під керівництвом Б.О. Домбровського зробити помітний внесок у розвиток радянської морфології. У результаті цих досліджень було одержано нові дані про еволюцію, будову та функцію міжреберних м'язів та м'язів черевного пресу (Касьяненко В.Г.), дорсальних зубчатих м'язів (Максименко М.Ф.), субкостальних та іліокостальних м'язів (Колесников В.В.), респіраторних м'язів рептилій (Смирновський Б.М.), діафрагми (Туркевич К.І.), м'язів поясів кінцівок (Касьяненко В.Г., Колесников В.В., Бергтрін О.П. та ін.). Оригінальні дані цих досліджень підтверджені іншими дослідниками й цитовані як у вітчизняних, так і зарубіжних анатомічних працях, а також у навчальній анатомічній літературі. Метою цих досліджень було з'ясування шляхів історичного розвитку і складних морфо-функціональних перетворень тулубової мускулатури наземних хребетних у зв'язку з переходом до легеневого дихання та розвитком у ссавців діафрагми.

Таким чином, біоморфологічний напрям у зоології, як будь-який інший, на думку Б.О. Домбровського має ту особливість, що він обов'язково переходить в синтез. Оскільки напрямок є синтетичним, то дослідження здійснювалися комплексно, з вивченням судинної системи, переважно трофічної, дихальної, відтворювальної і локомоторної як у хребетних, так і безхребетних тварин. Роль порівняльно-анатомічної школи Б.О. Домбровського в розвитку еволюційної морфології на Україні особлива. Ця школа започаткувала цикл проблем, які є й дотепер надзвичайно актуальними – вона вирішувала питання будови і функцій органів руху хребетних тварин у світлі їх онто- і філогенезу. В центрі уваги школи Б.О. Домбровського було питання про функціональну міологію і

синдесмологію та вивчення закономірностей перетворень цих систем у зв'язку з еволюцією їх структур і функцій в різних умовах середовища. Подальшого розвитку набули розроблені ще О.М. Северцовим та його школою типи або принципи філогенетичних змін органів, що дало змогу більш глибоко вивчити фізіологічну природу пристосувальних змін органів локомоторної та серцево-судинної систем тварин і людини в онто- і філогенезі, а також характер і напрям морфо-функціональних перетворень у процесі розвитку систем організму.

Життєві явища вивчаються сучасниками в багатьох напрямках: систематичному, зоогеографічному, екологічному, біоценологічному, морфологічному, фізіологічному, генетичному, еволюційному, біофізичному, біохімічному (в тому числі і фармакологічному), в нормі і патології. Морфологія тварин включає анатомію, або вчення про будову і розчленування цілого, гістологію з цитологією, або вчення про будову і життєві властивості тканин і клітин, ембріологію, або вчення про розвиток організму від зиготи до народження (або взагалі від переходу в активне індивідуальне життя), поряд з цим все більше значення набуває вікова морфологія, і геронтологія, або вчення про продовження життя людини, в якому морфологічне вивчення відіграє значну роль.

Морфологія, або вчення про будову як ціле особин, так і їхніх частин (систем органів, окремих органів, тканин), має дуже тісний зв'язок з фізіологією, що досліджує функції, або цілого і частин, з екологією, тобто з умовами існування і поведінки організмів, а також з іншими дисциплінами. Тому вона давно є не тільки анатомічною, а й синтетичною, що відшукує природні зв'язки, в першу чергу – між будовою тварини, її відправленнями і умовами навколишнього середовища. З'ясувати подібні зв'язки можна трьома шляхами, або методами: 1) описовим, найбільш елементарним, який використовується в таких дисциплінах, як анатомія, гістологія та ін., 2) порівняльним, застосовуються з метою систематизації факторів, як в порівняльній анатомії, порівняльній ембріології та ін., 3) експериментальним, що характеризує фізіологію, біофізику, біохімію та ін.

Порівняльна анатомія, як наука зародилась, так як і фізіологія у XVIII ст., обидві вийшли з описової анатомії. І якщо фізіологія була охарактеризована її засновником (Теллером А.) як «одушевлена» анатомія, то порівняльна анатомія заслуговує назви «думаючої» або «розумної анатомії». Творцями її були П. Кампер і французи Вік д'Азір та Ж. Кювье. З розвитком еволюційного вчення головним завданням порівняльної анатомії стає вчення історичного та філогенетичного розвитку тварин і людини, і знаходження родинних відносин для побудови системи тваринного світу, що на сьогодні в значній мірі здійснено.

З плином часу філогенетичні інтереси відступили на другий план, і на перше місце постали питання онтогенетичного розвитку. І теорія, і практика впевнилися, що індивід, формується і змінюється саме в онтогенезі.

Таким чином, порівняльна анатомія пережила в своєму розвитку перелом великої принципової важливості. Із наук, що систематизує морфологічні дані для побудови природної системи з її «філогенетичним деревом» в інтересах пояснення світу, що відшукує закономірності в зміні тваринних організмів при

впливі на їхній онтогенез. Перше завдання вирішилося класичним дарвінізмом, друге вирішилось вітчизняним, творчим дарвінізмом. У вирішенні обох завдань важлива роль належить Б.О. Домбровському. Його науковий доробок присвячений морфологічним закономірностям еволюції тваринного світу.

ЄВГЕН ХРАПЛИВИЙ (1898–1949) – ВЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ, ОРГАНІЗАТОР УКРАЇНСЬКОЇ АГРАРНОЇ НАУКИ І ОСВІТИ ГАЛИЧИНИ

Пинда Л.А.

Львівський національний аграрний університет (м. Львів)

Храпливий Євген (1898–1949) у період між двома світовими війнами вважався найкращим теоретиком та ідеологом модерного хліборобства та сільськогосподарської кооперації. Одним з потужних засобів піднесення українського хліборобства вчений вважав науку і освіту. Він зробив вагомий внесок в розвиток української аграрної освіти і науки, йому належить близько 700 публікацій, присвячених питанням громадської агрономії та хліборобського шкільництва. Про високий науковий рівень його діяльності свідчить і той факт, що Є. Храпливий з 1935 р. був іменним дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Працюючи інспектором молочарського відділу РСУК, Є. Храпливий написав цикл статей і книг, присвячених галицькому молочарству. Він – автор перших підручників для молочарств та молочарських техніків у Західній Україні: «Молочарське книговодство зі взорами до молочарської рахунковості!» (Львів, 1926) та «Основи кооперативного молочарства» (Львів, 1927).

Найбільший внесок у розвиток сільськогосподарської науки і практики Храпливий зробив, працюючи від січня 1928 до 1939 рр. головним директором і керівником організаційного відділу товариства «Сільський господар». Основне завдання «Сільського господаря» полягало у теоретичній і практичній підготовці селянства до більш продуктивної праці в сільському господарстві і кооперації. Найкращим засобом реалізації цього завдання Храпливий бачив у розвитку громадської агрономії та її співпраці з сільськогосподарською кооперацією. На його думку, така співпраця дасть змогу піднести прибутковість сільськогосподарського виробництва, захистити інтереси українських селян, вивести галицьке село з аграрної кризи. Розвитку громадської агрономії на західноукраїнських землях присвячена книжка Є. Храпливого «Шляхи праці нашої суспільної агрономії» (Львів, 1931 р.), де автор писав, що суспільна агрономія – це та ділянка агрономічної праці, яка поставила собі за завдання службу суспільству, народові, працює в приватній і в публічній агрономії, вибираючи з однієї і другої те, що кінечне для організованого загалу хліборобів. У праці вчений окреслив широкий спектр завдань суспільної агрономії, виходячи з конкретних умов розвитку сільського господарства на західноукраїнських землях у період їх окупації Польщею. У системі суспільної агрономії, на думку Є. Храпливого, без агронома-вчителя, без агронома-організатора хліборобської

продукції, без агронома-організатора збуту продуктів не можна зробити жодного кроку. Агроном, який присвячується тільки суспільній агрономії мусить бути добрим економістом, добрим організатором і добрим пропагандистом.

Найкращим засобом реалізації завдань суспільної агрономії в Галичині була співпраця кооперації, товариства «Сільський господар», культурно-просвітницьких установ у сфері суспільної агрономії. Громадська агрономія в Галичині була своєрідним осередком хліборобського самоврядування. Вона виступала своєрідною організаційною формою ведення сільського господарства, в компетенцію якої входила організація аграрних робіт, переробка і збут сільськогосподарської продукції. Важливою ділянкою агрономічної діяльності була допомога приватним селянським господарствам у вирощуванні сільськогосподарських культур та налагодженні збуту їх продукції. В цьому плані товариство «Сільський господар» прагнуло, щоб господарства селян були відповідно організовані і були прибутковими. Як зазначає Є. Храпливий, збутом сільськогосподарської продукції займалася сільська кооперація. Проте організовувало цю роботу товариство «Сільський господар» через свої філії і гуртки. Наприклад, при збуті молочної продукції товариство дбало за якість і кількість молока, контроль молочності, аналогічно відбувалося зі збутом зерна і яєць. Кооперація у цій ситуації займалася виключно торговельними питаннями. Позитивним результатом роботи суспільної агрономії в Галичині у 20–30-х роках ХХ ст. була співпраця товариства «Сільський господар» і «Маслосоюзу». Досвід такої співпраці в європейських країнах Храпливий зумів показати в книзі «Хліборобство і кооперація на Мад'ярщині».

Велика його заслуга у вихованні та освіті сільської молоді, за яку у Галичині дбав митрополит Т. Войнаровський. З цією метою Є. Храпливим була організована при товаристві «Сільський господар» секція хліборобського вишколу молоді (ХВМ). Програма і методика навчання у хліборобському вишколі молоді, якою керував вчений, викликала довір'я у сільської молоді. За редакцією Храпливого було підготовлено видання «Як працювати у хліборобському вишколі молоді». Книжка користувалася популярністю і зазнала три перевидання (1937, 1940, 1942 рр.). У ній автор акцентував увагу на важливості знань: «Великою силою на світі є багатство. Та прийде війна, прийдуть злі часи, прийде вогонь чи вода – і багатий стає жебраком. Велике значення має на світі сила. Міцного бояться, з ним рахуються, йому кланяються. Але, не дай, Боже, прийде нещастя, прийде хвороба – а от міцна, грізна людина ломиться, вона стає ні до чого. Велика цінність – це краса людини. Але ж скільки то було гарних людей, які сьогодні погані, постарілі, знеможені. Багатство, сила, краса – все це минає, все це речі, які можуть легко пропасти, які людина легко тратить. Але є один скарб, найцінніший зі всіх, якого не забере вода, не спалить вогонь, якого не заберуть роки, що кладуться нам на життєвій дорозі, якого не заберуть нам сильніші. А скарбом цим є знання». Будучи головою секції ХВМ, Є. Храпливий наполягав на виданні спеціального часопису для цієї категорії молоді. Впродовж 1934–1939 рр. виходив місячник «Хліборобська молодь». Обов'язковим елементом у структурі часопису була рубрика «Що мають читати змагуні I, II, III ступенів підготовки».

Важливою ділянкою роботи Є. Храпливого в товаристві «Сільський господар» стала організація сільського жіноцтва у секції господинь. Цю акцію він проводив за допомогою О. Кисілевської. За декілька років наполегливої праці головна секція господинь налічувала 14 000 організованих селянок. Ініціатива заснування спеціального часопису для сільського жіноцтва в межах товариства також належить Є. Храпливому. Часопис «Українська господиня» виходив один рік додатком до часопису «Сільський господар».

Найбільш плідно працював Є. Храпливий на початку 30-х років. На цей час припадає захист дисертації на тему «Плекання рогатої худоби в Східній Галичині» (1860-1930) (Львів, 1933). У 1929–1933 рр. видав низку науково-популярних книг: «Шляхи праці нашої суспільної агрономії» (Львів, 1932), «За хліборобську справу» (Львів, 1932), «За наше хліборобське шкільництво» (Львів, 1933).

Для науково-популярних книг Є. Храпливого характерною рисою є доступність змісту. Переважна більшість таких книг супроводжується допоміжними покажчиками і при книжковою бібліографією. У 1938 р. Є. Храпливий написав науково-економічний нарис «Карпатська Україна в числах», де презентував систему джерел статистичного характеру... Є. Храпливий – ініціатор і відповідальний редактор «Сільськогосподарської енциклопедії». У 1939 р. вийшов перший зшиток, що закінчувався літерою Д. Проте через події II світової війни видання енциклопедії не змогло побачити світ у Галичині.

Особливо яскраво проявився талант Є. Храпливого як вченого та організатора у період його праці редактором «Українського агрономічного вісника». На першому році видання (1934) цей часопис виходив як кварталний. Редакція у першому номері вісника так визначила свою мету: «...бути збірником тих праць, які з ділянки агрономії і споріднених наук виходять з-під пера українських дослідників і практиків... на всіх землях, де тільки живуть українці». Вісник був одним з небагатьох господарсько-кооперативних часописів, довкола якого гуртувалися українські агрономічні сили Галичини. Вихід вісника сприяв поширенню агрономічних знань, розвитку української агрономічної думки. Заслуга часопису і особливо його редактора Є. Храпливого у тому, що в складних умовах польської окупації він знаходив легальні можливості захищати національні та фахові інтереси галицьких хліборобів і в цей спосіб примножувати культурний і національний потенціал українського народу.

Джерела та література

1. Коропецький І. С. Українські економісти XIX століття та західна наука. Київ : Либідь, 1993. 234 с.
2. Рева-Родіонова Л. Українське товариство «Сільський господар» (1899–1944 рр.) : Історія. Досвід. Тернопіль : Підручники & посібники, 2000. 368 с.
3. Субтельна Г. В. Підвищення рівня фахової підготовки у професійному шкільництві Галичини : історико-педагогічний аспект : навч. посіб. / за ред. Я. Г. Камінецького. Львів : Норма, 2014. 136 с.

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА МИКОЛИ СТАНІСЛАВОВИЧА СТРІЛЕЦЬКОГО (1885–1967) У МОСТОБУДУВАННЯ

Підкошана О.М.

Державний університет інфраструктури та технологій (м. Київ)

М.С. Стрілецький народився 15 вересня 1885 р. у фортеці Осовець Білостоцького воєводства (нині Польща). Його батько, відомий на той час військовий інженер С.О. Стрілецький, будував оборонні споруди у Вільносі, Ризі, Хабаровську, Владивостоку. У 1904 р. Микола закінчив гімназію у Владивостоку і поступив до Петербурзького інституту шляхів сполучення. Диплом з відзнакою він отримав у 1911 році. Для вдосконалення знань з мостобудування молодий інженер був відраджений на два роки на навчання до Німеччини. Тут він слухав лекції в Шарлоттенбурзькій вищій технічній школі, працював в проєктному бюро, брав участь у зведенні мостів.

Повернувшись з-за кордону, М.С. Стрілецький влаштовується на роботу у Товаристві Московсько-Казанської залізниці, де під його керівництвом розроблялися проєкти мостів через Оку, тунель під Волгою в Нижньому Новгороді. Глибоко проаналізувавши і узагальнивши весь попередній досвід проєктування і будівництва аналогічних споруд, Микола Станіславович публікує оригінальний матеріал, яким відразу ж звернув на себе увагу фахівців.

У 1915 р. М.С. Стрілецький стає викладачем інженерно-будівельного факультету Московського Вищого технічного училища. Педагогічну роботу він поєднував з великою науково-дослідною та інженерною діяльністю. У 1917 р. очолив кафедру мостів у своєму вузі, паралельно викладаючи в Московському інституті інженерів шляхів сполучення. Звання професора Микола Станіславович отримав у 1918 р., тоді ж видавши монографію «Розлучні мости», в якій систематизував і класифікував ці споруди за кінематичними схемами і вперше застосував в розрахунках раціональні графічні методи, а також облік сил інерції. У 1925–1931 рр. М.С. Стрілецький пише фундаментальний «Курс мостів» (у монографії розглядається доцільність застосування на автомобільних дорогах і в гірських місцевостях висячих і вантових конструкцій). У 1928 р. на Міжнародному конгресі у Відні він виступив з доповіддю на тему динаміки мостів під дією рухомих навантажень, що отримала дуже високу оцінку. З 1930 по 1935 рік Микола Станіславович очолював кафедру «Мости» у Військово-інженерній академії. Окрім мостобудування М.С. Стрілецького цікавили металеві конструкції промислового і цивільного будівництва. Ще у 1927 р. він став одним з організаторів Державного інституту споруд, перетвореного через п'ять років в Центральний науково-дослідний інститут шляхів сполучення, де спочатку керував лабораторією, а у 1935–1936 рр. був директором.

М.С. Стрілецький створив популярний «трикутник розвитку металобудівництва», до якого увійшли Проєктстальконструкція, відділення металокопункцій ЦНДШС і відповідна кафедра МІБІ імені В.В. Куйбишева. Тридцять років він незмінно здійснював творчу взаємодію цих трьох організацій. Його дітище – регіональні творчі центри розвитку металокопункцій в Новосибірську, Ленінграді, Макиївці, Новокузнецьку, Горькому, Воронежі і

інших містах колишнього СРСР. З 1932 р. М.С. Стрілецький очолював кафедру металокопструкцій МІБІ, де поглиблено займався питаннями їх розрахунку, зокрема з урахуванням розвитку пластичних деформацій. У 1935 р. у співдружності з професором О.М. Генієвим він закінчив капітальну працю «Основи металевих копструкцій», перетворену у підручник «Металеві копструкції» (1948; перевиданий в 1952, 1961; перекладений на сім мов світу). Велику увагу приділяв учений і розробці копструктивних форм, що дозволяють застосовувати передову технологію зварювання; можливостям переходу у важких копструкціях на низьколеговані, а також термозміцнені і високоміцні сталі. Найбільш визначним науковим досягненням М.С. Стрілецького став створений під його керівництвом метод розрахунку будівельних копструкцій стосовно граничних станів, в якому загальний коефіцієнт запасу розчленований на три складові – однорідності, перевантаження і умови роботи. Були сформульовані також поняття граничних станів і нормативних та розрахункових навантажень, проведені дослідження пружно-пластичних властивостей як матеріалу, так і копструкції, визначений допуск часткової пластичної деформації матеріалу, що дозволило на 6–12 % понизити його вагові показники. Вдосконалення методів розрахунку (строгіша оцінка роботи копструкції, зокрема облік оптимізації на стадії підбору перетинів) дало можливість у 1982 р. розробити методіку, яка забезпечує додаткову економію сталі в будівельних металокопструкціях.

У вересні 1995 р. в Московському інженерно-будівельному інституті проходив науково-технічний симпозиум з металевих копструкцій, присвячений пам'яті М.С. Стрілецького. Доповідачі говорили про більшу, ніж раніше, гнучкість нормативних документів, які створюються на основі теорії надійності – як проєктувати і будувати. Була звернена увага на одну з робіт М.С. Стрілецького, присвячену з'ясуванню природи коефіцієнта запасу на основі статистичного обліку властивостей матеріалів і умов роботи копструкції. Практична реалізація цього напрямку поки невелика. Але імовірнісні методи розрахунку, вживані для нормативних документів, не протиставляються методам розрахунку по граничних станах, а розвивають їх на основі використання відповідних детермінованих розрахунків і критеріїв відмов, встановлених в діючих нормах. При розробці таких методів розрахунку рекомендований нормальний закон розподілу випадкових величин, а для нелінійної функції резерву надійності – метод лінеаризації функції випадкових величин.

Величезна наукова робота, проведена М.С. Стрілецьким до 1930 р., отримала широке визнання. У 1931 р. його обирають членом-кореспондентом АН СРСР. Йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, він – кавалер чотирьох орденів Леніна і двічі – Трудового Червоного Прапора, заслужений діяч науки і техніки РРФСР. Пам'ять про себе М.С. Стрілецький залишив і в своїх учнях, багато з яких під його керівництвом стали відомими ученими, докторами наук, професорами і очолюють сьогодні науково-дослідні, навчальні і проєктні інститути як у Росії, так і в Україні.

Помер Микола Станіславович у 1967 р. і похований на Ваганьковському кладовищі в Москві.

ЗДОБУТКИ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ «МАЯК» ІОБ НААН В СЕЛЕКЦІЇ ПРЯНО-СМАКОВИХ І ЗЕЛЕНИХ КУЛЬТУР (ДО 25-РІЧЧЯ ВІД ЧАСУ ЗАПОЧАТКУВАННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ З МАЛОПОШИРЕНИМИ ВИДАМИ ОВОЧЕВИХ РОСЛИН В УСТАНОВІ)

Позняк О.В., Чабан Л.В.

*Дослідна станція «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН
(с. Крути Ніжинського району Чернігівської області)*

В Україні на зорі Незалежності був відсутнім або вкрай недостатнім сортимент багатьох видів рослин, перспективних для освоєння у вітчизняному овочівництві, здатних розширити асортимент високовітамінної продукції. На сьогодні ситуація у цьому напрямі дещо поліпшилася, проте питання урізноманітнення видового і сортового складу рослин, що використовуються, або можуть бути використані як овочеві, залишається актуальним [1, 2]. Отже, селекційна робота щодо збільшення сортименту нетрадиційних та відомих вітчизняному споживачеві, але малопоширених видів рослин, зокрема овочевого напрямку використання, в Україні була й залишається пріоритетною і перспективною.

Для вирішення зазначеної проблеми на Дослідній станції «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН з 1993 р. проводяться комплексні дослідження з малопоширеними видами щодо їх інтродукції, селекції, розроблення окремих елементів технології вирощування на товарні і насіннєві цілі, освоєння у виробництво і поширення у приватному секторі, інформаційно-роз'яснювальна робота про значення і цінність продукції нетрадиційних видів рослин тощо.

Мета роботи: створити конкурентоспроможні (високопродуктивні, посухостійкі, з поліпшеним біохімічним складом, адаптовані до умов вирощування у зонах Лісостепу і Полісся України) сорти малопоширених пряно-смакових і зелених рослин для потреб вітчизняного овочівництва.

На Дослідній станції «Маяк» ІОБ НААН у результаті проведеної селекційної роботи створено низку сортів малопоширених пряно-смакових і зелених рослин, внесених до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні [3] і рекомендованих для освоєння агроформуваннями усіх форм власності і господарювання та у приватному секторі в усіх зонах України. Варто відзначити, що сорти деяких видів рослин створено в Україні вперше і вони залишаються на сьогодні єдиними в Реєстрі. Нижче наведено перелік створених сортів та їх коротка характеристика.

Мангольд (буряк листовий) сорт Кобзар. Сорт у Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні, з 2015 р. Урожайність листків 50 т/га, маса листків і черешків з однієї рослини 750 г. Період від масових сходів до першого збирання продукції 50 діб. Результати біохімічного аналізу листків: вміст сухої речовини 11,31 %, загального цукру 1,01 %, аскорбінової кислоти 6,94 мг/100 г.

Портулак городній (овочевий) сорт Світанок. Сорт у Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні, з 2015 р. Урожайність

зеленої маси – 40,0 т/га. Середня маса однієї рослини 549,5 г. У листках у фазі початку утворення квітконосного пагона міститься: сухої речовини 7,01 %, загального цукру 0,56 %, аскорбінової кислоти 34,65 мг/100 г. Кількість діб від масових сходів до товарної стиглості – 21. Вегетаційний період 110 діб; період господарської придатності – 11 діб.

Полин естрагон (тархун) сорт Уненеж. Сорт у Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні, з 2016 р. Урожайність зеленої маси у фазі технічної стиглості (до здерев'яніння пагонів) 36,0 т/га, в т. ч. за перший збір 21,8 т/га; маса зеленої маси з одного погонного метра 1260 г; рекомендується проводити два зрізування. За даними біохімічного аналізу, у зеленій масі у фазу відростання зеленої маси після першого зрізування міститься: сухої речовини 38,42 %, загального цукру 1,24 %, аскорбінової кислоти 19,95 мг/100 г.

Полин естрагон (тархун) сорт Яничар. Сорт у Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні, з 2016 р. Урожайність зеленої маси у фазі технічної стиглості (до здерев'яніння пагонів) 44,0 т/га, в т. ч. за перший збір 18 т/га; маса зеленої маси з одного погонного метра 1530 г; рекомендується проводити три зрізування. За даними біохімічного аналізу, у зеленій масі (нездерев'янілих верхівкових пагонах) у фазу відростання зеленої маси після першого зрізування міститься: сухої речовини 31,51 %, загального цукру 0,76%, аскорбінової кислоти 21,0 мг/100 г.

Цикорій коренеплідний сорт Цезар. Сорт внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, у 2011 р. Загальна урожайність коренеплодів 60,6 т/га. Маса одного товарного коренеплоду 430 г. Кількість діб від масових сходів до товарної стиглості коренеплодів 160–170 діб.

Шпинат городній сорт Красень Полісся. Сорт внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, у 2006 році. Сорт ранньостиглий, товарна урожайність наступає на 21 добу після масових сходів. Урожайність зеленої маси 18,0–25,0 т/га, маса однієї рослини 138–140 г. Смакові якості 4,3–4,5 балів, вміст сухої речовини 6,9 %, загального цукру 0,3 %.

Шпинат городній сорт Фантазія. Сорт внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, у 2014 році. Сорт ранньостиглий, від масових сходів до товарної стиглості 21 доба. Загальна урожайність зелені становить 22 т/га. Маса однієї рослини 156 г. Сорт має подовжений період господарської придатності 25 діб. Урожайність насіння становить 0,49 т/га. Маса насіння з однієї рослини 34,8 г. Розетка діаметром 35 см, висотою 22 см. Кількість листків 15 штук.

Індау посівний (рукола широколиста) сорт Знахар. Сорт внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, у 2008 р. Сорт ранньостиглий, від масових сходів до товарної стиглості проходить 27 діб. Загальна урожайність зелені 25,9 т/га. Має подовжений період товарної придатності – 16 діб. Дегустаційна оцінка 4,8 балів. Вміст сухої речовини в зеленій масі 8,40 %, загального цукру 1,59 %, вітаміну С 93,64 мг %.

Васильки справжні сорт Рутан. Сорт внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, у 2004 році. Сорт ранньостиглий, від масових сходів до цвітіння 70–73 дні, до дозрівання насіння

152–155 діб. Урожайність зелені у фазу масового цвітіння становить 31,0–40,0 т/га, маса однієї рослини 320–410 г. У зеленій масі у фазі масового цвітіння міститься: сухої речовини 19,62 %, загального цукру 1,5 %, аскорбінової кислоти 17,30 мг/100 г.

Васильки справжні сорт Сяйво. Сорт внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, у 2004 році. Сорт середньостиглий, від масових сходів до цвітіння 78–82 доби, до дозрівання насіння 155–161 доба. Урожайність зелені у фазу масового цвітіння становить 25,0–26,0 т/га, маса однієї рослини 260–300 г. У зеленій масі у фазі масового цвітіння міститься: сухої речовини 15,31 %, загального цукру 0,99 %, аскорбінової кислоти 10,40 мг/100 г.

Васильки справжні сорт Перекопиоле. Сорт внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, у 2004 році. Сорт середньостиглий, від масових сходів до цвітіння 76–79 діб, до дозрівання насіння 154–161 доба. Урожайність зелені у фазу масового цвітіння становить 27,0–30,0 т/га, маса однієї рослини 280–300 г. У зеленій масі у фазі масового цвітіння міститься: сухої речовини 12,07 %, загального цукру 1,02 %, аскорбінової кислоти 29,67 мг/100 г.

Гірчиця салатна сорт Зорянка. Сорт внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, у 2005 році. Сорт ранньостиглий, від масових сходів до товарної стиглості 15 діб. Загальна урожайність зелені 8,5–9,5 т/га. Маса однієї рослини 14–15 г. Сорт має подовжений період товарної придатності – 8 діб. Дегустаційна оцінка – 4,7 балів. Вміст у зеленій масі: сухої речовини – 10,5 %, загального цукру – 1,8 %, каротину – 4,5 мг%.

Гірчиця салатна сорт Попелюшка. Сорт внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, у 2008 році. Сорт ранньостиглий, від масових сходів до товарної стиглості 22 доби. Загальна урожайність зелені 9,8 т/га. Має подовжений період товарної придатності – 12–14 діб. Урожайність насіння становить 2,5 ц/га. Дегустаційна оцінка 4,8 балів.

Крес-салат (хрінниця посівна) сорт Холодок. Сорт внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, у 2006 році. Сорт ранньостиглий, від масових сходів до товарної стиглості 22 доби. Загальна урожайність зелені 7,1 т/га, маса однієї рослини 4,7 г. Урожайність насіння 3,2 ц/га.

Крес-салат (хрінниця посівна) сорт Мереживо. Сорт внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, у 2008 році. Сорт ранньостиглий, від масових сходів до товарної стиглості 20 діб. Загальна урожайність зелені 8,9 т/га, маса однієї рослини 4,7 г. Урожайність насіння 3,6 ц/га. Дегустаційна оцінка 5 балів.

Чорнушка дамацька (нігела) сорт Іволга. Сорт внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, у 1999 році. Куш напівзімкнутої форми, має діаметр 40–45 см, висотою 50–60 см. Листки світло-зелені, перисто-розсічені, форма часток – голчаста. Квітки поодинокі, достатньо великі, окаймовані ажурним зеленим покривалом із верхніх перисто-розсічених листків.

Чабер садовий сорт Остер. Сорт внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, у 1999 році. Ранньостиглий, початок господарської придатності – на 12–14 день після масових сходів. Урожайність зеленої маси 30 т/га.

До цінних овочевих рослин належить *салат посівний*. На Дослідній станції «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН проведена масштабна селекційна робота з цим видом. Мета досліджень: створення сортів сучасного типу, що вирізняються за комплексом господарсько-цінних ознак, здатні забезпечувати конвесрне надходження продукції високої якості, які б задовольняли запити споживачів зеленої продукції на споживчому ринку, зокрема й за декоративністю. В установі створено конкурентноздатні інноваційні розробки, а саме серію головчастих сортів маслянистогоголовчастої та хрумкоголовчастої різновидності, сорти зрізного салату (салату прискороного зрізу), або листкового, які внесені до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні та/або зареєстровані в Національному Центрі генетичних ресурсів рослин України. До головчастих сортів, створених в установі, належать: *Дивограй, Ольжич, Годар, Смуглянка, Наймит*; до зрізного салату (салату прискороного зрізу), листкового: *Золотий шар, Шар малиновий, Сніжинка, Крутянський, Спалах*. До Державного реєстру з 2015 р. внесено сорт салату-ромену (римського салату) *Скарб*.

Висновки. З метою збагачення вітчизняного асортименту на Дослідній станції «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН створено низку конкурентоспроможних сортів пряно-смакових і зеленних овочевих видів рослин, які відповідають вимогам, що висуваються до сучасних інноваційних селекційних розробок в овочівництві і на сьогодні освоєні в агроформуваннях усіх форм власності і господарювання та у приватному секторі в усіх зонах України та користуються попитом у споживачів відповідної продукції.

Джерела та література

1. Корнієнко С. І. Овочевий ринок: реалії та наукові перспективи. *Овочівництво і баштанництво* : міжвід. темат. наук. зб. Харків : ТОВ «Виробниче підприємство «Плеяда», 2013. Вип. 59. С. 7–22.
2. Кравченко В. А., Гуляк Н. В. Підвищення ефективності селекції і насінництва овочевих рослин. *Овочівництво і баштанництво* : міжвід. темат. наук. зб. Харків : ТОВ «Виробниче підприємство «Плеяда», 2014. Вип. 60. С. 15–19.
3. Державний реєстр сортів рослин придатних для поширення в Україні у 2018 році URL : <http://sops.gov.ua/reestratsiya-prav/reiestry/reistr-sortiv-roslyn-ukrainy> (дата звернення : 24.01.2018).

**ШКОЛА СЛЮСАРНОЇ СПРАВИ ПРИ МЕХАНІЧНИХ МАЙСТЕРНЯХ
ХПТІ ЯК САМОБУТНЄ ЯВИЩЕ В ІСТОРІЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ
В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ наприкінці XIX – початку XX ст.ст.**

Радозуз С.А., Складя В.М.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків)*

«Школа для навчання молодих спеціалістів зі слюсарної справи і підготовки з них майстрів та підмайстрів з обробки металів», утворена при механічних майстернях Харківського практичного технологічного інституту (ХПТІ; в сьогоденні – НТУ «ХПІ») – самобутнє явище в історії технічної освіти в Наддніпрянській Україні наприкінці XIX – початку XX ст. Вона стала спробою вертикальної інтеграції різних рівнів навчання при вищій інженерній школі: коли при одній навчальній установі мали готуватися кадри для вирішення різних рівнів завдань. В сьогоденні, коли система освіти перебуває на етапі реформування, вивчення історичного досвіду набуває нового сенсу.

Сприяє тому є те, що в студіях з історії технічної освіти і науки «Школа...» весь час оминалася. Таке ставлення спричинила низка обставин. «Школа...», не будучи самостійною установою, не бралася до уваги при загальному вивченні ремісничої та технічної освіти. Також цілком очевидним здається, що являючись складовою частиною вищого технічного навчального закладу, їй весь час доводилося залишатися в тіні свого «старшого брата». Отже, і в розвідках присвячених історії Харківського політехнічного інституту, цей підрозділ займав місце не більше, як просто згадка.

Ідею створення подібної школи при Харківському технологічному інституті ініціював безпосередньо директор установи – Віктор Львович Кирпичов в середині 90-х років XIX ст. Точна дата, на жаль, залишається невідомою. Проте очевидно, що тому мав передувати цілковитий устрій майстерень інституту.

Для реалізації цього проекту вчений зібрав спеціальну комісію, до складу якої увійшли механік та всі професори механічної технології інституту. Після розробки основного кола питань, щодо діяльності майбутнього навчального підрозділу – Віктор Львович виніс проект школи на обговорення навчального комітету, який із завзяттям підтримав починання директора [1, арк. 27].

На цьому ж засіданні навчального комітету затвердили положення, щодо майбутньої школи, зокрема: а) учні мали прийматися в майстерні в чисельності, визначеній керівництвом інституту, відповідно до можливостей приміщень та механічного устаткування майстерень; б) вступники повинні були досягти 14-річного віку, мати здорову будову тіла, вміти писати і читати; в) саме навчання мало продовжуватися чотири роки, наприкінці яких тим хто займався успішно видавалося свідоцтво про проходження курсу слюсарної справи при ХПТІ; г) у випадку негідного поведіння учні могли бути звільнені керівництвом інституту; д) плата за навчання становила 30 карбованців за рік, які сплачувалися протягом перших двох років. Третій і четвертий роки навчання являлися безкоштовними. Окрім того, вихованцям третього і четвертого років навчання за рішенням керівництва могла призначатися заробітна плата [2, арк. 2–3 зв.].

12 серпня 1895 р. В.Л. Кирпичов у своєму листі клопотав про дозвіл приймати учнів в майстерні інституту. «Майстерні ці, – писав Віктор Львович, – можуть бути названі невеликим машинобудівним заводом, який добре забезпечений відповідними машинами та знаряддям, і де виконуються різноманітні механічні роботи. Таким чином, ці майстерні мають всі необхідні умови для організації при них практичної ремісничої школи...» [2, арк. 1].

Згідно бачення вченого учні цієї школи мали навчатися прийомам роботи з металами, вміти доглядати за паровою машиною, бути знайомими з азами механіки та знати елементарні прийоми креслення. Тож по закінченню курсу вихованці школи цілком могли стати успішними майстрами та підмайстрами з обробки металів, ремонту та експлуатації сільськогосподарських машин тощо.

Листом від 6 листопада № 23742 міністр народної освіти дозволив приймати учнів до навчання [1, арк. 65 зв.]. Проте, граф. І.Д. Делянов не оминув вказати і власне бачення щодо постановки цього питання. Так, згідно наказу, «знаходячи розроблені навчальним комітетом умови для вступу загалом укладеними вірно», він вважав не достатнім приймати в учні юнаків навчених лише грамоті. Натомість, міністр вважав за доцільне вимагати від вступників свідоцтва про закінчення курсу в початкових училищах. Саме ж навчання «...не варто обмежувати лише прийомами обробки металів», додавши до навчального курсу також прийоми з обробки дерева і відомості із технології дерева та металу. Це з одного боку, ще раз підкреслювало відношення міністерства до «кухарських дітей», а з іншого – ускладнювало процес організації відповідного рівня навчання. Тим не менш, головне завдання було виконано – школа почала діяти.

Однак, метою створення школи Віктор Львович бачив саме допомогу у доступі до технічних знань найбіднішим верствам суспільства. Тож через два роки – 5 грудня 1897 р. він знову звертається до Очільника Харківського навчального округу з проханням клопотати про зменшення плати за навчання з 30 крб. до 10 крб., а також про дозвіл звільняти третину учнів від плати взагалі. «Плата ця (30 карбованців) надто висока, і стоїть на заваді до вступу ... дітей майстрів та інших осіб із найбідніших класів суспільства...», – писав він у своєму листі. Вчений бачив у цьому небезпеку. Адже за високої ціни за навчання в школу будуть вступати вихідці із більш високих верств суспільства, які не змогли вступити ні в гімназію, ні в реальне училище за відсутністю будь-яких задатків до навчання. В.Л. Кирпичов безспідставно стверджував, що «...з них ніколи не вийдуть справжні працівники, що не будуть вважати ручну працю обтяжливою» [2, арк. 7–8].

Науковець вважав, що найкраще було б віддавати перевагу дітям майстрів, що працюють при інститутських майстернях а також служителів інституту. У цьому була певна хитрість. З одного боку, він ніби дбав про працівників інституту, що мало дати добру ремісничу підготовку для наступного покоління і слугувало б значною мірою формуванню принципу спадкоємності та наступності кадрового забезпечення в інституті. З іншого боку – більшість майстрів та нижчих служителів інституту і представляли собою ту саму найбіднішу верству населення, яку міністерство вже одного разу оминуло ще при утворенні слюсарної школи. Тож будуючи своє звернення у цьому ключі Віктор

Львович цілком міг розраховувати на успіх.

І дійсно, 24 березня 1898 р. очільник Харківського навчального округу своїм листом повідомив Навчальному комітетові ХПТІ, що Міністерство надало дозвіл на реалізацію ініціатив професора В.Л. Кирпичова. Однак, вчений вже не застав цього дозволу. 30 січня 1898 р. Віктора Львовича тимчасово призначили до затвердження штату директором та викладачем Київського політехнічного інституту із переводом на відповідну посаду при Міністерстві фінансів, якому підпорядковувався новостворюваний інститут.

Можливо саме полишення посади директора ХПТІ та переїзд вченого до Києва вплинули на те, що школа слюсарної справи при механічних майстернях інституту так і не набула скільки-небудь значного розвитку. Наступні директори технологічного інституту мали своє бачення розвитку установи, відповідно до якого і діяли. Однак школа, не переставала існувати. Якщо першого січня 1897 р. вона нараховувала лише 7 учнів, то вже через рік їхня чисельність зросла до 12 [3, арк. 36]. А на кінець 1898 р. кількість її вихованців зросла до 25. Впродовж існування школи кількість учнів залишалася сталою приблизно на тому ж рівні [4, Арк. 30]. У подальшому, після приходу на посаду директора ХПТІ Д.С. Зернова, до підготовчого курсу навчання перед практичними заняттями додалися арифметика та елементарна геометрія, для яких було найнято вчителя 1-го Харківського міського приходського училища – О. Максименка, та виділено чотири навчальні години щотижня [5, арк. 18–19]. Останній розробив відповідні навчальні програми.

Велике значення у підготовці майстрів відводилося самоосвіті. Кожному учню видавалася записна книжка, у яку він був зобов'язаний щоденно занотовувати виконані ним протягом дня роботи. При цьому безпосередній запис вони мали робити вдома після робочого дня. Вранці ж – конспекти здавалися на перевірку. Подібна практика відіграла значну роль у формуванні самостійності та відповідальності майбутніх майстрів слюсарної справи.

Отже, загалом школа слюсарної справи при механічних майстернях ХПТІ стала успішним осередком підготовки фахівців відповідного профілю. Вона стала одним із перших кроків у розгортанні нижчої технічної освіти. Її діяльність, насправді, вплинула також на поширення технічних знань серед населення, що мало важливе значення у період промислового піднесення, яке спостерігалось на півдні Російської імперії в останні роки XIX ст.

Джерела та література

1. ДАХО. Ф. 770. Оп. 1. Спр. 232.
2. ДАХО. Ф. 770. Оп. 1. Спр. 226.
3. ДАХО. Ф. 770. Оп. 1. Спр. 287.
4. ДАХО. Ф. 770. Оп. 1. Спр. 774.
5. ДАХО. Ф. 770. Оп. 1. Спр. 303.

ABOUT FOUNDATION OF FARMACIES IN SLOBIDSKA UKRAINE

(late 18th – early 19th centuries)

Savchenko A.

National University of Pharmacy (Kharkiv)

In the investigated historical period the grounds for the organization of pharmacies were among the articles of Medical Statute in the Code of laws of the Russian Empire. It was allowed to open the only pharmacy in Kharkiv (or similar town), the center of Slobidsky region in 18th century. Pharmacies were given a number of benefits by the tzar order: pharmacies were freed from military posts; pharmacists – from the military service; pharmacists were exempt from paying taxes; the founders of pharmacies provided free premises and salaries for the first three years; pharmacies had the right to use the state emblem on signage and packaging; pharmacists were entitled to honorary citizenship. The number of people, who wanted to open the pharmacy increased. But existed system of getting of the necessary document was very complicated. Owner of «free» pharmacy, unofficially, had to fulfill certain demands, such as giving charitable discounts for buying drugs (20–40%) for colleges of Kharkiv region, Kharkiv collegium, etc. It was necessary to pass the qualification exam for getting the permission to open the pharmacy. In Slobidska Ukraine there were two types of pharmacies: state and private ones, but in the centralized Russian empire in the conditions of severe state control private pharmacies sold medicine for a fixed tax and did not have the right to sell non-medical goods, staying just a medical institutions.

Pharmaceutical network in Slobidska Ukraine started intensely develop, the number of pharmacies increased and started to function in big settlements and towns from the early 19th century. It was the reason to regulate pharmaceutical business and in 1873 the government adopted «Regulations for opening pharmacies». According to this document, the governor had to give the permission for opening the pharmacy. It was necessary to take into account the number of population and number of functioning regional pharmacies. In big cities one pharmacy should serve 12,000 of population and 30,000 prescriptions, in regional centers (hubernia centers) – 10,000 of population and 15,000 prescriptions. In other settlements it was allowed to open a pharmacy in the distance not less than 15 verst (16 km).

Because of that Kharkiv Governor started to demand from the Medical Collegium the foundation of state pharmacy in Kharkiv and districts for budget fee. Moreover, Kharkiv Governor had written that it was necessary to invite medical staff for pharmaceutical service also with a state pay. But Medical Collegium offered to open pharmacies and pay salary for medical stuff from local nobility payments. Ukrainian nobility and retired Cossack foremen refused to give money, so towns had not doctors and drugs up to 1778. In 1768, Queen Catherine II signed the decree about the foundation of the first state pharmacy in Kharkiv. In fact, it started to work in 1778.

From 1778 up to 1786 the first Kharkiv pharmacy located in the central part of the city. It was wooden house beyond the Lopan' River, later, at the place of wooden house the stone building had been built.

It was the only pharmacy in Ukraine in the stone building. Nearby, there was also a special stone building for pharmacists and the guard. It got the official name in 1787

year – «Hubernian stone pharmacy with the laboratory». All abovementioned things had to make the work of pharmacy more effective, to control sanitary norms during the production of drugs.

In the funds of the Kharkiv Historical Museum pharmaceutical glassware and ceramic pots from the private pharmacies of 19th century are preserved. The most interesting ones are ceramic pots with the factory labels of Latin names of drugs.

The majority of pharmacy in Slobidska Ukraine had public character and served the representatives of different strata of population and had been working in cities. Such pharmacies were private and could be inherited by the relatives. Pharmacy rooms included *a trading room, a laboratory, a material room* in which stocked the drugs and medicinal raw materials, *a basement and an inspection room*.

Rights of pharmacy owners were protected by the State Pharmacy monopoly. «Pharmacy Statute» was adopted in September, 20, 1789, and it regulated the pharmaceutical management. It consisted of 23 articles: «Each pharmacy had to have *the separate dry material room* for the storage of medicinal plant raw materials; *the laboratory* for the manufacture of drugs; poisonous and toxic substances were locked in a special place and were sold just according to the doctor's prescription and a patient's receipt; pharmacists had to follow pharmacopoeia; if the prescription had ambiguities, or the dose or mass of drugs was questionable, in this case pharmacist had to sell drugs just after doctor's additional explanation, urgent drugs manufactured out of the turn. During the sale of drugs, pharmacists had to write in a special journal (*signatura*) doctor and patient's surnames, the date, number, price and doctor recommendation about the way of use. It was prohibited for pharmacists to give the prescriptions and treat patients. After the complaints of patients on the lack of timely manufacturing of drugs in pharmacies a circular was issued, which claimed pharmacists to fix the exact time of getting the drugs, and in signature they had to write the time of production and selling of medicine».

Among the functions of pharmacy there was a systematic audit of hospitals and providing of them with medicines.

In late 18th – 19th centuries pharmacies were first of all trading points, they were not just the health care institutions. They had own manufacturing, which produced drugs, veterinary medicines, and cosmetic products. Pharmacies were subordinated first of all to the industrial-trading chamber, and also the medical services of the city administration. In 1866 the Russian Pharmacopoeia was introduced and new rules had been approved by the consent of the Minister of Internal Affairs. All the pharmacies in Russian empire had to follow rules of this Pharmacopoeia. Local curative board controlled the work of pharmacies. In each pharmacy there should be enough medical elements mentioned in Pharmacopoeia. It was allowed to use non-mentioned in this list medicines, in the case of foreign doctors' prescriptions, but it should be pointed in the appropriate prescription; owners had the right to take drugs from the other pharmacy, but just by the agreement, and they had to adhere to the rules of the storage and use; all the liquids had to sell according to the definite mass and number of drops; the Tralles Spiritometer and Celsius thermometer also were included to Pharmacopoeia. Specific gravity of liquids measured in 15 degrees Celsius; virulent drugs, poisons, narcotic elements, mentioned in pharmaceutical tax, it was prohibited to sell in pharmacy

without doctor's prescription; it was compulsory for doctors to write prescriptions according to Pharmacopoeia terminology; doctors had to explain prescription of overdoses of certain virulent medicines, and to write out a dose in words and explain the necessity of such prescription. Otherwise, the pharmacist should not sell the drugs for this prescription; doctors had to mention exact way of consummation of this drug and write not just for «internal» and «external» application.

The equipment of pharmacies depended from the prosperity of the owner. Each pharmacist tried to use the best decoration of the trade room to attract more buyers. Each pharmacy had own emblem.

The prescription room was an illuminated one, in which there were shelves, cupboards and boxes full of drugs on and inside them; pots for storage of medicines should be high quality, with the inscriptions on each of them, it was necessary to protect them from the dust, air, moisture, and light; there were special cupboards for virulent drugs (in Russian Pharmacopoeia of the 2nd edition of 1871 there were lists of such ones related to the «A» group: poisonous medicines, preserved under the definite label; and «B» group virulent drugs, which should be preserved separately from other medicines); prescription table for manufacturing and selling of drugs; stocks for manufacturing and sell of drugs; weights, mortars, measuring glasses, capsules, spatulas, spoons, pill-making machines and others; evaluation of medicines according to prescriptions, according to tax regulations; the time of manufacturing and selling of drugs according to certain prescription and recording this information into the corded book.

The material room was well-illuminated, dry location, which had shelves cupboards and boxes for the placing of drugs; high-quality pots for storage of medications, inscriptions on them, storage of drugs protected from the access of the dust, oxygen, moisture and light; special cupboard for the potent drugs; a table for the manufacturing of medicines, etc.

The basement was a separate room, capacious, illuminated in a measure, stable working temperature and dry range; well-ordered disposition of medications on the shelves and in the cupboards; there was a special pots for the storage of drugs, of high-quality with inscriptions, in which the drugs were protected from the dust, air and moisture; there was a special cupboard for potent medications; always there was a reserve of drugs.

The laboratory was an illuminated and capacious room, with a draft and the appropriate level of fire protection, with heaters, drip equipment, hothouse, temper furnace; distillery equipment; pots for the preparing of decoctions and fruit liqueurs; presser; boilers from the iron, cooper and tin; instruments for decantation: strainers, funnels; china-ware for evaporation; foundry pots and crucible melting furnaces; different pounders; pallets from iron, wood and porcelain; chemical and physical apparatuses: Wolf cups, retooling machine, curved tubes, glasses, lamps, tripods, Berzelius lamp, water bath, fridge, thermometer, hydrometers, alcoholmeters, loupe, blowpipe, platinum wire and plate; reagents and appropriate devices for forensic research.

The coktorium was an illuminated and capacious room, with heater and stove for boiling; pot for decoction, measuring jars, strainers, and mortars.

The powdering room was an illuminated room with cast-iron mortars; hair and silk sieves with rolls, and hatchets.

There were some basic rules for the opening of pharmacies in the second half of 19th century.

In the case of illegal opening of pharmacy, without the appropriate permission from Medical Department of the Ministry of Internal Affairs, such pharmacy had been closed and all the pots, equipment, medicines and chemical elements were confiscated in favour of the local zemstvo. Ruling Senate underlined that the permission for the open trade by drugs from local hospitals was allowed only by the Ministry of Internal Affairs, on the general conditions for the foundation of new pharmacies (No. 177). It was allowed to found and keep the pharmacy for any person, who wanted that, with the condition that the founder or the keeper would managed by it himself, in the other case engaged manager had to have the pharmacist grade or master degree in pharmacy. One pharmacy maintained 10,000 habitants in regional cities, and for district towns 5,000. In other cases or in industrial centers, the foundation of new pharmacy was allowed if the average of annual sum for the last three years was not less than 14,000 rubles, in the capital, in the regional cities 7,000 rubles, and in the district towns 4,000 rubles (No. 178). All these proportions were not acceptable for the foundation of pharmacies in small towns and villages, because of that Medical Council adopted a resolution, according to which it was allowed to found the pharmacy in spite of the number of population and finance incomes in hard-to-reach places, where because of natural conditions the delivery of medicines was impossible. Pharmacy owner or manager could not found additional pharmacy storage without the permission from the Ministry of Internal Affairs. Low-benefit free pharmacy should stop its functioning in the case of existence of other free ones on the same city (No.179). It was not allowed to change the location of the pharmacy without permission of local state bodies. In the case of changing of the place without permission the owner had to pay the fine (more than 200 rubles), and had to back the pharmacy to the former place (No.180). It was compulsory to open new pharmacy taking into account definite distance between them.

In *conclusion* we have to underline that the organization of pharmacies at that time had many disadvantages, such as the conditions of work in private ones were very hard. Pharmacy owners brutally exploited pharmacists. The working day of hired workers in pharmacy lasted from 12 up to 16 hours. There were 15 night duties per month, and after the duty pharmacists, as a rule, did not have the rest. Usually, big number of pharmacies had boarding-houses, beneficial for owners. Pharmacists got the place of living and poor feeding for the part of their salary. In fact, it was a kind of exploitation of hired pharmacists.

КИЇВСЬКІ ІМПЕРСЬКІ ЧИНОВНИКИ ТА УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ (1870 – ті роки)

Серга М.В.

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (м. Київ)

Упродовж 1869–1878 рр. київським, подільським та волинським генерал-губернатором був князь О. Дондуков-Корсаков, період перебування якого на посаді у Києві співпав із часом впровадження, а головне реалізації, реформ Олександра II, спроби виробити нові засади політики центрального уряду щодо соціально-етнічних проблем українців після розгрому польського повстання 1863–1864 рр., в умовах радикалізації суспільних настроїв, наростанні революційного терору, пов'язаного з появою та розгортанням народницького руху в Наддніпрянській Україні. Саме О. Дондуков-Корсаков став тим імперським чиновником, що прагнув вирішувати «українське питання», пов'язуючи його з соціально-економічними та суспільно-політичними завданнями імперської влади в українських губерніях й одним з напрямків у цій сфері стали його взаємини з українською національною інтелігенцією.

О. Дондуков-Корсаков був прихильником проведення колонізаційної політики шляхом компромісів. Зокрема, це стосувалося відмови від формування місцевого управлінського апарату лише з російських чиновників. Київська інтелігенція відразу завважила делікатність О. Дондукова-Корсакова, несхильність до поліцейських заходів. Захоплення широкого загалу викликало й те, що син генерал-губернатора, незважаючи на князівський титул, після закінчення Університету св. Володимира шість місяців служив солдатом, чистячи коней на стайні [3, с. 304]. Чиновники з особливих доручень, як і сам О. Дондуков-Корсаков, виїжджаючи «в губернії», виявляли порушення місцевими службовцями правил стягнення недоїмок з поземельного збору, факти вимагання грошей за видачу легітиміційних паспортів, нейтралізуючи таким чином спалахи соціальної напруженості. Поїздки генерал-губернатора з перевірок мали раптовий характер, без офіційних церемоній, та й обіди, за які він сам платив, були скромними – «з чотирьох простих блюд». Така поведінка високого сановника сприяла зростанню лояльності та довіри до російської влади в найширших колах суспільства [3, с. 304].

На Правобережній Україні О. Дондуков-Корсаков зіткнувся з проблемою взаємовідносин старої, польської нації, й нової, української. З метою її розв'язання він відмовився від жорсткого курсу свого попередника. Політика нового генерал-губернатора була більш гнучкою й виваженою, адже завдяки реформам Олександра II модернізувалася й сама імперія, зросійщення визначалося вже не тільки політичною, а й соціально-економічною політикою уряду [3, с. 304].

Варто відзначити, що існуюча до Емського указу в українському питанні ситуація давала урядові широкий простір для маневру. Він міг застосовувати окремі заборони і часткові репресивні заходи проти найбільш небезпечних, з його погляду, дій українофілів, заодно підтримуючи у хорошій формі того «внутрішнього цензора», ті самими українофілами накладені обмеження, до яких

їх закликав М. Драгоманов. Але усе це було можливе тільки при збереженні достатньо значимих легальних можливостей для українофільської культурної діяльності, аби українофілам було що втрачати. Це дозволило б властям також контролювати українофільську активність і фінанси українофілів, тобто зберегти пріоритет Києва по відношенню до Львова. О. Дондуков-Корсаков, який навіть не був введений до урядової комісії, яка готувала текст Емського указу, не поспішав з його виконанням, а допоміг М. Драгоманову отримати закордонний паспорт, не наполягав на адміністративному засланні П. Чубинського, а, навпаки, підтримав пропозицію про те, щоб залишити його в місті. На донесеннях місцевих губернаторів про вилучення з обігу української книги наклав резолюцію: «Не отвечать». Закриваючи місцеве відділення РГТ, він переконав Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії взяти на себе видання творів М. Максимовича, яке 1877 р. таки побачило світ. При цьому, як зазначає зарубіжний історик О. Міллер, О. Дондуков-Корсаков зовсім не збирався йти на серйозні поступки в українському питанні і готовий був лише допустити вживання української у першому класі початкової школи для пояснення незрозумілих російських слів. Тактика О. Дондукова-Корсакова передбачала відмову від орієнтації на французький варіант тотальної асиміляції, для якої в уряді не було ні сил, ні засобів, ні наполегливості й уміння, ні історичного часу [1, с. 117].

Отже, упродовж 1870-х років заходи київських імперських чиновників виділялися своєю прогресивністю та певним усвідомленням необхідності проведення зваженої національної політики, яка б базувалась не на конфронтації та адміністративних обмеженнях щодо цілком справедливих очікувань і прагнень з боку українців, а необхідності пошуку відповідної викликає часу моделі співпраці імперської адміністрації краю з ними, що було пов'язано із управлінням Південно-Західним краєм О.Дондуковим-Корсаковим. Саме ж ставлення і діяльність О.Дондукова-Корсакова щодо українського національного питання й представників української національної інтелігенції проходило в імперському руслі з асиміляції краю та прилучення «малоросів» до «великоросів».

Джерела та література

1. Миллер А. «Украинский вопрос» в политике властей и русаком общественном мнении (вторая половина XIX века). Санкт-Петербург : «Алетейя», 2000. 260 с.
2. Савченко Ф. Заборона Українства 1876 р. : до історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр. Харків ; Київ : Держвидав України, 1930. 414 с.
3. Шандра В. Генерал-губернаторства в Україні : XIX – початок XX ст. / НАН України, Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії України, 2005. 427 с.
4. Шандра В. Проблеми управління Правобережною Україною : Київське генерал-губернаторство за О. М. Дондукова-Корсакова (у 1869–1878 рр.). *Проблеми історії України XIX–XX ст.* 2006. Вип. 6. С. 193–213.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ СПЕЦІАЛЬНО ОРГАНІЗОВАНОЇ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (до 100-річчя від дня заснування)

Сергієнко В.П.

Національний університет фізичного виховання і спорту України (м. Київ)

Спеціально організована позашкільна освіта як особливий різновид, спрямований на всебічний розвиток інтелектуальних, духовних, фізичних і професійних потреб дитини, вперше на державному рівні отримала офіційний відлік у листопаді 1917 р., коли в Народному комісаріаті просвіти РСФРР заснували відділ позашкільної освіти. Її становлення на українських землях розпочалося наприкінці XIX ст. У цей час з'являлися перші майстерні, клуби, кружки, літні оздоровчі табори, спортивні площадки, денні притулки для дітей, оздоровчі колонії тощо. Одні виконували культурно-просвітницьку роботу для малозабезпечених, інші – створювали умови для розвитку й виховання дітей. Здебільшого функціонували за благодійні внески. Їх діяльність ґрунтувалася на принципах дитячого самоврядування, самореалізації у різноманітних видах діяльності, формуванні відповідальності й колективізму.

У 1918 р. почали з'являтися перші державні позашкільні установи. У червні 1919 р. був скликаний Перший Всеросійський з'їзд з позашкільної освіти. У 20–30-х рр. розширилося коло завдань позашкільної освіти: суцільна ліквідація неграмотності; організація дозвілля дітей; розвиток пізнавальних і творчих навиків школярів; заснування і видання фахових часописів та ін. Термін «позашкільна освіта» замінили на «позашкільне виховання». Стрімко з'являлися численні позашкільні заклади, що перебували у віданні різних профільних відомств: просвіти, культури, шляхів сполучення, річкового й морського флоту, профспілок тощо. Окреме місце посідала спеціально організована позашкільна рухова активність. Відтоді і до 1939 р. позашкільна освіта була виключно державною справою: бюджетно фінансувалася, входила до загальної системи народної просвіти. Цей період позначився появою інших форм організації позашкільної освіти і виховання дітей; сформувалася науково-методична база; здійснювалися наукові дослідження і спостереження за можливостями особистостей; вивчалися колективні і групові форми роботи; виникали дитячі парки, будинки культури, спортивні школи.

Позашкільна освіта в 40–60-х рр. минулого століття спрямовувалася на професійне і громадянське самовизначення молодшого покоління, де переважали масовість, формалізм і урочистість. У роки «відлиги» пріоритетними напрямками спеціально організованої позашкільної освіти стали: повага до захоплені дитини, її заняття в колективі за інтересами; демонстрація суспільної цінності його захоплені; значимість здобутих знань і вмінь; зміна статусу дитини у шкільному колективі з урахуванням її досягнень у позашкільній активності. В 70–80 рр. XX ст. сформувалася унікальна система роботи з дітьми, що не мала аналогів у світі: чіткий розподіл завдань, зміст і форма позашкільної освіти; з'явилися позашкільні заклади за інтересами; масова робота (конкурси, змагання, акції тощо). Позашкільна установи здобули право самостійно

розробляти програми, визначати кількість дитячих організацій і укомплектовувати педагогічний штат.

Зі здобуттям Україною незалежності витрати на освіту суттєво скоротилися; розпалися піонерські і комсомольські організації. Лише 7 грудня 2000 р. вийшов Закон України «Про позашкільну освіту». Відповідно до статті 1 система позашкільної освіти визначається як освітня підсистема, що включає державні, комунальні, приватні заклади позашкільної освіти; інші заклади освіти як центри позашкільної освіти (зклади загальної середньої освіти незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, в тому числі школи соціальної реабілітації, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, заклади професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої); гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі закладів загальної середньої освіти, навчально-виробничих комбінатів, закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої; клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності; культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші заклади освіти, установи; фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти; відповідні органи управління позашкільною освітою і науково-методичні установи; інші суб'єкти освітньої діяльності, що надають освітні послуги у системі позашкільної освіти. Значно активізувалася діяльність спеціально організованої позашкільної освіти, що, на відміну від шкіл, ґрунтується на творчому розвитку особистості дитини, свободі вибору діяльності, програм і форм роботи тощо. Педагог і школяр перебувають у співпраці і співтворчості. Один із вагомих пріоритетів надається руховій активності – заняттям спортом. Відтак, створюються умови для проєктування простору, де відбувається самореалізація особистості, підвищується соціальна стабільність і справедливість у суспільстві; створюються умови для розвитку дитини тощо.

Таким чином, еволюційний поступ позашкільної освіти зазнав суттєвих змін у формах діяльності, функціях і результатах. Нині, наприклад, спеціально організована позашкільна рухова активність виконує такі важливі функції: 1) соціальну (задоволення соціального, батьківського, дитячого попиту); 2) психологічну (розвиваючу, релаксаційну, консультаційну); 3) освітню (професійне самовизначення, здобуття потрібних вмінь і навичок).

Столітня історія позашкільної освіти спортивного спрямування засвідчує про важливість і затребуваність у дітей, їх батьків і суспільства в цілому. Серед її переваг виділяємо: багатоглибкість інфраструктури – успіш виховання дітей при спільних зусиллях системи освіти, спорту і культури. Сьогодні у спеціально організованій позашкільній руховій активності зустрічається чимало талановитих школярів, а значить, – в Україні яскраве майбутнє, що втілиться через молодших школярів, які сьогодні розвиваються свій потенціал на заняттях спортом. Їх об'єднує дуже важлива риса – вони готові розвиватися, зростати, і це їм прищеплюють саме педагоги позашкільної освіти. Наразі країні потрібні здорові особистості. Переконані, що спеціально організована позашкільна освіта, зокрема спортивна, буде розвиватися.

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ВОДООЧИСНОЇ ГАЛУЗІ В СВІТІ ТА УКРАЇНІ

Станкова М.Д.

*ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки
ім. Г.М. Доброва НАН України» (м. Київ)*

Еволюція реагентних методів очищення води почалася з давніх часів, коли воду очищували соками тропічних рослин, срібними нитками, відстоюванням. У стародавні часи людині бракувало знань, тому її дії ґрунтувалися на інтуїції та життєвому досвіді. Тільки в середині ХІХ ст., під час розвитку систем водопостачання, виникли наукові підходи до очищення питної води. Пізніше науковці-хіміки: Д. Сімпсон, Е. Пеліго, Ж. Гуннінг, Г. Ріхтер, Ф.К. Зембицький, І. Я. Горбачевський, М.Д. Зелінський, К. Б. Яцимирський почали дослідження з визначення ефективності застосування хімічних речовин для очищення води. Вони довели, що застосовуючи відстоювання та фільтрування, доцільно додавати до води невелику кількість хімічних сполук для ефективнішого освітлення, очищення від завислих речовин та бактеріального забруднення.

Д. Сімпсоном у 1829 р. в Англії були винайдені перші піщані фільтри, які вперше застосували у 1839 р. на Лондонському водогоні Челсі (Англія). Вони були ефективними, проте малопродуктивними очищувачами, оскільки мали низьку швидкість фільтрування та вимагали значної площі фільтрування. Французький хімік-органік Е. Пеліго у 1847 р. запропонував спосіб визначення аміаку та удосконалив метод визначення азоту в органічних сполуках, та у 1865 р. під час вивчення природи органічних речовин у воді річки Сена (Франція) довів, що хлорне залізо є найкращим серед реактивів для очищення поверхневих вод.

У 1869 р. – Ж. Гуннінгом, а у 1870 р. Г. Ріхтером для очищення води річки Маас (Франція) було запропоновано очищувати воду для виробничих потреб шляхом додавання до неї одночасно хлорного заліза та соди. Цей спосіб був успішно випробований в Амстердамі (Голландія) для освітлення річкових вод. У 1886 р. спосіб Ж. Гуннінга був ретельно досліджений Ф.К. Зембицьким в гігієнічній лабораторії професора А.П. Доброславіна в Санкт-Петербурзькій Медико-хірургічній академії. Вченим було встановлено, що одночасне застосування хлорного заліза та соди при очищенні задовольняє вимоги якості питної води. Він запропонував цей спосіб для побутових потреб і намагався встановити його вартість, проте помилився в розрахунках, прийнявши досить високу ціну хлорного заліза. Це призвело до зростання значення вартості у понад 30 разів і не сприяло впровадженню цього способу.

Наприкінці ХІХ ст. проводились водопровідні з'їзди, де обговорювалися питання водопостачання, побудови та утримання водогонів і каналізації міст. На першому такому з'їзді (Москва, 1893 р.) був присутній гірничий інженер С.М. Сучков (майбутній директор Катеринославського вищого гірничого училища (нині Дніпро)), в роботі VII Російського водопровідного з'їзду (Санкт-Петербург, 1907 р.) брав участь інженер-механік А.М. Мальцев (Катеринослав). А.М. Мальцев разом із М.Д. Аверкієвим виступили на IX водопровідному з'їзді

в Тифлісі. Пізніше було порушено питання про скликання наступного X водопровідного з'їзду в Катеринославі в 1911 р. Після голосування в конкурсі між містами Варшава, Ярославль та Катеринославі було обрано Варшаву, проте резервним містом визначено Катеринославі [1].

Одним із значущих результатів роботи перших водопровідних з'їздів стало підготовлене й надруковане видання Постійного бюро «Водопроводи російських міст» [3].

Одним з важливих винаходів того часу в медицині та профілактичній гігієні ХХ ст. було хлорування води. Найбільш поширений спосіб знезараження питної води, заснований на здатності вільного хлору та його сполук видаляти ферментні системи мікробів, що каталізують окислювально-відновні процеси перешкоджає поширенню кишкових інфекцій в містах. Хлорування води як засобу її знезараження було розпочато на початку ХХ ст. Вперше хлор для знезараження води почали використовувати в Лондоні після епідемії холери у 1870 р. У Росії хлорування води було здійснено у 1908 р., також у зв'язку з епідемією холери. Надалі його проводили в Кронштадті, Нижньому Новгороді, Ростові-на-Дону, Петербурзі. У 1892 р. – у зв'язку з епідемією холери у місті Гамбург було застосовано хлорування стічних вод, фізико-хімічні методи очищення вод набули найбільшого поширення також в Америці. За даними К.К. Лідса, в цей рік понад 100 міст у США здійснювали очищення води шляхом додавання до неї невеликої кількості сірчаноалюмінієвої солі та фільтруючи її під тиском зверху вниз, при цьому на поверхні фільтруючого шару формувалася плівка гідрату оксиду алюмінію, що утримував завислі частинки та мікроорганізми. В подальшому хлорування води, як ефективний засіб боротьби з інфекційними захворюваннями, швидкими темпами поширилося в світі.

У 1872 р. – А. Рейхардтом, у 1873 р. – А. Фішером було зроблено першу спробу санітарної оцінки питної води. У період 1877 – 1879 рр. англійський інженер А. Латом дослідив вплив температури води на її якість та розвиток хвороботворних мікробів [4–5].

Для поєднання швидкості фільтрування та високої ефективності освітлення води у 1883 р. почали застосовувати різні реагенти для поліпшення технології очищення, а також було збудовано першу станцію механіко-хімічного очищення стічних вод в місті Дортмунд (Німеччина), на якій вперше було застосовано механізовані ґрати.

У 1885 р. на водопровідній станції у місті Сомервіл (США) було застосовано фільтри з більшою швидкістю фільтрування, які мали менші розміри, проте й меншу ефективність освітлення. Згодом ці фільтри стали називати швидкими або американськими. Англійським хіміком Л. Діббінгом у 1887 р. було сформовано ідею очищення стічних вод продувом повітрям для активації процесу окислення забруднень, а також з використанням активного мулу в аеротенках – резервуарах, в яких відбувається біохімічне очищення стічної води, що змішана з активним мулом. Аеротенки почали практично впроваджуватися на початку ХХ ст.

Накопичений в різних країнах досвід з дослідження процесів очищення води від складних органічних забруднень показує, що найбільш перспективним методом очищення від токсичних речовин є хімічна деструкція, яка базується на

використанні в якості окиснювача озону, а в якості своєрідного каталізатора – ультрафіолетового опромінювання, застосування якого спільно з озонуванням дозволяє не тільки суттєво знизити необхідну для розкладання органічних речовин кількість озону, а й істотно підвищити глибину їх розкладання [2].

Джерела та література

1. Ермолаев П. Е. *Труды 1-го Моск. мед. ин-та*. 1935. Сб. 4. С. 6–16.
2. Кульский Л. А., Савлук О. С., Мороз О. Г. Водоподготовка и очистка промышленных стоков. *Водоснабжение и санитарная техника*. 1975. № 11. С. 60–61.
3. Кушлакова Н. М., Савчук В. С. Науково-технічні об'єднання промислових регіонів України. Павлоград : Арт-Синтез, 2016. 588 с.
4. Herzberg K. *Zentralbl. Bakteriol.* 1923. № 90. P. 113.
6. Ndgeli K. *Neue Dtsch. Allg. Schweiz. Naturwiss.* 1983. № 33.

МІЖНАРОДНІ ПРОЕКТИ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ У ГАЛУЗІ ЕЛЕКТРОТЕХНІКИ (друга половина ХХ ст.)

Тверитникова О.Є.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків)*

Розвиток наукових досліджень, впровадження інноваційних технологій неможливі без наукової співпраці між представниками вчених різних країн. Участь у міжнародних проектах, стажування у провідних наукових осередках, вивчення досвіду розвинених країн світу дає змогу стимулювати наукові досягнення, підвищувати конкурентоспроможність. Міжнародна наукова корпорація здатна вирішувати більш масштабні наукові завдання, бо за своєю сутністю наука має глобальний характер. Розгортання науково-технічного співробітництва українських учених протягом другої половини ХХ ст. відбувалося досить нерівномірно й мало різні форми співпраці. Найбільш плідні міжнародні зв'язки виникали в установах АН УРСР. Слід підкреслити роль академіка Б.С. Патона, який об'єктивно оцінюючи ситуацію з виходом наукових проектів українських учених за кордон, сприяв встановленню міжнародних стосунків на різних рівнях. Як наслідок, найбільш плідне міжнародне співробітництво в галузі електротехніки розвивалося саме в Інституті електродинаміки АН УРСР (ІЕД АН УРСР) [1].

Міжнародне співробітництво української електротехнічної наукової спільноти розвивалося за такими напрямками: участь у міжнародних конференціях, симпозіумах; проведення спільних наукових досліджень на основі двосторонніх угод; спільні експериментальні дослідження з провідними науковими центрами; участь у діяльності міжнародних технічних організацій; обмін науковцями за програмами стажування; участь і проведення міжнародних технічних виставок; координація актуальних наукових проблем; обмін науково-технічною інформацією. Однак переважна більшість проектів наукової співпраці українських учених-електротехніків припадала на територію Східної Європи.

Були започатковані спільні наукові проекти ІЕД АН УРСР з центрами електротехнічної науки Європи. З метою вивчення застосування нових

досягнень фізики, електроніки й техніки напівпровідників для автоматизації енергосистем Б.С. Кубишин відвідав Академію наук Німеччини, Чехословаччина, Інститут загальної електротехніки Дрезденської вищої школи, Інститут електротехнічної техніки і автоматики у Празі. Вчений ознайомився з новими досягненнями в галузі використання пристроїв з ферромагнітами в схемах керування, регулювання, автоматизації. Г.Г. Счастливий за тематикою нагрів та охолодження турбогенераторів, гідроенераторів, синхронних і асинхронних машин відвідав Інститут сильних струмів (Прага), електротехнічний завод (Брно), де вивчав досвід автоматизації і механізації виробничих процесів. І.М. Постніков відвідав низку електротехнічних підприємств Чехословаччини та Німеччини. Відбувся обмін науковцями в галузі автоматизації енергетичних систем. В ІЕД АН УРСР був з науковим візитом директор фізичного інституту Німеччини Г. Юніхенен. У межах обміну фахівцями розпочалося співробітництво з Академією наук Китаю. ІЕД АН УРСР відвідували фахівці з Індії, що створило засади для розвитку українсько-індійських двосторонніх відносин у подальші роки [2, арк. 1–5].

Згодом почали розширювати напрями міжнародного співробітництва. Організували виставки науково-технічних досягнень, виконували спільну науково-дослідну тематику, склали двосторонні угоди, надавали технічні консультації. У цей період спостерігалось зростання інтересу до здобутків українських електротехніків з боку закордонних учених. Завідувач кафедри Лодзинського політехнічного інституту, фахівець у галузі електричних машин професор Я. Туровський відвідав Київський політехнічний інститут (КПІ) й відділ генерування змінного струму ІЕД АН УРСР. Провідного фахівця в галузі автоматизації режимів енергосистем В. А. Авраменка запросили з метою надання науково-технічної допомоги із засвоєння програм розрахунків на ЦОМ енергосистемам Об'єднаної Арабської республіки [3, арк. 79–80].

За програмою двостороннього обміну фахівцями між Академіями наук у закордонному відрядженні перебував Ю.Г. Блаудзевич. Учений відвідав університет штату Колорадо, де ознайомився з доробком професора Є. Ерделі, що дало змогу значно прискорити розроблення та впровадження методів чисельного аналізу електричних машин. Також Ю.Г. Блаудзевич відвідав університети Каліфорнії, Огайо, Массачусетський технологічний інститут, компанію «Дженерал електрик», а також узяв участь у літній конференції з питань енергетики та електропостачання. Український фахівець ознайомився з перспективними дослідженнями турбогенераторів для атомної енергетики. Порівняльний аналіз досягнень у галузі турбогенераторобудування вчених ІЕД АН УРСР та американських фахівців дозволив зробити висновки про доцільність двосторонньої взаємовигідної співпраці. Цього ж року делегація науковців США відвідала ІЕД АН УРСР, зокрема відділ МГД-прямого перетворення енергії.

Науковий інтерес з боку закордонних фахівців викликали й дослідження інших галузей електротехніки. У 1981 р. ІЕД АН УРСР відвідав представник японської фірми, що розробляла давачі й техніку вимірювання магнітної проникності, професор С. Такеучи. Мета візиту – ознайомлення з дослідженнями в галузі магнітних вимірювань. У свою чергу науковці інституту вивчали досвід

закордонних дослідників. У 1980-ті рр. в академічних інститутах електротехнічного профілю України були налагоджені постійні зв'язки у межах двостороннього співробітництва з науковими організаціями Польщі, Чехословаччини, Німеччини, Данії, Нідерландів, Канади, Австрії, Франції, Китаю, Росії, Японії, США, встановлено міжнародне співробітництво на академічному рівні. ІЕД НАН України плідно співробітничав з Академією наук Польщі за темою «Розроблення програм розрахунку на ЕОМ та дослідження електродинамічних процесів у провідникових елементах конструкцій високоефективних машин змінного струму».

Міжнародну співпрацю активно розвивали представники промислового сектору науки. Співробітники Харківського електротехнічного заводу (ХЕЛЗ) одними з перших спробували встановити міжнародні відносини. Впродовж 1959–1960 рр. двигуни ХЕЛЗ демонструвалися на Міжнародних промислових виставках у Німеччині, Монгольській народній республіці. Завдяки здобуткам з проектування і розроблення електрообладнання завод «Електроважмаш» став імпортером у 30 країн світу. Зокрема, турбогенератори потужністю 200 МВт, гідроенератори капсульного типу імпортувалися до Норвегії; унікальні прокатні електродвигуни – до Румунії, Індії, Угорщині, Німеччині, Югославії. На Міжнародній промисловій виставці у Ганновері, демонстрували діючу модель турбогенератора типу ТГН-100. До спеціалізованої ярмарки в Торонто (Канада) відправлено діючу модель капсульного гідроенератора типу СГК538,160-70. На Міжнародну ярмарку до Загребу (Югославія) та Лейпцизьку торгово ярмарку завод направив діючі моделі турбогенератора ТГВ-500-4 та гідроенератора типу СВО [4, арк. 17–33].

Важливе значення для вищої школи мав такий тип міжнародної співпраці, як наукове стажування студентів, аспірантів, професорсько-викладацького складу. Викладачі надавали не тільки допомогу в наукових дослідженнях, а й ділилися досвідом організації навчального процесу. Так, викладачі Харківського політехнічного інституту (ХПІ) в межах угоди про наукове співробітництво відвідували Ханойський політехнічний інститут Соціалістичної республіки В'єтнам з метою проведення спільної наукової тематики, також брали участь в організації навчальних лабораторій. Були створені перспективні плани і програми науково-технічного співробітництва між ХПІ та Магдебургською Вищою технічною школою ім. Отто Фон Геріке. Поступово наукові зв'язки ХПІ з навчальними закладами інших країн значно розширюються. Учені інституту виїжджали до Китаю, Угорщини, Польщі, Болгарії, відбувався обмін досвідом, навчально-методичною та науково-дослідною роботою. У ХПІ навчалися іноземні студенти й аспіранти, монографії та навчальні посібники перекладали та друкували за кордоном. Спільні наукові роботи з перспективного напрямку дослідження електричних процесів у вакуумних електричних апаратах з електроенергетичним інститутом Познанська політехніка проводили співробітники кафедри «Електричні апарати» ХПІ [5, арк. 4].

Фахівець з Львівського політехнічного інституту (ЛПІ) Б.І. Стадник у 1972 р. перебував у службовому відрядженні у Франції, а протягом 1986–1988 рр. відвідав наукові та навчальні заклади Німеччини, Угорщини, де

ознайомився з досвідом підготовки фахівців у галузі інформаційно-вимірювальної техніки та з результатами наукової роботи. Електротехніками ЛПІ було встановлено науково-технічне співробітництво з Жешівським політехнічним інститутом (Польща), Віденським університетом (Австрія), Технічними університетами м. Ерланген та м. Ільменау (Німеччина).

Представник Магдебурзької вищої технічної школи професор І. Фогель відвідав у 1967 р. Донецький політехнічний інститут (ДПІ), у результаті було складено програму стажування у межах двохстороннього договору. Майбутній завідувач кафедри електроприводу й автоматизації промислових установок ДПІ В.І. Калашников став першим аспірантом професора І. Фогеля. Міжнародне співробітництво ДПІ було налагоджено також з Фрайберзькою гірничою академією, Сілезьким політехнічним інститутом, Остравським гірничо-металургійним інститутом.

Завідувач кафедри електроенергетики Вищого технічного училища Брно, професор М. Черні відвідав КПІ й запропонував активно розвивати наукову співпрацю у таких напрямках: обмін досвідом та науково-технічною інформацією; стажування викладачів, аспірантів, студентів; проведення спільних наукових конференцій, підготовка збірок наукових публікацій. У КПІ поступово сформувалася низка програм зі стажування аспірантів і студентів: співробітництво з університетами м. Пуебла (Мексика), м. Бірмінгем (Англія), м. Мюнхен, м. Ільменау (Німеччина), Другим Римським університетом, Магдебурьським технічним університетом, Лодзинським політехнічним інститутом, Північно-Китайським енергетичним та Харбінським політехнічним інститутами, Вроцлавською політехнікою, Лейпцизькою вищою технічною школою, Вісмирською вищою школою [6, арк. 2].

Отже, важливою складовою наукової діяльності українських електротехніків стало міжнародне науково-технічне співробітництво. Інтеграційні процеси встановлення науково-технічної співпраці інститутами Академії наук з науковими колективами закордонних центрів електротехнічної науки був підтриманий представниками вищої електротехнічної школи, дослідних інститутів та підприємств. Науково-технічне співробітництво, розпочате ще у 1960-ті рр., набуло розвитку в подальший період. Були встановлені плідні взаємовигідні зв'язки вчених України з науковцями зарубіжжя, насамперед це стосувалося співпраці з вченими країн Східної Європи (країн РЕВ), а також країнами Західної Європи та США. Міжнародна співпраця вищої електротехнічної школи та галузевого сектору електротехнічної науки розвивалася більш повільно. Але вже у 1970–1980 рр. угоди про кооперацію вчених вищої технічної школи були укладені з представниками багатьох закордонних країн.

Джерела та література

1. Загородній А. Г. Б. Є. Патон і розвиток міжнародних наукових зв'язків. *Вісник НАН України*. 2012. № 2. С. 99–108.
2. Отчет о научной деятельности Института электродинамики АН УССР за 1970 г. // Науково-технічний архів Інституту електродинаміки НАН України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 850. 250 арк.
3. Отчет о научной деятельности Института электродинамики АН УССР за 1989 г.

// Науково-технічний архів Інституту електродинаміки НАН України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 473. 196 арк.

4. Документи об участии Харьковского завода «Электротряжмаш» в международных и всесоюзных выставках за 1973 г. // Державний архів Харківської області. Ф. Р-5792. Оп. 3. Спр. 1248. 185 арк.

5. Документ о сотрудничестве Харьковского политехнического института с Ханойским институтом. Державний архів Харківської області. Ф. Р-1682. Оп. 15. Спр. 1465. 25 арк.

6. Предложения и план работы по развитию творческого содружества кафедры электропривода КПИ в Брно (ЧССР) за 1970 г. // Державний архів Києва. Ф. Р-308. Оп. 20. Спр. 105. 4 арк.

УЧАСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ХТІ У НАУКОВИХ ТОВАРИСТАХ ХАРКОВА

Ткаченко С.С.

*Національний технічний університет «Харківській політехнічний інститут»
(м. Харків)*

У другій половині XIX ст. в українських землях розпочався процес бурхливого зростання промисловості, що призвело до відкриття та підготовки власних професійних кадрів вищими навчальними закладами. Як відомо, на той час в Харкові було відкрито університет, а у 1885 р. практичний технологічний інститут (ХТІ). Інтенсивне зростання знань у галузі природничих наук призвело до появи та функціонування наукових товариств, які стали особливою формою організації науково-дослідної діяльності професорсько-викладацького складу.

Перші товариства сформувалися на базі Харківського університету. Вони мали свої статuti, мали право створювати та призначати тимчасові комітети і комісії, які діяли, насамперед, в інтересах науки та освіти. Їхня робота проходила в умовах обмеження зовнішнього адміністративного впливу. На чолі був президент, який керував радою товариства та мав широкі права. Ці об'єднання були фінансово незалежні, бо існували переважно на членські внески та приватні пожертви (1, с. 139). Основною формою роботи були наукові засідання, де відбувалося обговорення різноманітних наукових питань, дискусії, доповіді. Засідання були переважно відкритими.

З 1869 р. при Харківському університеті розпочало свою діяльність Товариство дослідників природи, метою якого було розвиток різних напрямків природознавства. Університет надавав приміщення та щорічну субсидію. Чільне місце на початку діяльності товариства займали дослідження регіонального характеру – дослідження флори та фауни Харківської губернії, а також роботи у галузі геології, мінералогії, палеонтології. Першим головою був О.В. Чернай, видатний фахівець в галузі зоології. У подальшому товариство розгорнуло діяльність, яка потребувало експериментальних методів дослідження, зокрема, у галузі морфології і фізіології рослин, а також анатомії, гістології та фізіології тварин. Прогресивні вчені товариства А.М. Краснов, В.Я. Данилевський, Л.С. Ценковський були прихильниками ідеї про необхідність організації природознавчих курсів для широкої аудиторії (2, с. 133).

Пізніше, у 1872 р. було відкрито товариство фізико-хімічних наук, до його складу ввійшли дві секції: фізико-хімічна та медична. Далі, у 1893 р. перетворилися на окремі товариства. Активними учасниками були професори – А.П. Шимков, М.М. Бекетов, І.П. Осипов, П.В. Шепелев, М.Д. Пильчиков, В.Ф. Тимофєєв, П.П. Хрушов та інші (3, с. 172). На засіданнях товариства оголошувалися результати теоретичних та експериментальних досліджень членів організації, зокрема, особливо оговорювалися реферати з хімії, фізики, метеорології.

Потрібно відзначити, що з моменту створення перших товариств значну роль відігравали професори, викладачі Харківського університету, які ініціювали створення таких об'єднань. З метою поширення освіти серед міського населення, здійснення активної просвітницької діяльності, об'єднання зусиль вчених до плідної науково-дослідної діяльності..

Надзвичайно важлива роль у роботі товариства належить І.П. Осипову (учень М.М. Бекетова). За 27 років головування в фізико-хімічному товаристві учений багато зробив для зміцнення матеріально-технічної бази, розширення видавничої діяльності та залучення молодих фахівців до роботи у товаристві (3, с. 231)

Професори, викладачі, що працювали у ХТІ брали активну участь у роботі даного товариства: В.О. Геміліан, О.К. Погорелко, М.П. Клобуков, Ю.Л. Зубашев, В.Л. Кіріпчов, О.П. Лідов, І.М. Пономарьов.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. діяли й інші товариства. У 1895 р. розпочало діяльність «Південно-Російське товариство технологів», яке було створено професорами та випускниками ХТІ, яке пропагандувало технічні знання та розвиток технічних наук. Першим головою було обрано В.Л. Кіріпчова. Серед учених, що активно працювали у товаристві були – О.П. Лідов, С.О. Фокін, Г.М. Гулінов, Ю.Л. Зубашев, Д.П. Турбаба, І.А. Красуський (4, с. 230).

Метою технічних товариств стало сприяння розвитку техніки та фабрично-заводської промисловості. Основна увага приділялася прикладним наукам та технічним винаходам.

Вчені інституту своїми працями, виступами сприяли поширенню та популяризації природничих та технічних наук. У наукових виданнях публікувалися статті, друкувалися монографії і , як результат їх діяльності – розробка нових спецкурсів, апробація їх під час навчального процесу у ХТІ.

Товариство надавало допомогу середній школі Так, наприклад, у 1903 р. М.Д. Пильчиков продемонстрував декілька пристроїв та використання в фізичному кабінеті Технологічного інституту для першої гімназії Харкова (5, с. 240). За весь час у наукових періодичних виданнях були опубліковані результати цінних досліджень, які мали помітний вплив на розвиток природничих та технічних галузей вітчизняної та світової науки.

Джерела та література

1. Соболева Е. В. Организация науки в пореформенной России. Москва : Наука, 1983. 260 с.
2. Гельфенбейн Л. Л. Харківське товариство дослідників природи та його внесок у

розвиток вітчизняного природознавства. Нариси з історії природознавства і техніки. 1965. Вип. 5. С. 130–136.

3. Учебные общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905) / под. ред. Д. И. Багалея, И. П. Осипова. Харьков : тип. «Печатное дело», 1911. 282 с.

4. Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки. Київ : Рада, 2003. 416 с.

5. Онопрієнко В. І. Історія української науки XIX – XX століть. Київ : Варта, 2010. 652 с.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА РЕКУЛЬТИВАЦІЯ ДЕГРАДОВАНИХ ЗЕМЕЛЬ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Узбек І.Х.

*ДВНЗ «Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет»
(м. Дніпро)*

В Україні дослідження щодо сільськогосподарської рекультивациі порушених земель розпочалися у далекому 1962 р. науковцями Дніпропетровського сільськогосподарського інституту (тепер державного аграрно-економічного університету). Тоді це були перші наукові дослідження на території колишнього Радянського Союзу. Їх результати дозволили у 1979 р. відкрити при нашому закладі Проблемну лабораторію з рекультивациі земель та еколого-біологічну станцію моніторингу техногенних ландшафтів, які функціонують дотепер. Правда, тоді вони фінансувалися згідно окремої статті у бюджеті держави.

Організатором і науковим керівником досліджень був завідувач кафедри ґрунтознавства, доктор сільськогосподарських наук, професор Бекаревич Микола Омелянович. Матеріали досліджень дозволили вже у 1968 р. захистити першу в масштабах СРСР кандидатську дисертацію, автором якої був Масюк Микола Трохимович. Ця робота відображала і вперше в науці пояснювала особливості генезису штучних ґрунтів на відпрацьованих кар'єрних територіях. У наступному, 1969 р., була захищена друга кандидатська дисертація Узбека Івана Харлампійовича, в якій наводилася доказова інформація про можливість вирощування сільськогосподарських культур в умовах жорсткого техногенного середовища. З цього і почалася загально відома наукова школа імені професора М.О. Бекаревича, у якій наразі беруть участь 8 професорів, 19 доцентів і 26 наукових співробітників, серед яких декілька аспірантів і докторантів. Отже, дослідження з рекультивациі земель, що почалися 56 років тому і стали основою створення цілої науки, успішно продовжуються! Цей факт радує і обнадіює.

Складність таких досліджень (навіть зараз, коли вже є певний досвід) визначається тим, що відпрацьовані гірничорудними підприємствами землі – це суміш геологічних порід різного генезису, які в природі аналогів не мають. Воістину, це *terra incognita* – невідома земля, що винесена з великої глибини на «денну» поверхню і створила загальнопланетарну проблему. На сучасному етапі наукового розвитку проблема рекультивациі земель, порушених гірничими розробками, вимагає глибокого теоретичного вивчення, прогнозування екологічних ситуацій і створення спеціальних технологій з відтворення

втраченої ґрунтами родючості.

Результати цієї наукової роботи у тезисному варіанті виглядають таким чином: вивчені склад і властивості едафотопів, створених з гірських порід і дана їм еколого-біологічна оцінка; вперше встановлені види рослин, які є найбільш придатними для впровадження на рекультивованих землях степової зони України; вперше для практичної мети рекультивації розроблена математична модель розрахунку еколого-біологічних характеристик кореневих систем, що є основою для проведення фітомеліоративних заходів; вперше в агрономічній науці досліджено процес транслокації (самозбереження) рослин, тобто процес внутришньотканинного перерозподілу речовин і енергії самою рослиною в ту свою частину, де в даний момент в них є найбільша потреба; вперше встановлена циклічна динаміка загальної чисельності мікроорганізмів і окремих їх фізіологічних груп; визначені ендодинамічні особливості формування ґрунтових мікроорганізмів і їх пул у верхньому шарі едафотопів; вперше розкриті інтенсивність розкладання коренів трав'янистих рослин в умовах техногенного середовища, що пояснює особливості біологічного фактора ґрунтоутворення в таких незвичайних умовах; встановлений рівень ферментативної активності едафотопів і вперше розроблені градації ступеня їх біогенності за активності ферментів, що відбиває рівень гумусо-і структуроутворення; доведена можливість використання особливостей розвитку кореневих систем рослин і ґрунтових мікроорганізмів, а також активності ферментів в якості самих надійних і об'єктивних ґрунтово-діагностичних ознак при еколого-біологічній оцінці та експертизи еродованих і рекультивованих ґрунтів; встановлені консортивні зв'язки в системі едафотоп – мікроорганізми – коріння, що відображають спрямованість ґрунтоутворювального процесу; доведена доцільність створення високопродуктивних рекультивованих ґрунтів, покритих шаром чорнозему, а також можливість використання едафотопів без ґрунтового покриття під бобово-злакові травосуміші, що служать основою кормової бази місцевого тваринництва; вперше розроблено стратегію підвищення рівня біогенності едафотопів техногенних ландшафтів на основі пріоритетної ролі біологічного фактору ґрунтоутворення; дано абсолютно нове визначення і розширено поняття «агроекосистема»; розроблені унікальні технології рекультивації порушених земель, згідно з якими на місці кар'єрних розробок створюються продуктивні сільськогосподарські угіддя; вперше у вітчизняній науці відкрили явище родючості в осадових гірських породах і встановили специфічність її прояву до різних видів рослин в порівнянні з непорушеними ґрунтами; вперше розроблена технологія створення плодово-ягідних насаджень на відвалах кар'єрів, що дозволяє звільнити старі садові площі під цінні польові культури; встановлена пріоритетна роль економіко-екологічних засад рекультивації порушених земель; вперше в біологічній науці розроблена еколого-біологічна класифікація рослин, яка увійшла окремим розділом в підручники з геоботаніки, ґрунтознавства та землеробства.

Виявивши ефект збагачення гірських порід поживними речовинами шляхом впровадження бобово-злакових культурфітоценозів, була обґрунтована практична цілеспрямованість фітомеліорації і визначені перспективні моделі

рекультивованих земель з родючістю на рівні непорушених південних і звичайних чорноземів.

Результати польових досліджень опубліковані в численних наукових працях у авторитетних вітчизняних та закордонних виданнях. З найбільш відомих публікацій, матеріали яких дотепер використовуються в аграрному і гірничорудному виробництвах, в першу чергу, треба назвати «Рекомендации по биологической рекультивации земель в Днепропетровской области» (1969 р.), «Рекомендации по рекультивации земель, нарушенных при добыче цветных металлов открытым способом» (1990 р.), «Рекомендації по рекультивації техногенних ландшафтів» (2011 р.), а також монографії «О рекультивации земель в Степи Украины» (1971 р.) і «Рекультивация порушених земель як сталий розвиток складних техноекосистем » (2010 р). Зазначені роботи стали загальнознаними по цій проблемі далеко за межами нашої країни. Показовим є і те, що науковцями університету по цій темі отримано понад 32 Патенти на корисну модель.

Значимість всіх цих наукових розробок визначається і тим, що їх матеріали введені багатьма вищими навчальними закладами України та ближнього зарубіжжя у робочі програми дисциплін, які розглядають питання екології, охорони природи, ґрунтознавства, землеробства, рекультивації, мікробіології, економіки природокористування та ін.

Важливо сказати і про те, що основні результати досліджень науковців школи М.О. Бекаревича представлялися на Міжнародних виставках (м. Спокан, США, 1974 р.; м. Будапешт, 1980 р.); на ВДНГ СРСР та суверенної України, де отримували золоті, срібні та бронзові медалі; демонструвалися і доповідалися на Всесоюзних з'їздах товариства ґрунтознавців (м. Алма-Ата, 1970 р.; м. Мінськ, 1977 р.; м. Тбілісі, 1981 р.; м. Дніпропетровськ, 1982 р.; м. Ташкент, 1985 р.; м. Харків, 1986 р.; м. Новосибірськ, 1989 р.; м. Львів, 1990 р.) та Всеукраїнських з'їздах ґрунтознавців і агрохіміків м. Вінниця, 2010; м. Миколаїв, 2014; на Міжнародних і вітчизняних конгресах, симпозиумах і конференціях (м. Лейпциг, 1970 р.; м. Бургас-Сонячний беріг, 1973 р.; м. Москва, 1974 р.; м. Ленінград, 1975 р.; м. Самарканд, 1976 р.; м. Таллін, 1975 р., 1978 р.; м. Дьендеш, 1978 р.; м. Катовіце-Забгіе-Конік, 1980 р.; м. Дніпропетровськ, 1990 р., 1995 р., 2001 р., 2010 р., 2012 р., 2017 р.; м. Донецьк, 1993 р., 2000 р. 2013 р. 2015 р.; м. Херсон, 1993 р.; м. Харків, 1994 р.; м. Кременчук, 1996 р.; м. Київ, 2000 р.; м. Дніпродзержинськ, 2012); на регіональних науково-практичних семінарах (1970–2017 рр.).

На Запорізьку еколого-біологічну станцію моніторингу техногенних ландшафтів України приїжджали і знайомилися з результатами досліджень керівники країни та багатьох областей держави. Сюди приїжджали і делегації з США, Канади, Англії, Росії, Польщі, Німеччини, Молдови, Японії та інших країн світу. Тут проводили свої засідання делегати Всесвітнього геологічного конгресу, 10-го Міжнародного з'їзду ґрунтознавців і учасники багатьох Міжнародних науково-практичних конференцій, робота яких пов'язана з проблемою відтворення родючості деградованих земель.

Як співзасновник цієї науки, стверджую, що Дніпропетровський державний

аграрно-економічний університет був планетарним центром з питань охорони навколишнього природного середовища та рекультиватії порушених земель. Не применшуючи значущості досліджень вчених нашого університету в інших сферах економічної діяльності, зазначу, що рекультиватія земель є візитною карткою університету. Так воно було, так воно є і так повинно бути в подальшому!

АНАЛІЗ ХОДОВИХ ЧАСТИН ВАГОНІВ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗАЛІЗНИЦЬ ПРОФЕСОРОМ М.В. ВИНОКУРОВИМ ТА ЗНАХОДЖЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ РІШЕНЬ ДЛЯ РЕСОР ВІТЧИЗНЯНИХ ВІЗКІВ

Устяк Н.В.

Київський міжнародний університет (м. Київ)

Визначні впровадження у галузі вагонобудування здійснювалися після детальних дослідів ходових частин вагону під керівництвом М.В. Винокурова (1890–1955) – доктора технічних наук, професора, фахівця із конструкцій залізничних вагонів, динамічної взаємодії рухомого складу і колії, педагога, винахідника, генерал-директора тяги II рангу.

Проаналізувавши технічний прогрес рухомого складу, Михайло Васильович стверджував, що на залізницях Західної Європи здійснювався перехід від пультманівських і пруських візків до візків системи Герлиць. Усі три вказані типи візків мали подвійне й потрійне ресорне підвішування з поступовим під'єднанням листових і гвинтових ресор. Однак, ця система візків вимагала поліпшення для застосування на вітчизняних екіпажах. Застосування довгої поздовжньої листової ресори між осями системи Герлиць змусило довести базу цього візка до 3600 мм, внаслідок чого її тара збільшилася до 7,25 т і вага комплекту візків сягала 14,5 т, або 31–35% тари усього вагону, що негативно відбивалося на плавності руху. У візках системи Герлиць з потрійним ресорним підвішуванням для покращення плавності ходу у вертикальному напрямку виникала потреба встановлення ще додаткових м'яких гвинтових ресор, розміщених між рамою візка і довгою поздовжньою ресорою. Наявність довгої поздовжньої листової ресори позбавляла можливості здійснення бази візка менше 3 метрів.

Наслідуючи принципи автомобілебудування, на німецьких залізницях приймалося рішення використовувати в вагонних візках гідравлічні амортизатори. На протязі двох років проводилися досліди з гідравлічними амортизаторами системи «Грюнвальд» та «Фіхтель і Закс», які показали позитивні результати використання. Тому було вирішено обладнати амортизаторами серію із 50 вагонів. Вагони із потрійним ресорним підвішуванням і гідравлічними амортизаторами були набагато кращі за параметрами плавності ходу, ніж візки з чотирикратним ресорним підвішуванням.

Вагони французьких залізниць, обладнані гідравлічними амортизаторами

системи Бруйсе, давали позитивний результат щодо плавності ходу. Однак гідравлічні амортизатори вимагали більш затратного догляду, ніж листові.

Деякі спеціалісти надавали великого значення базі візка і контуру бандажу коліс, як фактори, що впливали на плавність ходу. За досвідом залізниць Чикаго–Мильуоки, а також німецьких залізниць, бандажі з конічністю 1:40 значно зменшували вплив візків, який часто призводив до сильних бокових коливань кузова. На деяких закордонних залізницях надавали перевагу більш подовженій базі для двовісних візків, вважаючи, що при заданій конічності бандажу подовжена база зменшує частоту коливань хвилястого руху.

Завдяки подальшим експериментам всі попередні припущення були відкинуті. Проведені детальні випробування на західноєвропейських залізницях доводили, що повне витіснення просвітів між буксовими спрямовувачами і буксами, а також точне паралельне встановлення обох осей візка зменшували виляння навіть за наявності великої конічності і зносу бандажів. Цим пояснюється, чому у тих дослідників, що досліджували візки з жорсткими рамами із литої сталі з точною механічною обробкою, циліндричні бандажі не давали покращення.

Переймаючи досвід від аналізу закордонних досліджень, М.В. Виннокуров вважав, що для вітчизняного вагонобудування цей результат мав велике значення. Він стверджував, що натомість того, щоб будувати візки з довгою базою і, відповідно їй збільшеною вагою, можна обмежитися базою, довжина якої усуває надмірне коливання, що виникало під дією гальмівних зусиль. Було прийнято рішення для створення такого візка з видаленням із нього звичайних буксових щелеп, які швидко зношувалися, і замінювати пристосуваннями, що забезпечували постійне правильне положення осей візка. Прикладом такого типу візків були візки швейцарських залізниць типу Герлиць з гідравлічними амортизаторами.

Німецькі залізниці, які дотримувалися своєї теорії, надавати перевагу подовженій базі до 3.6 м, а також дуже довгі жорсткі ресори з потрійним і четвертинним підвішуванням, з 1937 р. почали використовувати візки з балансирами, розміщеними паралельно рейкам із скріпленими з одного боку буксами, а з іншого боку – з рамою візка. Використання таких балансирів забезпечувало бездоганне положення осей. Направляючі букс сприймають лише бокові зусилля. Випробування показували, що такого роду пристрої дають можливість збільшити пробіги між обточуванням бандажів до 125 тис. км. Рама цього візка була зв'язана з буксами комбінованим ресорним підвішуванням, що складалося з листових і гвинтових ресор, а шкворневі балки опиралися на листові ресори.

В 1939 р. на німецьких залізницях випробовувалися візки, в яких стандартні види ресор зовсім скасовувалися та замінювалися торсійними ресорами відповідно до принципів проектування, прийнятих у будівництві автомобілів, танків та літаків. Буксові направляючі в таких візках теж були скасовані і замінені балансирами, які сприймали усі бокові зусилля.

Підсумовуючи вище викладене, можемо стверджувати, що для знаходження оптимальних рішень і створення нових типів візків професор М.В. Винокуров

провів аналіз західноєвропейських ходових частин вагонів, обґрунтував застосування довгої поздовжньої листової ресори між осями системи Герлиць, використання гідравлічних амортизаторів системи Бруйє, що давали результат позитивної оцінки плавності ходу. Цьому сприяло також використання, як на німецьких залізницях, торсійних ресор візків, перейнятих у автомобіле- та літакобудуванні.

У 1939 р. М.В. Винокуров, працюючи в Дніпропетровському інституті інженерів залізничного транспорту професором кафедри «Вагони», опублікував фундаментальну працю «Дослідження коливань і стійкості вагонів», яка була першим вагомим внеском у складну галузь транспортної механіки. У цій праці, питання забезпечення плавності ходу вагонів вперше у світі отримало належне вирішення. Та це тема нашого наступного повідомлення.

УКРАЇНСЬКИЙ РОДОВІД ПРОФЕСОРА В.О. СОКОВИЧА ЯК БАЗИС ФОРМУВАННЯ ЙОГО ВИЗНАЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА НАУКОВИХ УПОДОБАНЬ

Фесовець О.Р.

Публічне акціонерне товариство «Українська залізниця» (м. Київ)

Володимир Олександрович Сокович (1874–1953), видатний науковець-залізничник, доктор технічних наук, професор, лауреат Державної премії СРСР, заслужений діяч науки і техніки. Один з засновників вітчизняної науки з експлуатації залізниць. Народився в Кремечуці, дитинство і юність провів у Білій Церкві та Києві, пройшов становлення як залізничник-практик та початок своєї теоретично-наукової діяльності, у період останніх років Російської імперії, в основному, на території сучасної України. Засновник (1924 р.) першого у СРСР залізничного експлуатаційного факультету на базі Московського інституту інженерів залізничного транспорту, перший його декан та завідувач створеної ним же кафедри «Організація перевезень».

Коріння роду Соковичів походить від козаків, за сімейними переказами один з його предків був полковим писарем у Війську Запорізькому. Опосередковано це підтверджується часом надання дідові – Соковичу Антону Андрійовичу, спадкового дворянства, згідно з інформацією Державного архіву Полтавської області – 31.01.1846 р. [19]. Саме тоді, відповідно до царського указу від 20 березня 1835 р., спадкове дворянство було визнано за нащадками козацької генеральної старшини, полковників, полкових обозних, есаулів, хорунжих та писарів, сотників, військових і бунчукових товаришів [2, с. 318].

Зупинимось більш детально на постаті батька, адже саме він заклав паростки визначної особистості свого сина Володимира. Олександр Антонович Сокович народився у 1840 р. в у самій Полтаві, або поблизу міста. У 1857 р. закінчивши Полтавську гімназію одразу ж вступає у Харківський університет, на медичний факультет. Прослухавши 2 курси медичних наук він у 1859 р. переводиться на фізико-математичний факультет того ж університету, який з успіхом закінчує у 1863 р. Згодом у 1864 р. О.А. Сокович повертається до

навчання та вступає на педагогічні курси того ж Харківського університету, які закінчує у 1866 р., паралельно отримавши науковий ступінь кандидата фізико-математичного факультету по відділу математичних наук [20, с. 5; 21, с. 4]. Пройшов всі шаблі викладацької служби у різних учбових закладах Російської імперії, в основному на території України, отримав високий службовий ранг дійсного статського радника [1, с. 617]. Був автором декількох підручників з математики, фізичної та економічної географії [10; 11].

Показовий та характерний факт з життя Олександра Антоновича Соковича – 6 березня 1873 р. він був прийнятий у дійсні члени щойно заснованого Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (далі – ПЗВ РГТ) [4, с. 9]. Організатором та секретарем (правителем справ) цієї спілки був Павло Чубинський, автор сучасного Гімну України. Всього дійсних членів та кандидатів у члени було 70 осіб, серед яких такі визначні особистості, як Григорій Галаган, Михайло Драгоманов, Микола Лисенко, Володимир Антонович та інші діячі української науки та культури. Звичайно, що ці великі українці (серед них і О.А. Сокович) у роботі ПЗВ РГТ вивчали і пропагували народну творчість, звичаї та природу рідного краю, провели перший загальний перепис мешканців Києва. Існує авторитетна думка, що дане товариство є предтечею Української академії наук [8, с. 100]. Не дивно, що пропрацював ПЗВ РГТ не довго, згідно з горезвісним царським Емським актом від 30(18) травня 1876 р. він був розформований, а його члени підпали під різного роду утиски, наприклад П.Чубинському та М.Драгоманову було заборонено проживати в Українських губерніях [9, с. 381–383]. Олександр Сокович уникнув цих репресій тільки тому, що наприкінці 1873 р. був призначений директором Кременчуцького реального училища (де улітку 1974 р. і народився його син Володимир) і фізично був віддалений від Києва, де відбувались основні події навколо ПЗВ РГТ.

Про матір вченого Марію відомо мало, вона здебільше займалась дітьми та сімейним господарством. Але її дівоче прізвище Гудим-Левкович говорить, що походила вона із старовинного українського аристократичного роду засновниками якого були Петро Левкович – сподвижник Івана Мазепи та чернігівський полковник Станіслав Гудим.

Улітку 1877 р. сім'я Соковичів переїжджає у Білу Церкву у зв'язку з призначенням Олександра Антоновича директором місцевого реального училища. Як зазначав професор у своїх анкетах, початкову освіту у нього була домашня і це не дивно, адже батьки були високоосвідченими людьми.

Смерть Олександра Антоновича, 13 липня 1886 р., стала серйозним іспитом для його близьких. 12-річний Володимир – друга дитина у сім'ї, старший син Євген вже був студентом у Санкт-Петербурзі, але крім них були молодші діти: брат Микола – 1880 р.н., і три сестри, Марія – 1877 р.н., Катерина – 1879 р.н. та Софія – 1883 р.н. [22, арк. 11]. Восени 1886 р. Володимир переїжджає до Києва та вступає до Другої Київської гімназії. Сім'я сестри батька Наталії Антонівни мешкала у цьому місті, у неї і оселився гімназист. Родичі напевне мали обмежений статок і площа їх помешкання була невеликою, так як зі спогадів самого майбутнього вченого вивчати шкільну науку та робити домашні завдання

приходилось у вітальні на столику трюмо.

Сам факт, що гімназист Володимир Сокович навчався у Другій, а не в Першій Київській гімназії, підтверджує інформацію, що у той час його родина мала певні фінансові проблеми, адже дворянин, син дійсного статського радника, як правило мав навчатися у «аристократичній» Першій гімназії, а ось Друга гімназія була розрахована в основному на «різночинців», і оплата за перебування у ній була відповідно дещо меншою. Але фах викладачів та якість знань, що надавалися учням у цих гімназіях мали одини рівень, та й їх будівлі знаходились поряд – на початку Бібіковського бульвару (нині – бульвар Т. Шевченка). А ось жага до знань у вихованців Другої була навіть більша, адже вони добре усвідомлювали, що розраховувати повинні в основному на себе, без родинних протекцій та коштів [6, с. 64]. У зв'язку із чим, показово те, що під час навчання у цьому навчальному закладі, для матеріальної підтримки себе і родини, учень Сокович займається репетиторством для дітей заможних киян, при чому, навчас математики і фізики, і це свідчить про його здібності саме до точних наук, напевне далися взнаки сімейні уроки батька. А ще даний факт сам по собі характеризує те, що вже з юності Володимир виявив викладацький хист, до якого він мав природні схильності.

Після смерті батька старший брат Євген, який на той час вже навчався у столиці імперії став для гімназиста Володимира Соковича першим авторитетом, вони регулярно листувалися, брат періодично навідувався до рідних і саме Євген справив неабиякий вплив та зіграв велику роль у долі майбутнього професора. Тому ми вважаємо за необхідне коротко описати постать Євгена Олександровича Соковича.

Був він на 10 років старший Володимира. Перший обрав шлях інженера-залізничника, вступив у столичний Інститут інженерів шляхів сполучень і вже по його стопах молодший брат теж зв'язав своє життя із залізничним транспортом. Без сумніву у першій половині життя брати тісно спілкувались, напевне Євген достатньо серйозно допомагав Володимирі (і це зрозуміло). Старший брат теж був схильним до наук, збереглися окремі його праці царського періоду присвячені інженерним питанням залізничної справи [12–18]. Напередодні 1917 р. він мешкав у столиці країни та був членом правління одного з банків, що інвестував залізничне будівництво. Займався політикою, член партії есерів і був прихильником ідеї незалежності України. Наприкінці буремного 1917 р. залишає Петроград та повертається у рідну Україну, у Київ, і одразу ж включається у політичну боротьбу. Вже у січні 1918 р. він народний міністр (залізничних) шляхів Української Народної Республіки. Навіть у колі націоналістів вважався жорстким прихильником ідеї українства, відомий його вислів: «Ми в кожного, хто приходить до нас, повинні питати: ти українець? І тільки тоді приймати у своє коло». При Гетьманаті направлений на дипломатичну роботу, був консулом Українського уряду в у Лозанні (Швейцарія) [3, с. 694]. Після поразки Української Держави опиняється у еміграції. Переїхавши до Чехословаччини, викладав в українських вищих навчальних закладах. Зокрема, із 1922 р. працював доцентом в Українській господарській академії в Подєбрадах, там створив низку інженерних

теоретичних праць, редагував академічний науковий збірник [5]. Пішов з життя орієнтовно у 1946 р. у Потсдамі (Німеччина). Зрозуміло, що після 1917 р. дуже близькі люди, брати Соковичі не спілкувались, не бачились, навіть не листувались, і у цьому факті також відобразилась уся трагедія України ХХ ст.

Після закінчення гімназії у 1895 р. Володимир Сокович вирішив продовжити професійний шлях покійного батька та пов'язати своє життя з вивченням та викладанням точних наук, ази яких у межах гімназійного курсу він досконало опанував. Отже, довго не вагаючись, він вступає на фізико-математичний факультет (відділення математики) Київського Університету Св.Володимира, будівля якого знаходилась буквально поруч з Першою та Другою київськими гімназіями. Молодий студент одразу ж поринає в університетське наукове життя, допитливо вивчає теорію на лекціях викладачів вищої школи, серед яких були такі видатні постаті, як професори-математики В.П. Єрмаков та Б.Я. Букреев [7]. Але навчання у Київському університеті не стало довгим, за порадою старшого брата Євгена, який на той час вже отримав високе професійне звання - інженер шляхів сполучень, Володимир Сокович вирішує продовжити здобуття вищої освіти у столичному Інституті інженерів шляхів сполучень.

Так розпочався славний професійний шлях вченого-залізничника, одного з творців нової науки –теорії експлуатації залізниць та організації перевезень залізничним транспортом, яка у своїй основі базується на точних математичних розрахунках, адже її засновник професор Володимир Олександрович Сокович проніс сімейну схильність та любов до математики через усе своє творче життя.

Джерела та література

1. Волков С. В. Высшее чиновничество Российской империи. Краткий словарь. Москва : Русский фонд содействия образованию и науке. 2016. 800 с.
2. Генеральная старшина. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 41 т. / под ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского [и др.]. Санкт-Петербург : тип. акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1892. Т. 8. 478 с.
3. Енциклопедія історії України : в 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9. 944 с.
4. Записки Юго-Западного отдела Императорского русского географического общества. 1873. Киев : тип. Императ. ун-та св. Владимира. 1874. 493 с.
5. Записки Української Господарської Академії в Чехословацькій Республіці / ред. коміс. : Е.Сокович та ін. Подбрани : 1931, Т. 3. Вип. 2. Факультет інженерний. 82 с.
6. Кальницький М. Гимназии и гимназисты. Киевские истории. Киев : Варто, 2014. 304 с.
7. Кравчук М. Математика та математики в Київському університеті за сто років (1834–1934). *Розвиток науки в Київському університеті за сто років* / відп. ред. М. А. Кушнар'ов. Київ, 1935. С. 34–69.
8. Савченко Ф. Заборона Українства. 1876. Харків ; Київ : Держ. вид-во України. 1930. 416 с.
9. Там само.
10. Сокович А. А. Учебник математической и физической географии, составленный в объеме гимназического курса. Санкт-Петербург : А. Зеленский и Е. Любарский. 1866. 163 с.
11. Сокович А. А. Курс элементарной геометрии, составленный в объеме гимназического курса. Геометрия на плоскости. Санкт-Петербург : изд. за счет пед. курсов Харьк. ун-та. 1866. 84 с.

12. Сокович Е. А. Железнодорожные работы в неустойчивых грунтах. Москва : университет. тип., 1905. 47 с.
13. Сокович Е. А. Действие подземных разработок на осадку поверхности земли и о мерах, ограждающих сооружения от разрушения. *Железнодорожное дело*. 1903. № 24. С. 5–10.
14. Сокович Е. А. По поводу угонки рельсов на 240-й версте Екатерининской железной дороги : посвящ. вниманию инженеров службы пути и конструкторов паровозов. *Железнодорожное дело*. 1903. № 7. С. 14–17.
15. Сокович Е. А. Опасно ли ацетиленовое освещение? *Страховое обозрение*. 1901. № 1. С. 5–7.
16. Сокович Е. А. Ст. Купянск Екатерининский. Санкт-Петербург : Известия Собрания инженеров путей сообщения, 1908. 33 с.
17. Сокович Е. А. Графическое изображение, по способу профессора Mohr'a, изменений усилий в элементах ферм при различных расположениях данной системы грузов. *Железнодорожное дело*. 1900. № 14–15. С. 3–7.
18. Сокович Е. А. Нужно ли увеличивать нормы Кестлина. *Инженер*. 1902. С. 7–10.
19. Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии за 1802–1907 годы. ДАПО. Ф. 379. Оп. 3 Спр. 1. 669 арк.
20. Список студентов и допущенных к слушанию лекций Императорского Харьковского университета на 1857–1858 академический год. Харьков : тип. Ун-та, 1857. 31 с.
21. Список студентов и допущенных к слушанию лекций Императорского Харьковского университета на 1859–1860 академический год. Харьков : тип. Ун-та, 1859. 37 с.
22. Формулярный список о службе Директора Белоцерковского реального училища Действительного Статского Советника Соковича // ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 52. Спр. 55. Арк. 10–16.

ЛЮТНЕВІ ПОДІЇ 1917 РОКУ У ХАРКОВІ

Фролов С.В.

Харківська державна зооветеринарна академія (м. Харків)

Понад сто років назад сталася епохальна подія, яка потрясла основи російської державності, привела до параді суверенітетів, які відродившись в 90-ті роки, стали політичною реальністю на пострадянському просторі. Історіографія Лютневої революції надзвичайна велика, але робіт які б висвітлювали події в Харкові під час революції не дуже багато. Можна виділити фундаментальну колективну працю «Історія міста Харкова ХХ ст.» (Х., 2004), в якій висвітлена історія одного з найбільших промислових та культурних центрів України ХХ ст.

Заслужують на увагу і спогади безпосередніх учасників того часу, які знайшли відображення в монографіях: Буздалина С.Ф. «Лютнева революція в Харкові. У дні Жовтня : спогади учасників боротьби за владу Рад на Україні» (К., 1987); Покко С.І., Люль А.П. «Незабутні дні. Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні» (К., 1957); «Харьков в 1917 году» (Х., 1957). Ці роботи передають неповторну атмосферу того часу, розповідають про діяльність політичних партій, революційну боротьбу робітників.

Цікаві факти з життя революційного Харкова можна знайти в нарисах історії харківських підприємств (ХПЗ. ВЕК, Гельферіх-Саде та ін.). У статті

розглянуті події в Харкові під час Лютневої революції 1917 р. Автор зробив спробу показати соціально-економічну сторону життя, чим жило місто, які проблеми хвилювали його мешканців.

На той час Харків був одним із найбільших промислових, торгових, транспортних та культурно-просвітницьких центрів України і всієї Російської імперії. У ньому тоді діяли понад 150 промислових підприємств, у тому числі близько десяти великих, таких як Паровозобудівний завод, Загальна компанія електрики (ВКЕ або ВЕК), сільськогосподарських машин і знярядь Гельферіх-Саде та ін. [1, с. 152]. Це робило Харків великим пролетарським містом, де на 1917 р. налічувалося понад 35 тис. промислових робітників [1, с. 152].

Перша світова війна привела до загострення соціально-економічних та політичних проблем в країні, і Харкові зокрема. Початок було покладено 1915 р., зростанням цін на продовольчі та побутові товари, медикаменти, паливо, житло та ін. Так, у порівнянні з довоєнними, ціни у червні 1915 р. зросли: на хліб на 16–20%; керосин – 34%; вугілля – 46–50%; цукор – 39% [2].

Новий 1916 р. не приніс покращення, навпаки, нове загострення продовольчої кризи. На харківських підприємствах наростала страйкова боротьба робітників заводів ВЕК, Гельферіх-Саде, ХПЗ, Лейнера та ін. [3, с. 22]. У червні 1916 р. в Харкові були введені картки на цукор. Газета «Южный край» писала: «За чотири дні, починаючи з першого дня Успенського посту, продукти подорожчали в декілька разів [4].

Початок нового 1917 р. Харків зустрів страйками які носили, як економічний та і політичний характер. Звістку про повалення царського самодержавства і перемогу революції у Петрограді було одержано 27 лютого 1917 р. «Треба сказати, – згадує у своїх спогадах С.Ф. Буздалин, – що в Харкові старий лад не зробив жодного пострілу на захист свого існування і не знайшов ніякої підтримки у буржуазії яка не заперечувала проти повалення самодержавства, бо цар був надто ненадійним союзником для переможного завершення війни» [5, с. 101]. Звістка про революцію привела до пожвавлення громадського та політичного життя в місті. 1–2 березня відбулися мітинги на заводах і фабриках. «3 березня робітники струнками колонами з червоними прапорами вирушили до центра міста. Вулиці міста були заповнені народом. Всіх охопив ентузіазм, настрої був святковий» [5, с. 10].

Розгорнулася бурхлива самоорганізація, організація і активізація широких народних мас. Учасник тих подій згадують: «Величезним, небаченим раніше зростанням політичної активності різних верств населення характерні бурхливі дні незабутнього 1917 року» [6, с. 151]. У березні була створена Рада робочих і солдатських депутатів, до складу якої входили 300 депутатів, де більшість мали меншовики і есери. Активізувався і національно-визвольний рух. 8 березня 1917 р., українські есери й українські соціал-демократи скликали в Харкові перші збори українських організацій, на яких був створений організаційний комітет Харківської губернської Української Ради, що стала місцевим органом Центральної Ради. Очолив оргкомітет відомий письменник і культурний діяч Г.М. Хоткевич [1, с. 153].

Значних оборотів набирає робітничий рух. На харківських підприємствах створювались фабрично-заводські комітети, які рішуче втручалися в життя і брали під свій контроль діяльність підприємства, створювали бойові дружини, врегульовували конфлікти робітників з адміністрацією, підвищували заробітну плату, встановлювали 8-годинний робочий день, вводили робітничий контроль над підприємствами тощо. Однак становище більшої частини населення Харкова погіршувалось. Газета «Южный край» писала: «положення робочих в місті після повалення самодержавства не змінилось» [7]. Прожитковий мінімум за підрахунками профспілки «Металіст» у квітні 1917 р. складала 650 крб. на місяць, а заробітна плата кваліфікованих робітників, наприклад, заводу Гельферіх-Саде була 132–200 крб. на місяць. Заводський комітет добився рішення про підвищення заробітної плати кваліфікованим робітникам до 12 крб. на день, чи приблизно до 228–300 крб. на місяць [8, с. 198]. Це викликало гостру боротьбу між робочими та адміністрацією заводу.

Починаючи з серпня 1917 р., в Харкові почали закриватися підприємства. Одним з перших було закрито завод Гельферіх-Саде. Керівництво посилалось на недостачу сировини, низку продуктивність праці, збитковість підприємства, небажанням робітників допускати до роботи деяких майстрів та службовців 24 серпня 1917 р. була вивішена об'ява про звільнення з 7 вересня 1917 р. усіх робітників 2 264 чол., і службовців біля 200 чоловік [9, арк. 14]. На заводі Бергейгейма було звільнено понад 300 робітниць. Завод Блейхнер і Ейхнер також збільшив армію безробітних [10]. З 24 липня 1917 р., в Харкові були введені картки на хліб. До кінця місяця зросли ціни на паливо і продукти харчування. Зарплата не поспівала за ростом цін на житло і продукти першої необхідності. Восени 1917 р. закрились найбільші заводи міста ВЕК і ХПЗ, що ще більш загострило соціально-економічну і політичну ситуацію в місті.

Таким чином, Лютнева революція 1917 р. стала свого роду випробуванням для країни і Харкова, зокрема. Можна констатувати, що економіка такого великого промислового центру як Харків не впоралась з труднощами. Скорочувалось виробництво, падала продуктивність праці, зростали ціни, росло безробіття та ін. Не можна назвати задовільно і діяльність місцевої влади. У підсумку, піднесення яке ми бачили у лютому 1917 р., подалі змінювалось глибоким розчаруванням, невдоволенням різних верства населення, що безумовно було на руку тим політичним силам які були зацікавлені в поваленні існуючої влади.

Джерела та література

1. Яриш О. Н., Посохов С. І., Епштейн А. І. Історія міста Харкова ХХ століття. Харків : Фоліо, Золоті сторінки, 2004. 686 с.
2. *Харьковские ведомости*. 1915. 24 июн.
3. Харьков в 1917 году. Воспоминания активных участников Великой Октябрьской социалистической революции. Харьков : Харьк. обл. изд-во, 1957. 181 с.
4. Южный край. 1916. 5 авг.
5. Буздальні С. Ф. Лютнева революція в Харкові. У дні Жовтня : Спогади учасників боротьби за владу Рад на Україні / упоряд. Т. М. Колішер. Київ : Політвидав України, 1987. 580 с.

6. Покко С. І., Люль А. П. Незабутні дні. Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої революції. Київ : Держполітвидав, 1957. 584 с.

7. Южный край. 1917. 17 март.

8. Очерк истории Харьковского моторостроительного завода «Серп и Молот». Харьков : Прапор, 1966. 248 с.

9. ДАХО. Ф. 922. Оп. 1. Спр. 199.

10. Южный край. 1917. 22 июл.

НАРИС ПРО ВАЖКИЙ ЕТАП В ІСТОРІЇ КАФЕДРИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ НФАУ (1941–1944)

Хіріна Г.О.

Національний фармацевтичний університет (м. Харків)

Найскладнішим і найменш вивченим етапом в історії кафедри філософії та соціології НФаУ є період з 1941 р. по 1944 р. Друга світова війна внесла свої корективи в роботу інституту та кафедри. Значна частина викладачів і студентів ВНЗ пішли на фронт, деякі евакуювалися з ХФІ до м. Семипалатинська. Цей час вніс зміни до навчального процесу: були складені нові навчальні плани з урахуванням скорочення термінів навчання за рахунок збільшення робочого навантаження студентів. Студенти-фармацевти в Семипалатинську працювали в аптеках і лабораторії, займалися виготовленням ліків, таких необхідних на фронті, в госпіталях, тому аудиторна робота була дуже щільна.

У роки евакуації діяльність кафедри не припинялася. На жаль, практично не збереглося документів того часу, з яких можна було б відновити діяльність кафедри, події, кадровий склад. Викладачі вели патріотичну і виховну роботу, таким чином вносячи свій вклад в справу Перемоги. Лекції й семінарські заняття з суспільних наук виступали потужним стимулом мобілізації сил викладачів і студентської молоді на сумлінне навчання та самовіддану працю. З 1942–1943 навчального року всім студентам інституту почали додатково читати курс з «Історії Другої світової війни», який закінчувався заліком. У цьому ж навчальному році в усіх ВНЗ країни на старших курсах було введено викладання політичної економії.

Незважаючи на складні умови праці та побуту, збільшення педагогічного навантаження, науково-дослідна робота у роки війни не зупинялася. Співробітники кафедри готували наукові доповіді, активно займалися виконанням дисертаційних робіт, тематика яких була скоректована з урахуванням теперішнього часу.

Точно відомо, що в роки війни на кафедрі працював П.С. Верхов, який читав усі предмети суспільствознавчого циклу.

Петро Семенович Верхов, молодий випускник економічного факультету Харківського державного університету, прийшов працювати на кафедру ще перед війною в 1937 р. і став одним з організаторів сучасної кафедри філософії та соціології НФаУ. П.С. Верхов народився в жовтні 1914 р. у с. Сінне Сумської області.

Рано втратив батьків, тому з 1925 по 1930 рр. виховувався в Харківському дитячому будинку, що не завадило йому в 1930 р. поступити на робітничий факультет, а потім на економічний факультет ХДУ, який успішно закінчив у 1937 р.

У 1937–1940-х рр. навчався на заочному відділенні аспірантури в ХДУ й одночасно почав викладати в Харківському фармацевтичному інституті, пройшовши шлях від старшого викладача до доцента та завідувача кафедрою. З 1940 р. по 1954 р. очолював кафедру марксизму-ленінізму, змінивши на цій посаді С.І. Пугачова, який у 1941 р. пішов на фронт. На долю П.С. Верхова випали важкі випробування Великою вітчизняною війною. У вересні 1941 р. Петро Семенович разом з інститутом евакуювався до Казахстану в м. Семипалатинськ, де продовжував виконувати обов'язки завідувача кафедрою марксизму-ленінізму до 1944 р. Також він працював штатним лектором Семипалатинського міськкому ВКП(б). У травні 1944 р. разом з інститутом ревакувався до Харкова, і Наказом №45 по ХФІ від 16 квітня 1944 р. був зарахований на роботу в інститут на посаду завідувача кафедрою марксизму-ленінізму.

Повернувшись до Харків, П.С. Верхов активно займався відродженням кафедри, заклавши ту основу, на якій і сьогодні функціонує кафедра філософії та соціології НФаУ. Наказом №2879/до Всесоюзного комітету у справах вищої школи при СНК СРСР (м. Москва) від 21 листопада 1945 р. Петро Семенович був затверджений керівником кафедри марксизму-ленінізму Харківського фармацевтичного інституту.

Фактично з цього наказу почалася практика затвердження на посаду завідувача кафедрою марксизму-ленінізму в Москві, з часом ця функція перейшла від міністерства освіти до ЦК КПРС і проіснувала до 1991 р.

З ім'ям П.С. Верхова почалася нова сторінка в історії кафедри. Він був досвідченим кваліфікованим лектором. Його лекції були глибокими за змістом і стрункими за формою викладу, добре сприймалися студентами. Петро Семенович, першим із завідувачів кафедрою 20-40-х рр., поставив і почав вирішувати дуже важливу задачу – зміцнювати науковий потенціал кафедри шляхом підвищення наукового статусу викладачів. І першим показав своїм колегам приклад, успішно захистивши кандидатську дисертацію та 16 квітня 1948 р. отримавши вчений ступінь кандидата економічних наук, а в 1949 р. – вчене звання доцента. У списках дисертантів ХФІ за 1952 р. відзначалося, що П.С. Верхов працював над докторською дисертацією на тему «Вчення марксизму-ленінізму про економічні закони соціалізму й їх корінну відмінність від економічних законів капіталізму», термін закінчення роботи був запланований на 1954 р. Мав опубліковані наукові праці.

Петро Семенович брав активну участь у суспільному житті інституту, виступав з лекціями на суспільно-політичну тематику перед викладачами, на підприємствах Харкова. За відмінну роботу нагороджений медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 р.» (1946 р.), орденом «Знак пошани» (1953 р.), а в 1954 р. – значком «Відмінник охорони здоров'я».

Хочеться відмітити, що саме П.С. Верхов почав створення кафедри в її

сучасному вигляді: з високим науковим рівнем викладачів, добрим уважним ставленням до студентів. Він виконав величезну роботу, не завадило те, що був інвалідом 3 групи по зору. У ХФІ П.С. Верхов працював до липня 1955 р., після чого перейшов на роботу до Харківського гірничого інституту.

У 1944 р. фармацевтичний інститут був реєвакуюваний до Харкова. Будівля інституту на вулиці Мельникова, 12 була напівзруйнована та вимагала капітального ремонту. Постраждали також і приміщення кафедри марксизму-ленінізму, не збереглися меблі, книги. Взимку 1944–1945 навчального року доводилося працювати у важких умовах: не було опалювання, усім викладачам і студентам в першу чергу доводилося відновлювати приміщення, ремонтувати меблі. Але навчальний процес не припинявся і вже у наступному навчальному році був повністю відновлений.

У 1944 р. на кафедру прийшли працювати старший викладач В. Я. Розенфельд і лаборант О.Г. Гуруштина. У 1945 р. завідувачем відродженого методичного кабінету стала Євгенія Марківна Зильberman. Вона народилася в 1911 р. у м. Каменецьке у бідній робочій сім'ї. У 1918 р. німецькі окупанти розстріляли її батьків.

У 1927 р. Євгенія Марківна закінчила 7 класів і в 1929 р. переїхала до Харкова, де почала працювати свердляркою на текстильній фабриці. Там вступила в члени ВЛКСМ, виконувала обов'язки культпрацівника. У 1934 р. закінчила Харківський педагогічний технікум, в 1941 р. закінчила три курси вечірнього відділення Харківського університету, а в 1945 р. отримала диплом заочного відділення Харківського педагогічного інституту.

З 1935 р. Євгенія Марківна повністю перейшла на комсомольську роботу і до 1940 р. працювала комсоргом харківської середньої школи № 54. Після ліквідації інституту комсоргів в 1940 р. перейшла на педагогічну роботу в тій же школі. У 1941 р. евакуювалася в м. Кустанай, в 1942 р. переїхала до м. Прокоп'євськ. В евакуації працювала учителем історії. На фронті загинув її чоловік, вона залишилася сама з дітьми. У жовтні 1944 р. повернулася до Харкова і була призначена заступником директора з політчастини ФЗО Жовтневого району м. Харкова. У вересні 1945 р. Є.М. Зильberman перейшла на роботу до ХФІ та зайнялася відродженням методичного кабінету кафедри марксизму-ленінізму.

Завдяки зусиллям і важкій праці всього невеликого колективу кафедри, яку очолював П.С. Верхов, почався новий цікавий та ефективний етап в історії кафедри марксизму-ленінізму.

У 1946–1949 рр. кафедра значно розширила і зміцнила свій склад досвідченими викладачами, що мали спеціальну підготовку. Хочеться назвати імена людей, які в неймовірно важкий післявоєнний час усі свої сили і знання віддавали молодому поколінню – це Петро Семенович Верхов (завідувач кафедрою, про нього вже йшлося вище), доцент Розалія Іллівна Долгіна, старші викладачі Андрій Микитович Шмалько, Клавдія Анатоліївна Ханзон, Олексій Федорович Комаров, викладачі Іван Денисович Джордица, Сусанна Йосипівна Епштейн, Михайло Олександрович Крижанівський, М.Д. Лихенко, асистент кафедри Андрій Степанович Подобед, завідувача кабінетом, а потім асистент

Галина Федорівна Ленчик. Особливо треба відмітити лаборантів, на плечі яких лягла складна робота з відновлення методичного забезпечення навчального процесу. Це були Лідія Тимофіївна Жихарева (з 1950 р. завідувач кабінетом), Людмила Миколаївна Грипнич (лаборант і архіваріус), М.П. Криуленко (старший лаборант), вахтер Людмила Михайлівна Воронова, Віра Мойсеївна Сатановська.

На жаль, про життя і діяльність кафедри філософії та соціології НФаУ перших післявоєнних років дуже не багато збереглося відомостей, але біографічні дані деяких викладачів дійшли до нас. Іноді шлях до викладацької роботи був складний і тернистий, багато хто з наших колег 40-50-х рр. пройшов через революції та дві війни, брав участь в партизанському русі, в громадянській війні. Практично усі наші колеги тих років мали багатий досвід практичної партійно-господарської роботи, але мало хто мав досвід наукової діяльності. Через гостру нестачу викладацьких кадрів у першу чергу цінувався практичний досвід, уміння знаходити контакт із студентами, виховувати їх на кращих традиціях нашого народу. І усі ці якості були властиві викладачам кафедри основ марксизму-ленінізму 40-50-х рр.

ВВЕДЕННЯ АКЦИЗНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ВИРОБНИЦТВІ СПИРТУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (кінець XIX – початок XX ст.ст.)

Чумак Ю.В.

*Державна наукова установа «Український науково-дослідний інститут
спирту і біотехнології продовольчих продуктів» (м. Київ)*

На українських землях виробництво етилового спирту – «винокуріння» – розпочалося в XV ст. методом перегонки продуктів бродіння в дистиляційних кубах. Правом вільного винокуріння користувалися дворяни і козаки у своїх маєтках. Упродовж кількох століть технологія виробництва “хлібного вина” (спирту) майже не змінилася, оскільки заводчики взагалі не дотримувалися правил ведення процесу виробництва спирту. Більшість винокурів були прихильниками старого способу винокуріння, який їм передали у спадок. На той час не існувало ні стандарту на кінцевий готовий продукт, ні технологічних регламентів на виробництво, ні методів контролю. Готовий продукт був мутний, небажаного смаку і запаху, оскільки гнали «хлібне вино» з того, що було у господарстві, на недосконалому обладнанні.

Перші наукові підходи і прийоми у виробництві спирту в середині XIX століття стосувалися вибору сировини та способів очищення готового спирту, яким із самого початку вітчизняного винокуріння виробники приділяли велику увагу. Маючи величезний досвід у виготовленні ароматичних медово-ягідних і пиво-медових напоїв, тогочасні винокури були просто змушені перенести ряд технологічних тонкощів у процес винокуріння (фільтрація, коагуляція, виморозка).

У першій половині XIX ст. в Російській імперії, до складу якої входила і

Україна, існувала відкупна система, яка полягала в тому, що держава за договірну плату надавала право приватній особі (відкупщику) на певній території в установленний час виробляти спирт та алкогольні напої і продавати їх населенню. Відкупна система була зручною для держави, оскільки не вимагала великого штату чиновників-контролерів. Однак доходи, які отримували відкупщики, були значно вищими, ніж їх відрахування державі, тому відкупна система не сприяла поліпшенню самого виробництва і не забезпечувала повного обліку виробництва етилового спирту й алкогольних напоїв.

В ті часи розвиток науки і техніки на українських землях не поспівав за Європою, тому основними досягненнями у вітчизняному винокурінні станом на середину XIX ст. було офіційне введення у використання спиртомерів та поступовий перехід на парове винокуріння. Використання спиртомерів поклато початок переходу до інструментальних методів контролю міцності, а перехід на парове винокуріння дозволив винокурам більш точно дотримуватися технологічних температурних режимів, економити паливо, зменшити пожежонебезпеку на виробництві, тобто, оптимізувати виробничий процес.

Як правило, українські винокурні не відзначалися значними розмірами, а, отже, великими обсягами виробництва. У 1881 р. в Україні функціонувало 7839 винокурень, у 1907 р. – 569 винокурених заводів, 154 медоварні.

З 1 січня 1863 р. вводилася акцизна система стягування непрямих податків з алкогольних напоїв, яка передбачала обкладання спиртних напоїв непрямими податками безпосередньо на спирто-горілчані заводи, тобто в сфері виробництва. Акцизна система допускала свободу винокуріння і виноторгівлі. В цей період фактично галузь вперше в своїй історії була поставлена в конкурентні умови. Умови акцизної системи примушували власників заводів вводити технічні вдосконалення, які дозволяли більш ефективно використовувати сировину з метою отримання додаткових доходів.

Практично відразу ж починають стрімко виникати приватні купецькі винокурні і горілчані заводи, а ось винокуріння дворянське починає поступово «занепадати», і через десятиліття фактично зникає. В умовах конкуренції виробники почали модернізувати технологію одержання спирту, що ускладнювалося відсутністю у Російській імперії належної машинобудівної бази. Через це, власники заводів почали замовляти обладнання з-за кордону. У процесі його експлуатації вітчизняні спеціалісти вносили багато цінних удосконалень, створюючи при цьому нові типи обладнання. Водночас поліпшувалася й технологія виробництва спирту.

Введене в 1895 р. «Положення про монопольний продаж державою горілки» допускало використання для її виготовлення тільки ректифікованого спирту. Водночас були підвищені вимоги до якості та концентрації сирого спирту, що поставлявся державі. Ці вимоги примусили звернути увагу власників спиртових заводів на їх оснащення більш сучасними, безперервно діючими брагоперегонними апаратами замість малопродуктивних кубових апаратів періодичної дії. Завдяки цьому зменшилися витрати палива та води, збільшився відсоток вилучення спирту з браги, зросла якість готової продукції. Для установки таких апаратів потребувалася менша виробнича площа.

Після незначного занепаду спиртової галузі, спричиненого Першою світовою війною, революцією та забороною на виробництво спирту, у 20-х роках ХХ століття почався її стрімкий розвиток. Оскільки влада усвідомила, що розвиток спиртової промисловості є надійним джерелом поповнення державної казни. Також, поштовхом до подальшого вивчення складу спирту, стали: розвиток науки хімії та необхідність отримувати для потреб промисловості великі кількості високоочищеного (нейтрального) спирту, тобто без домішок у відгоні, про склад яких до середини ХІХ ст. винокури не мали ніякої уяви.

У 1919 р. у Харкові було створено Головне управління винокурної промисловості України (Укрголовспирт). Бурхливий розвиток виробництва, пов'язаний із зростаючою потребою у спирті призвів до того, що в Київському технічному інституті імені А.І. Микояна відкрили новий науково-дослідний сектор (НДС), покликаний надавати практичну допомогу виробництву. У 1931 р. було організовано бюро технічної допомоги промисловості, а у травні 1934 р. – спиртове відділення Всеукраїнського науково-дослідного інституту ферментативної та плодово-овочевої промисловості, яке було передано до складу інституту на правах спеціального науково-дослідного сектора по спирту. Ця реорганізація була викликана необхідністю концентрації наукових і педагогічних кадрів галузі спиртової промисловості для проведення науково-дослідної роботи, надання допомоги в реконструкції підприємств і підготовки кваліфікованих інженерів спиртової спеціальності для новостворених великих спиртових заводів та реконструкції старих з відсталою технологією та технікою. Науково-експериментальна робота в НДС виконувалась у технологічній і мікробіологічній лабораторіях, лабораторії контролю виробництва та інших, а також у виробничих умовах на спиртових заводах.

У 1945 р. прийнято рішення щодо реорганізації Науково-дослідного сектора по спирту при Київському технологічному інституті харчової промисловості ім. Микояна у філіал Всесоюзного науково-дослідного інституту спиртової промисловості Наркомхарчопрома (ВНДІСП) СРСР з місцезнаходженням у місті Києві.

Отже, введення акцизної системи стало вагомим поштовхом для подальшого розвитку спиртової промисловості та її наукового підґрунтя. Одержавлення заводів і розвиток суміжних галузей, що ґрунтуються на використанні спирту як сировини – вивели наукові дослідження на новий рівень, який закріпився створенням профільного науково-дослідного інституту.

УКРАЇНІЗАЦІЯ В УМОВАХ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

Шевченко В.Ф.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Українізація була започаткована Українською Центральною Радою навесні 1917 р., яка використала запропонований М.С. Грушевським ще в 1907 р. термін «українізація» [1, с. 178], ввела його в широкий обіг і розпочала ті процеси, що склали її зміст. В своїй резолюції від 22 квітня 1917 р. УЦР визначила, що свою

діяльність вона проводить «стоячи на принципі українізації (розрядка наша. – В.Ш.) всього життя на Україні» [2, с. 70]. Аналізуючи події того часу В.Винниченко свідчив, що вимога постанов і резолюцій різних товариств і організацій була одностайна: «українізація всіх галузів життя» [3, с. 77]. Українізація в такому розумінні проголошувалася «принципом» і «програмою» УЦР. Цей термін використовувався нею як для позначення змісту і форм широкого поступу українства, так і для визначення напрямку динаміки окремих ділянок народного життя, діяльності конкретних структур і осередків. В цій же резолюції йшлося про «українізацію війська», яка є «невіддільною частиною сеї програми» [2, с. 70]. В доповідній записці УЦР Тимчасовому Уряду від 30 травня 1917 р. йшлося про широке розуміння процесу українізації: «...Домагання національної школи, армії, українізації всього життя на Україні мають у корені головним чином ...відроджене та визволене почуття й достоїнство людини» [2, с. 96–97].

Більше того, той же Тимчасовий уряд Росії намагався використати окремі напрями «самодіяльної» українізації в інтересах продовження війни. 26 травня 1917 р. військовий міністр О. Керенський видав наказ про термінове формування української дивізії [7, с. 331]. В своїй постанові від 3 липня 1917 р. Тимчасовий уряд заявляв, що «вважає можливим далі сприяти об'єднанню українців в війську через формування окремих частин виключно українцями...» [2, с. 163] Командуючий Південно-Західним фронтом, а з 19 липня (1 серпня) 1917 р. – Верховний Головнокомандуючий генерал Л. Корнілов в ті дні поставив перед П. Скоропадським вимогу: «Украинизируйте корпус», вважаючи що згуртування вояків на національній основі підвищить боєздатність всієї воюючої армії. [7, с. 64]. Пізніше в. о. Верховного Головнокомандуючого М. Духонін з цією ж метою 6(19) листопада уклав з Центральною Радою угоду щодо українізації з'єднань російської армії [7, с. 331]. При цьому очільники російського Тимчасового уряду всіляко гальмували вирішення багатьох інших питань українізації, зокрема, щодо державного будівництва, соціально-економічних, в тому числі земельних, проблем тощо.

Генерал П. Скоропадський – з огляду на його життєвий шлях і вплив різних суспільних чинників - непросто сприймав політику українізації. Він народився в 1873 р. у Вісбадені, де його мати перебувала на лікуванні, і належав до одного найшляхетніших українських родів. До п'яти років жив в Німеччині, розмовляв тільки німецькою мовою і мав, за його ж словами, «очень смутное представление о своей Родине и населяющих ее людях» [7, с. 381]. Після переїзду в 1878 р. до рідного маєтку в Тростянці на Сумщині П. Скоропадський на вимогу свого діда був навчений російській мові, якою користувався як основною до кінця життя. Одночасно вбирав до своєї душі перші паростки спорідненості з рідним українським краєм, чому сприяло залучення його з 8-річного віку до участі у будівництві селянської хати, вирощенні – від оранки й посіву до жнив – пшениці на виділеній дідом ділянці землі, спілкування з ровесниками, збереження у сімейному житті родини українських традицій та звичаїв [7, с. 35–37, 381–391].

Подальший життєвий шлях П. Скоропадського аж до 1917 р. був тісно пов'язаний з реаліями Російської імперії: навчання в Петербурзькому

пажеському корпусі, служба в російській армії, в складі якої він отримав звання генерала і став флігель-ад'ютантом царя, а протягом 1904–1905 рр брав участь у боях проти японців і з 1914 р. – у першій світовій війні. Це, звичайно, аж ніяк не живило його національні почуття і обумовило спочатку його несприйняття як політики українізації УЦР, так і досить непослідовних кроків згаданих вище російських посадовців до проведення її у війську. І навіть намагався всіляко обмежити виконання наказу генерала Л. Корнілова від 18 серпня 1917 р. про українізацію підпорядкованого П. Скоропадському 34-го армійського корпусу [7, с. 70–90].

Значною мірою така позиція була наслідком нерідкого в українській історії невміння поєднувати національне і соціальне, які є невіддільними одна від одної сторонами народного буття. Будучи представником прошарку великих землевласників П. Скоропадський з підозрою ставився до ряду діячів УЦР і тієї складової проголошеної нею українізації, а відтак і до всієї цієї політики, яка передбачала перебудову соціально-економічного життя в інтересах всього населення краю. Йшлося і про переділ земельної власності на засадах більшої рівності, що ввижалося йому неприйнятною «соціалістичною» тенденцією. Принагідно зазначимо, що і в майбутньому нерозуміння необхідності та невміння поєднувати вирішення національних проблем з соціальними, які є двома нерозривними чинниками українізації як важливішого напрямку суспільного прогресу, відіграло фатальну роль в долі більшості політичних сил та діячів в Україні. В діяльності П. Скоропадського це проявлялося і до очолення ним української держави, і під час гетьманування, і в роки вимушеної еміграції. Йдеться, наприклад, і про його подяки гітлерівській Німеччині за «звільнення» (!) України в роки Другої світової війни [8, с. 626–627, 729–730]. Як кажуть: «з пісні слів не викинеш».

В той же час і при розгляді діяльності П. Скоропадського важливо, на нашу думку, виходити з розуміння історії як складного і багатозначного процесу. Окремі особистості, хоч би які пости вони не обіймали, тільки учасники велетенських за розмахом і, як правило, неоднозначних подій. І оцінювати кожного з них необхідно в контексті відповідних фактів і явищ з огляду на реальну роль конкретного діяча в конкретному їх перебігу.. З наукової точки зору тут неприйнятне спрощене, так би мовити дитяче сприйняття: хороший – поганий, добрий – злий. Історичні події мають переважно суперечливий характер, вимагають для їх осмислення використання не двох фарб (біле – чорне), а всієї гами кольорів, показу реальних наслідків явищ. Позитивна оцінка конкретної дії якогось історичного персонажу не спростовує негативного ставлення до помилкових його вчинків. І навпаки. З об'єктивним баченням несумісні і спроби розглядати історію, як політику, звернуту в минуле, оцінювати його з точки зору вигод тих чи інших сучасних суспільних сил. Такий підхід призвів би до перетворення цієї галузі знань з науки в прислужницю чийось амбіційних пристрастей, олігархічних інтересів, цинічного політиканства. Колишні події та історичні постаті були такими, якими вони були. Комусь вони подобаються, комусь ні. Але їх не переробиш. І ми повинні мати про них точну, правдиву уяву для користі нинішніх і прийдешніх поколінь.

Неправда приносить тільки збитки. І тут важливо знати об'єктивні факти, які складають зміст минулої події.

В ході Української революції 1917–21 рр. П. Скоропадський зробив чимало корисного для здійснення започаткованої УЦР політики українізації (хоч і не був прихильником частого вживання цього терміну), як і припустився помилок. Це обумовлювалось як особистими якостями гетьмана, його вихованням і життєвим досвідом, так і, більшою мірою, конкретними історичними подіями. «Меня, писав він пізніше, выдвинули обстоятельства, не я ввел определенную политику..., меня события заставляли принять то или другое решение, которое приближало меня к гетманской власти» [7, с. 56]. Хоча, звичайно, на ті чи інші дії майбутнього гетьмана впливали і його українське походження, і сформовані ще в дитячі та юнацькі роки певні риси національної ментальності тощо.

Коли в листопаді 1917 р. 2-й гвардійський корпус під впливом певних політичних сил рушив на Київ, щоб розігнати «українських сепаратистів», П. Скоропадський із своїм 34-м (тепер перейменований на 1-й Український) корпусом став на захист хоч і нелюбої йому, але української Центральної Ради і національного відродження. А перед тим в жовтні 1917 р. на з'їзді Вільного козацтва в Чигирині його як найбільш підготовленого кадрового військовика українського походження було обрано отаманом цього новоствореного громадського воєнізованого об'єднання [7, с. 39].

Після добровільного виходу у відставку в кінці грудня 1917 р. на знак протесту проти зміни найвищого військового керівництва УНР (С. Петлюру на посаді Генерального секретаря військових справ замінив адвокат М. Порш, а головнокомандуючим збройними силами УНР став не готовий до цієї ролі, на думку майбутнього гетьмана, Ю. Капкан) П. Скоропадський в середині березня 1918 р. створив об'єднання «Українська Громада» («Українська Народна Громада»), яке стало політичною силою, що за допомоги німецьких військ привело його до влади.

Гетьманат, який в кінці квітня 1918 р. змінив УЦР та УНР, теж здійснив ряд заходів, що сприяли продовженню українізації, в тому числі щодо розвитку певних національних інституцій народу, його мови, освіти, науки, культури. Зокрема, було збережено національну державність у формі Української держави на чолі з гетьманом, хоч і в обмеженій присутності німецьких і австрійських військ. Її визнали 14 зарубіжних країн. Вже в першій відозві П. Скоропадський підкреслював український характер нової форми державності, проголошував її метою користь і благо народу і всім дорогою нам України [9, с. 340–341]. Здійснювались спроби відродити притаманний українству прошарок козацтва як соціальне підґрунтя суспільного устрою. Був прийнятий закон про обов'язкове повсюдне вивчення і застосування української мови, вимагалось «не... допустити ні одного кутка [в державі] без української школи», розширювалась мережа українських наукових, освітніх закладів і культурно-мистецьких установ. Були засновані Українська Академія наук, Академія мистецтв, Кам'янець-Подільський університет, ряд музейних закладів тощо [7, с. 228–234].

Разом з тим гетьман авторитарно зосередив в своїх руках найвищу законодавчу, виконавчу і судову владу, що відрізнялось від попередніх

демократичних методів управління в УНР, надавало йому переважно силовий характер. Було відновлено поміщицьке землеволодіння, що означало відхід від важливої економічної складової політики українізації УЦР. Також проголошувалось, що етнічне походження людини є її приватною справою. Відтак забезпечення національних і соціальних інтересів українства, які віками попирались і потребували особливої уваги та захисту, гетьманатом не розглядалось як пріоритетний напрям своєї діяльності.

Джерела і література

1. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки. Санкт-Петербург, 1907.
2. Українська Центральна Рада : док. і матеріали : у 2-х т. Київ, 1996. Т. 1. 590 с.
3. Винниченко В. Відродження нації. Київ, 1990. Ч. 1. 314 с.
4. Українська Центральна Рада : док. і матеріали : у 2-х т. Київ, 1997. Т. 2. 424 с.
5. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX століття. Програмові і довідкові матеріали. Київ, 1993. 336 с.
6. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 р. : док. і матеріали. Київ, 2003. 1024 с.
7. Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ ; Філадельфія. 1995. 493 с.
8. Українська політична еміграція : 1919–1945 : док. і матеріали. Київ, 2008. 928 с.
9. Хрестоматія з історії держави і права України. Київ, 2003. 656 с.

ТВОРЕЦЬ ТЕОРІЇ ЕВОЛЮЦІЇ (УКРАЇНЕЦЬ, ЩО ЗБАГАТИВ НАУКУ ГЕНЕТИКУ)

Шендеровський В.А.

Інститут фізики НАН України (м. Київ)

Еволюційне вчення Дарвіна вважається одним із великих відкриттів науки XIX ст. Це вчення набуло неухильного розвитку у XX ст. завдяки зусиллям багатьох вчених, щоправда імен цих науковців у довідниках радянської доби не згадували. Тим більше не було згадки про наших співвітчизників, які своїми науковими дослідженнями перетворювали дарвінізм із вчення про еволюцію у повноцінну, глибоко наукову теорію еволюції. До числа таких науковців, які працювали поза межами України, належить визначний біолог-генетик, член Національної академії США, професор Теодосій Добжанський.

Народився Теодосій Добжанський в невеличкому старовинному містечку Немирові на Вінничині 25 січня 1900 р. Вихованням сина займалася мати, а дев'ятирічним він вступив до гімназії. Через рік сім'я переїхала до Києва, де хлопець і продовжив навчання, вже тоді захоплюється біологією. 1914 р. подорожує з групою гімназистів Кавказом. Певно у цей час Добжанський і прочитав книгу Дарвіна «Походження видів».

1917 р. вступає на фізико-математичний факультет Київського університету ім. Святого Володимира. У травні 1918 р. професор Сергій Кушакевич рекомендував його на роботу до біохімічної лабораторії, що її створив Володимир Вернадський.

Коли до Києва увійшла Червона армія, Кушакевич і Вернадський

перебазувалися на Дніпровську біологічну станцію – у ліс на протилежному березі Дніпра, у дім Сіверцева, лісного Старосільського лісництва (нині знаходиться в районі села Новосілки – за 10 км від села Хотянівка). Туди і приносив продукти і новини Добжанський, там він і познайомився з донькою лісного Наталією, яка згодом стала біологом і його дружиною.

Це були тяжкі часи в житті Добжанського, як і в усього українського люду. 1918 р. в січні помирає батько, через два роки – в травні 1920-го – помирає мама, гинуть і пропадають безвісти рідні, в еміграції у віці 47 років помирає Кушакевич. Сам Теодосій перехворів на тиф, чудом врятувався від мобілізацій в Червону та Білу армії.

Ще будучи студентом, Теодосій викладає на робітфаци загальну біологію, у травні 1921 року працює постійним асистентом кафедри зоології сільськогосподарського факультету Політехнічного інституту, організовує школу молодих зоологів, займається науковою діяльністю.

Слід зауважити, що перша його наукова праця, «Опис нового роду *Coccinella* з околиць Києва», була надрукована 1918 р. і вже була справжнім доробком у науку. 1922 р. молодий вчений здійснює свої перші дослідження з генетики, якою захопився, ознайомившись з працями Томаса Морганна.

Проаналізувавши праці Морганна, Добжанський геніально осягнув значення мутацій для еволюції, на відміну від багатьох вчених того часу, що вбачали в мутантах дрозофіли не більше ніж колекцію потворностей.

Молодого науковця запрошують обійняти посаду асистента на кафедрі генетики і експериментальної зоології Петроградського університету, і в січні 1924 р. Добжанський переїхав до міста на Неві й продовжив дослідження на дрозофілах множинної дії генів.

Його захоплення генетикою було величезним, він був знайомий з багатьма видатними генетиками і еволюціоністами того часу: Вавіловим, Карпетченком, Четвериковим, Шмальгаузенем, Бергом, з якими обговорював результати своїх наукових досліджень, дискутував з ними на сторінках журналу «Человек и природа», опублікувавши статтю «Спадковість і мутація». 1927 р. в результаті зусиль завідувача кафедри Філіпченка Добжанський разом з дружиною вирушив на стажування до США.

1929 р. він прийняв запрошення самого Морганна і став асистентом з курсу генетики в Каліфорнійському технологічному інституті. У 1936 р. Добжанський вже професор. На Батьківщині ж генетику було оголошено лженаукою. Пишним бур'яном розквітала лисенківщина, лютували репресії – повертатись було небезпечно.

У 1937 р. родина Добжанських отримує громадянство США. З 1940 по 1962 рр. Добжанський – професором зоології Колумбійського університету, у 1962–70 роках – професором Рокфеллерівського університету, а з 1971 р. – ад'юнкт-професор Каліфорнійського університету.

Теодосія Добжанського обирають президентом 6-ти і членом 10-ти наукових товариств, членом багатьох академій, в тому числі і Національної академії наук США і Лондонського Королівського товариства. 21 університет називає його почесним доктором. 1958 р. його нагороджують Кімберівською

премією за видатні досягнення в галузі генетики, а 1964 р. – вищою нагородою США – Національною медаллю за наукові досягнення.

Теодосій Добжанський, працюючи в лабораторії Моргана, спочатку зарекомендував себе як класичний генетик, але згодом, у 1935 р., обдумуючи теоретичні проблеми, пропонує нове розуміння виду – як різного типу біологічних особливостей, що перешкоджають схрещуванню осіб одного виду з особами іншого виду. Він пише книгу «Генетика і походження видів», що на думкою деяких вчених стала двійником – на новому етапі – книги Дарвіна «Походження видів». Ця праця Добжанського ознаменувала собою переломний момент у розвитку еволюційної думки ХХ століття. Добжанський на основі глибокого аналізу експериментальних даних класичної і популяційної генетики запропонував теорію еволюції, що дала відповідь на ті питання, які не отримали адекватного розв'язання ні в теорії Дарвіна, ні в інших еволюційних концепціях.

Вдруге книгу Теодосія Добжанського було перевидано 1941 р., а її третє видання з'явилося 1951 р. Деяко перероблене четверте видання книги під назвою «Генетика еволюційного процесу» вийшло друком 1970 р.

Ця книга стимулювала появу в США в 1946 р. «Товариства з вивчення еволюції» та заснування спеціального журналу «Еволюція», першим редактором якого став Ернст Майр.

Подальша наукова праця Добжанського торкалася дослідження географічного впливу на спадкову зміну виду. Результати були ним узагальнені в книзі «Генетика природних популяцій», що вийшла 1981 р. Учений запропонував концепцію «балансової» генетичної структури популяцій, що давала пояснення генетичного поліморфізму; дослідив роль ізолюючих механізмів, які перешкоджають схрещуванню осіб різних видів.

Як свідчать очевидці, лабораторія Добжанського в Нью-Йорку була маленьким університетом, з якого вийшло чимало видатних генетиків-еволюціоністів ХХ ст. з різних країн світу.

Займався професор Добжанський і проблемами еволюції людини. Ось лише невелика низка основних праць, опублікованих ним: «Еволюція, генетика і людина» (1955), «Біологічний базис людської свободи» (1956), книга у співавторстві з Воллесом «Радіація, гени і людина» (1959), «Спадковість і природа людини» (1964) і, звичайно, головна його друга наукова праця – книга «Еволюціонуюче людство: еволюція виду людини», що вийшла друком 1962 р. і є на сьогодні неперевершеним синтезом генетики, еволюційної теорії, антропології і соціології.

Добжанський болісно переживав розгром генетичної науки в Радянському Союзі, гостро критикував лисенківщину та доводив її ненауковість і теоретичну безплідність. Шкода, завдана науці, природознавству і суспільству лисенківщиною у Радянському Союзі у повоєнні роки, є колосальною. Було розгромлено генетику і в Україні, по суті, зупинено нормальну роботу селекційних станцій, племінних господарств, знищено вчених.

Не можна сказати, що йому аж так добре жилося в Америці: адже не тільки успіхами в науці вимірюється щастя людини. 1965 р. помирає його дружина, і він залишається практично самотнім. Останні ж сім літ Добжанський прожив зі

свідомістю того, що він невиліковно хворий (лейкемія).

Помер вчений 12 грудня 1975 р. Похований в м. Дейвіс, штат Каліфорнія, США. Великими є заслуги біолога Теодосія Добжанського, якого народила українська земля, перед світовою науковою громадськістю, людством загалом, але його ім'я, його науковий доробок (він є автором більш як 300 наукових статей, фундаментальні книги в ділянці еволюційної генетики) досі невідомі в Україні.

Джерела та література

1. Конашев М. Б. По ту и по эту сторону океана. Выдающиеся отечественные биологи. / ред.-сост. Э. И. Колчинский. Санкт-Петербург, 1996. С. 45–58.
2. Ayala F. I. Theodosius Dobzhansky. The men and the scientist. *Ann. Rev. of Genetist* : Palo Alto. 1976. 10. P. 1–6.
3. Dobzhansky T. *Genetist and the origin of Species*. New York : Columbia University Press. 1951. 364 p.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ГЕОДЕЗІЇ ЯК НАУКИ

Шувалова С.І.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Геодезія (в перекладі з грецької мови: гео – земля, idesio – поділяю, тобто, земле- розподіл) – одна із стародавніх наук. Вона виникла в глибоку давнину і розвивалась, виходячи з практичних запитів людства. Перші згадки про геодезію з'явилися в епоху палеоліту, близько 25 тис. років тому. Кочові племена займалися полюванням, яке було залежне від сезонних міграцій тварин, тому необхідною потребою було вміння орієнтуватися на місцевості, а також мати наочне зображення цієї місцевості. В 1962 р. чеський археолог Б. Кліма знайшов в Південній Моравії уламок бивня мамонта із зображенням меандрів річки Дея та Павловських пагорбів. Вік цієї мапи оцінюється у 25–27 тис. років.

Приблизно 12 тис. років тому кочові племена перешли до осілого способу життя. З'явилося хліборобство, яке потребувало наявності каналів, дамб, поділу земельних масивів між землеробами, а все це не можливе без вимірювальних робіт на місцевості, тобто без геодезичних вимірювань. Осілий спосіб життя змушував людей оселятися в містах і будувати собі житло.

У 4-му тисячолітті до н.е. між річками Тигр та Євфрат існувала високорозвинена держава Аккадія, розташування міст якої були чітко сплановані. За чотири тис. років до н.е. в Єгипті вже були побудовані іригаційні споруди, з 2645 р. по 2613 р. до н.е. була побудована піраміда Хеопса висотою 146,6 м правильної геометричної форми і орієнтована на північ. Будівництво цих споруд було неможливе без виконання точних геодезичних вимірювань. Приблизно три тис. років до н.е. китайці відкрили властивість магнітної пластинки вказувати сторони горизонту і т.д. А за 1700 років до н.е. єгиптяни склали посібник з практичної геодезії. До нашого часу зберігся єгипетський папірус, вік якого оцінюється у 3800 років, з відображенням на ньому правил польових зйомок.

Таким чином, розвиток землевпорядних і містобудівних робіт, накопичений

досвід геодезичних вимірювань дійшов до Древньої Греції, де геодезичні знання сформувалися в науку під назвою «геодезія». Відомо, що вже тоді Земля сприймалася за шар. В 500-му р. до н. е. Піфагор висловив гіпотезу, що Земля має форму кулі, а в 4-му столітті до н. е. Арістотель довів, що форма її дуже близька до форми кулі. В III-му столітті до н. е. вчений Ератосфен визначив радіус Землі, який дорівнював 6287 км (згідно сучасних високоточних вимірів – радіус Землі – 6371 км) і ввів лінії широти та довготи на картах. В подальшому ці знання були покладені в основу для створення першого у світі глобусу Кратесом Малоським в 150 р. до н. е.

На розвиток та удосконалення методів геодезичних робіт впливають наукові досягнення в математиці, фізиці, інструментальній техніці. В 1609 р. Галілей винайшов зорову трубу, що дозволило розширити та підвищити точність геодезичних вимірів. В 1614 р. голландський вчений В.Скелліц запропонував спосіб триангуляції, який до мінімуму скорочує дорогі лінійні вимірювання. В 1731 р. англієць Джон Хедлі винайшов октант (прообраз сектанта) для визначення висоти світила над горизонтом. А відкриття закону всесвітнього тяжіння Ньютоном підвело до висновку, що Земля, хоча і має вид кулі, але сплюснута уздовж осі обертання і наближена до фігури, яка називається еліпсоїдом обертання, чи сфероїдом. Експериментальним підтвердженням цього винаходу були також результати геодезичних робіт.

Вважається, що геодезія стала самостійною наукою на початку 11-го століття. Першим, хто визнав геодезію як науку, був арабський вчений Аль-Бируні. Він відділив геодезію від геометрії, оптики та стереометрії і у 1025 р. підготував перший підручник «Геодезія».

Певного розвитку досягли геодезичні роботи в Київській Русі. Ще у 1068 р. за наказом князя Гліба Святославовича було виміряно по льоду Керченську протоку між Таманню та Керчу, відстань якої становила 23 км. Про ці події свідчить напис на кам'яній плиті-пам'ятнику (Тматороканський камінь), що зберігається в Ермітажі Санкт-Петербурга. Перша мапа, що була складена в другій половині XVI-го ст. і називалась «Великий креслонок», відображала більшу частину Російської держави. У 1627 р. була доповнена картою «Креслонок українським й черкаським містам від Москви до Криму». Згодом у 1648 р. французьким інженером Г. Бопланом видано мапу частини України, що належала Польсько-Литовській державі.

Розвиток сучасної геодезії і методів геодезичних робіт своїм корінням сягає в XVII–XVIII ст.ст. В цей період була винайдена триангуляція, яка згодом стала одним із основних методів визначення опорних геодезичних пунктів для топографічних зйомок, а поява теодоліта – інструмента, поєданого із зоровою трубою з сіткою ниток, ще більше підвищила точність кутових вимірів. Для визначення висот точок земної поверхні був винайдений барометр. На межі XVI–XVII ст.ст. було встановлено, що у Землі діють сили, які отримали назву гравітаційних.

Розвиток геодезії у Росії посилювався при Петрі I. У 1701 р. у Москві він запровадив астрономічну обсерваторію і Школу математичних і навігаційних наук, де готувалися майбутні астрономи, геодезисти, географи, гідрографи і

навігатори. У 1720 р. вийшла друком перша інструкція для ведення астрономо-геодезичних робіт. А у 1725 р. було засновано Петербурзьку академію наук, яка здійснювала загальне керівництво геодезичною і картографічною діяльністю в Росії. На теренах України в ті часи вивчали практичну геометрію в Києво-Могилянській академії (наразі Національний університет «Києво-Могилянська академія») та Львівському університеті (Львівський національний університет імені Івана Франка).

На межі XVIII–XIX ст.ст. зросли запити і вимоги на топографічні мапи, які мали велике значення і цінність для військової справи під час воєнних дій. Почали застосувати нові теодоліти з мікроскопами – мікрометрами, були сконструйовані різні типи жезлових базисних приладів, а ще – розроблено сучасні методи виміру кутів триангуляції, з'явилася теорія помилок і принцип найменших квадратів, що є основою нових методів обробки геодезичних вимірювань.

На території Російської імперії у XIX ст. почали проводити геодезичні роботи з влаштування опорних мереж і градусні вимірювання за меридіаном під керівництвом вчених-геодезистів К.І. Теннера, В.Я. Струве та ін.

У 1928 р. радянським вченим Ф.Р. Красовським було розроблено науково обґрунтовану схему і програму побудови опорної геодезичної мережі, яка передбачала створення астрономо-геодезичної мережі на усій території СРСР. У 1940 р. вченими-геодезистами Ф.Н. Красовським та А.А. Ізотовим були визначили нові розміри земного еліпсоїда, що в умовах сьогодення продовжують використовуватися для картографо-геодезичних робіт багатьма країнами світу.

Таким чином, одним із головних завдань геодезії як науки є визначення форми і розмірів Землі на основі точних вимірювань шляхом побудови геодезичної мережі на земній поверхні. Результати геодезичних вимірювань, зйомок (топоплани, фотоплани, ін.) активно використовуються в народному господарстві для складання проектів землевпорядкування, перенесення проектів в натуру, в будівництві; у сільськогосподарському виробництві, меліорації, шляховій справі тощо.

У кінці XX ст., з появою комп'ютерів та запусків штучних супутників Землі, геодезичні роботи отримали нову стадію свого розвитку. Розпочалася епоха електронних креслень і картографічних матеріалів, змінилася методика геодезичних вимірювань із зростанням їх точності.

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ВІДДІЛУ АЛЕЛОПАТІЇ НБС ІМЕНІ М.М. ГРИШКА НАН УКРАЇНИ

Юрчак Е.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Вітчизняна аलेлопатія зародилася на початку 60-х років минулого століття в Інституті ботаніки (нині – імені М.Г. Холодного) АН УРСР. В цій установі під керівництвом майбутнього фундатора алелопатії А.М. Гродзинського (1926–1988) почала формуватися науково-дослідницька

група, до якої увійшли, на той час, молоді науковці – Т.М. Філіпович, Н.І. Мохова (1938–2010), Л.Д. Юрчак (1937–2010), інші дослідники.

Розквіт досліджень з хімічної взаємодії рослин (алелопатії) збігся із часом призначення А.М. Гродзинського у 1965 р. директором Центрального республіканського ботанічного саду (ЦРБС) АН УРСР – провідної наукової та природоохоронної установи у галузі інтродукції та акліматизації рослин в українській державі. Очоливши ЦРБС АН УРСР, А.М. Гродзинський одночасно став завідувачем відділу екології та фізіології рослин, куди перевели групу алелопатів. Головним завданням відділу було вивчення взаємодії рослинних організмів, зокрема конкуренції їх за фактори життя і хімічної взаємодії, або алелопатії [1, с. 6].

А.М. Гродзинський додав імпульс у теоретичному й експериментальному аспекті розвитку алелопатії, вбачаючи її призначення у вирішенні глобальних проблем сьогодення. Природна спостережливість, кмітливість, величезна допитливість та енциклопедичні знання сприяли аналітичному аналізу тих явищ, які вчений помічав у природних угрупованнях рослин у заповідниках, лісових і лучних фітоценозах, в агрофітоценозах, закритих екосистемах [2, с. 97].

У відділі екології та фізіології рослин (згодом – фізіології рослин) було виплекано багато яскравих наукових особистостей. Серед них вирізняються вчені першого покоління, хто безпосередньо стверджував алелопатію як новий напрям у науці, співпрацював і спілкувався з видатним Учителем і наставником. До цієї когорти належать: кандидати біологічних наук – Т.М. Філіпович, Н.І. Прутенська, В.М. Гайдамак, В.М. Олексевич, Л.С. Середюк, Т.П. Буколова, В.В. Мітін; доктори біологічних наук – Г.Г. Баранецький та П.А. Мороз, д.с.-г.н. Л.Д. Юрчак. Саме впродовж другої половини 60-х – початку 70-х років ХХ ст. 10 аспірантів та учнів А.М. Гродзинського підготували та захистили кандидатські дисертації.

У 1983 р. на підґрунті відділу фізіології рослин було організовано роботу відділу алелопатії – єдиного у світі. У відділі було створено сприятливі умови для всебічного дослідження низки проблем, що охоплювали алелопатичну науку: методика алелопатичних досліджень, механізму ґрунтовтоми в природних і штучних екосистемах, підбору толерантних культур у змішаних посівах, впливу сидерації на подолання негативних наслідків монокультури, фітонцидні властивості інтродукованих ароматичних рослин, вплив ефірних олій на повітряну мікофлору в закритих приміщеннях, екологічні аспекти алелопатії, обґрунтування з алелопатичних позицій поняття фітодизайну, розкриття ролі алелопатії в космічній біології, а також при будівництві ландшафтних парків, ботанічних садів тощо [3, с. 15].

Згодом до піонерів алелопатії приєдналися д.б.н. Е.А. Головка, к.с.-г.н. Н.Н. Дзюбенко та Н.І. Петренко, к.б.н. – Г.П. Богдан, О.Ю. Кострома, В.А. Дерев'яноко, С.О. Горобець, Т.С. Шроль, Г.А. Побірченко; лауреат премії імені В.Я. Юр'єва, к.б.н. Г.П. Кушнір; д.с.-г.н. В.Я. Мар'юшкіна та багато інших науковців.

Наприкінці 80-х років ХХ – початку ХХІ ст. відділ алелопатії поповнився поколінням молодих допитливих дослідників – В.П. Грахов, Н.Е. Елланська,

Н.А. Павлюченко, Н.П. Дідик, О.І. Дзюба, С.П. Машковська, О.П. Юношева та інші, які підготували та захистили кандидатські дисертації з різних напрямів алелопатичних досліджень.

У відділі алелопатії здійснювали підготовку кадрів не тільки для України, але й для Молдови, Азербайджану, Туркменістану, Росії та інших країн. У 1972 р. захистив докторську дисертацію В.П. Іванов – відомий російський учений, фізіолог рослин, який присвятив алелопатії багато років свого творчого життя. Він був представником московської алелопатичної школи, але із відділом алелопатії його пов'язували не тільки ідейні і творчі погляди з різних аспектів алелопатії, а й особиста дружба з А.М. Гродзинським, Н.Н. Дзюбенко, П.А. Морозом, Л.Д. Юрчак. Саме А.М. Гродзинський був офіційним опонентом його докторської дисертації «Корневые выделения растений и их значение в жизни фитоценозов» [4].

Завдяки енергійності й комунікабельності А.М. Гродзинського, відділ алелопатії став потужним осередком – науковим центром алелопатичних досліджень. Науковці відділу співпрацювали й підтримували дружні стосунки із багатьма науково-дослідними установами колишнього СРСР, а також із науковцями зарубіжних країн. Сюди приїздили вчені з різних куточків світу: США, Індії, Австралії, Польщі, колишньої Югославії тощо.

Слід зауважити, що за 60-річний період у відділі алелопатії під керівництвом А.М. Гродзинського та його учнів Е.А. Головка, П.А. Мороза, Л.Д. Юрчак, а також учених з інших установ колишнього СРСР було підготовлено в галузі алелопатії кілька десятків кандидатів і докторів біологічних і сільськогосподарських наук [5]. Виконано та захищено оригінальні кандидатські та докторські дисертаційні роботи, присвячені різним аспектам алелопатії: дослідженню алелопатичних особливостей різних рослин – сільськогосподарських, плодово-ягідних, овочевих, лікарських, технічних, ефіроолійних, деревних, трав'яних, декоративних, лісових, сеgetальних; дослідженню хімічної природи ФАР – колінів, що виявляють алелопатичну дію на рослину; дослідженню ролі ґрунту і екологічних умов для надходження ФАР та їхнього перетворення в довкіллі; дослідженню корневих виділень у рослин із рослинних популяцій заповідних територій України і різних типів агрофітоценозів, а також дослідженню летких екзометаболітів рослин та їхніх окремих компонентів. Роботи з фітонцидології органічно вписалися у проблему досліджень з алелопатії й дали в подальшому новий поштовх для розвитку нового напрямку – фітодизайну (вперше у колишньому СРСР було захищено дисертацію з фітодизайну В.В. Снежком (1983)). Таким же чином в алелопатію увійшли інші напрями – антибіотики, гумусоутворення, мікробні метаболіти супутнього рослинам мікробного ценозу тощо, у результаті чого вона набула глобального характеру [3, с. 15–16].

У незалежній Україні захистили кандидатські дисертації три аспіранти д.с.-г.н. Л.Д. Юрчак – О.В. Міщенко «Біолого-екологічні особливості ехінацеї пурпурової (*Echinacea purpurea* (L.) Moench.) в умовах Лісостепу України» (2007); С.А. Радюза «Агроекологічні та алелопатичні властивості рослин роду *Calendula* L.» (2008); Н.О. Гнатюк «Алелопатичні властивості

ароматичних рослин видів *Monarda didyma* L., *Dracocephalum moldavicum* L., *Hyssopus officinalis* L.» (2012). У 2017 р. захистила кандидатську дисертацію «Алелопатичні особливості рослин видів роду *Lavandula* L. в умовах Лісостепу України» О.П. Юношева, яка довгий час працювала під керівництвом Л.Д. Юрчак.

На сучасному етапі, після смерті академіка А.М. Гродзинського, професорів Е.А. Головка та П.А. Мороза, д.с.-г.н. Л.Д. Юрчак, к.б.н. Н.І. Прутенської, лауреата премії імені В.Я. Юр'єва, к.б.н. Г.П. Кушнір; к.б.н. В.П. Грахова, інших науковців, дослідження у відділі алелопатії ведуться не так інтенсивно, як раніше. Це пов'язано із загальним станом науки в Україні, відсутністю потужних генераторів ідей, яким були ці вчені.

Перспективи розвитку алелопатичної науки для вирішення нагальних проблем сучасності полягають, насамперед, у системних підходах не тільки в теоретичному, але й у науково-практичному аспекті: в лісівництві – для створення стійких сумісних посадок змішаних порід дерев і чагарників у захисних лісосмугах; у формуванні високопродуктивних і стабільних лучних екосистем; у садово-паркових насадженнях – при озелененні мегаполісів; для створення фітодизайну – комфортного середовища зелених зон санітарно-оздоровчого характеру з урахуванням декоративно-естетичних ознак рослин та їхньої рекреаційної цінності; в аграрному виробництві – для створення високопродуктивних агрофітоценозів зернового, кормового, овочевого, лікарського, ефіроолійного, технічного напрямку. Отже, алелопатія як наукова проблема набула масштабного розвитку й на сьогодні розглядається комплексно, як єдине ціле, через призму екологічних умов, тобто це інтегральна проблема хімічної взаємодії та післядії не тільки рослин, але й інших супутніх організмів, включаючи всі рівні їхнього розвитку – від молекулярно-генетичного до біосферного з урахуванням абіотичних умов, тобто як міждисциплінарна екологічна проблема [6].

Таким чином, зважаючи на проблеми сьогодення, провідні спеціалісти з алелопатії перспективи розвитку означеної галузі науки вбачають, насамперед, у системно-комплексних підходах до вирішення таких важливих теоретичних і практичних проблем сучасності, як родючість ґрунтів, біологічний захист рослин, збереження і збагачення біологічного різноманіття, взаємовідносини культурних рослин, бур'янів, мікроорганізмів, проблеми екологічної фізіології, біохімії тощо. Алелопатія як науковий напрям, завдяки широті й багатогранності її підходів у вивченні різноманітних біологічних явищ, отримала стрімкий розвиток в Україні та інших країнах світу. Реалізація накреслених перспектив сприятиме розвитку дослідження явища алелопатії не тільки в теоретичному, а й у практичному аспекті і в цьому велика заслуга вчених першого покоління, які стояли біля витоків зародження алелопатії в колишньому СРСР та науковців незалежної України.

Джерела та література

1. Гродзинський А. М., Кохно М. А., Киричок Ю. К. Центральний республіканський ботанічний сад АН УРСР на новому етапі діяльності. *Інтродукція та акліматизація рослин*: республ. міжвід. зб. Київ: Наук. думка, 1966. С. 3–7.

2. Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1965 году. Проект // Архів Президії НАН України. Київ: Наук. думка, 1966. С. 97; 101; 103.

3. Юрчак Л. Д. Алелопатія: ретроспективний погляд, сучасний стан та перспективи досліджень. *Інтродукція рослин*. 2006. № 4. С. 12–23.

4. Юрчак Л. Д. Прошлое аллелопатии и ее современное состояние в Украине и за рубежом: докл., посвящ. памяти В. П. Иванова в связи со 100-летним юбилеем со дня рождения. Неопубликованный доклад. 13 с.

5. Юрчак Е. В. Историчні аспекти розвитку досліджень з алелопатії. *Історія науки і біографістика*: електронне наукове фахове видання – міжвід. темат. зб. 2013. № 1. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2013-1/13_yurchak.pdf (дата звернення : 17.05.2014).

6. Юрчак Л. Д. Алелопатія: ретроспективний погляд, сучасний стан та перспективи досліджень. *Алелопатія та сучасна біологія*: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 80-річчю з дня народж. акад. А. М. Гродзинського (1926–1988), Київ, 17–19 жовт. 2006 р. НБС імені М. М. Гришка НАН України. Київ : Фітосоціоцентр, 2006. С. 10–20.

Л.С. ЛЕБЕДЯНСЬКИЙ: СТВОРЕННЯ ОПИТНОГО ТЕПЛОВОЗУ СЕРІЇ ТГП50

Янін В.А.

Державний університет інфраструктури та технологій (м. Київ)

З 1956 р., в результаті рішень прийнятих на XX з'їзді КПРС, у колишньому Радянському Союзі почалась активна робота по проектуванню та виготовленню альтернативних типів локомотивів для заміни паровозів на залізниці. На ряду з електрифікацією залізниці розпочалося впровадження тепловозів, що вплинуло на цілий ряд заводів колишнього Радянського Союзу. Так Коломенський завод з 1956 р. був перепрофілізованим у тепловозобудівний і розпочав випуск тепловозів як власного проектування так і проектів інших колективів. Під керівництвом головного конструктора заводу, Л.С. Лебедяньського, у короткі терміни налагодили випуск тепловозів, а також, завершили проекти власних тепловозів: вантажного серії ТЕ50 та пасажирського серії ТЕП60 та 2ТЕП60.

Проте, конструктори Коломенського заводу на чолі з Л.С. Лебедяньським не зупинились на досягнутому і як й інші колективи тепловозобудівних підприємств колишнього Радянського Союзу шукали інші рішення передачі обертального моменту від дизеля до колісних пар локомотиву. Варто зазначити, що попередні проекти використовували для цієї цілі електричну передачу. Було вирішено розробити проект тепловозу з гідравлічною передачею, що мала б певні переваги в порівнянні з електричною, а саме, меншу вагу та відсутність необхідності у виготовленні дорогих кольорових та ізоляційних матеріалів.

Отже, у 1961 р. на Коломенському заводі під керівництвом головного конструктора Л.С. Лебедяньського завершилось проектування нового шестиосьового пасажирського тепловозу з гідравлічною передачею. Вже в кінці 1962 року колектив заводу побудував опитний зразок цього локомотиву, який отримав заводське позначення ТГП50-0001.

Новий тепловоз мав несучий кузов, що спирався на два триосьові візки через бокові опори та листові ресори. Кінці ресор підвішували до рами візку, які через систему циліндричних пружин, повздовжніх балансирів та підбуксових

балансирів кріпились до буксів. Частина ваги кузова передавалась на рами візків через циліндричні бокові пружини, що створювали сили тертя при зміщенні візку відносно кузова. Горизонтальне навантаження від кузова на візки передавалось через тяги, які шарнірно з'єднувались з рамами візків та кузова. Тепловоз ТГП50 мав букси з циліндричними роликівими підшипниками та колісні пари з діаметром коліс 1050 мм.

На тепловоз, по аналогії з тепловозом серії ТГ106, встановили два дизеля 1Д40 потужністю 2000 кінські сили кожний. Пуск дизелів відбувався за допомогою стиснутого повітря. Дизель 1Д40 працював за наступним принципом. Вал дизеля через муфту та підвищуючий редуктор з передавальним числом $30:90 = 0,333$ з'єднувався з гідропередачею типу К32Р. Дана передача складалась з трьох гідротрансформаторів, двох ГП1 та одного ГП3, двох редукторів та реверсійного пристрою. На першій ступені редукторів передавальне число дорівнювало 1,48 (68:46), а на другій – 0,825 (52:63). Обертальний момент від гідропередачі через карданний вал передавався на роздаточні редуктори, що встановлювались рамах візків. Далі обертальний момент через короткі карданні вали передавався до осьових редукторів з конічними зубчастими колесами. Передавальне число при цьому дорівнювало 2,61. Зубчасті циліндричні колеса гідропередачі та підвищуючого редуктора були шевронного типу.

На тепловозі для власних потреб встановили генератори постійного струму ВГТ-275/120А з потужністю 12 кВт і напругою 110 В та кислотними акумуляторними батареями ЗСТ-135, що мала 48 елементів з напругою 96 В кожний. Для отримання стиснутого повітря для гальмівної системи з тиском 9 кгс/см² використали дизель-компресор ДК-3/9. До того ж, для пуску дизелів застосовували компресор високого тиску, а саме 60 кгс/см², що приводився електродвигуном.

Тепловоз мав запас палива рівний 7100 л, дві ємності масла для дизелів по 550 л кожна, дві ємності масла для гідропередачі по 440 л кожна, дві ємності води для охолодження дизелів по 1100 л кожна та піску – 800 кг. У порівнянні з проектною масою тепловозу, що повинна була становити 126 т +/- 3%, службова вага дорівнювала 129,5 т.

Конструкційна швидкість тепловозу становила 140 км/год, а при тривалому режимі локомотив мав змогу розвинути силу тяги на рівні 30 000 кгс і швидкість 21,5 км/год. Розрахунковий коефіцієнт корисної дії становив 24–25 %.

З січня і до березня 1963 р. тепловоз ТГП50-0001 проходив заводські налагоджувальні випробування. Згодом, локомотив виконав поїздки з сходами 1500 та 3000 т на проміжку Рязьськ – Рибне Московської залізниці. У вересні 1964 р. тепловоз переїхав на Жовтневу залізницю в депо Волховстрой. А в квітні 1973 р. тепловоз ТГП50-0001 був виключеним з інвентарного парку МШС (Міністерство шляхів сполучення колишнього Радянського союзу).

У 1963 р. Коломенський тепловозобудівний завод випустив другий тепловоз серії ТГП50 із заводським позначенням ТГП50-0002. З січня 1965 р. цей локомотив знаходився також на Жовтневій залізниці в депо Волховстрой. Там, як і тепловоз ТГП50-0001, локомотив перебував задля накопичення експлуатаційного досвіду, працюючи з пасажирськими поїздами на проміжку

Волховстрой – Чудово. Тепловоз ТПП50-0002 було виключено з інвентарного парку в жовтні 1971 р.

На жаль, на теренах колишнього Радянського Союзу використання гідравлічної передачі не мало успіху. На це був цілий ряд причин, серед яких варто визначити: відносно низька якість мастил та відсутність висококваліфікованого обслуговуючого персоналу. Крім того, у зв'язку з невисокою зацікавленістю у даному типі локомотивів, конструкційно тепловози з гідравлічною передачею не були доведені та удосконалені. Тепловоз серії ТПП50 виготовлений на Коломенському заводі не став виключенням. Варто зауважити, що у колишньому Радянському Союзі гідравлічна передача знайшла застосування лише на тепловозах малих серій та на маневрових тепловозах. Для порівняння, у Німеччині роботи по доводці тепловозів з гідравлічною передачею були проведені і даний тип локомотивів отримав широке застосування.

Джерела та література

1. Кузьмич В. Д., Лёвин Б. А., Фадеєв Г. М. История железнодорожного транспорта Советского Союза. Москва : Академкнига, 2004. Т. 3. 1945–1991. 630 с.
2. Раков В. А. Локомотивы отечественных железных дорог (1956–1975 гг.). Москва : Транспорт, 1999. 443 с. : ил.
3. Раков В. А. Локомотивы и моторвагонный подвижной состав железных дорог Советского Союза (1956–1965 гг.). Москва : Транспорт, 1966. 239 с.

МІСЦЕБЛЮСТИТЕЛЬ ВОЛОДИМИР СТЕРНЮК: ВІД СОБОРУ 1946 р. ДО УВ'ЯЗНЕННЯ

Юрчишин П.В.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ)

Актуальність. У житті людини є життєві обставини, які докорінно змінюють її особистість та світогляд. Львівський церковний собор 1946р. та подальше ув'язнення стали таким переломним моментом у житті митрополита Володимира Стернюка, визначивши майбутній тернистий шлях років випробувань, страждань та змужніння. Саме ці життєві труднощі, які інших ламали, кир Володимир, загартувавшись ще більше, зміг стійко подолати, а його віра стала ще сильнішою, що підготувало його до боротьби з радянською тоталітарно-репресивною системою за відновлення прав «катакомбної церкви», якою у ці роки репресій та переслідувань стала УГКЦ. Сучасне українське суспільство з його боротьбою за державність, з його втратою ціннісних ідеалів, моральних орієнтирів, зневіри у політичних лідерів потребує приклади самовідданого служіння духовним ідеалам, тому актуальним, суспільно значимим та науково важливим є у контексті подальшого розвитку української біографістики вивчення життєвого шляху митрополита УГКЦ Володимира Стернюка, особливо період пов'язаний з Львівським собором 1946 р. та роками його ув'язнення.

Новизна дослідження полягає у подальшому вивченню маловідомих фактів із життя митрополита Володимира Стернюка.

В історії УГКЦ після подій Львівського церковного собору 1946 р.

починається, як його називають дослідники, катакомбний період та боротьби греко-католиків за її легалізацію. Варто зазначити, після цього собору греко-католицький священик мав декілька варіантів вибору: підписати возз'єднання з РПЦ, відмовитись від душпастирської діяльності або ж боротись за легалізацію УГКЦ, перейшовши до підпільної священицької діяльності. Монах-редемпторист Володимир Стернюк, на відміну від сотень інших своїх братів, обрав найскладніший і найнебезпечніший шлях – не підписав возз'єднання, продовживши душпастирську діяльність у підпіллі. Не маючи можливості легально здійснювати душпастирську діяльність серед вірних УГКЦ, отець Володимир, будучи людиною досить високої освіти, влаштується до наукової бібліотеки Львівського університету, де перекладає книги з французької, продовживши тим часом у своїй квартирі у Львові, здійснювати свої обов'язки священика. Після закінчення Другої світової війни уся Західна Україна з новою силою відчула методи радянської влади. Неприродний священник, монах, особистість, яка здобула освіту і була сформована на Заході, була для радянських спецслужб першочерговим кандидатом для ізоляції від суспільства. Арешт для о. Володимира не був несподіванкою. За декілька тижнів до свого арешту кир Володимир помітив посилений нагляд за ним.

Згодом, у приміщенні бібліотеки 18 червня 1947 р. його було арештовано [2, с. 29]. о. Володимира було звинувачено в антирадянській пропаганді та співпраці з українським націоналістичним підпіллям. Радянські спецслужби сподівались з'ясувати в о. Володимира місцезнаходження командира УПА Тараса Чупринки. Звинувачення було висунуте на підставі випадку зі сповіддю перед Великоднем трьох студентів – членів молодіжної групи «Бойовий загін Галка». Ці юнаки, які вирішили створити організацію, яка збирала б кошти й амуніцію для допомоги українському підпіллю, під час сповіді повідомили про свої наміри отця. Власне, ця інформація стала відома радянським спецорганам на допиті одного з них, який також стверджував, що о. Володимир Стернюк брав від хлопців присягу про вірність організації та відмову від членства в комсомолі [4]. До цієї справи додалася ще одна: о. Володимиру інкримінували сприяння Любові Возняк-Лемик, яка входила до бандерівського крила ОУН, у втечі за кордон. Його перевезли до в'язниці, що у місті Києві, під час слідства в якій відбулася зустріч монаха В.Стернюка і полковника Січових Стрільців Василя Вишиваного (архикнязя Вільгельма Габсбурга). «Вони випадково опинилися в одній камері. Розмовляли французькою. Вільгельм просив отця про сповідь, але наступного дня його перевели в іншу камеру», – розповідає о. Тарас Бублик [4]. Урешті т. зв. «Особлива рада» при МДБ у Москві заочно засуджує Володимира Стернюка на 5 років виправно-трудоих таборів, які він відбув в системі «Каргополь» в Архангельській області [7]. Засуджені в Каргополі здебільшого займалися лісозаготівлею. Боже Проведіння оберігло о. Володимира. Йому пощастило працювати у таборі санітаром, допомагаючи табірному лікарю. Попри нелюдські умови, небезпеки і невідворотність нового більш жорстоко покарання, у таборі в Каргополі, о. Володимир здійснював душпастирську діяльність. Користуючись тим, що він мав можливість без контролю обходити бригади у тайзі, він служив серед своїх земляків – вірних УГКЦ літургійні молитви [1].

Отже, ці роки, між Львівським собором (1946 р.) та роками ув'язнення у радянських таборах, стали новим етапом у житті майбутнього митрополита «катакомбної церкви», ставши роками першого досвіду діяльності священника «мовчазної церкви», які посприяли формуванню його духовних засад, загартуванню його релігійних переконань, вихованню мужності і стійкості, віри у Вищу справедливість майбутнього місцезблостителя УГКЦ в її катакомбний період існування.

Джерела та література

1. Владика Володимир Стернюк, єпископ підпільної церкви. Мені священників не треба, мені потрібні мученики. URL : https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/35886-meni-svyashhenikiv-ne-treba-meni-potribni-mucheniki-vladika-volodimir-sternyuk-yepiskop-pidpilnoi-cerkvi.html (дата звернення : 02.04.2018).
2. Дмитрук С. Життя як подвиг для Христа : біографічні дані редемптористського монаха місцевого варварсько-правлячого єпископа Києво-Галицької митрополії Володимира Стернюка. Львів, 2007. 223 с.
3. Документальний фільм «Ціна власного життя» (Україна, 1997). URL : <https://www.youtube.com/watch?v=U5hezIAZz1w> (дата звернення : 02.04.2018).
4. Поліщук Н. «Мені не потрібні священники, у мене немає храмів, мені потрібні мученики!» До 110-річчя від дня народження Володимира Стернюка. URL : https://risu.org.ua/article_print.php?id=66246&name=kaleido_digest&_lang=en& (дата звернення : 02.04.2018).
5. Проповідники Церкви. URL : <http://cerkva-vnls.lviv.ua/propovidniki-tserkvi> ; Володимир Стернюк. URL : <http://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:663000> (дата звернення : 02.04.2018).
6. Рубльова Н. С. Львівський собор 1946 р. *Енциклопедія історії України* / НАН України. Ін-т історії України ; редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : вид-во «Наукова думка», 2009. Т. 6 : Ла-Мі. 790 с. : іл. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Lvivsky_sobor_1946
7. Слідами сповідника віри Володимира Стернюка. URL : <http://ichistory.org.ua/2016/04/18/slidamy-spovidnyka-viry-volodymyra-sternyuka/>

СЕКЦІЯ 3

ПРИРОДОЗНАВСТВО В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ НАУКОВОЇ ДУМКИ

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

Андрощук Л.А.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

В наш час, коли Україна стверджує свою самостійність, актуальною є необхідність поглибленого вивчення історії вітчизняної науки. Серед її напрямів одне з провідних місць займає історія екологічної науки. Ознайомлення з історією розвитку екологічної думки в Україні, науковою спадщиною вітчизняних учених-екологів сприятиме формуванню екологічної свідомості й культури. Складовою частиною кожної національної культури є знання про природу і суспільство, які першу мають емпіричний характер і лише з часом набирають характеру наукових узагальнень. Саме вони становлять необхідну складову гармонійного, екологічно безпечного розвитку як України, так і світу в цілому.

Перші спроби екологічного підходу до природоохоронної справи відомі ще з часів Ярослава Мудрого. В його «Руській правді» – правничому кодексі Київської Русі (початок XI ст.) – уже існувала чітка система правової оцінки використання ресурсів і передбачувалася кара за згубний вплив на довкілля. За шкоду, заподіяну диким тваринам, карали так само суворо, як і за негідні вчинки щодо людини. Тому в княжих лісах і степах було багато диких звірів, птахів та бджіл.

За часів Гетьманщини (XVI–XVIII ст.ст.) ці природоохоронні традиції зберігалися й розширювалися. Як і за княжих часів, регламентується охорона лісів і байраків, полювання, рибальство, бджільництво та садівництво.

Така ж тенденція прослідковується і в наступні часи: у зібранні Малоросійських прав (1807) дослівно сказано: «Хто соколине гніздо пошкодить, підрубає чи навмисно його скине, чи з собою молодих соколів забере... і за лебедине гніздо якщо б його хтось розкидав, чи з яйця забрав, повинен заплатити...». А ось як оберігалися екологічні ніші тварин: «Якби князівські, панські і шляхетські гони боброві давні спадкові були в іншого сусіда в маєтку, то цей власник, у чийй землі вони будуть, не повинен сам і люди його старовинного поля доорювати до лігва так далеко, наскільки палицею можна кинути, так само сіножаті підкошувати і лози прочищати... Чи хтось силою бобра поб'є, чи злодійська забере, той за наругу, і скільки б їх забив, має платити. За чорного бобра чотири копи, а за карого дві копи просить».

Розвиток екологічної думки в Україні є невід'ємною частиною загальної історії світової науки. Відтворення ж цілісної картини становлення екології в Україні неможливе без вивчення доробку попередніх дослідників.

Виходячи із вчення В.В. Докучаєва про землю як «історичне тіло» та вчення Г.Ф. Морозова про ліс як «географічне середовище», в Україні на екологічній основі успішно розвивалися *лісова типологія* (Алексєєв Є.В., Погребняк П.С., Воробйов Д.В., Остапенко Б.Ф., М'якушко В.К., Герушинський З.Ю., Молотков П.І., Пастернак П.С., Парпан В.І., Гаврусевич А.М.); *лісова фітоценологія* (Травлєєв А.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Гончар М.Т.); *фітоценологія альпійських лук* (Малиновський К.А.); *міська фітоценологія* (Соломаха В.А.); *біогеоценологія* (Голубець М.А.); *созологія* (Стойко С.М.); *степове лісорозведення* (Висоцький Г.М., Бельгардт О.Л., Травлєєв А.П.); *фітомеліорація* (Б'ялович Ю.П., Лаптев О.О., Кучерявий В.П.); *раціональне лісокористування* (Генсірук С.А.); *дослідження штучних лісів* України (Бельгардт О.Л.); *екологія залізобактерій, алелопатія* (Холодний М.Г.); *дендрохронологія* (Колішук В.Г.) та ін.

Відкриття нашого земляка, знаменитого природознавця, учня В.В. Докучаєва В.І. Вернадського, який став засновником кількох сучасних наук, посідають особливе місце в історії екології. Він довів наявність широкомасштабного впливу живих організмів на абіотичне середовище у той період, коли наукова громадськість уже була підготовлена до цілісного бачення природи. Також своєчасно запропонував учення про біосферу як одну з оболонок Землі, що визначається присутністю живої речовини. А вчення про ноосферу додатково узагальнило численні дані про нерозривність людини з природним середовищем. Його праця «Наукова думка як планетарне явище», написана в знакові 1937–1938 рр., стала першим у світі досвідом узагальнення еволюції нашої планети як єдиного космічного, геологічного, біогенного та антропогенного процесу.

Свого часу Володимир Іванович пророчче зазначив: «Історія науки повинна критично укладатися кожним науковим поколінням і не тільки тому, що міняються запаси наших знань про минуле, відкриваються нові документи або віднаходяться нові прийоми реставрування того, що було. Ні! Необхідно знову історично виходити в минуле, тому що завдяки розвитку сучасного знання, в минулому здобуває значення одне і втрачає інше. Кожне покоління наукових дослідників шукає і знаходить в історії науки відображення наукових течій свого часу. Рухаючись вперед, наука не тільки створює нове, а й неминуче переоцінює старе, пережите».

Цілком природно, що у такій інтелектуальній традиції національного світогляду та вітчизняних набутків на теренах наук про Землю і постає власна концепція про біосферу В.І. Вернадського

Перший науковий центр екологічних досліджень в Україні створено у 1930 р. Це був сектор екології при Інституті зоології та ботаніки Харківського державного університету. Результати досліджень у галузі екології, виконані в центрі В.В. Станчинським упродовж 1930–1940 рр., були викладені в праці «До розуміння біоценозу» (1933), яка вважається класичною в галузі вивчення зв'язків між організмами в ценотичних системах.

У повоєнний період увага українських екологів була спрямована на вивчення техногенних і урбогенних впливів на природні екосистеми

(Ількун Г.М., Кучерявий В.П.).

Наприкінці 80-х та в 90-ті рр. ХХ ст. екологи України зробили вагомий внесок у розробку методів оцінки радіоактивного забруднення великих територій та обґрунтування заходів зниження екологічних збитків від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

Сучасне розмаїття в Україні ландшафтних зон і екосистем та одночасний вплив на них антропогенного середовища потребує розробки науково обґрунтованих засад соціально-екологічної політики та заходів щодо її реалізації.

ЗАБУТІ ІМЕНА УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ

Вісн О.О.

Луцький національний технічний університет (м. Луцьк)

Багато забутих імен українських вчених сьогодні ще потребують повернення в історію. Не знаючи свого минулого та віддаючи свої таланти іншим народам, годі сподіватися, що в майбутньому Україна буде мати своїх вірних народіві подвижників. Щоб досягнути долю української еліти в усій повноті, необхідно перегорнути багато сторінок нашої історії.

Шкода, але сьогодні мало хто знає ім'я першого українського мінералога Федора Мойсенка (22.11.1754 – 24.11.1781 рр.).

Народився Федір Мойсеєнко в м. Лебедині, Сумської області. Навчався у Харківському колегіумі, де окрім духовних дисциплін вивчав математику, геодезію, німецьку та французьку мови.

З 1966 р. навчався в гімназії при Петербурзькій Академії наук, де захопився вивченням мінералогії. Як найкращого студента, за сприянням графа Орлова Мойсеєнка направляють на навчання до гірничої академії (Фрейберг, Саксонія). Саме тут він здобув знання, які і зробили його відомим, адже його наставником був геолог Абраам Готтліб Вернер, який мав світове визнання і незаперечну славу. Перша наукова праця Ф. Мойсеєнка, монографія на тему «Мінералогічний твір про олов'яний камінь», була опублікована у Ляйпцігу.

В 1779 р., повернувшись до Петербурга, молодий вчений подає на розгляд Академії наук дисертацію та отримує звання ад'юнкта з хімії і мінералогії. Саме тоді і розпочалась його педагогічна діяльність: спочатку він викладав німецьку та французьку мови в Гірничому колегіумі, читав лекції з фізики, з «природної історії гір», з гірського мистецтва, з металургії.

Незважаючи на досить молодий вік (25 років), вчений мав солідні наукові праці, чим і здобув світове визнання. В 1781 р. він очолив наукову експедицію до Криму, з метою вивчення природничих багатств цього краю.

Праці Ф. Мойсеєнка і сьогодні вражають дослідників. Наприклад, словесна класифікація зовнішніх ознак мінералів, яку запропонував учитель Вернер, була надто громіздкою. А Ф. Мойсеєнко свої описи ілюстрував ретельно виконаними замальовками розгортки кристалографічних комбінацій. Точність описів і рисунків дає змогу легко впізнати виділені ним форми, природні кристалічні

многогранники в ідеалізованому вигляді. Така методика виникла пізніше на основі мірюння кутових величин за допомогою гоніометра. Все це свідчить про глибоке проникнення молодого вченого в сутність науки про мінерали, передбачення її розквіту.

У своїх працях Ф. Мойсеєнко хотів показати практичне застосування металу в майбутньому. Вчений робив перші кроки до природної класифікації всіх металів.

Окрім дослідницької спадщини, досить помітний слід вчений залишив і в перекладацькій сфері: переклав з латини комедію Теренція «Якіра», твори Велея Патеркула, Словник Маккера, книгу німецького автора «Основи хімії», чотири томик «Історії данської». Досить коротким було життя вченого (27 років), але він встиг зробити вагомий внесок у розвиток науки, зокрема мінералогії. Його наукові дослідження і висновки випереджали час. Ф. Мойсеєнка можна вважати одним із перших українських мінералогів, який вплинув на розвиток мінералогічної кристалографії і залишив свій слід в історії становлення кристалофізики в Україні.

У теперішній ситуації важливим завданням є якнайшвидше повернення здобутків розвитку української науки, їхніх творців, їхні праці. Історія біологічної науки також потребує заповнення прогалин історії.

Ім'я видатного ембріолога, ентомолога, біолога Бориса Івановича Балінського (10.09.1905 – 1.09.1997 рр.) повинно бути відомим на батьківщині. Народився Б. Балінський в Києві, у родині освітян. 1923 р. вступив до Київського університету, де студіював зоологію під керівництвом відомого професора І.І. Шмальгаузена. Через два роки надрукував першу наукову працю, а 1932 р. – першу монографію українською «Про розвиток ембріона з яйця». Через рік Б. Балінський одержав звання професора ембріології та працював заступником директора інституту зоології УАН. Але невдовзі за «антисовєтську» діяльність його дружину заарештували, а вченого звільнили з роботи. Тоді деякий час він працював в медичному інституті у Києві. Згодом переїхав до Харкова, пізніше в Познань і Мюнхен.

У 1949 р. його запросили на посаду викладача кафедри зоології Йоганнесбурзького університету. Вчений першим запровадив електронну мікроскопію біологічних об'єктів у Африці. Його підручник «Вступ до ембріології» перевидавався сім разів англійською, двічі італійською та японською, а також один раз іспанською мовами. Написав понад 130 наукових праць, з яких 22 українською. Був президентом Електронно-мікроскопічного й Ентомологічного товариств Південної Африки. Шкода, що таке славетне ім'я відсутнє в наших довідниках і енциклопедіях.

Ще одне ім'я видатного вченого-біолога також відсутнє в українській енциклопедії, це Теодосій Григорович Добжанський (25.01.1900 – 12.12.1975 рр.), який народився в м. Немирові на Вінниччині. З першого класу гімназії він почав захоплюватись біологією. В 1917 р. поступив на фізико-математичний факультет Київського університету. Його наставником був професор зоології С. Кушакевич, який порекомендував молодого вченого на роботу до біогеохімічної лабораторії В. Вернадського.

Перша наукова праця Т. Добжанського «Опис нового роду *Coccinella* з околиць Києва» була надрукована ще в 1918 р. Далі вченого запросили на посаду асистента кафедри генетики і експериментальної зоології Петроградського університету, проте згодом він переїхав до США. Великі наукові здобутки були всесвітньо відомими, адже Т. Добжанського обирали президентом 6 і членом 10 наукових товариств, членом багатьох академій в тому числі і Національної академії наук США і Лондонського королівського товариства, почесним доктором (21 університет).

Великими є заслуги біолога Т. Добжанського, якого народила українська земля, перед світовою науковою громадкістю, але його науковий доробок досі невідомий в Україні.

Непроста доля була в ще одного українського зоолог-ентомолога, дійсного члена НТШ Олександра Анастасійовича Неприцького-Грановського (4.11.1887 – 4.11.1976 рр.), який народився в с. Великі Бережці на Кременеччині у сім'ї хлібороба. Закінчивши церковно-парафіяльну школу, навчався у середній сільськогосподарській школі в Білокриниці, а згодом у Києві. Захоплювався історією, літературою та приймав активну участь у боротьбі за ідею українського визволення. Як наслідок побоюючись арешту прихопив із собою «Кобзар» та емігрував до США. 1925 р. став доктором філософії у ділянці біологічних наук, а через п'ять років професором ентомології і економічної зоології Міннесотського університету США та головою Центральної Управи Організації Державного Відродження України. 1945 р. був у складі українців Америки на установчій конференції ООН, двічі делегований в ЮНЕСКО та був обраний до Політичної Ради Українського Конгресового Комітету Америки. Архів ученого зберігається у центрі досліджень історії імміграції при Міннесотському університеті. О. Неприцький-Грановський залишив нащадкам значну не лише наукову, а й літературну спадщину. Ніхто нам не поверне імен славетних українців до нашої національної пам'яті, поки ми самі цього не зробимо. Багато вчених України були вимушені покидати рідну землю і працювати на теренах інших держав, тим самим викресливши себе з історії Батьківщини. Вчені-геологи не виключення серед такого наукового здобутку нашої держави.

Один з основоположників геології України, дійсний член Української і Білоруської академії наук та НТШ Павло Аполлонович Тутковський (1.03.1858 – 3.06.1930 рр.) народився в с. Липовці, Вінницької обл., в родині службовця. Навчався на природничому відділенні фізико-математичного факультету Київського університету, але був виключений за участь у студентському заколоті. Працював консерватором мінералогічного і геологічного кабінету, був почесним членом Київського товариства природознавців, дійсним членом Петербурзького мінералогічного товариства, членом Бельгійського товариства геології і палеонтології в Брюсселі. У 1895 р. подав свій проект водопостачання Києва артезіанською водою. Згодом відкрив артезіанські води і карстові явища на Волині і в Білорусії. Довгий час вчений викладав природознавство, географію та фізику. 1911 р. П. Тутковський захистив докторську та отримав вчений ступінь доктора мінералогії і геології. Згодом він став головою Сільськогосподарського комітету України, науково-дослідної кафедри геології.

Вчений створив Геологічний музей в Києві. Автор понад 1000 наукових праць.

Ще одна забута постать доктора геологічних наук, професора Федора Остаповича Лисенка (7.06.1887 – 26.08.1937 рр.), який народився в м. Бердянську. Після закінчення в 1906 р. гімназії, відмінник вступив до найбільш престижного того часу гірничого інституту в Санкт-Петербурзі, проте був виключений на четвертому курсі за участь у революційній діяльності. Молодий вчений виїхав до Томська, де й закінчив з відзнакою Томський гірничий інститут. В часи революції повернувся до України. У 1918 р. разом з І. Огієнком брав активну участь у створенні університету в Кам'янці-Подільському. Пізніше працював у щойно створеному Українському науководослідному геологічному інституті під керівництвом академіка Павла Тютковського. Але в 1937 р. був заарештований співробітниками НКВС і засуджений до розстрілу.

Іван Олександрович Олексинин (1.09.1901 – 19.12.1987 рр.) український природодослідник, професор Бостонського університету. Народився в с. Хренів Кам'яно-Струмилівського повіту на Львівщині, у селянській родині. Початкову освіту здобував у рідному селі і сусідньому Дідилові. В Українській Галицькій Армії дослужився до хорунжого і в 1920 р., повернувшись із табору інвертованих, продовжив навчання гімназії Тернополя. Через 4 роки вступив до Львівського університету. Під час навчання особливу увагу приділяв вивченню географії та природничим наукам. Після закінчення працював у гімназіях Тернополя, Львова. Плідно займався науковою діяльністю, публікував наукові праці. Як результат – захист дисертації на тему: «Розміщення та стратиграфія міоценових відкладів Північного Поділля та Північної Волині». Під час німецької окупації викладав у Політехніці та працював у Першій Українській гімназії. У 1944 р. виїхав до Австрії, викладав у Гірничій високій школі Геологічного інституту у Леобені, працював професором у Граці. У Зальцбурзі організував приватну Українську гімназію. В 1949 р., в університеті Леопольда-Франца (Австрія), І. Олексинин захистив докторську дисертацію. Переїхавши до США, працював у відділі бактеріології (Медичний коледж ім. Джефферсона), а після публікації своїх наукових результатів про молюсків став професором геології у Бостонському університеті. До плеяди відомих вчених його вивела монографія щодо вивчення викопної флори (1982 р.). Олексинин І. був дійсним членом НТШ з 1950 р., членом Пенсильванської академії наук, членом Американської асоціації прикладних наук, членом Геологічного товариства Америки, членом Почесного товариства «Сігма Ксі».

Ще одне з маловідомих імен геолога західного регіону також було несправедливо забуте – це Юрій Полянський (6.03.1892 – 19.07.1975 рр.). Народився відомий геолог, географ, археолог на Львівщині в с. Жовтанці, в сім'ї священика. Після закінчення школи у м. Ярославі (тепер Польща). Навчався на філософському факультеті у Віденському та Львівському університеті. В 1918 р. готував здійснення Листопадового здвигу та проголошення УНР, учасник листопадових боїв за Львів у складі Української Галицької армії. Ю. Полянський працював учителем у Першій Академічній гімназії Львова, а в 1928 р. став директором природничого відділу музею НТШ. За рік склав три листи

геологічної карти у масштабі 1:100000. Працював у гімназії та Львівському університеті та плідно займався географією. В 1945 р. виїхав до Баварії, згодом в Мюнхен, а потім до Аргентини. 1956 р. став професором Аргентинського університету, а згодом і академіком Академії наук Аргентини.

Список плеяди українських вчених дуже великий і ми повинні їх знати, а забути або маловідомі імена заслуговують на повернення.

ПРЕДТЕЧІ НЬЮТОНІВСЬКОЇ МЕХАНІКИ: РОБЕРТ ГРОССЕТЕСТ

Гапаченко С.Д.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків)*

Класична механіка І. Ньютона – перший крок на шляху Великого об'єднання: створення єдиної фізичної теорії, яка б пояснювала усе різноманіття фізичних явищ. Один із ключових законів механіки – закон всесвітнього тяжіння. За цим законом можуть бути пояснені з єдиних позицій рухи небесних і земних тіл, що було революційною ідеєю на той час. Окрім того відомо, що наріжним каменем наукового методу Ньютона було полягання на дослід. Широко відомий його вислів: «Гіпотез не вигадую». У цьому контексті викликає інтерес аналіз передумов класичної механіки і емпіричного методу досліджень.

Одним із яскравих філософів, який відіграв значну роль у розвитку і розповсюдженні означених вище ідей був францисканець Роберт Гроссетест (1175–1253). Він знав єврейську, арабську та грецьку мови, тому одним із перших почав перекладати природно-наукові твори Аристотеля, а також коментувати їх. Окрім того, він писав власні твори, які значною мірою мали природно-науковий характер. До сфери наукових інтересів Гроссетеста відносились питання оптики, математики (зокрема, геометрії), астрономії. Він залишив значну спадщину природно-наукових трактатів: «De sphaera» (Про сферу, 1215–1220 pp.), «De impressionibus aëris seu De prognosticatione» (Про імпресії повітря, або Про складання передбачень погоди, 1215–1220 pp.), «De generatione stellarum» (Про походження зірок, 1217–1225 pp.), «De cometis» (Про комети, 1222–1224 pp.), «De impressionibus elementorum» (Про імпресії елементів, до 1225 p.), «Quaestio de fluxu et refluxu maris» (Питання про приливи та відливи моря, 1226–1228 pp.), «De motu corporali et luce» (Про тілесний рух і світло, близько 1230 p.), «De motu supercaelestium» (Про рух наднебесного, близько 1230 p.), «De differentibus localibus» (Про локальні відмінності, близько 1230 p.), «De iride seu De iride et speculo» (Про райдугу, або Про райдугу і дзеркало, 1230–1233 pp.), «De colore» (Про колір, 1230–1233 pp.), «De lineis, angulis et figuris seu De fractionibus et reflexionibus radiorum» (Про лінії, кути, фігури, або Про заломлення і відбиття променів, 1230–1233 pp.), «De natura locorum» (Про природу місць, 1230–1233 pp.), «De universitatis machina» (Про всесвітню машину), «De calore solis» (Про тепло Сонця) та інші. Найважливіший з них трактат «Про світло або про походження форм» (De luce seu de inchoatione formarum, після 1225 p.) [1]. Одна із провідних ідей трактату – це ідея про те, що

для побудови «натуральної філософії» величезне значення має вивчення ліній, кутів, різних геометричних фігур та їхніх властивостей. Тут проступають абрисидеї використання математики для кількісного формулювання законів природи, яка в подальшому була розроблена Г. Галілеєм. Інша, не менш значуща ідея Гроссетеста, полягала в тому, що вивчення явищ починається з досліду. Аналізуючи результати дослідів виводиться деяке положення, яке розглядається як гіпотеза. З гіпотези дедуктивним шляхом виводяться наслідки, перевірка яких за допомогою дослідів, встановлює їхню істинність чи хибність. Основною сферою його інтересів були оптичні явища. Свої ідеї він перевіряв в дослідах із заломлення світла (особливо спостерігаючи явище райдуги). Його цікавило також поширення звукових хвиль і морські приливи.

Ідеї Гроссетеста були першим кроком на шляху до методології сучасної науки. В подальшому ідеї про необхідність використання дослідів у науковому пізнанні були розроблені його учнем Роджером Беконом (1214–1292), який фактично став фундатором емпіричної методології у науці.

Наукові ідеї викладались вченим у контексті неоплатонівсько-арабської метафізики світла. Для нього світло – це дуже тонка матерія, яка ототожнюється із формою. З цієї точки зору світло є універсальною субстанцією, яка має внутрішню здатність до самозрошення і самопоширення. Він був консерватором і застерігав від надлишкового захоплення філософією Аристотеля, бо це могло зашкодити католицькій правдивості. Та його натурфілософська концепція все ж зменшувала творчу роль Бога.

Так Бог створює спочатку деякий пункт, який світиться. Цей пункт миттєво поширюється і породжує величезну сферу, де злиті начала матерії і форми. На поверхні сфери матерія більш розріджена, вона ущільнюється в напрямку центра. Таку поверхню він називає «першим небом», яке утворене єдністю першої матерії і першої форми. Небесна сфера обмежена у просторі. Нижче небесної сфери розташовано вісім небесних сфер і чотири земні (остання з них – Місяць). Найважливіше у космології Гроссетеста – це думка про світло, геометричні закони поширення якого складають закони Всесвіту, що цілком доступні для пізнання людиною. Філософія природи може бути пізнаною тільки, якщо розглядати лінії, кути і фігури.

Основу фізики складає оптика. Це не якісна фізика Аристотеля, яка пояснювала рух тіл за допомогою твердження про те, що всі тіла намагаються зайняти своє «природне місце». Таким чином Гроссетест вбачав у світлі, яке трактувалося як суб'єктивне начало, натуральне джерело природної активності, впливу речей одна на іншу. Найпростіші закони поширення світла, які вивчаються геометрією, немовби висловлюють природну економію світла. Як бачимо, ідеї вченого включають зерна майбутнього принципу найменшої дії, одного із ключових законів фізики. Таким чином, Всесвіт є результатом самопоширення світлової маси. Ця дуже тонка субстанція утворює не тільки кольори, але й звуки, не тільки рослини, але й тварини. Більш того, за рахунок світла відбувається зв'язок душі і тіла. Душа поширена по всьому тілу, її зв'язок з тілом має світловий характер. Він не розділяє окремих здібностей душі і розглядає чуттєві відчуття і розум як прояви одного і того ж світлового начала.

При цьому світло людського знання складає тільки мізерну частинку абсолютного божественного світла.

Джерела та література

1. Роберт Гроссетест. Сочинения. [Параллельный текст на рус. и лат. языках] / под ред. А. М. Шишкова и К. П. Виноградова. Москва : URSS, 2003.

HRODZINSKY AWARD – ВІДЗНАЧЕННЯ КРАЩИХ СВІТОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМ АЛЕЛОПАТІЇ (1996–2017)

Давиденко М.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Алелопатія (наука про хімічну взаємодію рослин) як науковий напрям, вперше сформувавшись у роботах Г. Моліша (1938), Г. Грюмера (1957), А.М. Гродзинського (1965), найбільший розвиток мала у 1970–1980-х рр. в США, Україні і Росії. Надалі інтерес до алелопатичних досліджень у США і Росії істотно знизився і надзвичайно зріс в Індії, КНР, Японії, Республіці Кореї, Австралії, Іспанії, Франції, Португалії, Фінляндії, Канаді. Про це свідчить проведення в Індії Міжнародного симпозиуму «Алелопатія в сільському господарстві, лісогосподарстві і в навколишній природі», що відбувся в Нью-Делі 3–9 вересня 1994 р. У роботі симпозиуму взяли участь учені 19 країн світу, серед яких – і дослідники з України. Найголовнішим досягненням симпозиуму було створення Міжнародного алелопатичного товариства (International Allelopathy Society – IAS). На цьому заході було вшановано пам'ять найвидатніших учених галузі шляхом затвердження трьох іменних премій – Г. Моліша (Molisch Award – за видатні академічні досягнення в галузі алелопатії), А.М. Гродзинського (Hrodzinsky Award – за кращу публікацію з проблем алелопатії, написану в період між всесвітніми конгресами) і Е. Райса (Rice Award – за кращу доповідь студента, представлену на симпозиумі IAS). Було затверджено формат проведення засідань IAS – раз на кожні три роки у вигляді всесвітніх конгресів (World Congress of Allelopathy – WCA).

На сьогодні IAS є міжнародною дослідницькою організацією, що займається проблемами у галузі алелопатії або алелохімічної взаємодії між рослинами, мікроорганізмами й іншою макрофауною в наземних і водних екосистемах. Товариство об'єднує понад 1000 учасників з більш ніж 50 країн. IAS організовує свої зустрічі на глобальному рівні, на основі зацікавленості в проведенні наради, до яких, як правило, залучаються 200–350 учасників, у тому числі вчені – ботаніки, хіміки, мікробіологи, ентомологи, садівники, агрономи.

Під час проведення конгресів IAS віддає належну шану засновнику алелопатичних досліджень в Україні – видатному вченому-агробіологу, директору Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР (ЦРБС, нині – Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка НАН України), академіку АН УРСР А.М. Гродзинському шляхом вручення іменної премії. Як зауважують засновники нагороди, відзначені праці служать прикладом наукових досліджень передового досвіду в галузі алелопатії в означений період.

Починаючи з 1995 р., кількість публікацій в галузі алелопатії збільшилася з 50 до більш, ніж 1200 на рік.

Нами простежено кого товариство відзначало цією нагородою за роки своєї діяльності. Премію А.М. Гродзинського на I WCA (1996) отримали С.Дж.В. Різві та В. Різві (Індія, Rajendra Agricultural University) за монографію «Алелопатія – основи і прикладні аспекти» (1992, Мадрас). Варто зауважити, що родина Різві свого часу підтримувала наукові зв'язки з А.М. Гродзинським, відвідувала його у ЦРБС АН УРСР. На II WCA (1999) премію А.М. Гродзинського отримав Індерджіт – професор кафедри екології Університету Делі (Індія), директор Центру екологічного менеджменту деградованих екосистем (CEMDE), який займається алелопатичними властивостями сільськогосподарських культур. Під час III конгресу (2002) було відзначено Азіма Маліка – професора Біологічного факультету університету Lakehead (Онтаріо, Канада), який вивчає алелопатичні властивості лісових порід, зокрема хвойних, та алелопатію водних екосистем. На IV WCA (2005) премію отримав Реген Келевей (Університет Монтани, відділення біологічних наук), який займається вивченням впливу ґрунтової біоти на рослини. Під час V конгресу (2008) премією нагороджено Скота Баерсона – молекулярного біолога Служби сільськогосподарських досліджень Департаменту сільського господарства США (SDA-ARS), який займається традиційними та трансгенними підходами до алелопатії бур'янів. На VI WCA (2011) премію отримав Ренсен Цзен – професор Південно-Китайського сільськогосподарського університету, який вивчає фізіологічні та цитологічні зміни в рослинах рису. У 2014 р., під час VII WCA кращою було визначено публікацію Меймей Сю (Meimei Xu) і співавторів з Державного університету Айови (США), видану у 2012 р. і присвячену генетичним дослідженням опосередкованої алелопатичної взаємодії рослин рису посівного (*Oryza sativa*).

У 2017 р. на VIII WCA першими лауреатами премії імені А.М. Гродзинського стали Сяочэн Чжу, Домінік Сконечний, Джефрі Д. Вайденемер, Джеймс М. Мвенда, Пол А. Вестон, Джефф М. Гурр, Раган М. Клаллавей і Леслі А. Вестон за працю «Визначення та локалізація біологічно активних нафтохінонів у корінні та ризосфері Синяка подорожнього (*Echium plantagineum*), шкідливого буряна», опубліковану у «Journal of Experimental Botanic» (2016). Другою премією відзначені Катрін Фернандес, Йоган Монньє, Матьє Сантонія, Крістіан Галлет, Леслі А. Вестон, Бернард Превосто, Амелі Сан'є, Віргіні Балді та Енн Буске-Мелу за публікацію «Вплив конкуренції та алелопатії на взаємозв'язок між захистом рослин та ростом двох контрастуючих видів дерев» у журналі «Frontiers in Plant Science» (2016). Третіми лауреатами премії стали Чангсун Фанг Інчжо Лі, Ченгшун Лі, Біланг Лі, Юнджи Рен, Хайпінг Чжон, Сяомей Цзен, Ліхуа Шен і Вендінг Лінь за працю «Ідентифікація та порівняльний аналіз мікроРНК в курячому просі (*Echinochloa crus-galli*) у відповідь на алелопатію рису», опубліковану в «Plant, Cell and Environment» (2015).

ПРОБЛЕМА ГЕОГРАФІЙ ВИДІВ РОСЛИН У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ АКАДЕМІКА АН СРСР Є.М. ЛАВРЕНКА (1900–1987)

Дрозд П.Ю., Григорюк І.П.

Національний університет біоресурсів та природокористування України
(м. Київ)

Вивчення сучасного географічного поширення рослин і встановлення каузальних зв'язків із генезисом флор й ландшафтів з метою обґрунтування геоботанічного районування є одним з основних методів ботаніко-географічних досліджень видатного вченого, геоботаніка та ботаніко-географа, академіка АН СРСР Є.М. Лавренка. Геоботанічні дослідження, проведені ним у 20–30-х рр. ХХ ст. на території України, сприяли зародженню вітчизняних наукових інституцій ботанічного і ґрунтознавчого профілів та організації збереження заповідних територій. Географія видів рослин цікавила вченого з перших років його діяльності в галузі ботаніки.

Ще в 20-х рр. у низці опублікованих праць вчений наводить точно з'ясовані особливості місцевих ареалів рідкісних рослин або видів з неясною картиною поширення в певних районах України. Це праця 1925 р. щодо поширення в Харківській області *Ceratophyllum tanaiticum Sapjeh.* [1, с. 22–30], що супроводжувалися ретельно виконаним точковим ареалом; статті 1926 р. про уточнення ареалу *Luzula silvatica (Huds.) Gaud.* [2, с. 99–102] та деякі інші ранні його роботи. Локальними особливостями географічного поширення окремих, чим-небудь примітних видів дослідник продовжував цікавитися і пізніше (стаття про *Digraphis arundinacea (L.) Trin.* на Ферганському хребті (1945); про *Allium monadelphum Less.* і *A. poluphullum Kar. Et Kir.* в Середній Азії (1946); уточнення географічного поширення *Populus diversifolia Schrenk* в Заалтайській Гобі (1960) та ін.). Однак наприкінці 20-х рр. минулого століття увагу Є.М. Лавренка почало привертати дослідження географії широких груп видів, яке пов'язане з вирішенням важливих ботаніко-географічних і флорогенетичних проблем. Обґрунтовуючи опублікований у 1927 р. підзональний поділ України в «Нарисі рослинності України» [3, с. 77–94], він наводить ареали ковили і деяких інших видів рослин, а детальніше – у капітальнішій роботі, що увійшла до книги Г.Г. Махова «Ґрунти України. Нарис ґрунтів, методика дослідження, визначник ґрунтів, нарис геології та рослинності» [4, с. 58–112]. Висвітлено основні фізико-географічні умови, наведено дані з історії України третинної доби, охарактеризовано рослинність лісів, степів, відслось, пісків, боліт, луків, вод, засолених ґрунтів, геоботанічне районування України. У 1933 р. ним опублікована стаття, яка містила аналіз типів ареалів з аркто-степовою і тайгово-степовою диз'юнкцією (розрив ареалу) у зв'язку з проблемою взаємин між арктичною й степовою флорами під час четвертинного періоду, а в 1936 р. – ареали псаммофільних видів та їхній аналіз у зв'язку з дослідженням віку псаммоендемізму на півдні Європейської частини СРСР [5, с. 16].

Згадані роботи поклали початок широкому застосуванню Є.М. Лавренком методу використання даних сучасного географічного поширення видів для встановлення ботаніко-географічних меж і з'ясування історії флори та

рослинності. Згодом він опублікував роботи, в яких наведено карти точкових ареалів степових і пустельних видів, що базуються на чітко перевірених даних, зокрема його особистих зборах та вивченні гербарного матеріалу в різних сховищах.

Прикладом подібної роботи може слугувати стаття, яка висвітлює ареали деяких центральноазійських і північнотуранських видів пустельних рослин у зв'язку з питанням ботаніко-географічної межі між Середньою та Центральною Азією [6, с. 1741–1761]. Вивчаючи географію видів, Є.М. Лавренко уперше розробив їхню типологію за характером їхнього ареалу, яку використав для аналізу ботаніко-географічних закономірностей рослинного покриву та його історії. У 1964 р. учений у «Фізико-географічному атласі світу» опублікував статтю «Ботаніко-географічні домініони» [7, с. 284–286] і частково за участю інших авторів функціонування природних ареалів рослин Азії, Північної Америки та СРСР.

Джерела та література

1. Виленский Д. Г., Лавренко Є. М. Условия обитания в Харьковской губ. *Ceratophyllum tanaiticum* Sapjeg. *Вісті Харківського сільськогосподарського інституту*. 1925. № 2–3. С. 22–30.
2. Лавренко Є. М. Про знахід *Luzula silvatica* (Huds.) Gaud. в околицях м. Харкова. *Вісті Харківського сільськогосподарського інституту*. 1926. № 6. С. 99–102.
3. Лавренко Є. М. Рослинність України. *Вісн. природозн.* 1927. № 1. С. 24–45 ; № 2. С. 77–94.
4. Лавренко Є. М. Нарис рослинності України. *Ґрунти України. Нарис ґрунтів, методика дослідження, визначник ґрунта, короткий нарис геології та рослинності України*. Харків : Рад. селянин, 1930. С. 58–112.
5. Евгений Михайлович Лавренко. Материалы к библиографии ученых СРСР. Москва : Наука, 1974. 111 с.
6. Лавренко Е. М., Никольская Н. И. Ареалы некоторых центральноазиатских и северотуранских видов пустынных растений и вопрос о ботанико-географической границе между Средней и Центральной Азией. *Бот. журн.* 1963. Т. 48. № 12. С. 1741–1761.
7. Лавренко Е. М. Ботанико-географические доминионы. *Физико-географический атлас мира*. Москва : АН СССР и ГУГК, 1964. С. 284–286.

ПРИРОДНИЧИЙ МУЗЕЙ ЯК КОМУНІКАТИВНА СИСТЕМА

Кенін Д.В.

Національний науково-природничий музей НАН України (м. Київ)

Музей як поліфункціональна система є своєрідним середовищем спілкування, що у свою чергу дає можливість розглядати цей заклад як комунікативну систему. Головними соціальними функціями музею є: гносеолого-аксіологічна; документальна; охорони; науково-дослідна; освітньо-виховна; естетична; організації вільного часу або дозволя.

Упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст.ст. проводяться дослідження структурних елементів музеології. Вчені пропонують виокремлювати природничу музеологію зі своїм об'єктом та предметом дослідження. Враховуючи специфіку науково-фондової, науково-дослідної та

науково-експозиційної роботи природничих музеїв, у структурі природничої музеології можна виокремлювати геологічну, палеонтологічну, зоологічну та ботанічну музеологію [3; 4; 5; 6; 9; 10; 11].

Мета доповіді – розглянути принципи класифікації музеїв в Україні та поняття «комунікація» у контексті природничої музеології.

У музеології при аналізі музейної мережі та перспектив її розвитку на певній території користуються такими термінами як профіль та тип музею. Профіль визначає зміст музею, що обумовлений специфікою його зібрання, науковою дисципліною, галуззю виробництва, видами мистецтва. Серед вітчизняних музеологів закріпилось положення, згідно з яким тип музею – це його суспільне призначення. З цього погляду, музеї можуть бути науково-дослідними, учбовими, публічними (науково-просвітними). За освітньою діяльністю музеї поділяються на: професійні, педагогічні, шкільні, дитячі [6, с. 40–42]. Вважаємо, що такий підхід до типології музеїв звужує зміст діяльності та призначення музею. Під типом у науці логіка (Кондаков Н.І.) розглядається зразок, який виражає загальні, істотні ознаки певної групи предметів, явищ; вид, якому відповідає певний клас об'єктів. Під типом розуміємо різновид музею у профільній класифікації.

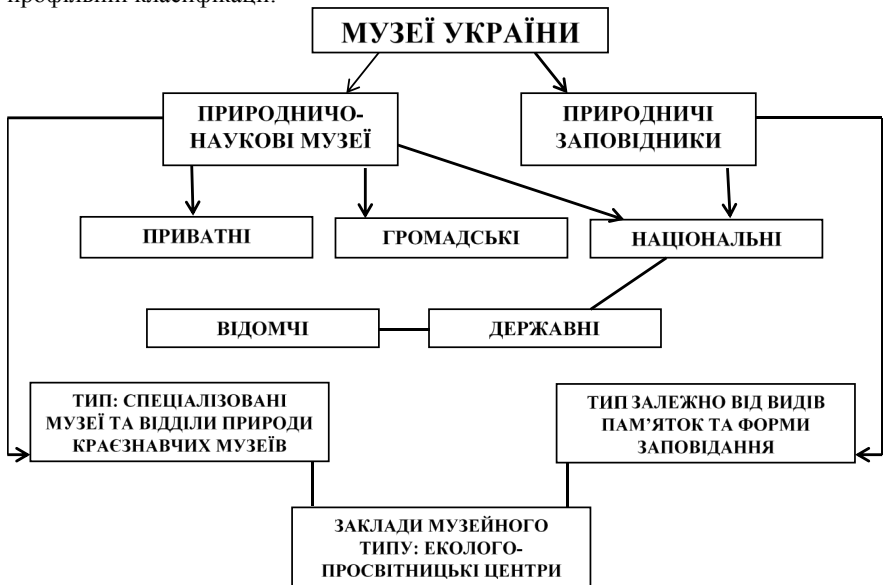

Схема 1. Класифікація природничих музеїв та природничих заповідників України

Можна виділяти десять профільних груп музеїв: історичні; художні; мистецтвознавчі; літературні; архітектурні; природничо-наукові (природничо-історичні); технічні; галузеві; комплексні; музеї-заповідники під відкритим небом. У свою чергу російські музеологи (Гнедовський М.Б., Хлопіна О.В.)

природничо-наукові музеї поділяють на: географічні широкого профілю; екологічні; зоологічні (зоопарки); ботанічні (ботанічні сади); геологічні; мінералогічні; палеонтологічні; ґрунтознавчі; антропологічні; медичні; природничі персональні; монографічні [2]. Музеолог О.О. Воронцова природничо-наукові музеї класифікує на: колекції еталонних зразків і типових екземплярів; ботанічні сади; зоопарки; музеї-акваріуми; тераріуми; палеонтологічні музеї; музеї ґрунтознавства; сільськогосподарські музеї [1, с. 213]. До групи природничо-наукових музеїв біолог-музеолог Н.Р. Павлова пропонує відносити відділи природи краєзнавчих музеїв, ботанічні сади, зоопарки, меморіальні музеї, які присвячені видатним природознавцям, а також медичні музеї [7].

У музейній мережі України наявні як традиційні природничі музеї різної спеціалізації, так і природничі музеї-заповідники (схема 1). Зазначимо, що у структурі природничих заповідників різного рангу як правило знаходиться стаціонарне приміщення природничого музею з відповідною експозицією монографічного типу.

Межі між типами природознавчих музеїв доволі рухливі. Розширюється сфера діяльності різних еколого-просвітницьких центрів, які можна віднести до закладів музейного типу. Вони також можуть мати різновиди та експозиції. Перспективним є розвиток екомuzeїв як у природному ландшафті, так і в організованому музейному просторі стаціонарних будівель. Такі традиційні комплексні музеї як краєзнавчі можуть бути трансформовані у регіональні екомuzeї. До екомuzeїв близькі і музеї народної архітектури та побуту.

Під музейною експозицією (від лат. «ex-hibeo, bui, bitum, bitum, ere [habeo] – демонструвати») розуміємо цілеспрямовану науково обґрунтовану демонстрацію музейних предметів та науково-допоміжного матеріалу відповідно до тематико-експозиційного плану. Це дозволяє створювати музейний образ природних та суспільних явищ.

Погляди вчених на структуру музейної комунікації (моделі) можна згрупувати на чотири групи:

1. У музеї відвідувач «спілкується», з одного боку, з експонатом та експозицією у цілому, з другого – із співробітником музею.

2. Відвідувач «спілкується» із співробітником музею (екскурсоводом, експозиціонером, зберігачем), а експонати слугують предметом або змістом цього спілкування.

3. Відвідувач «спілкується» з експонатом як «знаком».

4. Відвідувач спілкується з відвідувачем, а експозиція слугує неначе фоном такого спілкування [2; 12; 13; 8].

Британський музеолог К. Хадсон вказує на те, що без вивчення інтересів (запитів) музейної аудиторії, музей у сучасному суспільстві може втратити свої позиції. У музеї повинен здійснюватися діалог між відвідувачем з одного боку, експозицією та музейними співробітниками – з іншого. Відвідувачі повинні долучатися до музейної роботи [14].

На відміну від музеїв інших профілів, у природничо-наукових музеїв до складу фондів та експозицій входять як об'єкти (музеалії, зразки) неорганічного,

так і органічного світу. Розвиток музейної педагогіки у контексті природничої музеології значно підвищить поінформованість відвідувачів різних вікових категорій про складні природні процеси та явища, як в їх історичній ретроспективі, так і у сучасному навколишньому середовищі, про досягнення учених в галузі природознавства тощо. Усе це сприяє розвитку екологічної свідомості та дбайливого ставлення до пам'яток природної спадщини.

Необхідно розвивати як традиційні, так і нові форми роботи з аудиторією, такі як: семінари, квести, театралізовані заходи, проведення тематичних занять, використання інформаційних технологій (ЗД), «віртуальні» експозиції та виставки і т. ін. Особливу актуальність набуває підготовка та реалізація спеціальних природничих програм, які зорієнтовані на дитячу та дорослу аудиторію з обмеженими фізичними можливостями.

Джерела та література

1. Воронцова Е. А., Каулен М. Е. Музееведение как научная дисциплина. *Музейное дело России*. Москва : изд-во «ВК», 2006. С. 211–252.
2. Гнедовский М. Б. Коммуникационный подход в музееведении : теоретические и прикладные аспекты : дисс. в виде научного доклада на соискание науч. степени канд. ист. наук : спец. 17.00.07 – Музееведение. Консервация, реставрация и хранение художественных ценностей. Москва, 1994. 18 с.
3. Гріфпен Л. Музей як соціокультурний феномен. *Ніжинська старовина*. Київ, 2012. Вип. 14 (17). С. 5–10.
4. Гріфпен Л. О. Музейний експонат та експозиція. *Український технічний музей : історія, досвід, перспективи* : матеріали 9-ї Всеукр. наук.-практ. конф. м. Севастополь, 30–31 трав. 2013 р. / Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПК, Нац. військово-історичний музей України, Асоціація працівників музеїв техн. профілю, Академія інж. наук України ; відп. ред. Л. О. Гріфпен. Київ, 2013. С. 57–60.
5. Кепин Д. В., Червоненко О. В. Структура естественнонаучной музеологии. *Искусство и культура*. Витебск, 2017. № 3 (27). С. 47–51.
6. Климишин О. С., Шидловский И. В. Природничка музеология : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 208 с.
7. Павлова Н. Р. Актуальные проблемы деятельности естественно-научных музеев. *Музееведение : Естественно-научные музеи (теория и практика работы)* : сб. науч. тр. Москва : НИИ культуры, 1984. № 128. С. 5–17.
8. Сапанжа О. С. Теория музейной коммуникации. История, модели, стратегии, образовательные технологии : учеб. пособие. Киров : изд-во МЦИТО, 2017. 51 с.
9. Сотникова С. И. Естественноисторическая музеология. Томск : изд-во Томск. ун-та, 2011. 304 с.
10. Чернобай Ю. М. Мережеве розширення методологічних меж природничої музеології. *Наукові записки Державного природознавчого музею*. Львів, 2016. Вип. 32. С. 3–14.
11. Asma Stephen T. Stuffed Animals and Pickled Heads. The Culture and Evolution of Natural History Museums. Oxford : University Press, 2001. 304 p.
12. Dolák J. Muzeum a prezentace. Brtislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2015. 116 s.
13. Dolák J. Teoretická východiska muzejní prezentace. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. 2013. № 1. S. 1. S. 21–38.
14. Hudson K. Museums for the 1980-s – a survey of world trends. Paris ; London : UNESCO, 1977. 198 p.

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ПРОФЕСОРА В.Ф. НИКОЛАЄВА (1889–1974) З ВИВЧЕННЯ АВСТРАЛІЙСЬКИХ АКАЦІЙ

Коцур Р.В.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький Київської області)

У 2017 р. науковцями рід *Acacia* був розділений на *Vachellia* та *Acacia*. До першого увійшли 163 види, поширені на різних континентах, тоді як у *Acacia* лишилися рослини, що ростуть переважно в Австралії. Одним з активних акліматизаторів цієї культури на території колишнього Радянського Союзу був знаний фахівець у галузі субтропічного рослинництва, педагог, краєзнавець Валентин Федорович Ніколаєв (1889–1974).

Акації з'явилися на території Європи приблизно 1820 р. (за винятком *A. farnesiana*, що прийшла в Італію і Грецію з Індії ще за часів Римської імперії). У Франції та Італії срібляста акація (*Acacia dealbata* Link) є однією з найбільш поширених декоративних паркових порід. Звідти і були вивезені вперше на Чорноморське узбережжя насіння та саджанці цієї акації, і вона стала в даний час неодмінним інгредієнтом більшості парків Чорноморського узбережжя, слугує алейним деревом на вулицях Сухумі і Батумі, зустрічається навіть на вапняних ґрунтах у Новому Афоні.

Перші спроби її акліматизації проходили з великими невдачами, але, врешті-решт, закінчилися повним успіхом і в даний час цей вид, хоча і страждає від періодичних морозів на узбережжі (до -10°C), але не гине.

Спочатку, крім паркового, ця акація не мала іншого значення. Поступово, коли Чорноморське узбережжя отримало регулярний пароплавний і залізничний зв'язок з великими центрами (Москва, Ленінград, Ростов, Харків, Одеса, Київ) і з'ясувалося, що квіти цієї акації виносять довготривале транспортування (5–7 днів), її стали скуповувати на зрізання і переправляти в ці великі центри під назвою «мімози» (через схожість зі справжньою сором'язливою мімозою – *Mimosa pudica*). Так почалося практичне використання цього виду акації на території колишнього Радянського Союзу.

На інтерес і можливість більш широкого використання різних акацій, як для декоративних, так і для технічних цілей, вказав ще професор А.М. Краснов в двох своїх статтях, опублікованих у журналі «Русские Субтропики». Ним проведено дослід акліматизації в Батумському ботанічному саду низки нових для узбережжя видів акацій. Невелику роботу з акліматизації деяких видів австралійських акацій проводила і Сухумська дослідна станція на чолі з В.В. Марковичем, але дослід вагомих результатів не дав. З 1926 р. культурою танідоносних акацій зацікавився Батумський ботанічний сад, висіявши невелику колекцію *A. decurrens* Willd в двох її різновидах. У 1913 р. хімік Сухумської дослідної станції В.М. Козлов вказав на можливість використання дикої *A. dealbata* Link для отримання дубильних речовин, але практичного застосування це вказівка не знайшла. У 1927 р., у зв'язку з труднощами в отриманні закордонної дубильної сировини, в тому числі і мімозної кори, вдруге прийшла думка про можливість *A. dealbata* як дубильної рослини, і цим питанням

одночасно зайнялися Абхазька обласна дослідна станція і Батумський ботанічний сад. Робота останнього в цьому напрямі була опублікована у пресі Воронцовим. Абхазька дослідна станція займалася з'ясуванням питання про способи культури цієї акації, вільних площ в Абхазії під неї, рентабельності цієї рослини тощо. У 1928 р. питанням використання акації зацікавилася Акціонерне товариство «Дубитель», яке запросило низку установ Автономних Республік ЗСРСР дослідити можливість експлуатації цієї акації в найближчий час і асигнувало значні суми на закладку дослідів з нею. Раднаркоми і Наркомземи Аджаристану і Абхазії також зацікавилися можливістю використання *A. dealbata* як танідоноса, і представили відповідні доповідні записки про бажаність і можливості такого використання в найкоротші терміни шляхом насадження нових площ.

У 1925 р., з організацією в Сухумі Всесоюзним інститутом прикладної ботаніки і нових культур (ВІПБ і НК, нині – Всеросійський інститут рослинництва імені М.І. Вавилова) Субтропічного відділення, першочергово була намічена робота з акаціями, переважно як дубильними рослинами. У завдання цієї роботи ставився пропуск якомога більшого різноманіття видів і форм для встановлення найцінніших з них, що можуть у подальшому використовуватися для дослідного опрацювання відповідними дослідними станціями. Робота з ними була доручена старшому асистенту і заступнику директора В.Ф. Ніколаєву. У проведенні цієї роботи активно брали участь техніки Сухумського відділення ВІПБ і НК С.Г. Сааков і А.І. Ратникова, отриманню посівного і посадкового матеріалів сприяли Д.Д. Арцибашев, О.К. Коля, О.П. Ільїнський і Є.В. Вульф.

Ініціатива з розгортання робіт з акаціями на Сухумському відділенні ВІПБ і НК належала завідувачу відділення І.Д. Костецькому і колишньому завідувачу відділу натуралізації ВІПБ і НК професору Д.Д. Арцибашеву. У 1926 р. ними була виписана від фірми Вільморен у Франції і від різних ботанічних садів Західної Європи колекція насіння акацій кількох десятків видів і в цьому ж році проведений висів їх в оранжереї з подальшим пікіруванням в горщики і пересадкою в ґрунт. У 1928 р., завдяки сприянню О.К. Коля і О.П. Ільїнського, вдалося отримати новий цікавий матеріал, зокрема частково безпосередньо з Австралії (Сіднея і Мельбурна), і вся колекція до кінця року складалася з 74 видів у 172 зразках.

В.Ф. Ніколаєвим виконано серію експериментів з низкою австралійських акацій, в основному цікавлячись видами, які могли б поставляти дубильні речовини, необхідні для виробництва екстрактів. Два наступні види акацій особливо привернули увагу дослідників: *Acacia decurrens*, дикорослий вид з двома його різновидами – *mollis Lindl.*, *normalis Benth.*, і *A. pycnantha Benth.* Крім тих, виділено цінність *A. dealbata Link.*, *A. melanoxylon R. Br.*, *A. longifolia Willd.*, *A. Saligna Wendl.* і *A. retinodes Schlecht.*

Учений з'ясував, що такі види як *A. decurrens*, *A. longifolia*, *A. retinodes* цінніші як танідоноси і наполягав на прискоренні їх акліматизації з метою подальшого практичного використання.

В.Ф. Ніколаєв проводив аналізи на встановлення часу найбільш

інтенсивного накопичення танідів у рослинах. На противагу попередніх переконань, що таніди накопичуються в рослині поступово, вчений встановив найбільш інтенсивне накопичення їх у період третього року вегетації, після якого підвищення танідів у процентному відношенні відбувається сповільнено, але із швидшим збільшенням самої кори, що містить танід. Цими даними В.Ф. Ніколаєв піднімав питання про час використання корових насаджень акацій, що можуть бути економічно рентабельнішими при небагаторічній культурі, навіть при меншому виході самої кори.

На першій Всесоюзній конференції із субтропічних культур за доповідями В.С. Воронцова і В.Ф. Ніколаєва рекомендовано якнайшвидше впровадження в культуру для промислових цілей *A. dealbata*, яка забезпечила задовільний вихід танідів при випробуванні та гарне дублення шкір.

Ним встановлено, що на узбережжі Чорного моря можна акліматизувати такі види: *A. dealbata* і *A. melanoxylon*, і частково *A. retinodes*. Серед декоративних з них – *A. pravissima* F. v. M., який самостійно поширився у парках. На жаль, через сильні морози взимку 1929 р., науковці не могли продовжувати спостереження.

За результатами досліджень В.Ф. Ніколаєв підготував ґрунтовні праці «Австралийские акации и опыт их акклиматизации на Черноморском побережье», «Промышленное использование дубильных акаций».

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ РОЗАРІЮ У БОТАНІЧНОМУ САДУ АН УРСР ПІД КЕРІВНИЦТВОМ М.М. ГРИШКА

Лук'янчук Л.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

23 березня 1944 р. вийшла Постанова № 243 Ради Народних Комісарів УРСР «Про відновлення будівництва і наукової роботи Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР у м. Києві», яку підписав голова РНК УРСР М.С. Хрущов [3], і розпочалося справжнє будівництво Ботанічного саду, який був виділений з Інституту ботаніки АН УРСР як самостійна науково-дослідна установа. Директором Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР був призначений видатний вчений академік АН УРСР Микола Миколайович Гришко.

За проектом 1944 р. (керівник – М.М. Гришко, автор – Г.О. Степунін) Ботанічний сад мав складатися з 3-х великих географічних ділянок: 1) Рослини Європи (Україна, Крим, Російська федерація, Кавказ, Західна Європа); 2) Рослини Азії (Азіатська частина СРСР, північ Японії, Кореї, Манджурії та Китаю); 3) Рослини Північної Америки (в межах можливості для неї кліматичних умов м. Києва). Загальна площа ботаніко-географічних ділянок мала досягти 100 га. Крім цього в Саду мав бути великий оранжерейний комплекс для рослинності Південної Європи, Азії, Південної Америки, Австралії, Африки, ділянка еволюції рослин та культурної флори, невеликий дендрарій, розарій та зразок декоративного парку. На той час крім основної

ділянки землі на Звіринці, Ботанічному саду належала ще Голосіївська експериментальна база, яка призначалася для організації великих виробничих, колекційних і репродукційних розсадників, а також для проведення дослідів з фізіології, екології, генетики та селекції, інтродукції і акліматизації рослин [3]. Створення розарію у ботанічному саду було передбачене вже проектом 1945р. Згідно з ним, в розарії мала бути зібрана колекція троянд Радянського Союзу, яка згодом мала поповнюватися новими сортами Західної Європи та Америки. Ця колекція мала слугувати базою для науково-дослідних робіт з селекції та демонструвати відвідувачам використання троянд у регулярному та ландшафтному плануванні (солітери, гірлянди, перголи тощо). У проектному завданні щодо планування ботанічного саду 1945 р. було передбачене «створення великого розарію, який представляє світову колекцію троянд» [8]. Для рішення такої грандіозної задачі треба було мати величезну кількість посадкового матеріалу.

Перші троянди були привезені 1946 р. з радянської окупаційної зони Німеччини Д.Ф. Лихварем, який їздив туди за посадковим матеріалом по завданню М.М. Гришка. У м. Зангерхаузен на базі розарію М. Фогеля до війни працював німецький науково-дослідний інститут троянд. Там було зібрано понад 7 тис. сортів (100 тис. штук) троянд. М.М. Гришко та Д.Ф. Лихвар сподівались придбати цей розарій у власність ботанічного саду АН УРСР. З цього розарію було придбано саджанців і живців троянд понад 13,5 тис. штук. У 1990 р. у статті Зангерхаузена про розарій, німецькі колеги писали про так: «Макс Фогель керував дружніми заходами по наданню допомоги для будівництва розаріїв Академії наук СРСР у Києві і Москві» [8].

У 1948–1950 рр. був створений генеральний проект розарію у складі генерального проекту всього саду. Автор архітектурно-планувальної частини проекту – дійсний член Академії архітектури УРСР і СРСР О.В. Власов, автором наукової частини і проекту озеленення всього ботанічного саду і зокрема розарію, був академік М.М. Гришко. Його співавторами при створенні різних ділянок були фахівці ботанічного саду. У пояснювальній записці до технічного проекту озеленення Ботанічного саду АН УРСР 1949 р. відзначається: «на площі 3 га мають бути представлені всі основні групи (до 2100 сортів троянд) та 150 видів шипшин. Декоративне оформлення ділянки має складатися з куртин, груп, солітерів троянд з вкрапленнями декоративних чагарників, хвойних та листяних дерев (800 екз.) та багаторічних трав'янистих декоративних рослин (15 000 екз.)» [1].

Перший проект розарію (1948–1950 рр.) не був повністю здійснений через фінансові труднощі. За цим проектом у розарії мали бути побудовані відкриті павільйони подвійної колонади, частково з висячими садами, збагачені орнаментальною пластикою, скульптурами, вазами, корінфськими капітелями, балюстрадами, альтанками і напівкруглими сходами. У півколах розарію – перголи. У середині, на партері – невеликі відкриті простори із складною формою квітників із трояндами, сім фонтанів, десять водоймищ, скульптури, вази, альтанки. В розарії – сад: декоративні яблуні, сливи, великі кущі паркових троянд. Планувався змішаний тип ландшафту – регулярний з елементами

вільного. Симетричний, регулярний і геометричний малюнок квітників і водоймищ, фонтанів і доріжок з м'якою пластикою поєднувався з деревами і кущами, які вільно розміщувалися на території. Особливістю проекту було також те, що трояндами оздоблювалися опорні стінки цоколю, балюстради, перголи, трельяжі, колони. Плетисті троянди у вигляді гірлянд – поміж штабмових. Уздовж доріжок та навколо груп штабмових і кущових троянд проектувалися рабатки з низькорослих троянд. При виборі сортів троянд автори застосовували колористичний принцип. В одних випадках відбирали однокольорові, різних відтінків і різної форми квітки, а в інших, наприклад, у центрі темно-червоні, а навколо них білі. Для весняного періоду передбачалися ранньоквітучі багаторічники і цибулинні: крокуси, гіацинти, примули, фіалки, східні маки [7].

У книзі М.М. Гришка та О.І. Соколовського «Ботанічний сад і його колекції» констатовано, що у 1950 р. вже був закладений розарій на площі 3 га, в якому представлені кращі сорти всіх основних груп культурних троянд: чайно-гібридні, ремонтантні, паркові, пернеціанські, поліантові, нуазетові, бурбонські, центифольні, чайні та інші – всього 174 сорти і 4 види. Але планувалося довести загальну кількість сортів до 2000, видів до 150. Поповнення колекції планувалося такими видами, які або вже були вихідним матеріалом для створення культурних форм, або перспективні для одержання нових типів і сортів троянд, пристосованих до досить суворих кліматичних умов північної частини України. Автори вказують, що «велика увага приділяється декоративному оформленню розарію куртинами, солітерами, групами з троянд; будуть також вкраплені інші декоративні чагарники, хвойні дерева і кущі та декоративні багаторічники, демонструватимуться різні способи культури троянд у вигляді кущів, штабмів, плакучих форм, пергол, колон, гірлянд та арок» [7].

М.М. Гришко відзначав, що «для всебічного вивчення різноманітності культурних і диких місцевих форм і сортів троянд, а також світового сортименту їх, з метою виділення найцінніших та найцікавіших форм для будівництва розарію саду і інтродукції троянд у садово-парковому будівництві УРСР, необхідно створити розсадник попереднього вивчення і селекційного поліпшення різних видів, різновидів і сортів троянд та розсадник розмноження кращих сортів з метою передачі їх у виробництво» [1].

Завдяки організаційним здібностям Миколи Гришка у 1946–1947 рр. були організовані експедиції до радянської окупаційної зони (Німеччини, Угорщини тощо), де було придбано десятки тисяч одиниць посадкового матеріалу. Уже навесні 1946 р. Д.Ф. Лихвар був відряджений в радянську окупаційну зону Німеччини для закупки посадкового матеріалу, сільськогосподарського обладнання для потреб ботанічного саду та 50 тис. троянд для озеленення міста Кисва. Закупки треба було проводити в дуже великій кількості для забезпечення масових посадок у Ботанічному саду восени 1946 та навесні 1947 рр. [5]. Передбачалося навіть купити 2 розсадника разом з усім рухомим та нерухомим майном [6]. Це відрядження стало можливим завдяки сприянню першого секретаря ЦК КП України та голови Ради Народних Комісарів УРСР М.С. Хрущова, який особисто опікувався Ботанічним садом та всіляко допомагав його будівництву. Наприкінці червня Д.Ф. Лихвар вилетів до Берліна, де

зустрівся з М.М. Гришком, який виїхав туди ще у травні разом з М.С. Хрущовим. Микита Сергійович у присутності М.М. Гришка дав вказівки представникам радянської окупаційної адміністрації допомагати представникові Ботанічного саду в придбанні посадкового матеріалу і у вирішенні фінансових та організаційних питань.

Незважаючи на всі складності, за літо і осінь 1946 р. Д.Ф. Лихвар придбав, оформив нарядами та відвантажив до Києва троянд від фірм: «Цигенбалг», «Мюнх і Гауфе», «Зайдель», «Фогель», «Течендорф», «Глос», «Келлер», «Гейнеман» та «Бенар» та ін. [5].

Вже у 1951 р. вийшов з друку перший каталог колекцій рослин Ботанічного саду з великою статтею М.М. Гришка та О.І. Соколовського «Ботанічний сад Академії наук Української РСР і його завдання» [1], де були детально окреслені наукові завдання Саду і опис його основних колекційних та експозиційних ділянок.

Підводячи підсумки інтродукційної та селекційної роботи на 1.01.1952 р. М.М. Гришко писав про велике різноманіття вихідного матеріалу, зібраного в Ботанічному саду, зокрема, сад троянд на площі 3 га.

Аналізуючи історичні дослідження і заслуги першого директора повоєнного часу академіка М.М. Гришка і невеликого колективу, в основному з числа вчорашніх фронтівиків, розумієш важливість роботи. Адже саме їх зусилля дали змогу створити унікальний за розмірами і складом ботанічний сад, вдало розмістивши колекції та експозиції рослин, при цьому поєднуючи дослідницьку мету з освітою, вихованням та відпочинком.

Джерела та література

1. Гришко М. М., Соколовський О. І. Ботанічний сад і його колекції. Київ : вид-во АН УРСР, 1951. 116 с.
2. Гришко-Богменко Б. К., Пилипчук О. Я. Микола Миколайович Гришко. Київ : Наук. думка, 1995. 120 с.
3. Архів НБС ім. М. М. Гришка НАН України. Оп.1. Спр. 5. 114 арк.
4. Архів НБС ім. М. М. Гришка НАН України. Оп.1. Спр. 10. 95 арк.
5. Архів НБС ім. М. М. Гришка НАН України. Оп. 1. Спр. 32. 72 арк.
6. Архів НБС ім. М. М. Гришка НАН України. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 43-44.
7. Рубцова О. Л., Мешкова В. І. Історія створення розарію Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України. *Історія і філософія науки і техніки. Вісник Дніпропетровського університету*. 2003. Вип. 10. С. 81–89.
8. Рубцова О. Л. Роль М. М. Гришка у створенні колекції і експозиції троянд у Національному ботанічному саду НАН України. *Наукова спадщина академіка М. М. Гришка : матеріал. конф., присвячені пам'яті академіка М.М. Гришка – видатного селекціонера, генетика, ботаніка та громадського діяча*. Глухів : ГДПУ, 2005. С. 31–32.

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О БИОПОЛЕ РАСТЕНИЙ

Мальгота А.А.

*ГП Украинский научно-исследовательский институт
медицины транспорта (г. Одесса)*

Очень часто при рассмотрении экспериментальных работ Кирлиан эффекта по образованию фантомов и свечению растений в высокочастотных полях пользуются терминами биополе или аура растений, не акцентируя внимания на понятийной основе самого термина. Термин «биополе» был заимствован А.Г. Гурвичем из физики для описания сверхслабых излучений в биообъектах и носил умозрительный характер. Идентифицировать его с каким-то конкретным физическим полем (электрическим, магнитным, электромагнитным) не представлялось возможным. Природа сверхслабых излучений биообъектов остается предметом изучения и в настоящее время.

Так в советское время в Институте химической физики АН СССР Гараяев П.П., Юнин А.М. показали, что образование фантомов на листьях растений возможно не только при газоразрядной визуализации. Ими зарегистрированы на специальных фотопластинках фантомные образования и сверхслабые излучения без внешних высокочастотных воздействий. Причем явление фантома листьев растений наблюдалось не всегда. Полагаем, что отсутствие повторяемости экспериментов с листьями растений связано с различными временными стадиями отмирания растений, при которых этот эффект проявляется или отсутствует. Аналогично, в свое время А.Вольта для объяснения экспериментов с лапками лягушки рассматривал смерть как поэтапное явление. Корректное объяснение данного явления следует строить с привлечением понятия биополе растений, причин его формирования и поэтапного затухания.

В данной работе биополе рассматривается как совокупный результат электромагнитного гомеостаза живых объектов. Причем на словосочетание *живые объекты* обращаем особое внимание. Оно одинаково относится к животному и растительному миру. Такой подход позволяет рассматривать биополе как объективную реальность живых объектов и соответственно трактовать экспериментальные результаты с применением данного термина. С другой стороны, можно предположить, что ввиду существующей физической неопределенности термина «биополе» сложилась благоприятная почва для параллельного (обиходного) использования термина «аура». Причем термином «аура растений» в последнее время стали пользоваться значительно чаще. Термин «аура» был заимствован из ведических теорий, в которых полагается, что все объекты живой и неживой природы имеют некоторое полевое окружение или «ауру». Экспериментального подтверждения «аура» как полевая структура не имеет. Не отрицая возможных достижений в изучении полевых структур живых объектов, использование термина биополе растений наиболее корректно при построении теорий и рассмотрении экспериментальных результатов.

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ПРИРОДОЗНАВСТВА В КОНТЕКСТІ БІОГРАФІЙ ВЧЕНИХ

Рогожа М.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

У виникненні, становленні та подальшому існуванні наукових поглядів на розвиток природознавства в цілому та його окремих напрямів постійно відбувається непростий процес апробації практикою різних ідей, теорій, виявлених закономірностей. Зіткнення думок, різних поглядів у середовищі вчених сприймається неминучим, навіть закономірним з кількох міркувань. По-перше, кожен вчений, безсумнівно, індивідуальність, творча особистість, здатна генерувати наукову ідею, забезпечувати або наповнювати її феноменом унікальної новизни знання, яке неминуче входить у протиріччя з нині існуючим у соціокультурному просторі знанням. По-друге, соціокультурний простір, маючи дуалістичну природу, виступав і продовжує виступати замовником та наступним реципієнтом наукового знання. Водночас, трансформує його фундаментальну (теоретичну) природу, переводить його в площину прикладного (практичного) застосування, тим самим забезпечує його апробацію, придатність до використання у різних його частинах. По-третє, відбувається істотний дрейф основоположних орієнтирів, подієва історія, яка формувала основну складову змісту досліджень з історії науки, зокрема, за нинішнього часу поступово, але невпинно наповнюється людським фактором. Вона стає антропічною, відтак, змінюється природа об'єкта дослідження, її сутність та наукове наповнення сприймається через важливі події життєвого шляху та результати науково-дослідницької діяльності конкретного вченого-природодослідника.

Результативність наукового пошуку значною мірою залежить від теоретико-методологічної бази вченого-природознавця, сформованої під впливом цілої групи чинників, відповідно, наукові погляди, трансльовані через результати, є важливим показником фактичного рівня його теоретико-методологічної підготовки.

Як показує аналіз, соціокультурний простір українського природознавства достатньо потужно насичений, серед іншого, науковими результатами відомих вчених-зоологів – Миколи Васильовича Шарлеманя [3] та Івана Івановича Пузанова [2]. Перший практично постійно вивчав хребетних тварин центральної та північно-східної України (історичні Київщина, Чернігівщина, Полтавщина), другий розпочинав та завершував, після чотирнадцятилітньої перерви, досліджував тваринний світ її південної частини (Крим, Одещина, Бессарабія).

Водночас, спільним у їхній науковій діяльності та світобаченні стало глибоке знання історії природознавчих досліджень у різні періоди новітньої історії України, передане через науковий аналіз результатів дослідницької діяльності учених О.В. Черная (1821–1898), К.Ф. Кесслера (1815–1881), О.Д. Нордмана (1803–1862), М.М. Сомова (1861–1923), О.О. Браунера (1857–1941), М.О. Мензбіра (1865–1935), О.М. Нікольського (1858–1942), С.А. Дзевановського (1900–1927), Д.Ф. Сідуна (?–1930), В.В. Лункевича (1866–1941), М.О. Мензбіра (1855–1935), М.О. Северцова (1827–1885), П.П. Сушкіна

(1868–1928), О.О. Ковалевського (1840–1901), О.О. Браунера (1857–1941), О.Д. Нордмана (1803–1866).

Короткий огляд життєвого шляху та наукової діяльності згаданих вище вчених дає підстави стверджувати наступне. Уже починаючи з раннього юнацького віку, ще учнем Київської реальної гімназії Микола Васильович зацікавився світом живої природи, потім посилив цей інтерес, закінчивши агрономічне відділення Київського політехнічного інституту. Спочатку це було захоплення колекціонуванням жуків і перетинчатокрилих. Пізніше основним об'єктом зацікавленості стали хребетні тварини в цілому. Важливою віхою у житті майбутнього вченого стала праця вченим секретарем Київського зоологічного саду впродовж 1908–1915 років. Саме цей період сприяв визначенню майбутніх наукових пріоритетів М.В. Шарлеманя – фауна, систематика та номенклатура птахів, закономірності їхнього географічного поширення. Накопичення фактичного матеріалу завдяки науковим подорожам, екскурсіям і поїздкам збагатило доказову базу перших наукових публікацій. Впродовж 1917–1920 рр. відбулося залучення Миколи Васильовича до формування та роботи у структурних підрозділах створеної у 1918 р. Української Академії Наук. Важливою віхою науково-дослідницької діяльності вченого стала монографія «Зоогеографія УСРР. (Матеріали до вивчення географічного поширення наземних хребетних УСРР)» (1936) [4].

Вирішальним моментом вибору Іваном Івановичем майбутнього шляху у житті та науці стала поїздка родини Пузанових до Криму. Потім було закінчення Курської чоловічої гімназії та вступ на природниче відділення Московського університету. Учителем і наставником студента Пузанова став видатний вітчизняний вчений М.О. Мензбір (1865–1935). Закінчив навчання в 1911 році. Впродовж 4 років подорожував Африкою, Азією, Західною Європою, слухав лекції провідних європейських вчених. У 1915 р. залишений при Московському університеті для підготовки до професорського звання. Однак, весною 1916 р. був призваний до армії. Служив синоптиком Чорноморської військово-метеорологічної станції у Севастополі.

З 1918 до 1933 року вчений на різних посадах працював у Таврійському університеті, пізніше перейменованому в Кримський пединститут імені М.В. Фрунзе. У силу суми різних обставин І.І. Пузанов у кінці 1933 р. переїхав до м. Горький, де працював до 1947 р., завідував кафедрою зоології місцевого університету. На запрошення керівництва Одеського університету переїхав і посів завідування кафедрою зоології хребетних, де працював до завершення земного шляху.

1938 рік наповнений доленосними подіями у житті Івана Івановича. По-перше, вчений затверджений в ступені доктора біологічних наук (без захисту дисертації). По-друге, підготував спеціальний підручник для педагогічних ВНЗ «Зоогеографія» з урахуванням найновіших даних з суміжних наук щодо поширення тварин, видання якого, очевидно, стало вирішальним для затвердження вищого наукового ступеня. По-третє, доречно підкреслити, підручник у 1949 р. був доповнений і розширений, вийшов українською мовою.

Акцентуючи увагу на аналізі життєвого шляху, і, головне, напрямів

наукової діяльності М.В. Шарлеманя, вважаємо за необхідне підкреслити, що у науковому доробку виявлено істотну частину робіт, які безпосередньо або опосередковано стосувалися історії наукових результатів, отриманих попередниками, найперше, у монографії «Зоогеографія УСРР. (Матеріали до вивчення географічного поширення наземних хребетних УСРР)» (1936).

Зокрема, М.В. Шарлемань у згаданій вище монографії висловив цікаву думку, зауваживши: ««Він (Чернай – авт.) перший висунув у нас принцип фауністичного районування, намітивши у фауні кол. Харківської губ. «виды Понта», «западные и восточные виды». Водночас, констатував: «Чернай першим з наших зоогеографів спростував думку проф. Блязіуса (Blasius, 1844), що на схід від Дніпра «починається Азія» [4, с. 11, 12]. Крім того, висловив думку проте, що О.В. Чернай зрозумів і зафіксував залежність життя тварин від впливів умов зовнішнього середовища, що бачиться началом екологічних підходів до формування зоогеографії».

На думку М.В. Шарлеманя: «Цілу епоху в дослідженні фауни зробили праці проф. К.Ф. Кесслера «Естественная история губерний Киевского учебного округа (1851–1956)» та ряд інших праць згаданого автора» (цілком очевидно, що, зокрема, мова про працю «Руководство для определения птиц, которые водятся или встречаются в Европейской России» (1847) [4, с. 5]. Твердження про «цілу епоху», обгрунтоване, оскільки збір матеріалу вченим для підготовки видання тривав у межах восьми років.

Від 70-х років XIX ст. фауну хребетних, зокрема, птахів, вивчав оригінальний харківський фауніст М.М. Сомов (1861–1921). Результати його досліджень впродовж майже тридцяти років М.В. Шарлемань поцінував достатньо високо: «Наступні роки позначилися найкапітальнішою роботою з орнітології М.М. Сомова: Орнитологическая фауна Харьковской губернии (1897), матеріали до якої автор почав збирати ще на початку 70 років (XIX ст. – авт.)» [4, с. 5]. Необхідно вказати, що Микола Миколайович офіційно ніде не працював, лише класична університетська освіта, здобута на природничому відділенні фізико-математичного факультету Харківського університету та цілеспрямована самоосвітня праця дозволили підготувати такого роду унікальне фауністичне зведення. Саме до цього видання й донині зверталися орнітогеографи, виясняючи розселення того чи іншого виду птахів України.

Дослідники історії розвитку природничої науки не даремно назвали 80–90-ті роки XIX ст. «золотим періодом природознавства». Для такого твердження вбачаються всі підстави, найперше, опубліковані основоположні наукові праці та монографії. Зокрема, М.В. Шарлемань вважав: «Перша капітальна праця із зоогеографії, значення якої виходить за межі нашої країни, належить М.О. Мензбіру. Це – Орнитологическая география Европейской России (1882), твір, в якому є зведення світової зоогеографічної літератури, який в загальній теоретичній основі досі не втратив великого значення» [4, с. 12].

Окреме місце в цілісному ансамблі вчених-природознавців зайняв Олександр Михайлович Нікольський (1858–1942), останній період життя та наукової діяльності якого від 1903 р. тісно пов'язаний з Харківським університетом. Саме в ньому вчений опублікував свої головні праці із

зоогеографії. Серед них монографія «Географія тварин» (1909) зайняла особливе місце, оскільки достатньо тривалий час використовувалася як підручник для студентів [2].

Природно, це дало підстави та змогу М.В. Шарлеманю зробити узагальнений аналіз внеску О.М. Нікольського в зоогеографію: «Незабаром після перших капітальних праць у нас з'явився цілий ряд зоогеографів як от... О.М. Нікольський. Роботами згаданих авторів, з яких чимало й тепер працюють, подальший розвиток різних розділів зоогеографії від описової до екологічної та генетичної у нас забезпечений» [4, 13].

На жаль, заявлені вимоги до обсягу матеріалу на конференцію не дають змогу означити цілу низку представників того покоління вчених-природознавців, які працювали в буремні роки соціальних потрясінь і принципової зміни парадигми природознавчих досліджень, коли науково-дослідницьку діяльність підпорядкували наступному будівництву соціалістичного суспільства...

Водночас, навіть такий короткий перелік персоналій першої шеренги вчених-природознавців дозволив зрозуміти обсяги проробленої ними роботи, означити її місце в соціокультурному просторі та зрозуміти, що науково-дослідницька діяльність нерозривна з його біографією, життєвими колізіями та політичною кон'юнктурою.

Джерела та література:

1. Мазурмович Б. Н. Иван Иванович Пузанов 1885–1971. Москва : Наука, 1976. 85 с.
2. Никольский А. М. География животных. Харьков : Рус. тип. лит., 1909. 262 с.
3. Хохлова О. М. М. В. Шарлемань. Життєвий шлях. Наукова спадщина. Полтава, 1998. 160 с.
4. Шарлемань М. В. Зоогеографія УСРР. (Матеріали до вивчення географічного поширення наземних хребетних УСРР). Київ : Вид-во АН УСРР, 1936. 234 с.

СЕКЦІЯ 4

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ПЕРЕШКОДИ ДЛЯ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ AMS НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Баценко Л.М.,¹ Галенін Р.В.²

¹*Сумський національний аграрний університет (м. Суми)*

²*Сумський державний університет (м. Суми)*

Трансформації в політичному і соціальному середовищі показали, що пошук ефективної системи адміністративного управління є наріжним каменем у процесі перетворення, розвитку та становлення держави.

Управління є стимулювальним елементом соціальних змін. Управління підприємством в умовах ринкової економіки набагато складніше, ніж в умовах командно-адміністративної системи. Це пов'язано з розширенням прав відповідальності та з необхідністю гнучкішого пристосування до змін у зовнішньому середовищі. Усі різноманітні проблеми, які виникають перед підприємством, неможливо вирішити без сучасної професійної адміністративної системи.

Система адміністративного управління (AMS) – це базисна система управління підприємством, яка включає business administration (BA) – сучасне ділове адміністрування та public administration (PA) – сучасне публічне адміністрування.

В даній роботі зупинимося на ряді проблем, з якими стикається підприємство в процесі впровадження та розвитку концепції AMS.

1. Кадровий потенціал і компетентність.

Одна з проблем в даному випадку – практична відсутність в апараті управління підприємством фахівців з відповідною кваліфікацією, здатних реалізувати складні адміністративні реформи.

2. Централізоване прийняття рішень.

Стійке уявлення керівництва більшості підприємств перешкоджає процесу децентралізації та надання широких повноважень своїм підлеглим.

3. Ринкова інфраструктура.

Одним з перешкод реалізації принципів AMS стала нерозвиненість ринків: відсутність чітко структурованого законодавства, що захищає права власності, необхідної інфраструктури для реалізації ринкових реформ, а також сприятливого клімату для інвестицій.

4. Бюрократизм.

Велика кількість бюрократичних процедур гальмує впровадження AMS. У західних підприємствах цей процес зводиться лише до розробки формальних

правил.

5. Пасивність громадянського суспільства.

При низькій громадянській свідомості ставиться під сумнів ефективність впровадження принципів AMS в цілому.

Один з пунктів концепції AMS – активна участь громадянського суспільства в процесі реалізації адміністративної реформи, а також включення в систему стратегічного управління публічних обговорень з усіма працівниками підприємства.

6. Корумпованість як адміністрації підприємств, так і чиновників дозвільних організацій.

Вищий менеджмент великих підприємств воліє вирішувати економічні проблеми політичним шляхом, лобіюючи свої інтереси в дозвільних організаціях.

За таких умов складова розвитку системи адміністративного управління визначається через низку практичних завдань. Це, по-перше, аналіз стану теоретико-методологічного забезпечення процесів в системі адміністративного управління. По-друге, світового досвіду, тенденцій та особливостей впливу сучасних інтеграційних процесів, а також методів впровадження принципів системи адміністративного управління.

Розбір адміністративних практик інших суспільств пропонує вирішення широкого кола адміністративних дій та виборів, поза горизонтом лише одноосібного досвіду.

На сьогодні для українських підприємств сформований виклик, за яким впровадження та розвиток системи адміністративного менеджменту має відбуватися на основі вивчення світового досвіду, але ж зі створенням власної оригінальної системи управління, яка б враховувала особливості культурного, історичного і політичного розвитку нашої держави.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЕФЕКТИВНОГО КОНФЛІКТ-МЕНЕДЖМЕНТУ

Баценко Л.М., Полозун Л.С.

Сумський національний аграрний університет (м. Суми)

Ключовою ідеєю сучасного конфлікт-менеджменту є управління конфліктами і через конфлікти. Л.Н. Цой підкреслює «організаційний конфлікт-менеджмент» – це органічна складова інноваційної діяльності, а значить це професійна діяльність в дослідженні проблематики конфлікту і принципово новий технологічний і професійний підхід в роботі з конфліктами в організації [3 с.134].

Конфлікти в діловій діяльності є невід’ємною частиною процесу функціонування і розвитку будь-якої організації. Конфлікт – це складний, багатоаспектний феномен зіткнення протилежних цілей, позицій, думок і поглядів опонентів або суб’єктів взаємодії, що виникає через різні об’єктивні й суб’єктивні причини [1]. Наслідком їх для підприємства можуть стати як

перспективний розвиток, так і руйнація процесу діяльності в цілому. Відкладені, приховані чи невиявлені конфлікти у сфері ділових відносин спричиняють дисфункціональність організації, призводячи до нездатності оптимального функціонування й досягнення поставлених цілей. Внутрішня причина будь-якого ділового конфлікту лежить у площині міжособистісних стосунків у колективі, які формуються кадровим менеджментом через систему цінностей, формальних і неформальних норм та обмежень. Тому значна частина причин ділових конфліктів за своєю природою пов'язана з культурою організації, що обґрунтовує її управлінську значущість у попередженні та конструктивному розв'язанні ділових конфліктів у бізнес-організаціях.

Нині бізнес-організації не можуть розраховувати на швидкі позитивні зміни на ринку, допомогу держави або банків, тому вони змушені шукати ресурси для виживання всередині самого підприємства. Саме тому, зараз вимагає дослідження питання управління конфліктами в менеджменті. Це зумовлює інтерес до організаційної культури (надалі – ОК), за допомогою якої підприємство може швидше адаптуватися до умов реальності, адже вона має величезний управлінський потенціал у їх попередженні та зниженні проявів ділових конфліктів.

Стосовно дослідження питань організаційної культури слід сказати, що в науковій літературі можна знайти широке їх різноманіття. Так, дослідниками ролі ОК в управлінні конфліктами є І.В. Халітова, Л.Н. Цой, С.Н. Зачиняєв, С.М. Ілляшенко, У. Оучі, А.В. Таранець, І.С. Леонова, А.І. Пригожин, А.П. Сіренко та багато інших.

В нашій країні розвитком та підтримкою ОК в основному займаються компанії з іноземним капіталом, що орієнтовані на західний тип управління. Сучасний менеджмент здебільшого не містить у собі врахування цінностей і спонукань співробітників, він орієнтований переважно на одержання прибутку. Це призводить до того, що 3/4 організаційних проблем, пов'язані з непрофесійністю кадрового менеджменту, і тільки 1/4 цих проблем можна віднести до групи технічних [2, с. 4]

У зв'язку з проханням керівників досліджуваного підприємства забезпечити конфіденційність отриманих результатів назва підприємства не оголошується. У ході досліджень нами було застосовано наступні методики досліджень:

1. Опитування та анкетування співробітників підприємства, згідно яких вони мають досить високий рівень конфліктності. 41 % опитаних працівників зазначили, що конфлікти періодично відбуваються в організації; при цьому більшість респондентів (52 %) відзначили, що найбільше конфліктів відбувається між керівниками та підлеглими, 25 % вказали на конфлікти, пов'язані з організаційними питаннями, що виникають між працівником і трудовим колективом.

Підприємство має середній рівень ОК, рядові співробітники не зовсім задоволені своєю роботою в колективі, тому ОК цього підприємства потребує відповідних мір щодо її вдосконалення.

2. Рамкова конструкція конкуруючих цінностей (розроблена К. Камероном

та Р. Куінном). Для детального аналізу ОК, працівникам було запропоновано заповнити анкету та відповісти на питання. Кожен з шести питань, інструменту OCAI, передбачає 4 альтернативи відповіді. Їм необхідно було розподілити бали 100-бальної оцінки між цими альтернативами в тому ваговому співвідношенні, яке найбільшою мірою відповідає організації.

Найбільша кількість балів віддавалася тій альтернативі, яка більше за інші нагадує організацію. Після підрахунку анкет було побудовано рамкову конструкцію конкуруючих цінностей (рис.1). Нами були отримані такі наступні результати: відповідно до інструменту дослідження ОК, досліджуване підприємство має сильну ієрархічну культуру (бажана орієнтація – ієрархічно-ринкова, бо вона притаманна більш ефективним та результативним організаціям), її характеризують як формалізоване та структуроване місце роботи, де діяльністю людей управляють процедури. Для підприємств такого типу критично важливо підтримувати плавний хід їх діяльності. Організацію поєднують формальні правила та офіційна політика. Зміна зовнішнього середовища вимагає зміни внутрішніх характеристик підприємства.

Після проведеного дослідження в рекомендаційних цілях для підприємства було запропоновано впровадити наступні заходи оптимізації ОК:

- запровадити неформальні періодичні збори співробітників (спільне проведення вільного часу, влаштування корпоративних вечірок на свята тощо);
- створити «систему наставництва» для новачків з залученням досвідченіших кадрів;
- розробити ефективну систему «культурного відбору» нових співробітників (кандидатів на посади відбирати ретельніше, зважаючи не тільки на їх професійні якості, а ще й особисті);
- впровадити ефективну систему винагороди, яка повинна стимулювати персонал до постійного підвищення рівня професіоналізму та майстерності (начислення премій та доплат за понаднормову роботу, за пропозиції тощо);
- покращити умови праці (посилити контроль за дотриманням техніки безпеки на об'єктах, вдосконалити інформаційну базу для роботи);
- ввести в дію систему просування по службі, що включатиме методику об'єктивної оцінки потенціалу співробітників, створити умови щодо її реалізації.

Життєздатність бізнес-організації, здатної не тільки вижити, але й процвітати в умовах нестабільного й мінливого зовнішнього середовища, забезпечується, перш за все, за рахунок організаційних норм і цінностей, які

Рис. 1. Рамкова конструкція конкуруючих цінностей

структурують систему відносин та формують організаційний порядок, забезпечують сприятливість соціально-психологічного клімату й рівень конфліктності організаційних відносин. Інтерес до проблеми ОК та можливостей використання її як інструменту для підвищення ефективності конфлікт-менеджменту зростає.

У перспективі вельми цінними будуть дослідження, спрямовані на з'ясування впливу окремих елементів культури підприємства на організаційний розвиток, які одночасно можуть бути використані як інструменти ефективного конфлікт-менеджменту. Але варто пам'ятати, що ОК є не єдиним елементом для підвищення ефективності діяльності підприємства. Є випадки, коли організація володіє високою ОК, але все одно зазнає поразок на ринку, або ж підприємство з низькою ОК демонструє достатньо високу ефективність.

Джерела та література

1. Кабылинский Б. В. Стратегическое планирование в управлении конфликтными процессами: перспективы эпистемологического подхода. *Управленческое консультирование*. 2015. № 8. С. 152–157
2. Халітова І. В. Організаційна готовність до змін: соціально-управлінські механізми і технологія управління. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. № 1. С. 77–90.
3. Цой Л. Н. Организационный конфликт менеджмент : 111 вопросов, 111 ответов. Москва : Книж. мир, 2007. 352 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вінюков О.О., Бондарева О.Б., Чугрій Н.А., Удовиченко С.М.

*Донецька державна сільськогосподарська дослідна станція НААН
(м. Покровськ Донецької області)*

Розвиток агропромислового виробництва в сучасних умовах все більше залежить від якості інформаційного середовища та ступеню інтелектуалізації виробничих сил суспільства. Перехід аграрного виробництва на інноваційні принципи розвитку обов'язково передбачає підвищення якості продукції та очікуваного прибутку від її реалізації.

Сучасні умови ринкової середовища вимагають від керівників сільськогосподарських підприємств якісно нових підходів до прийняття управлінських рішень [2]. Основним засобом зростання й розвитку сільськогосподарського виробництва у довгостроковій перспективі стають досягнення науково-технічного прогресу та інновації. Надзвичайної актуальності набуває пошук нових технологій, здатних забезпечити підвищення ефективності функціонування аграрної галузі в умовах збіднення природних ресурсів. На сьогодні постійне впровадження новітніх розробок є реальною запорукою сталого розвитку сільського господарства.

Наукові установи мають в своєму розпорядженні величезний обсяг наукової інформації щодо прибуткового ведення галузей аграрного виробництва. Проблеми становлення й функціонування інноваційної сфери в сільському

господарстві висвітлювалися в багатьох наукових роботах. В першу чергу слід відзначити наукові праці таких вчених, як А.В. Баян [1], Ю.О. Лупенка [3], П.Т. Саблука [4], В.Я. Месель-Веселяка [5] та ін.

Пріоритетними напрямками інноваційної діяльності Донецької державної сільськогосподарської станції НААН є: виробництво й реалізація високопродукційного насіння сільськогосподарських культур; розробка і вдосконалення прогресивних ресурсозберігаючих технологій з рослинництва і тваринництва; впровадження ґрунтозахисних систем землеробства.

Науковцями установи створено «Аналітично-інформаційний банк замовлень інноваційної продукції». Вихідною базою для побудови банку замовлень інновацій послужили результати анкетного опитування сільськогосподарських товаровиробників в Донецькій, Луганській, Запорізькій, Харківській, Дніпропетровській областях. Для участі в опитуванні було задіяно 160 сільськогосподарських товаровиробників. З метою виявлення та вивчення пріоритетних напрямів впровадження інновацій у виробництво було поділено та структуровано замовлення таким чином, щоб було видно потреби агрохолдингів, агрофірм та фермерських господарств залежно від напрямку та галузі (рослинництво, землеробство, тваринництво). Найбільш пріоритетні замовлення інноваційної продукції серед агроформувань та фермерських господарств представлені графічно на рис.1. Крім виявлення пріоритетних інноваційних розробок, якими зацікавлені товаровиробники, особливої уваги потребує питання виявлення позитивних та негативних наслідків впровадження передових агроінноваційних технологій. Тому науковцями були проаналізовані можливості використання, переваги тієї чи іншої інноваційної продукції, а також виявленні проблеми адаптації та впровадження інновацій у виробництво в нинішніх економічних умовах.

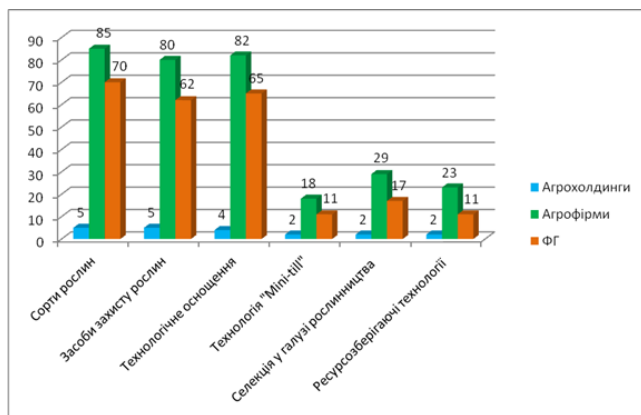

Рис. 1. Пріоритетні замовлення інноваційної продукції товаровиробників (2017)

В результаті опитування та бесіди з представниками сільськогосподарських агроформувань було виявлено, що незважаючи на нестабільність інноваційної активності, товаровиробники намагаються інтегрувати передові науково-

технічні розробки й адаптувати їх у власне виробництво. Свідченням цього є новітні технології рослинництва, тваринництва та енергозберігаючі системи землеробства, які впроваджуються у виробництво.

В результаті проведеного дослідження, науковцями Станції встановлено, що для забезпечення стабільного розвитку сільського господарства, зміцнення економічної та технологічної безпеки галузі необхідне впровадження новітніх прогресивних технологій. Використання інновацій та техніко-технологічних розробок в аграрній галузі дасть змогу підвищити результативність її діяльності. За рахунок інтенсивних технологій ведення вітчизняного сільськогосподарського виробництва можна досягти збільшення виробництва валової продукції, покращити її якість, скоротити витрати ресурсів, що, в свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності та прибутковості агровиробництва.

Аналіз стану розвитку агроформувань, використання ресурсного потенціалу, їх виробничо-господарської діяльності засвідчує, що з реформуванням АПК, появою господарств приватної власності значно погіршилась культура землеробства, знижується родючість ґрунтів, бо значно зменшилась кількість висококваліфікованих спеціалістів на селі, до керівництва сільгоспідприємствами прийшло багато людей без відповідної освіти. Самотужки оволодівати секретами агротехніки важко, тому особливо проявилась потреба в наукових рекомендаціях і розповсюдженні передового досвіду. Це потребує здійснення наукового супроводження інноваційних проєктів, проведення постійно діючих тренінгів та тимчасових курсів навчання фахівців системи АПК, створення інформаційно-консультаційної мережі в області.

У 2017 р. проведено наукові дослідження, що дозволили систематизувати науково-технічні розробки Донецького регіонального центру, які є комерційно цінними для освоєння в умовах Донецької області. Сформований банк науково-технічних розробок, які мають комерційну цінність і рекомендовані для освоєння в умовах Донецької області. Банк розробок вміщує сорти ячменю ярого і пшениці озимої нашої селекції та новітні елементи технологій вирощування ярих культур. Впровадження розробок дозволило отримати економічний ефект у розмірі 2593,5 тис.грн/рік.

Маркетингові дослідження виявили, що з найбільш затребуваних інновацій є сорти рослин та інтенсивні технології їх вирощування, 50 % респондентів впроваджували у своєму господарстві нову високотехнологічну техніку. 37 % товаровиробників виявили зацікавленість до розширення площ посівів та закупили насінневого матеріалу сортів донецької селекції, 72 % – до консультування з питань технологій вирощування сільськогосподарських культур. Застосування науково-технічних розробок при виробництві основних видів продукції здійснюється у 56 % господарств, 36 % виробників застосовують окремі елементи інноваційних розробок і лише четверта частина господарств основою своєї діяльності вважає впровадження інновацій.

В Реєстрі сортів, придатних для поширення в Україні в 2018 р., знаходиться 16 сортів нашої селекції, з них 10 – пшениці м'якої озимої, 10 – ячменю ярого, 2 – еспарцету. Триває експертиза сортів ячменю ярого Бравий і Реприз.

У 2017 р. проводилося випробування 16 наукових розробок, в т. ч. в галузі землеробства – 1, рослинництва – 14, зоотехнії – 2. Впроваджувалося 26 розробок в галузях агропромислового виробництва в 25 агроформуваннях регіонів, укладено 101 договір (з них 39 – ліцензійних, 18 – на наукове забезпечення) на суму 2593,5 тис. грн.

Донецька державна сільськогосподарська дослідна станція НААН здійснює своєчасне і достовірне інформаційне забезпечення виробничих і управлінських структур; надання консультаційних послуг; накопичення банків даних і знань за результатами завершених науково-дослідних робіт; організацію виробничої перевірки і експертної оцінки нових технологій і технологічних прийомів в ґрунтово-кліматичних умовах регіону; організацію показового впровадження (демонстраційні полігони; ферми, виставки, семінари, тощо); консультативно-навчальне обслуговування виробників сільськогосподарської продукції; налагодження виробництва насіння високих репродукцій та посадкового матеріалу високоврожайних сортів та гібридів сільськогосподарських культур.

Особлива увага станції спрямована на розповсюдження науково-технічної, кон'юнктурно-економічної та патентної інформації, пропаганду науки та передового досвіду серед суб'єктів господарської діяльності Донецької області через проведення обласних та районних семінарів, виставок, екскурсій на дослідних посівах, демонстраційних науково-технологічних полігонах в дослідних і базових господарствах.

З цією метою у 2017 р. проведено і прийнято участь у 27 семінарах, конференціях, нарадах; 5 – «днів поля», 2 – курсів; 6 – виставках. Видано 6 рекомендацій, 22 інформаційних листків, 1 книга; статей у газетах, журналах – 44, виступів на радіо 3, телебаченні 4. Організовано функціонування 11 демонстраційних полігонів, 2 демонстраційних ферм.

Налагоджено систему бізнес-пропозицій високоякісного насінневого матеріалу сільськогосподарських культур виробництва Кіровоградської ДСГДС НААН та її мережі.

Джерела та література

1. Баян А. В. Роль і місце аграрної науки у забезпеченні продовольчої безпеки України. *Проблеми ринку продовольчих ресурсів України* : матеріали І Наук.-практ. конф. (Ін-т прод. ресурсів НААН, 10 квіт. 2013 р.). Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. С. 3–7.
2. Веселовський С. Сучасний стан сільського господарства на Україні, його місце в сільському господарстві федерації та всесвітньому і тенденції його розвитку. *Вісн. с.-г. науки*. 1922. № 3. С. 111.
3. Месель-Веселяк В. Я. Організаційно-економічні умови розвитку аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2010. № 9. С. 3–12.
4. Науково обґрунтована система ведення агропромислового виробництва Донеччини. Донецьк : КП «Регіон», 2007. 511 с.
5. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
6. Саблук П. Т. Стратегічний напрям аграрних реформ – перехід на інноваційну модель розвитку. *Вісник Академії економічних наук України*. 2003. № 2 (4). С. 11–16.
7. Технології вирощування зернових і технічних культур. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2008. 720 с.

РОЗВИТОК ЧОРНОЗЕМІВ ПІД ВПЛИВОМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИКОРИСТАННЯ

Дегтярьов Ю.В.

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва (м. Харків)

Орні (агрогенні) ґрунти домінують у складі земель Лісостепу і Степу України, де розораність території досягає 70–80 %, а часто – 90 %. Таким чином, коефіцієнт розораності чорноземної території в Україні становить майже 0,85. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва зумовлює зростаючий вплив людини на стан ґрунтів, що призводить до зміни їх первісних властивостей.

Це, безумовно, позначається на родючості чорноземів, сучасний рівень якої визначається властивостями, успадкованими від попередніх етапів природного розвитку ґрунтів і вторинно здобутими внаслідок впливу антропогенних факторів.

Природні ґрунти під впливом антропогенезу тепер перейшли в новий етап свого розвитку: антропогенний (агрогенний) [4].

Трактування сучасного (рецентного), агрогенного ґрунтоутворення далеко неоднозначне. Одні вважають, що в орних ґрунтах протікає зональне ґрунтоутворення, яке по суті не відрізняється від природного; друга група вчених відмічає, що в орних ґрунтах відбуваються суттєві зміни природного ґрунтоутворення у зв'язку зі стрімким наростанням акумулятивних процесів; треті дослідники трактують розвиток орних ґрунтів за особливим, культурним ґрунтоутворним процесом [2, 4].

У роботах багатьох вчених показано, що в залученні ґрунтів до сільськогосподарського виробництва їх розвиток відбувається під впливом особливого ґрунтоутворного процесу – культурного. Адже під дією антропогенного фактора відбуваються поступове перетворення ґрунтової маси, зміна природних процесів, режимів і заміна їх новими, структурна реорганізація ґрунтової маси, водно-фізичних, фізико-хімічних, хімічних, біологічних показників ґрунтів. Фактично проходить зміна природного ґрунтоутворного процесу на агрогенний [4]. Останній на всіх типах ґрунтів містить у собі однакові біологічний (культурні рослини) і антропогенний (механічні й хімічні впливи на ґрунт) фактори, а також різні, властиві природній зоні клімат, материнські породи й рельєф.

Головний негативний чинник в еволюції чорноземів під впливом сільськогосподарської культури (який у свою чергу впливає на багато інших показників родючості) полягає у зміні позитивного балансу органічної речовини, характерного для цілини, на негативний, результатом якого є переважаання процесів її мінералізації над гумусоутворенням.

За введення ґрунтів у сільськогосподарську культуру порушуються природні фактори ґрунтоутворення, перш за все, змінюється баланс органічної речовини, який склався в цілинних землях [3].

За даними В.В. Медведєва [1], у процесі розорювання цілинних чорноземів відбуваються істотні якісні і кількісні зміни структурно-агрегатного складу у

різних підтипах чорноземів.

Узагалі чорноземи характеризуються стабільністю властивостей, однак у результаті тривалого використання в ріллі й вони зазнають істотних змін.

Однак поряд із цими даними проведені за останні десятиліття численні дослідження агрогенних рядів чорноземів показали наявність у них активних процесів дегуміфікації, а також погіршення структури ґрунту, зниження вмісту елементів живлення, ріст декальцинації, кислотності, злитизації [2].

Зміна параметрів різних властивостей орних чорноземів порівняно з цілинними й за умов підвищення ступеня окультуреності вказує на те, що в них відбулися істотні зміни в ґрунтотворному процесі в землеробську фазу розвитку ґрунтів.

Уже в наукових працях В.В. Докучаєва, а також П.А. Костичева і М.М. Сибірцева було звернуто увагу на те, що розорювання цілинних чорноземів і використання їх в умовах сільськогосподарської культури супроводжується виорюванням, яке розуміли як зниження вмісту гумусу і розпушування структури [3]. Це були перші вказівки на якісні зміни деяких морфологічних ознак профілю чорноземів під впливом людини.

Під впливом антропогенного фактора відбувається порушення природних напрямків ґрунтотворних процесів, що обумовлює певні зміни у будові профілю ґрунту, фізичних, фізико-хімічних та біологічних властивостей. Кожен ґрунт, як природна система, може деякою мірою самостійно, за рахунок саморегулювання, нівелювати негативні зміни у розвитку ґрунтових процесів.

Вирощування сільськогосподарських рослин помітно змінює як характер біологічного кругообігу речовин, так і умови формування водного й термічного режимів. Під час вирощування сільськогосподарських культур щорічно відчується більша частина створюваної біомаси, а, отже, і значна кількість поживних речовин. Крім того, ґрунт довгий час залишається без рослинного покриву (пар, осінньо-зимовий і ранньовесняний періоди у результаті оброблення ярових і просапних культур).

Отже, одна з загальних закономірностей еволюції поживного режиму під час розорювання цілинних земель – зміна замкненого кругообігу поживних речовин розімкненим, переважання процесів розкладу і мінералізації органічної речовини над їх синтезом.

Так, після розорювання цілинних та перелогових чорноземів у зв'язку із загальним зменшенням у три-чотири рази надземної та підземної фітомаси в три рази скорочується залучення у кругообіг N, Ca, P та K [3].

Перетворення природної екосистеми у агроекосистему у результаті значного антропогенного навантаження сприяє трансформації орного шару чорноземів у новий, самостійний горизонт, який не має за своїми процесами і властивостями аналогів у природних ґрунтах [5].

За умов розорювання цілинних чорноземів відбувається формування агрогенно-аккумулятивних ґрунтів. Добре відомо, що антропогенні ґрунти представляють велику групу ґрунтів, які утворилися із природних практично в усіх природно-кліматичних зонах. Процеси їх перетворення, трансформації прямо або опосередковано пов'язані з виробничою діяльністю людини.

Під дією агрогенного ґрунтотворення формується новий профіль ґрунтів, де природний ґрунт виступає як материнська порода, а колишня ґрунтотворна порода – як підстилаюча [4].

Таким чином, сучасний ґрунт являє собою природно-історичне тіло, яке є предметом людської діяльності і є засобом сільськогосподарського виробництва.

Джерела та література

1. Медведев В. В. Физико-химические свойства черноземов. Русский чернозем. 100 лет после Докучаева / под ред. В. А. Ковды и Е. М. Самойловой. Москва : Наука, 1983. С. 199–213.
2. Муха В. Д. Естественно-антропогенная эволюция почв (общие закономерности и зональные особенности). Москва : Колос, 2004. 271 с. : ил.
3. Носко Б. С. Антропогенна еволюція чорноземів / Національний науковий центр «Інститут Ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського». Харків : Вид. «13 типографія», 2006. 239 с.
4. Тихоненко Д. Г. Агрогенне ґрунтотворення і класифікація ґрунтів. *Вісн. ХНАУ ім. В.В. Докучаєва*. Сер. «Ґрунтознавство, агрохімія, землеробство, лісове господарство». 2010. № 5. С. 5–10.
5. Чесняк Г. Я. Развитие культурного почвообразовательного процесса в черноземе мощном Лесостепи УССР. *Окультуривание почв и их плодородие* : тр. ХСХИ. Харьков, 1973. Т. 185. С. 13–36.

ГУМУС ЛУЧНО-ЧОРНОЗЕМНИХ ҐРУНТІВ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ ЗА РІЗНИХ СИСТЕМ УДОБРЕННЯ

Дегтярьов В.В.,¹ Усата Р.Ю.²

¹*Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва (м. Харків)*

²*ДУ «Інститут охорони ґрунтів України» (м. Київ)*

У процесі сільськогосподарського використання родючість ґрунтів помітно зменшується, що зумовлено, передусім, їх дегуміфікацією. Змінюється їх фізичний стан, що підсилює інтенсивність розкладу органічних решток та мінералізацію гумусу. Зростає й відчуження продукції в агроценозах. Це супроводжується послабленням процесів синтезу гумусових речовин та зниженням потенційної родючості ґрунтів. Дегуміфікація чорноземів особливо посилюється при інтенсифікації землеробства (Шикула Н.К., 1990; 1998; Shykula M.K., 1997; Капштик М.В., 2009).

Найсуттєвіший вплив на вміст загального гумусу здійснює розорювання і сільськогосподарське використання ґрунтів. Внаслідок обробітку ґрунту відбувається інтенсивне перемішування, розпушення верхньої частини профілю ґрунту. Також зазнає змін водний, повітряний, тепловий, світловий та інші режими ґрунту, як наслідок посилюється мікробіологічна активність. Урожай вилучає велику кількість поживних елементів, хоча деяка кількість їх компенсується внесенням добрив, цього не достатньо для того, щоб поповнити ґрунт необхідними елементами. Але, найголовніше, що до ґрунту надходить менше органічних решток порівняно з ґрунтом природних екосистем (Дегтярьов В.В., 2011).

Уповільнення втрат гумусу і підвищення його вмісту в орних чорноземах може бути досягнуте шляхом застосування комплексу заходів, що включають

забезпечення надходження органічних речовин (внесення органічних добрив), посів багаторічних трав, залишення вищої стерні зернових культур, внесення мінеральних добрив, мінімалізація обробок, створення оптимальних співвідношень культур в сівозмінах для поповнення ґрунту органічними речовинами і посилення процесу гуміфікації, застосування меліорантів, що викликають закріплення гумусу на поверхні мінеральної частини ґрунту (Шинкарев А.А., 1999).

Дослідження проводилися на Агрономічній дослідній станції Національного університету біоресурсів і природокористування України у тривалому польовому досліді кафедри агрохімії продукції рослинництва ім. О.І. Душечкіна, який розташований у зоні Лісостепу (провінція Лісостепова Правобережна, округ Середньо-Дніпровсько-Бузький, район Фастівський). Тривалий дослід є 10-пільною зерно-буяковою сівозміною, яка освоєна у 1956–1958 рр. з метою вивчення ефективності дії різних варіантів системи удобрення на продуктивність сільськогосподарських культур та родючість ґрунту. Чергування культур в сівозміні наступне: багаторічні трави, пшениця озима, буряки цукрові, кукурудза на силос, пшениця озима, горох, пшениця яра, буряк цукровий, кукурудза на зерно, ячмінь із підсівом багаторічних трав.

Зразки лучно-чорноземного карбонатного, грубопилувато-легкосуглинкового ґрунту на лесовидному суглинку відбиралися буром до глибини 50 см через кожні 10 см. Підстилаюча порода – карбонатний оглеєний лесовидний суглинок. На глибині 3,5–4,0 м залягають ґрунтові води, які за вологих умов року по капілярах досягають верхніх горизонтів ґрунту, а в посушливі роки їх рівень значно знижується. З глибини 130–150 см чітко помітне оглеєння, що проявляється у сизуватому забарвленні й наявності іржавих плям.

Визначення вмісту загального гумусу у лучно-чорноземних ґрунтах за різних систем удобрення показали, що у ґрунті варіанту контролю вміст його становить у 0–10 см шарі 4,72 %. З глибиною спостерігається його відносно поступове зниження. Так, у шарі ґрунту 10–20 см вміст загального гумусу становить 4,23 %, що на 0,49 % нижче ніж у вище лежачому шарі лучно-чорноземного ґрунту. Вниз по досліджуваній частині профіля ґрунту диференціація між досліджуваними шарами не однакова. Між шарами ґрунту 10–20 см і 20–30 см вона така ж як і між верхніми шарами, а глибше значно зростає і між шарами 20–30 і 30–40 см складає 0,69 %. На нашу думку, це пов'язано з тривалим плужним обробітком ґрунту, коли верхній орний шар в деякій мірі перемішувався в процесі оранки і вміст гумусу в 0–30 сантиметровому шарі дещо усереднився.

Внесення мінеральних і органічних добрив сприяє накопиченню загального гумусу у лучно-чорноземних ґрунтах. Так, внесення мінеральних добрив в дозі $N_{73}P_{81}K_{84}$ викликає деяке зростання вмісту загального гумусу по всій досліджуваній частині профілю ґрунту. Але слід зазначити, що інтенсивніше накопичення гумусу спостерігається у шарі ґрунту 20–40 см, ніж у шарі 0–20 см. Якщо у шарах ґрунту 0–10 і 10–20 см зростання вмісту загального гумусу порівняно з ґрунтом контролю становить всього 0,10 %, то у шарі 20–30 см це значення складає 0,39 %, а у шарі 30–40 см – 0,98 %. На нашу думку, це пов'язано

з тим, що за внесення мінеральних добрив відбувається зростання загальної біомаси сільськогосподарських рослин в т. ч. і кореневої системи. У верхній частині профілю ґрунту рештки кореневої системи підлягають інтенсивнішій мінералізації, ніж у підорному шарі.

Інтенсивніший вплив на уміст загального гумусу здійснює органічна система удобрення. Внесення гною в дозі 12 т/га викликає зростання умісту загального гумусу як порівняно з ґрунтом варіанту контролю, так і порівняно з варіантом внесення мінеральних добрив. Так, за внесення органічних добрив зростання вмісту загального гумусу у 0–10 сантиметровому шарі лучно-чорноземного ґрунту становить 0,30 % порівняно з ґрунтом контролю та 0,20 % порівняно з ґрунтом за внесення мінеральних добрив у дозі $N_{73}P_{81}K_{84}$. Аналогічна, але менш суттєва залежність установлена для шару ґрунту 10–20 см, де різниця відповідно складає 0,20 % і 0,10 %.

За органічної системи удобрення (гній 12 т/га) у шарі ґрунту 20–30 см уміст загального гумусу на 0,49 % вищий порівняно з аналогічним шаром ґрунту контролю, і всього на 0,10 % вищий порівняно з варіантом мінеральної системи удобрення. Дещо інша залежність проявляється у шарі ґрунту 30–40 см. Як і у вище лежачих шарах ґрунту, внесення органічних добрив сприяє зростанню умісту гумусу порівняно з ґрунтом контролю. Але, порівняно з аналогічним шаром ґрунту варіанту мінеральної системи удобрення, уміст загального гумусу у 30–40 сантиметровому шарі ґрунту варіанту застосування органічної системи удобрення дещо нижчий. Якщо у зазначеному шарі ґрунту варіанту органічної системи удобрення уміст загального гумусу складає 3,74 %, то у ґрунті варіанту мінеральної системи удобрення 4,03 %, що на 9,5 % вище.

Сумісне застосування органічних і мінеральних добрив має позитивніший ефект, ніж їх роздільне внесення. Застосування орґано-мінеральної системи удобрення в дозі 12 т гною + $N_{73}P_{81}K_{84}$ викликає досить суттєве зростання умісту загального гумусу по всій досліджуваній частині профілю лучно-чорноземного ґрунту. Так, у шарі ґрунту 0–10 см цього варіанту уміст загального гумусу становить 5,71 %, що 20,9 % вище відносно ґрунту контролю, та на 18,8 % і 14,5 % відносно аналогічного шару відповідно варіантів мінеральної і органічної систем удобрення.

Аналогічна залежність установлена як для шару ґрунту 20–30 см, так і загалом для 0–20 сантиметрового шару лучно-чорноземного ґрунту.

З глибиною (шар 20–50 см) йде також накопичення загального гумусу, але, на відміну від шару ґрунту 0–20 см, більш інтенсивне, особливо порівняно з аналогічним шаром ґрунту контролю. Так, у шарі ґрунту 20–30 см уміст загального гумусу на 31,5 % вищий відносно аналогічного шару ґрунту контролю.

Також слід зазначити, що сумісне застосування органічних і мінеральних добрив викликає вище зростання умісту загального гумусу у шарі 20–30 см, ніж їх роздільне внесення. Якщо зростання умісту гумусу у 20–30 сантиметровому шарі ґрунту варіантів мінеральної і органічної систем удобрення становило відповідно 10,4 % та 13,1 % відносно ґрунту контролю, то за застосування орґано-мінеральної системи удобрення воно складає 31,5 %.

У 30–40 сантиметровому шарі ґрунту варіанту органо-мінеральної системи удобрення уміст загального гумусу на 9,5 % вищий відносно варіанту органічної системи удобрення, й однаковий з варіантом мінеральної системи удобрення.

Збільшення дози мінеральних добрив у півтора рази ($N_{105}P_{121}K_{126}$) за органо-мінеральної системи удобрення викликає зростання умісту загального гумусу як у орному, так і у підорному шарах лучно-чорноземного ґрунту. Так, у 0–10 сантиметровому шарі досліджуваного ґрунту уміст загального гумусу становить 6,10 %, що на 29,2 % більше, ніж у ґрунті контролю і на 22,8 % більше, ніж за органічної системи удобрення. Збільшення дози мінеральних добрив у півтора рази у складі органо-мінеральної системи удобрення також сприяє зростанню умісту загального гумусу на 8,3 % порівняно з одинарною системою удобрення.

У 10–20 сантиметровому шарі ґрунту варіанту органо-мінеральної полуторної системи удобрення також спостерігається зростання умісту загального гумусу на 27,9 % порівняно з ґрунтом контролю і на 23,2 % порівняно з варіантом органічної системи удобрення. Збільшення у півтора рази дози мінеральних добрив за органо-мінеральної системи удобрення викликає зростання умісту гумусу на 6,9 %.

У більш глибоких шарах (20–30 та 30–40 см) лучно-чорноземного ґрунту варіанту органо-мінеральної полуторної системи удобрення відбувається більш інтенсивне накопичення гумусу, ніж в аналогічних шарах ґрунту як за органо-мінеральної одинарної, так і за органічної систем удобрення. Так, у шарі ґрунту 20–30 см уміст загального гумусу за органо-мінеральної полуторної системи удобрення на 8,1 % вищий, ніж в аналогічному шарі варіанту органо-мінеральної одинарної системи удобрення та на 26,5 % вищий, ніж у ґрунті варіанту органічної системи удобрення. Аналогічна ситуація характерна і для шару ґрунту 30–40 см, де різниця відповідно складає 9,8 % та 19,3 %.

Джерела та література

1. Shykula M. K. The mechanism of soil fertility self-regulation in chernozems. *Soil Quality in relation to sustainable development of Agriculture and Environmental security in Central and eastern Europe* : Proc. of Advanced Research Workshop. Poland, Pulawy, October, 13–17, 1997. 1997. P. 63–64.
2. Дегтярьов В. В. Гумус чорноземів Лісостепу і Степу України : монографія / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва ; за ред. Д. Г. Тихоненка. Харків : Майдан, 2011. 360 с.
3. Капштик М. В. Відтворення органічної речовини чорноземів як передумова органічного виробництва. *Вісник аграр. науки*. 2009. № 9. С. 8–13.
4. Шикула М. К. Відтворення родючості ґрунтів у ґрунтозахисному землеробстві. Київ : Оранта, 1998. 680 с.
5. Шикула Н. К. Минимальная обработка черноземов и воспроизводство их плодородия. Москва : Агропромиздат, 1990. 320 с.
6. Шинкарев А. А. Природа водопрочности агрегатов гумусовых горизонтов темносерой лесной почвы. *Почвоведение*. 1999. № 3. С. 348–353.

УРОЖАЙНІСТЬ ЕХІНАЦЕЇ ПУРПУРОВОЇ В УМОВАХ ПЕРЕДКАРПАТТЯ

Дмитрик П.М.

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Одним із резервів рослинництва є введення в культуру як рослин з місцевої флори, так і з інших регіонів, які б мали високий вміст білка та біологічно активних речовин. Однією з таких рослин є ехінацея пурпурова (*Echinacea purpurea* (L.) Moench) – рослина прерій Північної Америки. Латинська назва «ехінацея» походить від грецького *echinos* – їжак. Ця назва описує схожість між колючими і опуклими головками квітів з їжаком. Ехінацея пурпурова – справжня окраса саду. Ця рослина своїми великими, елегантними, яскравими квітами може затьмарити інші квіти в саду.

Багаторічна трав'яниста полікарпічна рослина висотою 50–100 (150) см, волого- і теплолюбива, з широким екологічним ареалом. Ехінацея використовується як в народній медицині, так і традиційній. Всі органи ехінацеї містять похідні кавової кислоти, полісахариди, ефірну олію, основною частиною якої є нециклічний сесквитерпен, алкалоїди, глікозиди, поліїни, поліени і кумарини. В траві містяться полісахариди, каротини і аскорбінова кислота, в коренях – бетайн, дубильні речовини, смола, до складу якої входять пальмітинова, лінолева, церотинова та інші кислоти.

В Україні біології цієї рослини найбільше відповідають умови Лісостепу.

Введення в культуру і розробка елементів технологій вирощування нових лікувальних, кормових, лікувально-кормових, медоносних рослин, зокрема ехінацеї пурпурової, є одним з важливих завдань рослинництва у передгірській зоні Карпат.

Наукові дані про реакцію ехінацеї пурпурової на умови передгірської зони Карпат та перспективи її вирощування відсутні. Виявлення закономірностей росту, розвитку та формування урожаю ехінацеї пурпурової в передгірних районах Карпат дасть змогу розробити елементи технології її вирощування, адаптовані до цих специфічних умов регіону.

У польових дослідах вивчали реакцію ехінацеї пурпурової на удобрення, польову схожість насіння ехінацеї пурпурової залежно від строків сівби, строки настання фенологічних фаз.

У зв'язку з повільним початковим ростом ехінацеї пурпурової, необхідною умовою було ручне прополювання в рядках (тричі за вегетаційний період проводили міжрядні обробки). Мінеральні добрива вносили восени (РК) та навесні (N).

Насіння ехінацеї в природних умовах проростало, при наявності оптимальної кількості вологи у ґрунті та температурному інтервалі +10 – 20°C. Оптимальним строком сівби є 2 декада квітня. За літніх і осінніх строків сівби сходи були зріджені; підзимні – в умовах Передкарпаття виявились не перспективними.

У 1-й рік вегетації рослини генеративних органів не утворювали.

Інтенсивний ріст надземних і підземних органів починався у вересні і продовжувався до пізньої осені.

Починаючи з 2-го року життя, рослини проходили повний цикл сезонного розвитку. Інтенсивний ріст надземних органів спостерігався у квітні-травні, а ріст підземних органів – протягом всього вегетаційного періоду.

Фаза бутонізації ехінацеї пурпурової в умовах Передкарпаття настає у другій декаді липня, цвітіння – у першій декаді серпня. Бутонізація триває 21–26 днів, масове цвітіння – 50–60 днів. Дозрівання насіння відбувалося з кінця вересня.

Цвітіння починається з центрального суцвіття: протягом 3-х днів розкриваються язичкові квітки, які цвітуть 30 днів до повного відцвітання трубчастих квіток. Розкриття трубчастих квіток проходить від язичкових квіток до центра. Першими розкриваються квітки суцвіть 1-го порядку, потім 2-го, 3-го і т.д. Цвітіння трубчастої квітки продовжується 3–4 дні. Цвітіння однієї рослини може тривати 75 днів, суцвіття – 38 днів. Плоди (сім'янки) дозрівають у вересні-жовтні. Вегетаційний період триває у середньому 180 днів.

Встановлено, що окупність 1 кг діючої речовини мінеральних добрив, внесених у дозі $N_{60}P_{60}K_{60}$ у середньому за роки досліджень досягала 4,8 кг сухої речовини надземної маси. При збільшенні дози до $N_{90}P_{90}K_{90}$ цей показник становив лише 1 кг сухої речовини.

Джерела та література

1. Жарінов В. І., Остапенко А. І. Вирощування лікарських, ефіроолійних, пряносмакових рослин. Київ : Вища шк., 1994. 231 с.
2. Ковтуник І. М., Тихонов М. М. Введення в культуру рідкісних лікарсько-кормових і пряних рослин. *Проблеми екології Поділля*. Київ : Подільський, 1989. 152 с.
3. Поспелов С. В., Самородов В. М. Ехінацея: з американських прерій до українських чорноземів. *Хімія. Агрономія. Сервіс*. 2010. № 7. С. 62–67.
4. Самородов В. М. Біологічні основи продуктивного використання ехінацеї пурпурової в Лісостепу України / В. М. Самородов, С. В. Поспелов, І. Г. Письмак, В. М. Яременко. *Вісн. Полтав. держ. с.-г. ін-ту*. 2000. С. 15–19.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ ІННОВАЦІЙНОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ АПК

Кернисяк Ю.В.

*Кіровоградська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН
(м. Кропивницький)*

Забезпечення умов переходу до сталого розвитку аграрного сектору і сільських територій на інноваційній основі залишаються одними з основних пріоритетів соціально-економічної політики нашої держави. Останніми роками прийнято ряд програм і концепцій, інституціональних законодавчих рішень, безпосередньо спрямованих на підвищення ефективності функціонування вітчизняного АПК і зростання рівня конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок впровадження новітніх розробок та розбудови інфраструктури аграрного ринку. Однак їх повноцінна і ефективна

реалізація на регіональному рівні відбувається з певним уповільненням темпів і динаміки необхідних змін, ініціативних пропозицій та управлінських рішень внаслідок відсутності координуючої узгодженості, системності й комплексності при взаємодії різних установ і організації, які подекуди знаходяться в інформаційному вакуумі щодо питань наукового забезпечення моніторингу соціально-економічних показників функціонування та розвитку сільських територій і громад, аналізу можливостей застосування інноваційних розробок та їх практичної користі для аграрного виробництва.

«Пріоритетом для аграрної науки (академічної, освітянської, відомчої, недержавної), на думку академіка НААН Я.М. Гадзало, є наукове забезпечення перетворення агропромислового комплексу у фінансово успішний сектор економіки. Це потребує функціонування та розвитку наукової сфери на інноваційній основі, яка передбачає реалізацію інтелектуального потенціалу наукових установ, впровадження прогресивних інструментів та методів модернізації виробництва, зниження його ресурсоемності й енергозалежності, підвищення продуктивності та прибутковості» [1].

Особливу актуальність у зв'язку із вище зазначеним набувають окремі питання визначення і науково-методичного обґрунтування цілей та завдань діяльності регіональних центрів інноваційного сталого розвитку АПК.

Комплексний характер і складність цієї проблеми вимагає системного вивчення в її рамках таких аспектів, як формування державної інноваційної політики та організаційно-економічних механізмів впровадження інновацій в сільському господарстві у контексті удосконалення наукового забезпечення його ведення на засадах синергетичного поєднання основних принципів сталого розвитку – економіки, навколишнього середовища та соціуму.

В даний час основні тенденції і закономірності розвитку аграрної галузі зумовлені якісно новим її переходом на інноваційну основу і пошуком шляхів підвищення рівня конкурентоспроможності виробництва продукції, що є актуальною проблемою сьогодення та потребує невідкладного вирішення.

Наукові і практичні аспекти вирішення даної проблеми останніми роками досить активно і широко розглядаються в дослідженнях і працях провідних вітчизняних вчених – П.Т. Саблука, Л.М. Курило та ін. [2, 4].

Сучасний стан розвитку вітчизняної економіки нині характеризується підвищенням ролі аграрного сектору у формуванні валового національного продукту і добробуту населення, регіональної продовольчої безпеки та експортного потенціалу держави загалом. Водночас, на регіональному рівні без впровадження інноваційних розробок неможливо забезпечити сталий розвиток галузі. Тому нагальним завданням на нинішньому етапі є науково-методичне обґрунтування необхідності створення відповідних регіональних центрів з питань моніторингу і дослідження інноваційного сталого її розвитку.

Діяльність регіональних центрів із наукового забезпечення інноваційного сталого розвитку АПК може бути корисною з точки зору консолідації зусиль наукових, освітніх, державних та бізнесових кіл у реалізації спільних ідей, проєктів та поширенні передових досягнень і розробок, обґрунтуванні і створенні виробничих кластерів та інноваційно-інтегрованих структур.

Важливу роль вказані центри можуть відіграти у вивченні, моніторингу і аналізі причин диференціації регіонів за рівнем соціально-економічного стану та розробці безпосередньо на рівні районів стратегічних прогнозів, а також планів забезпечення раціонального сталого їх розвитку.

Як приклад науково-практичного застосування вказаного підходу, можна привести результати проведених системних досліджень даної проблеми на зональному і регіональному рівні. Так, встановлено, що одним з важливих загальних економічних критеріїв методології оцінки ефективності розвитку сільськогосподарського виробництва при порівнянні в динаміці різних регіонів в залежності від зональних особливостей і агрокліматичних, природних та ресурсних умов є обсяг усєї валової продукції з розрахунку на 100 га земельних угідь. За цим показником, наприклад, регіони Степу в значній мірі диференційовані та мали істотну різницю порівняно із середнім його зональним значенням, що зумовлює потребу більш поглибленого вивчення даного питання у контексті визначення факторів інноваційного впливу та оцінки їх частки, а також аналізу інших причин відхилень (табл. 1).

Таблиця 1. Аналіз зональних аспектів динаміки виробництва валової продукції сільського господарства на 100 га угідь в усіх категоріях господарств

Природно-кліматичні зони, країна	Середні показники за роками, тис. грн							Темпи приросту за останні 5 років, %
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Степ	438,4	512,9	434,6	532,5	517,0	496,8	526,4	3,1
Лісостеп	605,7	760,9	761,2	846,2	898,2	849,7	909,0	7,0
Полісся	580,4	668,2	713,2	735,9	780,5	741,9	775,3	4,9
Україна	523,7	629,4	601,5	681,3	708,3	674,2	715,7	5,3

Джерело. Самостійна розробка автора за даними Державної служби статистики України

У динаміці для об'єктивної оцінки стану регіонального економічного розвитку аграрного виробництва використано також показник середньорічних темпів його приросту. Як і у випадку із показником виробництва усєї валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь, за темпами його приросту регіони також суттєво відрізнялися. Зокрема, один із лідерів агропромислового розвитку степової зони – Дніпропетровська область за абсолютним значенням вказаного показника мала впродовж 2010–2016 рр. середньорічні темпи приросту усєї валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь 3,5 %, а Кіровоградська область – 5,8 %. На зональному рівні значення цих показників у господарствах Степу досить суттєво відстає від аналогічного в Лісостепу і Поліссі та у цілому в Україні.

Причинами цього є як певні особливості ресурсного й інвестиційного забезпечення, галузевої структури виробництва, так і природно-кліматичні фактори. Звідси можна зробити висновок про значні невикористані резерви аграрного потенціалу нарощування виробництва валової продукції сільського господарства в регіонах степової зони, які потрібно вивчати з метою науково-методичного обґрунтування заходів підвищення ефективності їх застосування. Повноцінне розуміння цієї проблеми полягає у поглибленому вивченні теоретичних і методологічних засад дослідження інноваційного потенціалу

конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору економіки.

Можна цілком погодитися з думкою П.Т. Саблука, що «стратегічною метою довготривалого стійкого розвитку аграрного сектору є збереження основних природних ресурсів і забезпечення сучасних технологічних та інституціональних змін для стабільного задоволення потреб населення у продуктах харчування. Опосередковано це означає посилення уваги до збереження родючості ґрунту, водних ресурсів, рослинного та тваринного генетичного потенціалу, а також застосування інноваційних екологічних технологій і, нарешті, забезпечення економічної самодостатності господарюючих суб'єктів, конкурентоспроможності продукції, підвищення загальної прибутковості виробництва тощо» [3].

Тому питання організації комплексного і науково-методичного забезпечення обґрунтування розвитку сільськогосподарського виробництва залишається актуальним завданням аграрної науки і потребує пошуку шляхів переходу на збалансовану модель, впровадження якої дозволить розв'язати найбільш нагальні проблеми галузі, серед яких окремо слід виділити:

- переважаючий експортно-сировинний напрям спеціалізації і розвитку сільськогосподарського виробництва та значний занепад тваринницької галузі в господарствах степової зони;

- вплив кліматичних змін і необхідність їх врахування при прогнозуванні виробництва основних видів сільськогосподарської продукції.

Головною метою діяльності даного наукового Центру є консолідація зусиль регіональної аграрної науки для прискорення інноваційних процесів в економіці, посилення її впливу в галузях сільського господарства.

Основними завданнями, які мають вирішуватися в межах компетенції даного Центру є:

- наукові дослідження соціально-економічного стану розвитку аграрного сектору економіки на регіональному рівні;

- обґрунтування пропозицій щодо ефективного використання ґрунтово-кліматичного потенціалу, матеріально-технічних, трудових та фінансових ресурсів, а також передових технологій в агропромисловій діяльності;

- поширення науково-технічної інформації про вітчизняні інноваційні розробки для аграрного сектору економіки, які пропонуються на впровадження та випробування;

- впровадження і супровід інноваційних досягнень науково-технічного прогресу, передових і новітніх технологій у аграрне виробництво, систему управління, економічну діяльність;

- проведення в засобах масової інформації роз'яснювальної роботи щодо змісту і суті аграрної реформи, її пріоритетних напрямків та стратегічних цілей;

- висвітлення на конференціях, семінарах і нарадах актуальних проблем розвитку аграрної економіки регіону та шляхів їх розв'язання.

Функціональні обов'язки, які доцільно покласти на даний Центр в межах поставлених завдань його діяльності, можна розподілити наступним чином:

- участь співробітників Центру в розробці проектів програм регіонального розвитку агропромислового виробництва і сільських територій;

- прийняття участі у створенні регіонального банку завершених наукових розробок і надання методичної підтримки у їх апробації та реалізації;
- здійснення заходів щодо підвищення кваліфікації фахівців агропромислового комплексу на всіх рівнях через механізм поширення інформаційно-аналітичних матеріалів, виступів на конференціях, семінарах та нарадах, видання рекомендацій та публікацій статей;
- розвиток дорадництва та надання співробітниками Центру експертних послуг в сфері сільськогосподарського виробництва і економіки;
- інформаційно-консультаційне забезпечення держаних і недержавних установ та організацій аграрної сфери області, району, сільської території з розробкою на договірних засадах програм розвитку, аналітичних матеріалів та іншої науково-технічної продукції.

Джерела та література

1. Гадзало Я. М. Про реформування аграрної науки на інноваційній основі. *Економіка АПК*. 2015. № 12. С. 5–12.
2. Рекомендації з розроблення Дорожньої інвестиційної карти розвитку аграрного району / за ред. Я. М. Гадзала, П. Т. Саблука. Київ : Аграрна наука, 2017. 148 с.
3. Саблук П. Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період. *Економіка АПК*. 2008. № 4. С. 19–37.
4. Саблук П. Т., Курило Л. І. Наукові (економічні) центри розвитку сільських територій в управлінні аграрною економікою. *Економіка АПК*. 2014. № 5. С. 51–55.

ФІНАНСУВАННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДНИХ СТАНЦІЙ РОСЛИННИЦТВА

Кір'ян С.М.

ВПНЗ «Європейський університет» (м. Київ)

Сільськогосподарські дослідні установи, за свідченням В.А. Вергунова [1], виникли за ініціативою Міністерства землеробства. Більшість їх отримували урядову субсидію, а деякі перебували на повному державному утриманні. Згодом фінансування здійснювалось також через земства, сільськогосподарські товариства і приватних осіб.

Сучасне фінансування діяльності польових дослідних станцій рослинництва здійснюється з бюджету Академії аграрних наук України (НААН), в рамках бюджетної програми за кодом 6591080 «Здійснення заходів щодо підтримки науково-дослідних господарств» (2700) у напрямку – селекція сільськогосподарських культур в первинних ланках насінництва. Головне завдання бюджетної програми – забезпечення виробництва і реалізації оригінального та елітного насіння сільськогосподарських культур, саджанців плодкових, ягідних культур, винограду та хмелю, впровадження у виробництво нових та перспективних сортів і гібридів, що характеризуються стабільною врожайністю. За період 2014–2017 рр. фінансування здійснювалося в обсягах, наведених в табл. 1.

Галузь науково-дослідної роботи у рослинництві знаходиться в критичному стані, коштів на ведення повноцінної діяльності явно не вистачає. Якщо в 2014–

2015 рр. планове фінансування і касове споживання були ідентичні, в 2016 р недофінансування навіть планових бюджетів склало 8 %. Якщо в 2016 р. фактичне фінансування зросло в 1,93 рази проти 2014 р., то в 2017 р. зменшення фінансування склало 36,7 % проти фактичних касових видатків 2016 р.

Таблиця 1

**Фінансування бюджетної програми з підтримки
науково-дослідних господарств НААН в 2014–2017 рр., тис. грн.**

Код програми	2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.
	план	факт	план	факт	план	факт	факт
2600	1247,0	1247,0	2219,7	2219,7	2629,9	2411,9	1527,5
у т.ч.	758,7	758,7	1308,6	1308,6	1527,5	1400,0	1527,5
рослинництво							

Джерело: За даними [2].

За звітом 2017 р. фінансування в обсязі 1528,3 тис. грн. у межах плану здійснювалось лише із загального фонду. При цьому, фінансувалось 5 таких господарств, площа посіву у яких – 619 га. За структурою держпідтримки по статтях виробництва, частковій компенсації підлягали вартість насіння, мінеральних добрив, виконаних робіт, придбання пально-мастильних матеріалів та запасних частин. У результаті було придбано 7 т насіння, 104 т міндобрив, 1088 кг засобів захисту рослин, 43 т палих матеріалів, 163 шт запчастин тощо.

У результаті діяльності науково-дослідних господарств первинного рослинництва вдалося досягти підвищення якості насіння та садивного матеріалу порівняно з попереднім роком на 5 %. Сума частково компенсованих витрат на виробництво 1 т оригінального насіння склала 688 грн., при плані 1182 грн. Загалом, обсяги і напрями фінансування досить маломасштабні і не забезпечують повноти проведення необхідних досліджень.

Програма продовжена на 2018 р., – НААН оголосила приймання документів від підприємств мережі Академії для участі у конкурсі на отримання часткової компенсації за бюджетною програмою КПКВК 6591080, відповідно постанови Кабінету Міністрів України від 18.03.2009 р. № 232 [2].

Устимівська дослідна станція рослинництва Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН є провідною установою Національного центру генетичних ресурсів рослин [3]. Очільником станції 22 роки працював видатний вчений, к.с.-г.н., почесний професор ПДАА М.В. Кір'ян, який більше піввіку досліджує наукову проблему вивчення світового генофонду культурних рослин та їх диких родичів з метою ефективного використання в селекції та рослинництві. Досліджено понад 35 тис. зразків пшениці вітчизняної та зарубіжної селекції, що дало змогу виділити і передати селекціонерам джерела і донори господарсько-цінних ознак для створення нових високоврожайних сортів.

На сьогодні колектив станції працює за єдиною державною науково-технічною програмою «Генетичні ресурси рослин». В даний час колекція станції налічує понад 26 тис. зразків 115 культур, що становить близько 20 % наявного в Україні генофонду культурних і дикорослих рослин.

Наукова діяльність спрямована на роботу з генетичними ресурсами рослин для використання в селекції високопродуктивних сортів і гібридів

сільськогосподарських культур. Важливою сферою діяльності станції є ведення первинного та елітного насінництва зернових, зернобобових, круп'яних, технічних, овочевих культур і картоплі [4].

Інформаційне забезпечення ведення діяльності Устимівської дослідної станції здійснюється у рамках бюджетного обліку. Як уже розглянуто раніше [5], структурні підрозділи науково-дослідних установ ведуть облік згідно з Планом рахунків бухгалтерського обліку державних установ, затвердженим наказом Міністерства фінансів України №1219 від 29.09.2015 р. (чинні з 1.01.2017 р.).

Особливістю обліку дослідних станцій є розмежування ведення наукової та господарської діяльності, відповідно витрат та надходжень за ними, які відображають у Наказі про облікову політику. Зокрема, рахунки класу 8 «Витрати», призначені для відображення інформації про витрати за обмінними та необмінними операціями. Склад витрат та порядок їх визнання визначаються відповідними Національними Положеннями (Стандартами) бухгалтерського обліку в державному секторі. Рахунки класу 7 «Доходи», призначені для відображення інформації про доходи (бюджетні асигнування, від реалізації продукції (робіт, послуг), від продажу активів, фінансові доходи та ін.) та податкові і неподаткові надходження, трансферти.

Висновки. Вивчення питання фінансування та інформаційного забезпечення діяльності дослідних станцій рослинництва свідчить про його надзвичайну важливість. Якщо оцінювати з державної точки зору, то рівень та обсяги фінансування показують загальний стан науки та адаптацію і оцінку її результатів на практиці. На жаль, оскільки загальне фінансування науки, а особливо аграрної, здійснюється за залишковим принципом, бюджетних коштів явно недостатньо для проведення повноцінної діяльності. Існування дослідних станцій, як флагманів науки, тримається винятково на ініціативі та відданості самих дослідників. Відповідно, у законсервованому стані знаходиться й інформаційне забезпечення, яке розробляється у міру компетенції бухгалтерії, оскільки не має централізованої методики ведення обліку. Подальшими напрямками дослідження мають бути можливі шляхи збільшення фінансування, державна підтримка реалізації наукових досліджень та її супровід на ринку, у тому числі зарубіжному.

Джерела та література

1. Вергунов В. А., Коваленко Н. П., Сайко О. В. До питання розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. *Наукові записки* / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія. 1999. Т. 14. Історія. Україніка та європеїстика. С. 88–92.
2. Сайт Національної академії аграрних наук України. URL : <http://naas.gov.ua/> (дата звернення : 18.03.2018).
3. Устимівська дослідна станція рослинництва. URL : <http://udsr.ucoz.ua> (дата звернення : 18.03.2018).
4. Тригуб О. В., Кір'ян В. М. Колекції генетичних ресурсів польових культур в Устимівській дослідній станції рослинництва. *Селекція і насінництво*. 2016. Вип. 110. С. 142–149.
5. Кирьян М. В., Радченко О. Д., Кирьян С. М. Учет бюджетного финансирования полевых опытных станций в Украине. *Известия Национальной Академии наук Республики Казахстан*. Серия аграрных наук, 2017. Вып. 3, № 39. С. 14–25.

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Куцина Л.В., Воронкова А.А.

Харківська державна зооветеринарна академія

(смт Мала Данилівка Дергачівського району Харківської області)

Економіка – це система життєзабезпечення, яка є сукупністю різноманітних галузей і видів діяльності. Метою економіки є виробництво матеріальних благ та надання послуг з метою задоволення різноманітних людських потреб. Основною умовою, чинником виробництва є економічні ресурси: природні, матеріальні, трудові і фінансові, які завжди мають обмежений характер. Обмеженість буває двох видів: відносною, як наслідок головного економічного протиріччя між безмежними людськими потребами і обмеженими економічними ресурсами (коли ресурси відтворюються, але їх неможливо виробляти в достатній кількості порівняно з існуючими потребами) та абсолютною (наслідок відсутності або недостатньої кількості окремих природних ресурсів), що пов'язане із вичерпаністю та невідтворюваністю благ, наприклад, природних копалин. Обмеженість ресурсів породжує конкуренцію і проблему вибору, який має бути раціональним одночасно і економічно (оптимальним, доцільним), і екологічно (технічно безпечним). Під час вибору, пов'язаного з обмеженими ресурсами, суб'єктам економіки доводиться вирішувати три фундаментальні проблеми: що виробляти (які товари й послуги і в якій кількості), як виробляти (які обмежені ресурси використовувати і за допомогою якої технології), для кого виробляти?

Ніхто не буде заперечувати, що вихідною і кінцевою метою функціонування будь-якого, і сільськогосподарського у тому числі, підприємства є одержання та постійне зростання прибутку. Виходячи з цього, більшість керівників сьогодні вважають, що найголовніше – це раціональні дії, які передбачають цілеспрямовану роботу із збільшення прибутку, скорочення витрат і посилення конкурентоспроможності.

Раціональне природокористування – це діяльність, спрямована на забезпечення сталого економічного розвитку за рахунок економічно і екологічно ефективних способів використання природно-ресурсного потенціалу за умови: збереження нормального середовища існування людства; запобігання можливих шкідливих наслідків людської діяльності; підтримання високої продуктивності природи та охорони і економічного використання її ресурсів. Але у реальній економіці раціональне природокористування супроводжується додатковими витратами і породжує постійний конфлікт між економічною і соціальною (екологічною) ефективністю. Наприклад, економічно ефективна (прибуткова, високорентабельна) діяльність може мати шкідливий вплив на фізичне здоров'я людини, навколишнє середовище, тобто бути соціально небезпечною. У цих умовах дуже важливо зробити правильний вибір, оптимально поєднати економічну доцільність і екологічну безпечність.

Надзвичайно актуальними проблеми раціонального природокористування є для сільського господарства і стосуються вони екологічного та ефективного використання земель сільськогосподарського призначення. Земля – це

найбільша цінність країни, її стратегічний природний ресурс, що є обов'язковою умовою будь-якої діяльності і джерелом життя людей та основним засобом виробництва у сільському господарстві.

Під екологічністю використання землі розуміють збереження природних властивостей сільськогосподарських угідь на основі господарювання, за якого застосовуються всі необхідні заходи для підвищення якості використовуваних земель, впровадження новітніх технологій для ведення екологічно безпечного тваринництва, налагодження співпраці з органами місцевого самоврядування у напрямі збереження навколишнього природного середовища, тощо.

Під ефективністю використання земель у сільському господарстві розуміють результативність витрат матеріальних і грошових засобів, які обов'язково супроводжують аграрне виробництво.

Але у сільському господарстві надзвичайно загострюється протиріччя між екологічною і економічною складовими землекористування, що спричинене двоякою сутністю землі у цій галузі – як природної компоненти і основного засобу виробництва. Звідси – необхідність вирішення суперечливих, абсолютно протилежних завдань: збереження природного ресурсу, що вимагає витрат, і інтенсивне використання землі як виробничої компоненти, що обіцяє дохід. Існування цього протиріччя зумовлює необхідність нормативно-правового регулювання земельних відносин та розробки відповідних правил використання земель сільськогосподарського призначення, які б враховували природні вимоги і вимоги товарного виробництва.

Аналізуючи результати аграрної реформи у нашій країні, маємо визнати, що це вдається не завжди. Підтвердженням цьому є масові порушення вимог раціонального та ефективного використання сільськогосподарських угідь; скорочення або відсутність робіт з комплексної агрохімічної меліорації земель; інших робіт, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів (дотримання сівозмін, мінімізація обробок, внесення органічних добрив, вапнування); заходів щодо запобігання ерозії ґрунтів. На жаль, український чорнозем із 12 % шаром гумусу тепер існує лише як експонат Інституту Луї Пастера в Парижі. Без активної стратегії відновлення родючості ґрунтів ми ситуацію не виправимо [1].

Однією із проблем раціонального землекористування в Україні є процеси корпоратизації. З одного боку, це позитивний процес розвитку конкурентоспроможного великотоварного агропромислового виробництва на інноваційній основі, що є об'єктивно необхідним в умовах сучасної інтеграції. Однак суттєвим недоліком формування і розвитку холдінгових об'єднань є втрата самостійності їх учасниками, зосередження уваги інвесторів лише на економічних результатах (вищощування високорентабельних культур, вузька спеціалізація, сезонний характер зайнятості) та ігнорування проблем екологічного і соціального характеру.

Агропромислове виробництво є і в подальшому буде залишатися економічною базою забезпечення життєдіяльності сільського населення (спроможність забезпечити працездатне населення повноцінними робочими місцями) та розвитку сільських територій (розбудова об'єктів інфраструктури) як соціальна складова раціонального використання ресурсів. Тому, важко

переоцінити роль економічно міцніших підприємств у забезпеченні соціально-виробничої розбудови та облаштуванні сільських територій, у підвищенні соціально-економічної результативності розвитку населених пунктів. Однак сьогодні реалізація таких можливостей, зазвичай, залежить тільки від бажання й ініціативності керівника підприємства, оскільки агрохолдинги, будучи невід'ємною структурно-функціональною складовою сільських територій, зареєстровані, зазвичай, у містах. Як наслідок цих процесів маємо: занепад соціальної інфраструктури села, що призводить до погіршення трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств, та зниження якості виробництва, а далі – вплив і деградація робочої сили, обезлюднення сіл, їх зникнення та поява депресивних сільських територій. Кількість сільських населених пунктів за 2007–2017 р.р. зменшилася на 185 од., а за 25 років (1991–2016) – на 468 од. [2].

Варто зазначити, що незважаючи на нормативно-правове забезпечення контролю за використанням та охороною природних ресурсів, який є однією із функцій державного управління, проблема раціонального використання земель сільськогосподарського призначення в Україні ускладнюється, що вимагає подальших досліджень та практичної реалізації.

Джерела та література

1. Скоцик Віталій. Як нам жити в епоху змін? Київ : Самміт-книга, 2017. 176 с.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України: статистична інформація. URL : www.ukrstat.gov.ua (дата звернення : 18.03.2018).

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ КУЛЬТУРЫ БАМИИ В УКРАИНЕ

Позняк А.В.

*Опытная станция «Маяк» Института овощеводства и бахчеводства НААН
(с. Круты Нежинского района Черниговской области)*

Современное понимание рационального и правильного питания предусматривает освоение и использование широкого ассортимента овощной продукции. Это позволяет разнообразить пищевой рацион, продлить период потребления витаминной продукции. Решить настоящую проблему возможно путем усовершенствования структуры выращивания и потребления овощей за счет введения в культуру новых ценных видов овощных растений, создания сортов малораспространенных, нетрадиционных видов для различных зон возделывания с целью расширения ареала их распространения и освоения в производство [1]. Нетрадиционной культурой для овощеводства Украины является бамиа, или гибискус съедобный (*Hibiscus esculentus* L. (*Abelmoschus esculentus* (L.) Moench) – однолетнее деликатесное овощное растение семейства Мальвовые (*Malvaceae*). Плоды бамии – незрелые 3–6 суточные завязи – ценный диетический продукт, богатый на белковые вещества, аскорбиновую кислоту (до 45 мг%), содержат каротин и витамины группы В. Значительное содержание в плодах слизистых веществ делает их незаменимыми в диетическом питании больных язвой желудка и гастритом. Доведено, что употребление завязей бамии

способствует возобновлению сил организма после истощения. Завязи используются в пищу в вареном, жареном и тушеном виде. Завязи бамии почти не имеют вкуса, поэтому они хорошо сочетаются с другими овощами, а также мясом и рыбой. Из приправ к бамии целесообразно использовать порошок кари, перец горький, тмин, чеснок, базилик. Аналогично применяют и незрелые семена, которые могут быть использованы на замену зеленого горошка. Из предварительно поджаренных созревших семян готовят суррогат кофе. В семенах содержится до 20 % масла, которое за своими свойствами подобно к оливковому. Для длительного хранения завязи рекомендуется сушить, замораживать, консервировать. Созревшие высушенные плоды, размолотые в пудру, в некоторых странах используют как пряность [2, 3].

В Украине в настоящее время растение достаточно популярно среди овощеводов, но остается малораспространенным. Основные причины этого – отсутствие до недавнего времени отечественных сортов, пригодных для выращивания в различных почвенно-климатических зонах, а также отсутствие разработок отдельных элементов технологии возделывания, способных обеспечить стабильное семеноводство в местах товарного производства [4]. На ОС «Маяк» ИОБ НААН научно-исследовательская работа с данным видом проводится с 1993 г. [5]. Цель исследований – создать и внедрить в производство адаптированные к условиям возделывания в зонах Лесостепи и Полесья Украины сорта бамии, изучить технологические аспекты возделывания культуры на товарные и семенные цели.

Полевые опыты проводили на опытном поле ОС «Маяк» ИОБ НААН в с. Бакланово Нежинского района Черниговской области. Селекционную работу проводили по общепринятым методикам и современным рекомендациям с учетом ботанико-биологических особенностей вида [5–8], оценку созданных сортов на ООС-тест (однородность, отличимость, стабильность) – по собственной методике, утвержденной в Государственной службе по охране прав на сорта растений Украины [9].

На ОС «Маяк» ИОБ НААН проведены комплексные исследования бамии на предмет интродукции, селекции, изучения и разработки элементов технологии возделывания на товарные и семенные цели [1, 5, 7, 10, 11]. В результате селекционной работы на ОС «Маяк» ИОБ НААН созданы первые (и единственные в Украине) сорта бамии – Сопилка и Диброва, внесенные в Государственный реестр сортов растений, пригодных для распространения в Украине [12].

Сорт Сопилка относится к среднерослым – высота стебля составляет 115–120 см, диаметр на уровне почвы – 2–2,5 см, диаметр растения – 50–60 см. Интенсивность антоциановой окраски стебля умеренная. Форма листовой пластинки в нижней части стебля – пятилопастная, в средней и в верхней – рассеченная. Цветок сравнительно маленький – 6,7–7,8 см в диаметре, желтой окраски умеренной интенсивности; пятно в основе венчика цветка среднее за величиной и умеренное за интенсивностью окраски (малиновое). Завязь светло-зеленой окраски без проявления антоциана, огрубение ее наступает при достижении длины около 11 см. Плод в биологической спелости умеренно

зеленой окраски, со слабым проявлением антоциана. Длина плода средняя – 18–21 см, диаметр – средний – 2,0–2,2 см. При выращивании на семенные цели формируется среднее количество плодов на растении – 8–11 шт. Семена оливковой окраски, среднее количество семян в плоде – 45–50 штук, масса 1000 штук семян – 72–75 г.

Сорт среднеспелый, период от массовых всходов к первому сбору завязей составляет 58–68 дней, к созреванию семян – 118–125 дней. Товарная урожайность завязей – 2,5 т/га, урожай ранней продукции за первые 3 сбора – 0,5–0,7 т/га. Средняя масса товарного плода при регулярных сборах составляет 7,8–8 г. Период плодоношения длится 28–34 дней.

Сорт бамии Диброва относится к низкорослым сортам: высота стебля составляет 65–80 см, диаметр стебля на уровне почки – тонкий – 1,5–1,9 см, диаметр растения – 50–60 см. Антоциановая окраска на стебле отсутствует. Форма листовой пластинки в нижней и средней части стебля пятилопастная, в верхней – рассеченная. Цветок среднего размера, диаметром 7,5–9 см, умеренной желтой окраски, пятно в основе венчика цветка среднее за величиной, темное за интенсивностью окраски (темно-малиновое). Завязь темно-зеленой окраски без проявления антоциана, ее огрубение наступает при достижении длины около 9 см. Плод в начале биологической спелости темно-зеленой окраски, без проявлений антоциана. Длина плода средняя – 18–21 см, диаметр – 2,6–3 см. При выращивании на семенные цели на растении формируется 5–8 плодов. Семена оливковой окраски, среднее количество семян в плоде – 47–50 шт., масса 1000 штук семян составляет 66–70 г.

Сорт Диброва относится к среднеспелым, период от массовых всходов до первого сбора завязей составляет 58–68 дней, к созреванию семян – около 120 дней. Урожайность завязей (товарная) – 2,5–3,0 т/га, в т. числе ранняя за первые 3 сбора – 0,64–0,78 т/га. Средняя масса завязи при регулярном сборе составляет 9 г. Период плодоношения длится 28–34 дня.

Оба отечественные сорта рекомендуется выращивать в открытом грунте; завязи использовать в диетическом питании. Важная особенность созданных сортов – адаптированность к условиям выращивания в условиях Лесостепи и Полесья Украины, что позволяет распространять культуру в данных регионах.

Бамия светло- и теплолюбивое растение. Она растет на разнообразных почвах, но предпочитает легкие по механическому составу, питательные. Участок выбирают с южной экспозицией, защищенный от северных ветров, практикуют посев на грядах. В производственных условиях рекомендуется с осени перед пахотой на зябь внести на гектар 30 тонн навоза и 400–500 кг/га суперфосфата. На легких почвах необходимо внести сульфат калия в дозе 250–300 кг/га. Весной вносят аммиачную селитру в дозе 250–300 кг/га, одну половину которой при посеве, а другую – в фазу массового цветения. Однако при распространении растения в северные регионы дозу необходимо уменьшить (учитывая сокращение периода вегетации культуры с целью предотвращения «жирования» – чрезмерного развития вегетативной массы в ущерб плодоношению).

Рано весной проводят закрытие влаги, две культивации, а непосредственно

перед посевом – предпосевную обработку почвы комплексными агрегатами.

Семена бамии прорастает при температуре почвы выше +15°C. На Полесье и в Лесостепи Украины это I–II декады мая. Ориентиром может служить срок посева огурца в открытый грунт. При посеве непосредственно в открытый грунт ширина междурядий составляет 70 см. Норма высева 15–25 кг/га, глубина заделки семян 1–3 см. Всходы появляются через 8–15 дней. Они подвержены повреждению поздними заморозками, поэтому необходимо применять все доступные мероприятия, направленные на предотвращение этого явления (задымление, укрытие неткаными укрывными материалами). После появления всходов формируют густоту стояния растений в рядке, оставляя их через 20–25 см. Выращивая бамию рассадным способом, следует иметь в виду, что растения плохо переносят пересадку, поэтому рассадку необходимо выращивать в торфяно-перегнойных горшочках и при высаживании на постоянное место не допускать повреждения корневой системы. Выращивая рассадку и/или растения в сооружениях защищенного грунта, обязательно нужно проветривать парники и теплицы, поскольку растение не выдерживает чрезмерной влажности воздуха. Возраст рассадки может быть 30–45 дней. К преимуществам рассадного способа выращивания можно отнести возможность распространения бамии в северные регионы, в частности более продуктивных образцов, а также получать большие урожаи за счет более раннего вступления растений в фазу плодоношения.

Не смотря на то, что растение относительно засухоустойчиво, в фазу всходов требует достаточного количества влаги. Иначе период прорастания значительно затягивается. В первый месяц растение развивается медленно.

Уход за посевами включает 3–4 рыхления почвы в междурядьях (до смыкания рядков), борьбу с сорняками и почвенной коркой, формирование густоты, при необходимости в период плодоношения – поливы. Эффективным приемом является мульчирование посевов. При выращивании для получения товарной продукции – регулярные сборы плодов (завязей), не допуская их огрубения. Растения в период вегетации могут повреждаться тлей, совками, в парниках и теплицах основными вредителями бамии являются белокрылка, красный паутинный клещ, трипсы; из болезней – мучнистая роса. Борьбу проводят на семенных участках химическими препаратами, разрешенными для использования в Украине. На товарных посевах обработка химическими веществами не допускается.

Растения высокорослых сортов для защиты от ветровала рекомендуется окучивать, подвязывать к колям, защищать щитами и другими укрытиями. Для увеличения коэффициента ветвления растений, их верхушку прищипывают на высоте 30–60 см. Выращивая на семена, целесообразно широко практиковать приемы, которые способствуют ускорению созревания – чеканку, формирование количества плодов на растении, созревание растений и отдельных плодов и т.п. Необходимо иметь страховой фонд семян на 1–2 года, особенно в северных областях – регионах рискованного семеноводства. Бамия – факультативный самоопылитель, пространственная изоляция между посевами разных сортов должна составлять: на открытой местности – 20 м, на защищенной – в половинном размере.

Выводы. На ОС «Маяк» ИОБ НААН проведены комплексные исследования малораспространенного на территории Украины деликатесного овощного растения бамии, в частности интродукция, селекционная работа, изучение и разработка элементов технологии возделывания на товарные и семенные цели, информационно-разъяснительная работа о ценных свойствах продукции среди потребителей. На станции созданы сорта Сопилка и Диброва, рекомендуемые для внедрения в агроформированиях различных форм собственности и хозяйствования и в частном секторе.

Источники и литература

1. Позняк О. В. Селекційно-методологічні розробки як основа збільшення асортименту малопоширених видів овочевих рослин в Україні. *Основи біологічного рослинництва в сучасному землеробстві* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Умань, 21–22 черв. 2011 р., / Уманськ. нац. у-т садівництва. Умань : Уманське комун. вид.-поліграф. підприємство Черкас. обл. ради, 2011. С. 182–187.
2. Позняк А., Харицкий Н., Маленко А. Бамия – деликатесный овощ. *Овощеводство*. Киев : Юнивест Медиа, 2007. №1 (25) янв. С. 40–46.
3. Позняк О. В., Харицкий М. В., Маленко А. М. Бамія (гібіск істівний). Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. 28 с.
4. Кривець Д. О., Позняк О. В. Бамія на півночі України: проблеми і перспективи. *Овочівництво і баштанництво* : міжвід. темат. наук. зб-к. Харків : ВАТ «Харківська друкарня № 2», 2003. Вип. 48. С. 335–338.
5. Позняк А. В. Результати селекції бамии в Україні. *Інноваційні напрямки наукової діяльності молодих вчених в галузі рослинництва* : зб. тез III-ої Міжнар. наук. конф. молодих вчених, присвяч. 40 річчю утворення Ради молодих вчених в Інституті рослинництва ім. В. Я. Юр'єва, м. Харків, 20–22 черв. 2006 р. Харків : ІР ім. В. Я. Юр'єва, 2006. С. 69–70.
6. Методика дослідної справи в овочівництві і баштанництві / за ред. Г. Л. Бондаренка і К. І. Яковенка. Харків : Основа, 2001. 369 с.
7. Позняк О. В. Селекційний аспект поширення гібіску істівного (бамії) на Чернігівщині. *Сучасні аспекти ведення сільського господарства* : матеріали II наук.-практ. конф. молодих вчених, м. Чернігів, 23 січ. 2008 р. Чернігів : ЦНТЕІ, 2008. С. 60–61.
8. Сучасні методи селекції овочевих і баштанних культур / за ред. Т. К. Горової і К. І. Яковенка. Харків, 2001. 644 с.
9. Кривець Д. О., Позняк О. В. Методика проведення експертизи сортів гібіску істівного (бамії) (*Hibiscus esculentus* L.) на відмінність, однорідність і стабільність. Методики проведення експертизи сортів рослин на відмінність, однорідність і стабільність (ВОС) (плодово-ягідні та ароматично-смакові). *Охорона прав на сорти рослин* : офіц. бюл. Київ : Алефа, 2007. Вип. 1, ч. 4/2007. С. 79–87.
10. Позняк А. В. Агротехнічний аспект розповсюдження бамии в агроформированиях различных форм собственности на территории Украины. *Аграрний форум – 2007* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяч. 30-й річчю заснування Сум. нац. аграр. ун-ту, м. Суми, 4–6 квіт. 2007 р. Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. Ч. 1. С. 74–75.
11. Позняк О. В. Рекомендації по вирощуванню насіння гібіску істівного (бамії). *Інформ. листок*. Чернігів : ЦНТЕІ, 2008. № 31-2008. 12 с.
12. Державний реєстр сортів рослин придатних для поширення в Україні у 2016 році (станом на 15.03.2016 р.). С. 321. URL : <http://vet.gov.ua/sites/default/files/Reestr%2015.03.16.pdf> (дата звернення : 18.03.2018).

**ЗБАГАЧЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ СОРТІВ МАЛОПОШИРЕНИХ
І НЕТРАДИЦІЙНИХ ОВОЧЕВИХ РОСЛИН НОВИМИ ОПВ,
ВНЕСЕНИМИ ДО ДЕРЖРЕЄСТРУ У 2017 р.**

Позняк О.В.¹, Чабан Л.В.¹, Ткалич Ю.В.²

*¹Дослідна станція «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН
(с. Крути Ніжинського району Чернігівської області)*

²Чернігівська обласна державна адміністрація (м. Чернігів)

Актуальним напрямом досліджень на Дослідній станції «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН є селекція малопоширених видів овочевих рослин різноманітного напрямку використання: пряно-смакових, пряно-ароматичних, зеленних, делікатесних тощо. Низка сортів, створених в останні роки в установі після проведення науково-технічної і кваліфікаційної експертизи у 2017 р. включені до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні [1]. Актуальним завданням в цьому напрямі досліджень на ДС «Маяк» ІОБ НААН нині є реалізація/передача права власності на об'єкти права інтелектуальної власності (ОПВ) – сорти рослин, укладання ліцензійних договорів на інтелектуальний продукт.

Мета досліджень: розширення вітчизняного асортименту малопоширених овочевих рослин за рахунок створення сортів з високими показниками продуктивності, якості продукції, поліпшеним біохімічним складом, адаптованих до умов вирощування у зонах Лісостепу і Полісся України.

Селекційна робота проводилася за загальноприйнятими методичними рекомендаціями [2] з урахуванням ботанічних і біологічних особливостей конкретного виду рослин. При виконанні науково-дослідної роботи були використані польовий метод, супутні фенологічні, біометричні, статистичні дослідження. Розширення асортименту та зростання обсягу споживання високовітамінної овочевої продукції можливе за рахунок освоєння виробництва малопоширених видів, до яких належать, зокрема, зеленні, пряно-смакові та пряно-ароматичні овочеві рослини. Нижче подана господарська характеристика 6 нових сортів рослин, створених на Дослідній станції «Маяк» ІОБ НААН, за якими, згідно наказів Міністерства аграрної політики та продовольства України, у 2017 р. прийнято рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту та майнового права інтелектуальної власності на сорт [1].

У результаті проведеної селекційної роботи на Дослідній станції «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН створено новий сорт кропу пахучого Санат. За наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 248 від 19.05.2017 р. прийнято рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту, а за наказом № 481 від 18.08.2017 р. – відповідно рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на сорт. Кількість листків у молодій рослині 8 штук; довжина листка 26–28 см, ширина близько 21 см; довжина черешка 6–7 см, ширина 0,6 см; довжина кінцевих часток листка 0,8 см; висота рослини у салатній стадії 18,0 см, діаметр 40,5 см; висота рослини в період масового цвітіння 130 см;

кількість гілок першого порядку 6 штук; діаметр головного зонтика 18 см; кількість променів головного зонтика до 50 штук. Урожайність зеленої маси у салатній стадії – 12,2 т/га, у технічній стиглості – 28,0 т/га. У зеленій масі сорту Санат у фазі початку утворення квітконосного пагона міститься: сухої речовини 14,68 %, загального цукру 3,06 %, аскорбінової кислоти 106,34 мг/100 г.

Створено конкурентоспроможний сорт петрушки городньої коренеплідного різновиду Найда. За Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 137 від 16.03.2017 р. прийнято рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту, за наказом № 481 від 18.08.2017 р. – відповідно рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на сорт.

Сорт коренеплідного різновиду, вирізняється високою товарністю укорочених коренеплідів без бічних корінців: загальна 45,0 т/га, товарна урожайність – 42,5 т/га за товарності 94,5% (у стандарту – сорту Харків'янка – відповідно 39,5 т/га, 35,2 т/га та 88,9 %). Маса одного товарного коренеплоду нового сорту 146,2 г. Завдяки короткому потовщеному коренеплоду сорт можна вважати придатним для механізованого збирання, на легких ґрунтах коренеплоди висмикуються без підкопування. Результати біохімічного аналізу: вміст сухої речовини 19,17 %, загального цукру 2,50 %, аскорбінової кислоти 147 мг/100 г. Коренеплід довжиною 14,5 см, діаметром 5,3 см (індекс форми 2,73); гладенький, без бічних коренів (галуження відсутнє або дуже слабке).

Створено новий сорт пастернаку посівного Пульс. За Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 137 від 16.03.2017 р. прийнято рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту, за наказом № 481 від 18.08.2017 р. – відповідно рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на сорт. Сорт вирізняється високою урожайністю коренеплідів: загальна урожайність 63,9 т/га, товарна – 59,2 т/га за товарності 92,7 %. Коренеплід з гладенькою поверхнею, за формою – широкообернено-трикутний. Коренеплід завдовжки 23,1 см, діаметром 9,2 см (індекс форми 2,51); відстань від найширшої точки коренеплоду до розетки мала. Глибина заглиблення розетки середня. Коренеплід широкообернено-трикутної форми. Забарвлення шкірки коренеплоду біле, поверхня коренеплоду гладенька, забарвлення м'якоті біле. Сорт високотехнологічний: придатний до механізованого збирання, на легких ґрунтах за достатнього зволоження коренеплоди висмикуються з ґрунту без підкопування. Методом індивідуально-масового добору із місцевої популяції створено сорт фізалісу опушеного (суничного) Нектар. За Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 248 від 19.05.2017 р. прийнято рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту, за наказом № 481 від 18.08.2017 р. – відповідно рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на сорт. Урожайності плодів 12,0 т/га маса одного плоду 2,5 г. Вегетаційний період 80 діб. Вирізняється стійкістю проти борошнистої роси – 7 б., фітофторозу – 9 б., посухостійкістю 7 б., стійкістю до полягання 7 б. Вміст у плодах: розчинної сухої речовини 11,33 %, загального цукру 10,13 %, аскорбінової кислоти 43,99

мг/100 г; титрована кислотність 0,48 %. Придатний для безрозсадного вирощування, споживання у свіжому вигляді і для переробки. Плоди за розміром малі: за довжиною 1,4 см, за діаметром 1,5 см. Форма повздовжнього і поперечного розрізів плоду округла.

В установі створено сорт материнки звичайної Оранта. За Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 399 від 21.10.2016 р. прийнято рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту, за наказом № 11 від 19.01.2017 р. – відповідно рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на сорт. Створено методом індивідуально-масового добору із місцевої гетерогенної популяції. Урожайності зеленої маси за 2 збори – 48,6 т/га, рослина з великою кількістю генеративних стебел – 86 шт., вирізняється стійкістю проти борошнистої роси – 7 б., зимостійкістю – 9 б., посухостійкістю 7 б., стійкістю до полягання 9 б. Вміст в салатній стадії: сухої речовини 15,47 %, загального цукру 2,05 %, аскорбінової кислоти 356 мг/100 г; загального цукру в період цвітіння 3,33 %. Вегетаційний період 135 діб. Використання універсальне. Вирізняється однорідністю, компактним габітусом куща, білим забарвленням квіток і відсутністю антоціанового забарвлення на стеблі, декоративністю.

У результаті проведеної селекційної роботи в установі створено гібрид селери коренеплідного різновиду Світоч F₁. За Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 248 від 19.05.2017 р. прийнято рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на поширення гібриду, а за наказом № 481 від 18.08.2017 р. – відповідно рішення про виникнення майнового права інтелектуальної власності на гібрид.

Гібрид селери коренеплідної Світоч F₁ придатний для вирощування безрозсадним способом на богарі у зонах Лісостепу і Полісся України. Загальна та товарна урожайність коренеплідів за вирощування таким способом становила 23,0 т/га та 20,8 т/га за товарності 90,4 % (у стандарту сорту Рома відповідно 19,7 т/га, 17,9 т/га та 90,8 %). Маса одного товарного коренеплоду 280–310 г. Маса листя до маси коренеплідів складає 45 %, кількість листків 16–20 шт. Біохімічний склад коренеплідів: сухої речовини 9,62 %, загального цукру 5,44 %, аскорбінової кислоти 6,94 мг/100 г, нітратів 653 мг/кг (при ГДК 2000 мг/кг). Гібрид стійкий проти білої гнилі та борошнистої роси (7 балів); холодостійкість у перший рік вегетації висока – 9 балів, стійкість до стеблуння, посухостійкість 7 балів.

Висновки. Створені на ДС «Маяк» ЮБ НААН сорти малопоширених овочевих рослин – кропу пахучого Санат, петрушки городньої коренеплідного різновиду Найда, пастернаку посівного Пульс, фізалісу опушеного (суничного) Нектар, материнки звичайної Оранта та гібрид селери коренеплідного різновиду Світоч F₁ конкурентноспроможні на ринку, відповідають вимогам, що висуваються до сучасних інноваційних селекційних розробок в овочівництві і рекомендовані для впровадження в усіх зонах України у відкритому і в закритому ґрунті. Сфери освоєння: сільськогосподарські підприємства різних форм власності та господарювання, що займаються вирощуванням і збутом овочевої продукції та приватний сектор.

Джерела та література

1. Державний реєстр сортів рослин придатних для поширення в Україні у 2017 році (реєстр є чинним на 02.10.2017 р.), 411 с. URL : <http://http://minagro.gov.ua/system/files/Reestr%2002%2010%202017.pdf> (дата звернення : 18.03.2018).
2. Сучасні методи селекції овочевих і баштанних культур / за ред. Т. К. Горової і К. І. Яковенка. Харків, 2001. 644 с.

СЕЛЕКЦІЯ ОГІРКА НІЖИНСЬКОГО СОРТОТИПУ – ЗАПОРУКА ВІДРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ЗАСОЛЮВАЛЬНОГО ПРОМИСЛУ В ІСТОРИЧНІЙ ЗОНІ

Птуха Н.І., Позняк О.В., Несин В.М.

*Дослідна станція «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН
(с. Крути Ніжинського району Чернігівської області)*

На основі сорту огірка народної селекції Ніжинський місцевий у м. Ніжині (і прилеглих районах) Чернігівської області розвивався славнозвісний ніжинський огірковий промисел. У кінці ХХ ст. (у промислових масштабах – і донині) вирощування сортів огірка ніжинського сорто типу в регіоні, як і в цілому в державі, було припинено через їх низьку стійкість проти пероноспорозу (несправжньої борошнистої роси), епіфітотія якого спостерігається з кінця 80-х років минулого століття. Водночас занепала через брак сировини і переробна промисловість, її відновлення відбувалося на основі сортів і гібридів іноземної селекції [1].

З метою збереження сорту огірка Ніжинський місцевий проводиться пошукова і селекційна робота науково-дослідними установами, що розташовані в регіоні, зокрема Дослідною станцією «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН. Так, на Селекційно-дослідній станції «Маяк» (тепер ДС «Маяк» ІОБ НААН), створеній в насінницькому радгоспі ім. Котовського в с. Крути Ніжинського району Чернігівської області за наказом Міністерства сільського господарства СРСР № 192 від 26 квітня 1974 р. з метою удосконалення технології механізованого вирощування і збирання насіння овочевих культур та кормових коренеплодів в районах Полісся УРСР, з самого початку діяльності установи згідно тематичних планів проводилась науково-дослідна робота з сортом огірка народної селекції Ніжинський місцевий з вивчення різноманітних аспектів: проводилися морфологічно-біометричний опис сортопопуляції, підтримання сорту у чистоті, селекційно-насінницька робота з сортопопуляцією. В даний час всі ці напрями відроджені і включені в тематичний план досліджень установи.

На сьогодні вже створений вітчизняний сортимент огірка саме ніжинського сорто типу, з високими засолювальними якостями, притаманними класичному сорту, що характеризується відносною стійкістю проти згубного захворювання.

Важливим етапом в дослідженні сорту огірка Ніжинський місцевий в сучасних умовах є його реєстрація в Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні. Це пов'язано з тим, що відповідно до

чинного законодавства сорти, які не внесені в Реєстр, не можуть вирощуватись на території України. Отож першим кроком діяльності науковців Дослідної станції «Маяк» Інституту овочівництва і баштанництва НААН було «узаконення» існування самого класичного сорту, який був виключений з Держреєстру як такий, що втрачений в Україні. Проте на ДС «Маяк» ІОБ НААН цей сорт «жив», проводилось його первинне насінництво, тривала селекційна робота тощо. З 2009 р. розпочалася копітка робота щодо офіційної реєстрації сорту, фактично – відновлення його у Держреєстрі. Після проведення усіх заходів щодо проведення науково-технічної експертизи в експертних закладах системи державного сортовипробування сорт огірка Ніжинський місцевий у 2016 р. внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, а ДС «Маяк» ІОБ НААН визнана підтримувачем сорту [2]. Отже, є всі підстави сподіватися, що цей славнозвісний сорт, який був еталоном засоловального типу протягом кількох сторіч, не залишиться в історії, а буде відроджений, збережений і поліпшений. Принаймні, на ДС «Маяк» ІОБ НААН він є *de facto*. Відтак відродження огіркового промислу на його основі (і новітніх формах ніжинського сорто типу з притаманними класичному сорту властивостями) – цілком реально.

Водночас на Дослідній станції «Маяк» ІОБ НААН триває робота зі створення новітнього сортименту огірка ніжинського сорто типу. Так, в установі проведена масштабна селекційна робота з огірком, у результаті якої не лише відроджено, збережено і підтримується класичний сорт народної селекції Ніжинський місцевий, а також одержано конкурентноздатні інноваційні розробки, а саме гібрид огірка Джекон F_1 та сорти Ніжинський дар, Ніжинський 23 і Дарунок осені (усі на сьогодні внесено до Державного реєстру сортів, придатних для поширення в Україні). Гібрид огірка Сармат F_1 проходить науково-технічну експертизу в експертних закладах системи державного сортовипробування.

Сорт Ніжинський місцевий. Класичний сорт Ніжинський місцевий вперше був районований у 1946 році. Він середньопізній: від посіву до початку плодоношення – 48–65 діб, насіння дозріває через 95–110 діб. Смакові якості свіжих і солоних огірків високі. Стебла розгалужені, завдовжки 1,4–2 метри, листки середнього розміру з виїмчастими краями. Зав'язь видовжено-яйцеподібна і циліндрична зі щільним опушенням чорного забарвлення. Плід-зеленець видовжено-яйцеподібний, у поперечному розрізі – тригранний. Ребристість виражена добре. Бугорки (горбики) – середнього розміру і великі. Забарвлення плодів зелене, з поздовжніми смугами до 1/4–1/3 їх довжини.

Гібрид Джекон F_1 . Належить до середньоранніх, від масових сходів до початку плодоношення 38–43 доби. Рослини переважно жіночого типу цвітіння. Гібрид високоврожайний: середня загальна урожайність 32,6 т/га, товарна – 25,5 т/га. Період плодоношення залежить від погодно-кліматичних умов і в середньому триває 47 діб. Плоди гібриду мають привабливий товарний вигляд, високі смакові якості, придатні для соління та консервування. Дегустаційна оцінка свіжих плодів 4,7 балів, солоних – 4,8 балів. Гібрид відносно стійкий проти пероноспорозу.

Сорт Ніжинський дар. Сорт огірка середньопізній, від масових сходів до початку плодоношення 46 діб. Насіння дозріває через 85–100 діб. Тривалість плодоношення 42 доби. Урожайність плодів 32 т/га. Стійкість проти пероноспорозу у сорту Ніжинський дар висока – 7 балів. Результати біохімічного аналізу плодів нового сорту Ніжинський дар: вміст сухої речовини 5,49 %; загального цукру 2,12 %; аскорбінової кислоти 14,00 мг/100 г; нітратів 49 мг/кг.

Дегустаційна оцінка свіжих плодів – 4,86 балів, солоних – 5,0 балів. Новий сорт за засолювальними якостями знаходиться на рівні сорту Ніжинський місцевий і пропонується до впровадження для доповнення класичного сорту.

Сорт Ніжинський 23. Сорт середньопізній, від масових сходів до початку плодоношення 45 діб. Насіння дозріває через 85–100 діб. Тривалість плодоношення 56 діб. Virізняється високою загальною та товарною урожайністю плодів: 33,6 т/га та 28,4 т/га відповідно, що переважає стандарт сорт Джерело на 13,8 та 15,4 % при товарності відповідно 84,5 і 83,3 %. Період від масових сходів до початку плодоношення 45 діб, у стандарту 42 доби. Період плодоношення нового сорту 56 діб. Стійкість проти пероноспорозу у сорту Ніжинський 23 висока – 7 балів, що на рівні стандарту (у вихідного сорту стійкість середня – 5 балів). Результати біохімічного аналізу плодів нового сорту Ніжинський 23: вміст сухої речовини 4,92 %; загального цукру 2,26 %; аскорбінової кислоти 13,29 мг/100 г; нітратів 40 мг/кг. Дегустаційна оцінка свіжих плодів – 4,9 балів, солоних – 5,0 балів. Новий сорт за засолювальними якостями знаходиться на рівні сорту Ніжинський місцевий і пропонується до впровадження для доповнення класичного сорту.

Сорт Дарунок осені. Середньоранній, від масових сходів до початку плодоношення 40 діб. Насіння дозріває через 85–100 діб. Тривалість плодоношення 58 діб. Урожайність плодів 27,1 т/га, товарна – 21,1 т/га, товарність 78 %. Кількість діб від масових сходів до початку плодоношення – 40, період плодоношення – 58 діб. Результати біохімічного аналізу плодів: вміст сухої речовини 4,11 %; загального цукру 2,26 %; аскорбінової кислоти 9,69 мг/100 г.; нітратів 237 мг/кг. Дегустаційна оцінка свіжих плодів – 5,0 балів, солоних – 4,5 балів. Універсального використання.

У результаті проведеної селекційної роботи створено **гібрид Сармат F₁**, який знаходиться у державному сортовипробуванні. Згідно повідомлення Українського інституту експертизи сортів рослин №3150 (лист 45-2-10-3/3974 від 13.11.2017 р.), за результатами аналізу польових досліджень на ВОС у 2017 р. у Якимівському секторі польових досліджень Філії УІЕСР Запорізького ОДЦЕСР, однорідність гібриду була у межах норми. Гібрид середньопізній, від масових сходів до початку плодоношення 46 діб. Насіння дозріває через 85–100 діб. Тривалість плодоношення 60 діб. Virізняється високою загальною та товарною урожайністю плодів: 42,2 т/га та 36,2 т/га відповідно, що переважає стандарт гібрид Джекон F₁ на 34,8 та 40,3 % при товарності відповідно 85,8 і 82,4 %. Період від масових сходів до початку плодоношення 46 діб, у стандарту 44 доби. Період плодоношення нового сорту 60 діб. Стійкість проти пероноспорозу у гібриду огірка Сармат F₁ висока – 7 балів, що на рівні стандарту. Результати біохімічного аналізу свіжих плодів нового гібриду огірка Сармат F₁:

вміст сухої речовини 4,23 %; загальний цукор 2,09 %; аскорбінова кислота 11,62 мг/100г; нітрати 44,05 мг/кг при 3,95 %, 1,58 %, 9,69 мг/100 г та 69,9 мг/кг у стандарту; солоних плодів – загальний цукор 0,32 %; аскорбінова кислота 8,33 мг/100г; титрована кислотність 0,75 %, сіль 2,59 %. Дегустаційна оцінка свіжих плодів – 4,9 балів, солоних – 4,9 балів. Новий гібрид огірка Сармат F₁ за засоловальними якостями знаходиться на рівні стандарту – сорту Ніжинський місцевий і пропонується до впровадження для доповнення класичного сорту.

Висновки. Сорт огірка народної селекції Ніжинський місцевий відроджений на Дослідній станції «Маяк» ІОБ НААН, у 2016 р. його внесено до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, а установа визнана підтримувачем цього сорту. Отже, відродження традиційного засоловального огіркового промислу на його основі (і новітніх формах ніжинського сорто типу з притаманними класичному сорту властивостями) є реальним і перспективним.

Створені на ДС «Маяк» ІОБ НААН гібрид огірка Джекон F₁ та сорти Ніжинський дар, Ніжинський 23 і Дарунок осені (ніжинського сорто типу, придатні для засоловання) конкурентноздатні на ринку, відповідають вимогам, що висуваються до сучасних інноваційних селекційних розробок в овочівництві і рекомендовані для впровадження в усіх зонах України у відкритому ґрунті. Сфери освоєння: сільськогосподарські підприємства різних форм власності та господарювання, що займаються вирощуванням і збутом овочевої продукції та приватний сектор, переробні (консервні) підприємства. Створений на Дослідній станції «Маяк» ІОБ НААН гібрид огірка Сармат F₁ проходить науково-технічну експертизу в експертних закладах системи державного сорто випробування. Робота зі створення новітнього сортименту огірка в установі триває за завданням 18.00.01.29.П. «Створити високопродуктивні гетерозисні гібриди огірка засоловального типу на основі ніжинського генотипу»; № державної реєстрації 0116U000044.

Джерела та література

1. Позняк О. В. Славетний огірок із Ніжина. Ніжин : видавець Лисенко М. М., 2013. 96 с.
2. Державний реєстр сортів рослин придатних для поширення в Україні у 2018 році (станом на 24.01.2018 р.). URL : <http://sops.gov.ua/reestratsiya-prav/reiestry/reiestr-sortiv-roslyn-ukrainy> (дата звернення : 18.03.2018).

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ АГРОСЕКТОРУ

Радченко О.Д.

ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ)

Наукове забезпечення реформування бюджетної підтримки агросектору передбачає добір основних факторів, що сформували аграрний бюджет, їх аналіз та визначення прогностичної стратегії реформ.

Як має розвиватися сільське господарство в умовах сучасної економіки для України? Має відбуватися ломка старих підходів, чи еволюційне нарощування

нового знання і аграрних технологій, оскільки навіть по систематизації типів суспільств: аграрне, індустріальне та постіндустріальне як бачимо, аграрне є нижчою ланкою і антиподом постіндустріального? Залежно від відповіді на це запитання, має формуватися і державна підтримка сільського господарства. Тобто, на даний момент важливо як запозичення досвіду державної підтримки сільського господарства в постіндустріальних країнах світу, так і розуміння ситуації, якими хвилями, якої напруженості та у якому середовищі формуватиметься вітчизняна.

Стан бюджетних видатків на програми АПК у 2014–2018 рр. приведений у таблиці 1.

Таблиця 1

Бюджетні видатки на програми АПК за 2014–2018 рр., млрд грн

Програми	2014	2015	2016	2017	2018
Фінансова підтримка заходів шляхом здешевлення кредитів	-	0,291	0,280	0,300	0,066
Фінансова підтримка заходів в АПК	-	-	-	0,060	0,005
Витрати Аграрного фонду	0,116	0,040	0,088	0,167	0,181
Підтримка садівництва	0,044	-	-	0,075	0,300
Фінансова підтримка фермерських господарств	-	-	-	-	1,000
Підтримка тваринництва	0,371	0,040	0,030	0,170	4,000
Фінансова підтримка с.г. товаровиробників	-	-	-	4,774	0,945
Всього підтримка с.г.	0,531	0,371	0,398	5,546	6,497

Джерело: Розраховано автором за даними Держказначейства.

За оглядом аграрних ЗМІ, основні фактори, що сформували аграрний бюджет-2017 наступні:

- зафіксовано мінімальні обсяги держпідтримки у відношенні до валового виробництва галузі (1 %). У БК (Розділ VI п.42) передбачено, що у 2017–2021 рр. щорічний обсяг коштів на державну підтримку сільського господарства, має становити не менше 1 % випуску продукції. При цьому, 20 % такої підтримки має використовуватись сільськогосподарськими товаровиробниками для закупівлі у вітчизняних виробників сільськогосподарської техніки та обладнання (2017 р. – 10 %, 2018 р. – 15 %);

- на вимогу МВФ скасовано спецрежим ПДВ для сільськогосподарських товаровиробників, за допомогою якого аграрії акумулювали значні суми коштів, які потім використовувалися на розвиток;

- залишались без належної державної підтримки ті галузі аграрного сектору, які, в силу реалій та особливостей виробництва і споживання, не мають значної частки на ринку експорту, продукція яких реалізується на внутрішньому ринку;

- запроваджено нову програму бюджетних дотацій, за якої коштами

державного бюджету передбачалось без обмежень по товарних групах і повне поверненням сплаченого ПДВ (4 млрд грн, при цьому уряд очікував профіцит, який мав місце, та мав додати ще 2 млрд грн). Тобто, планувалося при фактичній сплаті 100 % ПДВ повернути ті ж 100 % коштів через дотацію;

- відновлено програму підтримки галузі садівництва та виноградарства, прийнято рішення не лише про погашення кредиторської заборгованості перед суб'єктами господарювання в сумі 176,4 млн грн, а й відшкодування витрат поточного року;

- запроваджено модифіковану програму підтримки вітчизняного машинобудування на 550 млн грн.

Загальні прогнози щодо аграрного бюджету приведені на рис. 1.

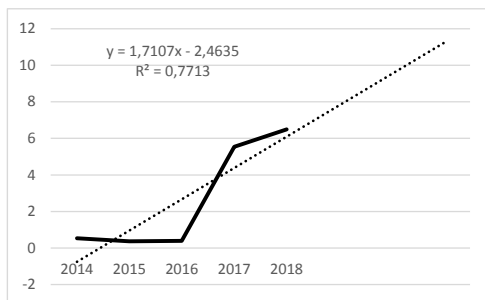

Рис. 1. Регресійний аналіз витратків аграрного бюджету на період до 2021 року за даними 2014–2018 рр., млрд грн

План аграрного бюджету-2018 базується на принципах довгостроковості і визначеності. Необхідно, щоб до 80 % бюджету виділялось на основні напрямки стабільно: дотацію, тваринництво, пільгове кредитування, компенсації вартості вітчизняної техніки та фермерство. Інші 20 % держпідтримки слід передбачити на нові пілотні напрямки, які, за умови ефективності, розширювати. У межах цих напрямків варто передбачити:

- оскільки видатки на фінансову підтримку сільгосптоваровиробників у вигляді виплати бюджетної дотації зменшено, необхідно сформувати компенсаторні механізми, так як потреба на 2018 р. становитиме 6–6,5 млрд грн;

- збільшення видатків на фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів. За оцінками, загальна потреба у фінансовій підтримці заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів становить 3–4 млрд грн;

- конкретизувати заходи підтримки галузей, зокрема тваринництва та рослинництва. Так, у межах підтримки тваринництва пропонується 300 млн грн спрямувати на часткове відшкодування вартості тварин, зокрема закуплених для подальшого відтворення телиць, нетелей, корів вітчизняного походження та племінних телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного і м'ясного напрямку продуктивності, племінних свинок та кнурців (класу «еліта»), племінних вівцематок, баранів, ярок; відповідно, на державну підтримку

розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників, ягідників і нагляд за ними запропоновано виділити 200 млн грн;

- розподіл коштів підтримки фермерських господарств, як нова програма, включає в себе виплати дотацій, здешевлення агротехніки та кредитів, компенсації вартості закупленого насіння необхідно спрямувати на найбільш ефективні напрями підтримки виробництва, а не власне малої форми господарювання.

Висновки. Окрім заходів прямої держпідтримки, необхідно сповна реалізувати політику держпідтримки, розширивши її організованими заходами обміну досвідом сільськогосподарських підприємств; стимулюванням підприємців впроваджувати переробну промисловість на рівні підприємств; реалізацію державних та міжнародних програм аграрної підтримки та інноваційні технології вирощування та переробки; організацію координації між виробниками сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами та постачальниками машин й інноваційними технологіями тощо.

Державна підтримка має опиратись на науково виважені пропорції внеску галузі у валовий внутрішній продукт, індустріалізацію, сприяння економічній трансформації через зміну структури зайнятості. На перехідний період, поки коштів бюджету недостатньо для реальної підтримки галузі, потреби в які оцінюються мінімально від 75 млрд грн, підтримка має бути здійснена найбільш проблемними напрямками вирівнювання умов господарювання.

Щорічний проект Державного бюджету України перед затвердженням має проходити наукову експертизу та обговорюватись на всіх рівнях, з метою напрацювання оптимального механізму розподілу бюджетних коштів на потреби галузі.

ДУАЛЬНА ОСВІТА: ВІД КОНЦЕПЦІЇ ДО ПРАКТИКИ

Сударікова І.В.

*Відокремлений підрозділ «Костянтинівський коледж
Луганського національного аграрного університету»
(м. Костянтинівка Донецької області)*

Від стану освіти і науки суспільства залежить стан виробництва, матеріальне та духовне благополуччя населення.

На сьогодні Європейський Союз виступає одним з провідних світових лідерів у сфері підготовки кваліфікованих кадрів, який завдячує цим дуальній системі професійної освіти і навчання.

У навчальному закладі головною метою навчального процесу є підготовка всебічно розвиненої особистості. У наш час при виборі молодих спеціалістів працівники агропромислового комплексу в першу чергу звертають увагу на вміння та навички випускників, а не на престижність вузу, в якому він здобув освіту.

Як відомо, освіта транслює знання та уміння, надбані попередніми поколіннями, наука добуває нові знання та передає їх сучасному поколінню.

Аграрна освіта оновлюється завдяки якісній підготовці фахівців для аграрного сектору економіки. Підвищення якості освіти неможливе без удосконалення змісту, методів та форм практичної підготовки, здійснення низки заходів, спрямованих на вдосконалення практичного навчання. Це створення та розміщення інформації на сайтах науково-навчальних, методичних центрів, баз виробничих практик, поліпшення матеріально-технічного та методичного забезпечення практичного навчання.

Основними проблемами та завданням найближчого майбутнього нашої галузі є:

- розвиток самостійності коледжів з високим рівнем професійної підготовки;

- поетапне запровадження обов'язкового стажування педагогічних працівників, які проводять заняття з технологічних дисциплін на провідних сільськогосподарських підприємствах;

- удосконалення процесу практичної підготовки студентів (зміна підходів до практичної підготовки, посилення мотивації студентів до проходження практики, вимог до студентів за результатами практик, зацікавленість виробників).

Адже, великою проблемою освіти сьогодні є розрив між теорією, яку здобуває студент в навчальному закладі і практичними навичками, яких чекають від них роботодавці та ринок праці.

Дуальна освіта не має подібних недоліків, тому що об'єднує в навчальному процесі теоретичну і практичну підготовку.

Чергування практики і теорії продовжується протягом всього процесу навчання. Цим алгоритмом дуальна система і відрізняється від класичної, коли значна увага приділяється практичним знанням, вмінням та навичкам.

І сьогодні постає актуальне питання: чи є перспективи щодо впровадження нових технологій в аграрну освіту? Відповідь однозначна: так, звичайно, є. Іншого шляху не існує.

Дуальна освіта – це спільна відповідальність освіти, науки та бізнесу. На сьогоднішній день аграрний сектор складний і динамічний, тому що змінюються умови господарювання, пов'язані зі зміною клімату, технологій, пропозиції та попиту на ринку. Звичайно, підготувати кваліфікованого фахівця без дуальної освіти неможливо.

Існує дуже багато нюансів і проблем, які треба вирішувати. Але, якщо є бажання до змін, ми обговорюємо і визначаємо нові шляхи, то це – крок вперед.

Підприємства повинні бути зацікавлені у впровадженні дуальної освіти, а навчальні заклади – мати бажання і можливості її впроваджувати.

На сьогоднішній день ми стикаємося ще з однією проблемою. Підприємства не зацікавлені у наданні власної матеріально-технічної бази практики, бо не розуміють змісту дуальної освіти. Міністерство аграрної політики разом з навчальними закладами мають проводити роз'яснювальну роботу з власниками підприємств щодо доцільності дуальної освіти та її впровадження у життя.

У навчальних закладах, у першу чергу, необхідно організувати стажування викладачів, визначитися з програмою, порядком, місцем його проведення.

Поседнання навчання старшокурсників у навчальних закладах із роботою на сільськогосподарських підприємствах існувало давно, навіть без проголошення ідеї дуальної освіти. І не секрет, що активні та зацікавлені студенти працюють в аграрних підприємствах, починаючи з 3 курсу.

Але взагалі, я вважаю, що цю інновацію у навчанні потрібно досконало вивчати і впроваджувати в життя.

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ МЕТОДІВ МОНІТОРИНГУ ЕМІСІЇ CO₂ З ҐРУНТУ

Сябрук О.П.

*Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії
імені О.Н. Соколовського» (м. Харків)*

Моніторинг стану довкілля є важливим напрямом сучасної науки у зв'язку зі все зростаючою небезпекою техногенних катастроф, глобальних кліматичних змін та інших негативних дій, що порушують природну рівновагу і стабільність функціонування екосистем планети. Від своєчасності отримання моніторингової інформації, правильності та об'єктивності її оцінки багато в чому залежать оперативність і ефективність дій, що попереджують розвиток екологічних криз і катастроф та забезпечують їхню локалізацію [4]. З початку 80-х років минулого століття підготовлено велику кількість наукових праць, в яких вказувалась здатність орних земель до продукування CO₂ та, навпаки, до збільшення секвестрації карбону [9–11]. Однак, інформація щодо обсягу емісії CO₂ з ґрунту не мала достатньо сталого характеру. Це пов'язано із різноманіттям методичних підходів та технічного інструментарію визначення емісії CO₂ у системі ґрунт-рослина-атмосфера, яке продовжує збільшуватися.

Традиційно, для оцінки інтенсивності дихання ґрунту використовують адсорбційні методи [3], та, нажалі, вони мають ряд істотних недоліків. Насамперед, використовується велика кількість реактивів, що в польових умовах лімітує кількість повторностей чи варіантів досліду. По-друге, значна активна поверхня сорбенту призводить до формування ефекту «служного насосу» й перевищення (overestimation) істинних показників дихання ґрунту на 25–40 %. Третім значним недоліком є необхідність негайного титрування зразка, вилученого з камери, що складно зробити у нічний час (в разі визначення добової динаміки дихання ґрунту) [6].

У зв'язку з великими працевитратами та недосконалістю багатьох польових та лабораторних методів вимірювання постало завдання дослідити перспективний, на наш погляд, інструментальний метод моніторингу емісії вуглекислого газу з ґрунту за допомогою портативних газоаналізаторів.

На сьогодні є велике різноманіття вимірювальних систем, що дозволяють оцінити емісію CO₂ з поверхні ґрунту за допомогою одно- і багатоканальних газоаналізаторів. Зазвичай у ґрунтознавстві для цього застосовують газові хроматографи, забезпечені двома типами детекторів – полум'яно-іонізаційним та катарометром, наприклад, ЛХМ, Хром-5, ХПМ [1]. Для дослідження

макрокомпонентів ґрунтового повітря найбільш популярними є прилади ПГА-12 (CO₂, O₂) або ПГА-7 (CO₂, CH₄, O₂) тощо. На жаль, недоліком використання багатьох з цих приладів є певна складність здійснення експрес-моніторингу безпосередньо у польових умовах.

Для спрощення роботи з газоаналізаторами в польових умовах, та для підвищення достовірності результатів рекомендується використовувати метод респіраційних камер. Камерний метод полягає у використанні газових камер у стаціонарному або пересувному режимах. Респіраційна камера (лат. *respiration* – дихання) – це об'єкт із замкнутим простором, який використовується для вимірювання обсягу газів у фіксованому об'ємі. Камера може бути, за необхідністю, обладнана системою поглинання вуглекислого газу і пари води, що виділяються, а також системою подачі додаткових порцій кисню. Завдяки зручності дизайну та експлуатації застосування камерних методів набуло широкого розповсюдження.

Одним з розповсюджених методів реєстрації потоку CO₂ з поверхні ґрунту є камеро-статичний метод за допомогою відкритої газометричної установки із респіраційною камерою і системою прокачування повітря. Розрахунок емісії CO₂ проводять за зміною концентрації CO₂, об'ємною швидкістю потоку повітря та площею поверхні під дихальною камерою [2]. Свого часу камерний статичний метод у своїх дослідженнях використовували також G. Lundegaard та Б.Н. Макаров.

На нашу думку, спираючись на довгострокові дослідження в цій галузі, найефективнішим методом оперативного моніторингу динаміки вуглекислого газу з поверхні ґрунту є метод нестаціонарних камер. Основний принцип цього методу полягає у вимірюванні швидкості зміни концентрації CO₂ у вільному просторі камери після закриття кришки та зі збігом часу експозиції. Такий тип респіраційних камер у своїх дослідженнях використовували J. Pumpanen, B. Longdoz та W.L. Kutsch [12]. Також для покращення умов вимірювань сучасні газові камери обладнані вентиляторами для вирівнювання тисків. Дослідженнями впливу тиску, як чинника змін емісійного потоку займається П. І. Трофименко, використовуючи у роботі портативний газоаналізатор testo 535 [8].

У зв'язку з вище наведеним, у своїх дослідженнях емісії CO₂ з поверхні ґрунту ми надали перевагу портативному засобу інструментального аналізу – газоаналізатору testo 535 [5]. За допомогою надчутливої інфрачервоної зони прилад фіксує показники концентрації вуглекислого газу з ґрунту у відсотках (частках) від його вмісту у приземній частині атмосфери. Оскільки поглинач не має окремого зонду для занурення у ґрунт, то необхідно ізолювати приземний шар повітря, для чого у ґрунт заглиблюється спеціальний ізолятор (вентильована респіраційна камера) з отвором для встановлення зонду. Інфрачервоний зонд вертикально опускається у отвір та герметично фіксується за допомогою гумового ізолятора.

Для досягнення кращої відтворюваності результатів було проведено експериментальні дослідження декількох проблемних питань. Унаслідок обмеження об'єму над ґрунтом поступово порушується рівновага між газовим

складом ґрунтового повітря та у просторі під камерою. У нашому випадку накопичення CO₂ у повітрі над ґрунтом не може збільшуватися нескінченно, тому поступово має призводити до зменшення емісії через послаблення дифузії з порового простору, а згодом – і до зменшення інтенсивності дихання біологічних об'єктів. Тому є необхідним визначення оптимальної експозиції польового досліду. Дослідження проводили у польових умовах на чорноземі опідзоленому, водночас контролювали фізичні умови (температура та вологість). Інтервал значень експозиції складав від 5 хв. до 6 год. Результати спостережень, свідчать, що урівноваження газового складу повітря у замкненому об'ємі над ґрунтом настає досить швидко, і вже після 15–20 хв. концентрація CO₂ не змінюється. Тому, на нашу думку, оптимальною експозицією вимірювань за допомогою інфрачервоного газоаналізатора є експозиція до 15 хв., що дає можливість достатньо оперативно отримувати унормовану характеристику виділення ґрунтом вуглекислого газу.

Для оперативності, точності та чутливості вимірювань інтенсивності виділення CO₂ з ґрунту за допомогою інфрачервоного аналізатора важливе значення мають стереометричні умови, які визначають співвідношення між площею поверхні, з якої виділяється вуглекислий газ, та об'ємом повітря над нею. Зрозуміло, що це співвідношення визначатиме як швидкість досягнення рівноважного стану, так і сталість показів приладу. З метою встановлення найкращих стереометричних параметрів робочої камери було проведено порівнювальний експеримент з трьома її варіантами різного об'єму: 1,0 дм³, 2,5 дм³ та 5,0 дм³. Краї робочої камери заглиблювали у ґрунт на однакову глибину, а вимірювання проводили протягом терміну експозиції, скороченого до 3,5 хв. Результати експерименту, показують, що найкращими параметрами об'єму робочої камери можна вважати 2,5 дм³, за яких отримуємо найвищу концентрацію та найкращі умови точності вимірювань.

Великий розмір похибки вимірювань та менші значення концентрації за об'єму 5 дм³ ймовірно пов'язаний із занадто високим повітряним стовпом над поверхнею ґрунту, яка була ізольована камерою. За занадто малого об'єму 1,0 дм³, навпаки, причину зменшення концентрації та збільшення похибки ми пов'язуємо із незадовільним співвідношенням ізольованого повітря та того, що знаходиться на межі ізолятору. У зв'язку з цим, для з'ясування питання щодо доцільності збільшення площі поверхні за рахунок висоти робочої камери, було проведено третій експеримент. Дві робочі камери однакового об'єму 2,5 дм³ було встановлено так, щоб отримати різне співвідношення висоти та площа поверхні. Вимірювання проводили за скороченою експозицією 3,5 хв., висота закріплення зонду 1,5 см над поверхнею, але за збільшення площі поверхні до 330 см² зонд доводиться розміщувати горизонтально. Результати вимірювань свідчать про перевагу більш близької до кубовидної форми камери з площею 133 см² та вертикальним розташуванням зонду [6, 7].

Використання інструментальних методів у дослідженнях продукування вуглекислого газу з ґрунту дозволяє оперативно дізнаватися про біологічну активність (дихання) ґрунту, як додаток до результатів звичайних хіміко-аналітичних методів визначення стану ґрунтового покриву. Враховуючи

переваги та недоліки різних методів визначення емісії CO₂ з ґрунту, можна вважати доцільним розглядати камерний метод як альтернативний до традиційних.

Джерела та література

1. Воронин А. Д., Орлов Д. С. Современные физические и химические методы исследования почв. Москва : МГУ. 1987, 204 с.
2. Машика А. Суточная динамика эмиссии CO₂ с поверхности почвы ельника черничного. Коми : Ляльский лесозоологический стационар Института биологии НЦ УрО РАН, 2000. 212 с.
3. Методы почвенной микробиологии и биохимии / под ред. Д. Г. Звягинцева. Москва. 1993, 304 с.
4. Смагин А. В., Садовникова Н. Б., Глаголев М. В., Кириченко А. В. Новые инструментальные методы и портативные электронные средства контроля экологического состояния почв и сопредельных сред. *Экологический вестник Северного Кавказа*. 2006. № 1. С. 5–16.
5. Портативные газоанализаторы для мониторинга CO₂ в воздухе. Измерительные приборы testo. URL : www.testo.kiev.ua (дата звернення : 18.03.2018).
6. Сябрук О. П. Удосконалення інструментального методу контролю емісії CO₂ з поверхні ґрунту. *Агрохімія і ґрунтознавство*. 2015. № 84. С. 123–128.
7. Сябрук О. П. Вплив природних та антропогенних чинників на динаміку емісії CO₂ з чорноземів в умовах Лівобережного Лісостепу України : автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук за спец. 06.01.03. – агроґрунтознавство і агрофізика / ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського». Харків, 2016. 24 с.
8. Трофименко П. І., Борисов Ф. І. Визначення маси вуглецю під час його виділення з ґрунту за допомогою газоаналізатора. *Вісник ЖНАЕУ*. 2014. № 2. С. 345–349.
9. Lal R., Mahboubi A., Fausey N. Long-term tillage effects on Mollic Ochraqualf in north-western Ohio. III. *Soil nutrient profile*. *Soil Till.* 1994. P. 23–25.
10. Johnson D. W., Geisinger D., Wallker R. [etc.]. Soil CO₂ respiration and root activity in CO₂-fumigated and nitrogen-fertilized Ponderosa pine. *Plant and soil*. 1994. V. 165. P. 123–138.
11. Lal R., Follett F., Stewart B. A., Kimble J. M. Soil carbon sequestration to mitigate climate change and advance food security. *Soil Sci.* 2007. P. 943–956.
12. Pumpanen J. Field measurements of soil respiration: principles and constraints, potentials and limitations of different methods. *Soil Lab Modules*. URL : <http://labmodules.soilweb.ca/respiration/> (date of treatment : 18.03.2018).

АКТИВНІСТЬ ЛЕКТИНІВ У ПОЛОВІ ПОЛТАВСЬКИХ СОРТІВ ПШЕНИЦІ М'ЯКОЇ ОЗИМОЇ (*Triticum aestivum* L.)

Чеботарьова Л.В.

Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського (м. Полтава)

Під час обмолоту пшениці, при очищенні зерна, залишаються рештки: колоскові луски, остюки та зернові плівки, які об'єднують під загальною назвою – полова. Вона вважається сміттєвою домішкою, яка залишається на полі або розцінюється як сміття і утилізується. У тваринництві термічно або механічно оброблена полова використовується як корм, разом із соломою вона представляє так звані токові корми. Але необроблена полова може спричинити засмічення книжки – третього відділу чотирикамерного шлунка жуйних тварин, це призводить до смерті останніх. Досить часто її, знову ж таки із соломою, застосовують як добриво для поповнення вмісту органічної речовини в ґрунті.

В літературі нами не було знайдено даних про вміст лектинів у пшеничній полові. Багатьма дослідниками вказується, що лектини в рослинах пшениці містяться в генеративних органах, а найбільше їх в зернівці [1, 2, 8]. У насінині спостерігається масовий синтез аглютининів під час ембріогенезу в ході формування зародку (в поверхневому шарі клітин зародкового корінчика, адвентивних коренях, колеоптилі і щитку), а не в ендоспермі – місці переважної локалізації запасних білків [8]. Їх рівень у той час може досягає 10–15 % від загального вмісту запасних білків [3]. Лектини виявлені також у коренях, в стеблах (у флоемі і ксилемі), в листках [7, 9, 10, 11]. Загалом, їх локалізація спостерігається переважно в молодих ростучих частинах рослини, особливо там де є меристематична тканина.

Одним із завдань нашої роботи було обстеження половини 14 сортів пшениці м'якої озимої селекції Інституту агрономії Полтавської державної аграрної академії (ПДАА) на вміст лектинів у ній та виявлення їх активності. Досліди проводили за нашою модифікованою методикою [5]. Результати представлені у вигляді середнього балу аглютинації (СБА) (виведені з трикратної повторності) по кожному сорту за три вегетаційних періоди (2010–2013).

Аналіз показників СБА лектинів у полові дозволив виділити три групи сортів з різною активністю (рис. 1). Перша група – сорти, у яких спостерігалася

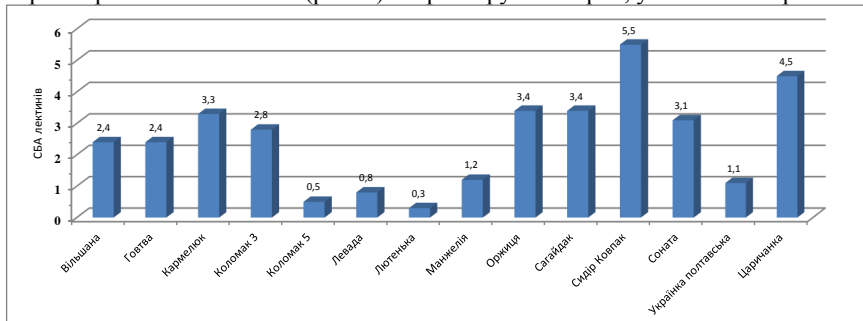

Рис. 1. Активність лектинів у полові пшениці м'якої озимої сортів ПДАА (середнє за 2010–2013 рр.)

стійка висока активність лектинів із максимальними значеннями СБА 5,5 і 4,5 це Сидір Ковпак та Царичанка, відповідно. Друга група – сорти із середніми значеннями СБА в межах 2,4–3,4: Вільшана, Говтва, Кармелюк, Коломак 3, Оржиця, Сагайдак, Соната. У третю групу увійшли культивари, у яких спостерігалася слабка гемаглютинація лектинів, де СБА коливався в межах 0,5–1,2: Коломак 5, Левада, Лютенька, Манжелія, Українка полтавська.

У наших інших публікаціях [4, 5, 6] зазначалося, що активність лектинів у пшениці м'якої озимої найкраще спостерігати у широкому кислотно-лужному діапазоні в межах рН 4,0–8,0, адже дані білки у різних органах цієї рослини і на різних етапах онтогенезу можуть проявляти свою гемаглютинуючу здатність у певних зонах рН. Під час виявлення активності аглютининів у полові було з'ясовано, що у зразках сортів Вільшана, Говтва, Царичанка, Сидір Ковпак, Соната, Сагайдак, Оржиця, Кармелюк спостерігалася висока активність у

діапазоні рН 4,0–8,0. СБА коливався в межах від 1 до 9,5 (рис. 2).

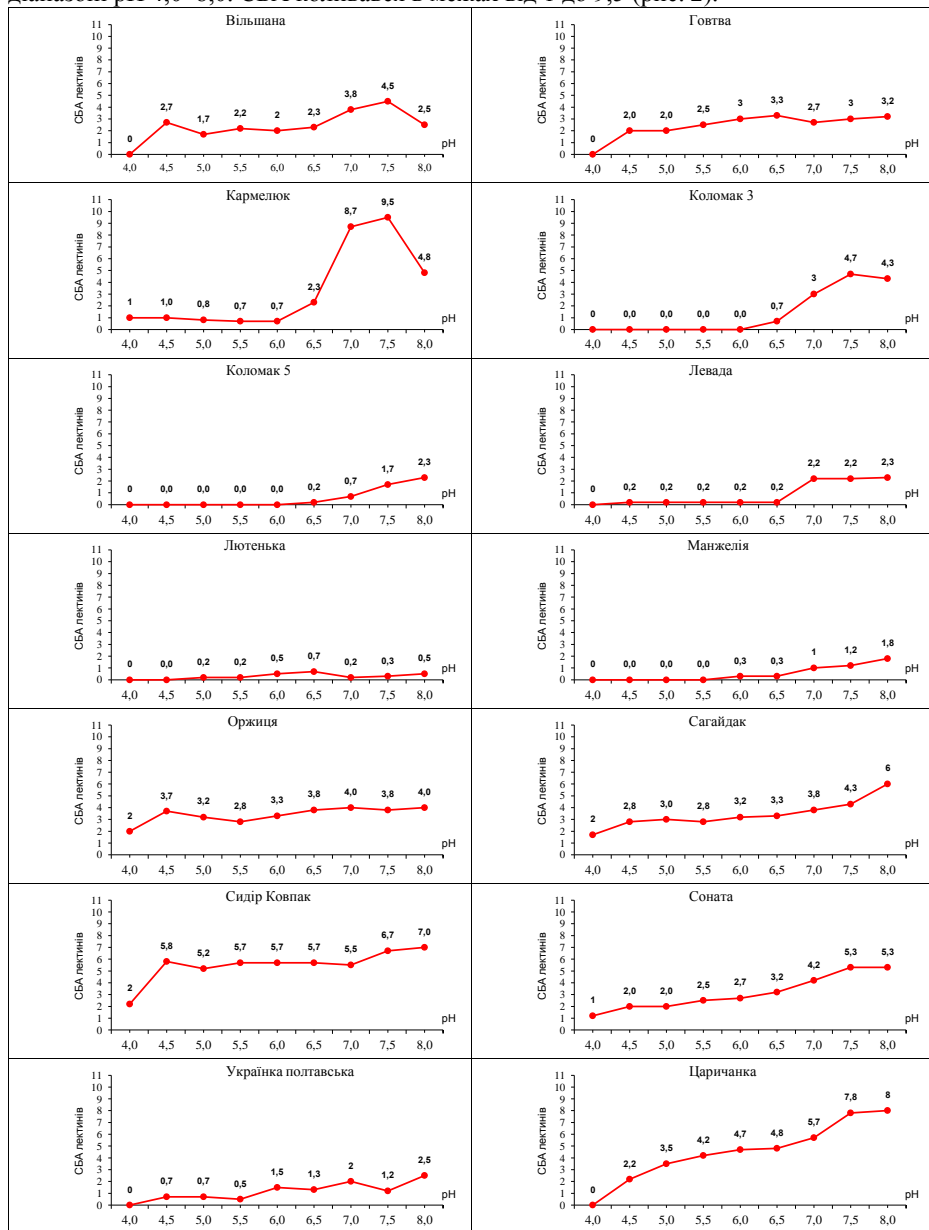

Рис. 2. Активність лектинів у полові пшениці м'якої озимої сортів ПДАА (середнє за 2010–2013 рр.)

Сорти Кармелюк та Царичанка вирізнялися високою активністю у зоні рН 7,0–8,0 із значенням СБА в межах 7,8–9,5 при розведенні 1:256. Але лектини у зразках половини сорту Кармелюк проявляли високу активність переважно у лужній зоні, а при рН 4,0–6,0 вона ледь сягала 1. Слабкою була активність лектинів у зразках половини сортів Лютьєнка і Манжелія, їх СБА не перевищував значення 1,8 при розведенні 1:2 і 1:4. До того ж у них, а також у культиварів Коломак 3, Коломак 5, Левада гемаглютинація спостерігалася у лужному діапазоні при рН 6,5–7,0. У сорту Українка полтавська активність досліджуваних білків хоч і спостерігалася у всьому діапазоні але була не надто вища за значення у попередніх сортів.

Отже, у результаті проведених досліджень у всіх полтавських сортів пшениці м'якої озимої була виявлена активність лектинів у полові, але найвищі значення СБА спостерігалися у культиварів Сидір Ковпак та Царичанка, найнижчі, які були менше 1 балу – у сортів Коломак 5, Левада, Лютьєнка. Також на сортовому рівні спостерігалися значні коливання показника активності гемаглютининів половини залежно від рН середовища, з переважанням випадків підвищеної активності у всьому досліджуваному лужно-кислотному спектрі.

Джерела та література

1. Антонюк В. О. Лектини та їх сировинні джерела. Львів : ПП «Кварт», 2005. С. 108–124.
2. Безрукова М. В., Лубянова А. Р., Фатхутдінова Р. А. Участие лектинов пшеницы и фасоли в регуляции деления клеток апикальной меристемы корней разных растений. *Физиология растений*. 2011. Т. 58, № 1. С. 144–151.
3. Кириченко О. В., Тищенко О. М. Вплив екзогенного специфічного лектину на лектинову активність у проростках та листках пшениці. *Укр. біохім. журнал*. 2005. Т. 77, № 4. С. 133–137.
4. Чеботарьова Л. В. Сортіві особливості активності лектинів пшениці м'якої озимої (*Triticum aestivum* L.) на ранніх етапах онтогенезу. *Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин*. 2016. № 4 (33). С. 76–81.
5. Чеботарьова Л. В. Методологічні аспекти виділення та визначення активності лектинів пшениці озимої (*Triticum aestivum* L.). *Вісник ЖНАЕУ*. 2013. № 2, Т. 1. С. 211–219.
6. Чеботарева Л. В., Поспелов С. В. Влияние рН среды на гемагглютинирующую активность лектинов пшеницы озимой. *Биологически активные вещества растений – изучение и использование* : материалы Междунар. науч. конф. Минск : ГНУ «Центр. ботан. сад АН Беларуси», 2013. С. 308–309.
7. Ямалеева А. А. Лектины растений и их биологическая роль. Уфа : изд-во Башк. ун-та, 2001. 204 с.
8. Raikhel N. V., Mishkind M. L., Palevitz B. A. Characterization of a wheat germ agglutinin like lectin from adult wheat plants. *Planta*. 1984. V. 162. P. 55–61.
9. Stinissen H. M., Chrispeels M. J., Peumans W. J. Biosynthesis of lectin in roots of germinating and adult cereal plants. *Planta*. 1985. V. 164. P. 278–286.
10. Cammue B. P. A., Broecaert W. F., Kellens Y. T. S. Stress-induced agglutination and abscisic acid in roots of wheat seedlings. *Plant Physiol*. 1989. V. 91. P. 1432–1435.
11. Mishkind M., Raikhel N. V., Palevitz B. A., Keegstra K. Immunocytochemical localization of wheat germ agglutinin in wheat. *J Cell Biol*. 1982. V. 92. P. 753–764.

АГРАРНА НАУКА І ВИРОБНИЦТВО – НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

Шувар І.А.¹, Шувар Б.І.¹, Мазур І.Б.¹, Борисович М.М.²

*¹Львівський національний аграрний університет
(м. Дубляни Львівської області)*

*²Стрийський коледж Львівського Національного аграрного університету
(м. Стрий Львівської області)*

Основне завдання сільського господарства – забезпечення зростаючих потреб населення продуктами харчування, а промисловість сировиною. Розв’язання його можливо унаслідок науково обґрунтованого поєднання двох головних галузей – землеробства і тваринництва, які перебувають у нерозривному взаємозв’язку і взаємозалежності. Тільки за цих умов відбувається повноцінний біологічний кругообіг зольних елементів і азоту в системі ґрунт-рослина-ґрунт [1].

Землеробство як наука, має глибокі історичні корені і на початку свого розвитку об’єднувало всі знання про сільське господарство. З плином часу утворились самостійні дочірні науки, зокрема: тваринництво, рослинництво, агрохімія, агрофізика, овочівництво, селекція рослин, насінництво, фітопатологія, меліорація, сільськогосподарська ентомологія, захист рослин, гербологія та ін.

Сучасний фахівець аграрного виробництва повинен у студентські роки добре оволодіти фаховими знаннями та практичними навичками дотримання новітніх технологій, маркетингу, використанням інформаційно-комп’ютерних технологій як інноваційного методу навчання. Фахівці такого рівня мають попит на внутрішньому ринку праці і за кордоном, вини успішні.

На сучасному етапі розвитку цивілізації землеробство – це наука про раціональне використання землі та захист її від ерозії, про закономірності відтворення родючості ґрунту і заходи його ефективного використання для одержання високих й сталих врожаїв. Провідна роль землеробства, як науки, зростає особливо за умов глобальних змін клімату, коли між наукою і виробництвом тіснішають взаємини. Землеробство вивчає і розробляє методи регулювання умов життя рослин в ґрунті, заходи раціонального енергоощадного його обробітку, сівби і садіння сільськогосподарських культур (в основних і проміжних посівах на корм і сидерат, ущільнення агроценозів); раціональні науково обґрунтовані сівозміни короткої ротачії; заходи поліпшення родючості ґрунтів і їх охорони, збільшення врожаїв сільськогосподарських культур і поліпшення якості продукції; заходи охорони навколишнього природного середовища та ін. Тобто, землеробство як галузь сільськогосподарського виробництва, передбачає вирощування зелених рослин максимально тривалий вегетаційний період, що забезпечує зростання коефіцієнта ФАР та перетворення сонячної енергії і нагромадження її у формі органічних речовин. Цього досягають вчені селекційними методами, створюючи нові сорти, гібриди і види рослин та вдосконаленням технологічних процесів вирощування культур в

агроценозах[3, 4].

Для забезпечення прогресивного зростання продуктивності землеробства і тваринництва необхідно своєчасно повертати в ґрунт якомога більшу кількість органічних речовин з добривами, побічною продукцією, відходами та ін. На жаль, за останні десятиріччя відбулись процеси спрощення технологій вирощування сільськогосподарських культур, спад поголів'я у держаному і приватному секторі, практично відсутність органічних добрив, закиснення ґрунтів і ущільнення ґрунтів та їх деградація, нехтування сівозмінним чинником – тривале вирощування «ринкових» виснажливих для ґрунту технічних культур, внесення тільки мінеральних форм добрив, спалювання соломи та іншої рослинної продукції на полях та ін. [1, 3].

На зміну цим процесам світова наука і практика почала розвиватися у напрямі інновацій – екологізації і біологізації практично в усіх сферах суспільного життя. Головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно безпечних енерго- та ресурсощадних технологій, виробництва й реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках нових видів конкурентоспроможної продукції.

Дослідженням зазначеної проблеми займаються науково-дослідні установи і навчальні заклади і досить широке коло науковців та практиків, які працюють у різних галузях аграрної науки й агропромислового виробництва і охоплюють найрізноманітніші напрями інноваційної діяльності [3, 4, 5].

У НААН розроблено та затверджено Модель науково-організаційних перетворень й інноваційно-інвестиційного розвитку, яка передбачає низку заходів щодо утвердження концептуальних засад реформування аграрної науки на інноваційній основі; проведення структурних перетворень науково-організаційної системи; створення Наукового парку на базі зональних науково-інноваційних центрів НААН; формування кластерів. Визначено також першочергові завдання щодо реалізації Моделі [2].

Налагоджено тісні ділові, науково-практичні контакти з іноземними установами і організаціями, які полягають у навчанні і стажуванні викладачів, аспірантів та студентів, організації міжнародних виставок, проведенні конференцій та ін. Тобто відбуваються кардинальні заходи для зміцнення зв'язків освіти й науки з виробництвом, удосконалення організаційно-економічного механізму в інноваційній діяльності за ринкових умов господарювання. *Адже наука без зв'язку із практикою, без впровадження її надбання у виробничі процеси є інертною і безперспективною!*

У діяльності наукових установ НААН пріоритетне місце належить виконанню фундаментальних досліджень для створення таких видів науково-технічної продукції, як: теорії, стратегії, концепції, методики; методів; сортів і гібридів рослин; технології виготовлення засобів захисту рослин та ін. Прикладні дослідження представляють нову техніку (машини, обладнання, знаряддя); нові матеріали; засоби захисту рослин; технології, технологічні заходи; способи та ін.

Аналіз завершених наукових розробок свідчить, що більшість із них можна вважати як інновації, впровадження яких уможливило одержати значний економічний ефект. Проте певну частину наукових розробок не можна вважати інноваційними, тобто ті, які не апробовані у виробничих умовах і не мають відповідного техніко-економічного обґрунтування, яке б уможливило визначити ефективність розробки та доцільність її впровадження [5].

На сьогодні одним із пріоритетних напрямів діяльності наукових та виробничих структур в аграрній сфері є проблема покращання використання наукових напрацювань і передового вітчизняного та закордонного досвіду, створення ефективно діючої інформаційної й консультаційно-впроваджувальної системи на усіх рівнях управління АПК.

Інновації є однією з головних передумов забезпечення розвитку агропромислового виробництва, тому їх створення та впровадження є першочерговим завданням як на державному рівні, так і безпосередньо творців інноваційної продукції (науковців та виробників).

Створення інновацій за ринкових умов характеризується певними особливостями й техніко-економічними вимогами щодо них. Насамперед вони повинні відповідати вимогам високої наукоємності та конкурентоспроможності. Процес створення інновацій охоплює цикл, починаючи від зародження ідеї, гіпотези і безпосередньо до стадії виробництва. На певній стадії або етапах мають бути обґрунтовані рішення, насамперед, щодо потреби й доцільності створення.

Створення та впровадження інновацій у виробництво тісно пов'язане з плануванням, фінансуванням, оцінкою, обліком і звітністю, які є невід'ємними складовими науково-виробничого процесу. Тому розв'язання їх необхідно розглядати комплексно з урахуванням умов ринку та інших регіональних і галузевих особливостей.

Джерела та література

1. Бегей С. В., Шувар І. А. Екологічне землеробство : підручник. Львів : «Новий Світ-2000», 2007. 429 с.
2. Гадзало Я. М. Підсумки діяльності Національної академії аграрних наук України за 2014 рік та основні завдання на перспективу. *Економіка АПК*. 2015. № 4. С. 11.
3. Зубець М. В., Тивончук С. О. Наукові основи розвитку агропромислового виробництва на інноваційних засадах (теорія, методологія, практика). Київ : Аграр. наука, 2006. 480 с.
4. Іванишин В. В., Роїк М. В., Шувар І. А. та ін. Біологізація землеробства в Україні: реалії та перспективи /науково-виробниче видання / за заг. ред. В. В. Іванишина та І. А. Шуvara. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2016. 284с.
5. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. [та ін.] Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України : проблеми та перспективи. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.

СЕКЦІЯ 5

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА

НАУКОВІ СТУДІЇ АКАДЕМІКА НААН М.В. ЗУБЦЯ З РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ БІОГРАФІСТИКИ

Апостол М.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН М. В. Зубець (1938–2014) доклав значних зусиль до популяризації та репрезентації здобутків українських учених-аграріїв. Наголошував, що аграрну науку, перш за все, репрезентують учені як носії нових теорій, ідей, гіпотез. Становлення цього напрямку вважав особливо актуальним в умовах сьогодення, коли активізується біографістика гуманітарних сфер знання, вчені яких постраждали від політичних акцій значно більше, ніж дослідники природничих дисциплін.

Першим кроком на цьому шляху стало започаткування в 1997 р. на базі Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН історико-біографічної серії «Українські вчені-аграрії ХХ століття», у межах якої вдалося систематизувати розпорошений матеріал щодо життя та діяльності визнаних представників цієї галузі. За відносно короткий термін було видано 9 книг цієї серії, у яких висвітлено життєвий шлях, наукову та громадську діяльність 1270 українських учених-аграріїв. М. В. Зубець є редактором однієї із них – «Вчені-селекціонери в галузі тваринництва» (1997).

Встановлено, що найбільша кількість науково-популяризаторських праць М. В. Зубця присвячувалася питанням селекції сільськогосподарських тварин. У статті «Розвиток вчення про генетику, селекцію і біотехнологію у тваринництві в працях українських вчених» (2001) він висвітлив їх здобутки у розробленні теорії породотворення та створенні низки високопродуктивних порід сільськогосподарських тварин, ефективних технологій і методів їх відтворення на основі застосування методу штучного осіменіння та довготривалого зберігання сім'я, запровадження великомасштабних програм селекції, що ґрунтуються на використанні досягнень популяційної генетики, достовірних методів оцінки племінної цінності тварин, систем збереження і раціонального використання племінних ресурсів. Здобутки українських учених у розведенні порід великої рогатої худоби ґрунтовно відображає монографія «Молочне скотарство» (1988), у якій М. В. Зубець спільно з іншими авторами наводить характеристику порід, поширених в УРСР, узагальнює основні напрями племінної роботи, що застосовувалися на різних етапах.

М. В. Зубець брав активну участь у підготовці видань про діяльність учених у галузі тваринництва, що готовилися до ювілейних дат. Це, зокрема, матеріали

конференцій, монографій, ювілейні статті про життя та діяльність, М. Ф. Іванова, І. В. Смирнова, М. А. Кравченка, М. Я. Єфіменка, Ю. Д. Рубана, О. В. Квасницького, В. П. Бурката, Г. С. Шарапи, В. І. Глазка, Б. Є. Подоби та ін. У низці своїх наукових праць, таких як «Дорога дослідника без кінця і краю» (1999), «М. А. Кравченко – видатний вчений-селекціонер, педагог, громадський діяч» (2000), «Золотий скарб біологічної науки двох тисячоліть» (2001), «Від робітника до академіка» (2006), «Вчений, педагог, організатор» (2006), «Талановитий вчений і організатор аграрного виробництва» (2009) та інших, він засвідчив самовідданою працею окремих особистостей можливості творчого потенціалу української спільноти, її здатність посісти почесне місце у світовому науковому співтоваристві.

Значної уваги М. В. Зубець надавав популяризації здобутків учених окремих наукових установ, зокрема головного науково-методичного та координаційного центру з проблем розвитку АПК країни – НААН. Так, був членом редакційної ради ювілейного видання, присвяченого 75-річчю заснування Академії, – «Місце і роль аграрної науки в процесі розвитку АПК України». Завдання цього видання вбачав, з одного боку, в оприлюдненні славетних історичних наукових здобутків видатних учених, а з іншого, – у надиханні наукової спільноти України на те, щоб вона посіла гідне місце у світовій аграрній науці, демонструвала свою ініціативу та активність, уміння своєчасно і якісно розв'язувати наукові й виробничі питання, втілювати їх в життя за сучасної глобалізації та інтеграції економіки. У виданні змістовно висвітлено аспекти: історії і фундаторів організації аграрної науки, створення всесвітньо визнаних наукових шкіл як засад опрацювання державної наукової політики; аграрної інтеграції й розробки науково-економічних підходів до розробки господарського механізму аграрного сектору АПК тощо.

Академік М. В. Зубець доклав зусиль до розвитку національної сільськогосподарської бібліографії. Він вважав, що біобібліографічні показники наукових праць слугують цінним джерелом, як для вивчення особливостей становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні, так і для заповнення бази фактографічних знань відповідного періоду у вітчизняній біографістиці. Учений є автором вступних статей до біобібліографічних показників провідних учених у галузі тваринництва, академіків НААН М. І. Башенка, В. П. Бурката, В. С. Козира, І. І. Ібатулліна, В. П. Рибалка, Ф. І. Осташка, членів-кореспондентів НААН М. Я. Єфіменка, В. П. Славова, Ю. І. Савченка, Ф. К. Почерняєва та інших, які не лише презентують їхню наукову спадщину, а й вміщують змістовний коментар щодо основних віх життєдіяльності кожного з них.

Однією з найбільших заслуг М. В. Зубця була активна участь в розгортанні галузевої енциклопедичної справи в Україні, сприятливі умови для якої склалися лише в останні десятиріччя. Енциклопедичні видання, опубліковані в радянські часи, були значною мірою заідеологізованими та фрагментарними, не включали цілі блоки заборонених тем та імен, достатньою мірою не враховували світового досвіду. До того ж, значна частина матеріалу, представленого в таких енциклопедіях, була застарілою, оскільки саме за часів незалежності життя

української нації позначилося суттєвими змінами в економіці, культурі, науці. М. В. Зубець був головою редакційної колегії «Аграрної енциклопедії». Рішення про її підготовку прийнято постановою Президії УААН (протокол № 15 від 31 жовтня 2001 р.) з метою узагальнення результатів багаторічних досліджень вітчизняної аграрної науки, уніфікації наукової термінології, популяризації здобутків українських учених-аграріїв.

Таким чином, важливим напрямом наукової діяльності М. В. Зубця була популяризація досягнень вітчизняних учених-аграріїв. Він є співзасновником історико-біографічної серії «Українські вчені-аграрії ХХ століття», ініціатором довідкових видань, редактором відомих галузевих науково-тематичних часописів, автором наукових узагальнюючих праць. М. В. Зубець доклав зусиль до розвитку національної аграрної біографістики та бібліографії, що сприяло реконструкції сільськогосподарської дослідної справи, відображенню її теперішнього стану, оцінці дійсного внеску українських учених-аграріїв до світової скарбниці науки.

СТАНОВЛЕННЯ ГЕНОМНОЇ СЕЛЕКЦІЇ В ТВАРИННИЦТВІ

Бородай І.С.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

В останні десятиріччя у світовій селекції відбуваються значні зміни, пов'язані з появою нових технологій з оцінки племінної цінності сільськогосподарських тварин на основі застосування молекулярно-генетичних маркерів господарськи корисних ознак продуктивності. Ці технології асоціюються з геномним скануванням або геномною селекцією. Її перевагою у порівнянні з класичними методами є можливість прогнозування племінної цінності тварини в ранньому віці, практично відразу після народження, з точністю до 90%. Важливою перевагою геномної селекції є можливість проведення оцінки та відбору тварин за ознаками, облік яких не може проводитися у великих масштабах (з економічних або організаційних причин), але може здійснюватися у референтних, обмежених за розміром, популяціях. До таких ознак належить детальний склад молока, здоров'я (захворювання кінцівок, порушення метаболізму), ефективність використання корму та ін. Такий підхід дозволяє підвищити темпи селекційного прогресу в середньому на 50% і отримати значний економічний ефект.

Як початковий етап геномної селекції розглядають маркерну селекцію. Починаючи з 1990 р. були великі очікування, що молекулярна генетика дасть змогу підвищити рівень генетичного прогресу порівняно з традиційними методами оцінки, що базувались лише на фенотипових даних. Це привело до формування концепції селекції з залученням маркерів (Marker Assisted Selection, MAS), яка включає два етапи: 1) виявлення та картування генів, які впливають на кількісну ознаку, тобто QTL, 2) включення QTL-інформації до BLUP-оцінки племінної цінності. Етап картування був успішним в тому сенсі, що у більшості випадків він дозволяв виявляти QTL. Однак повторюваність результатів

картування в різних дослідженнях була низькою. Однією з причин цього було те, що більшість QTL мають дуже слабкий ефект на кількісні ознаки. У сполученні з тестуванням великої кількості маркерів це призводить до виникнення так званого «ефекту Бівіса» («Beavis effect»), коли вірогідні оцінки ефектів маркерів виявляються завищеними. Внаслідок цього були виявлені лише QTL з найбільшим ефектом, однак для багатьох інших ознак не було виявлено надійних QTL. У результаті використання селекції з залученням маркерів було дуже обмежено. ДНК маркер залежна селекція вийшла на новий рівень завдяки розробці нових технологій геномного сканування з використанням біочіпів, які включають понад 50 тисяч ділянок ДНК з однонуклеотидними замінами – снітами або SNP.

Термін «геномна селекція» був запропонований Хайлі та Вінером в 1998 р., а Мовісон спільно з іншими дослідниками в 2001 р. розробили принципову методологію аналітичної оцінки племінної цінності на основі ДНК-маркерів, які охоплюють весь геном тварини. Теоретично, на основі імітаційного моделювання, обґрунтували можливість використання великої кількості генетичних маркерів для розрахунку племінної цінності тварин. У 2007 р., коли стало можливим генотипування тварин за великою кількістю SNP-маркерів при низьких витратах, у тваринництві розвинутих країн почалася ера геномної селекції. Велика кількість SNP-маркерів дозволяє відслідковувати успадкування коротких хромосомних фрагментів. Велике різноманіття чіпів обумовило необхідність розробки засобів одночасного включення генотипів різної щільності до геномної оцінки. За умови, що SNP-маркери рівномірно розподілені в геномі, можливе застосування статистичних методів для передбачення відсутніх маркерів і, таким чином, трансформації генотипів з низькою щільністю маркерів в генотипи з більш високою щільністю.

Геномна селекція з використанням чіпів базується на нерівновазі за зчепленням, тобто зв'язку, між QTL та SNP-маркерами. Збільшення щільності чіпів підвищує ймовірність того, що будь-який QTL знаходиться у стані нерівноваги за зчепленням з одним або більшою кількістю SNP-маркерів. Найбільша щільність досягається при використанні даних повногеномного секвенування. Такі дані включають всі наявні причинні мутації і геномна селекція в цьому випадку базується безпосередньо на таких мутаціях, а не на зв'язку між QTL та SNP-маркерами. Останні дослідження показали, що на сьогоднішній день використання даних повногеномного секвенування порівняно з використанням чіпів з високою щільністю дає незначне (2-5%) збільшення точності геномних оцінок племінної цінності, що пов'язано з недостатньою точністю секвенування. Проте в майбутньому повногеномне секвенування стане ефективним методом генотипування тварин.

На даний час запропоновано багато методів геномної оцінки, які різняться між собою за часткою SNP-маркерів, які фактично впливають на фенотип, типом розподілу ефектів SNP-маркерів (у більшості випадків це нормальний розподіл з однаковою або різнорідною (гетерогенною) дисперсією) та, власне, методом оцінювання (геномний BLUP, байсовські методи та ін.). У Франції відібрані SNP-маркери групують у гаплотипи по 4-6 маркерів, які включають в оцінку за

методом QTL-BLUP. Використання гаплотипів підвищує інформативність SNP-маркерів за рахунок збільшення рівня нерівноваги за зчепленням між кожною групою SNP-маркерів та сусіднім регіоном хромосоми. Порівняння методів свідчить про деяку перевагу байєсовських методів при наявності невеликої кількості локусів кількісної ознаки (QTL) зі значними ефектами, але на практиці здебільшого використовується геномний BLUP. Останнім часом при проведенні геномної оцінки все частіше став використовуватись так званий однокроковий геномний BLUP (single step genomic BLUP), який дозволяє оптимально комбінувати феонтипові дані, родовід та генотипи тварин за SNP-маркерами, що підвищує точність оцінки.

Геномна оцінка особливо прибуткова в галузі молочного скотарства, оскільки вона дозволяє суттєво знизити генераційний інтервал: бугаї можуть використовуватись для штучного осіменіння починаючи з 1 або 2 років замість 5 років при використанні традиційної оцінки за потомством. Вартість генотипування значно нижча за вартість оцінки за потомством, і вона постійно знижується. Це призвело до широкого застосування генотипування молодих телят. Починаючи з 2010 р. у Північній Америці і з 2011 р. у Європі поширилося генотипування корів на рівні стад. Це дозволяє підвищити ефективність відбору в межах стада (особливо у сполученні з використанням сексованої сперми), покращити менеджмент ремонтних телиць, контроль походження.

Таким чином, останні десятиріччя позначилися становленням геномної селекції в тваринництві, перевагою якої порівняно з класичними методами є можливість прогнозування племінної цінності тварини в ранньому віці з точністю до 90%. Геномна селекція забезпечує можливість проведення оцінки та відбору тварин за ознаками, облік яких не може проводитися у великих масштабах, але може здійснюватися у обмежених за розміром популяціях. Такий підхід дозволяє підвищити темпи селекційного прогресу в середньому на 50% і отримати значний економічний ефект.

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ВПРОВАДЖЕННЯ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ ТА ПІДХОДІВ У ГАЛУЗІ ГЕНЕТИКИ ТА СЕЛЕКЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН

Голуб А.Г.

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені
Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький Київської області)*

Основними складовими економічної ефективності ведення тваринництва є генетичний потенціал молочної продуктивності, повноцінність годівлі, інтенсивність вирощування і відтворення стада, рівень ветеринарного захисту, енергонасиченість виробництва, застосування науково-обґрунтованої системи селекційної роботи. Для моніторингу рівня відповідних показників, оцінки селекційної цінності, використовують стандартизовані методи контролю продуктивності, які вже багато десятиріч неможливо уявити без застосування статистичних методів, а на сьогоднішній день ще й без використання

різноманітних інформаційних систем на базі ЕОМ. В результаті аналізу наукової літератури та архівних джерел щодо процесу впровадження статистичних методів у галузі генетики та селекції сільськогосподарських тварин вдалося відтворити передумови становлення та подальшого впровадження статистичних підходів, а також виокремити наступні періоди.

1 період – 20–40-ті рр. ХХ ст. Характерною ознакою періоду є те, що розвиток генетичних досліджень про мінливість, спадковість і взаємозв'язок господарських корисних ознак тварин став причиною широкого застосування математичних методів, особливо методів математичної статистики. Їх застосовують насамперед для точної оцінки продуктивних і племінних якостей тварин, визначення впливу на них окремих факторів, у тому числі спадковості й середовища, на формування цих ознак, для обчислення величини зв'язку між ознаками, а також визначення ефективності методів селекції і прогнозування генетичного прогресу в поколіннях (Бернштейн С.Н., Смирнов Н.В.) [1; 2].

2 період – кінець 40-х років – середина 60-х рр. ХХ ст. Середина ХХ ст. ознаменувалась впровадженням в практику тваринництва штучного осіменіння, вдосконаленням і розробкою нових методів і прийомів селекції. Тому характерною ознакою другого періоду є впровадження методів математичної статистики для вирішення вказаних задач. Крім того, початок періоду відзначився проведенням 31 липня – 7 серпня 1948 р. сесії ВАСГНІЛ, яка мала дуже велике значення для подальшого розвитку генетики, а тому і методів, що використовувалися у вирішенні завдань цієї наукової галузі. Після згаданої сесії почався справжній погром у радянській біології та генетиці. Зокрема, в серпні-жовтні 1948 р. в Україні пройшли республіканська та обласні наради працівників біологічної, медичної і сільськогосподарської наук за участю практиків-мічурінців. На них різко критикувалися провідні вчені-біологи, зокрема Микола Холодний, Дмитро Третяков, Микола Гришко, Михайло Попов та ін. У всіх вищих навчальних закладах України було вилучено підручники і навчальні посібники, написані прихильниками генетики. Переглянуто програми з біологічних та інших суміжних наук, знято курси «Генетика з основами селекції», «Динаміка розвитку організму», «Генетика розведення сільськогосподарських тварин».

3 період – середина 60-х – 90-і рр. ХХ ст. став періодом активізації процесу створення нових порід і типів худоби, які б відповідали сучасним умовам і вимогам технологій виробництва. Характерною рисою періоду стало широке впровадження в практику селекції біотехнологічних прийомів та програмного забезпечення із застосуванням електронно-обчислювальних машин. Стрімкий розвиток математичних знань сприяв подальшому поширенню у практичному використанні статистичних підходів, привів до постановки великої кількості нових задач та, відповідно, досліджень з методів їх ефективного розв'язання. Почали проводитися численні дослідження з моделювання різних технологічних процесів із створенням автоматизованих систем управління і для потреб агровиробництва у різних інститутах ВАСГНІЛ та УААН, сільськогосподарських (і не тільки) вищих навчальних закладах.

4 період – з 2000 р. В цей період проблемі розвитку та функціонування

тваринницької галузі в Україні присвячені наукові дослідження вітчизняних вчених С.П. Азізова, В.І. Аранчій, Н.В. Оляднічук. Питаннями математичного моделювання в сільському господарстві займалися В. Вітлінський, В. Кадієвський та інші дослідники [3; 4]. Використання ЕОМ значно спрощує процес одержання даних біометричного опрацювання одночасно з багатьма показниками, дає можливість визначити племінну цінність тварин і родинних груп у стаді й породі, здійснити найефективніший їх відбір та підбір, вирішити багато інших питань щодо ведення планомірної селекційно-племінної роботи.

Розглядаючи процес впровадження статистичних методів для потреб тваринництва, насамперед необхідно оцінити внесок вказаних технологій для поширення та одержання нових сільськогосподарських знань та інформації. Самі ж математичні методи та технології є сучасними складовими розробки та впровадження механізму інформаційного забезпечення фахівців-агрономів з використанням усього потенціалу аграрної науки та освіти, що надає можливість на основі отриманих знань та інформації покращити якісні характеристики та функціонувати відповідним агросистемам ефективніше.

Джерела та література

1. Бернштейн С. Н. Решение одной математической проблемы, связанной с теорией наследственности. *Ученые записки научно-исследовательских кафедр Украины*. Отд. матем. 1924. Вып. 1. С. 83–115. (Собр. соч. М. – Л., 1964. Т. 4. С.80–102.).
2. Смирнов Н. В. Математическая статистика. Математика в СССР за 30 лет. 1917–1948. Москва ; Ленинград, 1948. С. 728–738.
3. Коновалов В. С., Коваленко В. П., Недвига М. М. [та ін.]. Генетика сільськогосподарських тварин. Київ : Урожай, 1996. 432 с.
4. Мазуренко О. В. Тенденції розвитку тваринництва в Україні. *Економіка АПК*. 2011. № 8. С. 16–21.

ВНЕСОК АКАДЕМІКА П.Д. ПШЕНИЧНОГО В РОЗВИТОК ВІТЧИЗЯНОЇ ЗООТЕХНІЧНОЇ НАУКИ

Живора С.М.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
(м. Київ)*

У листопаді цього року одному із засновників Київського науково-освітнього центру з годівлі сільськогосподарських тварин, доктору с.-г. наук, академіку УАСГН П.Д. Пшеничному виповнилося б 115 років від дня народження. Сам він родом із Харківщини, саме там сформувався науковий світогляд майбутнього науковця. Після закінчення у 1926 р. Харківського зоотехнічного інституту він до квітня 1930 р. працював зоотехніком у господарствах Харківської, Полтавської та Донецької областей [1]. Після цього і до самого виходу на пенсію у 1978 р. він присвятив себе науковим дослідженням у галузі тваринництва та педагогічній діяльності.

У дожовтневий період вчення про норми і годівлю сільськогосподарських тварин було зовсім не розвинене. Поживну вартість місцевих кормів визначали за німецькими таблицями. Не були відомі ні хімічний склад, ні перетравність

найголовніших місцевих кормів, не кажучи вже про відсутність матеріалів щодо зональних відмінностей у складі і поживності кормів. Тому зусилля вітчизняних учених були спрямовані на вивчення хімічного складу і поживності вітчизняних кормів.

Зокрема, у початковий період своєї наукової діяльності в 1930–1932 рр. П.Д. Пшеничний працював завідувачем відділу годівлі сільськогосподарських тварин Київської зоотехнічної дослідної станції «Терезине». Тут він вивчав хімічний склад, перетравність і поживність 67 кормів Правобережного Лісостепу Київської області, виконав ряд робіт по силосуванню кормів і пасовищному утриманню молочної худоби та вирощуванню телят. Розроблені ним принципи і методи спрямованого вирощування молодняка великої рогатої худоби отримали загальне визнання [4, с. 18]. Ця, велика за своїми масштабами, робота була продовжена і в повоєнний час, результатом стали кормові таблиці, за допомогою яких можна було проводити нормовану годівлю сільськогосподарських тварин.

У подальшому була робота на Західній зоотехнічній дослідній станції в м. Сичівка і в Оренбурзькому науково-дослідному інституті м'ясо-молочного скотарства (1932–1937 рр., Росія), в Інституті тваринництва степових районів ім. М.Ф. Іванова «Асканія-Нова» (1937–1938 рр., Херсонська область УРСР), Башкирському сільськогосподарському інституті (м. Уфа) (1938–1943 рр.).

Після звільнення від німецької окупації м. Харкова, П.Д. Пшеничний повертається до рідного Харківського зоотехнічного інституту, де працював на кафедрі годівлі сільськогосподарських тварин до жовтня 1953 р. На основі розроблених принципів і методів спрямованого вирощування молодняка сільськогосподарських тварин у квітні 1948 р. П.Д. Пшеничний захистив докторську дисертацію на тему «Матеріали до вивчення про виховання молодняка сільськогосподарських тварин (вікові та конституційні особливості в харчуванні телят і зміни в організмі молодняка великої рогатої худоби під впливом типу його виховання)» [3, арк. 19].

Київський період наукової діяльності П.Д. Пшеничного розпочався у вересні 1953 р., коли за його ініціативи у Київському сільськогосподарському інституті (КСГІ) було відновлено кафедру зоотехнії, яку він і очолив. Тоді ж народилася й ідея відкриття зоотехнічного факультету.

З липня 1953 р. по грудень 1956 р. працював за сумісництвом завідувачем сектору тваринництва АН УРСР. У цей період було розроблено проблему спрямованого формування сільськогосподарських тварин за допомогою відповідної системи годівлі. Було встановлено, що відповідними умовами годівлі можна регулювано змінювати живу вагу, форми тіла, продуктивність, плідність, використання кормів та інші корисні ознаки сільськогосподарських тварин, що під впливом характеру і рівня годівлі тварин змінюються діяльність і будова травних органів, а також тип обміну речовинами. Вплив певної системи годівлі на природу тварин посилюється в другому-третьому поколіннях, тобто тоді, коли даний тип годівлі впливає на тварин не менш як у двох суміжних поколіннях – не тільки в постембріональному, але і в ембріональному розвитку [5, арк. 31].

Після утворення Української сільськогосподарської академії (УСГА – нині

НУБіП України) у жовтні 1954 р. П.Д. Пшеничного було призначено першим її ректором. Йому довелося докласти багато зусиль щодо формування академії, створення необхідних умов для підготовки висококваліфікованих спеціалістів сільського господарства. Водночас, у грудні 1956 р., П.Д. Пшеничного обирають дійсним членом – академіком Української академії сільськогосподарських наук (УАСГН), в якій він з грудня 1956 р. по грудень 1959 р. обіймав посаду віце-президента, а з липня 1959 р. по травень 1962 р. – посаду академіка-секретаря відділу тваринництва [1].

Сектором тваринництва під керівництвом П.Д. Пшеничного проводилися дослідження по вивченню раціональних режимів роботи на тваринницьких фермах. Попередні дані експериментальних досліджень засвідчили, що раціоналізація режиму робіт на молочних фермах повинна йти у напрямі певного зменшення частоти годування і доїння корів, що більш короткий режим дня, при тривалому нічному відпочинку, має істотну перевагу перед рівномірно розтягнутим режимом робочого дня. Для збільшення виробництва м'яса і зниження його собівартості були розроблені прийоми інтенсивного вирощування, нагулу і відгодівлі тварин, способи міжпорідного промислового схрещування, штучного запліднення тварин, заходи із підвищення різних продуктивних і племінних якостей, особливо нових порід великої рогатої худоби, овець, свиней та птиці [6].

Вченими УАСГН – академіками П.Д. Пшеничним, М.Ф. Гулим, доцентом Д.Я. Василенком було з'ясовано величезну роль передшлункового травлення в обміні речовин у жуйних тварин, встановлено, що майже всі розчинені вуглеводи кормів у передшлунках жуйних зброджуються до органічних кислот, спирту й інших продуктів, була доведена реальна можливість зміни передшлункового бродіння і посилення процесів утворення молочного жиру у корів, овець, кіз. Також було доведено, що у високопродуктивних тварин величезне значення має властивість їх створювати запаси різних речовин у своєму тілі [5, арк. 32].

З відкриттям у 1957 р. зоотехнічного факультету при Учбовій частині УАСГН було створено кафедру годівлі сільськогосподарських тварин, яку Павло Дмитрович очолював до 1974 р. Наукова робота кафедри була пов'язана з актуальними питаннями годівлі сільськогосподарських тварин і впродовж усього часу носила різноплановий характер. Розроблялися принципи й методи спрямованого вирощування молодняку сільськогосподарських тварин і обміну речовин, формування продуктивних якостей сільськогосподарських тварин у онтогенезі, підвищення коефіцієнта корисної дії корму за різних умов годівлі. У виробництві було впроваджено розробки, спрямовані на вдосконалення системи нормованої годівлі тварин, технологій заготівлі, приготування та раціонального використання кормів і кормових добавок (опубліковано 17 монографій, 35 підручників і навчальних посібників, 4 методичних рекомендації, понад 1100 наукових статей, одержано 20 авторських свідоцтв і патентів). 30 березня 2001 р. кафедру було перейменовано на кафедру «Годівлі сільськогосподарських тварин і технології кормів ім. П.Д. Пшеничного» [7].

П.Д. Пшеничний приділяв велику увагу вихованню наукової зміни. За роки роботи у вузах і науково-дослідних установах він підготував 24 доктори наук і

138 кандидатів наук, з яких 19 для зарубіжних країн. Серед його учнів – І.І. Ібатуллін, Г.Т. Кліценко, В.К. Кононенко, А.М. Жадан, М.Д. Мосолов, М.І. Пилипенко, В.Д. Столюк, Г.В. Танцуров, І.М. Березюк, В.І. Хрипун, Ю.О. Панасенко, Ю.В. Засуха та ін. За своє творче життя вчений сформував найбільшу в Україні наукову школу з проблем годівлі сільськогосподарських тварин і технології кормів (нині – Київський науково-освітній центр з годівлі сільськогосподарських тварин). Сьогодні вчені Центру досліджують актуальні питання сучасного тваринництва, тісно співпрацюють із науковцями інших навчальних, наукових установ та закладів України, ряду зарубіжних компаній (Brunnthaller, EWNutrition, Joseira) [2].

Важливою ділянкою життя вченого була підготовка спеціалістів для сільського господарства. За 45 років педагогічної діяльності він підготував близько 5000 агрономів, вчених зоотехніків, ветеринарних лікарів. За заслуги у підготовці висококваліфікованих спеціалістів сільськогосподарського виробництва, науково-виробничу діяльність та громадську роботу П.Д. Пшеничний був відзначений урядовими нагородами: орденами Леніна та «Знак пошани», а в 1969 р. йому було присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки УРСР».

Отже, працюючи у багатьох науково-дослідних і навчальних установах, П.Д. Пшеничний створив оригінальний напрямок розробки принципів і методів спрямованого вирощування і стимуляції розвитку функції живлення і обміну речовин у молодняка сільськогосподарських тварин, способів підвищення коефіцієнта корисної дії корму, питань вікової мінливості видових і господарсько-корисних ознак у тварин під впливом різного рівня годівлі і формування продуктивності сільськогосподарських тварин в онтогенезі.

Джерела та література

1. Особова справа Пшеничного П. Д. // Архів НУБіП України. 141 арк.
2. Березюк І. М. Пшеничний Павло Дмитрович (1903–1985). *Вчені у галузі тваринництва / УААН*; наук. ред. Г. О. Богданова, В. П. Бурката. Київ: Аграр. наука, 1999. С. 284–287. (Серія «Українські вчені-аграрії ХХ століття»; кн. 2).
3. Державний архів Харківської області. Ф. Р-5910. Оп. 1. Спр. 318а. 143 арк.
4. Дзюбанов В. М., Алексеєнко Л. Д., Артюх А. С. [и др.]. Киевская опытная станция животноводства. «Терезино». Москва: Колос, 1965. 247 с.
5. Інститут архівознавства НБУВ ім. В. І. Вернадського. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 57. 39 арк.
6. Інститут архівознавства НБУВ ім. В. І. Вернадського. Ф. 63. Оп. 2. Спр. 55. Арк. 77. Спр. 63. Арк. 13.
7. Мельничук Д. О., Зубець М. В., Беренштейн Л. Ю. [та ін.]. Становлення і розвиток аграрної освіти та науки в Україні (з найдавніших часів і до сьогодення). Київ: НАУ, 2005. 224 с.; До 100-річчя від дня народження Академіка Павла Дмитровича Пшеничного. *Аграрна наука і освіта*. 2004. Т. 5. № 1–2. С. 158–160.

ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ У ГАЛУЗІ РОЗВЕДЕННЯ І СЕЛЕКЦІЇ ТВАРИН

Ісак Л.М.

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький Київської області)*

Агропромисловий комплекс є складною соціально-економічною системою, що складається з різних структурно-утворюючих елементів або підсистем. Його центральною ланкою є сільське господарство, у складі якого особливе місце займає тваринництво, що є підсистемою по відношенню до агропромислового комплексу і системою по відношенню до супідрядних елементів – підрозділів.

Становлення дослідництва у вітчизняному тваринництві відбулося під впливом розвитку науково-освітньої думки в агрономії. Історичний аналіз впровадження та розвитку статистичних методів та підходів для потреб сільськогосподарської дослідної справи та селекції тварин та рослин вже став предметом досліджень вітчизняних вчених [2, 3]. Зважаючи ж на сучасне постійне використання математичних методів та підходів у сільськогосподарських наукових дослідженнях та практичних застосуваннях, їх значення для подальшого розвитку сільськогосподарської науки, стає необхідним проведення аналізу шляхів та можливих перспектив щодо використання статистичних методів для наукових потреб тваринницьких галузей. Тому подана робота присвячена дослідженню процесу впровадження статистичних методів та підходів у галузі генетики та селекції сільськогосподарських тварин.

Як відомо, для агрономічної науки початку ХХ ст. характерне проведення поглибленого аналізу досліджуваних явищ, а також встановлення закономірних зв'язків між чинниками, що впливають на урожайність сільськогосподарських культур. Нові для того часу методи наукових досліджень, які могли ефективно використовувати та узагальнювати дослідну інформацію, базувалися на використанні методів математичної статистики та теорії ймовірностей [2]. Вже у 20-х роках ХХ ст. математичні методи знайшли поширене використання в агрономічних дослідженнях, а успіхи в їх використанні спонукали впровадження подібних підходів при проведенні досліджень в інших галузях сільського господарства, особливо в тваринництві. Адже, тваринництво – галузь, яка забезпечує потреби населення, і яка сприяє прогресивному розвитку людського суспільства. Проте обсяги виробництва в значній мірі визначаються племінними та продуктивними якостями тварин, а саме їх генетичним потенціалом. Тому є необхідність щодо збільшення виробництва цінних продуктів харчування для населення і сировини для промисловості. Одним із основних шляхів досягнення цієї мети є розробка та впровадження в практику методів розведення і селекції сільськогосподарських тварин, які б враховували специфіку індустріалізації всіх галузей тваринництва [4, с. 17].

Використання математичних методів для розв'язання різних практичних задач набуло особливої актуальності з моменту поширеного використання обчислювальної техніки, коли з'явилася можливість проводити велику кількість

складних обчислень. Яскравим прикладом впровадження математики для вирішення проблем генетики, селекції та теорії спадковості є дослідження видатного вітчизняного біолога і генетика Ю.О. Філіпченка, який читав у Петербурзькому університеті перший в Росії курс лекцій з генетики (1913) «Учение о наследственности и эволюции» [10]. Вчений застосовував математичну статистику для дослідження проблеми спадковості та змінності кількісних ознак.

Починаючи з XVIII ст. проводяться перші дослідження з розведення тварин. Становлення селекції як наукової теорії можна прослідкувати в роботах французьких учених Ж.Л. Бюффорна (1703–1788), К. Буржеля (1712–1779), російських учених М.Є. Ліванова (1751–1800), В.І. Всеволодова (1790–1863). Серед німецьких вчених розробкою основ розведення тварин займався А.Д. Теєр (1752–1828). Найбільший вклад у формування теорії племінної справи мало узагальнення методів роботи, спрямованих на виведення нових порід, англійських заводчиків Р. Беквелла (1725–1795) та братів Коллінгів.

Особлива роль у розвитку теорії селекції належить Ч. Дарвіну (1809–1882). У своїй праці «Походження видів» (1859) він вперше обґрунтував еволюцію живої природи і на прикладі чисельних фактів довів, що існуючі види тварин і рослин походять від тих, які існували раніше і змінились у процесі еволюції під дією природного або штучного відбору.

Проблемі розвитку та функціонування тваринницької галузі в Україні присвячені наукові дослідження вітчизняних вчених С.П. Азізова, В.І. Аранчій, В.І. Бойка, О.В. Мазуренка, І.С. Трончука, П.Т. Саблука, Н.В. Оляднічук. Питаннями економіко-математичного моделювання в економіці та сільському господарстві займалися В. Вітлінський, А. Гатаулін, В. Кадієвський та інші дослідники.

Здобутки вчених в цей період у галузі застосування статистичних методів обробки даних для вирішення проблем в генетиці та селекції посіли важливе місце у дослідженнях агробіологічної науки. Використання математичних методів у галузях спадковості, теоретичної генетики, штучного осіменіння, вдосконалення та розробки нових методів і прийомів селекції стало ще однією з передумов становлення та впровадження математичних методів в агробіологічних дослідженнях. Їх застосовують, насамперед, для точної оцінки продуктивних і племінних якостей тварин, визначення впливу на них окремих факторів, у тому числі спадковості й середовища, на формування цих ознак, для обчислення величини зв'язку між ознаками, а також визначення ефективності методів селекції і прогнозування генетичного прогресу в поколіннях.

Розвиток генетичних досліджень про мінливість, спадковість і взаємозв'язок господарських корисних ознак тварин став причиною широкого застосування арсеналу математичних методів. Їх застосовують насамперед для точної оцінки продуктивних і племінних якостей тварин, визначення впливу на них окремих факторів, у тому числі спадковості й середовища, на формування цих ознак, для обчислення величини зв'язку між ознаками, а також визначення ефективності методів селекції і прогнозування генетичного прогресу в поколіннях [5].

Стрімкий розвиток математичних знань сприяв подальшому поширенню у практичному використанні статистичних підходів, привів до постановки великої кількості нових задач та, відповідно, досліджень з методів їх ефективного розв'язання. Почали проводитися численні дослідження з моделювання різних технологічних процесів із створенням автоматизованих систем управління і для потреб агровиробництва у різних інститутах ВАСГНІЛ та УААН, сільськогосподарських (і не тільки) вищих навчальних закладах.

Подальше поширення практичного застосування методів математичного моделювання в галузі сільського господарства привело до створення у 70-х роках ХХ ст. обласних інформаційно-обчислювальних центрів для обслуговування агропромислового комплексу України. Основою для створення обласних ІОЦ були постанови Ради Міністрів УРСР від 23 серпня 1968 р. «Про заходи по прискоренню впровадження автоматизованих систем управління з використанням обчислювальної техніки в народному господарстві УРСР» № 444 та від 6 вересня 1971 р. № 433 «Про заходи по підвищенню ефективності роботи вже створених обчислювальних центрів у народному господарстві Української РСР та з метою впровадження обчислювальної техніки в діяльності підприємств і організацій республіканського об'єднання «Укрсільгосптехніка», а також п'ятирічний план (1971–1975) розвитку народного господарства, де передбачалося створення та впровадження автоматизованих систем планування та управління галузями, об'єднаннями, підприємствами, та загальнодержавна стратегія створення загальної автоматизованої системи збирання і обробки інформації для обліку, планування та управління народним господарством на основі державної системи обчислювальних центрів [6, 7, 8, 9].

Звернемо увагу на те, що показники продуктивності тварин є результатом сукупного впливу численних спадкових факторів і факторів середовища, а в свою чергу організм тварин демонструє гармонічну єдність багатьох органів та систем, то існує тісний взаємозв'язок між анатомічною будовою і фізіологічними функціями і крім того прослідковується чіткий зв'язок з тваринами і навколишнім середовищем. Для виявлення таких зв'язків у популяціях сільськогосподарських тварин застосовують різні статистичні методи, а саме: кореляційний, регресійний, шляховий та дисперсійний аналіз.

Селекція тварин у ХХ ст. досягла високого розвитку і виділилася як наука. Це стало можливим завдяки розвитку генетики, яка є теоретичною основою селекції; застосуванню закономірностей популяційної генетики; впровадженню сучасних біотехнологічних методів і виникненню біотехнологічної селекції; використанню електронно-обчислювальних машин; обміну племінним матеріалом. Селекція стала однією із форм еволюції домашніх тварин, що проявилася у підвищенні темпів породоутворювального процесу і створенні нових порід сільськогосподарських тварин.

Тому використання математичних методів і підходів у розведенні, селекції та генетиці на початку ХХ ст. стало ще однією з передумов становлення та впровадження математичних методів в агробіологічних дослідженнях.

Джерела та література

1. Вергунова І. М., Красніцький В. Й. Математичні методи для вирішення наукових завдань вітчизняної агрономії першої половини ХХ ст. Київ : ФОП Корзун Д. Ю., 2012. 144 с.
2. Вергунов В. А., Вергунова І. М. Математичне моделювання в агробіології: започаткування, становлення та розвиток. *Історія освіти, науки і техніки в Україні* : матеріали II конф. молодих учених та спеціалістів, м. Київ, 27–28 трав. 2004 р. Київ, 2004. С. 58–61.
3. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування : організаційний аспект. Київ : Аграр.наука, 2012. 416 с.
4. Нечаев В. И., Артемова Е. И. Проблемы инновационного развития животноводства. Краснодар : АТРИ, 2009. 368 с.
5. Підпала Т. В. Селекція сільськогосподарських тварин : навч. посіб. Миколаїв : видав. відділ МДАУ, 2006. 277 с.
6. Постанова про заходи по розвитку тваринництва і піднесення його продуктивності в 1939 році : наук. видання. [Б. м.] : вид. Київ. облвиконаводу, 1939. 32 с.
7. Постанова Одеського обласного виконавчого комітету і обласного комітету КП(б)У від 10 червня 1935 р. «Про державний план розвитку тваринництва на 1935 рік» : науч. изд. Одесса, 1935. 46 с.
8. Про завдання у справі піднесення тваринництва в зв'язку з зростанням стахановського руху [Постанова] : науч. изд. Д. : вид-во газ. «ЗОРЯ», 1936. 22 с.
9. Тваринництво України : зб. ст. / Держ. ком. статистики України ; відп. за вип. О. М. Прокопенко. Київ, 2001. 297 с.
10. Филипченко Ю. А. Изменчивость и методы ее изучения : (основы биол. вариацион. статистики). 2-е изд., перераб. Москва : Госиздат, 1924. 237 с.

ПЕРШІ КРОКИ ДО СТВОРЕННЯ ЛЕБЕДИНСЬКОЇ ПОРОДИ ВРХ

Комликова Г.І.

Сумський національний аграрний університет (м. Суми)

Історія сільськогосподарської дослідної справи України кінця ХІХ ст. розкриває нам сторінки доволі слабого розвитку дослідництва у галузях тваринництва. Дослідні станції та поля, що масово створювались у цей період, проводили дослідження переважно агрономічного напрямку. Перша дослідна станція тваринництва розпочала діяльність у Харкові лише у 1913 р.

Через слабкий розвиток дослідної справи у скотарстві населення сумського краю мало переважно низькопродуктивне, безпородне поголів'я великої рогатої худоби. Однак, стрімкий розвиток капіталістичних відносин, що спостерігався у пореформений період, а з ним і зростання міського населення та розвиток промисловості у всій країні й Лебединському повіті зокрема, вимагали значного збільшення харчових продуктів тваринного походження, а саме молока. До того ж, все більше селян відмовлялося від використання волів, як тягової сили, на користь коней. Тому з'явилася необхідність в розведенні порід худоби не тільки з гарними м'ясними, а й з молочними якостями.

У господарствах поміщиків поліпшували поголів'я шляхом заміни його на завезену з-за кордону худобу, селянські ж господарства поліпшували свою худобу шляхом метизації.

При виборі породи, що мала поліпшити місцеву худобу, Лебединська повітова земська управа спиралась на думку місцевих господарів, що займались

розведенням ВРХ. Практика показала, що найкращою породою для покращання місцевої худоби, а це переважно була сіра українська, найбільш придатною є швіцька порода молочно-м'ясного напрямку.

На території України вже в 1896 р. були сформовані племінні стада чистопородних швіців при Майнівській сільськогосподарській школі (Чернігівська губ.), Уманському та Дергачівському (Харківська губ.) землеробських училищах. Саме майнівське стадо стало одним із основних джерел формування мережі злучних пунктів у Лебединському повіті, звідки протягом багатьох років завозились не тільки бугаї, а й телиці [3, с. 23].

Лебединська повітова земська управа розпочала справу поліпшення ВРХ в повіті з 1901 р., коли Міністерством землеробства і державних маєностей було виділено кошти на придбання декількох бугаїв (5 українських і 1 швіца) та розміщення їх на злучних пунктах у селах Ворожба, Бішків, Гудимівка.

Бугаї-плідники передавались на утримання волосним правлінням і приватним особам, в обов'язки яких входило утримання та злучка, яка на той час оплачувалася (здебільшого по 50 коп.). При влаштуванні злучних пунктів бралась до уваги забезпеченість місцевості кормами, а тому бугаї передавались в господарства в тих селах, що розташовані за течією р. Псел, які володіли не менш ніж 12 % луків. Окрім цього, перевага надавалась і цукробуряковим господарствам, оскільки це були додаткові кормові ресурси [2, с. 13].

Проблемою поліпшення місцевого тваринництва переймалась і Харківська губернська земська управа, яка у 1910 р. розробила план заходів щодо вирішення даного питання. Основними заходами визначено: облаштування мережі постійних злучних пунктів; сприяння сільськогосподарським товариствам щодо придбання і правильного утримання плідників; введення так званих «одобренних» плідників; організація виставок; реєстрація усіх заходів з поліпшення худоби тощо [1, с. 132–137]. Основними породами, які Губземуправа рекомендували для поліпшення місцевого скотарства були швіци та симентали для метизації, сіра степова та червона калмицька для поліпшення «в собі».

Щорічно кількість плідників, що належали Лебединському повітовому земству, збільшувалась за рахунок коштів Головного управління землеустрою та землеробства. Так, у 1911 р. на земських злучних пунктах Лебединського повіту було вже 20 плідників швіцької породи, а у 1912 р. були бугаї тільки цієї породи. Тобто, швіци стали основною поліпшуючою породою в повіті [3, с. 24]. І вже незабаром в стадах поміщицьких господарств та серед селянської худоби Лебединського повіту були створені групи чистопородних швіців і помісної худоби, яка володіла непоганими екстер'єрними і продуктивними якостями.

Після революційних подій і остаточного встановлення радянської влади, у 20-ті рр. XX ст., поліпшення місцевої худоби на Лебединщині займались молочно-скотарські кооперативні товариства, які теж завозили плідників з Майнівського розплідника. А згодом, створений у 1932 р Лебединський опорний пункт Українського науково-дослідного інституту тваринництва і у 1935 р. Лебединський держплемрозплідник ВРХ швіцької породи продовжили роботу у даному напрямку. А вже результатом їх діяльності стало створення спочатку лебединської породної групи, а згодом – лебединської породи великої рогатої

худоби.

Таким чином, можна констатувати, що діяльність Лебединської повітової земської управи щодо поліпшення місцевого скотарства й напрацювання Лебединських злучних пунктів на початку ХХ ст. заклали підвалини для створення нової породи великої рогатої худоби – лебединської.

Джерела та література

1. О мероприятиях по улучшению скотоводства : доклад Уездной Управы очередному Лебединскому Уездному Земскому Собранию 10 октября 1910 г. № 9087. *Журнал XLVI/XIX очередного Лебединского Уездного Земского Собрания 10, 11, 12, 13 и 14 октября 1910 года с приложениями*. Лебедин : тип. М. Е. Когона, 1911. С. 131–144.

2. Тырин А. А. Лебединская порода крупного рогатого скота : справочник 1900–1979 гг. Сумы, 1982.

3. Яценко А. Е. Лебединская порода крупного рогатого скота. Киев : БМТ, 1997. 300 с.

ОЛЕКСАНДР ЮХИМОВИЧ ЯЦЕНКО (1898–1978) – ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ В ГАЛУЗІ СЕЛЕКЦІЇ ТА РОЗВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН

Кунець В.В.

Інститут тваринництва НААН (м. Харків)

У 2018 р. виповнилося 120 років від дня народження член-кореспондента УАСГН, доктора сільськогосподарських наук, Заслуженого діяча науки і техніки УРСР, лауреата Державної премії СРСР Олександра Юхимовича Яценка (1898–1978). Основними напрямками наукової діяльності вченого було вивчення і розробка методів удосконалення існуючих і створення нових порід великої рогатої худоби, організація наукових досліджень та впровадження новітніх розробок у виробництво.

20 січня 1898 р. в с. Говтва на Полтавщині у селянській родині народився майбутній вчений. Життєвий та науковий шлях Олександра Юхимовича щільно пов'язаний з Харківщиною [1]. Після закінчення у 1928 р. Харківського сільськогосподарського інституту та отримання фаху «агронома-зоотехніка» юнак відразу вступив до аспірантури Південного інституту молочного господарства (нині – Інститут тваринництва НААН), яку закінчив у 1930 р. та отримав кваліфікацію «старшого наукового співробітника з селекції та розведення сільськогосподарських тварин». Поеднував навчання в аспірантурі (1929–1931) з роботою в Українському кооперативному тваринницькому центрі «Добробут», де займав посаду старшого фахівця з племінної справи [1, арк. 60].

У 1931 р. молодого вченого призначають на посаду старшого наукового співробітника відділу селекції та розведення Південного інституту молочного господарства (нині Інститут тваринництва НААН) та завідуючим Харківським опорним пунктом. За період з 1932 по 1937 рр. його зараховують доцентом кафедри тваринництва Вищої комуністичної школи (нині ХНСГУ ім. Василенка), де за викладацьку роботу був відмічений званням ударника.

З 1935 р. та до кінця життя працював в Українському науково-дослідному інституті тваринництва (УНДІТ, нині Інститут тваринництва НААН) на посаді

старшого наукового співробітника, а з 1939 по 1953 рр. – заступником директора з наукової частини та завідуючого відділом селекції та розведення.

У 1953 р., у зв'язку з погіршенням стану здоров'я, звільнився за власним бажанням від обов'язків заступника директора, але до 1970 р. працював завідуючим відділом великої рогатої худоби, а потім до кінця життя – на посаді наукового консультанта. За цей час вчений провів низку досліджень, спрямованих на вивчення та якісне поліпшення племінних ресурсів УРСР, займався розробкою методичних питань з племінної справи.

З 1936 по 1940 рр. очолював експертну комісію з великої рогатої худоби при Харківському обласному виставковому комітеті на громадських засадах. У 1938 р. Олександр Юхимович захищає кандидатську дисертацію у Московському зоотехнічному інституті [1, арк. 8].

О.Ю. Яценко – один із перших учених України, які ще в довоєнні роки звернули увагу на необхідність вивчення і раціонального використання місцевих порід – білоспинної худоби Правобережжя України, чорно-рябої подільської худоби, бурої карпатської худоби, а також вольських швіців Саратовської області.

В роки окупації України був разом з УНДІТ в евакуації у м. Енгельс Саратовської області. В ці часи роботу було націлено на виявлення, збереження та племінне використання евакуйованих з України племінних стад великої рогатої худоби, свиней та овець [2]. У повоєнний період (1945–1946) виникла нагальна потреба у скорішому відновленні племінного тваринництва республіки та організації племінної роботи з ним, тому вченим проводилося виявлення та вивчення племінних ресурсів УРСР, збережених після визволення країни від німецьких окупантів, і перш за все, лебединських швіців.

На виконання постанови Уряду УРСР Олександром Юхимовичем у 1947 р. проведено наукову експедицію у Закарпатську область з вивчення бурої карпатської худоби, за результатами роботи якої було організовано Мукачівську ДПС та розроблено пропозиції з поліпшення бурої карпатської худоби.

Та справою всього життя стало виведення лебединської породи великої рогатої худоби. Понад 20 років О.Ю. Яценко досліджував схрещування місцевої сірої української породи з бугаями швіцької породи. Він глибоко вивчав історію розведення цих порід, зокрема в Харківській і Сумській областях.

Інститут (тоді Південний інститут молочного господарства) розпочав роботу з лебединською породною групою у 1932 р. З метою вивчення худоби нової породної групи, створення шляхом схрещування зі швіцями та наступного розведення помісей «у собі», а також якісного його поліпшення.

У цьому ж році у підпорядкуванні інституту було створено Лебединський опорний пункт, а у 1934 р. створено Лебединський державний племінний розплідник великої рогатої худоби, який об'єднав кращі колгоспні ферми нової породної групи, з територією обслуговування Лебединського та Штепівського адміністративних районів Сумської області.

До 1940 р. зусилля було спрямовано на дослідження результатів схрещування місцевої худоби зі швіцями у районах діяльності Лебединського ДПР та Півненківському та Чупахівському племрадгоспах Сумського

цукробуяктресту.

Вчені інституту, на чолі з О.Ю. Яценком, займалися розробкою та впровадженням методів племінної роботи з поліпшення лебединської породної групи. Для цього у 1938 р. було складено перспективний план племінної роботи, затверджений Наркомземом УСРР та Наркомземом ССРР.

Щорічно з Лебединського ДПР вивозилося тисячі голів племінного молодянку в інші райони України та інші республіки Радянського Союзу. Високі якості худоби Лебединського ДПР відмічено на декількох ВСГВ (1939, 1940, 1941), а Олександра Юхимовича за наукові дослідження з метизації великої рогатої худоби УРСР швицями як учасника цих заходів, було нагороджено срібною медаллю.

У травні 1939 р. було зроблено доповідь про завдання та напрями племінної роботи з помісями на Всесоюзній нараді з племінної справи з великою рогатою худобою швіцької та симентальської порід у Москві при Всесоюзному інституті тваринництва, а в липні цього ж року на Республіканській нараді наукових працівників, фахівців та передовиків тваринництва у Києві. За рішенням обох нарад, УНДІГ та Лебединський ДПР накопичували та узагальнювали матеріали щодо затвердження лебединської породної групи у породу.

У роботі з помісями швіцької породи було поставлено завдання – створити бажаний за своїми екстер'єрними та продуктивними якостями тип худоби молочно-м'ясного напрямку, досягти його закріплення та забезпечити таким чином удосконалення групи помісей у нову високопродуктивну породу УРСР.

Але війна надовго затримала рішення цього питання. У воєнний період (1941–1944) вчені інституту та колектив держплемрозплідника здійснювали роботу з евакуації, а потім з виявлення, збереження та племінного використання кращих стад цієї породної групи, які були евакуйовані з Лебединського ДПР у Саратовську область [2].

За роки окупації України німецькими загарбниками кількість помісей швіцької породи у районі діяльності Лебединського ДПР скоротилась до 11000 гол. Після закінчення війни поголів'я великої рогатої худоби цієї породної групи в республіці швидко відновлювалося і у 1945 р. вже становило 40552 гол.

Повернутися до роботи із затвердження нової породи змогли лише у 1949 р. Враховуючи наявність значного поголів'я лебединської породної групи у стадах колгоспів, радгоспів та в особистій власності колгоспників, його продуктивні та племінні якості, а також особливості типу цієї худоби (вони помітно відрізнялися від вихідних порід) знов підняли питання щодо затвердження її як нової породи.

Тому за наказом МСГ СРСР за №1853 від 2 вересня 1949 р., під головуванням академіка Ю.Ф. Ліскуна, було створено державну комісію до складу якої входили вчені, фахівці, представники галузевих республіканського та союзного міністерств і яка доцільним виокремити породну групу худоби у самостійну породу, присвоїв їй назву «лебединська порода великої рогатої худоби». Отже, у результаті творчої співпраці передових колгоспів Лебединського та Штепівського районів Сумської області, робочих радгоспів Сумського Цукробуяктресту, фахівців Лебединського ДПР та сільськогосподарських органів Сумської області, під методичним керівництвом

УНДІТ на чолі з О.Ю. Яценком було створено нову породу великої рогатої худоби. За її створення групу авторів удостоєно Державної премії СРСР. У подальшому О.Ю. Яценко глибоко вивчав і удосконалював лебединську породу, створював нові лінії і сімейства. Вчений багато років очолював Раду з племінної роботи з лебединською породою, а також працював заступником голови Ради по бурих породах.

У 1957 р. Олександра Юхимовича обрано членом-кореспондентом УАСГН та академіком-секретарем Відділення тваринництва. Тут він працював, поєднуючи академічну роботу з роботою в інституті. Та у зв'язку з погіршенням стану здоров'я, у серпні 1959 р., звільнився за власним бажанням, але залишився членом бюро Відділення тваринництва УАСГН і керівником проблеми з питань теорії племінної справи. У 1963 р. захистив докторську дисертацію, у 1964 р. отримав звання професора [1, арк. 72]. Вчений опублікував понад 150 наукових праць, підготував 20 кандидатів наук.

За наукові досягнення вченому присвоєно звання Заслуженого діяча науки і техніки УРСР. Держава нагородила вченого двома орденами Трудового Червоного прапора, медаллю за трудову доблесть у Велику Вітчизняну війну, медалями ВДНГ СРСР і УРСР, грамотами.

Джерела та література

1. ДАХО. Ф. 6124. Оп. 2. Спр. 332. 75 арк.
2. Кунєш В. В. Відділ біотехнології репродукції сільськогосподарських тварин : історія. Вчені. Досягнення (історичний нарис). Харків, 2013. 162 с.
3. Яценко А. Е. Лебединская порода крупного рогатого скота. Київ : БМТ, 1997. 300 с.

ВНЕСОК М.В. ДАХНОВСЬКОГО (1902–1986) У РОЗВИТОК ПТАХІВНИЦТВА В УРСР

Мельник В.В.

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
(м. Київ)*

Вивчаючи теоретико-методологічні та науково-організаційні засади розвитку птахівництва в УРСР у другій половині ХХ століття, не можна не згадати видатного українського вченого Миколу Васильовича Дахновського, який усю свою наукову та виробничу діяльність присвятив розвитку галузі птахівництва. На жаль, про життєвий шлях цього вченого ми можемо прочитати лише у другій книзі «Вчені у галузі тваринництва» із серії «Українські вчені-аграрії ХХ ст.», яка видана у 1999 р. При цьому інформація наведена стисло, тому метою нашого дослідження є вивчення теоретичного і практичного внеску М.В. Дахновського у розвиток птахівництва в УРСР.

М.В. Дахновський народився 24 червня 1902 р. на станції Попелюха Південно-Західної залізниці (Вінницька область). У період 1925–1929 рр. навчався у Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті. З 1930 р. працював на посаді директора Харківського племінного птахівничого радгоспу «Борки», а в 1938 р. його призначили на посаду директора Української науково-дослідної станції птахівництва, яка у цьому ж році була переведена із Кам'янця-

Подільського до Харківської області на територію племінного птахорадгоспу «Борки», що став експериментальною селекційно-племінною базою станції. Слід зазначити, що у період німецько-радянської війни станція була евакуйована на Поволжя (з 22 вересня 1941 р. по 31 грудня 1943 р.), а потім повернена знову в Харківську область, ст. Борки.

У 1953 р. під керівництвом доктора сільськогосподарських наук, професора С.І. Сметньова М.В. Дахновський захистив кандидатську дисертацію «Освоение водоемов для выращивания уток на основе рационального использования их биологических особенностей». Примірник дисертації нині зберігається в архіві Державної дослідної станції птахівництва НААН. Дахновський розробив методи вирощування каченят з використанням природної кормової бази водойм. У подальшому, більшість його наукових робіт і публікацій були присвячені качківництву. Він докладно писав про природні корми на водоймах, породи качок, годівлю і утримання, відгодівлю на м'ясо та вирощування ремонтного молодняка. Доводив економічну ефективність вирощування качок на прісних та морських водоймах. На той час, коли для піднесення сільського господарства в УРСР необхідно було розвивати птахівництво у колгоспах і радгоспах і при цьому раціонально використовувати кожен гектар землі усіх розмірів, що була у господарстві, а також водойми, ці науково-практичні рекомендації вченого були прогресивними і актуальними.

Не можна не згадати і той факт, що Микола Васильович наприкінці 1955 р. у складі делегації радянських спеціалістів відвідав Сполучені Штати Америки. Вивчивши досягнення цієї держави по птахівництву, він написав брошуру «Интенсивное птицеводство в Соединенных Штатах Америки», яка була надрукована у 1959 р. У ній автор висвітлив усі складові технології виробництва продукції птахівництва у США. Детально охарактеризував годівлю, утримання птиці, її розведення тощо. Дані науково-практичних досягнень у птахівництві США були використані для розвитку цієї галузі як в УРСР, так і у СРСР загалом. Так, наприклад, М.В. Дахновський підкреслив, що в США на птахофермах не застосовують вологих мішанок для птиці, а також не дають зелених і соковитих кормів, які в раціоні замінюють люцерновим борошном і вітамінними препаратами. Як відомо, наразі в Україні в промисловому птахівництві для годівлі птиці використовують сухі повнораціонні комбікорми, які збалансовані за всіма поживними і біологічно активними речовинами.

У серпні 1959 р. під керівництвом і за безпосередньою участю М.В. Дахновського Українську дослідну станцію птахівництва було реорганізовано в Український науково-дослідний інститут птахівництва, який він очолював по грудень 1963 р. Із 1964 по 1972 рр. Дахновський працював на посаді завідувача лабораторії технології виробництва кормів (радгосп «Красний», Крим), а з 1973 р. вийшов на пенсію.

За участю М.В. Дахновського в Українському науково-дослідному інституті виведено велику сіру породу гусей, створено українську породну групу качок, що включає 4 популяції, зібрано колекцію місцевих та рідкісних порід курей. Під його керівництвом та за безпосередньою участю були розроблені методи вирощування качок на морських і прісних водоймах, а також технології

інтенсивного ведення птахівництва, вивчалась ефективність гібридизації у птахівництві, шляхи підвищення ефективності використання різних кормових ресурсів, розроблялися науково обґрунтовані технології промислового бройлерного птахівництва. Як завідувач лабораторії, він надавав теоретичну і практичну допомогу птахогосподарствам щодо збалансованої годівлі птиці різних статевих-вікових груп.

Нами проведено інтерв'ю з учнем М.В. Дахновського, доктором сільськогосподарських наук Борисом Євгеновичем Подобою, який у своїх спогадах про вченого розповів про його погляди на інбридинг і міжлінійну гібридизацію у птахівництві. Він також повідомив про спільні наукові дослідження М.В. Дахновського і М.В. Дубовського, який був прихильником так званої «класичної генетики», яка в ті часи не визнавалася. У 1966 р. Б.Є. Подоба під керівництвом М.В. Дахновського захистив кандидатську дисертацію з проблеми застосування гетерозису у качківництві. Ця робота була присвячена міжлінійній гібридизації як методу підвищення ефекту гетерозису, що наразі є теоретичним підґрунтям методів створення сучасних кросів птиці.

М.В. Дахновський нагороджений орденом «Червоної зірки», великою золотою медаллю ВДНГ та іншими відзнаками, є автором близько 100 наукових праць. Його життєвий шлях завершився у 1986 р. у м. Сімферополь.

Отже, М.В. Дахновський є видатним українським вченим, який зробив вагомий внесок у розвиток птахівництва в Україні. Він є співавтором кількох високопродуктивних порід сільськогосподарської птиці. Доклав зусиль до розробки технології інтенсивного ведення птахівництва, обґрунтував доцільність застосування гібридизації у птахівництві. Окреслив шляхи підвищення ефективності використання різних кормових ресурсів, розробив науково обґрунтовані технології промислового бройлерного птахівництва.

ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО БДЖІЛЬНИЦТВА

Присяжнюк М.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Населення нашої країни займається добуванням меду і воску від бджіл з часів глибокої давнини. Великі території, зайняті непрохідними лісами та іншими угіддями, багатими природною медоносною рослинністю, сприяли розмноженню бджіл і збору ними великої кількості меду. В ті часи, коли ще не були відомі способи виробництва цукру, єдиним солодким продуктом був мед. Він мав дуже важливе значення в харчуванні населення, широко використовувався для приготування різних страв і хмільних напоїв. Основним споживачем воску була церква. Значна частина меду і воску впродовж не одного століття вивозилася в інші країни.

Найдавніший спосіб добування меду і воску на Київській Русі полягав в пошуку бджіл в дуплах дерев і вилучення звідти всього стільникового меду. Це заняття населення, що тривало багато століть, представляло собою вільний промисел – полювання за дикими бджолами. Цей промисел, природно, не можна

було назвати бджільництвом, тому що мисливці не проявляли ніякої турботи про збереження і розмноження бджолиних сімей. Навпаки, виламуючи стільники і відбираючи мед з дупел, мисливці тим самим знищували сім'ї бджіл. Надалі, зі збільшенням попиту на мед і віск і розширенням їх видобутку, а також з розмноженням бджолиних сімей став відчуватися брак в природних дуплах; з'явилася необхідність у виготовленні штучного житла для бджіл. Цей період, мабуть, і слід вважати початком виникнення бджільництва.

У цей період людина спеціально готувала для бджіл житла – борті, що нагадують природні дупла, в стовбурах живих товстих дерев і перш за все маючі дупла. Наявність природних дупел в стовбурах дерев значно полегшувало людині їх розміщення підготовку до заселення бджолами. При бортництві з'являється турбота про збереження і розмноження бджолиних сімей і виникає право власності на борті і бджіл, які живуть в них. При відборі меду деяку його частину залишали бджолам на корм в зимовий період [1].

Примітивні способи розведення і утримання бджолиних сімей стримували розвиток бджільництва. Були потрібні інші, більш досконалі способи, які відповідали б новим умовам. Виникла необхідність заміни колодного бджільництва досконалішою його системою — розбірними рамковими вуликами.

У 1894 р. Міністерством землеробства, державної власності та земствами для ознайомлення вчителів, селян та інших сільських жителів з веденням бджільництва організуються курси в Умані та інших містах країни. Вважалося, що ці заходи сприятимуть розквіту галузі.

Популярність курсів з року в рік зростала. Заняття з теорії бджільництва і шовківництва вів П.І.Корабльов. Учбова пасіка училища налічувала 100 бджолиних сімей, які містилися у вуликах 30 різних систем.

Для вирощування медоносних рослин при пасіці було відведено ділянку землі площею близько 1,1 десятини. Усі роботи, пов'язані з вирощуванням медоносів, проводили учні під керівництвом завідувача пасіки. Коли наставав час іспитів, призначали спеціальну комісію. Тим, хто витримував іспит, вручали свідоцтво встановлено зразка.

Із середовища конотопських бджолярів вийшов всесвітньо відомий пасічник П.І.Прокопович (1775–1850), який досяг неймовірних результатів в царині раціоналізації бджільництва. Він винайшов (1814 р.) перший у світі вулик з розбірними рамками, який отримав широке розповсюдження ще за його житті.

На своїй пасіці Прокопович багато займався дослідницькою роботою, вивчаючи життя бджіл, розробляючи нові методи догляду за бджолами, прийом боротьби з хворобами тощо. Він був першим дослідником і організатором кормової бази бджільництва [2].

Вісімнадцяте і перша половина дев'ятнадцятого століття були періодом занепаду бджільництва. Дешева продукція промисловості (виноробство, пивоваріння, цукрова, нафтова промисловість і ін.) поступово витісняли продукти бджільництва. Занепаду бджільництва сприяла і заборона розводити бджіл в лісах.

Не дивлячись на це, спілки бджолярів час від часу організовували окремі заходи, направлені на розвиток місцевого бджільництва. Першу спілку на Україні було організовано в Одесі в 1828 р.

За ініціативи А.Ф. Андріяшова в 1902 р. була відкрита в Києві (потім переведена до Боярки) «Практична школа південно-російського товариства бджолярів». Перша виставка з бджільництва на Україні була організована в Одесі в 1844 р.

У 1922 р. почало розвиватися майже зруйноване за час інтервенції і війн бджільництво. Була створена мережа бджільницької кооперації, яка забезпечувала пасічників штучною вощиною, пасічним інвентарем. Кооперація організовувала різні заходи з розповсюдження знань з бджільництва – курси, виставки, проводила боротьбу з хворобами бджіл і ін.

Боярська школа була реорганізована спочатку в профшколу, а потім в технікум бджільництва. Була заснована науково-дослідницька станція бджільництва. Станція мала свій друкований орган – журнал «Пасічник». При ній були відкриті заочні курси з підготовки бджолярів.

За період окупації України під час Великої Вітчизняної війни гітлерівськими загарбниками народне господарство республіки понесло великі втрати. Але вже впродовж 1944–1953 рр. колгоспне бджільництво збільшилося в 9 разів. Середній розмір пасіки по республіці становив 65 бджолосімей.

За цей період знову почав працювати значно розширений завод (в Дергачах, під Харковом) бджолиного інвентарю, який випускав складні машини для механізованих воскових майстерень; побудовано завод, що випускав вулики (в Броварах, біля Києва); відновлені технікуми бджільництва і науково-дослідна станція. У багатьох областях організовані відділення бджільництва в школах для підготовки колгоспних пасічників, воскові майстерні, обласні розплідники бджіл, а біля Києва – республіканський розплідник бджіл [3; 4].

Джерела та література

1. Розвиток бджільництва на Україні URL : <http://pasika.org.ua> (дата звернення 10.04.2018).
2. Розов С. А. Из истории развития украинского пчеловодства. *Пчеловодство*. 1954. №4. С. 7–13.
3. Розов С. А. Очерки по истории отечественного пчеловодства. Рязань : 1972. 111 с.
4. Титов И. А. Краткие очерки по истории пчеловодства. *Пчеловодство*. 1946. № 1. С. 52–56.

**ВНЕСОК О.Ф. БРАНДТА У СТВОРЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ
ПУБЛІЧНОЇ АКВАРІЇ (кінець XIX – початок XX ст.ст.)**

Приходько Т.М.¹, Яценко І.В.,¹ Юрченко Л.І.²

¹Харківська державна зооветеринарна академія

(смт Мала Данилівка Дергачівського району Харківської області)

²Національний університет цивільного захисту України (м. Харків)

Талановитий учений Олександр Федорович Брандт більшу частину свого життя присвятив служінню науки, освіті та культурному розвитку Харківщини. З 1879 р. Рада Харківського ветеринарного інституту поповнюється професорами Харківського імператорського університету. Серед них у 1880 р. було обрано ординарним професором Харківського ветеринарного інституту О.Ф. Брандта. Це був період становлення та розширення навчального закладу. Інститут вступає на шлях прискороженого економічного та наукового розвитку.

Професор О.Ф. Брандт активно приймав участь у громадському житті міста Харкова. Він неодноразово висловлював твердження про важливість відкриття «публічної акварії» на Харківщині, що сприяло б ознайомленню населення, студентів і учнів міста з багатствами тваринного світу. Також він наголошував на важливості благоустрою земель та міських зон відпочинку Харкова: садів, парків, скверів. Ідея створення публічної акварії на території Харківщини цікавила багатьох наукових і суспільних діячів, передову інтелігенцію міста. На початку 80-х років XIX ст. в Харкові створюється «Товариство місцевих любителів і ревнителів поширення природно-історичних знань», яке через проміжок часу стало співпрацювати з Південно-Українською товариством акліматизації (О.Ф. Брандт був активним членом цих товариств), що поширила в майбутньому сферу впливу на всю територію України.

З 90-х років XIX ст. науковими діячами та керівництвом міста Харкова була здійснена неодноразова спроба організації акварії. У комітет зі створення акварії при кафедрі зоології Харківського університету увійшли вчені та громадські діячі міста, серед них професори Харківського імператорського університету та Харківського ветеринарного інституту О.Ф. Брандт і В.Я. Данилевський.

На одному з перших засідань нової громадської організації було прийнято рішення надіслати до столиці Російської Імперії Санкт-Петербургу прохання про виділення коштів на будівництво громадської акварії. Президент Академії Наук великий князь Костянтин Романов згодився прийняти нову споруду під свою опіку. Цей задум був дуже актуальним на той період часу, але Харківська міська дума не змогла позитивно вирішити питання про надання земельної ділянки та не знайшла змоги надати фінансову допомогу.

Тому О.Ф. Брандт здійснив нову спробу для подальшого вирішення цієї проблеми. Ним було написано листа до Харківської міської Думи про перегляд питання щодо заснування акварії. Через два роки, 27 січня 1892 р., на засіданні міської думи було повторно розглянуто питання «Про заснування акварії». Лист Брандта стосовно цієї новації був опублікований в «Журналі Харківської міської Думи». Також Харківський філіал Південно-Російського товариства акліматизації під керівництвом О.Ф. Брандта звернувся до міського голови

І.Т. Голеніщева-Кугузова з проханням про позитивне вирішення питання акварії. На засіданні міської думи 28 квітня 1892 р. було прийнято рішення про відведення місця в Мироносицькому сквері під устрій публічної акварії та про субсидування будівництва. В листі до Харківського міського голови наголошувалось, що комітет готовий взяти на себе всі роботи щодо перенесення з вулиці Сумської водорозбірної башти, відкриття демонстративної рибоводні, пташників та висадження тутових дерев.

Але це питання знову не було вирішено позитивно, воно було відхилене міською думою. Професор О.Ф. Брандт 20 червня 1892 р. знову написав листа Харківському міському голові, в якому запропонував нове місце для будівництва акварії на Лопанській набережній. Також було надруковано статтю «Харківський публічний акварій» в журналі «Нива» з проектом майбутнього будинку акварії. Питання, підняте вченим у журналі «Нива», не залишилося не поміченим міською громадськістю. Чергове засідання Харківської міської Думи відбулось 23 липня 1892 р. і було присвячене питанню будівництва акварії. На цьому засіданні одним з опонентів Брандта був професор Ю.І. Морозов. Він піддав критиці місце будівництва та план акварії. У зв'язку з цим Харківська міська дума прийняла рішення про перегляд питання в майбутньому.

Через два роки, в 1894 р., до ректора Харківського Імператорського університету М. Олексієнка звернулось правління Південно-Російського товариства акліматизації з проханням передати в оренду частину території університетського саду для організації виставки. У 1895 р. товариством акліматизації було почато будівництво бджільничо-шовківничої станції на землях університетського саду. 1 грудня 1896 р. це товариство відкрило бджільничу станцію з музеєм за проектом братів С.І. та І.І. Загоскіних. Розпорядником з благоустрою території був запрошений міський садівник В.І. Іванов.

Реальна можливість будівництва акварії з'явилась тільки у 1896 р., через шість років з моменту першого розгляду цього питання. Постанова Харківської міської думи від 27 червня 1896 р. містила рішення про відведення у використання Харківського товариства акліматизації до 11,2 дес. землі для створення рибоводні і акваріуму у Миколаївському парку. В виданні «Известия» за 1897 р. було надруковано про рішення правління Імператорського Харківського університету надати Південно-Російському товариству акліматизації у тимчасове використання ділянку землі в Університетському саді з подальшим розширенням у разі створення товариством акліматизаційного зоологічного саду. Згідно з рішенням будівництво першого павільйону розпочали на території університетського саду, а не в Миколаївському парку. На землях університетського саду в 1895 р. було побудовано невеликий пташник, повністю його було споруджено в 1900 р. У побудованому пташнику відвели кімнату для наукових занять, виділили літні та зимові приміщення для птахів. На проведення цих робіт були використані субсидії та благодійні пожертвування громадян міста.

На виділеній території Південно-Російське товариство акліматизації вирішило організувати та провести першу в Харкові виставку садівництва і рослинництва.

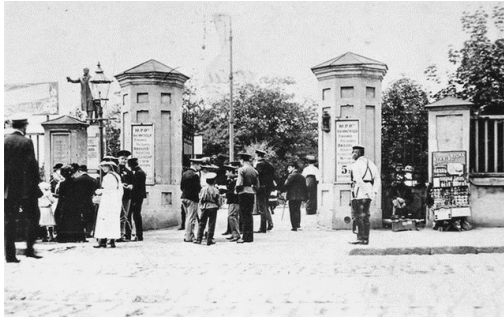

Рис. 1. Вхід до Харківського зоопарку у XIX ст.

Влітку 1900 р. будівництво павільйонів та виставкових будівель розпочалося швидкими темпами. І вже 28 серпня 1900 р. Харківський губернатор Г.А. Тобизен урочисто відкрив виставку. Її проведення дало можливість зібрати кошти за виставлені експонати та отримати грошову допомогу, виділену міністерством землеробства та державного майна. Це

дозволило розпочати роботу зі створення акліматизаційного саду.

У вересні 1900 р. з акліматизаційного саду та зоопарку Асканія-Нова до Харкова херсонським землевласником Ф.Е. Фальц-Фейном було передано ссавців та птахів. 1 грудня 1900 р. було оголошено про відкриття Харківського зоосаду – третього зоопарку в Російській імперії для всіх жителів губернії. Через рік Південно-Російським товариством акліматизації сформовано відділення рибиництва, а також стали проводитися роботи з організації акваріуму.

Новий пташник, створений для відвідування населенням, у 1902 р. прикрашав напис «Пташник Харківського товариства птахівництва. Відділення Південно-Російського товариства акліматизації». У пташнику демонструвалися птахи, проводилися дослідження, обмінювалися і комісійно продавалися птиця та продукти птахівництва. У 1903 р. було відкрито віварій.

Після відкриття акваріума працівники відділу рибиництва разом з О.Ф. Брандтом почали проектувати рибицьку станцію. 22 серпня 1910 р. в приміщенні бджільничо-шовківничої станції відкрилась перша Харківська виставка акваріумів, тераріумів та кімнатних рослин. До участі у виставці були запрошені 16 відомих акваріумістів з різних губерній. Під час відкриття у квітковому павільйоні ботанічного саду університету була показана чудова колекція кімнатних рослин, а кафедра ботаніки ветеринарного інституту представила рідкісні види водних рослин. На зібранні під час виставки кошти вдалося закупити нових тварин та птахів.

З 1911 р. Південно-Російське товариство акліматизації стало проводити збір коштів серед населення, ці пожертвування дали можливість будувати нові приміщення та купувати тварин. Зоосад на ті часи мав досить велику зооколекцію. Газета «Южный край», датована 2 липня 1914 р., писала: «Город Харьков является крупным промышленным и образовательным центром и поэтому вопросы разумного и поучительного досуга населения являются особенно важными. Одним из лучших мест такого хорошего времяпровождения везде считаются зоологические и акклиматизационные сады... Задача нашего

общества сохранить сад для здорового отдыха. Годичного бюджета общества, около 10000 рублей, еле хватает на текущие нужды. Вносящие 5 рублей избираются пожизненными членами общества». Нестабільність у суспільстві та скрутне фінансове становище змушувало членів Південно-Російського товариства акліматизації шукати можливості утримання в належному стані пташників, акварії, акліматизаційного саду.

Опікуючись діяльністю Харківського зоопарку, О.Ф. Брандт паралельно проводив багатогранну діяльність у культурному, громадському та суспільному житті міста Харкова. З 1902 р. був сформований новий склад Харківської міської думи, на засіданні якої були розроблені положення та викладена програма подальшої діяльності. Членом думи офіційно обирають професора О.Ф. Брандта. У Думі Олександр Федорович працює у музейній комісії, у садовій комісії та очолює комісію з благоустрою ринків.

Нова міська дума плідно стала втілювати в життя основи і положення програми розвитку міста:

- у 1903 р. був побудований новий Маріїнський міст;
- у 1903 р. в центрі міста на майданах були встановлені електричні ліхтарі;
- у 1904 р. водопровід міста перейшов до міського управління.

Також була значно розширена зона міських рослинних насаджень.

ЗНАМ'ЯНСКИЙ ВНУТРІШНЬОПОРОДНИЙ ТИП ПОЛІСЬКОЇ М'ЯСНОЇ ПОРОДИ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Прудніков В.Г., Цуканова М.О.

Харківська державна зооветеринарна академія

(смт Мала Данилівка Дергачівського району Харківської області)

У розроблення стратегії становлення і розвитку галузі спеціалізованого м'ясного скотарства в Україні значний внесок здійснив академік НААН М.В. Зубець. Учений розробив методики виведення низки вітчизняних порід м'ясного напрямку продуктивності, програми селекційно-племінної роботи з кожною з них на етапі консолідації. Сформулював основні принципи організації племінної бази та раціональної організації праці в м'ясному скотарстві, запровадив ресурсозберігаючі технології виробництва продукції тваринництва для різних регіонів України, здійснював пошук ефективних методів відтворення худоби м'ясного напрямку продуктивності та ін. [1].

Завдяки наполегливій праці вітчизняних вчених-селекціонерів у 70–80-ті роки минулого століття було проведено значні дослідження із виведення м'ясних порід великої рогатої худоби, пристосованих для утримання в різних природно-кліматичних зонах України.

Одним із важливих науково-практичних завдань на той час було створення м'ясної породи великої рогатої худоби, яка була б адаптованою для зональних степових умов утримання та відповідного рівня спеціалізації сільського господарства в центральних регіонах. Пізніше вона отримала назву

знам'янського внутрішньопородного типу поліської м'ясної породи.

Її появі передувала тривала цілеспрямована робота науковців із створення поліської м'ясної породи, яка проводилася способом складного відтворного схрещування чернігівського і придніпровського типів з помісними плідниками абердин-ангуської породи, що дозволило подати її на затвердження у 1999 р., тоді як знам'янський внутрішньопородний тип було одержано шляхом складного відтворного схрещування тварин червоної степової та симентальської порід (материнський тип) із абердин-ангуськими та шаролецькими плідниками (батьківський тип) [2, 4, 5].

До процесу створення знам'янського внутрішньопородного типу було прикладено значні зусилля вчених різних наукових установ і спеціалістів господарств, а також генетичні ресурси декількох порід великої рогатої худоби.

Як відзначають А.Є. Почукалін, Ю.М. Резнікова, С.В. Прийма, О.В. Різун робота зі створення знам'янського типу була започаткована К.Б. Свечиним зі співавторами ще у 80-х роках минулого століття. Методикою передбачалось складним відтворним схрещуванням поєднати господарські корисні ознаки абердин-ангуської (А), шароле (Ш), чорно-рябої, симентальської (С), білоголової української та червоної степової (ЧС) порід. Слід відмітити, що вибір базових порід, їх поєднання, а також отримання модельних тварин на початку роботи отримані в результаті реципрокних схрещувань різних генотипів на основі абердин-ангуської породи, які проводились на базі дослідної станції УСГА Київської області. Новим етапом у процесі виведення типу був 1980 р., коли були об'єднані зусилля співробітників Дослідної станції м'ясного скотарства УСГА на чолі з К.Б. Свечиним, А.Г. Тимченком і колишнього Кіровоградського обласільгосуправління з Ю.Н. Лисенком. Основна робота була зосереджена в господарстві ім. Т.Г. Шевченка (в подальшому «Колос») Знам'янського району Кіровоградської області. Назва знам'янського внутрішньопородного типу походить за місцем ареалу розведення [3, 6, 8, 9].

Значний вагомий внесок у завершення робіт на завершальному етапі затвердження знам'янського внутрішньопородного типу зробили такі вчені як Е.М. Доротюк, Г.М. Подрезко, Ю.В. Вдовиченко та ін. Саме завдяки їх наполегливим зусиллям вдалося завершити багаторічну роботу, що увінчалася новим селекційним досягненням вітчизняної аграрної науки.

У 2008 р. було завершено роботу зі створення знам'янського внутрішньопородного типу поліської м'ясної породи і проведено її державну апробацію (Наказ Мінагрополітики України №32/04 від 16 січня 2009 р.). У типі апробовано три заводських лінії (Радиста 113, Дарованого 400, Мазуна 6) та 6 заводських родин (Дойни 0727, Пишної 506, Серги 245, Каски 973, Марти 04531, Байки 682). Тварини нового селекційного досягнення мають високий генетичний потенціал. Жива маса повновікових корів становить 550–600 кг, молочність (210 днів) – 187–231 кг, інтенсивність росту молодняка на відгодівлі – 1100–1250 г, маса туші бугайців 18–24 місячного віку – 265–290 кг, забійний вихід – 60–64 %. Сучасний стан породи зумовлює необхідність застосування заходів щодо збереження її генофонду шляхом накопичення для довгострокового зберігання генетичного матеріалу від чистопорідних тварин і контрольоване використання

плідників породи шароле для відтворення маточного поголів'я [7, с. 307].

Впродовж наступних років знам'янський внутрішньопородний тип поліської м'ясної породи зберігав основний ареал розповсюдження в господарствах Кіровоградської області. Однак у 2012–2015 рр. основний масив худоби знам'янського внутрішньопородного типу було поступово втрачено внаслідок відмови господарств області від його розведення.

За даними досліджень науковців Інституту розведення і генетики тварин НААН А.Є. Почукаліна, Ю.М. Резнікова, С.В. Прийма, О.В. Різуна нині знам'янський внутрішньопородний тип знаходиться на межі зникнення, а основне його поголів'я сконцентроване переважно у племінному заводі ТОВ «Агрікор Холдинг» Прилуцького району Чернігівської області [8].

Сьогодні ще існують деякі реальні перспективи відновлення і збереження знам'янського внутрішньопородного типу поліської м'ясної породи як цінного селекційно-генетичного надбання вітчизняної аграрної науки та галузі тваринництва. Для цього, передусім, необхідно активізувати зусилля науковців і всіх зацікавлених сторін із збереження наявного поголів'я тварин даного типу та розробити дієвий план із його розведення в господарствах, які виявлять бажання займатися м'ясним скотарством. Держава має надати таким господарствам фінансову підтримку як в межах існуючих та вже затверджених форм та порядку її надання, так і розробити окреме положення щодо стимулювання збереження локальних зникаючих порід великої рогатої худоби м'ясного напрямку.

Джерела та література

1. Апостол М. В. Концепція розбудови галузі вітчизняного спеціалізованого м'ясного скотарства в науковій спадщині академіка М. В. Зубця. *Історія науки і біографістика*. 2016. № 4. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2016_4_3. (дата звернення : 10.04.2018).
2. Вдовиченко Ю. В. Поліська м'ясна порода великої рогатої худоби та її знам'янський внутрішньопородний тип. *Вісник аграрної науки*. 2012. № 9. С. 30–33.
3. Свечин К. Б. [та ін.]. Выведение знаменского типа мясного скота. *Каталог абердин-ангусского скота* / . Київ : Урожай, 1985. С. 36–44.
4. Наказ «Про створення нової поліської м'ясної породи великої рогатої худоби» № 91 від 22 лютого 1999 р. / Мінагрополітики України. 13 с.
5. Наказ «Про затвердження знам'янського внутрішньопородного типу поліської м'ясної породи великої рогатої худоби» № 32/04 від 16 січня 2009 р. / Мінагрополітики України, УААН. 9 с.
6. Подрезко Г. М., Кернасюк Ю. В., Вдовиченко Ю. В. Основні віхи створення знам'янського внутрішньопородного типу поліської м'ясної породи на Кіровоградщині. *Вісник Степу. Ювілейний випуск до 100-річчя установи*. Кіровоград : «КОД». 2012. С. 147–152.
7. Поліська м'ясна як елемент генетичного різноманіття у м'ясному скотарстві України. *Селекційні, генетичні та біотехнологічні методи удосконалення і збереження генофонду порід сільськогосподарських тварин* : монографія / ІРГТ ім. М. В. Зубця НААН ; за ред. : М. В. Гладія, Ю. П. Полулана. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2018. С. 305–307
8. Почукалін А. Є., Резнікова Ю. М., Прийма С. В., Різун О. В. Селекційне надбання м'ясного скотарства України: знам'янський внутрішньопородний тип поліської м'ясної породи. *Розведення і генетика тварин*. 2016. (52). С. 94–108.
9. Тимченко О. Г., Зубець М. В., Лисенко Ю. М. Знам'янський тип м'ясної худоби. *Тваринництво України*. 1983. № 9. С. 3

РОЗВИТОК БДЖІЛЬНИЦТВА НА БУКОВИНІ у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.ст.

Саранчук І.І.

*Буковинська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН
(м. Чернівці)*

Бджільництво Буковини, як і всієї України сягає своїм корінням дуже давніх часів. Безсумнівно, що пасічництво буковинського краю в цей час розвивалося, проте велося воно досить примітивно – у колодах (дуплянках). Займалися ним: духовенство, службовці державних маєтків та релігійного фонду, деякі селяни, особливо липовани, які у значній мірі ініціювали розвиток цієї галузі. Через примітивність ведення бджільництва багато бджолосімей взимку гинуло [3, с. 172]. Після скасування в 1814 р. П.І. Прокоповичем дощаного втулкового вулика та розробки методу догляду і утримання у нім бджіл [1, с. 36], поступово вулики-колоди замінялися рамковими вуликами, але лише в окремих бджолярів.

Тодішня статистика вказує на те, що бджільництво, де основною кількісною одиницею виміру була бджолосім'я (вулик), розвивалося на Буковині стрибкоподібно: 1857 р. – 21 тис. вуликів, 1900 р. – 18 тис. (–14 %), 1910 р. – 32 тис. (+78 %). Ріст за 1857–1910 рр. становив 52 %. У північних повітах зосереджувалося від 70 % вуликів (1869 р.) до 53 % у 1910 р., тобто їх питома вага тут знижувалася, як і загальна кількість вуликів: 1869 р. – 19 тис., 1910 р. – 17 тис., а в цілому кількість вуликів за 1869–1910 рр. скоротилася на 11 % [3, с. 281]. Проте слід сказати, що скорочення кількості вуликів не завжди означало зменшення обсягу продукції бджільництва, бо заміна кількох примітивних вуликів-когод на один рамковий сприяла підвищенню продуктивності бджільництва.

У 1886 р. на крайовій виставці у Чернівцях 17 експонатів представили тодішні досягнення у бджільництві: поміщики К. Бухенталь (с. Добринівці), О. Мікулі (м. Садгора), Е. Гейб (м. Чернівці) та ін. [5]. Проте і пізніше ця галузь залишалася примітивною. Як констатувала у 1912 р. газета «Хлібороб», орган Ради культури краю для воєводства Буковини, «бджоли все ще більше в дуплянках, а не в рамкових вуликах» [4].

Очевидно, низький розвиток бджільництва був зумовлений також і тим, що на Буковині у пореформений (після 1848 р.) період не було жодної сільськогосподарської школи, а направлення молоді в німецькомовні позакрайові школи не давало належного ефекту, бо безліч часу йшло на засвоєння німецької мови, спеціальної термінології. Як писала газета «Вукowina» 9 березня 1862 р., «у цій школі учень не одержує ні найменших знань про землеробство, тваринництво, бджільництво і т.п. й повертається після закінчення навчання додому, до батьків, не маючи ніякої користі від школи. І сільський господар продовжує газдувати по-старому» [2, с. 90].

Після відкриття 1 жовтня 1871 р. першої сільськогосподарської школи у Чернівцях (36-ї в Австрії), поряд з іншими предметами сільськогосподарського циклу, учні вивчали бджільництво. Навчання велося німецькою мовою і тривало 3 роки [2, с. 91]. При школі час від часу Товариством крайової агрокультури,

куратором цієї школи, влаштовувалися для різних категорій працівників сільського господарства краю кількомісячні курси з бджільництва, садівництва, овочівництва, тваринництва та ін. [2, с. 93].

Після закінчення навчання випускникам цієї школи було важко знайти роботу за фахом. Орендарі й сільські господарі цілком задовольнялися відсталими методами ведення сільського господарства і не проявляли значного попиту на інтелектуальну працю. За перших 30 років існування (1871–1901) Крайової сільськогосподарської школи її закінчило 243 вихованці, але влаштувалися на роботу за фахом лише 131 (54 %), з них – 96 буковинці, 35 – вихідці з інших провінцій. Решта випускників школи стали службовцями пошти, фінансових закладів, залізничної адміністрації, військовими як на Буковині, так і за її межами [2, с. 94].

Станом на 1911 р. в краї діяло «Товариство пасічників у Чернівцях», яке сприяло розвитку бджільництва краю шляхом поширення відповідних наукових знань, проведення дослідів, обміну виробничим досвідом та придбанням відповідних матеріальних засобів [3, с. 178].

Отже, бджільництво на Буковині з середини XIX ст. і до Першої світової війни розвивалося стрибкоподібно з поступовим впровадженням нових розробок. Влада намагалася поліпшити стан справ у сільському господарстві, в т.ч. і в бджільництві відкриттям Крайової сільськогосподарської школи, влаштуванням курсів і створенням «Товариства пасічників у Чернівцях». Це сприяло поширенню фахових знань, було виправданими і потрібними заходами для інтенсивного і ефективного розвитку цієї галузі.

Джерела та література

1. Боднарчук Л. І., Соломаха Т. Д. Вулики. Історія створення та різні системи. Київ : Фітосоціоцентр, 1998. 140 с.
2. Ботушанський В. М. Нариси з історії освіти на Буковині (XIX – початок XXI ст.). Чернівці : Технодрук, 2017. 176 с.
3. Ботушанський В. М. Сільське господарство Буковини (друга половина XIX – початок XX ст.). Чернівці : Золоті литаври, 2000. 337 с.
4. *Хлібороб*. 1912. 5 квіт.
5. Mitteilungen des Vereines für Landeskultur im Herzogtume Bukowina. Czernowitz. 1886. № 8–10. S. 72.

ТВОРЧІ ЗДОБУТКИ ПРОФЕСОРА М.А. КРАВЧЕНКА ЯК ГОЛОВИ УКРАЇНСЬКОГО ФІЛІАЛУ РАДИ З ПЛЕМІННОЇ РОБОТИ З СИМЕНТАЛЬСЬКОЮ І СИЧІВСЬКОЮ ПОРОДАМИ

Шульга В.П.

Національний авіаційний університет (м. Київ)

Доктор сільськогосподарських наук, професор М.А. Кравченко зробив вагомий внесок у становлення племінної бази однієї із найпоширеніших порід великої рогатої худоби в УРСР – симентальської як заступник, а згодом і голова українського філіалу Ради по племінній роботі з симентальською і сичівською породами. Варто зазначити, що загальне керівництво племінною роботою з

симентальською породою до 60-х років ХХ ст. покладалося на Міністерство сільського господарства УРСР, Республіканський трест племінних заводів, Укрраднаргосп та обласні сільськогосподарські організації. У 1960 р. Міністерство сільського господарства РРФСР затвердило Раду з племінної роботи з симентальською і сичівською породами з філіалами в різних регіонах країни. У 1962 р. республіканська рада була перетворена в союзну із 8 філіалами – українським, білоруським, сичівським, центрально-чорноземним, поволзьким, уральським, сибірським, казахстанським, далекосхідним. На раду покладалося виконання наступних завдань: 1) координація племінної роботи з симентальською і сичівською породами худоби у всіх племінних господарствах і експериментальних базах країни; 2) організація та обстеження племінних заводів і радгоспів, узагальнення та запровадження у виробництво передового досвіду племінної роботи, відтворення і вирощування племінного молодняка, годівля й утримання худоби в різних зонах країни; 3) розроблення єдиного плану племінної роботи з породою, а також планів для окремих господарств; 4) підготовка рекомендацій зі спеціалізації і районування порід; 5) розподіл племінного молодняка і контроль за його раціональним використанням; 6) виявлення бугаїв-поліпшувачів, випробуваних за якістю нащадків і підготовка рекомендацій з їх розміщення; 7) ведення державних племінних книг і каталогів бугаїв; 8) апробація нових заводських ліній і родин.

Для розведення симентальської породи в УРСР було створено 25 племінних заводів, 49 племінних радгоспів і більше ніж 600 племінних ферм. Найбільш продуктивне поголів'я зосереджувалося в племінних заводах: «Гростянець», «Мирний», «Білорічицький», «10-річчя Жовтня», ім. Фрунзе (Чернігівська обл.); «Шамраївський», «Терезине», «Колос», «15 років Жовтня» (Київська обл.); «Матусово», «Старий Коврай» «Більшовик» (Черкаська обл.); «Червоний велетень», «Українка», «Прогрес», «Комуніст» (Харківська); «Веселий Поділ» (Полтавська обл.); «Літинський», «Україна», племзавод Вінницької державної сільськогосподарської дослідної станції (Вінницька обл.); «Перше травня», ім. Леніна (Івано-Франківська обл.), ім. Леніна (Чернівецька обл.) та в ряді племінних радгоспів

М.А. Кравченко як заступник, а потім і голова українського філіалу Ради із племінної роботи з симентальською і сичівською породами на противагу іншим ученим, які координували роботу одного чи двох племінних заводів, працював з породою в цілому. Проводив систематичний аналіз динаміки якісного складу племінних стад, встановлював бажаний тип тварин для подальшого розведення, вивчав генеалогічну структуру, розробляв систематику маточних стад, оцінював лінії, родини, визначав найефективніші методи парування, планував перспективне розведення за лініями та родинами. Під його керівництвом рада здійснювала масштабну роботу з вивчення племінних ресурсів в різних зонах республіки, розробляла перспективні плани вдосконалення симентальської худоби для базових господарств з її розведення.

М.А. Кравченко розробив методу організації племінної роботи в племінних заводах, схему якісної систематики маточного складу, форму бонітувальної відомості для оцінки бугаїв за продуктивністю. Запропонував

методику проектування роботи з лінією і схему координування племінної роботи племзаводу зі станцією штучного осіменіння, іншими племінними заводами, дочірніми господарствами і стадами радгоспів і колгоспів зони розведення.

Робота в Раді давала йому можливість порівнювати основні лінії симентальської худоби в різних регіонах УРСР в межах суміжних поколінь. Завдяки цьому вчений об'єктивно оцінив спадкові якості кращих плідників у масиві всієї породи та її окремих типів. У результаті першим вказав на необхідність державної апробації і переважного поширення тварин нових ліній, зокрема Радоніса 838, Вірного ЧС-925, Лавра 3307, що сприяло зростанню молочної продуктивності симентальських стад у цілих регіонах до 4000 кг молока, а в племінних репродукторах – до 5000 кг і більше. Вивчивши досконально породу, М.А. Кравченко періодично проводив безпосередньо на виробництві комісійну експертизу статусу її основних «гнізд». За цей період у племінних господарствах УРСР було вирошено значну кількість рекордисток у симентальській породі. Так, якщо в 1941 р. нараховувалося лише 67 корів-рекордисток, то в 1956–1960 рр. отримано 483 корови з надоем 6000 кг молока і більше, в 1961–1965 – 1027, в 1966–1970 – 1323. Шістдесят відсотків усіх корів, що були вирощені в племінних заводах симентальської породи УРСР, мали надій 8000 кг молока і більше.

Таким чином, професор М.А. Кравченко зробив вагомий внесок у становлення племінної бази як заступник і голова українського філіалу Ради із племінної роботи з симентальською і сичівською породами. Координував роботу племінних заводів, племінних радгоспів і племінних ферм симентальської породи. Проводив систематичний аналіз динаміки якісного складу племінних стад, встановлював бажаний тип тварин для подальшого розведення, розробляв систематику маточних стад, оцінював лінії, родини, визначав найбільш ефективні методи парування, планував перспективне розведення за лініями та родинами.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ПЛЕМІННОЇ СПРАВИ В УРСР ЯК НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ ШТУЧНОГО ОСІМЕНІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН

Юрченко Е.І.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Ученими Центральної дослідної станції штучного осіменіння сільськогосподарських тварин (ЦДСШО) зроблено вагомий внесок у розроблення питань організації й планування вітчизняної племінної справи. На вирішення поставленого завдання спрямовувалося створення спеціального відділу у структурі станції, у роботі якого взяли активну участь: Д.І. Савчук, К.П. Мельник, Г.С. Лісовенко, Н.Ю. Коваленко, О.І. Бунь, О.І. Сокол, Х.В. Роговський, Ф.К. Мусієнко та ін.

Співробітниками відповідного відділу запроваджено раціональні форми організації праці та планування на племінних станціях, філіалах і пунктах зі

штучного осіменіння. Обґрунтовано показники для порівняння діяльності станцій штучного осіменіння різних категорій, здійснено порівняльну оцінку репродуктивної здатності плідників та запліднюваності корів і телиць, досліджено зміни балансу спермопродукції плідників протягом року та сезонні зміни відтворної здатності корів і телиць. Для вдосконалення організаційної структури племінної справи здійснено аналіз матеріалів первинного обліку, оперативної звітності пунктів, філіалів, державних племінних станцій і станцій зі штучного осіменіння сільськогосподарських тварин степових і західних районів, Лісостепу та Полісся УРСР. При встановленні оптимальних розмірів станцій штучного осіменіння рекомендовано враховувати необхідну кількість плідників, розміри землекористування та структуру посівних площ, а також потребу плідників у кормах, врожайність кормових культур і можливість раціонального використання сільськогосподарських тварин на посівах та після збирання врожаю. При визначенні необхідної кількості плідників для зони діяльності станцій штучного осіменіння різних категорій брали до уваги рівень їхньої потенційної статевої активності, якість сім'я, допустиму норму її розбавлення та ефективність використання на пунктах і станціях штучного осіменіння.

Для подовження строків племінного використання плідників на станціях штучного осіменіння відділом рекомендовано вдосконаливати систему їхнього вирощування та порядок добору при комплектуванні стада. Це передбачало одночасне поліпшення умов годівлі та утримання бугаїв на станціях, підвищення кваліфікації та відповідальності спеціалістів за збереження здоров'я тварин. Ученими дослідної станції розроблено норми для порівняння ефективності роботи станцій штучного осіменіння різної величини та структури. У 1961–1962 рр. відділом проведено ряд дослідів з вивчення впливу умов транспортування сім'я на виживаність та запліднювальну здатність гамет.

Співробітниками відділу розроблялися дворічні плани племінної роботи з великою рогатою худобою для господарств зони діяльності дослідної станції, при цьому як вихідні положення розглядали: якісну характеристику стану стада, історію його походження та генеалогічний склад, рівень племінної роботи з худобою, перспективи її розведення в цілому. Разом зі складанням планів для кожного господарства розробляли зведений план племінної роботи для зони діяльності держплемстанцій. Ученими відділу запропоновано основні методичні положення для складання такого плану. На основі проведених досліджень розроблено «Методику планування підбору в товарних стадах великої рогатої худоби господарств зони діяльності станцій штучного осіменіння сільськогосподарських тварин» та «Методичні рекомендації зі складання п'ятирічного плану селекційно-племінної роботи з великою рогатою худобою для колгоспів і радгоспів зони діяльності станцій штучного осіменіння сільськогосподарських тварин».

Дослідною станцією також було запропоновано рекомендації з організації спецгоспів з вирощування телиць. При підборі бугаїв для господарств з вирощування нетелей рекомендовано застосовувати лінійно-груповий підбір, що передбачав закріплення мінімальної кількості бугаїв однієї лінії, які раніше не

використовувалися в господарствах-постачальниках. Заміщувати бугаїв у такому господарстві доцільно через два роки, при цьому від кожного бугая необхідно завчасно заготовляти необхідну кількість заморожених спермодоз. Комплектувати станцію бугаями, які будуть використовуватися на комплексі з вирощування нетелей, запропоновано з випередженням на 2-3 роки.

Розроблено принципи групування господарств та закріплення за плідниками для зони діяльності ЦДСШО. З цією метою вивчено генеалогічний склад маточного поголів'я великої рогатої худоби. Складено групові перехресні родоводи маточного стада та плідників, що використовувалися на державних станціях штучного осіменіння.

Ученими дослідної станції розроблено форми для систематизації й обслідування племінної роботи в племзаводах, на племінних фермах колгоспів і радгоспів зони діяльності держплемстанцій. Також було запропоновано: картку плідника та форму для вибірки продуктивності корів за ряд лактацій, проведення оцінки їхніх екстер'єрно-конституціональних особливостей, походження (за ланцюговим родоводом) та здійснення оцінки кожної корови за трьома кращими з її лактуючих дочок. Республіканським трестом племзаводів і племрадгоспів Міністерства виробництва і заготівель сільгосппродуктів рекомендовано дані форми для широкого практичного застосування у господарствах республіки.

Таким чином, ученими ЦДСШО зроблено вагомий внесок у вдосконалення організаційної структури та планування племінної справи в тваринництві. Розроблено низку нормативно-методичних документів. Запропоновано оптимальні структуру та параметри діяльності станцій зі штучного осіменіння різних категорій. Сформульовано принципи групування господарств для зони діяльності ЦДСШО та закріплення за плідниками, рекомендації з організації спецгоспів з вирощування телиць. Запроваджено форми для систематизації та обліку племінної роботи в господарствах, схвалені Міністерством сільського господарства УРСР.

СЕКЦІЯ 6

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ГАЛУЗЕВОГО ПРОЦЕСУ

РЕФЕРУВАННЯ ЯК НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бачкала О.В., Нинько П.І.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Інформаційна діяльність є невід'ємною частиною всіх сфер суспільного життя. Вона охоплює всі галузі науки, освіти, виробництва, а також економіку, політику, культуру, техніку тощо. Отже, вона є не тільки окремою функцією суспільства, а й складовим елементом людського життя.

Науково-інформаційна діяльність (НІД) є ключовим напрямом інформаційної діяльності. Об'єктом НІД є наукова інформація, яка відображає відомості про досягнення науки, техніки, виробництва. Тому цей вид діяльності пов'язують, насамперед, із галузями природничих, технічних, сільськогосподарських наук. Одним з найпоширеніших видів НІД є реферування. Витоки практичної реферативної діяльності, як відомо, набули розвитку в бібліотечно-бібліографічній практиці.

Історія існування реферату як інформаційного документа налічує понад три століття. Спроби організації реферативної справи в Росії пов'язані з іменем М.В. Ломоносова. У 1758 р. ним було підготовлено програму організації щотижневого РЖ в проспекті «Санкт-Петербурзьких відомостей». РЖ були однією з найперших форм інформаційних видань і протягом останнього сторіччя набули значного поширення. А реферат і анотація є одними з найважливіших засобів комунікації.

У системі наукової комунікації реферат є основною інформаційно-комунікативною одиницею, що зумовлено його споживчими властивостями. З приводу виникнення терміну «реферат» існують різні точки зору. Міжнародний стандарт термін «реферат» визначає як текст, що точно, але стисло подає зміст будь-якого документа без додаткової інтерпретації або критичних зауважень і без посилання на автора цього тексту.

Реферат – багатоцільовий засіб відбиття інформації. Він має велике значення для користувачів і для роботи систем науково-технічної інформації. Цей вторинний документ прискорює відбір першоджерел, забезпечує підвищення ступеня повноти інформації, є засобом поточного інформування щодо нових досягнень науки і техніки.

Реферат – це багатофункціональний вторинний документ. Особливу роль відіграє інформаційна функція. З усіх вторинних документів саме реферат розкриває зміст первинного документа найповніше, у цілісному, узагальненому вигляді.

Реферування – це інтелектуальний творчий процес, що потребує

осмислення, аналітико-синтетичної переробки інформації та створення нового документа – реферату, котрий має специфічну мовностилістичну форму.

Методика реферування полягає у послідовному здійсненні операцій, пов'язаних з оцінкою, відбором, аналізом і узагальненням відомостей, які містяться у первинному джерелі. Реферат слід розглядати як інформаційну модель реферованого документа.

Суть реферування – в зіставленні, порівнянні нової інформації з тією, що вже засвоєна та використовується в суспільній діяльності.

Реферуванням називається сам процес інформаційної діяльності і логічний метод досягнення поставленої мети. Завдяки логічній переробці документальної інформації маємо інформаційне повідомлення, що й називають рефератом.

Реферування – найтипівіший процес інформаційного аналізу, пов'язаного з вивченням і обробкою документів з метою вилучення із них найсуттєвіших відомостей та їх узагальнення.

Одним з найпоширеніших видів інформаційної діяльності – підготовка інформаційних видань. Залежно від характеру інформації та цільового призначення інформаційні видання поділяються на бібліографічні, реферативні й оглядові.

Головною метою звернення до реферативних видань є пошук нових знань та ідей, узагальнень і практичних завдань, виявлення нових напрямів та тенденцій розвитку проблеми для розробки теорії, створення нових методів дослідження, інформаційного забезпечення за зразками нової техніки та даними, що характеризують досягнутий рівень вітчизняного і зарубіжного виробництва.

До реферативних видань належать реферативний журнал (РЖ), реферативні збірники (РЗ), експрес інформація та інформаційні листки.

РЖ – зручне джерело наукової, технічної, економічної інформації, а інформація – перетворена й задокументована форма знань. Знання в РЖ подані не хаотично, а системно, у відповідності з рубрикою, що дає змогу ефективно проводити інформаційний пошук. Крім виконання інформаційних функцій, РЖ можуть бути використані для вирішення низки важливих загальнонаукових завдань, інформування вчених і фахівців про наукові досягнення вітчизняної науки з усіх галузей знань, розв'язання наукових проблем, прогнозування пріоритетних наукових напрямів.

Вирішенням проблеми створення власних інформаційних продуктів для потреб сільського господарства у 1999 р. Центральною науковою сільськогосподарською бібліотекою УААН розпочато випуск РЖ «Агропромисловий комплекс України», який містив 28–30 рубрик відповідно до основних напрямів розвитку АПК і Реферативний журнал «АПК України» - це інформаційно-бібліографічне видання, яке перманентно акумулює і віддзеркалює згорнуту фактографію розмаїтих наукових пошуків і розробок вітчизняної аграрної науки у форматі лаконічних рефератів.

РЖ оперативно знайомить учених, освіти та всіх фахівців-аграріїв з оригінальними дослідницькими рішеннями, спрямованими на конкурентоспроможне функціонування сільськогосподарського виробництва. Реферативний журнал виконує низку комунікативних функцій, а саме:

інформаційну, інтеграційну, довідково-пошукову, оцінювальну і пізнавальну.

Звичайно, сьогодні не доводиться говорити про повне охоплення реферуванням документації з аграрного профілю, значна її частина залишається поза національним інформаційним ресурсом. Комплектування фондів ННСГБ НААН книгами, періодичними виданнями, спец видами аграрної документації через низку організаційних проблем і економічну нестабільність зазнає великих труднощів.

У період реферування АПК видання журналу сприятиме інформаційному супроводженню та підвищенню рівня наукових досліджень, першочерговому розв'язанню проблем, спрямованих на збільшення виробництва і поліпшення якості сільськогосподарської науки, впровадженню у виробництво наукових розробок, які не потребують великих додаткових затрат.

СУЧАСНА ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНА СИСТЕМА – ЗАПОРУКА ВИСОКОЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ БІБЛІОТЕКИ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Бондаренко В.В., Петренко О.Я.

Інститут післядипломної освіти

Національного університету харчових технологій (м. Київ)

Деякі роки тому Національний університет харчових технологій (далі – НУХТ) придбав для своєї бібліотеки автоматизовану інформаційно-бібліотечну систему (АІБС) «УФД/Бібліотека. Версія 2.4». Як підрозділ університету, бібліотека інституту післядипломної освіти НУХТ також використовує її для своєї роботи.

АІБС «УФД/Бібліотека» забезпечує автоматизацію основних виробничих циклів у бібліотеці:

- Відбір документів за різними ознаками, перегляд бібліографічних описів, відомостей про наявність та електронних копій.

- Каталогізація видань, створення аналітичних описів, підготовку бібліографічних довідок та покажчиків.

- Комплектування бібліотеки, облік та аналіз стану фонду.

- Обслуговування читачів: замовлення, видача та повернення літератури.

Система побудована за технологією клієнт-сервер. У ній передбачено два типи програм-клієнтів, які обслуговують користувачів: повнофункціональний (товстий клієнт) і спрощений, WEB (тонкий клієнт).

Перелік операцій, які можна автоматизувати за допомогою системи:

- ❖ Відбір, перегляд та друк документів (відбір документів за заданими критеріями, сортування відібраних документів, перегляд та друк інформації щодо відібраних документів у вигляді рядків таблиці, каталожних карток та повних бібліографічних описів);

- ❖ Комплектування фонду (створення та аналіз тематико-типологічного плану комплектування фонду, складання потреб в літературі, планування поповнення фонду та інше);

❖ Обробка документів (каталогізація видань (створення бібліографічних описів документів відповідно держстандарту 7.1-84, з урахуванням стандартів USMARC та UNIMARC, створення та підтримка каталогів тем, визначення зв'язків та інше);

❖ Організація доступу до електронних документів (занесення електронних копій документів до бази даних, перегляд та друк електронних копій документів, знайдених в каталозі, шифрування електронних копій та інше);

❖ Ведення інформації про читачів та організації (введення та утримання інформації щодо читачів бібліотеки та організацій, відбір читачів та організацій за різними критеріями, сортування, перегляд та друк картки читача та організації та інше);

❖ Обслуговування читачів (відбір примірників документів та реєстрація видачі їх читачам, реєстрація повернення документів читачами; застосування технологій штрих-кодування для ідентифікації документів та читачів та інше);

❖ Експорт імпорту інформації (бібліографічних описів документів в форматах USMARC, UNIMARC та XML та ін.).

За специфікою роботи нашої установи бібліотека використовує систему для каталогізації існуючих матеріалів. Але ж система «УФД/Бібліотека» передбачає налагодження широкого кола параметрів для пристосування системи до потреб конкретної бібліотеки, створення різноманітних словників та переліків з можливістю їх експорту-імпорту в форматі XML. Розширювати можливості системи можна, доповняючи її окремими модулями. Більш детальну інформацію щодо можливостей та придбання АІБС можна отримати на сайті розробника «Український Фондовий Дім» за посиланням <http://www.ush.com.ua>.

Пропонуємо всім бібліотечним закладам скористуватися величезними можливостями цієї системи та зробити роботу в бібліотеці більш привабливою.

СИСТЕМА ВІДПОВІДНОСТІ ІНДЕКСІВ КЛАСИФІКАЦІЙНИХ СХЕМ В ЕЛЕКТРОННОМУ КАТАЛОЗІ НБУВ

Галицька С.В.

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (м. Київ)

Зручний та гнучкий апарат електронного каталогу (ЕК) Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (НБУВ) містить широкий спектр пошукових засобів сучасних автоматизованих бібліотечних систем. Він надає користувачу можливість розпочати пошук, наприклад, за будь-яким елементом бібліографічного опису, а потім розширювати пошук і формувати переліки документів, використовуючи класифікаційні індекси та заголовки рубрик як зв'язок між базами даних ЕК НБУВ.

2017 р. НБУВ впровадила аналітико-синтетичне опрацювання документів одночасно за двома класифікаційними схемами – за Рубрикатором НБУВ і таблицями Універсальної десяткової класифікації (УДК). Складність роботи одночасно за двома (або більше) незалежними класифікаціями зумовлена тим,

що кожна інформаційно-пошукова мова (ПМ) має свої структурні особливості та власну методичку формування пошукового образу документа. Тому таблиці відповідності між різними класифікаціями, які є системою логічних зв'язків між рубриками різних ПМ, безумовно, здатні полегшити та прискорити процес наукового опрацювання документів з необхідною глибиною, точністю і багатоаспектністю.

Підґрунтям для створення системи відповідності є багатопрофільне індексування документів за Рубрикатором НБУВ і УДК одночасно. Вона є масивом визначених взаємозв'язків повної або часткової відповідності рубрик Рубрикатора НБУВ рубрикам УДК, який формується на принципі забезпечення синонімічності тематичних рубрик зазначених інформаційно-пошукових мов зіставленням їх класифікаційних рядів.

Визначення взаємозв'язку між різними штучними інформаційно-пошуковими мовами, які є неузгодженими між собою системами тематичного опису знань, тобто знаходження еквівалентності або значного співпадіння змісту певних рубрик, є результатом інтелектуального аналізу відповідності змістового наповнення рубрик.

Система відповідності фіксує зв'язки між основними рубриками Рубрикатора НБУВ (понад 2200 рубрик) і рубриками другого видання еталонних таблиць УДК. Такі зв'язки відображають семантичну близькість понять, охоплених певними рубриками різних класифікацій.

Наприклад,

Рубрикатор НБУВ:

П033 Класифікація ґрунтів

УДК:

631.44 Класифікація ґрунтів

Питання, зібрані під однією рубрикою Рубрикатора НБУВ, можуть розглядатися у різних рубриках УДК, тому передбачено можливість введення до опису рубрики кількох індексів УДК. Наприклад,

Рубрикатор НБУВ:

П064 Ерозія ґрунтів і боротьба з нею

УДК:

631.459 Ерозія

631.6.02 Охорона та раціональне використання ґрунтових і водних ресурсів. Нагляд та регулювання ерозії

Для установлення максимально можливої змістової відповідності недостатньо зв'язків лише між заголовками рубрик. Тому вирішено фіксувати зв'язки між термінами алфавітно-предметного покажчика (АПП), який є контрольованим інформаційно-пошуковим словником, і рубриками УДК. Передбачено можливість введення в опис рубрики двох індексів УДК до кожного терміна АПП. Наприклад,

АПП:

Перевезення тварин

УДК:

614.96 Перевезення тварин

656.074 Служби та правила перевезення тварин

За необхідності для будь-якої рубрики можна додатково вводити терміни АПП з відповідними індексами УДК.

Так, наприклад, під час опрацювання рубрики «Е0*11 Життя. Живі системи» АПП доповнено термінами (з відповідними рубриками УДК), раніше відсутніми у скороченому варіанті Рубрикатора НБУВ:

дуалізм, віталізм – **573.01 Загальні теорії (дуалізм, віталізм);**

екзобіологія – **573.5 Проблема виникнення життя. Життя на інших планетах. Екзобіологія**

Саме з'ясування, визначення і фіксування змістових зв'язків повної або часткової відповідності між рубриками різних класифікацій за допомогою термінів АПП дозволяє створити чітку та розгалужену систему відповідності, спроможну забезпечувати якісне опрацювання документів одночасно за двома класифікаційними схемами і стабільно отримувати релевантні результати тематичного пошуку, незалежно від того, індекси якої з цих схем використовуються як пошукові елементи.

Аналіз методів і засобів тематичного пошуку інформації в електронному каталозі НБУВ виявляє значно більшу ефективність пошуку документів за класифікаційними індексами порівняно з пошуком за ключовими словами та елементами бібліографічного опису, а також доводить, що застосування усіх пошукових напрямів та взаємодії компонентів єдиного комплексу лінгвістичних засобів, тобто Рубрикатора НБУВ, є оптимальним варіантом вирішення пошукових завдань і забезпечення повноти й точності результатів.

Джерела та література

1. Лобузін К. Бібліотечні класифікації в сучасних інформаційних сервісах : [монографія] / НАН України, НБУВ. Київ, 2010. 132 с.
2. Лобузін К. В. Сучасні підходи до інтеграції електронних бібліотечних інформаційних ресурсів. *Вісн. Кн. палати*. 2012. № 12. С. 24–28.
3. Набхан Ю. Універсальна десяткова класифікація в системі соціальних комунікацій: підсумки роботи Книжкової палати України за 2010 рік. *Вісн. Кн. палати*. 2011. № 3. С. 18–22.
4. Таблиця відповідності скорочених варіантів УДК і ББК : зі змінами та допов. до УДК станом на 2008 рік, ББК – на 1997 рік / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. Івана Федорова» ; [уклад. М. Й. Ахвердова та ін.]. Київ : Кн. палата України, 2010. 40 с.
5. Таблиця зіставлення індексів УДК і ББК : УДК станом на 2011 р., ББК – на 1997 р. / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. Івана Федорова» ; [уклад. М. Й. Ахвердова та ін.]. Київ : Кн. палата України ім. Івана Федорова, 2016. 70 с. : табл. Бібліогр.: с. 70.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ РЕГУЛЮВАННЯ КНИГОВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Демиденко Н.М.

*Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ
(м. Суми)*

Одним із головних чинників національної ідеї та духовної єдності народу завжди була і повинна бути книга. Саме вона формує світогляд, вітліое інтелект нації і творить політичний та культурний імідж країни серед світової спільноти. Оцінка стану вітчизняного книговидавання є вкрай важливою з погляду завдань державного будівництва загалом, і формування та захисту національного інформаційного простору зокрема.

Через книгу передаються з покоління в покоління знання та досвід, накопичені тисячоліттями, які збагачують людство і сприяють розвитку науки, культури й економіки. Але недостатня увага держави до книговидавничої сфери спричинила в Україні її занепад і знецінення книги.

Книжковий ринок України за останні 13 років зазнав суттєвих змін. До 1990 р. структура видавничого ринку СРСР була централізовано-плановою та державно-монопольною. Економіка планового господарства давала змогу творити самодостатній культурно-інформаційний простір, у якому друкований твір визнавався як духовна цінність. За ринкових умов відбулося зміщення акцентів. Книга набула функціонального значення і стала товаром, який може і повинен приносити прибуток. Проте, через недалекоглядну політику уряду потрапила під податковий тиск, внаслідок чого скоротилися кількісні та знизилися якісні показники друкованої продукції. Водночас послабшав інтерес до читання, українськомовна література опинилася в умовах жорсткої конкуренції з російською.

Актуальність теми зумовлюється потребою вивчення процесів, що відбуваються у галузі вітчизняного книговидавання, виявлення причин, які призвели до її кризи, необхідністю аналізу здобутків і втрат українського друкарства років незалежності та осмислення тих його тенденцій, які пов'язані із досвідом формування національного інформаційного простору.

У роботі ставимо за мету проаналізувати наукові дослідження, що присвячені висвітленню державної політики у видавничій галузі України.

Видавнича справа – провадження або поєднання суб'єктами господарювання таких видів діяльності: видавничої діяльності, виготовлення видавничої продукції, розповсюдження видавничої продукції. У свою чергу підприємства, що здійснюють ці види діяльності: видавництво – юридична особа, основним видом діяльності якої є видавнича діяльність, а суб'єкт господарювання, що здійснює виготовлення тиражу видання – виготовлювач видавничої продукції (Ст. 1 Закону України «Про видавничу справу»), тобто поліграфічне підприємство.

Поняттям видавнича справа визначається сфера суспільних відносин, що поєднує в собі організаційно-творчу та виробничо-господарську діяльність юридичних і фінансових осіб, зайнятих створенням, виготовленням і

розповсюдженням друкованої продукції [3, с. 18].

Біля витоків теорії українського книгознавства наприкінці XIX – початку XX ст. стояли В. Винниченко, Б. Грінченко, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, М. Максимович, С. Маслов, Ю. Меженко, І. Огієнко, І. Франко.

Друкарство 1917–1923 рр. дослідила Т. Ківшар у монографії «Український книжковий рух (1917–1923)» [5]. Історично склалося, що український книготворчий процес періоду СРСР розглядався у загальноросійському та радянському контекстах. Тому публікації багатьох тогочасних вчених не претендують на об'єктивність. Щодо основ видавничої справи та редагування, то певної уваги заслуговують лише теоретичні праці Д. Гнатюка [2], М. Малихіна [7], А. Мільчина [8], Б. Назарова [9].

Характеристику суспільно-політичного фону, у якому розвивалось книговидання років незалежності, подають М. Тимошик у підручнику «Історія видавничої справи» [11] та О. Афонін у статті «Національна книга. Нинішній стан, його причини, наслідки і перспективи» [1].

Наприкінці 2003 р. правові та економічні стосунки у книговидавничій сфері регулювалися кількома важливими законодавчими актами, серед яких – Закони України «Про інформацію», «Про видавничу справу», «Про податок на додану вартість», «Про єдиний митний тариф», «Про внесення змін і доповнень до деяких законів України з питань оподаткування в частині, що стосується видавничої справи». Однак, ситуація, що утворилася навколо вітчизняного книжкового ринку, дає підстави стверджувати, що ці Закони виявилися недосконалыми і за своєю суттю спрямованими не на підтримку книговидання, а здебільшого проти нього.

За останнє десятиліття в Україні з'явилася низка розвідок, що стосуються видавничої сфери років незалежності. Проте, ця тематика досі залишається недостатньо розробленою у новітній історії та культурі України. У своїх працях і статтях вітчизняні науковці торкаються окремих аспектів друкарської справи: формування законодавчої бази; організації та структури сучасного видавництва; статистики друку; частково книжкового маркетингу.

Найвагомішою працею, що стосується згаданих щойно проблем, є підручник М. Тимошика «Історія видавничої справи» [11]. Це перше в Україні цілісне монографічне дослідження і навчальне видання, у якому історія книги базується не на застарілих ідеологічних засадах і догматах, а враховує концептуально новий підхід до трактування зародження і розвитку друкованого слова у державі. Надзвичайна цінність названої праці і в тому, що основу окремих тем складає ексклюзивний архівний матеріал, зібраний та опрацьований професором під час тривалих відряджень і наукових стажувань за кордоном. Події викладено у хронологічному порядку.

Розвиток наукового книговидання дослідила Н. Зелінська у монографії «Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан» [4].

На окремих аспектах випуску науково-популярної літератури зупинилася Е. Огар у статті «Сучасна науково-популярна література: зникнення чи трансформація виду» [10].

В умовах ринкової економіки та демократизації політичної системи

видавництва (окрім державних) працюють незалежно від держави. Свобода друкарської діяльності постійно декларується як самими її суб'єктами, так і різноманітними професійними об'єднаннями видавців на всіх рівнях – від регіонального до світового. В Україні вона гарантується чинним законодавством. Головним документом, що регламентує відносини у видавничій сфері, є Закон України «Про видавничу справу». Свобода друку покликана забезпечити право громадян на інформацію і користування досягненнями культури, свободу думки, совісті, релігій, переконань, свободу науково-технічної та художньої творчості.

Попри це, видавці багатьох країн потребують сприяння з боку держави, особливо для випуску так званих соціально значущих видів літератури, орієнтованих на задоволення запитів усього суспільства. «Стосунки видавців з державою зводяться до того, щоб залучення владних органів у проблеми видавничої справи проводилося на рівні протекціоністських заходів, але й не переходило меж творчої самостійності видавничих структур [6, с. 231]».

Узагальнивши досвід цих книгознавців, можна визначити чотири основних етапи формування законодавчої бази:

1. 1990–1994 рр. – зародження нової правової бази;
2. 1995–2001 рр. – криза у «книжковому» законодавстві;
3. 2001–2003 рр. – стриманий оптимізм ;
4. 2004 р. – і дотепер – період поступового відродження книговидання

Аналіз літератури засвідчив відсутність єдиного бачення фундаментальних проблем взаємодії держави і видавництва в сучасних умовах, наявність теоретико-прикладних суперечностей, що потребують подальшого розв'язання.

До того ж суттєвим недоліком робіт українських науковців, попри цінність накопичених ідей та пропозицій, є їх повна відокремленість від практичних рекомендацій для представників виконавчих органів, які б могли втілити їх у реальних проектах.

Нерозв'язаність цієї проблеми призводить також до нестабільної та незбалансованої державної політики, зменшує ефективність державно-управлінського впливу як в інформаційній сфері, так і в політиці в цілому.

Водночас, незважаючи на беззаперечну цінність проведених наукових досліджень, окремі аспекти взаємодії держави і представників видавничої галузі залишаються нерозв'язаними.

Подальшого дослідження потребують теоретичні засади формування й реалізації державної політики у видавничій галузі, не повною мірою обґрунтовано систему її державного регулювання, так і не встановлено методичні підходи до оцінки ефективності державної політики, а також науково не обґрунтовано модель державного управління, що сприятиме розширенню виробничих можливостей видавництва.

У жодному з наявних досліджень не розроблено комплексної Програми розвитку видавничої галузі в Україні з урахуванням державної підтримки та можливостей державного управління, яка повинна задовольнити нагальні потреби представників галузі, накреслити ключові стратегії її розвитку та функціонування, а також сприяти популяризації книги і читання серед

населення.

Поступальний та ефективний розвиток книговидавничої галузі можливий за умов успішного втілення в життя таких назрілих завдань:

- модернізації процесу книговиробництва та оновлення поліграфічного устаткування;

- розвитку та переоснащення системи книгорозповсюдження та структур дистрибуції, у т. ч. через Інтернет;

- захисту українського книжкового ринку від надлишкового і контрабандного імпорту, контрафактної та антиукраїнської книжкової продукції;

- обмеження іноземного капіталу у видавничих і книгорозповсюджуючих структурах;

- забезпечення комплексного пільгового режиму оподаткування галузі довготривалої дії;

- створення спеціального режиму орендних відносин і оплати комунальних послуг суб'єктів у сфері книговидання та книгорозповсюдження з розпорядниками державного і комунального майна;

- застосування зниженого тарифного коефіцієнта на поштові та транспортні витрати, пов'язані з пересиланням друкованої продукції на території України;

- напрацювання й узгодження єдиної системи галузевих стандартів, принципів, процедури та методики формування статистичних показників, які б дали можливість суміжним учасникам книговидавничого процесу працювати в єдиному поняттєвому, юридично-правовому та інформаційному полі;

- формування мультимедійних платформ на базі провідних бібліотек, активний розвиток онлайн-проектів для періодичних видань, освоєння та широке застосування електронного книговидавання;

- розгортання державних програм «Українська книга», «Соціально значущі видання», «Закупівля книг для шкіл і бібліотек» тощо;

- започаткування системної роботи з популяризації української книжки і українських авторів серед громадян України;

- проведення державної політики підтримки перекладів українських книжок іноземними мовами, а також стимулювання видання більшої кількості перекладів українською мовою.

Отже, вітчизняна видавнича справа має бути приведена у відповідність до потреб розвитку інноваційного за своєю сутністю «суспільства знань», елементи якого вже формуються в Україні. Їх завдання полягає не лише в тому, щоб сприяти випускові достатньої кількості книг і раціонально організувати книготоргівлю, а й забезпечити оптимальне функціонування книги, щоб вона органічно вписувалася у сучасну систему засобів масової комунікації країни. На часі розробка та реалізація широкомасштабної, довгострокової стратегії захисту і підтримки національного книговидання і книгорозповсюдження.

Джерела та література

1. Афонін О. Національна книга: нинішній стан, його причини, наслідки і перспективи. Київ, 2000. 16 с.

2. Гнатюк Д. Книговидавнича справа на Україні в післявоєнні роки. Київ : Політвидав

України, 1965. 192 с.

3. Закон України «Про видавничу справу» від 05.06.1997 №318/97-ВР. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/318/97-%D0%B2%D1%80/page2> (дата звернення : 08.04.2018).

4. Зелінська Н. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан. Львів : Світ, 2002. 268 с.

5. Ківшар Т. Український книжковий рух: книговидання та книгопоширення (1917–1923) : дис. на здоб. наук. ступ. д. іст. н. Київ, 1996. 463 с.

6. Энциклопедия / Всероссийская книжная палата ; гл. ред. В. М. Жарков. Москва : БРЭ, 1998. 800 с.

7. Малыгин Н. Г. Очерки по истории книгоиздательского дела в СССР. Москва : Книга, 1965. 448 с.

8. Мильчин А. Культура книги : Что делает книгу удобной для чтения. Москва, 1992. 223 с.

9. Назаров Б. А. Основы издательского дела. Москва : Книга, 1963. 144 с.

10. Огар Е. Сучасна науково-популярна література : зникнення чи трансформація виду. *Реалії та перспективи українського книжкового ринку (Про інформаційний маркетинг. І не лише про нього...)* : зб. ст. і матеріалів круглого столу «Розвиток інформаційного маркетингу на книжковому ринку України» / упоряд. Є. І. Огар. Львів : Аз-Арт, 1997. С. 80–99.

11. Тимошик М. С. Історія видавничої справи : підручник. Київ : Наша культура і наука, 2003. 496 с.

12. Шкляр В. І. Мас-медіа і виклики нового століття. Київ : Грамота, 2003. 48 с.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ЯК ВАЖЛИВА ЛАНКА У НАВЧАЛЬНО- НАУКОВІЙ РОБОТІ ІНСТИТУТУ: ДО 20-ЛІТТЯ ДЕРЖАВНОГО НАУКОВО-КОНТРОЛЬНОГО ІНСТИТУТУ БІОТЕХНОЛОГІЇ І ШТАМІВ МІКРООРГАНІЗМІВ

Іващенко Н.В.

*Державний науково-контрольний інститут біотехнології
і штамів мікроорганізмів (м. Київ)*

Сучасна ветеринарна медицина в Україні як прикладна, так і фундаментальна, існує, розвивається, дає результати і, як ніколи, потребує інформаційної підтримки. Тому інформаційне забезпечення науковців має велике значення. Інформаційний дефіцит спонукає дослідників вдаватися до нетрадиційних шляхів забезпечення необхідною науковою інформацією: використовувати автоматизовані міжнародні бази даних, шукати інформацію через Internet, одержувати закордонні наукові видання за сприяння міжнародних фондів та завдяки особистим стосункам наших відомих учених із зарубіжними колегами й науковими організаціями та товариствами.

Для успішної наукової роботи в галузі ветеринарної медицини, а саме – контролю якості ветеринарних імунобіологічних препаратів, в Державному науково-контрольному інституті біотехнології і штамів мікроорганізмів (ДНКІБШМ) у 2002 р. було створено наукову бібліотеку. Бібліотека розташована на першому поверсі Інституту. Загальна площа – 41 м², у тому числі для зберігання фонду – 10 м².

Нині наукова бібліотека ДНКІБШМ є науковим, навчально-допоміжним, інформаційним, структурним підрозділом Інституту, важливою складовою його наукової діяльності і діє відповідно до пріоритетів розвитку Інституту, його цілей і завдань.

На початку створення діяльність наукової бібліотеки, перш за все, була спрямована на підвищення рівня знань науковців, комплектування фонду та виконання планів науково-дослідних робіт Інституту. Загалом, діяльність наукової бібліотеки була спрямована на якісне бібліотечно-інформаційне забезпечення наукових досліджень, які проводилися в Інституті, вдосконалення форм і методів обслуговування науковців, підвищення якості інформації, і велася в таких напрямках:

- бібліотечне та бібліографічне забезпечення пріоритетних напрямів діяльності наукової бібліотеки відповідно тематик Інституту;
- обробка потоку наукової інформації з питань інфекційних хвороб тварин та суміжних наук з усіх наявних джерел (вітчизняних і зарубіжних);
- покращання бібліотечного обслуговування спеціалістів на основі ефективного використання фондів та електронних баз даних інших бібліотек м. Києва, які володіють оптимальною інформаційною повнотою;
- рекомендація літератури з питань інфекційних хвороб тварин та контролю якості ветеринарних імунобіологічних препаратів.

Таким чином, основними завданнями наукової бібліотеки було задоволення інформаційних потреб науковців, надання доступу до національних та світових інформаційних мереж, що сприяло підвищенню професійного рівня, а також допомагало у вивченні нових наукових проблем, відкриттів, досягнень.

Головна увага також була приділена подальшому розвитку, формуванню бібліотечного фонду та використанню інформаційних ресурсів, комп'ютерну каталогізацію та систематизацію.

Основними джерелами комплектування були книжкові магазини, видавництва, дари читачів, обмінно-резервний фонд Парламентської бібліотеки, підпис періодичних видань.

У зв'язку з міжнародною акредитацією Інституту, з фонду секретаріату ТК 149 до наукової бібліотеки було передано нормативно-технічну документацію.

Гордістю наукової бібліотеки ДНКІБШМ є наявність у фонді видань Міжнародного епізоотичного бюро (МЕБ). Для автоматизації бібліотечних процесів, в бібліотеці записи до електронного каталогу з 2003 р. вводилися в демо-версії ІРБІС, а на початку 2009 р. було придбано і встановлено повну версію програми ІРБІС.

Слід зазначити, якщо на початку створення наукової бібліотеки, її фонд складав лише 200 примірників, то станом на 2018 р., у фонді налічувалося вже близько 4000 примірників. За цей період значний внесок щодо комплектування було зроблено завдяки дарованим виданням співробітників інституту – А.М. Головку, В.А. Прискоці, В.О. Ушкалову, М.В. Бабкіну, З.С. Клестовій, Л.І. Акименко, О.В. Годовському, О.М. Дерябіну, О.Ф. Блоцькій, В.Б. Божко та іншим. Значне поповнення бібліотечного фонду було також зроблено завдяки обмінно-резервному фонду Парламентської бібліотеки.

Структура бібліотеки переглядалася декілька разів. З початку створення (серпень 2002 р.) бібліотека була підрозділом науково-виробничого відділу, а з жовтня 2004 р. – бібліотека стала окремим підрозділом Інституту і має статус наукової.

Бібліотека була ініціатором духовно-творчого потенціалу співробітників ДНКІБШМ. Так, у 2004–2007 рр. у науковій бібліотеці діяла виставка «Творчість співробітників ДНКІБШМ», на якій були представлені картини та художні вироби. У виставці брали участь також і науковці інших ветеринарних закладів.

Серед пріоритетних напрямків роботи наукової бібліотеки ДНКІБШМ на теперішній час є:

- вивчення інформаційних потреб користувачів та максимальне їх задоволення;
- формування книжкового фонду відповідно профілю роботи Інституту;
- ведення електронного каталогу, поповнення та складання нових баз даних;
- видавництво бібліографічних та біобібліографічних покажчиків;
- складання бібліографічних списків друкованих робіт співробітників інституту та тематичних списків;
- вивчення історії ветеринарної медицини України та просвітницька робота;
- статистичний аналіз та ведення річних звітів;
- підтримання зв'язків з науковими бібліотеками ветеринарного профілю та обміну досвідом з ними.

Виконуючи ці завдання, у роботі використовуються як традиційні так і інноваційні технології. Наукова бібліотека оперативно впроваджує і сучасні інформаційні технології та ресурси з врахуванням змін в інформаційному суспільстві та забезпечує відповідне навчання користувачів (семінари, тренінги тощо).

За час роботи наукової бібліотекою для науковців, аспірантів та пошукачів було надано інформацію та проведено практичні заняття за такими темами:

1. Робота з електронним каталогом, фондом наукової бібліотеки та її послугами.

2. Пошук за інформаційними сайтами електронних каталогів головних бібліотек України, патентних організацій, довідкових матеріалів щодо написання дисертацій.

3. Інформація щодо наукометричних видань.

4. Інформація щодо нових доповнень в УДК. Перелік шифрів, які користуються найбільшим попитом для наукових статей, патентів, ДСТУ.

5. Правила бібліографічного опису: як згідно вимогам описати монографії, матеріали конференцій, методичні рекомендації, патенти, ДСТУ, іноземні видання, електронні ресурси (правила, приклади).

6. Оформлення бібліографічних даних відповідно вимогам міжнародного стандарту АРА.

7. Оформлення бібліографічних даних відповідно вимогам ДСТУ 7.1.-2006 та ДСТУ 8302-2015.

Крім того, з науковцями проводяться індивідуальні практичні заняття.

У концентрованому вигляді підсумковий результат робіт із інформатизації наукової бібліотеки (про роботу бібліотеки, ресурси, послуги) – представлена на веб-сторінці сайту ДНКІБШМ. Представлена інформація постійно поновлюється відповідно до змін.

За час роботи науковою бібліотекою ДНКІБШМ спільно з Національною науковою сільськогосподарською бібліотекою НААН було підготовлено та видано 4 біобібліографічні покажчики: в серії «Члени-кореспонденти НААН України» – «Головко Анатолій Миколайович» (2006), «Герман В'ячеслав Валентинович» (2011), «Ушкалов Валерій Олександрович» (2013); в серії «Академіки НААН України» – «Головко Анатолій Миколайович» (2011) [1; 2; 3; 4].

Наукова бібліотека приймає участь у засіданнях вченої ради Інституту, відвідує семінари Державної науково-технічної бібліотеки України та Книжкової палати з різних аспектів бібліотечної справи, розвитку інформаційних технологій, наукового опрацювання бібліотечних ресурсів тощо.

Таким чином, в науковій бібліотеці ДНКІБШМ ведеться науковий опис видань, збереження та реставрація документів, автоматизовано бібліотечно-бібліографічні процеси, вивчається і впроваджується інформаційне забезпечення спеціалістів ветеринарної медицини, що відіграє важливу роль у науково-інформаційному забезпеченні наукових досліджень Інституту. Оскільки розвиток науки завжди вимагає інформатизації всіх ланок наукового і практичного процесу, наукова бібліотека займає важливе місце у формуванні документальної бази і інформаційного забезпечення досліджень Інституту.

Джерела та література

1. Головко Анатолій Миколайович : біобібліографічний покажчик наукових праць за 1986–2005 роки / УААН, ДНСГБ, ДНКІБШМ ; уклад. : Н. В. Івашенко, В. О. Ушкалов, Л. І. Акіменко, О. І. Гордієнко, Т. Ф. Дерлеменко, Л. В. Ташута; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ : Аграрна наука, 2006. 86 с. : іл., портр. (Біобіограф. сер. «Члени-кореспонденти Української академії аграрних наук»).

2. Герман В'ячеслав Валентинович. Член-кореспондент Національної академії аграрних наук України : біобібліографічний покажчик наукових праць за 1963–2009 роки / НААН, ДНСГБ НААН, ДНКІБШМ ; уклад. В. А. Вергунов, О. П. Анікіна, В. О. Ушкалов, Н. В. Івашенко, Л. І. Акіменко, О. І. Гордієнко ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. М. В. Зубець ; пер. Л. В. Ташута. Київ : Аграр. наука, 2011. 108 с. : іл., портр. (Біобіограф. сер. «Члени-кореспонденти Національної академії аграрних наук України»).

3. Головко Анатолій Миколайович : біобібліографічний покажчик наукових праць за 1986–2011 роки / НААН, ДНСГБ НААН, ДНКІБШМ ; уклад. В. А. Вергунов, О. П. Анікіна, В. О. Ушкалов, Н. В. Івашенко, О. І. Гордієнко ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. статті М. В. Присяжнюк ; пер. Л. В. Ташути. Київ : Аграр. наука, 2011. 128 с. : іл., портр. (Біобіограф. сер. «Академіки Національної академії аграрних наук України»).

4. Ушкалов Валерій Олександрович : біобіограф. покажч. наук. пр. за 1990–2013 роки : до 50-річчя від дня народження / НААН, НСГБ НААН, ДНКІБШМ ; уклад. В. А. Вергунов, Н. В. Івашенко, О. П. Анікіна, Л. І. Кириленко, О. І. Гордієнко ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. статті В. Ф. Петриченко ; пер. Л. В. Ташути, К. О. Черноколової. Вінниця : Нілан–ЛТД, 2013. 126 с. : портр., фото. (Біобіограф. сер. «Члени-кореспонденти Національної академії аграрних наук України»).

ПЛАНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У НАУКОВИХ АГРАРНИХ БІБЛІОТЕКАХ

Капранюк О.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

На сьогодні науково-дослідна робота є обов'язковою і невід'ємною частиною бібліотечної професії. Багато наукових сільськогосподарських бібліотек країни ведуть власні соціологічні дослідження, вивчають попит користувачів, аналізують свою роботу. Бібліотекарі розуміють, що ця діяльність допомагає не лише отримати актуальну інформацію, визначити своє місце на ринку бібліотечно-інформаційних послуг, але також отримати актуальну інформацію та використати її для удосконалення бібліотечно-бібліографічної діяльності книгозбірні.

Соціологічні дослідження підвищують науковий рівень аграрних бібліотек. Широке їх використання допомагає глибокому вивченню соціальних процесів і явищ, цілеспрямовано сприяє удосконаленню діяльності бібліотек і розвитку бібліотечної галузі. Процес соціологічного дослідження включає в себе чотири послідовних етапи, які змінюють один одного та взаємопов'язані між собою:

- підготовка і організація дослідження;
- збір первинної інформації;
- підготовка і обробка інформації на ЕОМ;
- аналіз обробленої інформації, підготовка документів за результатами дослідження, формулювання висновків і рекомендацій.

Глибоко продуманий і відпрацьований у всіх складових частинах підготовчий етап забезпечує високу цінність інформації, яка буде отримана в результаті дослідження. На цьому етапі уточнюється тема, складається програма, графіки робіт, визначається вибірка, розробляється інструментарій, проводяться організаційні заходи, вирішуються питання, пов'язані з матеріально-технічним забезпеченням.

Для того, щоб правильно провести соціологічне дослідження, необхідно розробити програму, в якій повинна бути викладена його концепція. Програма включає: визначення проблеми, мети, завдання дослідження, виявлення об'єкта та предмета, висування гіпотез та інтерпретація понять.

У соціологічних дослідженнях на підготовчому етапі визначається також вибірка експерименту. У більшості випадків великий розмір або мінливість генеральної сукупності не дає змогу проводити суцільне опитування. Тому застосовують вибірковий метод.

При проведенні досліджень у бібліотеці залежно від поставлених цілей і задач збір інформації здійснюється різними методами. Прийнято відокремлювати три основні методи, кожний з яких має різновидності: опитування (анкетне, поштове, соціологічне інтерв'ю), контент-аналіз документів, спостереження (включене і не включене, стандартизоване і не стандартизоване).

Отримана в ході дослідження інформація не випадково називається первинною. Виходячи з неї, не можна встановити ті залежності, які лягають в

основу висновків і рекомендацій. Тому вона потребує трансформування у вторинну інформацію, яку підготовлено у вигляді таблиць, графіків, рівнянь та інших показників. Суть цього трансформування – узагальнення первинної інформації, перетворення її в форму, зручну для наступного аналізу. Перший етап попередньої обробки інформації – перевірка методичного інструментарію на точність, повноту та якість заповнення. Перевірка анкет, бланків-інтерв'ю на повноту заповнення передбачають вибраковку тих із них, у яких відсутні відповіді більше ніж на 30 % основних запитань.

Наступний етап підготовки методичної документації до обробки полягає в кодуванні інформації, яка міститься в них. Кодування відповідей на закриті і напівзакриті питання частково в анкеті або в бланку-інтерв'ю здійснюється до початку дослідження. Після завершення процесу кодування первинної інформації здійснюється перехід до її обробки. Аналіз документів — один з широко застосовуваних і ефективних методів збору первинної інформації стосовно процесів і результатів діяльності окремих осіб, колективів і великих груп людей [1].

За статусом розрізняють документи офіційні і неофіційні; за формою викладу – письмові і статистичні. У всій багатоманітності досліджуваних заходів, які використовують при вивченні документів, виділяють два основних види: аналіз якісний і формалізований – контент-аналіз. Ці два підходи до вивчення документальної інформації, не зважаючи на те, що різняться між собою, можуть доповнювати один одного. Якісний аналіз слугує для наступного формалізованого вивчення документів. Як самостійний метод він набув особливе значення при вивченні унікальних документів: їхня кількість завжди невелика і тому немає потреби в кількісній обробці інформації. Бажання максимально уникнути суб'єктивізму, узагальненні великого обсягу інформації, орієнтація на використання сучасної обчислювальної техніки при обробці змісту текстів сприяли становленню методу формалізованого вивчення документів – контент-аналізу. На цьому етапі формуються результати дослідження. Кінцевими документами дослідження можуть слугувати звіти щодо науково-дослідницької роботи тощо [2].

Джерела та література

1. Дерлеменко В. В., Тарабрін О. Є., Капралюк О. В. Науково-методичні поради інформаційно-бібліотечним працівниками щодо постановки і проведення експериментів у наукових сільськогосподарських бібліотеках України Ч. 1. Типова програма експерименту. «Запровадження механізмів реалізації концептуальної моделі Національної бібліографічної системи виявлення та розповсюдження інновацій з питань сільського господарства, інтегрованої у світовий ринок інформаційних ресурсів і послуг, в практику роботи наукових сільськогосподарських бібліотек України» Ч. 2. Вінниця: Корзун Ю.Д., 2014. 52 с.
2. Осипов Г. В., Коваленко Ю. П., Щипанов Н. И. Социология. Москва : Мысль, 1990. 446 с.

НАУКА САДІВНИЦТВА

Каргіна О.В.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Садівнича наука наших пращурів в Україні відома ще з давніх давен Трипільської культури. Нині вона стрімко розвивається, а в умовах наших славнозвісних чорноземів є філософією українців національного світобуття. Філософія саду і загалом садівництва має передбачати духовні принципи наших предків, повертати світогляд українського суспільства до батьківських джерел щодо гармонійного і розумного співіснування із природою. Оцінку нинішньому садівництву справедливо можуть надати лише майбутні покоління. Проте вже зараз суспільство все більше почало замислюватись про глобальність проблеми обмеженості та вичерпності природних ресурсів і їх можливостей, а також про необхідність відтворення і збереження їх для своїх нащадків.

Органічне землеробство, і, зокрема органічне садівництво, все більше стає затребуваним у світі, і є в центрі уваги українських науковців, хоча воно не набуло ще таких масштабів як інтенсивне сучасне садівництво із застосуванням хімічних засобів.

Серед усіх галузей сільського господарства садівництво є найприбутковішим, так вважають науковці. Однак соціально-економічна криза в Україні негативно вплинула і на його розвиток. Спостерігається відтік кращих наукових кадрів і спеціалістів, різко зменшуються площі плодкових садів і ягідників, науково-дослідних ділянок і установ. Проблема недостатньої законодавчої бази і фінансової державної підтримки наукової діяльності гальмує розвиток вітчизняного садівництва.

Попри всі негаразди справжні садоводи і патріоти з великою відданістю і закоханістю у благородну справу служать розвитку плідництва на родючих і малородючих землях своєї Батьківщини. Намагаються щоб їхня продукція була якісною, привабливою, користувалась попитом у вітчизняних споживачів, а також була конкурентоспроможною на світовому ринку.

Науковці ННСГБ НААН на допомогу садоводам підготували інформаційні збірники наукової інформації, яка видавалась за останні 10–15 років, і наявна у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН. Це – два реферативні спеціальні випуски: «Садівництво» і «Виноградарство», які містять стислу інформацію з основних питань цих підкомплексів АПК. Згорнута інформація взята із першоджерел спеціальних періодичних і продовжуваних видань, методичних рекомендацій, матеріалів конференцій, посібників, міжвідомчих наукових збірників, монографій та інших профільних видань, які поступили в бібліотеку. Завдяки фінансовій підтримці Уманського національного Університету садівництва і ННЦ «Інститут виноградарства і виноробства ім. В.С. Таїрова» та наполегливій праці колег ННСГБ НААН світ побачив ці два видання для садоводів накладом по 100 примірників.

Спецвипуск «Реферативного журналу «АПК України» – «Садівництво» вийшов у світ у 2016 р. і містить 531 реферат. Він висвітлює історичні віхи садівництва в Україні, сучасний стан та основні напрями розвитку на

перспективу. Викладено теоретико-методологічні та економічні основи вирощування промислових садів. Науково обґрунтовано технології селекції та вирощування плодкових культур. Зокрема представлено інформацію про : зерняткові культури (яблуна, груша, айва) – 194 реферати; кісточкові культури (абрикос, слива, алича, вишня, черешня, персик, нектарин) – 102 реф.; горіхоплідні культури (горіх волоський, ліщина, фундук, мигдаль, арахіс) – 22 реф.; ягідні культури (малина, ожина, смородина, порічки, суниця, полуниця) – 123 реф.; інші плоди (субтропічні і тропічні, зокрема цитрусові, гранат, ківі, актинідія, жимолость, шовковиця) – 29 реф.

Спецвипуск «РЖ «АПК України» – «Виноградарство» видано у 2017 р., його обсяг 464 реферати. Він також містить історичні аспекти розвитку виноградарства і виноробства на території України до нинішніх часів. Висвітлює економіку, управління та методологію галузі. Деталізується матеріал щодо агроекологічного моніторингу виноградників України, агрокліматичної оцінки сортів винограду. Наведено методичні рекомендації до складання кадастру виноградних насаджень в Україні. З метою об'єктивного покомпонентного і комплексного картографування ампелоекологічних ресурсів територій нашої країни, створення екологічних паспортів на сорти винограду висвітлено програмне забезпечення ГІС-технологій. Спецвипуск також містить великий обсяг матеріалу про генетичні ресурси винограду, селекцію та біотехнологію, розсадництво, щеплення, формування кущів та їх обрізування, удобрення і підживлення, а також захист від шкідників, хвороб, бур'янів та несприятливих умов. Показано сучасну механізацію технологічних процесів у виноградарстві, а також деяку інформацію щодо галузі виноробства.

Матеріал, який зібрано у цих двох реферативних спецвипусках, висвітлює переважно інтенсивні і суперінтенсивні технології промислового садівництва, першочерговою метою і вимогою до яких має бути гарантоване забезпечення екологічної чистоти і якості продукції плодівництва, що потребує багато нових зусиль у науковців і практикуючих спеціалістів для організації масштабного розвитку органічного садівництва.

24 жовтня 2017 р. в Інституті агроекології і природокористування НААН відбувся круглий стіл «Органічне садівництво та ягідництво», де розглядалися особливості сучасного проходження сертифікації органічного виробництва плодово-ягідної продукції, закладання органічних садів, проведення моніторингу дотримання умов вирощування органічних плодів та ягід.

Отже, «перші» кроки науковців на шляху розвитку органічного промислового садівництва зроблено. Головним правилом успіху органічного садівництва є розробка такої системи технологічних процесів, яка включає підбір відповідних сортів і підщеп плодово-ягідних культур та високоякісного безвірусного посадкового матеріалу, а також систему органічного удобрення ґрунту, повної відмови від мінеральних добрив, особливо від азотних, позакореневого підживлення рослин, мульчування, формування і обрізування крони, систему захисту саду без хімічних засобів.

Українське суспільство, практикуючі спеціалісти, аматори-садоводи та працівники у сфері інформації очікують активної діяльності науковців та

державної підтримки щодо інтенсивного розвитку вітчизняного органічного промислового садівництва.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ «ФОНДУ ВИДАНЬ, ВИПУЩЕНИХ У XIX ст. З СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕМАТИКИ ННСГБ НААН»

Коломієць Н.Д.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

«Фонд видань, випущених у XIX столітті з сільськогосподарської тематики Державної (нині Національної) наукової сільськогосподарської бібліотеки Української (нині Національної) академії аграрних наук України» було створено у 2009 р. Його віднесено до категорії національного надбання згідно з розпорядженням КМУ № 1038-р від 3 вересня 2009 р. До його складу входять цінні і рідкісні в історико-аграрному розумінні видання. Він включає в себе колекції російськомовних та іноземних книг на дев'яти мовах, періодичних видань, газет XIX ст. з сільськогосподарської та лісогосподарської тематики.

Загальна кількість видань Фонду становить 10 302 документи. З першого ж дня робота була направлена на формування електронних баз даних (в системі автоматизації бібліотек АБІС ІРБІС) для ознайомлення користувачів з матеріалами фонду. На сьогодні інформаційні ресурси фонду представлені в базах даних:

- база D19V-Документи 19 ст. – налічує 2701 запис;
- база SET19V-Документи XIX ст. з бібліотек мережі – налічує 2481 запис.

Вона вміщує дані про раритетні видання наукових бібліотек таких установ НААН: Інституту розведення і генетики тварин, Інституту сільського господарства степової зони НААН, Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН, Інституту рибного господарства НААН, Інституту сільського господарства степової зони НААН, Інституту помології ім. Л. П. Смиренка НААН, Інституту тваринництва НААН, Інституту водних проблем і меліорації НААН, бібліотеки відділу птахівництва Інституту тваринництва НААН, Житомирського національного агроекологічного університету, Львівського національного аграрного університету, Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького, ННЦ «Інститут виноградарства і виноробства ім. В. Є. Таїрова», Харківської державної зооветеринарної академії, Національного інституту виноградарства і виноробства «Магарач», Одеського державного аграрного університету, Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва, Харківської державної зооветеринарної академії, Херсонського державного аграрного університету. Найбільші фонди рідкісних та цінних видань представлені у фондах бібліотек Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва (592 прим.) та Харківської державної зооветеринарної академії (711 прим.). Необхідну інформацію з бібліотек мережі системи НААН можна отримати через ННСГБ за допомогою служби електронної доставки документів.

- ІК19V-Іноземна книга ХІХ ст. налічує 608 книг на дев'яти мовах: англійській, голландській, італійській, латині, німецькій, французькій, польській, фінській та чеській.

- VPOGOST-видання початку ХХ ст. налічує 13057 прим. російськомовних та 1275 прим. іноземних книг.

- УКРАПРОТЕКА-загальний каталог ННСГБ НААН, де представлені також 57 назв російськомовних журналів (1838–1900) і 3 назви газет із фонду НН (1856–1899) з аналітичними розписами статей та 256 назв журналів і газет початку ХХ ст. Іноземна періодика складає 14 назв журналів (1887–1900), 3 назви газет (1887–1900) та 63 назви журналів і 3 назви газет (1901–1917).

Паралельно проводиться робота з оцифрування фонду рідкісних видань. Повні тексти документів відображені в електронному каталозі ННСГБ НААН. За час роботи фонду було оцифровано 94 (39 525 ст.) документи, що дає змогу відвідувачам бібліотеки користуватись ними в електронному вигляді, за певну плату отримувати скановані документи (або частину документа) для своїх наукових досліджень за допомогою електронної пошти, електронної доставки документів та переносити інформацію на флеш-носії. В свою чергу, оцифрування старовинних видань, особливо документів у зношеному стані, дозволить зберегти їх від подальшого механічного впливу та руйнування. Серед оцифрованих документів маємо електронні копії енциклопедичних видань «Полная энциклопедия русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук», «Труды Императорского вольного экономического общества», праць В.В. Докучаєва, П. Костичева, А. Советова, А.Е. Зайкевича, К.К. Вебера, М. Міцуля, А.Ф. Фортунатова, А.І. Ходнєва, Н. Анненкова, І. Белецького, І. Палімпсестова, І.М. Кабештова, Р.І. Шредера та ін. Серед іноземних є видання J.H. Thünen, R. Castel, M. Oczapowski, G.D. Ehret, I.Ж. Сент-Ілера, Брема, J. Rissema Bos, J. Zubieński, K. Koch, C.De Gasparin.

Інформативні статті за матеріалами «Фонду ХІХ ст.» також представлені в електронному журналі ННСГБ НААН «Історія науки і біографістика», «Бюлетені ННСГБ НААН» та матеріалах щорічної Міжнародної конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні».

Для популяризації фонду було видано покажчик «Фонд видань, випущених у ХІХ столітті з сільськогосподарської тематики ДНСГБ УААН, включених до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання (1802–1900)» (вийшов у 2011 р.); матеріали фонду відображені в покажчиках іноземної літератури: польських, французьких, англійських, німецьких видань фонду ННСГБ НААН та книгозбірень наукових установ НААН.

Матеріали фонду репрезентуються на сайті бібліотеки http://dnsqgb.com.ua/novini_vistavki.html у вигляді віртуальних виставок, де відображаються визначні дати і події. Всього було підготовлено 42 виставки.

ФОРМУВАННЯ ГАЛУЗЕВОГО БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДУ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ

Марченко Т.М., Бойко А.І., Башикатова О.П.

Український інститут експертизи сортів рослин (м. Київ)

Згідно зі статтею 16 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу»: «Бібліотечні фонди формуються відповідно до значення, складу користувачів бібліотеки та виду бібліотеки як упорядковане зібрання документів». В статті 17 наголошується, що «Комплектування бібліотечних фондів здійснюється шляхом отримання обов'язкового примірника документів у порядку, встановленому законом, документів, що випускаються за цільовими програмами книговидання або закуповуються відповідно до державних цільових програм, придбання документів за готівковий і безготівковий рахунки, документообміну, отримання в дарунок, депонування та з інших джерел».

Довгий час ці традиційні форми комплектування в повній мірі задовольняли як бібліотечних працівників, так і користувачів. Адже все було чітко регламентовано, комплектування поділялося на:

поточне – поповнення бібліотечного фонду документами, які щойно вийшли у світ;

ретроспективне – поповнення бібліотечного фонду примірниками за минулі роки;

рекомплектування – очищення фонду від застарілих, зношених та непрофільних документів.

Найважливішим видом комплектування завжди було поточне, під час якого фонди отримували близько 80 % нових надходжень. Ретроспективне комплектування заповнювало лакуни, що утворювалися в результаті недоліків поточного комплектування.

Всі види комплектування, як правило, відбувалися одночасно і склалися з чотирьох етапів:

перший етап – аналіз каталогів, тематичних планів видавництва та торговельної книжкової мережі;

другий етап – аналіз та відбір документів за змістовною відповідністю до профілю фонду;

третій етап – визначення підфонду, або розділу, в якому має знаходитись обраний документ, перевірка наявності та визначення кількості примірників;

четвертий етап стосувався фінансових можливостей установи – утримувача фонду.

Логічним завершенням всіх чотирьох етапів було отримання нових надходжень. Якщо бібліотечні працівники відповідальні за комплектування були досвідченими та професійно підготовленими, добре знали структуру фонду та його тематичну спрямованість, щільність комплектування була досить високою. Зараз напрацьовані роками схеми використовуються хіба що в частині аналізу документів та доцільності їх придбання.

З якими перешкодами наразі доводиться зіштовхуватись при формуванні та поповненні бібліотечного фонду?

Зростання цін на поштові відправлення не дозволяє активно вести книгообмін (на паперових носіях) з партнерами, за умови обмеженого фінансування наукових установ щороку зменшується перелік передплатних видань.

Більшість видавництв відмовилися від перспективної інформації – тематичних планів. У той же час значно зріс потік розрізненої, неорганізованої рекламної інформації, яка випадково потрапляє до бібліотеки. У результаті, бібліотека не має відомостей про заплановані до випуску видання, позбавлена можливості оформити попереднє замовлення і часто не має інформації про видання, які вже вийшли. Таким чином виникають істотні прогалини у бібліотечних фондах. Особливо це стосується малотиражних видань, матеріалів тимчасових колективів. Фактично бібліотека перебуває у самостійному пошуку актуальної літератури.

Сьогодні обслуговування фахівців аграрної галузі забезпечують наукові сільськогосподарські бібліотеки системи Національної академії аграрних наук, вищих навчальних закладів та книгозбірні наукових підрозділів Мінагрополітики України.

Діяльність відділу науково-технічної інформації Українського інституту експертизи сортів рослин, де розміщено бібліотечний фонд, сприяє створенню інформаційного середовища як складової єдиного інформаційного формату у сфері охорони прав на сорти рослин. Під час комплектування науково-технічного бібліотечного фонду доводиться зіштовхуватись з усім спектром існуючих проблем та шукати варіанти їх вирішення.

Стало очевидним, що налагодження зв'язків з профільними установами, що займаються видавничою діяльністю, є дієвим методом поповнення фонду та дозволяє відслідковувати цікаві новинки.

Крім того взаємообмін бібліографічними записами між спорідненими установами дозволяє економити час каталогізаторів та оперативно поповнювати електронний каталог. Сучасна бібліотечна наука визнає концепцію, відповідно до якої бібліотека при обслуговуванні користувачів базується не тільки на своїх внутрішніх ресурсах, але й на забезпеченні доступу до всесвітньої інформації.

Формування фонду електронних документів стає невід'ємною частиною загального процесу формування інформаційно-документального ресурсу бібліотеки. Електронний каталог Українського інституту експертизи сортів рослин у 2017 р. поповнився записами передплачених електронних ресурсів УкрІНТЕІ. Крім того використання програмного забезпечення ІРБІС дає можливість забезпечення доступу до віддалених інформаційних ресурсів.

Певною перешкодою стає недосконалість правового поля, в якому працюють комплектори, адже формування електронної бібліотеки потребує захисту авторських прав. У бібліотеці має бути відповідна система нормативних та інших документів, які регламентують роботу з електронними виданнями. Це питання не може вирішуватись бібліотекою самостійно і потребує державної підтримки.

При цьому слід зазначити, що Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 219-р схвалено Стратегію розвитку бібліотечної справи

на період до 2025 р. «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України», яка визначає пріоритети, ключові напрями розвитку бібліотечної справи в Україні і визначає метою інновацій створення комфортних умов для якісного задоволення читачьких запитів, а також забезпечення розумного балансу між необхідністю інновацій і збереженням цінних бібліотечних традицій.

Джерела та література

1. Вилегжаніна Т. Поточне комплектування – один із важливих аспектів управління формуванням бібліотечного фонду. *Бібліотечна планета*. 2007. № 4. С. 4–7.
2. Дитинник Л. В. Комплектування бібліотечних фондів академічної бібліотеки : історія і сучасність. *Бібліотека в освітньому просторі. Інформаційний бюлетень*. № 12.
3. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» №32/95-вр від 27 січня 1995 р.
4. Кравченко О. Комплектування фонду бібліотеки ВНЗ у сучасних умовах (з досвіду роботи бібліотеки Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет»). *Вісник Львівського ун-ту. Серія книгозн. бібліот. та інф. технол.* 2014. Вип. 9. С. 211–215.
5. Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 р. «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» / Кабінет Міністрів України : розпорядження від 23 берез. 2016 р. № 219-р. Київ.

ТЕМАТИЧНИЙ НАВІГАТОР ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПОШУКУ ІНФОРМАЦІЇ В КАТАЛОГАХ НБУВ

Медвідь Т.С.

Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського (м. Київ)

Рівень лінгвістично-методичного забезпечення пошукової системи бібліотеки зумовлює ефективність її функціонування, тому необхідно розглядати кожний компонент цієї складної системи як засіб керування її якістю. Це насамперед потребує акцентування уваги на вивченні взаємопов'язаності та взаємовпливу структурних елементів бібліотечно-інформаційної системи сучасної бібліотеки та робочих бібліотечних процесів. Актуальним, зокрема, є визначення ролі класифікаційного принципу індексування у процесі формування упорядкованих масивів електронних ресурсів. Саме тому зі стрімким опануванням бібліотеками електронного середовища відбулися суттєві зміни в бібліотечно-інформаційному забезпеченні наукових бібліотек. Це спонукало до підготовки та впровадження скороченого варіанта таблиць Рубрикатора Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (НБУВ).

Скорочений варіант таблиць Рубрикатора НБУВ – це органічна підсистема інформаційно-пошукової, інформаційно-комунікативної системи НБУВ, компонент лінгвістично-довідкового забезпечення автоматизованої бібліотечної технології. Скорочений варіант Рубрикатора НБУВ реалізовано як авторитетний файл, доступний бібліотечним спеціалістам та користувачам бібліотеки на порталі НБУВ як тематичний навігатор для онлайн-електронних ресурсів бібліотеки.

Тематичний навігатор – це своєрідне «дерево знань» фонду НБУВ. За його допомогою пошук здійснюється одночасно в електронному каталозі НБУВ, який

містить книжкові та періодичні видання, і в реферативній базі даних.

Дуже зручним є пошуковий інтерфейс тематичного навігатора, оскільки він наочно демонструє класифікаційну ієрархію інформаційного ресурсу бібліотеки – так зване «тематичне дерево», складниками якого є усі розділи знань (рис. 1).

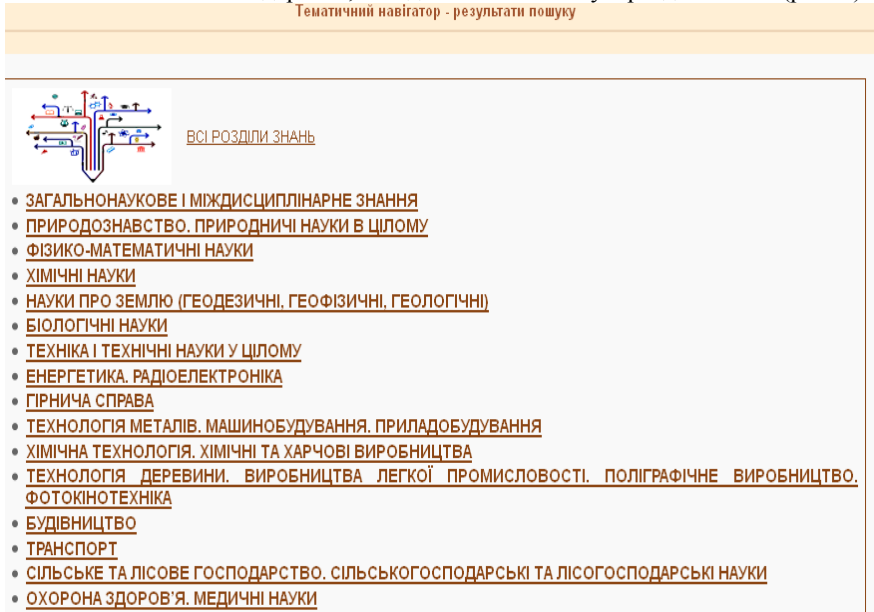

Рис. 1. Пошуковий інтерфейс тематичного навігатора на рівні розділів знань

Водночас, важливим є те, що інформаційний пошук у тематичному навігаторі можна здійснювати як за тематичним деревом, так і за заданим терміном або термінологічним сполученням. Це досить зручно, адже більшість термінів і понять різної тематики є тотожними, але тематично можуть відображатися в різних розділах знань. Саме пошук за терміном або термінологічним сполученням є найефективнішим для користувача через те, що він має змогу знайти певну рубрику систематичного каталогу, визначити її місце у класифікаційній ієрархії, а також побачити кількість документів, зібраних під цією рубрикою і перейти до їх переліку.

Обравши необхідний розділ, користувач бачить детальніший його поділ на підрозділи, що дає йому можливість зосередити свою увагу на необхідній для нього тематичі, тим самим зменшуючи час та зусилля на інформаційний пошук. Важливим є те, що у межах тематичного розділу результат пошуку можливо уточнювати за ключовими словами, автором, роком видання. Наприклад, обравши розділ тематичного дерева «Сільське та лісове господарство. Сільськогосподарські та лісогосподарські науки», користувач бачить пошуковий інтерфейс тематичного навігатора на рівні підрозділів цього розділу знань (рис. 2).

<p><u>СІЛЬСЬКЕ ТА ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО. СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ТА ЛІСОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ</u></p>	<p>Знайдено документів:</p> <p>Книжкові видання [26926] Періодичні видання [25471] Реферативна інформація [22191]</p>
<p>СІЛЬСЬКЕ ТА ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО. СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ТА ЛІСОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ</p> <ul style="list-style-type: none"> • ПРИРОДНИЧОНАУКОВІ ТА ТЕХНІЧНІ ОСНОВИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА • РОСЛИННИЦТВО • ТВАРИННИЦТВО • ЗАГАЛЬНЕ РОСЛИННИЦТВО • СПЕЦІАЛЬНЕ (ОКРЕМЕ) РОСЛИННИЦТВО • ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО. ЛІСОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ • ЗАХИСТ РОСЛИН • ЗАГАЛЬНЕ ТВАРИННИЦТВО • СПЕЦІАЛЬНЕ (ОКРЕМЕ) ТВАРИННИЦТВО • МИСЛИВСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО. РИБНЕ ГОСПОДАРСТВО • ВЕТЕРИНАРНА МЕДИЦИНА <p><u>Всі підпорядковані рубрики</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Агроніомія • Сільське господарство • Сільськогосподарські науки 	
<p>УДК</p> <ul style="list-style-type: none"> • 63 Сільське господарство. Лісове господарство. Землеробство. Тваринництво. Полівання. Мисливство. Рибне господарство • 631 Загальні питання сільського господарства • 631.635 Організація і управління сільським господарством. Землеробство (агроніомія). Садівництво 	

Пошук у тематичному навігаторі за ключовими словами

Логіка:

ЗАКНЧЕННЯ СЛІВ: не враховувати / враховувати

Рис. 2. Пошуковий інтерфейс тематичного навігатора на рівні підрозділів

Свою чергою, певний підрозділ містить відповідні, підпорядковані йому, рубрики та підрубрики. Хоча загальну кількість рубрик робочих таблиць класифікації значно скорочено, але їх достатньо для того, щоб користувач мав змогу зорієнтуватися у потрібній тематиці. Також відображається кількість знайдених у електронному каталозі документів. Зручним є те, що документи одразу поділяються на книжкові видання, періодичні видання та записи з реферативної бази. Такий поділ дозволяє користувачу обирати конкретний напрям інформаційного пошуку серед того виду документів, який він вважає необхіднішим для себе.

Рубрики тематичного навігатора супроводжуються індексами універсальної десятикової класифікації (УДК), що сприяє оптимізації інформаційно-пошукової системи бібліотеки і допомагає процесам інтеграції власної системи організації знань бібліотеки у міжнародний бібліотечний простір. Також, класифікаційні індекси УДК стануть у нагоді науковцям під час підготовки їх наукових публікацій, адже вони самостійно зможуть обрати той чи інший класифікаційний індекс цієї класифікації для своїх публікацій.

Отже, тематичний навігатор є важливим складником інформаційно-пошукової системи НБУВ, який сприяє підвищенню ефективності інформаційного пошуку джерел наукової інформації і забезпечує високий рівень і релевантність результатів пошуку. А його впровадження є важливим етапом модернізації бібліотечної діяльності і адаптації бібліотеки до умов сучасного інформаційного суспільства.

Джерела та література

1. Лобузін К. В., Ключок А. Г. Електронний каталог НБУВ: проблеми адаптації до умов сучасного інформаційного середовища. *Бібл. вісн.* 2011. № 4. С. 3–10.
2. Лобузін К. В., Галицька С. В. Удосконалення рубрикатора наукової бібліотеки як лінгвістичної основи пошукової інформаційно-комунікативної системи. *Наукові праці НБУВ*. Київ, 2016. Вип. 44. С. 448–460.
3. Рубрикатор НБУВ. Скорочений варіант / К. В. Лобузін, С. В. Галицька, Н. Я. Зайченко, Т. С. Медвідь, Н. В. Орешина, І. П. Перенесієнко, О. Г. Сандул ; відп. ред. К. В. Лобузін ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 570 с. (Рубрикатор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського).

ЗІСТАВЛЕННЯ КЛАСИФІКАЦІЙНИХ РЯДІВ В ЕЛЕКТРОННОМУ КАТАЛОЗІ НБУВ

Орешина Н.В.

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (м. Київ)

Автоматизовані системи сучасних бібліотек реалізують різноманітні засоби пошуку інформації. Найефективнішим є поглиблений тематичний пошук, який виконується з використанням усього комплексу пошукових можливостей інформаційної системи бібліотеки. При цьому різні способи пошуку не є альтернативними, вони доповнюють один одного. Можливість використовувати усі переваги автоматизованих бібліотечних систем є особливо актуальною під час наукового опрацювання документів, тому удосконалення цих систем, розвинення їх лінгвістичного забезпечення, його високий інтелектуальний рівень і постійна актуалізація – пріоритетний напрямок наукової роботи відповідних відділів бібліотек.

2016 р. в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського (НБУВ) розпочато формування системи відповідності між Рубрикатором НБУВ і Універсальною десятковою класифікацією (УДК) в електронному каталозі НБУВ.

Можливість використання одночасно різних класифікацій, які, як правило, надають перевагу різним аспектам розглядання теми або предмета, дозволить точніше аналізувати зміст документів і, як результат, підвищити якість інформаційного пошуку.

Зіставлення незалежних класифікаційних схем – це зіставлення між собою предметних галузей (об'єктів, понять, явищ) з урахуванням принципів, покладених в основу кожної класифікації. Встановлення зв'язків між класифікаційними рубриками – це визначення повного або часткового збігу їх змісту, пересічення обсягів тем і понять, охоплених ними, на основі змістового аналізу рубрик.

Наприклад, рубриці «М48 Рукоділля», яка охоплює такі поняття, як бісероплетіння, вишивання, в'язання, домашнє пошиття одягу, макраме, плетіння тощо, відповідають такі рубрики УДК:

689 Технічні та інші аматорські роботи. Рукоділля

746 Рукоділля. Домашнє вишивання

646.2 Виготовлення та пошиття одягу в домашніх умовах

Зрозуміло, що термінам алфавітно-предметного покажчика (АПП) для цієї рубрики відповідають детальніші індекси УДК. Наприклад,

Вишивання – 746.3 Вишивання

Бісероплетіння – 746.5 Роботи з використанням бісеру

Домашнє пошиття одягу – 746.4 Кравецьке ремесло. Виготовлення одягу. Шиття. В'язання. В'язання гачком; 646.2 Виготовлення та пошиття одягу в домашніх умовах

Під час зіставлення рубрик двох класифікацій виникають певні складнощі. Так, наприклад, теоретичні питання хімії полімерів зібрано і класифіковано у Рубрикаторі НБУВ під рубрикою «Г7 Хімія високомолекулярних сполук (полімерів)» і підпорядкованим їй комплексом відповідних підрубрик («Г72 Синтетичні високомолекулярні сполуки (полімери)», «Г73 Природні високомолекулярні сполуки (полімери)» та інші). В УДК питання структури, властивостей, синтезу полімерів тощо збираються під індексами різних підрозділів розділу УДК «544 Фізична хімія»:

544.23 Некристалічні (аморфні та скловидні) речовини;

544.25 Рідкі кристали (анізотропічні рідини). Мезоморфний (паракристалічний) стан. Мезоморфізм. Мезофази,

а також у розділі «678 Промисловість високомолекулярних речовин. Виробництво гуми. Виробництво пластмас» та його рубриках, наприклад:

678.01 Властивості. Дефекти. Експлуатаційні якості. Відбір проб. Аналіз. Випробування;

678.6 Синтетичні продукти поліконденсації. Поліконденсати. Синтетичні (поліконденсаційні) смоли. Синтетичні волокна тощо;

678.7 Синтетичні продукти полімеризації. Полімеризаційні смоли. Синтетичні каучуки;

678.8 Інші високомолекулярні речовини, що не належать до 678.4/.7.

Наведені рубрики належать не тільки до різних розділів, а й до різних класів УДК:

5 – Математика та природничі науки;

6 – Прикладні науки. Медицина. Техніка.

Для зручності опрацювання документів з відповідної тематики внесено деякі терміни АПП і відповідні рубрики УДК, наприклад:

Синтез полімерів – 544.23.057 Фізико-хімічні основи синтезу високомолекулярних сполук;

Властивості полімерів – 544.23.02/.03 Структура і властивості високомолекулярних сполук; 678.01 Властивості. Дефекти. Експлуатаційні якості. Відбір проб. Аналіз. Випробування

Наведений приклад демонструє розбіжність у структурах різних наукових класифікацій, викликану різними підходами до визначення пріоритетної тематики та аспектів її розглядання, виокремлення відповідних розділів у класифікаційному ряді та групування в них матеріалу.

Система відповідності між Рубрикатором НБУВ і УДК в базі даних «Скорочений варіант Рубрикатора НБУВ для наукової бібліотеки» є складною,

розгалуженою системою логічних зв'язків між рубриками різних класифікацій, які є неузгодженими між собою системами тематичного опису знань. Застосування цієї системи дозволить спростити та удосконалити процес аналітико-синтетичного опрацювання документів за двома класифікаційними схемами одночасно, поширить діапазон пошукових засобів, допоможе користувачеві формулювати та уточнювати інформаційні запити, що, безумовно, підвищить ефективність пошукового апарату бібліотеки та забезпечить повноту і точність інтелектуального пошуку інформації.

Джерела та література

1. Лобузін К. Бібліотечні класифікації в сучасних інформаційних сервісах [монографія] / НАН України ; НБУВ. Київ, 2010. 132 с.
2. Лобузін К. В., Ключок А. Г. Електронний каталог НБУВ: проблеми адаптації до умов сучасного інформаційного середовища. *Бібл. вісн.* 2011. № 4. С. 3–10.
3. Набхан Ю. Універсальна десяткова класифікація в системі соціальних комунікацій: підсумки роботи Книжкової палати України за 2010 рік. *Вісник Книжкової палати.* 2011. № 3. С. 18–22.
4. Таблиця зіставлення індексів УДК і ББК : УДК станом на 2011 р., ББК - на 1997 р. / Держ. наук. установа «Кн. палата України ім. Івана Федорова» ; [уклад.: М. Й. Ахвердова та ін.]. Київ : Кн. палата України ім. Івана Федорова, 2016. 70 с. : табл. Бібліогр.: с. 70.
5. Україна. Кабінет Міністрів. Про припинення використання Бібліотечно-бібліографічної класифікації та впровадження Універсальної десяткової класифікації : постанова Кабінету Міністрів України (від 22 березня 2017 р. № 177). URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=249842722> (дата звернення: 17.05.2017).

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАЛУЗІ ГРИБІВНИЦТВА В РЕФЕРАТИВНОМУ ЖУРНАЛІ «АПК УКРАЇНИ»

Романчук Л.О., Соловей Г.М.

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

За 27 років незалежності Україна зайняла достойне місце у світовому інформаційному просторі і в умовах реформування агропромислового виробництва вирішує проблеми розробки і впровадження системи інформаційного забезпечення АПК на основі найновітніших технологій, зокрема системи реферування потоку вітчизняної наукової сільськогосподарської інформації.

Реферативний галузевий журнал «АПК України», заснований ДНСГБ УААН у 1999 р., здійснює інформаційне забезпечення всіх галузей сільського господарства, надаючи оперативну інформацію про пріоритетні напрями, тенденції і перспективи розвитку агропромислової сфери в ринкових умовах, зокрема про наймолодшу і найвигіднішу галузь сільського господарства – промислове виробництво грибів.

Інтенсивний розвиток промислового виробництва їстівних грибів зумовлено низкою обставин, а саме: високою продуктивністю, використанням субстратів, малопродатних для інших потреб, повторним використанням субстратів після збору грибів у якості білкової добавки на корм худобі і відмінного органічного добрива, тим більше, що в Україні пропадає стільки

сировини для приготування субстрату, якої б вистачило для вирощування на 20–30 млн т грибів щороку.

Результати сучасних наукових досліджень хімічного складу культивованих грибів свідчать про їхню харчову цінність. Зауважується, що білки найпопулярніших видів містять у своєму складі всі амінокислоти, незамінні у харчуванні людини. Усі гриби багаті на вітаміни групи B₁ і особливо на вітаміни PP, а також на мікроелементи й біологічно активні речовини. Зокрема, у печерицях багато калію, фосфору і дефіцитного мікроелемента – селену. Різні їх види містять від 1 до 7 % жирів і дуже велику кількість полісахаридів та клітковини. Клініко-експериментальними дослідженнями встановлено, що гриби містять багато речовин, які мають оздоровчий вплив на організм людини.

Слід зауважити, що з одного гектара землі можна одержати до 11000 ц печериць та 36000 ц гливи. Позитивним фактором є те, що лише в Київській області створено понад сто підприємств, проте залишається актуальним дефіцит грибів в інших районах України. В останні роки спостерігаються позитивні зрушення в даній галузі: збільшується кількість підприємств, спеціалізованих на вирощуванні грибів, що пов'язано з високою рентабельністю бізнесу (до 40–50 %).

Розквіт промислового виробництва грибів, який спостерігається у світі за останні 40 років, базується на знаннях про біологічні властивості об'єктів культивування. Найновіші технології дають змогу контролювати важливі функції грибного організму й забезпечувати одержання плодкових тіл з бажаними властивостями і в потрібній кількості. Створюються принципово нові методи вирощування, наприклад, у рідкому середовищі.

Сьогодні на ринку виробництва компосту і товарного гриба успіх і стабільність мають ті господарства, де рівень технічного й технологічного забезпечення відповідає світовим стандартам, або хоча б наближений до них. У загальній кількості виробництв печериць тон задають великі господарства.

У перспективі Україна може зайняти тверді позиції на світовому грибному ринку за умови відповідної організації виробництва овочевої продукції і вирішення блоку економічно-правових проблем. Використання світового досвіду, напрям розвитку вітчизняного грибівництва шляхом організації високоінтенсивних технологій і нових високопродуктивних видів, розвиток систем інформаційного забезпечення, створення служб маркетингу і впровадження механізму формування та функціонування ринку дають змогу Україні виконати її завдання. Слід зазначити, що при цьому визначальна роль буде належати вітчизняній науці й інформаційному забезпеченню, які при відповідній державній підтримці стануть гарантом інноваційного розвитку галузі грибівництва на перспективу.

З метою визначення основних напрямів, динаміки і повноти інформаційного забезпечення аграрної науки і виробництва на сторінках реферативного журналу (РЖ) «АПК України» здійснено кількісний і тематичний аналіз рефератів з питань грибівництва (1999–2017).

Проведений аналіз рефератів щодо сучасного стану й перспектив розвитку галузі грибівництва й пріоритетності висвітлення питань стосовно технології

виращування окремих видів грибів, засвідчив, що найбільше інформації представлено про найпоширеніший їх вид – печериці (шампінйон) близько 35 %, далі – гливи (вешенка) \approx 28 %, малопоширені гриби \approx 22 %, а решта (\approx 15 %) стосується загальних питань розвитку галузі.

Далі наведено результати аналізу актуальності тематики і особливостей культивування по кожному окремому виду грибів з посиланням на найінформативніші реферати.

Тенденції розвитку і сучасного стану українського грибовництва висвітлені у рефератах (2012.3.234³; 2004.1.237; 2006.3.248; 2007.1.241), питання біоконверсії органічної сировини для вирощування їстівних грибів (2003.1.243), щодо хвороб і шкідників культивованих грибів (2010.2.245; 2011.3.237).

Найбільший масив інформації присвячено вирощуванню печериць (П.) (шампінйон) – найпоширенішому виду грибів, якому надають перевагу більшість виробництв. Висвітлено питання інтенсифікації промислового культивування печериці двоспорової (2006.1.244), зокрема в умовах відкритого ґрунту (2001.3.245); технологічні прийоми та елементи прискореного її вирощування (2015.2.239), а також важливі аспекти впливу температурного режиму зберігання на лежкість П. різних хвиль плодоношення (2005.3.228).

Наведено інформацію про урожайність і харчові товарні якості плодівих тіл П. (2001.4.251; 2003.2.242). Приділено увагу дуже важливим двом компонентам у виробництві грибів – міцелію і субстрату, від яких залежить продуктивність їх штамів (2000.3.215; 2006.3.249; 2007.3.242), зокрема синтетичним субстратам (1999.1.269; 2007.1.242; 2008.4.245). Зосереджено увагу на питаннях екології і діагностики вірусних хвороб П. (2000.3.242), сортовивчення окремих штамів П., а також динаміки росту маси плодівих тіл П. (2003.3.241).

Значну увагу в РЖ приділено особливостям технології вирощування цінної делікатесної культури – гливи (Г.), комерційний інтерес до якої помітно зріс в останні роки. У зв'язку з простотою вирощування Г. потенціал розширення обсягів її виробництва досить високий, і за правильної організації і забезпечення технічними засобами можна одержати позитивний економічний ефект (2005.4.234; 2006.1.243; 2007.2.225; 2009.3.233; 2009.4.236; 2012.4.232; 2013.2.234; 2013.2.235; 2014.1.225). Висвітлено питання щодо вдосконалення технології вирощування посівного міцелію Г. звичайної (2002.2.263), а також підбору і підвищенню продуктивності субстратів при вирощуванні Г. (2005.2.232; 2008.3.244). Не обділено увагою питання стосовно застосування лярвіцидного мікробного препарату для боротьби з грибним комариком за вирощування Г. (2010.2.246).

У промислового грибовництві окрім широко відомих печериці і гливи культивується ціла низка малопоширених, проте надзвичайно перспективних грибів, зокрема: шиїтаке, трюфель, кільцевик, опеньок зимовий і теплолюбний, гнойовик білий, гриб-зонтик строкатий, рядовка фіолетова, строфарія, герицій шипуватий та ін.

У РЖ «АПК України» значну увагу приділено питанням з удосконалення

³ Перша цифра – рік, друга – номер випуску, третя – номер реферату у випуску.

елементів технології вирощування малопоширених видів грибів, зокрема розробці нових енергоощадних технологій виробництва субстратів (2015.3.237). Серед малопоширених грибів особливо вирізняється делікатесний його вид – шиїтаке. Популярність цього гриба дуже висока в цілому світі. Він ціниться нарівні з женьшенем, тонізує нервову систему, поліпшує кровообіг і очищує кров, корисний проти пухлин, зокрема раку, нейтралізує дію змійної отрути, крім того, має чудові смакові якості. Висвітлено питання щодо інтенсивної технології вирощування шиїтаке, залежності врожайності його штамів та якості плодкових тіл строку інкубації субстратних блоків (2004.4.232; 2006.2.248; 2011.4.232).

Загострено увагу також на властивостях технології вирощування в Україні малопоширеної, проте дуже прибуткової овочевої культури – трюфеля (Т.), про який сьогоднішня наука говорить як про симбіоз між рослиною, грибом, бактерією і тваринами. Найдорожчим Т. є п'ємонтський: 1000–3500 євро/кг в Італії і 4500–5500 євро/кг – з доставкою на Україну. Як додатковий напрям бізнесу можна організувати також «трюфельне полювання», яке коштує в Україні 300\$ за день (2017.3.233; 2017.4).

Наведено інформацію про культивування низки перспективних, проте ще малопоширених видів грибів, зокрема строфарії (2001.4.253), опенька теплолюбного (2017.2.232), гериція шипуватого (2008.4.246) та інших (2000.3.230).

Досвід вирощування грибів засвідчив, що грибовництво є одним з найвигідніших с.-г. виробництв, тим більше, що його можна організувати цілорічно. Необхідно створювати сучасні господарства з вирощування грибів та розширення їхнього асортименту.

Перед українськими грибовиробниками стоїть завдання не тільки утримувати існуючі темпи росту екологічно досконалих харчових продуктів з різноманітними, зокрема й лікувальними властивостями, але й з кожним роком нарощувати об'єми грибної продукції.

За результатами аналізу інформаційного матеріалу з питань розвитку галузі грибовництва можна дійти висновку про задовільне відображення стану і перспектив розвитку вітчизняного грибовництва за винятком деяких років, зокрема 2016.

Слід зауважити, що успішному вирішенню проблеми всебічного відображення актуальної тематики, зокрема грибовництва, може сприяти активніше надходження першоджерел з науково-дослідних установ мережі НААН та освітніх закладів Міністерства аграрної політики України, які мають бути зацікавленими в широкій пропаганді галузі наукових здобутків своїх учених, а також цінні пропозиції і слушні зауваження користувачів інформації РЖ «АПК України».

Джерела та література:

1. Агропромисловий комплекс України : реф. журнал / НААН, ННСГБ НААН ; редкол. Гадзало Я. М. (гол. ред.) [та ін.]. Київ. 1999–2017 pp.

**ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ КАРТОГРАФУВАННЯ РІЧКИ
ДНІПРО І ПРИДНІПРОВСЬКОГО РЕГІОНУ ЄВРОПЕЙСЬКИМИ
ВЧЕНИМИ І КАРТОГРАФАМИ (кінець XVI–XVII ст.ст.)
НА БАЗІ ФОНДІВ СЕКТОРУ КАРТОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ НБУВ
Романчук М.С.**

Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського (м. Київ)

Висвітлено основні історичні віхи історії картографування р. Дніпро – однієї з найбільших і найважливіших річок Європи, – на базі рідкісних, унікальних картографічних творів з фонду сектору картографічних видань Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (НБУВ) з метою його популяризації.

Тема публікації є актуальною, оскільки зі здобуттям Україною незалежності з кожним роком зростає зацікавленість громадськості, зокрема відвідувачів сектору картографії, до витоків історії свого рідного краю, відображення території України протягом століть на старовинних картах, формування держави і її кордонів, виникнення поселень, походження топонімів і гідронімів та зміни їх у часовому вимірі.

Картографічний матеріал та описи старовинних карт досить образно й наочно відображають рівень матеріальної і духовної культури минулих поколінь та історії України.

За допомогою вивчення стародавніх карт можна простежити зміни, які відбулися з руслом р. Дніпро і території Подніпров'я, як вони трансформувалися протягом віків, та яке уявлення про річку і прилеглі регіони мали тогочасні європейські картографи. Серед методів картографування того часу слід відмітити роботу Гійома Ле Вассера де Боплана (бл. 1600–1673 р.р.), який започаткував новий реформаторський етап картографування території України, пов'язаний з укладанням карт на основі інструментальних зйомок.

Сектор картографічних видань НБУВ – єдиний в Україні спеціалізований депозитарний фонд картографічних видань. У складі фонду, що є унікальною колекцією друкованих та рукописних картографічних документів, зберігаються й раритетні видання, починаючи з XVI ст. Серед них почесне місце посідають твори західноєвропейських картографів А. Ортелія, Г. Меркатора, батька і сина Блау та ін., які містять історичні відомості щодо описів та зображень сучасних українських земель, зокрема карта Польщі Вацлава Городецького, карта Великого князівства Литовського Томаша Маковського, карта Йогана Блау «Русло Дніпра від міста Черкаси до гирла і озера Ільмень», карти Г. Боплана «Русло Дніпра від Києва до Бужина, від Бужина до острова Хортиця, від острова Хортиця до Чорного моря».

Слід зазначити, що карти Г. Боплана широко використовувалися близько 100 років до середини XVIII ст. Усі карти Східної Європи другої половини XVIII ст. були складені на основі карт України Г. Боплана. Саме він став фундатором знань про Україну і його людей.

Вивчення історії картографування гідрографічної мережі України, зокрема р. Дніпро, відіграє велику роль у розумінні певних процесів розвитку території, транспорту і господарства.

Можна дійти висновку, що картографічні видання європейських картографів містять важливу інформацію, необхідну для вивчення картографування території України, зокрема р. Дніпро в контексті історико-наукових та геополітичних досліджень.

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ, КУЛЬТУРА ТА ЕТИКА: РОЛЬ ВУЗІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ У СПРИЯННІ ЇХ РОЗВИТКУ

Свириденко Г.В., Приходько Т.М.

*Харківська державна зооветеринарна академія
(смт Мала Данилівка Дергачівського району Харківської області)*

Глобальна інформатизація суспільства змінює парадигму освіти, вимагаючи безперервного навчання впродовж всього життя людини. Імплементация нового Закону України «Про вищу освіту» [1] та реформування освітньої системи в Україні мають забезпечити високий рівень якості освіти, одним з обов'язкових принципів якої є академічна доброчесність.

У Законі України «Про освіту» вперше на законодавчому рівні дається тлумачення цього терміну: Академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень [2, ст. 42, п. 1]. Порушення академічної чесності, тобто прояви академічної нечесності, серед яких плагіат, фабрикація, списування, хабарництво тощо [2, ст. 42, п. 4], формують негативну репутацію не тільки окремих суб'єктів науково-освітнього процесу, а й вищого навчального закладу в цілому. Тому назріла необхідність системних змін в організації та управлінні життєдіяльністю академії, що, безумовно, впливає на роботу вузівської бібліотеки, висуваючи перед нею певні завдання.

На початку 2016 р. в Україні стартував Проект сприяння академічній доброчесності (SAIUPproject), започаткований Американськими Радами з міжнародної освіти спільно з Міністерством освіти та науки України і за підтримки Посольства Сполучених Штатів. Проект спрямований на якісну зміну ціннісних підходів та практик у вишах. Його метою є не тільки просування принципів академічної доброчесності, а, перш за все, розробка механізмів запобігання недоброчесним відносин між всіма учасниками освітнього процесу.

Невід'ємною частиною Проекту мали стати бібліотеки, які покликані інформувати здобувачів освіти усіх рівнів, науковців і адміністрації академії щодо складових академічної етики, прозорості та доброчесності.

Для Наукової бібліотеки Харківської державної зооветеринарної академії формування стійких практик академічної культури – не новий напрямок роботи, а, скоріше, місія, довготривала програма, що має певні засади. Як інформаційний осередок академії бібліотека постійно вивчає інформаційні потреби і проводить роботу з підвищення інформаційної компетентності студентів, молодих науковців, професорсько-викладацького складу: надає індивідуальні і групові

консультації, готує інформаційні буклети та навчально-методичні видання, проводить семінари-презентації, тренінги та майстер-класи, надає матеріали до публікації в періодичних наукових виданнях академії, web-технології.

Основну увагу щодо принципів організації освітнього і наукового процесів акцентує на використанні достовірних і авторитетних джерел інформації, формуванні навичок роботи з інформаційними ресурсами, самостійному виконанні навчальних завдань, дотриманні норм авторського права, доброчесності запозичень і цитувань, правилах оформлення бібліографічних посилань тощо [3].

Надійним засобом сприяння науковій доброчесності є відкритий доступ до інформації. Дієвим механізмом реалізації цього антиплагіатного заходу є створення у вишах інституційних репозитаріїв – електронних архівів інтелектуальних продуктів наукової спільноти. В академії подібний ресурс було започатковано у вересні 2017 р. на підтримку політики руху Відкритого доступу до інформації та знань. На травень 2018 р. Репозитарій ХДЗВА налічує 400 документів, а кількість звернень та завантажень файлів сягнула за 2000.

Відповідно до наказу МОН України № 758 від 14 липня 2015 р. «Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів» на офіційному веб-сайті академії спеціалізовані вчені ради, які приймають дисертацію (опубліковану монографію) до захисту, у розділі, в якому міститься інформація про роботу рад, розміщували в режимі читання:

- примірник дисертації в електронному вигляді, крім дисертації, що містить державну таємницю або інформацію для службового користування;
- відгуки офіційних опонентів в електронному вигляді, крім відгуків на дисертацію, що містить державну таємницю або інформацію для службового користування;
- автореферат дисертацій крім автореферату дисертації, що містить державну таємницю або інформацію для службового користування;
- Розміщені матеріали зберігаються у відкритому доступі на офіційному веб-сайті академії протягом трьох місяців з дати видачі диплома доктора філософії або доктора наук.

На рівні вишу забезпечення якості освіти має включати створення та постійне вдосконалення системи та механізмів реалізації академічної доброчесності, зокрема – через запобігання випадкам академічного плагіату і порушення норм авторського права. Тому в 2017 р. з метою розвитку системи контролю якості освітнього процесу та продукування академічних текстів в академії було запроваджено антиплагіатну систему перевірки текстових документів на унікальність, що є результатом співпраці кількох підрозділів.

Сьогодні самоперевірка текстових документів в академії може здійснюватися авторами у бібліотеці, де за необхідності вони отримують допомогу досвідчених бібліотекарів-консультантів.

Саме вузівським бібліотекам відводиться ключова роль в інформуванні користувачів щодо питань наукової доброчесності, просування антиплагіатних програм та заходів, етики інтелектуальних запозичень тощо. Наукова бібліотека підготувала і провела семінар «Етика цитування як складова академічної

доброчесності», де були висвітлені питання культури та етики наукових публікацій та використання стандартів та міжнародних стилів для оформлення бібліографічних посилань.

У найближчих планах – спільно із Студентською радою академії проведення опитування щодо відношення студентів до плагиату і шляхів запобігання цьому явищу, а також проведення круглого столу з обговорення результатів. Таким чином, бібліотеки, і, в першу чергу, вузівські, є важливою ланкою у Проекті сприяння академічній доброчесності, головна місія яких – запобігання плагиату, формування та поширення засад чесного науково-освітнього процесу. Тож робота бібліотеки у цьому напрямку триває.

Джерела та література

1. Про вищу освіту 2018 р. URL : <http://urist-ua.net/Закони/> (дата звернення : 30.03.2018).
2. Закон України «Про освіту». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=58639 (дата звернення : 30.03.2018).
3. Загірняк Д. М. Методологічні засади академічної чесності вищого навчального закладу. *Вісник Кременчуцького національного університету ім. Михайла Остроградського*. 2015. Вип. 1, ч. 1. С. 157–159.

ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛОТЕК АГРАРНИХ ВНЗ ІІІ–ІV РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ У 2017 р.

Товмаченко В.М.

Національна сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

Одним з пріоритетних напрямів роботи *Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки (ННСГБ) НААН* є координація діяльності мережі сільськогосподарських бібліотек України, зокрема бібліотек аграрних ВНЗ ІІІ–ІV р.а. Взаємовідносини між ННСГБ і бібліотеками мережі аграрних ВНЗ і інших галузевих мають багатоаспектний характер, у т.ч. будуються на принципах корпоратизації з метою створення розподілених інтегрованих ресурсів. Корпоративна співпраця зобов'язує колективи книгозбірень розробляти і розподіляти спільні підходи у таких напрямках діяльності: створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу, зведених баз даних тощо, вимагаючи, щоб кожен з учасників робив відповідний внесок у межах своїх можливостей з дотриманням заздалегідь встановлених правил і водночас міг користуватись усіма результатами спільних досягнень. Так, головний інформаційний ресурс ННСГБ НААН, «УкрАгротека», демонструє не лише власні електронні ресурси, а й розподілені ресурси бібліотек мережі, з якими налагоджена тісна співпраця, зокрема, інформаційні ресурси Житомирського національного агроєкологічного університету, Інституту картоплярства НААН, Немішаєвського агротехнічного коледжу НУБіП, Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та Білоруської сільськогосподарської бібліотеки ім. І.С. Лупіновича НАНБ [1, с. 65]

Наведено дані наукового аналітичного огляду звітів бібліотек аграрних ВНЗ

III–IV р.а. з точки зору виконання планів, досягнень в роботі, впровадження нових інноваційних методів, інше. Бібліотеки звітують перед ННСГБ за статистичними формами, які містять загалом більше 100 показників, а також надають наукові звітні матеріали про діяльність, зразки розробок (сценарії, показники, інш.), плани робіт на майбутній рік. В окремих розділах звіту подається інформація про новітні розробки. Визначались як інтегральні показники мережі (табл. 1), так і показники в розрізі окремих бібліотек мережі (діаграма на рис. 1).

Таблиця 1

Інтегральні показники обслуговування користувачів

Показники	Од. обліку	План на 2017 р.	Звіт за 2017 р.	План на 2018 р.	Відхил. звіт/план 2017 р.	План 2018 р. у % до звіту 2017 р.
Кількість зареєстрованих користувачів	Користувач	129846	135850	126843	6004	-7
із них: науковці, викладачі	-//-	6951	8021	7030	1070	-12
- студенти	-//-	100003	105586	96542	5583	-9
- спеціалісти	-//-	4098	4842	4087	744	-16
- інші	-//-	12044	15531	9180	3487	-41
Кількість обслужених користувачів	-//-	311392	305344	298922	-6048	-5

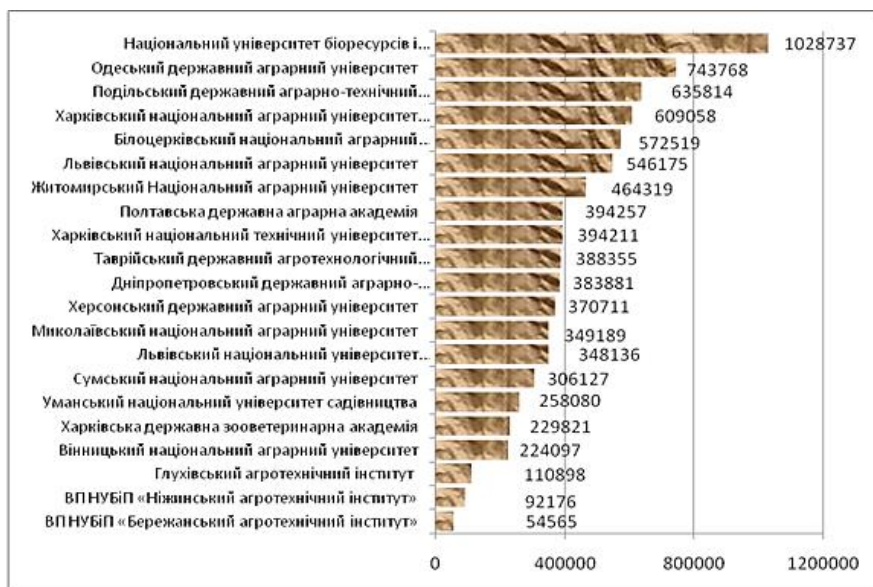

Рис. 1. Діаграма показника «Загальний фонд» в розрізі окремих бібліотек

Показники 2017 р. дано порівняно з даними 2016 р., плановими показниками 2017 і 2018 р.; відстежено також динаміку деяких показників за останні роки (з 2008 р.). Так, показник «загальна кількість працівників» у 22 бібліотеках аграрних ВНЗ III–IV рівнів акредитації скоротилася у 2017 р. порівняно із 2016 р. на 29 осіб (7 %) (відповідний цифровий матеріал – таблиці і діаграми – у огляді наведено). Це, на жаль, відповідає загальній динаміці зменшення показника «загальна кількість працівників мережі» за 2008–2016 рр., наведеного у Бюлетні ННСГБ за 2016 р. [2]. За період 2008–2014 рр. кількість працівників зменшилася у 2,4 раза, 2014–2016 рр. – збільшилася на 43 особи, або 36,4%. Загалом маємо негативну картину зниження кількості бібліотечних працівників в мережі за останнє десятиріччя. Але спостерігається зростання кількості бібліотекарів з вищою фаховою (на 16 %) і вищою нефаховою освітою (на 10%) у 2017 р. порівняно з 2016 р.

Загальний фонд бібліотек у 2017 р. дещо зріс порівняно з 2016 р. і знаходиться на рівні 2014–2016 рр. (8504894 од., 2017 р.), а ось нові надходження скоротились у 2017 р. на 13069 од., що складає 5,2 %. Загалом картина після карколомного спаду у 2014 р., коли показник загального фонду зменшився майже на 1 млн примірників, стабілізувалася. Особливості динаміки показників (різкий спад), який мав місце у 2013–2014 рр., у тому числі і показника «рідкісні і цінні видання», у нашому попередньому звіті [2] було пов'язано з реформуванням системи вищої аграрної освіти (перереформування відомчої приналежності і вірогідними змінами матеріальних активів). У 2017 р. показник «рідкісні і цінні видання» зменшився порівняно з 2016 р. на 11707 од. або 13,8 %. Звітні показники перевищували планові – у 2017 р. на 12712 од. або 20 %.

Показники «кількість наукових тем» і «кількість наукових статей в бібліотеках» загалом корелюють між собою. Більшій кількості наукових тем відповідає більша кількість статей. Але у 2017 р. спостерігається деякий спад цих показників відносно 2016 р. – 25 % (кількість наукових тем) і 16 % (кількість наукових статей). Звітні показники в обох випадках більші за планові (20 %).

Показник «кількість комп'ютерів» (у звіті за 2016 р. «технічна оснащеність бібліотек») також зазнавав дві стійкі тенденції: до підвищення у 2008–2014 рр. (з 421 до 618 комп'ютерів) і після спаду у 2013–2014 рр. з 535 до 564 комп'ютерів у 2014–2016 рр. Новий тренд також позитивний, однак почався він зі значного зменшення забезпеченості бібліотек аграрних ВНЗ III–IV р. а. комп'ютерами у 2013–2014 рр. – на 83 од..

Оцінка виконання плану мережею здійснювалась за інтегральними показниками з використанням програми Excel. Так, у звітному 2017 р. кількість зареєстрованих користувачів всіма підрозділами бібліотек аграрних ВНЗ III–IV р. а. збільшилась порівняно з планом відповідно на 6004, а обслужених зменшилась на 6048 осіб. Кількість відвідувань і виданих документів зростає порівняно з планом відповідно на 287172 та 122080 осіб. Інші звітні показники обслуговування користувачів у бібліотеках аграрних ВНЗ III–IV р. а. в 2016 р. також зазнали змін, не виконано план по кількості користувачів, обслужених всіма підрозділами бібліотек на 6048 осіб. На 2018 р. заплановано зменшення всіх показників обслуговування користувачів відносно звітних за 2017 р.

Робота спеціалізованих наукових бібліотек мережі у 2017 р. окрім виконання традиційних форм мала свої особливості. Всі наукові бібліотеки університетів продовжували активно впроваджувати автоматизацію бібліотечних процесів; передплачували доступ до наукометричних баз даних Web of Science, Scopus, Bio One, EBSCO, створювали профілі науковця у Google Scholar (бібліотеки НУБіП, МНАУ, ХНТУ СГ ім. П. Василенка, ХНАУ імені В. В. Докучаєва, інші). Опікувались питаннями створення інформаційних ресурсів на допомогу освітнім програмам та підтримці самоосвіти; інституційного депозитарію; розвитком експертної функції бібліотеки–бібліотека ХДЗВА. В огляді наведено інформацію щодо інноваційних розробок решти бібліотек.

Джерела та література

1. Татарчук Л. М. Електронні інформаційні ресурси як основа інноваційного розвитку культури, освіти, науки. *Бюлетень ННСГБ НААН*. 2015. Вип. 2. С. 63–68
2. Лютик Т. В. Бібліотеки аграрних вищих навчальних закладі. *Бюлетень ННСГБ НААН*. 2016. Вип. 1. С. 5-34. URL : <http://dns.gb.com.ua/buleten/buleten-nsal-2016-1.html> (дата звернення : 01.03.2018).

ЗМІСТ

ВІТАННЯ (Гадзало Я.М.)	3
Секція 1. ІСТОРІЯ АГРАРНОЇ НАУКИ, ОСВІТИ І ТЕХНІКИ	
Артюшевский Н.В. ІСТОРІЯ РАЗВИТИЯ ФЕРМЕРСТВА БЕЛАРУСИ.....	5
Баленко В.В. МЕРЕЖА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ В УСРР/УРСР У ПЕРІОД 1935–1940 рр.....	8
Бернар Н.Г. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА П.Я. ГОЛОДРИГИ (1920–1986) У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВИНОГРАДАРСЬКОЇ НАУКИ ХХ ст.....	11
Белова О.І. ВНЕСОК АКАДЕМІКА М.В. ЗУБЦЯ У РОЗВИТОК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ПОШИРЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗНАТЬ (1997–2013).....	13
Білоцерківська А.С. ВСЕУКРАЇНСЬКЕ УПРАВЛІННЯ СЕЛЯНСЬКИМИ БУДИНКАМИ ПРИ НАРОДНОМУ КОМІСАРІАТІ ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ УСРР (1920): ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ.....	17
Богач Є.М., Григорюк І.П. ПРОФЕСОР І.М. ТОЛМАЧОВ (до 130-річчя від дня народження).....	19
Бойко М.М. ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНИХ ТА НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ ПРОФЕСОРА В.В. КОЛКУНОВА.....	21
Бойко П.І. НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ КООРДИНАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОЇ КОМІСІЇ ПІВДЕННОГО ВІДДІЛЕННЯ ВАСГНІЛ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ СІВОЗМІН У СИСТЕМАХ ЗЕМЛЕРОБСТВА УРСР (1969–1990).....	23
Бурдак А.А. МЕТОДИ ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ НАСІННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.....	27
Бурлак Г.В. РОЗВИТОК НАУКОВОГО ОБҐРУНТУВАННЯ ЕНОТЕРАПІЇ В ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРА В.С. ТАЇРОВА (1859–1938)...	29
Вергунов В.А. ХОРОЛЬСЬКА ЛУКО-МЕЛІОРАТИВНА СТАНЦІЯ: НЕДОСЛІДЖЕНА СТОРІНКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСУШУВАЛЬНИХ МЕЛІОРАЦІЙ В УКРАЇНІ.....	32
Вільчинська Д.В. НАПРЯМИ РОБОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА У ПЕРШІ ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ (1946–1951).....	34
Ворона Я.С. ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ В АГРОПРОМИСЛОВИХ КОМПЛЕКСАХ (70-80-ті рр. ХХ ст.).....	36
Гайденко О.М. ПОЧАТКОВІ ЕТАПИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПИТАНЬ МЕХАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ ПРОЦЕСІВ НА КІРОВОГРАДЩИНІ (за період 1912–1956 рр.).....	38
Гамалія В.М., Руда С.П. ВНЕСОК О.І. БОРГАРДТА (1881–1937) У РОЗВИТОК ФІТОПАТОЛОГІЇ.....	41
Грищенко Т.Р. «БЮЛЕТЕНЬ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОГО НАУКОВОГО КОМИТЕТУ УКРАЇНИ» – ЦІННЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ	

ДЖЕРЕЛО З ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ АГРАРНОЇ НАУКИ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....	45
<i>Дмитрієва Х.М.</i> РОЛЬ ПЕРШОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО АГРОНОМІЧНОГО З'ЇЗДУ У ЗАСНУВАННІ КООРДИНУЮЧОГО ОРГАНУ З ОРГАНІЗАЦІЇ НАСІННИЦТВА.....	47
<i>Довгоруک Ю.О.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ СУПІЙСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ МЕЛІОРАТИВНОЇ БОЛОТНОЇ СТАНЦІЇ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1943 рр.....	49
<i>Дубовий В.І., Адамович І.В.</i> ІСТОРИЧНА РОЛЬ РЕГУЛЬОВАНИХ АГРОЕКОСИСТЕМ У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ СЕЛЕКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ.....	52
<i>Карбівська У.М., Соловей Г.М.</i> З ІСТОРИЇ РОЗВИТКУ КОРМОВИРОБНИЦТВА В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	55
<i>Karimli Aytan.</i> US FOREIGN POLICY TOWARDS THE CAUCASUS.....	57
<i>Карпенко Л.І.</i> БОЯРСЬКИЙ КОЛЕДЖ: ШЛЯХ ВІД ШКОЛИ ДО ТЕХНІКУМУ.....	58
<i>Киселис К.Ю.</i> ПЕРШІ ПОШУКИ СПОСОБІВ БОРОТЬБИ ЗІ ШКІДНИКАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР НАПРИКІНЦІ ХІХ ст.....	60
<i>Клубук В.В., Боровик В.О., Марченко Т.Ю.</i> ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ СЕЛЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З СОЄЮ В ІНСТИТУТІ ЗРОШУВАНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА НААН.....	62
<i>Коблош В.В.</i> ПРОФЕСОР Н.Б. ВЕРНАНДЕР ПРО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИКОРИСТАННЯ ҐРУНТІВ ДНІСТРОВСЬКОГО НИЗУ.....	66
<i>Коваленко Н.П.</i> НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ КООРДИНАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУК ЩОДО РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕРОБСТВА В УРСР (1956–1962).....	68
<i>Коваленко С.Д.</i> МУЛЬЧУВАННЯ ВИРОБНИЧИХ ПОСІВІВ УРСР СХОДОЗАХИСНИМ ПАПЕРОМ У 1954–1955 рр. ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ВЕДЕННЯ КОЛГОСПНОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ.....	72
<i>Коваль С.І., Мельник Н.М., Коваль А.О.</i> МИХАЙЛО ЛАВРЕНТІЙОВИЧ КРАВЧЕНКО (1925–2006) – УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ-СЕЛЕКЦІОНЕР.....	75
<i>Конішук В.В., Коваль С.І., Мельник Н.М.</i> СТАНІСЛАВ ЛЕОН КУЛЬЧИНСЬКИЙ – ФУНДАТОР НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ БОЛІТ ПОЛІССЯ (БІЛУРУСЬ, ПОЛЬЩА, УКРАЇНА) У ПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД (1920–1940).....	78
<i>Копитко А.Д.</i> АНДРІЙ КАЧОР (1908–1992) – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ.....	82
<i>Корзун О.В.</i> СИСТЕМА ЗАХИСТУ РОСЛИН ПЕРІОДУ ОКУПАЦІЇ В РОКИ ІІ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	84
<i>Косенко Р.О., Тимчук В.М.</i> СЕЛЕКЦІЯ СОНЯШНИКУ НА ХАРКІВСЬКІЙ СЕЛЕКЦІЙНІЙ СТАНЦІЇ (1910–1939).....	87

Краснюкова Т.В. КОЛЕДЖ НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ (1997–20015).....	89
Кропивко О.М. ФОРМУВАННЯ БАЗИ ВИРОБНИЧОГО НАВЧАННЯ І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВНЗ УРСР.....	91
Кучер В.І. Б.М. КРЕЧУН ПРО ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ.....	93
Лановок Л.П. З ІСТОРІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРЕСИ В УКРАЇНІ.....	97
Мамрай В.В. ДО ІСТОРІЇ ПРОТРУЄННЯ НАСІННЯ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ.....	99
Назаренко М.Д. ОРГАНІЗАЦІЯ АВТОМАТИЗОВАНОГО РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАДАЧ У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НАПРИКІНЦІ 70-80-х рр.....	102
Нижник С.В. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ГАЛУЗЕВОЇ НАУКИ ТА ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ УМАНЩИНИ У 20-х рр. ХХ ст. ПРИ УМАНСЬКІЙ ФІЛІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО НАУКОВОГО КОМПІТЕТУ УКРАЇНИ.....	104
Ничкалюк В.Г. НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІКА К.Г. ВОБЛОГО В ІНСТИТУТІ ЕКОНОМІКИ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР.....	107
Новгородовський В.В. НАУКОВІ РОЗРОБКИ ВІДДІЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУК АН УРСР УПРОДОВЖ 1962–1963 рр.....	111
Ожерельєва В.М., Дейнеко С.О. ІНСТИТУТУ РОСЛИННИЦТВА ІМ. В.Я. ЮР'ЄВА НААН – 110 РОКІВ.....	114
Омельченко С.В. КОСТЯНТИН ДУБНЯК (1890–1948) – ВИДАТНИЙ КНИГОЗНАВЕЦЬ ТА БІБЛОГРАФ.....	117
Онищенко А.О. ПРОФЕСОР І.М. ЩОГОЛІВ (1873–1943) – ЗАБУТЕ ІМ'Я В УКРАЇНСЬКІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ЕНТОМОЛОГІЇ..	120
Опара Н.М. ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ҐРУНТОЗНАВСТВА ТА АГРОХІМІЇ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ С.Ф. ТРЕТЬЯКОВА.....	124
Орехівський В.Д. ЕВОЛЮЦІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ РОСЛИН В ОРГАНІЧНОМУ ЗЕМЛЕРОБСТВІ УКРАЇНИ (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.ст.).....	126
Осадча О.В. ОРГАНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В ПОЛІСЬКІЙ ДОСЛІДНІЙ СТАНЦІЇ ІМЕНІ О.М. ЗАСУХІНА.....	130
Панченко І.А. ІСТОРІЯ ЗАРОДЖЕННЯ МІЛКОГО, ПОВЕРХНЕВОГО І БЕЗПОЛИЦЕВОГО ОБРОБІТКІВ ҐРУНТУ В УКРАЇНІ.....	132
Підгайна Т.М. ЗНАЧЕННЯ КООПЕРАТИВНОЇ НАРАДИ 7–8 КВІТНЯ 1913 р. В КИЄВІ ДЛЯ СПРИЯННЯ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ.....	136
Позняк О.В. РОЗВИТОК НІЖИНСЬКОГО ОГІРКОВОГО ПРОМИСЛУ (середина 40-х – початок 80-х рр. ХХ ст.): науково-історичний аналіз.....	138
Посилаєва О.О. РАДА МОЛОДИХ УЧЕНИХ ІНСТИТУТУ РОСЛИННИЦТВА ІМ. В.Я. ЮР'ЄВА НААН.....	141

Пятицька В.В. ПРОФЕСОР С.Ф. ВЕСЕЛОВСЬКИЙ – ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ ТА КЕРІВНИК.....	144
Радченко Л.С. ПІДГОТОВКА КВАЛІФІКОВАНИХ СПЕЦІАЛІСТІВ В УКРАЇНСЬКОМУ РЕСПУБЛІКАНСЬКОМУ ЗАОЧНОМУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ТЕХНІКУМІ – КЛЮЧ ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ У ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (1960-ті рр.).....	145
Рождкова Л.І. З ІСТОРІЇ ЛІСІВНИЦТВА НА СУМЩИНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЦЕНТРУ – МУЗЕЮ ЛІСУ).....	147
Руденко С.В. ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.ст.....	151
Самородов В.М., Чеботарьова Л.В. АКАДЕМІК МИКОЛА ГРИШКО: ЕСКІЗ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ.....	154
Свіщова Я.О., Дубина О.М. ІСТОРІЯ ХІМІЧНОЇ ОСВІТИ В ХАРКІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ АГРАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ім. В.В. ДОКУЧАЄВА.....	156
Сергєєва І.Л. ВНЕСОК Б.К. ЄНКЕНА У НАУКОВІ ПОШУКИ ХАРКІВСЬКОЇ СЕЛЕКЦІЙНОЇ СТАНЦІЇ ТА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ЙОГО СПАДКУ.....	158
Сідорова Н.В. БОЯРСЬКИЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ТЕХНІКУМ 1970 рр. – ВЕЛИКА КУЗНЯ СПЕЦІАЛІСТІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	162
Снагощенко В.В. ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ МУЗЕЇВ у ХІХ – на початку ХХ ст.ст.....	164
Соловей Г.М. ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ.....	168
Суліменко О.Г., Михайлова Т.І. ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ ЖИТОМИРСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ІНСТИТУТУ В 1937–1938 рр.....	170
Таранцова Т.О. КИЇВСЬКЕ АГРОНОМІЧНЕ ТОВАРИСТВО (1909–1918) У ПЕРШОПОСТАТЯХ.....	172
Татарчук Л.М. АРХИПЕНКО ЄВГЕН ПОРФИРОВИЧ – УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРИОТ, ДЕРЖАВНИК.....	174
Томашина Г.П. РОЗВИТОК НАУКИ В АГРАРНІЙ ГАЛУЗІ КІРОВОГРАДЩИНИ в 30-х – 40-х рр. ХХ ст.....	178
Шадрина О.В. ПРАЦІ П.І. ГАВСЕВИЧА (1883–1920) ЯК ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ Й РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ЛІКАРСЬКОГО РОСЛИННИЦТВА.....	182
Щебетюк Н.Б. ОСОБЛИВОСТІ АГРОІНВЕНТАРИЗАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ҐРУНТІВ УКРАЇНИ В 30-х рр. ХХ ст.....	185
Щиголь Г.С. Л.К. ТАРАНЕНКО (1938–2017) – НАЙЯСКРАВІШИЙ ПРЕДСТАВНИК НАУКОВОЇ ШКОЛИ ПРОФЕСОРА Д.Ф. ЛИХВАРЯ..	187

Секція 2. ІСТОРІЯ НАУКИ, ОСВІТИ І ТЕХНІКИ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Анненкова Н.Г. ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА ВЕРСТАТИВ-АВТОМАТИВ В УКРАЇНІ (1916–1936).....	190
Бей Р.В. УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ СПИРТУ І БІОТЕХНОЛОГІЇ ПРОДОВОЛЬЧИХ ПРОДУКТІВ: ІСТОРІЯ ТА ЗДОБУТКИ.....	193
Биба Є.В. ОСВІТЯНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ІСТОРІЧНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ (кінець ХІХ ст.).....	195
Білоцерківська І.С. МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКІЛ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	198
Білявський Ю.В. ВИДАТНІ ВЧЕНІ-ЕНТОМОЛОГИ ПОЛТАВЩИНИ... ..	199
Вергунов В.А. ЩЕ ОДИН ФЕНОМЕН РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ.....	201
Глазунов Г.О. ІХ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД РАД (1929): ПЕРЕЛОМНА НАГОДА ДО ПІДНЕСЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	205
Голова В.В. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА О.П. ЛІДОВА.....	207
Горак В.В. ПРОФЕСОР Ф.О. ЦЕШКІВСЬКИЙ (1897–1924) – ОДИН ІЗ ТВОРЦІВ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	209
Горбань Т.Ю., Кругляков В.Є. КРАЄЗНАВСТВО В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (20-ті роки ХХ ст.).....	211
Гордієнко М.Г. ЛЮМПЕНІЗАЦІЯ СЕЛЯНСТВА ЯК ЧИННИК ДЕГРАДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА.....	215
Грушицька І.Б. ПРОПОЗИЦІЇ В.П. ЦЕСЕВИЧА (1907–1983) ДО ПРОЕКТУ ЄДИНОГО ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНУ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІННИХ ЗІРОК В СРСР.....	220
Гудима В.В. МИТЕЦЬ ТА ПЕРЕБУДОВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ БІОГРАФІЇ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО.....	222
Завадский В.А. ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ «АГРАРНОЙ» ТЕЛЕМЕДИЦИНЫ – В ЗАКОНЕ УКРАИНЫ.....	225
Завадский В.А., Алексий Е.В., Грищенко В.В. ЗДОРОВЬЕ НАЦИИ И АКТИВНОЕ ДОЛГОЛЕТИЕ – ЗАБОТА ВЕТЕРАНА И УЧЕНОГО.....	227
Зосімов І.О. УКРАЇНСЬКИЙ НДІ ЕКОНОМІКИ Й ОРГАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: ПРО АГРАРНЕ УПРАВЛІННЯ У ВЛАДНІЙ СИСТЕМІ УСРР (1920–1930).....	230
Іваницька Л.В. ЗАБОЛОТНИЙ ВОЛОДИМИР ГНАТОВИЧ.....	232
Колтачихіна О.Ю. ВНЕСОК УЧЕНИХ НАН УКРАЇНИ В РОЗВИТОК КОСМОЛОГІЇ (до 100-річчя НАН України).....	236

Кравчук О.О., Завальнюк О.І., Стефківська Ю.Л. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ.....	238
Краснюкова Т.В. ВНЕСОК НАШИХ ЗЕМЛЯКІВ У ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТІ УКРАЇНИ.....	240
Лазарева В.Т. ОСВІТНІЙ АСПЕКТ ТВОРЧОСТІ П. КУЛІША ЯК СКЛАДОВА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	242
Луніка О.В. РОЗВИТОК КРАЄЗНАВСТВА В СИСТЕМІ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	244
Ляшуга І.Ю. ДОСЛІДЖЕННЯ ГАЛУЗІ МЕТРОЛОГІЇ ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	247
Медвідь Ф.М., Курчина Т.О., Твердохліб А.І. ЗАСНУВАННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА ЯК ВАЖЛИВА ВІХА У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ, ОСВІТИ І ТЕХНІКИ.....	249
Мелентьєва Т.Н. ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	253
Милостян Ю.Г. АВІАЦІЙНЕ НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ ТОВАРИСТВО В КИЄВІ: ПЕРЕДУМОВИ, СТВОРЕННЯ, РОЗВИТОК (до 95-річчя заснування).....	254
Михайлова Н.В. ПРОЕКТ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ «...ІМЕНА ВЕЛИКИХ І НЕЗНАНИХ». БОНЕЦЬКИЙ СИГІЗМУНД ЛЮДОМИРОВИЧ. ДО 135-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ.....	257
Моцак С.І. РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО» В УКРАЇНІ В ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ: 1917–1920 РР.....	260
Осадчук В.Д., Заплітний Я.Д., Саранчук І.І., Драб В.С. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СЕЛЕКЦІЇ КУКУРУДЗИ НА БУКОВИНІ.....	262
Павлюх М.В. ЯРОСЛАВ ЗАЙШЛИЙ – ВІДОМИЙ ДІЯЧ «СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРЯ», ПОДВИЖНИК КООПЕРАЦІЇ ТА ХЛІБОРОБСЬКОГО ВИШКОЛУ МОЛОДІ (1909–1998).....	264
Пилипчук О.О. ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ТОВАРИСТВА.....	267
Пилипчук О.Я. АКАДЕМІК Б.О. ДОМБРОВСЬКИЙ ЯК ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАТОМ, ОСНОВОПОЛОЖНИК БІОМОРФОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ В ЗООЛОГІЇ.....	270
Пинда Л.А. ЄВГЕН ХРАПЛИВИЙ (1898–1949) – ВЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ, ОРГАНІЗАТОР УКРАЇНСЬКОЇ АГРАРНОЇ НАУКИ І ОСВІТИ ГАЛИЧИНИ.....	273
Підкошаная О.М. ВНЕСОК ПРОФЕСОРА МИКОЛИ СТАНІСЛАВОВИЧА СТРИЛЕЦЬКОГО (1885–1967) У МОСТОБУДУВАННЯ.....	276
Позняк О.В., Чабан Л.В. ЗДОБУТКИ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ «МАЯК» ІОБ НААН В СЕЛЕКЦІЇ ПРЯНО-СМАКОВИХ І ЗЕЛЕНИХ КУЛЬТУР (ДО 25-РІЧЧЯ ВІД ЧАСУ ЗАПОЧАТКУВАННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ З	

МАЛОПОШИРЕНИМИ ВИДАМИ ОВОЧЕВИХ РОСЛИН В УСТАНОВІ).....	278
<i>Радозуз С.А., Скляр В.М.</i> ШКОЛА СЛЮСАРНОЇ СПРАВИ ПРИ МЕХАНІЧНИХ МАЙСТЕРНЯХ ХІПТІ ЯК САМОБУТНЄ ЯВИЩЕ В ІСТОРІЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.СТ.....	282
<i>Savchenko A.</i> ABOUT FOUNDATION OF FARMACIES IN SLOBIDSKA UKRAINE (late 18 th – early 19 th centuries).....	285
<i>Серга М.В.</i> КИЇВСЬКІ ІМПЕРСЬКІ ЧИНОВНИКИ ТА УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ (1870 – ті роки).....	289
<i>Сергієнко В.П.</i> ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ СПЕЦІАЛЬНО ОРГАНІЗОВАНОЇ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ ЗАСНУВАННЯ).....	291
<i>Станкова М.Д.</i> ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ВОДООЧИСНОЇ ГАЛУЗІ В СВІТІ ТА УКРАЇНІ.....	293
<i>Тверитникова О.Є.</i> МІЖНАРОДНІ ПРОЕКТИ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ У ГАЛУЗІ ЕЛЕКТРОТЕХНІКИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.).....	295
<i>Ткаченко С.С.</i> УЧАСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ХТІ У НАУКОВИХ ТОВАРИСТАХ ХАРКОВА.....	299
<i>Узбек І.Х.</i> СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА РЕКУЛЬТИВАЦІЯ ДЕГРАДОВАНИХ ЗЕМЕЛЬ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	301
<i>Устяк Н.В.</i> АНАЛІЗ ХОДОВИХ ЧАСТИН ВАГОНІВ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗАЛІЗНИЦЬ ПРОФЕСОРОМ М.В. ВІНОКУРОВИМ ТА ЗНАХОДЖЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ РІШЕНЬ ДЛЯ РЕСОР ВІТЧИЗНЯНИХ ВІЗКІВ.....	304
<i>Фесовець О.Р.</i> УКРАЇНСЬКИЙ РОДОВІД ПРОФЕСОРА В.О. СОКОВИЧА ЯК БАЗИС ФОРМУВАННЯ ЙОГО ВИЗНАЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА НАУКОВИХ УПОДОБАНЬ.....	306
<i>Фролов С.В.</i> ЛЮТНЕВІ ПОДІЇ 1917 РОКУ У ХАРКОВІ.....	310
<i>Хіріна Г.О.</i> НАРИС ПРО ВАЖКИЙ ЕТАП В ІСТОРІЇ КАФЕДРИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ НФАУ (1941–1944).....	313
<i>Чумак Ю.В.</i> ВВЕДЕННЯ АКЦИЗНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ВИРОБНИЦТВІ СПИРТУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.СТ.).....	316
<i>Шевченко В.Ф.</i> УКРАЇНІЗАЦІЯ В УМОВАХ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО.....	318
<i>Шендеровський В.А.</i> ТВОРЕЦЬ ТЕОРІЇ ЕВОЛЮЦІЇ (УКРАЇНЕЦЬ, ЩО ЗБАГАТИВ НАУКУ ГЕНЕТИКУ).....	322
<i>Шувалова С.І.</i> ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ГЕОДЕЗІЇ ЯК НАУКИ.....	325
<i>Юрчак Е.В.</i> З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ВІДДІЛУ АЛЕЛОПАТІЇ НБС ІМЕНІ М.М. ГРИШКА НАН УКРАЇНИ.....	327
<i>Янін В.А.</i> Л.С. ЛЕБЕДЯНСЬКИЙ: СТВОРЕННЯ ОПИТНОГО ТЕПЛОВОЗУ СЕРІЇ ТГП50.....	331
<i>Юрчишин П.В.</i> МІСЦЕБЛЮСТИТЕЛЬ ВОЛОДИМИР СТЕРНІОК: ВІД	

СОБОРУ 1946 р. ДО УВ'ЯЗНЕННЯ.....	333
Секція 3. ПРИРОДОЗНАВСТВО В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ НАУКОВОЇ ДУМКИ	
<i>Андросчук Л.А.</i> ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ.....	336
<i>Вісін О.О.</i> ЗАБУТІ ІМЕНА УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ.....	338
<i>Гапоченко С.Д.</i> ПРЕДТЕЧІ НЬЮТОНІВСЬКОЇ МЕХАНІКИ: РОБЕРТ ГРОССЕТЕСТ.....	342
<i>Давиденко М.М.</i> HRODZINSKY AWARD – ВІДЗНАЧЕННЯ КРАЩИХ СВІТОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМ АЛЕЛОПАТІЇ (1996–2017).....	344
<i>Дрозд П.Ю., Григорюк І.П.</i> ПРОБЛЕМА ГЕОГРАФІЇ ВИДІВ РОСЛИН У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ АКАДЕМІКА АН СРСР Є.М. ЛАВРЕНКА (1900–1987).....	346
<i>Кепін Д.В.</i> ПРИРОДНИЧИЙ МУЗЕЙ ЯК КОМУНІКАТИВНА СИСТЕМА.....	347
<i>Коцур Р.В.</i> НАУКОВИЙ ДОРОБОК ПРОФЕСОРА В.Ф. НІКОЛАСВА (1889–1974) З ВИВЧЕННЯ АВСТРАЛІЙСЬКИХ АКАЦІЙ.....	351
<i>Лук'янчук Л.В.</i> ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ РОЗАРІЮ У БОТАНІЧНОМУ САДУ АН УРСР ПІД КЕРІВНИЦТВОМ М.М. ГРИШКО.....	353
<i>Мальгота А.А.</i> ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О БИОПОЛЕ РАСТЕНИЙ.....	357
<i>Рогожа М.М.</i> ПИТАННЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ПРИРОДОЗНАВСТВА В КОНТЕКСТІ БІОГРАФІЙ ВЧЕНИХ.....	358
Секція 4. ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ	
<i>Баценко Л.М., Галенін Р.В.</i> ПЕРЕШКОДИ ДЛЯ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ AMS НА ПІДПРИЄМСТВАХ.....	362
<i>Баценко Л.М., Полозун Л.С.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЕФЕКТИВНОГО КОНФЛІКТ-МЕНЕДЖМЕНТУ.....	363
<i>Вінюков О.О., Бондарева О.Б., Чугрій Н.А., Удовиченко С.М.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	366
<i>Дегтярьов Ю.В.</i> РОЗВИТОК ЧОРНОЗЕМІВ ПІД ВПЛИВОМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИКОРИСТАННЯ.....	370
<i>Дегтярьов В.В., Усата Р.Ю.</i> ГУМУС ЛУЧНО-ЧОРНОЗЕМНИХ ҐРУНТІВ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ ЗА РІЗНИХ СИСТЕМ УДОБРЕННЯ..	372
<i>Дмитрик П.М.</i> УРОЖАЙНІСТЬ ЕХІНАЦЕЇ ПУРПУРОВОЇ В УМОВАХ ПЕРЕДКАРПАТТЯ.....	376
<i>Кернасюк Ю.В.</i> НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ ІННОВАЦІЙНОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ АПК.....	377

Кір'ян С.М. ФІНАНСУВАННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДНИХ СТАНЦІЙ РОСЛИННИЦТВА.....	381
Куцина Л.В., Воронкова А.А. ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.....	384
Позняк А.В. К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ КУЛЬТУРЫ БАМИИ В УКРАИНЕ.....	386
Позняк О.В., Чабан Л.В., Ткалич Ю.В. ЗБАГАЧЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ СОРТІВ МАЛОПОШИРЕНИХ І НЕТРАДИЦІЙНИХ ОВОЧЕВИХ РОСЛИН НОВИМИ ОПІВ, ВНЕСЕНИМИ ДО ДЕРЖРЕЄСТРУ У 2017 р.....	391
Птуха Н.І., Позняк О.В., Несин В.М. СЕЛЕКЦІЯ ОГІРКА НИЖИНСЬКОГО СОРТОТИПУ – ЗАПОРУКА ВІДРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ЗАСОЛЮВАЛЬНОГО ПРОМИСЛУ В ІСТОРИЧНІЙ ЗОНІ.....	394
Радченко О.Д. НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ АГРОСЕКТОРУ.....	397
Сударікова І.В. ДУАЛЬНА ОСВІТА: ВІД КОНЦЕПЦІЇ ДО ПРАКТИКИ	400
Сябрук О.П. ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ МЕТОДІВ МОНІТОРИНГУ ЕМІСІЇ СО ₂ З ҐРУНТУ.....	402
Чеботарьова Л.В. АКТИВНІСТЬ ЛЕКТИНІВ У ПОЛОВІ ПОЛТАВСЬКИХ СОРТІВ ПШЕНИЦІ М'ЯКОЇ ОЗИМОЇ (<i>Triticum aestivum</i> L.).....	405
Шувар І.А., Шувар Б.І., Мазур І.Б., Борисович М.М. АГРАРНА НАУКА І ВИРОБНИЦТВО – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА СИСТЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА.....	409
Секція 5. ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА	
Апостол М.В. НАУКОВІ СТУДІЇ АКАДЕМІКА НААН М.В. ЗУБЦЯ З РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ БІОГРАФІСТИКИ.....	412
Бородай І.С. СТАНОВЛЕННЯ ГЕНОМНОЇ СЕЛЕКЦІЇ В ТВАРИННИЦТВІ.....	414
Голуб А.Г. ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ВПРОВАДЖЕННЯ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ ТА ПІДХОДІВ У ГАЛУЗІ ГЕНЕТИКИ ТА СЕЛЕКЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН.....	416
Живора С.М. ВНЕСОК АКАДЕМІКА П.Д. ПШЕНИЧНОГО В РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ЗООТЕХНІЧНОЇ НАУКИ.....	418
Ісак Л.М. ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ В ГАЛУЗІ РОЗВЕДЕННЯ І СЕЛЕКЦІЇ ТВАРИН.....	422
Комликова Г.І. ПЕРШІ КРОКИ ДО СТВОРЕННЯ ЛЕБЕДИНСЬКОЇ ПОРОДИ ВРХ.....	425

Кунець В.В. ОЛЕКСАНДР ЮХИМОВИЧ ЯЦЕНКО (1898–1978) – ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ У ГАЛУЗІ СЕЛЕКЦІЇ ТА РОЗВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН.....	427
Мельник В.В. ВНЕСОК М.В. ДАХНОВСЬКОГО (1902–1986) У РОЗВИТОК ПТАХІВНИЦТВА В УРСР.....	430
Присяжнюк М.В. ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО БДЖІЛЬНИЦТВА.....	432
Приходько Т.М., Яценко І.В., Юрченко Л.І. ВНЕСОК О.Ф. БРАНДТА У СТВОРЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ПУБЛІЧНОЇ АКВАРІЇ (кінець ХІХ – початок ХХ ст.ст.).....	435
Прудніков В.Г., Цуканова М.О. ЗНАМ'ЯНСКИЙ ВНУТРІШНЬОПОРОДНИЙ ТИП ПОЛІСЬКОЇ М'ЯСНОЇ ПОРОДИ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ.....	438
Саранчук І.І. РОЗВИТОК БДЖІЛЬНИЦТВА НА БУКОВИНІ у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.ст.....	441
Шульга В.П. ТВОРЧІ ЗДОБУТКИ ПРОФЕСОРА М.А. КРАВЧЕНКА ЯК ГОЛОВИ УКРАЇНСЬКОГО ФІЛІАЛУ РАДИ З ПЛЕМІННОЇ РОБОТИ З СИМЕНТАЛЬСЬКОЮ І СИЧІВСЬКОЮ ПОРОДАМИ.....	442
Юрченко Е.І. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ПЛЕМІННОЇ СПРАВИ В УРСР ЯК НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ ШТУЧНОГО ОСІМЕНІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН.....	444
Секція 6. ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ГАЛУЗЕВОГО ПРОЦЕСУ	
Бачкала О.В., Нинько П.І. РЕФЕРУВАННЯ ЯК НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	447
Бондаренко В.В., Петренко О.Я. СУЧАСНА ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНА СИСТЕМА – ЗАПОРУКА ВИСОКОЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ БІБЛІОТЕКИ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....	449
Галицька С.В. СИСТЕМА ВІДПОВІДНОСТІ ІНДЕКСІВ КЛАСИФІКАЦІЙНИХ СХЕМ В ЕЛЕКТРОННОМУ КАТАЛОЗІ НБУВ.....	450
Демиденко Н.М. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ РЕГУЛЮВАННЯ КНИГОВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА.....	453
Іващенко Н.В. НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ЯК ВАЖЛИВА ЛАНКА У НАВЧАЛЬНО-НАУКОВІЙ РОБОТІ ІНСТИТУТУ: ДО 20-ЛІТТЯ ДЕРЖАВНОГО НАУКОВО-КОНТРОЛЬНОГО ІНСТИТУТУ БІОТЕХНОЛОГІЇ І ШТАМІВ МІКРООРГАНІЗМІВ.....	457
Капранюк О.В. ПЛАНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У НАУКОВИХ АГРАРНИХ БІБЛІОТЕКАХ.....	461
Каргіна О.В. НАУКА САДІВНИЦТВА.....	463
Коломієць Н.Д. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ «ФОНДУ ВИДАНЬ, ВИПУЩЕНИХ У ХІХ ст. З СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕМАТИКИ ННСГБ НААН».....	465

Марченко Т.М., Бойко А.І., Башкатова О.П. ФОРМУВАННЯ ГАЛУЗЕВОГО БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДУ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ.....	467
Медвідь Т.С. ТЕМАТИЧНИЙ НАВІГАТОР ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПОШУКУ ІНФОРМАЦІЇ В КАТАЛОГАХ НБУВ.....	469
Орешина Н.В. ЗІСТАВЛЕННЯ КЛАСИФІКАЦІЙНИХ РЯДІВ В ЕЛЕКТРОННОМУ КАТАЛОЗІ НБУВ.....	472
Романчук Л.О., Соловей Г.М. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАЛУЗІ ГРИБІВНИЦТВА В РЕФЕРАТИВНОМУ ЖУРНАЛІ «АПК УКРАЇНИ».....	474
Романчук М.С. ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ КАРТОГРАФУВАННЯ РІЧКИ ДНІПРО І ПРИДНІПРОВСЬКОГО РЕГІОНУ ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ВЧЕНИМИ І КАРТОГРАФАМИ (кінець XVI–XVII ст.ст.) НА БАЗІ ФОНДІВ СЕКТОРУ КАРТОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ НБУВ.....	478
Свириденко Г.В., Приходько Т.М. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ, КУЛЬТУРА ТА ЕТИКА: РОЛЬ ВУЗІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ У СПРІЯННІ ЇХ РОЗВИТКУ.....	479
Товмаченко В.М. ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК АГРАРНИХ ВНЗ ІІІ–ІV РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ У 2017 р.....	481

*Текст подано в авторській редакції.
Відповідальність за достовірність змісту
поданих матеріалів несуть автори публікацій*

Наукове видання

ІСТОРІЯ ОСВІТИ, НАУКИ І ТЕХНІКИ В УКРАЇНІ

МАТЕРІАЛИ

XIII Всеукраїнської конференції молодих учених та спеціалістів

*ПРИСВЯЧЕНОЇ 100-РІЧЧЮ ВІД ЧАСУ УТВОРЕННЯ У СКЛАДІ
МІНІСТЕРСТВА ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ КОМІТЕТІВ – ВЧЕНОГО
І СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ (НИНІ –
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ) ТА 80-РІЧЧЮ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АКАДЕМІКА НААН, ЗАСЛУЖЕНОГО ДІЯЧА
НАУКИ І ТЕХНІКИ УКРАЇНИ, ГЕРОЯ УКРАЇНИ, ПРЕЗИДЕНТА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ (1996–2011)
МИХАЙЛА ВАСИЛЬОВИЧА ЗУБЦЯ (1938–2014)*

м. Київ, 18 травня 2018 р.

Відповідальні за випуск, комп'ютерна верстка, оригінал макет
к.і.н. А.С. Білоцерківська, к.і.н. Х.М. Дмитрієва

Підписано до друку 11.05.2018.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Умов. друк. арк. 31. Обл.-видавн. арк. 29.
Наклад 190 прим. Зам. № 3659.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000
(096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>